2

KUR'AN'A GÖRE HZ. MUHAMMED'İN HAYATI İZZET DERVEZE

KUR'AN'A GÖRE

HZ. MUHAMMED'İN HAYATI

İZZET DERVEZE

Yayın No	191
Kitabın Adı	Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed (s.a.v) (2. Cilt)
Orjinal Adı	Asru'n-Nebi
Yazar	İzzet Derveze
Çeviren	Mehmet Yolcu
İç Mizanpaj	Mehmet Kartal
Kapak	Yunus Karaaslan
ISBN	978-605-4195-74-9
1.Baskı	Mayıs 2011
Yayıncı Sertifika No	12628
Baskı ve Mücellit	İstanbul Matbaacılık
	Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi B Blok
	No: 21 Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul
	Tel:(0212) 482 51 66
Yayıncı Adresi	Fatma Sultan Mh. Kahılbağı Sk.
	No:49/A Topkapı / İstanbul
Tel & Faks	(0212) 521 91 13 - 23 fax (0212) 521 90 86
Sipariş Tel & Web	(0212) 524 7 524 www.kidap.com.tr

Kur'ân'a Göre

Hz. Muhammed (s.a.v)

(2. Cilt)

İzzet Derveze

DÜŞÜN YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
(MEDİNE DÖNEMİ)
MEDİNE DÖNEMİNDE
İSLAM DAVETİNİN YAYILIŞ AŞAMALARI VE SEYRİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MEDİNE DÖNEMİNDE MÜNAFIKLAR

BEŞİNCİ BÖLÜM
MEDİNE DÖNEMİNDE YAHUDİLER

ALTINCI BÖLÜM
MEDİNE DÖNEMİNDE HRİSTİYANLAR

YEDİNCİ BÖLÜM
CİHAD ÇAĞRISI VE CİHAD İLE İLGİLİ MESELELER

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KUR'ANÎ YASAMA VE RASULULLAH'IN HAYATI İLE İLİŞKİSİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Siret'in Mekke Dönemi

GİRİŞ

Mekke'de yaşayanlar yalnız müşrik Araplar değildi. Onların yanında Ehl-i Kitap olan kimseler de vardı. Ehl-i Kitab'ın güçsüz bir azınlık olmasına karşın, müşrik Araplar çoğunlukta ve güçlüydüler. Ehl-i Kitab'ın büyük çoğunluğu, uzak bölgelerden gelen azınlıklardan ve kölelerden oluşuyordu. Bu konuyu "Asru'n-Nebi" adlı kitabımızda detaylı olarak açıkladık.

İslamî davet, her iki gruba da eşit şekilde yöneldi. A'râf Sûresi'nin -geçen bölümün konularından birinde naklettiğimiz- 157-158. âyetleri bu daveti temsil etmektedir. Rivâyetlerin ve sûrelerin iniş sıralamalarının kaydettiğine göre A'râf Sûresi Mekke döneminde erken inen sûrelerdendir.

Bu her iki grubun da davete karşı farklı farklı tutum ve tavırları olmuştur. Bu tutumları, onların güçleri, inançları ve yapılarıyla büyük ölçüde ilişkilidir. Mekkî Kur'ân'ın büyük bir bölümü birinci grubun İslam'a daveti ve onların konumlarıyla ilgili âyetleri de içermektedir. Bunun için, Mekke dönemini iki bölüm halinde ele aldık. İlk bölümü Ehl-i Kitap olmayan Araplara, ikinci bölümü Ehl-i Kitap olan Araplara ayırdık.

Mekkî olan Kur'ân, tabiatıyla, Mekke dönemini temsil etmektedir. Bu bölüm âyet sayıları açısından Kur'ân'ın yaklaşık üçte birini oluşturur. Hacim bakımından üçte birinden azdır. Sûrelerinin sayıları açısından da dörtte üçüne yakın bir bölümünü oluşturur. Bununla beraber bazı sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşunda ihtilaf edilmiştir. Ancak Mekkî Kur'ân'ın kendisine özgü bazı özelliklerinin olduğu da bir gerçektir. Aşağıda bunlara işaret edeceğiz.

1- Mekkî Sûrelerin ve âyetler grubunun çoğunluğu öncelikle uyum, ahenk ve ölçü açısından tam bir bütünlük içindedir. İkinci olarak; âyetleri kısadır. Bununla beraber ifadesinde, üslubunda, hitabında, mücadelesinde, eleştirisinde, övgüsünde, vaadinde, tehdidinde, müjdelemesinde ve uyarmasında güçlü bir vurguya, etkiye ve nüfuza sahiptir.

2- Allah'a davet, itaat ve ibadetin sadece Allah'a olduğu hususu yoğun bir şekilde işlenir. Şirke ve onunla ilgili her şeye karşı etkili, çeşitli ve güçlü bir üslupla savaşılır. Yine, İslam'ın ahlaki, toplumsal, insani ilkeleri çeşitli, etkili ve güçlü bir üslupla yoğun bir biçimde işlenir.

3- Mekki Sûrelerde ahlakî, sosyal, insanî davetin üslubu, yasama ve yasalaştırma üslubundan daha çok; sevdirme, beğendirme, teşvik etme, örnek verme, vaad etme ve tartışma üslubudur.

4- Ehli Kitab'ın durumu ve konumlarının hikâye edilişi yumuşaktır, sertlik yoktur. Üslubu ve içeriğinde, hedef ve taraf olarak onlarla İslam daveti arasında birlik olduğu vahyedilmektedir.

5- Ahiret hayatı, onun mükafatı, cezası, onunla müjdeleme ve uyarma bu dönemde çokça kullanılmıştır, tekrar edilmiş ve çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir. Aynı şekilde peygamberlerin ve kavimlerinin, Adem ile İblis'in hikâyeleri de çokça anılmış, tekrar edilmiş ve çeşitli şekillerde gündeme getirilmiştir. Melekler ve cinler değişik açılardan bazan genişçe ele alınmış, bazan da kısaca değinilerek geçilmiştir.

6- Kâfirlerin yalana, tartışmaya ve ithamlara yönelik sözleri ve tavırları, onların bu tutumlarının reddedilmesi, onların yalanlanması, eleştirilmesi ve tehdit edilmesi Mekkî Sûrelerde çokça yer almış ve çeşitli vesilelerle gündeme getirilmiştir.

7- Mekkî Kur'ân'da münafıklardan söz edilmemiş, onların durumları, aldatmaları ve komploları dile getirilmemiştir.

8- Kur'ân'da Mekkî sûrelerin bütününde ve ayrı bölümlerinde işlenen konular yaklaşık olarak aynıdır. Bunlar çağrı, bilgi verme, niteleme, hikâye etme, tartışma, korkutma, müjdeleme ve kıssaları verme açısından benzerlik arz etmektedir.

Bunların hepsinde o dönemin karakteristiğini belirleyecek izler mevcuttur. Zira o dönemde, Rasul ve müslümanlar güç ve sayı açısından zayıftı. O dönemde davet; ikna etmeye, tartışmaya, delil getirmeye, münazaraya ve güçlü bir iradeye dayanıyordu. Bu dönemde Arap liderliği ortama etkili bir biçimde hakimdi. Çoğunluğu peşinde sürüklüyordu. Aynı dönemde Mekke'de Ehl-i Kitab'dan -Medine'deki yahudilerin durumuna benzer- büyük, güçlü ve kitleleşmiş azınlıklar yoktu ki, İslam davasıyla çelişen menfaatları bu-

lunsun. Bu dönem davet dönemi idi. Muhataplar, inançlarında, geleneklerinde ve tutumlarında birbirine benzerlik arz ediyordu. Durum bu olduğundan, bu dönemde bir hukuk ve kanun; onları uygulayacak etkili bir güç yoktu. Yanısıra, bazı insanların, Medine döneminde münafıkların yaptığı gibi, Rasul'e ve müslümanlara yaranmak için içlerindeki küfürlerini gizleyip İslam olduklarını dışa vurmalarına neden olacak bir ortam da yoktu.

Sözünü ettiğimiz bu benzerliğin Mekkî Sûrelerin ve âyetlerin muhtevasında da ortaya çıktığını görüyoruz. Kur'ân okuyucusu bu dönemin başında, ortasında ve sonunda indiği rivâyet edilen âyetler demeti ve sûrelerin çoğunda korkutma, örnekler verme, hatırlatma, önce yaşamış ulusların ve peygamberlerinin, Adem'le İblis'in hikâyelerini anlatmada; Arapları ve davet karşısında irkilmemeleri, etkilenmemeleri ve davayı kabul etmemelerinden dolayı eleştirmede, onlarla olan tartışmaları, onlara verilen cevapları hikâye etmede; onların bu tartışmalara ve yüz çevirmeye dayalı konumlarını belirlemede; üslubun hayli yumuşak olduğunu, sert olmadığını görür. Bunun yanında okuyucu bu dönemin başında, ortasında ve sonunda indiği rivâyet edilen sûre ve âyetlerin üslubunda bir katılık ve sertliğin olduğunu, uyarıyla beraber bu sertliğin giderek artmaya başladığını ve alanının genişlediğini görebilir. Özellikle dönemin sonunda indiği rivâyet edilen sûrelerde, esneklik özelliğinin gittiçe azaldığı gözlemlenmektedir.

Bu görünümler Mekke döneminin yapısını ve özelliğini göstermektedir. Bu durum eşyanın tabiatıyle uyum içindedir. Dönem yaklaşık on üç sene devam etmiştir. Rasul orada yerleşmiş bulunan ya da çeşitli münasebetlerle Mekke'ye gelen, yaklaşık aynı konumda bulunan gruplar, sınıflar ve topluluklarla ilişki kuruyordu. Bir grupla ilişkiler gâyet yumuşak olurken, başka biriyle çok sert olabiliyordu. Yine bu ilişkilerin bazı durumlarda yumuşak, bazı durumlarda katı ve sert olmaya ihtiyacı vardı. Bu durum katı tavırlı liderlerin aşırılıklarını, yumuşak huylu olanlarının ise yumuşaklıklarını Rasul'e karşı sürdürmeleriyle ilgili olduğu kadar katı tavırlı liderlerin bu dönem boyunca duruma egemen olması ve davetin sürekli olarak sınavlar ve tehlikelerle karşı karşıya olduğu, dar bir çerçeve içinde kalmasıyla da doğrudan ilgiliydi.

Burada yetenek, çaba, konum ve olaylara bağlı değişik görünümler vardır. Bunlar, Rasul'ün bu uğurda harcadığı güç ve ener-

jiyi ve bu dönemdeki Siret-i Nebevi'nin olaylarını, devrelerini açıklamada yardımcı öğelerdir.

Biz bu çeşitli görünümleri dönem dönem arz etmeyi arzu ederdik. Yalnız daha önce işaret etiğimiz benzerlik unsuru, bu işin kolay olmadığını göstermektedir. Bu açık bir olgudur. Öte yandan Kur'ân'ın Mekkî Sûrelerinin ve âyetler demetinin iniş tarihini doğru olarak belirleyebilmek zor bir iştir. Sûrelerin iniş sıralaması konusunda nakledilen rivâyetler bir ölçüde bu zorluğu hafifletse de, sûrelerde ve âyetler demetinde yer alan bazı ipuçları bu rivâyetlerin çoğunun doğru olduğunu ya da doğruya yakın olduğunu gösterse de durum aynıdır. Bu nedenle söz konusu dönemi ve onunla ilgili Kur'ânî tabloları incelerken; -gücümüz ölçüsünde- kronolojik sıralamaya dikkat etmekle bu inceleme ve tabloları bağımsız konular çerçevesine oturtmak arasında bir yol izlemeye çalıştık.

Bunu belirttikten sonra, okuyucunun önüne, bize kadar ulaşan araştırma ve rivâyetler arasından en kabul edilebilirlerini seçtiğim Mekkî Sûrelerin iniş sıralamasını ihtiva eden bir liste koyacağız. Okuyucu bu sıralamayı izlerken, sözü edilen rivâyetlerin sıhhati ölçüsünde konuya yaklaşacaktır. Bunun için, titizlikle seçtiğimiz bu sıralamanın, okuyucunun Mekke döneminin seyrini ve devrelerini sağlıklı bir şekilde izlemesinde yararlı olmasını arzu ediyoruz.

Kur'ân'ın herhangi bir sûresinden -özellikle uzun sûrelerinden- bir âyetler grubunun, diğer âyetler grubundan ayrı olarak inmiş olma olasılığı bulunmakla beraber dikkat çekilmesi gereken bir husus da şudur: Kısa sûrelerin âyetleri arasındaki ses uyumu ve ahenk ile içeriği ve nazmı; orta uzunluktaki sûreler ve uzun sûrelerin pek çoğunda bölümlerin birbirini izlemesi ve genel olarak bu sûrelerde konu bütünlüğünün olması; Mekkî Sûrelerinin büyük çoğunluğunun bir bütün olarak inmiş olması olasılığını artırmaktadır. Yine bu sûrelerin birbirinden ayrı olarak inen âyetler grubunun, birbirinin ardısıra indiğini, bunların inişleri sırasında başka sûrelerin başka âyetlerin indiğini belirleme olasılığı da vardır. İşte bu husus az önce belirtmeye çalıştığımız ve umduğumuz faydanın küçümsenemeyeceğini göstermektedir.

Mekkî Sûrelerin içinde bazı Medenî âyetlerin varlığı; bu sûrelerin bir bütün olarak indiğini yahut bölümlerinin ardarda indiğini ya da bu sûrelerin âyetlerinin ta Mekke döneminde, bugün Mushafta

olduğu şekliyle sıralandığını ifade eden bu görüşü olumsuzlayan bir yön olarak görülebilir. Fakat biz bu kanıda değiliz. Zira yapı ve sabitlik yönünden Medenî olduğu doğru olan bu tür âyetlerin ve bunları ihtiva eden sûrelerin sayısı çok değildir. Ve onlar da yerlerine yerleştirilmiştir. Bu da (Mekkî Sûrelerin sıralanışı ve bölümlerinin arka arkaya gelişi) Medine döneminde büyük bir düzeltme yapılmadığını göstermektedir. Tefsirimizde ve onun Giriş'inde bu hususlara dikkat çekmeye ve bunları göz önünde bulundurmaya özen gösterdik.

MEKKÎ SÛRELERİN SIRALAMASI

a- Çizelgedeki sıfır rakamı ilgili şahsın sıralamasında o sûrenin bulunmadığını ya da Medeni olarak gösterildiğini ifade eder.

b- Felâk ve Nâs sûreleri Hazin sıralamasında Medenidir. Felâk 16, Nâs 17. sırada gösterilmiştir. İhlâs, Kevser, Kureyş, Asr, Adiyât, Kadir, Mutaffifîn ve Fatiha Sûrelerinin Medeni olduğu da söylenilmiştir. Cumhura göre bu sûreler Felâk ve Nâs sûreleriyle birlikte Mekki'dir. Sûrelerin üslubu ve özü de bunun böyle olduğunu göster.

c- Zelzele, insan, Ra'd ve Hacc Sûreleri çoğu rivâyetlerde ve tüm sıralamalarda Medeni olarak gösterilmiştir. Onların Mekki olduğunu kaydeden rivâyetler de vardır. Üslupları, içerikleri ve ilk üçünün özü Medeni üsluptan çok Mekki üsluba benzemektedir.

d- Casiye - Şeriat, Fussilet-Mesabih, Gafir-Mü'min, Sâd - Davud, Mesed - Ebu Leheb, Nebe' - Tesaül, Meâric - Seele, Kalem - Nûn, Fatiha - Ümmül - Kitab, Fâtır - Melaike, İsrâ - Beni israil ve Nahl - Naam diye de adlandırilmaktadır. Bu isimler de meşhurdur. Öyle ki, bazı mushaflarda yaygın olan diğer isimler yerine bu isimlerin kullanıldığı olmuştur. Bunun yanında bazı sûrelerin daha değişik isimlerle anıldığı da olmuştur. Bazı sûrelerin de çok az şöhret bulmuş bir kaç ismi vardır.

e- Çizelgedeki mükerrer rakamlar, Kitab'ın orijinalindendir. (Çev.)

Sûre Adı	Kur'ân'da Sıra Numarası (Elinizdeki Mushafta)	Fuad Mushafında İniş Sırası Numarası	Hazin Sıralamasında Numarası	Mecmau'l Beyan Sıralaması	Suyuti Sıralaması	Hüseyin Ve İkrime Sıralaması	İbn Abbas Sıralaması	Câbir Sıralaması	İ. Derveze'nin Nüzul Sıralaması
Alâk	**96**	1	**1**	1	**1**	1	**1**	1	**1**
Kalem	**68**	2	**2**	2	**2**	2	**2**	2	**2**
Müzzemmil	**73**	3	**3**	3	**3**	3	**3**	3	**3**
Müddessir	**74**	4	**4**	4	**4**	4	**4**	4	**4**
Fatiha	**1**	5	**0**	0	**0**	0	**0**	5	**5**
Mesed	**111**	6	**5**	5	**5**	5	**5**	6	**6**
Tekvîr	**81**	7	**7**	6	**6**	6	**6**	7	**7**
A'lâ	**87**	8	**8**	7	**7**	7	**7**	8	**8**
Leyl	**92**	9	**9**	8	**8**	8	**8**	9	**9**
Fecr	**89**	10	**10**	9	**9**	9	**9**	10	**10**
Duhâ	**93**	11	**11**	10	**10**	10	**10**	11	**11**
Şerh -İnşirah-	**94**	12	**12**	11	**11**	11	**11**	12	**12**
Asr	**103**	13	**13**	12	**12**	12	**12**	13	**13**
Adiyât	**100**	14	**14**	13	**13**	13	**13**	14	**14**
Kevser	**108**	15	**15**	15	**14**	14	**14**	15	**15**
Mâûn	**107**	17	**17**	31	**16**	16	**16**	17	**16**
Kâfirûn	**109**	18	**18**	14	**14**	17	**17**	18	**17**
Fîl	**105**	19	**19**	16	**18**	17	**18**	19	**18**
Felâk	**113**	20	**0**	17	**19**	19	**19**	20	**19**
Nâs	**114**	21	**0**	18	**20**	20	**20**	21	**20**
İhlâs	**112**	22	**0**	19	**21**	21	**21**	22	**21**
Necm	**53**	23	**21**	20	**22**	22	**22**	23	**22**
Abese	**80**	24	**22**	20	**23**	23	**23**	24	**23**
Kadîr	**97**	25	**23**	21	**24**	24	**24**	25	**24**
Şems	**91**	26	0	22	25	25	**25**	26	**25**

Sûre Adı	**Kur'ân'da Sıra Numarası (Elinizdeki Mushafta)**	Fuad Mushafında İniş Sırası Numarası	**Hazin Sıralamasında Numarası**	Mecmau'l Beyan Sıralaması	**Suyuti Sıralaması**	Hüseyin Ve İkrime Sıralaması	**İbn Abbas Sıralaması**	Câbir Sıralaması	**İ. Derveze'nin Nüzul Sıralaması**
Burûc	**85**	27	**24**	23	**26**	26	**26**	27	**26**
Tin	**95**	28	**25**	24	**13**	26	**26**	27	**27**
Kureyş	**106**	29	**26**	25	**28**	28	**28**	29	**28**
Kâri'a	**101**	30	**27**	26	**29**	29	**29**	30	**29**
Kıyâme	**75**	31	**28**	27	**30**	30	**30**	31	**30**
Hümeze	**104**	32	**29**	28	**31**	31	**31**	32	**31**
Mürselât	**77**	33	**30**	29	**32**	32	**32**	33	**32**
Kâf	**50**	34	**31**	30	**33**	33	**33**	34	**33**
Beled	**90**	35	**32**	32	**34**	34	**34**	35	**34**
Târık	**86**	36	**33**	31	**35**	35	**35**	36	**35**
Kamer	**54**	37	**34**	33	**36**	36	**36**	37	**36**
Sâd	**38**	38	**35**	34	**37**	37	**37**	38	**37**
A'râf	**7**	39	**36**	35	**38**	0	**38**	39	**38**
Cin	**72**	40	**37**	36	**39**	38	**39**	40	**39**
Yâsîn	**36**	41	**38**	37	**40**	39	**40**	41	**40**
Furkan	**25**	42	**39**	38	**43**	40	**41**	42	**41**
Fâtır	**35**	43	**40**	39	**42**	41	**42**	43	**42**
Meryem	**19**	44	**41**	40	**41**	0	**43**	44	**43**
Tâhâ	**20**	45	**42**	41	**44**	42	**44**	45	**44**
Vâkıa	**56**	46	**43**	42	**45**	45	**45**	46	**45**
Şuara	**26**	47	**44**	43	**46**	44	**46**	47	**46**
Neml	**27**	48	**45**	0	**47**	45	**47**	48	**47**
Kasas	**28**	49	**46**	45	**48**	46	**48**	49	**48**
İsrâ	**17**	50	**47**	46	**49**	47	**49**	50	**49**
Yunus	**10**	51	**48**	47	**50**	48	**50**	51	**50**

Sûre Adı	Kur'ân'da Sıra Numarası (Elinizdeki Mushafta)	Fuad Mushafında İniş Sırası Numarası	Hazin Sıralamasında Numarası	Mecmau'l Beyan Sıralaması	Suyuti Sıralaması	Hüseyin Ve İkrime Sıralaması	İbn Abbas Sıralaması	Câbir Sıralaması	İ. Derveze'nin Nüzul Sıralaması
Hûd	**11**	52	**49**	48	**51**	49	**51**	52	**51**
Yûsuf	**12**	53	**50**	49	**52**	50	**52**	53	**52**
Hicr	**15**	54	**51**	50	**53**	51	**53**	54	**53**
En'am	**6**	55	**52**	51	**54**	52	**54**	55	**54**
Saffât	**37**	56	**53**	52	**55**	53	**55**	56	**55**
Lokman	**31**	57	**54**	53	**56**	54	**56**	57	**56**
Sebe'	**34**	58	**55**	54	**57**	55	**57**	58	**57**
Zümer	**39**	59	**56**	55	**58**	56	**58**	59	**58**
Gâfir (Mü'mîn)	**40**	60	**57**	56	**59**	57	**59**	60	**59**
Fussilet	**41**	61	**58**	57	**60**	58	**60**	61	**60**
Şûrâ	**42**	62	**59**	58	**61**	59	**61**	69	**61**
Zuhruf	**43**	63	**60**	59	**62**	60	**62**	62	**62**
Duhân	**44**	64	**61**	60	**63**	58	**63**	63	**63**
Casiye	**45**	65	**62**	61	**64**	61	**64**	64	**64**
Ahkâf	**46**	66	**63**	62	**65**	62	**65**	65	**65**
Zâriyât	**51**	67	**64**	63	**66**	63	**66**	66	**66**
Gâşiye	**88**	68	**65**	65	**67**	64	**67**	67	**67**
Kehf	**18**	69	**66**	66	**68**	65	**68**	68	**68**
Nahl	**16**	70	**67**	44	**69**	66	**69**	72	**69**
Nûh	**71**	71	**68**	67	**70**	67	**70**	73	**70**
İbrahim	**14**	72	**69**	68	**71**	68	**71**	0	**71**
Enbiyâ	**21**	73	**70**	69	**72**	69	**72**	71	**72**
Mü'minûn	**23**	74	**71**	70	**73**	70	**73**	75	**73**
Secde	**32**	75	**72**	71	**74**	71	**74**	70	**74**
Tûr	**52**	76	**72**	72	**75**	72	**75**	74	**75**

Sûre Adı	**Kur'ân'da Sıra Numarası (Elinizdeki Mushafta)**	Fuad Mushafında İniş Sırası Numarası	**Hazin Sıralamasında Numarası**	Mecmau'l Beyan Sıralaması	**Suyuti Sıralaması**	Hüseyin Ve İkrime Sıralaması	**İbn Abbas Sıralaması**	Câbir Sıralaması	**İ. Derveze'nin Nüzul Sıralaması**
Mülk	**67**	77	**73**	73	**76**	73	**76**	76	**76**
Hâkka	**69**	78	**74**	74	**77**	74	**77**	77	**77**
Meâric	**70**	79	**75**	75	**78**	75	**78**	78	**78**
Nebe'	**78**	80	**77**	77	**90**	77	**80**	80	**79**
Nâziât	**79**	81	**76**	76	**79**	77	**79**	79	**80**
İnfitar	**82**	82	**78**	78	**81**	79	**81**	81	**81**
İnşikak	**84**	83	**79**	79	**82**	78	**82**	82	**82**
Rûm	**30**	84	**80**	0	**83**	80	**83**	83	**83**
Ankebût	**29**	85	**81**	80	**84**	81	**84**	84	**84**
Mutaffifîn	**83**	86	**82**	81	**85**	0	**85**	85	**85**

A) MÜŞRİK ARAPLARIN DAVETE KARŞI KONUMU

1. İlk Adımlar

Geçen konuda Alâk, Kalem, Müzzemmil ve Müddessir Sûrelerinin giriş kısımlarının yalnız başlarına inmiş olmalarının doğruluğunu, bu sûrelerin giriş kısımları ile geri kalan kısımları arasında bir dizi sûrenin inmiş olması gerektiğini, bu sûrelerin davetin ilkelerini kapsadığını, yalnız bu uyarma ve müjdeleme şeklindeki davetin sertlikten, inkârcıların tutumlarına işaret etmekten ve onlara saldırıdan uzak olduğunu genişçe ele aldık.

Buna bağlı olarak davetin ilk adımları seçkin kişilerle; Rasul'ün kabul etme ve bağlanma özelliklerine sahip olarak gördüğü insanlarla ilişki kurma, onlara bu sûreleri okuma ve kendilerini davet etme şeklinde olmuştur, denilebilir.

Mekkî Sûreler yalancıları anmaktan, onları eleştirmekten tamamen uzak değildir. Bu, davetin çok geçmeden, hatta ilk adımlarında, inkâr, çirkin görme, engelleme ve yalanlama ile karşı karşıya gelmiş ve onlarla çarpışmış olduğunu gösterir. Davetin başlayışından kısa bir süre sonra Kur'ân sûreleri ve âyetler art arda inerek engelleyenlerin, yalanlayanların tutumlarını ortaya koymuş, onları eleştirmiş ve onlara uyarılarda bulunmuştur.

Durumun böyle sürmesi ilk inen dört sûrenin giriş kısımlarını izleyen âyetlerin, bu sûrelerden sonra ilk inen âyetler olmasına engel değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu âyetler, giriş kısımlarından sonra inmiş davetle uyarma ve müjdelemeyle yetinmiştir. Bu âyetlerde Rasul'ün ilk eylemlerine karşı girişilen uygulamayı

reddeden tablolar ve bu âyetlerin Kur'ân'ın ilk inen kısımlarından olduğunu gösteren ipuçları vardır.

Alâk Sûresi'nin girişini takip eden âyetler şunlardır:

"Hayır, insan azar; kendini kendine yeterli gördüğü için. Dönüş Rabbinedir. Gördün mü şu men edeni: Namaz kılarken bir kulu (namazdan)? Gördün mü, ya o (kul) doğru yolda olur, yahut kötülüklerden sakınmayı emrederse? Gördün mü, ya bu (adam, hakkı) yalanlar, yüz çevirirse? Allah'ın gördüğünü bilmiyor mu (o)? Hayır, eğer bundan vazgeçmezse (onu) perçem(in)den yakalar (ateşe sürükler)iz. O yalancı, günahkâr perçem (den)! O zaman (o gitsin) de meclisini (adamlarını) çağırsın. Biz de zebanileri çağırırız. Hayır, ona boyun eğme; (Allah'a) secde et ve yaklaş!" (Alâk, 6-19)

Bu âyetlerin işaret ettiğine göre, Peygamber (s) yeni bir biçimde namaz kılmaya başlamıştı. O, tam anlamıyla halkın gözü önünde Kâbe avlusunda açıkça namaz kılıyordu. Allah'a şirk ve putperestlikten uzaklaşarak Allah'tan korkmaya, yalnız Allah'a ibadet etmeye, güzel ahlaklı olmaya davet etmeye başlamıştı. Bunlar A'lâ ve benzeri sûrelerin içeriğini oluşturmaktadır. Buna, bir yandan yüz çevirme ve yalanlamalarla karşılık görürken, öte yandan bir adam namazını ve davetini engelleyerek ona baş kaldırıyordu. Âyetlerden anlaşıldığına göre bu adam liderlerden biriydi. Zenginliği ve makamı onu şımartmış ve azdırmıştı. Bundan dolayı Peygamber'in eylemlerini yasaklamak, namaz ve davet hususundaki özgürlüğünü engellemek için gereken gücü kendisinde buluyordu.

"Nâdiye" kavramı "Ulusal Meclis" anlamındadır. Bununla siret haberlerinde Daru'n-Nedve diye bilinen yerin de kasdedilmiş olması mümkündür. Daru'n-Nedve Kâbe avlusundaydı. Mekke ileri gelenlerinin, dini ve politik iktidar sahiplerinin toplantı yeriydi. "Asrû'n-Nebi" adlı kitabımızda bu konuya değinmiştik. Bu yaklaşımımız doğruysa; Mekke'deki resmi iktidar Rasul'ün yeni bir biçimde ve açıktan namaz kılışını, yürürlükte bulunan geleneklerle çelişen bir mesajı da kapsayan Kur'ân'ı okumasını, insanları açıkça çağırmasını ne şekilde olursa olsun önüne geçilmesi gereken yeni bir şey olarak görmüş ve bunu resmi gücün temsilcilerinden biri aracılığıyla uygulamaya koymuştur, denilebilir. Ya da, bu resmi iktidar sahipleri arasında baş kaldırmaya en cesaretlisi bu

adamdı. Bu nedenle, Peygamber'e bu tür eylemleri yasaklamayı, onu buna benzer işlerden alıkoymayı; âyetlerin değinip eleştirdiği konumu bizzat kendisi üstlenmiştir.

Biz engelleme usulünü "Ne şekilde olursa olsun." ifadesiyle kaydettik. Çünkü, Rasul bu engellemeye rağmen vazgeçmedi ve ardından bunu sürdürmesini engelleyen olası bir resmi yasakla karşılaşmadı. Beytü'l-Haram'da, oranın halkına, hem de dışarıdan gelen insanlara tanınmış bulunan sınırsız dini özgürlük, -bu Beytü'l-Haram'a duyulan saygıdan ya da bu saygıyla ayakta kalan ve Harem halkı için büyük yararlar sağlayan olgulardan kaynaklanıyordu- tartışma, delillendirme, engelleme, yalanlama, uzaklaştırma, bireysel eziyete kalkışma ya da resmi kesin bir desteğe dayanmayan girişimleri engellemeye çalışma gibi durumlardan hiç birisine izin vermiyor, bu tür tavırları önlüyordu. Bu durumun salt ilk adımlar dönemine özgü olmadığını ve Mekke dönemi boyunca sürdüğünü ya da en azından bu dönemin büyük bir kısmında yürürlükte kaldığını söylediğimizde yanlış yapmış olmayız herhalde. Rasul'ün davetini sürdürmesine ortam hazırlayan ve onun lehine işleyen etkenlerden biri olmuştur bu kurulu düzen. Bu durumun, dönemin büyük bir kısmında sürdüğünü söyledik. Zira, Rasul'ü öldürme, hapsetme ya da sürgün etme şeklinde hazırlanan komployа bu dönemin sonlarına doğru Kureyş'in ileri gelen liderlerinin çoğunun iştirak etmesiyle bu konum değişmiştir. Başka bir bölümde bu konuya tekrar değineceğiz.

Bu son yaklaşımımızın ve "Nadiye" kavramının Daru'n-Nedve olarak kabul edilmesinin; dolayısıyla bu yasaklamayı koyanın iktidar sahiplerinden biri olduğunun doğru olmaması halinde bile -çünkü âyetlerin delaleti kesindir- baş kaldıran bu kişinin toplumda yardımcıları ve saygınlığı bulunan güçlü liderlerden biri olduğu kuşkusuzdur. Ayrıca, "Fe'l-yed'u Nadiyeh" ifadesi de; meclisi ya da yardımcıları ile -istediği kadar- dayanışmaya girsin, anlamındadır. Yani, olay her iki olasılığı da taşır.

Durumun yapısı, bu olayın -ilk olduğu kabul edilmese bile- engelleme, yasaklama ve yalanlama eylemlerinin ilklerinden olduğunu göstermektedir. Âyetlerin ana teması ve içeriği de buna işaret etmektedir. Âyetler, namaz kıldığı ya da Allah'tan korkmayı emrettiği için bir kulu bu işten el çekmeye zorlayan engelleyiciyi eleştirmekte ve Resulullah'a buna fazla aldırmamasını ve ibade-

tine devam etmesini emretmektedir. -Kur'ân'ın ilk inen âyetlerini oluşturan- Alâk Sûresi'nin bu âyetlerle tamamlanması, bunun ilk zamanlarda oluşunun bir delili sayılabilir.

İlk zamanlardaki bu engelleme girişimlerini, daha o sırada inanan bireylerin sayı olarak çok az oluşlarıyla beraber düşündüğümüzde, Rasul'ün karşı karşıya bulunduğu durumun zorluğunu, Rabbimin emriyle girdiği bu baş kaldırı eyleminde büyük bir cesaretlilik örneği gösterdiğini daha iyi anlayabiliriz. Rasul'ün, kendisine vahyedilen âyetlerle Mekke'nin zengin, güçlü, azgın bir liderine karşı giriştiği ve bu liderde onulmaz yaralar açan, onu silkeleyen, kahredip ezen eyleminde bu durumu açıkça görmek mümkündür. Sonra Kur'ân onun davetini, kulluğunu ve onun bu iki eylemi sürdürmedeki kararlılığını doğrulamış ve ona destek olmuştur. Ayrıca bu bizim için -daha önce, Rasul'de bulunan nitelikleri açıklarken belirttiğimiz gibi- onun büyük ahlakını, engin imanını, ne kadar güçlü ve katı yürekli olursa olsun her isyankâr/azgın kimseye karşı hakkı dile getirmekte büyük cesaretini yeterince açıklayıcıdır. Rasul'ün bu durumdan sonra sürüp giden her zor durum için tavrı bu olmuştur. İster ilk adımlarda olsun, ister ondan sonraki adımlarda olsun eyleminde değişiklik görülmemiştir. Hiç şüphesiz bu, onun risalete/elçiliğe seçilişinin asıl etkenlerinden biridir.

Rivâyetler Rasul'e yasaklar koymaya kalkışan bu liderin; Mugire b. Hişam el-Mahzûmî olduğunu belirtmektedir. Bu adam Ebu'l-Hakem diye bilinmesinin yanında, İslam Tarihi'nde Ebu Cehil diye de bilinir. Bunu uzak bir olasılık olarak görmüyoruz. Çünkü, Kureyş'in ileri gelen liderlerinden birine bu şekilde lakap takılmasının güçlü bir sebebe dayanması gerekir. Rasul'e ilk karşı koyma onu namazdan ve davetten alıkoyma da hiç kuşkusuz güçlü bir sebeptir. Ebu Cehil'in Bedir Savaşı'nda kendini tüketinceye kadar, davete karşı bu azgın, katı ve sert konumunu koruması bu sebebin gücünü artırmaktadır.

Bu sahne, davetin açıktan ve güçlü olarak başladığını gösterir. Rivâyet edilip geldiği gibi gizli bir şekilde değil. Bu olgu Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Mâûn ve Kâfirûn Sûreleri gibi ilk zamanlarda inen pek çok sûrede tasvir edilmiş ve doğrulanmıştır. Nakledilip gelen rivâyetlerde yer alan şeylerin tümü ise Rasulullah'ın ar-

kadaşlarından sadece birkaçının sözünden ibarettir[1]. Örnek olarak Ömer'in müslüman oluşu sırasında söylediği sözü verebiliriz: "O Rasul'e 'Biz hak üzere miyiz yoksa batıl üzere mi?' diye sormuştu. Rasulullah ona: 'Aksine hak üzereyiz' dedi. O da bunun üzerine: 'O zaman gizlilik niye!' demişti." Yine İbn Mesud'dan rivâyet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "Ömer müslüman olduktan sonra hep izzet sahipi olduk. Ömer müslüman olmadan önce biz Kâbe'de açıkça ve güven içinde namaz kılamıyorduk." Anlaşıldığına göre Rasul arkadaşlarını kollamak amacıyla namazda ya da onlarla bir araya gelirken uyanık ve tedbirli olmaya özen gösteriyordu. Fakat, buna rağmen onun insanlara çağrısı hep açık şekilde devam etmiştir. İşte bu, davetin hedefi, Rasul'ün Allah'a ve risaletine imanı ile uyum içinde bulunan ve makul olan görüştür.

Kalem Sûresi'nin giriş kısmını takip eden âyetler: "(Sen de) göreceksin, onlar da görecekler. Hanginizin fitnelenmiş (sapık ya da başka dine meyleden) olduğunu. Şüphesiz Rabbin, kim(ler)in kendi yolundan saptığını ve kimlerin yolda olduğunu en iyi bilen O'dur. Öyleyse yalanlayanlara itaat etme. Onlar istediler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar. Şunların hiçbirine itaat etme (onları dinleme): Yemin edip duran, aşağılık, (herkesi) kınayan, söz götürüp getiren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba, sonra da kötülükle damgalı (soysuz), mal ve oğullar sahipi olmuş diye (böyle yolunu şaşırmış). Kendilerine âyetlerimiz okunduğu zaman: 'Eskilerin masalları' dedi. Biz onu, burnunun üzerine damga vurup işaretleyeceğiz." (Kalem, 5-16)

Âyetler, Rasul'ün hayatından bazı görüntülere tanıklık etmektedir ki, biz bunların ilk görüntüler olduğunu düşünüyoruz. Bu düşüncemiz, birinci olarak; âyetlerin ve onları takip eden, sûrenin geri kalan âyetlerinin -tercih edilen görüşe göre- sûrenin Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinden olan giriş kısmını tamamlayan âyetler olmaları esasına dayanmaktadır. Düşüncemizin ikinci dayanağı; ilk âyetin kendisiyle başladığı geleceği ifade eden Sin harfidir (fe setubsiru). Yani Allah'ın sapık olan kişi ile hidâyete eren kişiyi göstereceğini ifade etmektedir. Üçüncü dayanağı ise; sûrenin sonlarında gelen ve Rasul'ün kararlı olmasını, sabretmesini öğütleyen, kavminin kendisini yalanlamasından daralarak balık sahipi gibi olmamaya davet eden ifadelerdir. Nitekim ifadenin tam metni şöyledir:

---

1 Bkz. -örnek olarak- es-Siretü'l-Halebîye; c. I, s. 330 v.d.

"Sen Rabbinin hükmüne sabret, balık sahipi (Yunus) gibi olma. Hani o sıkıntıdan yutkunarak (Allah'a) seslenmişti. Eğer Rabbinden ona bir nimet yetişmeseydi, yerilerek çıplak bir yere atılırdı. Fakat Rabbin onun duasını kabul etti de onu salihlerden yaptı." (Kalem, 48-50)

Âyetlerin ihtiva ettiği sahneleri şöylece sıralayabiliriz:

1- Âyetlerin işaretine göre, yalancılar çoğalmıştı. Peygamber'le tartışıyor, atalarının dininden saptığı ya da ayrıldığı için onu eleştiriyor ve onu bu işten vazgeçirmeye çalışıyorlardı.

2- Bu defasında ona karşı koyup engellemek isteyenler, yasaklama ve eleştiri yönünden katı kalpli ve sert tavırlı değillerdi. Aksine yumuşak davranmak istediklerini açığa vuruyorlardı. Ondan da yumuşak davranmasını ve ortak bir zeminde onlarla anlaşacağına dair söz vermesini istiyorlardı. Rasul bazı eylemlerinden vazgeçerse, onlar da bazı tutumlarından vazgeçeceklerdi.

3- Onlardan bazıları, sözlerinde ve anlatımlarında, -yumuşatmak ve biraz gevşek davranmasını sağlamak amacıyla- Peygamber'e durmadan yeminler ediyorlardı.

4- Tutumları anlayış ve antlaşma içinde sonuçlanmadı. Buna karşın, ölçülü davranışlar içinde gözükmeye çalışan ve habire yemin edip duran -kimse/kimseler- gerçekte Peygamber'i ayıplıyor, onun adına yalan söylüyor, insanları onunla görüşmekten alıkoyuyor, onunla insanlar arasında dedikodu/asılsız, çirkin sözler dolaştırıyordu. Çok geçmeden içinde gizlediklerini dışarı vurdu; Kur'ân âyetlerini öncekilerin masalları/efsaneleri olarak niteledi. Yani, Kur'ân âyetlerini, önceki uluslar arasında dolaşan hikâyeler ya da hurafeler veya onlardan yapılan alıntılar şeklinde nitelendirmişti. Bu cümle, belirtilen üç anlamı da taşımaktadır. İşte bu, Kur'ân'a karşı yapılan ilk nitelendirmedir. Ve bundan sonra da aynı nitelendirme pek çok kâfir tarafından tekrar edilecektir.

5- Bu çok yemin eden, söz götürüp getiren adam; zengin, çocukları ve yardımcıları ile güçlü biriydi.

"Hallafin Mehin/Çok yemin eden, aşağılık" kavramından bu yemin eden adamın, insanlara Peygamber'in yalan söylediğine dair yemin ettiğini çıkarmak olasıdır. Ya da içinden yalanlama ve engellemeyi planladığı halde, Peygamber'e onu himayesine alacağına dair yemin ediyordu. Biz, "Fela tuti'" cümlesine dayanarak

ikinci olasılığı tercih ediyoruz. Zira bu ifadenin; "Doğrulama!" ya da "Dinleme!" yahut "Kabul etme!" anlamına geldiğini kabul ediyoruz. Âyetten hemen sonra gelen şiddetli saldırı da bu olguyu desteklemektedir. Ve bu yemin eden adamın kötü niyetliliği, çirkin emeller peşinde koşan bir karaktere sahip olması, ayrıca yalanını, aldatmasını, insanları Peygamber'e karşı laf taşıyıcılık ve dedikodu ile kışkırtmasını gizlemesi gibi âyetlerde belirtilen özellikleri de bu yaklaşımı doğrulamaktadır.

Âyetler, ilk etapta yalancıların ve mücadeleye girişenlerin çokluğuna delalet etse de, âyetlerde arka arkaya yer alan bir dizi nitelendirme bizzat bir şahsı göstermektedir. Biz bunda bir çelişki görmüyoruz. Çünkü mücadeleye girişenlerin çok olmasına rağmen onlardan özellikle birinin kınama, tuzak ve hile yönünden daha ilerde, herkesten önde olması olasılığı vardır. Ya da âyetler, bir tek durumda değişik tutumları hikâye etmiş olabilir.

Böylece bu gözlemlerde, Alâk Sûresi âyetlerinin tasvir ettiğinden daha başka bir tablonun belirginleşmeye başladığı açıkça görülmektedir. Yine, daha ilk adımlarında Peygamber'i engellemeye çalışanlar arasında katı tavırlı ve öfkeli kimseler olduğu gibi yağcı, düzenbaz ve aldatıcı kişilerin de olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belittiğimiz gibi, Mekke dönemi boyunca bu iki tablo çeşitli şekillerde tekrarlanıp durmuştur. Ayrıca ortaya çıkan olgulardan biri de, liderler ve zenginlerin, engelleme ve yalanlama tutumlarında beraber hareket ettikleri, bu iki konudaki saldırıların önderliğini yapmada dayanışma içinde olduklarıdır. İşte bu sahne de, bu dönem boyunca tekrarlanan sahnelerden biridir.

Arap toplumunun tabiatı gereği zenginlik ve liderliğin bir tek şahısta toplanmış olabileceği akla gelebilir. Şu kadarı var ki; Kur'ân'ın saldırıları bazan özellikle zenginlere, bazan da özellikle liderlere yönelmektedir. Alâk ve Kalem Sûrelerinin âyetlerinde ve pek çok başka âyette işaret edildiği gibi bunların iki ayrı sınıf olma olasılığı vardır. Ancak âyetler, onların dayanışma içinde hareket ettiklerini bildirmektedir. Birinci sınıf kendi servetlerini, diğerleri de makamlarını, mevkilerini kaybetme korkusundan bu işe koyulmuşlardır. Zira İslam çağrısı, muhtaç sınıflara yardım elini uzatmaktan geri duran zenginleri eleştirmiş ve çok infakta bulunmayı teşvik etmiştir. Bunun yanında isyankâr, azgın, güç ile üstünlük taslayan ve hakkı kabule yanaşmayan liderliğe karşı da savaşmıştır.

Kâfirlerin, Peygamber'den buna benzer bir söz vermeye karşılık yumuşama talebinde bulunmaları, karşılıklı yakınlaşma ve karşılıklı anlayış içinde orta bir noktada buluşma istekleri, -ki bunu Kalem, 8-9. âyetler hikâye etmiştir- başka zamanlarda, başka ortamlar, değişik yöntemlerle sürdürülmüştür. İkinci bir münasebetle bu konuya tekrar döneceğiz.

Kalem Sûresi'nin diğer âyetlerinde de dikkate değer sahneler vardır.

(1) Bu âyetler görüleceği gibi, bir tartışma sahnesidir ya da bu tartışma konusunda yapılan bir eleştiridir. Gelecek âyetler bunu işlemektedir:

"Biz müslümanları, suçlular gibi yapar mıyız hiç? Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz (öyle)? Yoksa beğendiğiniz her şeyi bulduğunuz bir kitabınız var da onda mı (bu hükümleri) okuyorsunuz? Yoksa sizin istediğiniz hükmü verebileceğinize dair kıyamete kadar sürecek andlarınız mı var üzerimizde? Sor onlara: Onlardan hangisi bu iddianın savunucusu olacak? Yoksa kendilerinin (bu sözde) ortakları mı var? Doğru iseler ortaklarını çağırsınlar." (Kalem, 35-41)

Bu üslup Kur'ân'ın Mekkî Sûrelerinde çokça tekrar edilmiştir. Bununla ilgili olarak akla gelen bunun Peygamber'le kâfirler arasında meydana gelen bir tartışma ve delile başvurma durumundan sonra gelen ve ona ışık tutan bir değerlendirme ya da bir yorum olduğudur. Yahut, tartışma ve delil getirme durumlarında karşı tarafın tüm dayanaklarını geçersizleştirecek delilleri telkin eden bir hatırlatmadır.

Bu olgunun çokça tekrar edilişi, Rasul'ün çoğu zaman inkârcılarla tartışmaya ve delil getirmeye girdiğini gösterir. Bu delillendirme tartışması bir yandan eleştirilerle, susturmalarla, meydan okumalarla sürerken, diğer yandan da -sertlik ve hakaret olmaksızın- mantıksal bir yol izleyerek sözü burada akıllara yöneltirdi. Bu da biraz önce belirttiğimiz olguyu güçlendirmektedir. Yani, inkârcıların tabiatlarının yumuşaklık, sertlik, katı kalplilik ve yağcılık arasında değişiklik gösterdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, her iki durumun davetin ilk adımlarından itibaren başladığını ve birbirine bağlı olarak varlıklarını sürdürdüklerini doğrulamaktadır.

(2) Peygamber'in, davetin ardından bir menfaat elde etmeyi düşündüğü ya da bir kazanç amaçladığı iddiası olumsuz bir soru ile cevaplandırılmıştır:

"Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır borç altında mı kalıyorlar?" (Kalem, 46)

Burada soru, çirkin görme ya da olumsuzlama sorusu olduğu için, âyet, ücret isteme iddiasını olumsuzlamakta ve inkârcıların tutumlarını da hoş karşılamamaktadır. Yani, Peygamber bir ücret, bir rüşvet istemiyor ki, onun çağrıda bulunduğu şeyde emek ve para gibi bir borçlanmaya girsinler. Bu olgunun da, Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinde çeşitli üsluplarla, çokça tekrar edildiğini burada belirtelim. Yalnız, hiçbir seferinde bu, Peygamber'e yöneltilen bir töhmeti kaldırma ya da herhangi bir töhmeti reddetme biçiminde gelmediği halde bu gerçeğin tekrar edilmesi; liderlerden ve zenginlerden bazılarının Peygamber'in özel bir beklentisi için çabaladığını zannetiklerini ya da onun çağrısında makamlarını ve servetlerini tehdit eden bir yapı gördüklerini düşündürtüyor. Belki de bu olgu, onların daha başında bu davete saldırmalarına neden olmuştur. Bir de Kur'ân'ın, erken inen Mekkî Sûrelerinde zekattan söz etmesi, sadaka vermeye, muhtaçlara yardımda bulunmaya, yetim hakkına riâyet etmeye, onlara iyilik etmeye, köleleri azad etmeye çağırması, insanları cimrilikten mal sevgisinden, dünyaya dalmaktan, dünyanın çıkarlarını Allah katındakine tercih etmekten sakındırması; davet, uyarma ve müjdelemenin ilkelerini genel bir biçimde belirlemiştir. Aşağıdaki âyetlerde bu durum açıkça gözlenmektedir:

1- ... Aksine siz dünya hayatını üstün tutuyorsunuz. Oysa Ahiret daha hayırlı ve daha süreklidir. (A'lâ, 16-17)

2- Hayır, doğrusu siz yetime ikrâmda bulunmuyorsunuz. Ve yoksula yemek vermeye (birbirinizi) teşvik etmiyorsunuz. Mirası helâl, harâm demeden yiyorsunuz. Malı da pek çok seviyorsunuz. (Fecr, 17-20.)

3- ... Fakat o, sarp yokuşu geçemedi. Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Bir boynu (kölelik zincirinden) çözmek, yahut doyurmaktır; açlık gününde, akraba olan yetimi, yahut hiçbir şeyi olmayan yoksulu. (Beled, 11-16)

4- ... Bundan dolayı kim (fakirlere) verir, (günahlardan) korunursa ve en güzel (söz)ü doğrularsa, ona en kolay (yolu) kolaylaştırırız. Fakat kim cimrilik eder, kendini zengin görüp (Allah'a) tenezzül et-

mezse ve en güzel (söz)ü de yalanlarsa, ona en güç (şeylerin yolun)u kolaylaştırırız. Kendisi (çukura) düştüğü zaman malı ona hiçbir fayda sağlamaz. Doğru yola iletmek bize aittir. Son da, ilk de (ahiret de, dünya da) elbette bizimdir. Ben sizi, alev saçan bir ateşe karşı uyardım. Ona ancak bedbaht kimse girer. O ki, yalanladı ve döndü. Ondan uzak tutulur; en çok korunan. O ki malını vererek arınır. Ve onda hiç kimsenin karşılık verilecek bir nimeti yoktur. Yalnız yüce Rabbinin rızasına ermek için verir. Yakında kendisi de (Allah'ın vereceği nimetle) razı olacaktır. (Leyl, 5-21)

Buraya kadar andığımız şeylerin tümü, ilk andan itibaren kâfirlerin liderlerini ve zenginlerini, Rasul'ün kendilerinin mallarına göz diktiği, servetlerini ellerinden almak için komplolar düzenlediği şeklinde ithamlarda bulunmaya itmiş olabilir. Kur'ân daha erken zamanlarda inen âyetlerinde onun kişiliğini bu ithamlardan uzaklaştırmıştır. Daha sonra da zaman zaman bu töhmetleri olumsuzlama sürmüştür.

(3) Burada, kâfirlerin psikolojik durumlarını iç ve dış olarak sergileyen bir tablo da vardır. Peygamber'in onlara Kur'ân okuduğu, kendilerini sakındırıp, müjdelediği sırada onların girdikleri psikolojik halleri gelecek âyetlerde gözlemleyebiliriz:

"O inkâr edenler, zikri (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. 'O delidir' diyorlardı. Halbuki o bütün alemlere (gönderilmiş) bir uyarıdan başka bir şey değildir!" (Kalem, 51-52)

Bu konumun nitelendirilişi ve bu sahnenin canlandırılışı Kur'ân'ın Mekki Sûrelerinde çokça tekrar edilmiştir. Bu olgunun Kalem Sûresi'nin âyetlerinde yer alması bunun, davetin ilk adımlarından beri var olduğunu gösterir. 51. âyetin ifade biçimi, kâfirlerin, Peygamber'in delilik hastalığına tutulduğunu değil, Rasul'ün onlara okuduğu şeye karşı düştükleri dehşeti dile getirmek istediklerini, güçlü bir delaletle göstermektedir. Yani, âyet: "Onlar, Rasul'e gözlerini açmış ve panik içinde bakıyorlardı, dehşetten neredeyse onu gözleriyle yiyeceklerdi. Kur'ân âyetlerini duyduklarında sarsılıyorlardı" demek istiyordu adeta.

Bu âyet, davetin bütün insanlar üzerindeki etkilerinden birini tanımlamaktadır. Anlaşıldığına göre liderler, önderliğini yaptıkları İslam'ın çağrısını engelleme ve yalanlama eyleminde bu etkiyi alabildiğine sömürmüşlerdir. Bu olguyu pek çok âyet göstermektedir. Aşağıdaki âyet bunlardan biridir:

"İnkâr edenler, (birbirlerine) dediler ki: 'Siz tamamen dağılıp parçalandıktan sonra, mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adam gösterelim mi size? Allah'a yalan mı uydurdu, yoksa kendisinde delilik mi var?' Hayır, ahirete inanmayanlar, azap ve uzak bir sapıklık içindedirler" (Sebe', 7-8)

"Ellezine keferu/Küfredenler" ifadesinin liderleri kastettiği açıktır. Çünkü onlar propaganda, yaygara ve engelleme çabası içinde bu ifadeden sonra gelen sözü söylüyorlardı. Aynı sûrede yine bu konuda başka bir âyet daha vardır:

"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: 'Bu, sizi babalarınızın taptığı (tanrılar)dan çevirmek isteyen bir adamdan başka bir şey değildir'. Ve dediler ki: 'Bu, uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir'. Ve kendilerine gelen hakkı inkâr edenler: 'Bu, apaçık bir büyüdür, başka bir şey değildir' dediler." (Sebe', 43)

Müzzemmil Sûresi'nin girişinden sonra gelen âyetlerden ikisi:

"Onların dediklerine sabret ve güzelce onlardan ayrıl. Beni ve o nimet sahipi yalanlayıcıları başbaşa bırak ve onlara biraz mühlet ver." (Müzzemmil, 10-11)

Her iki âyet de, Peygamber'e yalancıların yalanlamalarına ve sözlerine karşı sabretmeyi emretmekte, onları güzel bir biçimde terk etmeyi; yani onlara karşı ne sertlik ne de ilişkiyi kesmeye baş vurmadan bir tavır takınmasını öğütlemekte, ellerinde bulunan makam ve nimetlerle gururlanıp böbürlenenlerin işini Allah'a bırakmasını salık vermektedir. Böylece yakın zamanda bu tavırlarının sonucu olarak cezalandırılacakları haber verilmiş olmaktadır. İkinci âyet de yalancıların, makam ve servet sahipi liderlerden olduğunu göstermektedir. Bu daha önce de geçen, bundan sonra da tekrarlanan olgulardandır.

Her iki âyet de Peygamber'i, bu durumda eminlik ve kararlılık noktasında güçlendiriyor. Ve ilk adımlarda bu sıkça tekrar edilmektedir. Âyetlerin bu telkinleri, Rasul'un, eylemini kararlı bir şekilde sürdürmesinin önemli etkenlerindendir. "el-Hicru'l-Cemil/güzelce terk etme" ifadesi önemli bir savaşıma değinmektedir. Bu savaşım Rasul'ün görevinin yapısıyla uyum ve ahenk içindedir. Peygamber, her şeye; kibir, gurur ve yalanlamalarına rağmen, insanların iplerini ellerinde tutan inkârcıların liderleriyle ilişkilerini

tamamen kesmemiştir. Kendisi ile insanların çoğunluğu arasındaki ilişkileri koparmamış, daveti kabul etmeyenlerle bağını sürdürmüştür. Bu uygulama aynı zamanda davetin ilk adımlarının ortamıyla da uyum içindedir. Bu da, davetçinin, bulunduğu duruma göre eyleminin ilkelerini çok iyi belirlemesi gerektiğini göstermektedir. Bir taraftan sert ve katı davranmayacak, diğer taraftan herhangi bir zaruret olmadığı halde, ne kendisini, ne de arkadaşlarını zor durumlara maruz bırakmayacaktır.

Rivâyetlerin[2] tevatürle bildirdiğine göre, Rasul kendisine gizli bir merkez edinmişti. Daha doğru bir ifade ile, gözlerden uzak sapa bir yeri kendisine merkez yapmıştı. Burası "Daru'l-Erkam"dır. O ve arkadaşları orada toplanıyordu. Namaz kılıyorlar, Kur'ân tedrisi yapıyorlardı. İslam'ın öğretilerini Rasul'den öğreniyorlardı. Yine, Peygamber'den rivâyet edilen bazı hadislerde; Peygamber'in Rabbine niyazda bulunarak güçlülerden bazılarıyla İslam'ı güçlendirmesini istediği kaydedilmektedir. Bu durumun üç seneye yakın bir zaman boyunca sürdüğü, Mekke döneminin ilk zamanlarında Ömer b. Hattab, Hamza b. Abdulmuttalib vb. tanınan güçlü kişilerin İslam'a girişiyle bu durumun değiştiği ifade edilmektedir. Bu âyetin, Peygamber'in rivâyet edilen tutumuna ya da yaklaşık buna benzer bir davranışına izin veren bir anlama sahip olması uzak bir olasılık değildir. Çünkü o sırada -ilerde de belirteceğimiz gibi- müslümanların zayıf olanları çeşitli zorluklara, eziyetlere maruz kalıyordu. Yalanlama ve uzaklaştırma eylemi, gittikçe tırmanıyor, inkârcıların azgın olanları işkenceye başvuruyordu.

Nakledilen rivâyetler arasında, davetin İslam güçleninceye kadar gizli olarak yürütüldüğü, öyle başlayıp sürdüğü de ifade edilmekte ve bu durumun Hicr Sûresi'nin -aşağıya alınan- iki âyeti ininceye kadar devam ettiği kaydedilmektedir:

"O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve ortak koşanlara aldırma. O alay edenlere karşı biz sana yeteriz." (Hicr, 94-95)

Biz bu ifade ve yaklaşımı doğrulayamıyoruz. Bunu söylerken de Alâk Sûresi âyetlerinin işaretlerine dayanıyoruz. Orada belirtildiğine göre, bir lider Rasul'ü namazdan, Allah'tan korkmayı emretmekten, yani davetten alıkoymaya kalkışmıştı. Ayrıca, Kalem sûresi âyetlerinin işaretlerine de dayanıyoruz. Burada da belirtildi-

2 Bkz. İbn Kesir ve Taberi Tefsirleri, Hicr Sûresi'nin 94. âyetinin açıklaması.

ğine göre, kâfirler, Kur'ân dinlediklerinde Rasul'ü gözleriyle yiyecek gibi oluyorlar ve onun mecnun/delirmiş olduğunu söylüyorlardı. Ve istiyorlardı ki o, onlara karşı tekliflerinde biraz yumuşasın da, onlar da ona karşı yumuşasınlar. Üstelik bir de onun okuduklarının "Öncekilerin masalları/efsaneleri" olduğunu söylüyorlardı. Yine, Müzzemmil'in yalancıları zikreden ve onları tehdit eden âyetlerine de; Müddessir'in âyetlerine de, başka sûrelerin erken indiklerinde ittifak edilen bu tür âyetlerinin hepsinin işaretlerine, içeriklerine de dayanıyoruz. Kâfirlerin konumlarını ve tutumlarını, mücadele edişlerini ve yalanlamalarını hikâye eden bütün âyetler burada ölçümüz ve dayanağımızdır. Hak ve doğru olan, bizim görüşümüze göre, davetin apaçık ve her şeyiyle ortada olduğu bir şekilde başladığıdır. Müzzemmil 10. âyetten çıkarılabilecek sonuçların tümü şundan ibarettir: Rasul -bu âyetin telkini ve ortamın gereği olarak- inatçı, azgın kişilerden sakınmış, bununla beraber onlarla olan ilişkilerini kesmemiş ve onlara hitap ederken katı davranmamıştır. Kısa bir zaman için çağrısını kendisinde iyilik ve kabul etme alametleri bulduğu kimselere yöneltmiştir. Engelleme ve yalanlamada katı kalplilik, sertlik ve azarlama beklemediği kimselerle ilgilenmiştir. Bununla beraber, Rasul'ün cemaatle namaz kılmaktan, bir grup insanın hazır bulunduğu sırada, özellikle de Kâbe avlusunda Kur'ân'ı açıkça okumaktan, zayıf arkadaşlarını kollamak amacıyla sakınmış olması da mümkündür. Daru'l-Erkam'ı, toplantı ve özellikle namaz yeri olarak hazırlamış olması da düşünülebilir. Biz buranın gizli bir yer değil, sapa ve uzak bir yer olduğunu belirtmiştik. Zira bu dönemde, Mekke gibi bir şehirde buranın gizli toplanma ve namaz kılma yeri olarak kabul edilmiş olmasını makul görmüyoruz. Çünkü, Peygamber'e burada belli sayıda bir insan grubu da uyuyordu. Bunlar ne kadar az da olsa on kişiye ulaşıyordu. Sonra burası, liderlerin ve halkın çoğunluğunun uykusunu kaçıran onları dehşete düşüren, içlerine hayret ve sıkıntı veren bir liderin kendisine uyan arkadaşları ile buluşma yeriydi. Rasul bunu prensip edinerek, kısa olmayan bir süre -üç sene- boyunca bu ilişkilerini sürdürmüştür. Peygamber'in kaba kuvvetle sürgün edilmesi ve özgürlüğünün elinden alınması hususunda liderlerin anlaşmış olmadığı da bir gerçekliktir. Onları kendi hallerine bırakıp davetini, namazını ve toplantılarını sürdürünce, artık onlara durumu idare etmek ve buna karşı susmak düşüyordu.

Müddessir Sûresi'nin girişini takip eden âyetlerin bir kısmı aşağıdadır:

"Benimle şu adamı yalnız bırak ki, ben onu tek olarak yarattım. Ona uzun boylu mal verdim. Göz önünde oğullar (verdim). Kendisine bir döşeyiş döşedim (bir çok nimet verdim). Hâlâ da artırmama göz dikiyor. Hayır, çünkü o, bizim âyetlerimize karşı bir inatçı kesildi. Onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. Zira o düşündü, ölçtü, biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti, yine kahrolası nasıl ölçtü, biçti. Sonra baktı. Sonra surat astı, kaşlarını çattı, sonra arkasını döndü, büyüklük tasladı; 'Bu', dedi, 'rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir.' 'Bu sadece bir insan sözüdür'." (Müddessir, 11-25)

Bu âyetler, yalanlayıcıların değişik tutumlarından birini daha söz konusu etmekte ve onların konumlarını belirlemektedir. Buradaki görüntü, biçimsel olarak öncekilerden farklı olmakla birlikte konum olarak öncekilerle aynıdır. Bu âyetler, sûrenin; Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinden olan giriş kısmının devamı olduğu için, burada söz konusu edilen görüntünün de ilk dönemlere ait olduğu söylenebilir. Bu görüntü, Rasul'ün Mekkelilerle ilişki kurduğu, onları İslam'a çağırdığı, onlara Kur'ân okuduğu ilk davet döneminin etkilerinden biridir. Bu görüntünün, geçen sûrelerde de gözlemlenen Mekkî görüntülere yakınlığının yanında, âyetlerin özünde buna işaret etmesi böyle düşünmemize neden olmuştur.

Bu görüntünün, Rasul'ün ilişki kurduğu, ona çağrıda bulunup Kur'ân okuduğu, çocuklar ve mevki sahipi zengin bir adamla ilgili olduğu açıktır. Âyetlerin güçlü, eleştirici ve sarsıcı bir biçimde tasvir ettiği olumsuz tavrına o, bu konumu yüzünden girmiştir. Öyleki, sahip olduğu bu konum, adamı, Rasul'den dinlediği Kur'ân âyetleri için "Bu Allah'ın vahyi değil, bir insan sözüdür." demeye kadar götürdü. Yine o, Rasul'ün müjdesini verdiği şeylerin de, kişiyi etkisi altına alan ve gerçekliği olmayan şeyleri hayal ettiren bir çeşit sihir olduğunu ileri sürmüştür.

Sûrenin sonlarında ise aşağıdaki âyetler yer almaktadır:

"Böyle iken onlara ne oluyor ki öğütten yüz çeviriyorlar? Arslandan ürkmüş yaban eşekleri gibi. Hayır, onlardan her kişi, kendisine açılan sahifeler verilmesini istiyor." (Müddessir, 49-52)

Rasul'ün çağrısında ve onun etkisinin inkârcılar üzerinde ne denli büyük olduğunu gösteren ilginç ve güçlü bir görüntüdür

bu. Onlar uyarıları ve daveti dinlemekten yüz çeviriyorlar, sanki onları büyük bir tehlike olarak görüyorlardı. Onların bu tavırları, yaban eşeklerinin bir tehlike gördüklerinde korku ile dolarak, etraflarına hiç bakmadan kaçışmalarına benzetilmiştir... İkinci âyet başka bir görüntüyü tasvir etmektedir. Bu âyette inkârcıları aciz bırakan bir meydan okuyuş vardır. Zira onlar diyorlardı ki: "Biz bu sözlerini, her birimize gökten sayfalar inip söylediklerini doğrulamadıkça tasdik etmeyeceğiz." Ve bu meydan okuyuşun hikâye edilişi çok kere tekrar edilmiştir. Bu da, bu iddianın inkârcılar tarafından zaman zaman gündeme getirildiğini gösterir. (İkinci bir münasebetle tekrar bu konuya döneceğiz. Çünkü bu durumun Rasul'ün yaşamındaki etkisi ve önemi çok büyüktür).

İlk zamanlarda indiğinde söz birliği edilen sûrelerden biri de; Mesed Sûresi'dir. Sıralamaların çoğunda beşinci sûre olarak kaydedilmiştir. Geçen konuda -ilk gelen vahiyler konusu- biz bu sıralamayı uzak bir ihtimal olarak gördüğümüzü belirtmiştik. Yalnız onun, yine de çok erken inen sûrelerden biri olabileceğini sanıyoruz. Bizim burada belirtmek istediğimiz şey; davet ve davetin hedeflerini belirleyen bir dizi sûrenin, Mesed'den ve ilk dört sûrenin -Alâk, Kalem, Müzemmil, Müddessir- giriş âyetlerini izleyen kısımlarından önce inmiş olduğudur. Elimizde bulunan gerçeğe yakın bazı rivâyetler de bu sûrenin -kastettiğimiz anlamda- erken inmiş olma ihtimalini doğruluyor.

Mesed Sûresi'nin metni şöyledir:

"Ebu Leheb'in elleri kurusun; (zaten) kurudu da. Ne malı, ne de kazandığı, onu (Allah'ın kahrından) kurtaramadı. Alevli bir ateşe girecektir (o). Karısı da, odun hamalı olarak. Boynunda hurma lifinden (örülmüş) bir ip (bulacaktır)." (Mesed, 1-5)

Ebu Leheb'in Rasul'ün amcası olduğu, adının "Abdluzza" olduğu, karısının meşhur Emevi lideri Ebu Süfyan'ın kızkardeşi Ümmü Cemil olduğunda hemen hemen söz birliği edilmiştir. Yalnız bu künyenin -Ebu Leheb- Kur'ân'ın bir küçümseme ifadesi mi, yoksa sûre inmeden ya da Peygamberlikten önce ayıplamak için kullanılan bir lakap mı, olduğunu bilmiyoruz. Biz yine de bunun Kur'ân'ın bir küçümseme ifadesi olduğunu düşünüyoruz.

Rivâyet edildiğine göre: "Ebu Leheb, Rasul'ün arkasında yürür, Rasul kimle konuşursa, Ebu Leheb ona gider ve: 'O'nun dedikle-

rini doğrulama; çünkü o, verdiği sözü yerine getirmez, yani delidir' derdi. Ümmü Cemil ise, Rasul'ün yoluna ve amcasına komşu olan evinin önüne pislikler atardı. O'nun hakkında halk üzerinde etkili olacak yaygaralar koparırdı." Vahyin Rasul'ün üzerindeki etkisi konusunu incelerken, Ümmü Cemil'in, vahyin kesildiği haberini öğrenince Rasul'ü eğlenceye aldığını ve alaylı bir şeklide: "Rabbi onu terketti." dediğini, kaydetmiştik.

Sûrenin âyetleri kahredici ve sarsıcı bir niteliktedir. Ebu Leheb ve karısının, bitişi olmayan bu Kur'ânî laneti hak eden bir eyleme girdikleri ya da böyle bir konuma sahip oldukları kesindir. Çünkü Kur'ân'da bu ikisinin ardından başka hiç kimse için böyle bir lanetleme gelmemiştir.

Râvilerin ve müfessirlerin çoğunluğunun hatta yaklaşık hepsinin rivâyetlerinde; "Bu sûre Ebu Leheb'in Rasul'e: 'Yazıklar olsun sana! Bunun için mi bizi çağırdın?" demesi üzerine inmiştir. Bu da, Şuara Sûresi'nin "Yakın akrabanı uyar." âyeti -214. âyet- inince olmuştur. Rasul bu âyet inince Beni Hâşim'i topladı. Onları İslam'a davet etti ve uyardı." demeleri çok gariptir. (İleride bu konuyu ele alacağız). Halbuki bu âyet ilk zamanlarda inmemiş olan bir sûrenin âyetidir. Râviler: "Bu âyet peygamberlikle görevlendirildikten üç sene sonra inmiştir." diyorlar, ardından da: "Mesed Sûresi Kur'ân'dan en erken inen sûrelerdendir" diye ekliyorlar. Sonra, bu söz yalnız Ebu Leheb'e nisbet edilirken, sûrede karısı da onunla birlikte zikredilmektedir. Bu nedenle, sûrenin iniş sebebiyle ilgili olarak kaydedilen bu meşhur rivâyeti kabul edemiyoruz.

Rivâyetlerin kaydettiğine göre, peygamberlikle görevlendirilmeden önce Rasul'le amcası arasındaki ilişkiler iyi idi. Evleri yan yana idi. Rasul'ün iki kızı, bu amcasının iki oğlu ile sözlü bulunuyordu. Yine, Ebu Lehep ve karısının, Rasul davete başladığında her iki oğullarını bu sözlülük işinden vazgeçirdikleri kaydedilmektedir. Sûrenin erken inişi, içeriği ve bu rivâyetlerle uyum içinde olan; Rasul'ün peygamberliğinden hemen sonra ilişki kurduğu insanlardan birinin de amcası olduğudur. Çağrıda bulunurken de onu ve ailesini ilk davet ettiği kimseler arasına almıştı. Hatta Hatice'den sonra ilk ilişki kurduğu ve çağrıda bulunduğu belki de odur. Çünkü o; amcası, kapı komşusu ve ayrıca akrabasıydı. Aralarında çok iyi bir ilişkinin gelişmiş olması bile mümkündür. Rasul'ün, ev halkı dışında davete onunla başlamış olması, duru-

munu olduğu gibi ona açması, onun kendisini doğrulamasını ve destek olmasını istemesi makul bir tavırdır. Çünkü onun, kendisini hoş karşılayacağına, daveti kabul edip bir müjde olarak değerlendireceğine bütün kalbi ile inanıyor ve güveniyordu. Sonra onunla güçlü bir desteğe ve sağlam bir dayanağa sahip olacağını sanıyordu. Ayrıca Ebu Leheb -sûrenin de nitelediği gibi- büyük servet sahiplerinden biriydi. Fakat çok geçmeden Rasul'ün tüm umutları boşa çıktı ve çok çirkin bir karşılama ve tepki ile yüzyüze geldi. Amcasından ve karısından, eziyetin, inadın en katılarıyla karşılık gördü, ilişkileri kesildi, aralarındaki her şey bitti. Ebu Leheb'in, Rasul'ün amcası oluşu şiddetini ve kötü tavırlarını artırıyordu. Rasul'e de, bu davranışların amcası olan biri tarafından yapılıyor olması, yabancı ve uzaktan bir adamın davranışlarından daha zor geliyordu. Amcasının Rasul'e böyle davranması, insanlar üzerinde de yabancı kişilerin davranışlarından daha etkili oluyordu. Tabii bu davetin seyrini de etkiliyordu. Böylece bu durum, daveti kabul etmemede, Rasul'den uzaklaşmada, inatçılıkta; insanların delillerini güçlendiriyordu.

Ebu Leheb'in karısının odun hamalı olarak nitelendirilmesi -bize göre- bu çatışmada onun da rolü olduğunu gösterir. Bu ifadenin; onun, kocasına düşmanlık ruhunu üflediği, herhangi bir yumuşama ve vazgeçme belirtisi gördüğünde sürekli onu kışkırttığı anlamına geldiği söylenebilir. Ebu Leheb'in soyunun ve atalarının Rasul'le bir olması zaman zaman onu düşündürmüş, bu sırada karısı devreye girmiş olabilir. Sonra, bu kadının Peygamber'in amcasını etkilemesiyle, amcasını, Peygamber'e karşı diğer aşiret bireylerinden ve akrabasından ayrı bir tutuma itmiş olması da uzak bir olasılık değildir. Çünkü, Rasul'ün yakınlarının çoğu -daha doğrusu büyük bir çoğunluğu- onun çağrısına olumlu cevap vermedikleri ve uzun bir zaman eski durumlarını sürdürdükleri halde akrabalık bağları nedeniyle Rasul'ü desteklemiş ve himaye edip savunmuşlardı. Yalnız Ebu Leheb bunun dışındadır. Ümmü Cemil'in Ebu Süfyan'ın kız kardeşi olduğu rivâyeti doğruysa; onun bu tutumunda, Kureyş'te büyük bir etkinliği bulunan ve ileri gelen liderlerden biri olarak kabul edilen kardeşinden etkilendiği söylenebilir. Çünkü, Ebu Süfyan'ın ve ailesinin saygın bir yeri vardı toplumda. Mekke dönemi boyunca ve Medine döneminin yarısından fazlasında; Mekke fethine kadar bu davetin

önünü almak için elinden geleni ardına koymamıştı. İnsanları bu davetten soğutmak ve uzaklaştırmak için bazen komutanlık yapıyor, bazen müslümanlarla çarpışacak ya da Peygamber'in hicret ettiği Medine'ye karşı savaşacak orduları donatıyordu. Yani davanın azılı bir düşmanı idi.

Sağlıklı bir yaklaşım olduğunu sandığımız bu bakış açısına bağlı olarak Mesed Sûresi'nin, ilk eylemlere ışık tutan görünümlerden birine ve beklenmeyen, davetin seyrinde büyük etkisi olan güç bir duruma işaret ettiği, söylenebilir.

Tekvir Sûresi de erken inişinde sözbirliği edilen sûrelerdendir. Çünkü sıralamalarda bir rivâyette yedinci, başka bir rivâyette de altıncı sûredir. Burada da az önce Mesed Sûresi hakkında söylediklerimiz geçerlidir. Çünkü, ondan önce başka sûrelerin indiğini kabul etmemiz, onun erken zamanlarda inmediği anlamına gelmez. Bununla beraber sûrenin içeriği, onun ilk zamanlarda indiğini doğrulamaktadır.

Sûre, birtakım farklılıkları bulunan iki ayrı konuyu kapsamaktadır. Ahiret günüyle uyarma ve bunun görünümleri birinci konudur. İkinci konu ise; Allah'ın vahyi, vahiy meleği, Rasul'ün onu gördüğünün vurgulanışı ve O'na Kur'ân'ı indirişinin kesinlikle ifade edilişidir. Bu iki konudan yalnız birincisini işleyen âyetleri burada nakledeceğiz. İkinci konunun âyetlerini daha önce vahiy konusunda işlediğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz:

"Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar kararıp döküldüğü zaman, dağlar yürütüldüğü zaman, on aylık gebe develer başı boş bırakıldığı zaman, vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman, denizler kaynatıldığı zaman, nefisler çiftleştiği zaman ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza: "Hangi günah(ı) yüzünden öldürüldü?" diye. (Amel) defterleri(i) açılıp yayıldığı zaman, gökyüzü sıyrılıp açıldığı zaman, Cehennem alevlendirildiği zaman, Cennet yaklaştırıldığı zaman; her can, ne yapıp getirdiğini bilir." (Tekvîr, 1-14)

Birinci konunun âyetleri genel bir uyarıdır, katılık ve sertlik yoktur. İlk inen Kur'ân âyetlerinin hepsi için kabul ettiğimiz genel özellik de budur. İkinci konunun âyetleri ise şu anda işlediğimiz konuyla ilişkisi olan âyetlerdir. Bunlar, Rasul davet yoluyla ilk eylemlerine başladığında, Allah'ın meleğini gördüğünü, Kur'ân'ı ondan aldığını İslâm'a davet etmek için ilişki kurduğu kimselere anlat-

tığında, onların bunu kuşku ile karşıladıklarını ve yadırgadıklarını göstermektedir. Onlardan bazıları, Rasul'ün gördüğü ve vahyi aldığı kişinin cinlerden bir şeytan olduğunu sanmışlardı. O sıralarda Araplar, cin şeytanlarının sihirbazlarla, kâhinlerle ve şairlerle ilişki kurduğuna, onların göklere çıkıp oradan bazı şeylere kulak misafiri olduklarına inanıyorlardı. ("Asru'n-Nebi"de bu konuyu işlemiştik.) İşte bu sırada inen söz konusu âyetler, Rasul'ün haber verdiği şeylerin doğruluğunu vurgulamış ve meseleyi güçlü, etkili bir uslûpla ortaya koymuştur. "Sizin arkadaşınız delirmiş değildir." ifadesi ise, âyetlerin işaretine göre bu vurguyu daha da sağlamlaştırmak içindir. Bu; bu tür iddialarda bulunanları, Rasul'ü, daha önce bildikleri gibi tanımaya ve onun aklının üstünlüğünün herkesçe bilinen bir gerçeklik olduğunu kabul etmeye çağıran bir uyarıdır.

Her iki konunun âyetlerinin kısa bir sûrede, bir arada, bulunmaları, ayrıca birinci konunun âyetlerinin Kur'ân'da ilk inen âyetler arasında yer almaları yapıları gereği, bu olayın ve bu görünümün ilk zamanlarda ortaya çıktığına işaret etmektedir. Özellikle, ikinci konunun âyetlerinin Rasul'ün Allah'ın meleğini ufukta gördüğünü haber vermesi -yani ilk defa Hirâ mağarasında onunla ilişki kurmasının ardından meleği ufukta gördüğünü haber verişi- bu âyetlerin inkâr edenlerin konumlarını belirlemek için indiğini göstermektedir. Burada yeni olan şey, onu dinleyenlerin bu kez Rasul'le ilişki kuranın şeytan olduğunu sanmalarıdır. Daha önceki görüntülerde ise onların şu sözleri yer alıyordu: "Şüphesiz Kur'ân bir insanın sözüdür. Şüphesiz o, öncekilerin masalları/efsaneleridir. O, rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir." Bununla beraber âyetler, onların yalanlamalarına, aldatmalarına, sataşmalarına ve Rasul'ü namazdan ve davetten alıkoymalarına da işaret etmektedir.

Bazı âyetlerini sunduğumuz sûrelerin -çoğunlukla inkârcıların ve yalanlayıcıların tavırlarını hikâye etme durumunda bulunsalar da- bir kısmı mü'minleri, müttakileri, müslümanları ve Ashabu'l-Yemin'i gündeme getirmekte ve onları da anmaktadır. Bu özelliklerin bulunduğu âyetlerden bazılarını nakledelim:

1- Muttakiler için de, Rableri katında nimet cennetleri vardır. Biz müslümanları suçlular gibi yapar mıyız hiç, neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz (öyle)? (Kalem, 34-36)

2- Biz cehennemin bekçilerini hep melekler yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için bir imtihan kıldık ki kendilerine kitap verilmiş olanlar iyice inansın, inananların imanını artırsın. Kitap verilmiş olanlar ve inananlar şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: "Allah bu misalle ne demek istedi." desinler... (Müddessir, 31)

3- "Yalnız Ashabu'l-Yemîn/hayırlı-uğurlu adamlar hariç. Onlar cennetler içinde, suçlulardan sorarlar: "Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi?" (Müddessir, 39-42)

Bunlar gösteriyor ki: Bu dönemde dâvet, toplu bir tepkiyle karşılanmamıştır. İlk bakışta anlaşılacağı gibi, bu dönemde ona bir takım insanlar yönelmiş ve iman etmişlerdir. Davetten yüz çeviren kâfirlerin karşısında Rasul'e taraf çıkan bir mü'min grup da ortaya çıkmıştır. Yine âyetlerin bildirdiğine göre, kâfirler daha güçlüydü ve çoğunluktaydılar. Zira sûrelerin âyetleri içinde; inkârcı sınıftan söz edenler büyük bir çoğunluğu oluşturduğu halde, mü'minlerden söz eden âyetler -az önce naklettiğimiz gibi- kısa işaretlerden, değinimlerden ibarettir. Bununla beraber çok erken inen Mekki Sûrelerde yer alan başka bazı âyetlerin de bu işaretlerin çerçevesine dahil edilmesi doğru olur. Birkaç örnek verelim:

1- Ey huzura eren nefs! Razı edici ve razı edilmiş olarak Rabbine dön! (İyi) kullarım arasına gir! Cennetime gir! (Fecr, 27-30)

2- "Asra andolsun ki, insan ziyan içindedir. Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hariç. (Asr, 1-3)

3- Leyl Sûresi'nin (daha önce yakın bir ilişkiden dolayı naklettiğimiz) 4-21. âyetleri...

Durum ne olursa olsun, bu olgu kesinlik ifade eden rivâyetlerle de desteklenmiştir ki; davetin ilk adımları döneminde insanlardan bir grup Rasul'e iman etmişti. Bunlar arasında Kureyş'in ileri gelen ailelerinden bazı insanlar da bulunuyordu. Ebu Bekir, Osman, Sa'd, Said, Talha, Zübeyr, Ebu Ubeyde, Abdurrahman, Ebu Seleme, amca oğulları Ali ve Câfer, evlatlığı Zeyd, Hattab'ın kızı Fatıma ve Abdullah b. Mes'ud bunlar arasında zikredilebilir. Pek tabii ki bunlar arasında Hatice de vardı. Ayrıca, Kitap Ehli'nden Selman ve Süheyb gibi kişiler, kölelerden Yasir; onun hanımı ve

oğlu Ammar, Bilal vd. de bu ilk anlarda inananlar arasındaydılar. Bunların tümü, Rasulullah'ın hayatı sırasında ve ondan sonra İslam'ın temsilcisi olan kişilerdir.

Buraya kadar sunduğumuz bu ilk döneme ait görünümleri dikkatlice incelediğimizde; davetin bundan böyle ilk adımlar dönemini bitirmiş, başka bir döneme geçmiş olduğunu görüyoruz.

Bu dönemin görüntülerini özetlemeye ya da dönemi ana hatlarıyla çizmeye çalışırsak, bir yönüyle bu döneme: "Bireysel girişimler dönemi" dememiz uygun olacaktır. Rasul'e ilk karşı çıkan, onu namazdan ve davetten alıkoymaya çalışan kişi belli bir şahıstır. Kalem, Müddessir ve Mesed sûrelerinin âyetleri de çoğunlukla belli kişilerin bulundukları konumları tasvir etmiştir. Bu adlandırmanın birinci nedeni budur. İkincisi ise, bu sûrelerin âyetleri tarafından karşıt tavırları hikâye edilen şahısların servet ve liderlik sahipi kişilerden olmalarıdır.

Hem birinci, hem ikinci nedenden anlaşılıyor ki, Rasul'ün ilk ilişki kurmaya çalıştığı kişilerin genellikle daveti kabul edeceğini kestirdiği şahıslar, özellikle de bu sınıftan zenginlik ve liderlik niteliklerini taşıyanlar olması tabiidir. Zira o, burada başarıya ulaştığında genelde ya da halk kitleleri arasında da başarıya ulaşacağını umuyordu. Rasul'ün bu alandaki çalışmalarının tamamıyla boşa gittiğini de söyleyemeyiz. Çünkü, toplumda saygınlık sahipi ailelerden bir takım insanlar bu alandaki çalışmaları sonucu ona inanmıştı. Onların aralarında Ebu Bekir, Osman ve Abdurrahman b. Avf gibi zengin kişiler de vardı. Ancak, bu alandaki çalışmanın başarı yönünden sınırlılığı Mekke dönemi boyunca sürmüştür. Yani zenginlerin ve liderlerin çoğunluğu bu dönemde karşı tarafta; inkâr cephesinde yer almışlardır.

Pek tabiidir ki Rasul davetin ilk adımlarında yalnız liderlik ve servet sahipleriyle ilişki kurmakla yetinmemiştir. Siret rivâyetlerinde -ihtilafsız olarak- kölelerden, fakirlerden ve akrabaları olmayan (kimsesiz) insanlardan pek çok isim anılmaktadır. Yalnız, yine de Rasul'ün emek ve çabasının büyük kısmını -daha önce belirtiğimiz umudundan dolayı- bu zenginler ve liderler sınıfına yöneltmiş olduğunu düşünebiliriz.

Abese Sûresi'nin ilk âyetlerinde -ki bu sûre de erken inmiş olan sûrelerdendir- bu olguyu destekleyen bir delil bulmak olasıdır. Aşağıya alınan âyetlerinde bunu açıkça görebiliriz:

"Surat astı ve döndü. Kör geldi diye. Ne bilirsin belki o arınacak? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt, kendisine yarayacak. Kendisini yeterli görüp de tenezzül etmeyene gelince; sen ona yöneliyorsun. Onun arınmamasından sana ne? Fakat koşarak sana gelen, (Allah'tan) korkarak gelmişken, sen onunla ilgilenmiyorsun." (Abese, 1-10)

Bu âyetler aslında Rasul'ün hayatıyla delalet ve alan yönünden gerçekten önemli tablolara ve ilkelere işaret etmektedir.

Söz konusu âyetler bir yönüyle az önce belirttiğimiz konuyu desteklemektedir. Yani Rasul, liderler ve zenginler sınıfını davetine çekmek için büyük gayret sarfediyor ve buna önem veriyordu. Çünkü o, bunları kazanırsa davetini halka ulaştırmakta hiçbir zorlukla karşılaşmayacağını düşünüyordu. Öyle ki, onun bu konudaki şiddetli arzusu kendisine gelip aydınlanmak ve doğru yola girmek isteyen kör bir kişiye karşı yüzünü ekşitmesine neden olmuştu.

Yine bu âyetler, Rasul'ün konuşmada ve ikna etmede uzun boylu uğraştığı zengin liderlerin, engelleme ve yalanlamada katı tavırlı kimselerden olmadığını da ifade ediyor. Aynı zamanda, Rasul'e inananlardan bir grubunu, onun çağrısına uymaya, onun çevresinde toplanmaya, onu savunmaya yönelten etkenin, bu kişilerin yararlanmaya, aydınlanmaya, arınmaya, doğru yolu bulmaya, bir bakış açısı elde etmeye karşı duydukları aşırı istek ve tutku olduğu görülmektedir.

Bu âyetler, bir başka açıdan da Rasul'ü kendisine gelen kör bir kişiye yüzünü buruşturduğundan dolayı kınayan bir anlama da sahiptir. Pratik olarak ve parlak bir tabloyla aydınlanmak için ya da buna benzer nedenlerle Rasul'e gelen, ona katılmak isteyen, ona yönelen söz konusu gruptan olan kişilere karşı nasıl davranacağını göstermiş, onlarla ilgilenmenin, onlara önem vermenin zorunlu olduğunu hatırlatmış, ayrıca bu kişileri, makam ve mevkileri ne kadar yüksek olursa olsun haktan ve davetten yüz çeviren, ona karşı üstünlük pozuna giren, ona karşı gurura kapılan kişilere tercih etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu âyetlerin peşinden hemen şu iki âyet gelmektedir:

"Hayır, o (Kur'ân) bir hatırlatmadır. Dileyen onu düşünüp öğüt alır." (Abese, 11-12)

Bu iki âyet hemen anlaşılacağı gibi, Rasul'e yapılan bu telkini üstün bir üslupla ortaya koymakta ve Rasul'ün insanlara çağrısı-

nın yalnızca, onlara bir hatırlatma olduğunu kesin bir şekilde açıklığa kavuşturmaktadır. Rasul, istekli mü'minlerin aydınlanma ve dinini anlama konularındaki tutkunluklarına karşı ihmalkâr davranacak ve yüzünü buruşturacak derecede kâfirlerin müslüman olması için ısrar etmekle mükellef değildir.

En'am ve Kehf sûrelerinde yer alan birtakım âyetlerde başka bazı liderlerin ve zenginlerin değişik tutumları hikâye edilmekte ve bu telkinler, tablolar tekrar sunulmaktadır. Bu da, Rasul'ün düşüncesinin, zenginleri ve liderleri çekmeye verdiği büyük önemin hâlâ sürdüğünü gösterir. Birinci sûrede bununla ilgili şu âyetler yer almaktadır:

"Rablerin(in huzuru)na toplanacakların(a inanıp bu durum)dan korkanları onunla uyar ki; kendilerinin, O'ndan başka ne dostları, ne de aracıları vardır. (Böyle uyar), belki korunurlar. Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureyş büyüklerinin arzusuna uyarak) kovma. (O müşrikler ister inansınlar, ister inanmasınlar). Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, bu zavallıları kovup da zalimlerden olasın! Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: "Allah aramızdan şunlara mı lütfu layık gördü?" desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" (En'âm, 51-53)

İkinci sûrede ise konumuzla ilgili şu âyetler bulunmaktadır:

"Kendini, sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek O'na çağıranlarla beraber tut (onlarla beraber bulunmaya candan sabret). Gözlerin dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini öğüdümüzden alıkoyup kendi arzusuna uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itaat etme. De ki: "Hak (bu Kur'ân) Rabbinizdendir." Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin..." (Kehf, 28-29)

Bu âyetlerle ilgili olarak rivâyet edildiğine göre, bazı liderler Rasul'den onları yanına çağırdığı zaman ya da kendisiyle oturmak istediklerinde, oturacakları yerden fakirleri ve yoksulları kovmasını istemişlerdi.

En'am Sûresi âyetlerinin ifadesi bu rivâyetin sağlıklı olduğunu gösteriyor. Buna ek olarak, yine bu liderler sınıfından çoğu kimselerin mü'minlerle kaba şekilde alay ettiği ve onlarla eğlendiği dile getirilmektedir. Onlar alaylı ve eğlenceli bir şekilde değişik ifadelerle; Allah'ın neden kendilerini değil de bu fakir sınıfı hidâyete er-

dirdiğini soruyorlardı... Bu sorular bir ölçüde, bu dönemde Rasul'ün çağrısına olumlu cevap verip inananların büyük bir çoğunluğunun ya da onlardan bir çoğunun; davete karşı bulunduğu, konumu koruma çabasına girmeyen, böyle bir sebeple davete karşı koymaya kalkışmayan ya da makamını, mevkiini ve servetini yitirme gibi bir korkusu olmayan bir sınıftan olduğunu gösteriyor. Bunun yanında, iyi niyetli oluşları, doğru yolu bulmaya karşı duydukları istek onların bu çağrıyı kabul etmelerine neden oluyordu. Özellikle, onlar arasında sıkıntıya düşmüş liderler ve zenginler de vardı. Bu çağrı ise geldiği günden beri, kendisine katılanlara güven, huzur, özgürlük ve bereketi hem dünya hem de ahirette va'dediyordu... Açıkça görüldüğü gibi bu açıklamalar, Mekke dönemininin birinci devresinde müslümanların durumlarına ışık tutan görünümlerdendir.

En'am ve Kehf Sûreleri'nin âyetleri açık ve pratik bir eylem tarzının telkinini de kapsamaktadır. Abese Sûresi'nin âyetlerinin işlediği her iki tarafla ilgili bilgilere paralel olarak burada, daha etkili bir üslupla Rasul'ün liderleri çekmeye şiddetli arzu duyduğunu, bunun Rasul'ü az kalsın onların isteklerini yerine getirmeye kadar götürdüğü dile getirilmektedir! Çünkü âyetler Rasul'e yönelen sınıfı övgüyle anmakta, Rasul'ün onlara önem vermesi, gönüllerini hoş tutması, onların kalplerini kırmaması, bu konuda dışardaki liderlerin ve zenginlerin sözlerine kulak asmaması gerektiğini telkin etmektedir.

Böylece, İslam'ın çağrısı doğal olarak başlangıcından beri büyük bir açıklıkla bu sınıf üzerine yönelmiştir. Ki genel olarak halk kitlelerinin çoğunluğunun özgürlüğü ve seviyesinin yükseltilmesi bu sınıfta yoğurulmaktadır. Umulur ki bu cesaret verici olgu, yönelişi güçlü kimselerin söz konusu bağlardan kurtularak davete katılmalarının başlıca etkenlerinden biri olmuştur. Bununla birlikte Mekke dönemindeki siret tablolarından parlak tarafın gölgede bırakılmaması gerekmektedir. Gözardı edilmemesi gereken bu nokta geleneklerin etkisinden kurtulabilmiş zenginlerin ve Kureyş ailelerine bağlı eşraftan az sayılamayacak birtakım kimselerin davete katılmış olmasıdır. Özellikle onlardan bazıları gerçeğin apaçık delillerini ve onun aydınlığını gördükten sonra, atalarının, amcalarının, aşiret liderlerinin, zorbaların tutumlarından tamamen uzak tavırlar göstermiş, karşılaşacakları zorlukları ve sıkıntıları asla düşünmemişlerdi. Belki de bu tablo parlaklık yönünden birincisinden daha güçlüdür.

2. Rasul ve Mekke Liderleri

Mekke liderlerinin Rasul'e ve davetine karşı tutumları -daha önceki konuda da gördüğümüz gibi- Mekke döneminin başlangıcından beri olumsuzdu. Hatta düşmanca bir tavır görünümündeydi. Bu durum bir-iki istisnası dışında Mekke dönemi boyunca sürmüştür. Öyle ki, onların bu tutumlarının -kabul edilebilir görüşe göre- on üç sene süren Mekke döneminde müslümanların ve İslam'ın sayı ve güç yönünden sınırlı bir çerçevede kalmasında, Rasul'ün ve müslümanların karşılaştıkları zorlukların, eziyetlerin, işkencelerin oluşmasında büyük etkisi olduğu söylenebilir. Medine'de indirilen Enfâl Sûresi'nin bir âyeti müslümanların bu dönemin sonuna dek yüz yüze bulundukları bu durumu doğrulamaktadır:

"Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah, sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki şükredesiniz." (Enfâl, 26)

Bu dönemde Rasul'ün yaşamıyla ilgili görüntüler ve olayların yaklaşık tümü -özellikle Ehl-i Kitap olmayan Araplarla ilgili olanları- bu durumla ilişkisi bulunan ya da ondan kaynaklanan hadiselerdir. Bu durumu ana çizgileriyle işleyen pek çok âyet vardır. Biz burada onların en önemlilerinden bir kaçını anacağız:

1- (İşte) Hepsi Allah(ın huzurunda hesap vermek) için kalk(ıp toplan)dılar. Zayıflar, büyüklük taslayan (önder)ler(in)e: "Biz size tabi idik. Şimdi siz bizden Allah'ın azabından (en ufak) bir şey savabilir misiniz?" dediler. (Büyüklük taslayanlar) dediler ki: "Allah bize yol gösterseydi, biz de size yol gösterirdik. Artık biz sızlansak da sabretsek de birdir; kaçıp sığınacak bir yerimiz yoktur!" (İbrahim, 21)

2- Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" dendiği zaman, "Evvelkilerin masalları!" derler. Ki kıyamet günü hem kendi veballerini tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin veballerinden bir kısmını. Bak ne kötü bir şey yükleniyorlar! (Nahl, 24-25)

3- Yüzleri ateşte (pişirilip) çevrildiği gün derler ki: "Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, peygambere itaat etseydik!" Ve dediler ki: "Rabbimiz, biz beylerimize ve büyüklerimize uyduk da bizi yoldan saptırdılar." (Ahzab, 66-67)[3]

4- İnkâr edenler dediler ki: "Biz ne bu Kur'ân'a, ne de bundan önce gelen (kitap)lara inanmayız". Sen o zalimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen: Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: "Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk." diyorlar. Büyüklük taslayanlar da zayıf sayılanlara dediler ki: "Size hidâyet geldiği zaman sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, zaten siz kendiniz suç işliyordunuz." Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: "Hayır, gece gündüz dolap (kurar, kötülük aşılardınız). Allah'ı inkâr etmemizi, O'na eşler koşmamızı bize emrederdiniz." dediler. Ve azabı gördüklerinde, içlerinde pişmanlıklarını gizlediler; biz de o inkâr edenlerin boyunlarına (ateşten) tomruklar koyduk. Yalnız yaptıklarıyla cezalanmıyorlar mı? Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdikse mutlaka oranın varlıkla şımarmış kimseleri: "Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz." dediler. Ve dediler ki: "Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz." (Sebe', 31-35)

5- Ateşin içinde birbirleriyle tartışırlarken, zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara dediler ki: "Biz size uymuştuk. Şimdi siz şu ateşten küçük bir parçayı bizden savabilir misiniz?" (Mü'min, 47)

Kur'ân âyetlerinin işaretleri ve içerikleri, müşrîk liderlerin tavırlarının, bazı temel nedenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Sonra, bir yandan İslam davetinin doğasıyla ilişkili diğer nedenler, öte yandan Rasul ve liderler arasında meydana gelen karşılıklı boy ölçüşmeler sonucunda ortaya çıkan karşı saldırılar bu temel nedenlere ek nedenler oluşturmuştur. Sonuçta aradaki uçurum daha da genişlemiş, liderlerin çoğu kendi bildiklerini okumaya, amansız bir şeklide kendi tavırlarında inat etmeye başlamış, mantık ve hakikat ölçülerini çiğneyip hafife almış, çirkin emeller, heva, heves ve kibir gibi saiklerle gururlarını, hilelerini ve tuzaklarını ortaya koymaya yönelmişlerdi.

---

3 Bu iki âyet Medeni'dir. Yalnız Mekkeli kâfirleri de kapsayan bir içerikle tüm kâfirlerin genel tavırlarını hikâye etmektedir. Onların yakışıksız hareketlerini eleştirmekte ve onlara öğüt vermektedir. Bundan özellikle Kureyş kâfirlerinin kastedilmiş olması ihtimali de vardır.

1- Böylece Biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar... (En'âm, 112)

2- Kendilerine apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman kâfirlerin yüzlerinde inkâr (belirdiğin)i anlarsın. Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar... (Hac, 72)

3- Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık. Ama insan, tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür. Kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları inanmaktan ve Rablerine istiğfar etmekten alıkoyan şey, ancak evvelkilere (ait) adetin kendilerine de gelmesi(ni) yahut azabın açıkça karşılarına gelmesi(ni beklemeleri)dir. Biz peygamberleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndermekteyiz. İnkâr edenler ise hakkı batılla gidermek için mücadele ediyorlar. (Onlar), âyetlerini ve uyarıldıkları şeyleri alaya aldılar... (Kehf, 54-56)

4- Biz böylece her peygambere suçlulardan bir düşman var ettik. Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter. (Furkan, 31)

5- Arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü? Ona sen mi vekil olacasın? Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini, düşündüklerini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar, yolca daha da sapıktır. (Furkan, 43-44)

6- Yeminlerinin bütün gücüyle Allah'a yemin ettiler: "Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı (rasul) gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklar" diye. Fakat kendilerine uyarıcı gelince bunun, onlara Hak'tan uzaklaşmaktan başka bir katkısı olmadı. Yeryüzünde büyüklük taslama(larını) ve kötü tuzak(lar) kurma(larını artırdı)... (Fatır, 42-43)

7- Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. (Yasin, 10)

8- Onlara, kendilerinden bir uyarıcı (rasul) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: "Bu, yalancı bir sihirbazdır." "İlahları bir tek ilah mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir." Aralarından ileri gelenler fırladı: "Yürüyün, ilahlarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir". Biz bu(nun söylediği)ni, (babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir!" "O ihtar (Kur'ân) aramızdan ona mı indirildi?..." (Sâd, 4-8)

9- Ve dediler ki: "Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 31)

Kanımca, zengin ve lider sınıfın davete karşı konumlarını belirleyen temel nedenlerden en önemlisi -"Asru'n-Nebi"de de belirttiğim gibi- liderliğin Arap toplumunda önemli bir işleve sahip oluşuydu. Çünkü, liderler; özellikle zengin liderler -bu toplumda zenginlik ve liderlik tam bir ortaklık ve birliktelik içinde olmuştur- otoriter bir etkinliğe sahiptiler. Emirlerine itaat ediliyor, çağrılarına uyuluyor, yasamalarına boyun eğiliyordu. Sorunlarda ve büyük çözümsüzlüklerde son söz onlarındı. Rasul davete; Allah'ın vahyini duyurmaya başladığında çok ileri bir yaşta değildi. Sonra, lider sayılanlardan biri de değildi. Buna rağmen onun davete başlamasına şaşırdılar. Ve onun sözü dinlenen bir davetçi oluşu, insanların kendisiyle doğru yola ulaştığı bir mürşid olarak ortaya çıkışı, insanların, kendilerine değil de ona katılmaları liderlere zor gelmeye başladı. Üstelik bir de, bu otorite sahipleri de çağrıya uymaya, şirkten uzaklaşıp Allah'a inanmaya davet ediliyorlardı. Onlar bu durumu hoş karşılamamış ve kibirlenmişlerdi. Eğer bu gerçek olsaydı ancak kendilerinin bu daveti yapmaları ve bu görevle yükümlü tutulmalarının gerekeceğini söylüyorlardı. Çünkü insanlar ancak kendilerinin sözlerine kulak verip dinlerlerdi... Onlar, bu kadar otorite sahipi dururken, Kur'ân'ın nasıl olup da Muhammed'e indiğini araştırıp duruyorlardı. Sad, Zuhruf ve Fatır Sûresi'nde görüldüğü gibi onlar bu işe bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Ve yine -geçen konuda naklettiğimiz- En'am Sûresi'nin 124. âyetinde belirtildiği gibi: "Allah'ın elçilerine verilenin aynı bize de verilmedikçe asla inanmayız!" diyorlardı. Bu tavırlarının bir uzantısı olarak Enbiyâ ve Furkan Sûreleri'nin âyetlerinde değinildiği gibi- Rasul (s)'le alay etmeye başlamışlardı:

1) Kâfirler seni gördükleri zaman, seni ancak alaya alırlar: *"Sizin ilahlarınızı diline dolayan bu mu?" diye. Oysa kendileri Rahman'ın öğüdünü inkâr ediyorlar... (Enbiyâ, 36)*

2) Seni gördükleri zaman, mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar: *"Allah bunu mu peygamber göndermiş?"... (Fukan, 41)*

Otorite sahiplerinin bu tavırları da bir yönüyle sözünü ettiğimiz temel nedenler arasındadır. Öte yandan Arap toplumunda geleneklere olan bağlılığın köklü ve güçlü bir şekilde yer etmesi

de bir yönüyle bu nedenlere dahil edilebilir. Aynı zamanda bunlar İslam davetinin doğal yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Çünkü davet, Arap geleneklerinin en köklüsünden, en sonuncusuna kadar pek çoğunu yıkmayı ya da düzeltmeyi hedef almıştır. Bu köklü gelenekler arasında bütün çeşitleriyle şirk, meleklerden şefaat dileme, onların Allah'ın kızları olarak kabul edilip öylece inanılması, şirke karışmış bulunan maddi putperestlik, bütünleşmiş sosyal asabiyet bağları (soy, aşiret bağları), kabile ve aile gruplaşmaları,[4] bu ailevî gruplaşmaların kanların ve malların akıtılmasında aşırılığa götürmesi, yetimlerle, kadınlar ve kölelerle ilgili uygulamalar, yemekler ve hayvanlar hususunda temelsiz, ölçüsüz helâl ve harâm kılmalar -ki biz bunların hepsini "Asru'n-Nebi" de ayrıntılı olarak ele aldık- sayılabilir.

Bu yanlış uygulamaları ortadan kaldırmayı hedef alan davetin ilkelerini oluşturan ilk Kur'ân bölümleri ve sûreler bu yanlış uygulamaları da işlemiş, bunları eleştirmiş ve bu aralıksız olarak dönemin sonuna kadar sürmüştür. Bu olgu, sûreler iniş sıralarına göre okunduğu zaman açıkça görülecektir. Geleneklere olan aşırı tutkunluk ve bunun uzantıları sûrelerin çoğunda değişik yönleriyle tasvir edildiğinden burada bununla ilgili daha fazla örnek vermeye gerek duymuyoruz. Bunların hepsi, çatışma ve boy ölçüşmenin yoğunlaştığı noktalar ve bu dönemin başlarından beri Rasul'ün çağrısından uzaklaşıp karşı koymanın etkenleridirler. Bu durum dönemin sonuna kadar böyle sürmüştür. Bütün bu anlattığımız dönemle ilgili durumlar, dönemin başlarında, ortalarında ve sonlarında inen sûrelerde yer almaktadır. Bu da, bu durumların ilk zamanlarda başladığını ve öylece sürüp gitiğini gösterir. Bu âyetlerden birkaçını, örnek olarak, aşağıya alıntılıyoruz:

1- (Allah'a) ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık, bir şeyi de harâm yapmazdık"... (En'âm, 148)

---

4 İbn Kesir'in En'am Sûresi 33-36. âyetleriyle ilgili olarak kaydettikleri arasında şunları da görüyoruz: "Ebu Cehil demiştir ki:"Biz ve Abdi Menaf oğulları şeref yarışında birbirimize düştük. Onlar yedirdi, biz yedirdik. Onlar yüklendiler, biz yüklendik. Onlar verdiler, biz verdik. Öyle ki, biz birbirimizle yarışan süvariler gibiydik. Şimdi onlar: "Sema'dan vahiy getiren rasul (elçi) bizdendir." diyorlar. Biz buna nasıl ulaşırız. Allah'a yemin olsun ki, onu tasdik etmeyeceğiz." Buradan, bu ortamda ailevi rekabetlerin çok yaygın bir şekilde yer aldığı anlaşılmaktadır. Ve bu, Mekke döneminde İslam Daveti'nden uzaklaşılmasında rol oynayan faktörlerden birisidir.

2- Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk Allah da bize öyle emretti" derler... (A'râf, 28)

3- (Allah'a) ortak koşanlar: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiç bir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi harâm kılmazdık!" dediler... (Nahl, 35)

4- Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun!" dense: "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız (onların yolundan gideriz)" derler. (Lokman, 21)

5- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Bu, sizi babalarınızın taptığı (tanrılar)dan çevirmek isteyen bir adamdan başka bir şey değildir"... (Sebe', 43)

6- Sâd Sûresi'nin -az önce nakledtiğimiz- 4-8. âyetleri.

Bu gelenek asabiyetine -bu, liderlerin ve diğer kişilerin eşit katılımlarının olduğu bir yapılanma olsa bile- liderler tutkuyla sarılıyorlar ve onu savunmaya daha bir özen gösteriyorlardı. Aşağıdaki âyetlerde bu durum açık bir şekilde görülüyor:

"... Hayır, (ne bilgileri var, ne de kitapları). Sadece: 'Biz babalarımızı bu yol üzerinde bulduk, biz de onların izlerinden gidiyoruz' dediler. İşte böyle, senden önce de hangi memlekete uyarıcı gönderdiysek mutlaka onun varlıklıları: 'Biz babalarımızı bir yol üzerinde bulduk, biz de izlerine uyarız' dediler." (Zuhruf, 22-23)

Burada da Sâd Sûresi'nin 4-8. âyetlerinde de aynı durum sözkonusudur. İleri gelenlerin (Mele'), diğer insanları, izlerini takip ettikleri geleneklere bağlılık göstermeye çağırdıkları anlatılmaktadır. Tabii ki bu olgu, kâfirlerin, atalarının görenek ve geleneklerine bağlılık gösterdiklerini ve onları savunduklarını hikâye eden diğer âyetlerle birlikte düşünülmelidir. Zira bu âyetlerde yalnızca liderlerin sözleri hikâye edilmektedir. Çünkü Rasul'le mücadele edenler, onunla boy ölçüşenler onlardı. Liderlerin geleneksel kurallara tutkuyla sarılmaları ve onları diğer kişilerden daha fazla savunmaları olayın doğasıyla uyum içindedir. Zira onların konumları ve statüko bunlara bağlıdır. Özellikle Rasul'ün yaşadığı çağda ve çevrede, Arap toplumu gibi bir toplumda, liderler, var oluşlarını ve etkinliklerini tümüyle geleneklere borçluydular.

İslam davetinin doğasından kaynaklanan ve yürürlükte bulunan geleneklerle ilişkili olan önemli nedenlerden biri de, Kureyş

liderlerinin ve Mekke zenginlerinin Mekke'nin merkez oluşunu, bundan kaynaklanan sınırsız menfaatleri ve maddî kazançları kaybetme korkularıdır. Zira Allah'ın evi Kâbe'nin Mekke'de bulunması ve hizmetçiliğinin de onların elinde oluşu kendilerine çok şey sağlıyordu. Kâbe, dinlerinin ve kabilelerinin farklılığına rağmen tüm Araplar için kutsallığı bulunan ve güven içinde olunan bir yerdi. Her türlü gerginlikten ve uygunsuzluklardan uzak olarak, güven içinde Kâbe'nin çevresinde pazarlarını kuruyorlardı. Öte yandan Kureyş'i kendileri için dini ve dünyevi işlerde önder olarak görüyorlardı. -"Asru'n-Nebi"de genişçe açıkladığımız gibi- bu önderlik onlara bir saygınlık kazandırıyor, onları makam ve şeref sahipi kılıyordu. Onların bütün bunları kaybetme korkusu; bu yeni davetin başarıya ulaşmasının insanların Mekke'den ve Hacc'dan yüz çevirmelerine neden olacağı kuşkusundan ya da Arapların Mekke'ye ve Mekkelilere saldırması endişesinden kaynaklanıyordu. Bu duruma Kasas Sûresi'nin şu âyetinde de işaret edilmektedir:

"Dediler ki: 'Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız.' Biz onlara kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri (Mekke'yi) mekan vermedik mi?" (Kasas, 57)

Anlaşıldığına göre ikinci kısım onları tatmin etmemişti. Onlar bu daveti, söz konusu büyük merkez (Mekke) ve sayısız menfaatlar için bir tehdit olarak görüyorlar, karşı koyuş ve katılıklarını gittikçe artırıyorlardı.

Kâfirlerin İslam'ın çağrısına karşı takındıkları tavırların önemli nedenleri arasında davetin ölümden sonra dirilme ve kıyamet ile uyarıda bulunmasının, Kur'ân'da ahiret hayatıyla ilgili bol ve zengin tabloların yer almasının onların üzerinde şaşkınlık ve garipseme gibi etkilerinin olması da sayılabilir. Özellikle Arapların düşüncesinde ve kültürlerinde büyük etkisi olan Ehl-i Kitab ulusların düşüncelerinde bu olgunun bu açıklıkta ve bol açıklamalarla ortaya konulmamış olması, dolayısıyla herkesin bildiği bir şey olmayışı bu etkileri doğurmuştur. Bu konu, Kur'ân'ın, Mekki sûrelerinde davetin araçları ve destekleyicisi olarak önemli ve geniş bir biçimde yer alan konularından biridir. Bu konu ile ilgili olarak desteklemelere, tartışmalara, yalanlamalara, reddiyelere, delil getirmelere, öğütlere, uyarılara, müjdelemelere, vaadlere ve tehditlere genişçe yer verilmiştir. Öyleki yaklaşık hiçbir sûresi bundan uzak kalmamıştır. Bu

da, hiç kuşkusuz bu konunun Rasul'le Araplar arasında tartışmalara, boy ölçüşmelere, dalgalanmalara neden olmuş önemli konulardan biri olduğunu gösterir.

Kur'ân, Arapların ahiret konusuna karşı tepkilerini, tavırlarını, çeşitli üsluplarla söyledikleri sözleri hikâye etmektedir. Bu da, onların bu konuya karşı tutumlarının birbirinden farklı olduğunu gösterir. Onların tutumları, bazan meseleyi çirkin gören bir adamın tutumu, bazan şaşkın bir adamın, bazan bir yalancının, bazan da meydan okuyan bir adamın tutumu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Onların bu tavırları dönemin başlarından sonuna dek böyle devam etmiştir. Mekki Sûrelerde bu konu genişçe yer aldığından bu konuda da daha fazla örneğe gerek duymuyoruz. Bu inanca duyulan tepki ve onun izleri hem liderlerde hem de başkalarında görülebilen genel tavırlardan olabilir. Ancak âyetler yalnız çatışmacıların tartışmalarına örnek vermektedir. Ki bunlar da zenginlerden ve şan-şöhret sahipi kimselerden oluşuyordu. Sonra ahiret gününü yalanlayan, ondan yüz çeviren birinci derecede ahiret günüyle uyarılan kimseler yine bunlar olmuştur.

Belki de Kur'ân'ın; zenginlerin, güçlülerin ve liderlerin mallarının, evlatlarının, yardımcılarının ve kazançlarının çokluğuyla övünmelerini, büyüklenmelerini sergilemesi, tanımlaması bundandır. Kur'ân onları uyarırken tüm bunların ahirette kendilerine hiçbir fayda vermeyeceğini, o günde; Rablerinin huzurunda toplandıklarında diğer insanlardan hiçbir farklılıklarının olmayacağını; mallarının, çocuklarının ve yardımcılarının orada hiçbir yarar sağlamayacağını, yalnızca amelleriyle beraber olacaklarını vurgulamıştır. İşte tüm bunlar, bir yandan bu ileri gelenler sınıfının karşı koyma, inat, engelleme ve gururlanma gücünü harekete geçiriyor; öte yandan da diğer sınıfları etkiliyor, onların bu sınıfa olan bağımlılıklarını koparmalarına, özgürlük savaşına girmelerine neden oluyordu. Şimdi size bu konuyu işleyen bir kaç âyeti sunuyoruz:

1- ... O zalimler ölüm dalgaları içinde melekler de ellerini uzatmış: "Haydi canlarınızı çıkarın (kurtarın), Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!" (derken) onların halini bir görsen! "Andolsun, sizi ilk kez yarattığımız gibi, yine tek olarak bize geldiniz ve (dünyada) size verip hayaline daldırdığımız şeyleri arkanızda bıraktınız..." (En'âm, 93-94)

2- Onlara dünya hayatının, tıpkı şöyle olduğunu anlat: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Yerin bitkisi onunla karıştı ve (sonunda bitkiler), rüzgarların savurduğu çöp kırıntıları haline geliverdi. Allah, her şeye kadirdir. Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Bakî kalacak olan güzel işler ise Rabbinin katında sevapça da, umutça da daha hayırlıdır. (Kehf, 45-46)

3- Sûr'a üfürüldüğü zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve (insanlar, birbirlerine soylarını) sormazlar. Kimlerin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin tartıları hafif gelirse işte onlar da kendilerini ziyana sokanlar, cehennemde temelli kalanlardır. (Mü'minun, 101-103)

4- Ve dediler ki: "Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz". De ki: "Rabbim, dilediğine rızkı yayar ve (dilediğine) kısar; fakat insanların çoğu bilmezler." Ne mallarınız, ne de evlatlarınız size huzurumuzda bir yakınlık sağlamaz. Ancak inanıp faydalı iş yapanlar başka. Onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükafat var ve onlar (cennet) odalar(ın)da güven (ve huzur) içindedirler. Âyetlerimizi boşa çıkarmaya çalışanlara gelince, onlar da azabın içine getirilmişlerdir. (Sebe' 35-38)

5- (İnsanları) diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay eden her fesatçı kişinin, vay haline! O ki mal yığdı, onu saydı durdu. Malının, kendisini ebedi yaşatacağını sanır. Hayır, andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. (Bir ateş) ki gönüllere işler. O, onların üzerine kapatılıp kilitlenecektir. (Kendileri), uzatılmış direkler arasında (bağlı) olarak. (Hümeze Sûresi)

Bu âyetler liderlerle zayıflar arasında cehennemde meydana gelecek tartışmaları içeren bölümlerin Kur'ân'da tekrar tekrar dile getirilişine birkaç örnektir. Bu bölümün ilk kısmında ilgili nakillerde bulunmuştuk- liderler sınıfında inat ve engelleme, küfrün gücünü harekete geçirmiştir. Bu âyetler, halkın çoğunluğunu küfürde ve yalanlamada uydukları, bağımlılık gösterdikleri liderlerin ve ileri gelenlerin ne kadar mazeret ileri sürüp deliller getirirlerse getirsinler kıyamet gününde onlardan (halktan) hiçbir şeyi gideremeyecekleri, onlara bir yararlarının dokunamayacağı hususunda uyarmayı amaçlamıştır. Liderlerin o gün onlara yardım etmek şöyle dursun, kendilerine bile yardım etmekten bütünüyle

aciz olacaklarını haber vermiştir. Bu uyarıların etkisi halkı, liderlere, İslâm'ın çağrısına uymama konusunda liderlerin verdikleri emirlere başkaldırmaya kadar götürmüştür. Ayrıca burada, liderler yaptıkları işler nedeniyle aşağılanmışlardır. Bakara Sûresi'nde yeralan iki âyette bu anlam daha güçlü olarak sembolize edilmiştir. Biz bu iki âyeti de Medeni olmalarına rağmen konuyla ilişkileri bulunduğundan burada nakledeceğiz:

"İşte uyulanlar (kendilerine) uyanlardan uzak durdular; azabı gördüler, aralarındaki (bütün) bağlar kesildi. Uyanlar, şöyle dediler: 'Keşke bir daha dünyaya gitmemiz mümkün olsaydı da şimdi onların bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık!' Böylece Allah, onlara işledikleri bütün fiilleri (hasretler pişmanlık ve üzüntüler kaynağı olarak) gösterecektir. Ve onlar, ateşten çıkacak değillerdir." (Bakara, 166-167)

Zenginlerin ve liderlerin davete karşı bu tutumu takınmalarına etki eden nedenlerden biri de doğal olarak Rasul'ün bir beşer oluşu olmuştur. Açık olduğu gibi bu da İslam davetinin doğasıyla ilgili bir olgudur. Araplar, daha doğru bir ifade ile Arapların şan ve şöhret sahipleri gerçekten kendilerinden bir peygamberin gönderilmesini istiyorlardı. Yalnız onların hayallerine göre peygamberin, beşeri tabiatları aşan, üstün ve harikulade olayları ve sahneleri meydana getirebileceğine inanılıyordu. Peygamberlerle ilgili olarak onlara ulaşan haberler; onların harikulade mucizeleri, yetişme şartları ve yaşamları hakkında anlatılagelen bilgiler, belki de onlarda bu hayallerin varlığını güçlendiriyordu. Ama onlar gördüler ki, Rasul tıpkı onlara benzeyen, içlerinden biridir. Yemek yiyor, çarşılarda geziyor, insanların doğal beşeri yapılarından kaynaklanan bütün eksiklikleri o da taşıyor... Ardından Kur'ân'ın diliyle onun; gaybı bilmediğini, Allah'ın izni olmadan kendisine ne bir yarar, ne de bir zarar getirebileceğini, onun başka bir şey değil; sadece onlar gibi bir insan olduğunu, başka bir cinsten ya da bir melek olmadığını, Allah'ın kendisine vahyettiğine uyduğunu -kitabın birinci bölümünde naklettiğimiz gibi bu konuda çokça âyet vardır- duyurduğunu işitince onun peygamberlik iddiasını inkâr ettiler. Allah'la ve O'nun meleği ile olan ilişkisini yalanladılar. O'nunla ilişki kuranın şeytan olduğunu söylediler. Bazan delilikle, bazan şairlikle, bazan kâhinlikle, bazan yalancı ve iftiracı olmakla, bazan başkasından öğrenip iktibas eden biri olmakla suçladılar. Ve bu iddia-

larını Mekke döneminin çeşitli evrelerinde tekrarlayıp durdular. Bu olgular, yine birinci bölümde naklettiğimiz pek çok âyetten de rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Âyetlerin çoğunluğu, genel olarak kâfirlerin durumlarını hikâye etse ve bu âyetlerde liderlerle lider olmayanların eşit konumlarda değerlendirildiğini söylemek doğru olsa da, hemen akla getirdiği; savaşımın ve çatışmanın büyük bir kısmını liderlerin yüklendikleri olmaktadır. Bu anlamda burada onların yerleri birinci sıradadır. Küfrün otorite sahipleri, Rasul'ün beşer oluşunu hem kendi inkârlarına temel neden yaparlarken, hem de halkı davetten alıkoymada ve soğutmada onu kullanmışlardır. Enbiyâ Sûresi'nin 3. âyetinde bu olgu apaçık ve net olarak ortaya konulmaktadır:

"Kalpleri eğlencededir. O zulmedenler, (aralarındaki) şu konuşmayı gizlediler: "Bu (Muhammed) de sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız?" (Enbiyâ, 3)

Görüldüğü gibi âyet bizzat liderlerin inkârlarını nitelemekte ve onların halka şöyle dediğini hikâye etmektedir: "Şüphesiz Muhammed ancak bir insandır. Onun getirdiği de büyüden-aldatmadan başka bir şey değildir."

3. Kur'ân'ın Mekke Liderleriyle Mücadelesi

Bu bölümün girişinde Kur'ân'da, Mekke döneminin çeşitli evrelerini ve birbirine yakın durumlarını dile getiren değişik görüntüler olduğunu söylemiştik. Bunlar şiddetle ölçülülük arasında değişip durmaktadır. Şimdi ise bu görüntüleri kapsayan âyetleri sunmak istiyoruz ki bunlar, siretin bu dönem olaylarını ve evrelerinin seyrini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Burada meydan okuyuşu ifade eden, eziyet, fitne ve bunların sonuçlarını dile getiren çok sayıda görünüm ve gözlemin varlığını belirtelim. Bu nedenle bunlar için müstakil iki konu ayırmayı uygun gördük. Zira bunlar -gerçekte mücadele, karşı koyma, büyüklük taslama, şiddet ve azarlama sahneleri ve tabloları çerçevesine girmelerine karşın- fonksiyon yönünden çok önemli, sîret ve dâvet üzerindeki etkileri daha derin olan konulardır.

Geçen konuda Mekke döneminde karşı tarafta yer alan başlıca grubun liderler olduğunu ve onların tavırlarını görmüştük. Yine onların karşı koyuşun büyük yükünü üstlendiklerini, direnişin, çatışmanın, yalanlamanın ve savaşımın saldırılarına önderlik ettiklerini gözlemlemiştik. Burada ilgili âyetlerini sunacağımız görünümlerde de bu olgunun açık dayanaklarını göreceğiz. Çünkü bunlar gerçekte liderlerin konumlarını belirleyen, tanımlayan görünümlerdir. Bu nedenle bunlarda görülenlerin katılık ya da ölçülülük olması bir şeyi değiştirmez. Zira bu liderlerin bir kısmı katı yürekli, şiddete başvuran, kibir, enaniyet, azgınlık ve gurur sıfatlarının açıkça görüldüğü edepsiz kimselerdi. Onlardan bir kısmı da mutedil tavırlı, yumuşak insanlardı. Usûlüne uygun bir şeklide tartışmaya ve normal bir biçimde delil getirmeye yanaşırlardı. Anlaşıldığına göre bu tip insanların inkâra düşmeleri ya gafletten, ya asabiyetten, utanmadan, düşman korkusundan, ya da menfaatlerini yitirme endişesi... vs. gibi nedenlerden kaynaklanıyordu.

Bu kısımda katı ve şiddetli tutumlarla ilgili görünüm ve tanımlamaları vereceğiz. Bunları sûrelerin iniş sırasına göre düzenlediğimize dikkat çekmek istiyoruz. Bu düzenleme, bu tutum ve tavırların Mekke döneminin çeşitli evrelerinde meydana geldiğini, erken zamanlarında başlayıp sonuna kadar sürdüğünü görebilmeye yardımcı olacaktır. Öte yandan burada naklettiğimiz âyetler, bu görünüm ve tanımlamaların açık bir şekilde ve güçlü bir eda ile vurgulandığı âyetlerdir. Kur'ân'da bunlara paralel pek çok âyet vardır. Ancak naklettiklerimizin konuya yeterince açıklık getirdiğini düşünerek diğer âyetleri vermeye gerek duymadık.

(1) "İlk adımlar" konusunda Alâk Sûresi'nin 6-19 Kalem Sûresi'nin 10-16, Müddessir Sûresi'nin 11-19 ve 49-52 ve Mesed Sûresi'nin âyetlerini vermiş, bu âyetlerin düşündürdüklerini açıklamıştık. Bu ilk inen âyetlerde bazı liderlerin katı tutumlarını ortaya koyan anlatımlar yer almaktadır. Kur'ân da bu katı tavırlara karşı ilk eleştirilerini o zamandan başlatmıştır. Onun için burada onlara işarette bulunmayı, onları da bu konunun zincirleme halkalarının ilki içinde mütalaa etmeyi uygun gördük.

(2) Geçen konuda metnini verdiğimiz Hümeze sûresi, insanları sürekli ayıplamayı ve kötülemeyi alışkanlık haline getiren zenginlere karşı şiddetli bir saldırıyı kapsamaktadır. Tercihe uygun olan odur ki bu sûre kâfirlerin zenginlerinden olan bazı şahısla-

rın benzeri tavırlarının ortaya çıkması dolayısıyla inmiştir. Belki de bunlar, servetlerine ve güçlerine dayanarak taşkınlık yapmış ve Rasul'le, büyük çoğunluğu fakirler ve kölelerden oluşan ilk müslümanlarla da alay etmişlerdi. Sûrenin kapsadığı şiddetli aşağılama ve eleştiri gösteriyor ki, onların bu tutumları halk üzerinde büyük bir etki yapıyordu. Onun içindir ki bu tavırların sahipleri böylesi aşağılama ve eleştirilere müstehak olmuşlardı.

(3) Kamer Sûresi'nde konu ile ilgili âyetler:

"Şimdi sizin kâfirleriniz onlardan hayırlı mı? Yoksa sizin için Kitaplarda bir af mı var? Yoksa "Biz birbirimize yardım eden (yenilmez) bir topluluğuz" mu diyorlar? O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaktır. (Asıl azap ile), o (söz verilen) saatte karşılaşacaklardır. O saat cidden çok feci ve acıdır; suçlular bir sapıklık ve çılgınlık içindedirler. O gün yüzükoyun ateşe sürüklenecekler, "Cehennemin dokunuşunu tadın." diye. Biz her şeyi bir kadere (bir düzen ve plana) göre yarattık. Bizim emrimiz, göz açıp yumma gibi yalnızca bir keredir. Andolsun biz sizin benzerlerinizi helâk ettik. Öğüt alan yok mudur?" (Kamer, 43-51)

Bu, özellikleri önceki ulusların zincirleme kıssalarında da anlatılan,özellikle Kureyş kâfirlerine yönelik bir hitaptır. Allah'ın onların başına ne tür felaketler getirdiğinin hatırlatılmasıdır. Âyetlerde Kureyş liderlerinin çokluklarına dayanarak üstünlük taslayışlarının eleştirisi ve onların suçlular olarak nitelendirilişi tekrar edilmiştir. Onlara yöneltilen şiddetli bir uyarı biçimindeki eleştiri, bu âyetlerin özellikle zengin kimselere yöneltildiğini göstermektedir. Onlar davete karşı katı tavırlı bir tutum takınmışlardır. Bazı âyetlerin içeriklerinin işaret ettiği gibi, orada yönlerini şaşırmış, kuvvetlerine ve hakimiyetlerine dayanarak taşkınlık yapmışlardır. İşte âyetlerin muhatabı özellikle bunlardır.

(4) Sâd Sûresi'nin girişinde yeralan aşağıdaki âyetler:

"Sâd, (öğüt veren) şerefli Kur'ân'a andolsun ki inkâr edenler bir kibir ve ayrılık içindedirler. Onlardan önce, nice nesilleri helâk ettik de feryad ettiler; fakat artık kurtuluş zamanı geçmişti. Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: "Bu, yalan söyleyen bir büyücüdür." "İlahları bir tek îlah mı yaptı? Doğrusu bu, tuhaf bir şeydir." Aralarından ileri gelenler fırladı: "Yürüyün, îlahlarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir." "Biz bunu öteki dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir!" "Zikir (Kur'ân), ara-

mızdan ona mı indirildi?" Hayır, onlar benim zikrimden kuşku içindedirler. Hayır, onlar henüz benim azabımı tatmadılar!... Yoksa güçlü ve üstün olan, karşılıksız bağışlayan Rabbinin hazineleri onların yanında mı? Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkü onların mı? Öyleyse, sebepler içinde yükselsinler. (O Kureyşliler çeşitli) kabîlelerden meydana gelmiş, orada bozguna uğratılmaya mahkum bir ordudur." (Sâd, 1-11)

Âyetler, kâfirlerin ileri gelenlerinin şiddetli inatla girdikleri yalanlayıcı tavırlarını hikâye etmektedir. Onlar halkı Rasul'ü yalanlamaya ve atalarının ve tanrılarının dinine yapışmaya teşvik etmektedirler. Onların güç ve izzet olarak değerlendirdikleri şeyler bildirilmekte; Rasul'ü alaya alışları, Kur'ân'ın kendilerine değil de nasıl olup ta özellikle ona indirildiğini araştırıp durmaları dile getirilip eleştirilmektedir. Âyetler, onları şiddetli bir şekilde aşağılamakta, iddialarıyla böbürlenmelerini, asılsız şeylerle uğraşmaları ve çokluklarıyla büyüklenmelerini küçümsemekte, eleştirmektedir.

(5) Yasin Sûresi'nde aşağıdaki âyetler:

"Andolsun onların çoğuna o söz hak oldu; artık onlar inanmazlar. Biz onların boyunlarına, çenelere kadar (dayanan) halkalar geçirdik; bu yüzden başlarını yukarı kaldırmışlar (zincirlerin zorundan onu hareket ettirecek güçleri kalmamıştır). Önlerinden bir sed, arkalarından da bir sed çektik de onları kapattık; artık görmezler. Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." (Yasin, 7-10)

Kâfirlerin şiddetli inat ve kibirleri bu âyetlerde de dile getirilmektedir. Onlar öyle bir hale gelmişlerdir ki artık onlara ne bir uyarı, ne de bir tehdit fayda verir. Açıkça anlaşıldığı gibi bu tablo, kâfirlerin yüz çevirme, kibirlenme ve sert bir şekilde tepki gösterme gibi tutumlarını belirleyen bir çerçeveye girmektedir.

(6) Furkan Sûresi'nde konu ile ilgili âyetler:

"O'nu bırakıp, hiçbir şey yaratmayan, üstelik kendileri yaratılan, kendilerine bile ne zarar, ne de yarar sağlayabilen; öldürmeye, yaşatmaya ve yeniden diriltip-kaldırmaya güçleri yetmeyen bir takım ilahlar edindiler. İnkâr edenler: "Bu (Kur'ân), yalandan başka bir şey değildir. (Muhammed) onu uydurdu, başka bir topluluk da kendisine yardım etti." dediler de muhakkak bir haksızlığa ve iftiraya vardılar. Dediler: "Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor." De ki: "(Hayır), onu, göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bilen (Al-

lah) indirdi. Kuşkusuz O, çok bağışlayan, çok esirgiyendir." Dediler: "Bu peygambere ne oluyor ki, yemek yiyor, çarşılarda geziyor? Ona, kendisiyle birlikte uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değil mi? Ya da kendisine (gökten) bir hazine atılmalı veya bir bahçesi olmalı da ondan yemeli değil mi?" Ve zalîmler: "Siz olsa olsa, ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler. Bak, senin için nasıl örnekler verdiler de saptılar. Artık bir daha yolu bulamazlar. (Furkan, 3-9)

Âyetler, kâfirlerin Rasul'ün hayal ettikleri şahsiyetiyle ilgili olarak girdikleri karşı koyma, yalanlama ve itham gibi tavırlarını hikâye etmektedir. Onlar, Rasul'ü çok farklı bir biçimde ve tabiat üstü biri olarak beklerken; beşer tabiatlı biri olarak buluvermişlerdi. Birinci âyet, onlarla alay eden acı bir giriştir. Onlar Rasul'ü itham ediyor ve O'ndan yüz çevirirken her şeyden aciz olan tanrılar edinmeye kadar alçalıyorlardı. Bu âyetlerin, Rasul'e kâfirlerin bazı liderleri arasında meydana gelen bir tartışma, delile başvurma ve kibirlenme tavrı üzerinde bir yorum ya da bu tür bir olaydan sonraki bir değerlendirme olması muhtemeldir. Zira âyetler kısmi de olsa bir karşılıklı konuşmayı kapsamaktadır.

(7) En'am Sûresi'nden şu âyetler konu ile ilgilidir:

"Böylece her kentte ileri gelenleri, oranın suçluları kıldık ki, orada hile yapsınlar. Onlar kendilerinden başkasına hile yapmıyorlar, ama (bunun) farkında değiller. Onlara bir âyet gelince; "Allah'ın elçilerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe kat'iyyen inanmayız!" dediler. Allah, mesajını nereye koyacağını bilir. Suç işleyenlere Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir. (En'âm, 123-124)

Âyetler, zalim liderlerin niteliklerini, Rasul'e ve davetine karşı girişip sürekli planladıkları, uyguladıkları komploları ve tuzakları açıklamakta, Rasul'ün onlarla savaşımını dile getirmektedir. Âyetlerde onların ne denli gururlu, inatçı ve büyüklenen kişiler olduğu nitelenmektedir. Ya da bu âyetler, büyüklenme ve azgınlık ifade eden bir konumun nitelendirilmesidir. Bu kötü nitelikler söz konusu konumun ürünleri olmuştur. Onlar bu sırada demişlerdir ki: "Allah rasullerine hitap ettiği gibi bize de doğrudan hitap etmedikçe, onlara vahiy gönderdiği gibi bize de vahiy göndermedikçe asla inanmayız!"

(8) Saffat Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

"... Ki ilahınız, birdir. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların

Rabbi, doğuların da Rabbidir. Biz en yakın göğü bir zînetle, yıldızlarla süsledik. Ve itaatten çıkmış her azgın şeytandan korumak için. Onlar, (o şeytanlar) Mele-i A'lâyı (yüce melekler topluluğunu) dinleyemezler ve onlar her yandan atılırlar. Kovulurlar. Onlar için kesintisiz bir azap vardır. Ancak bir söz çalıp-kapan olursa, artık onu da delip geçen bir alev izler. Şimdi onlara sor: Yaratılış bakımından onlar mı daha zorlu, yoksa bizim yarattıklarımız mı? Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. Hayır, sen (bu muhteşem kudrete) hayran kaldın; onlar ise alay edip duruyorlar. Kendilerine hatırlatılsa, hatırla(yıp öğüt al)mazlar. Bir âyet (mucize) görseler, alay ederler. "Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derler. "Yani biz öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuzda mı, gerçekten biz mi diriltilecekmişiz? Önceki atalarımız da mı?" De ki: "Evet hem de hor ve hakir olarak." İşte o, yalnızca korkunç bir sesten ibarettir; artık kendileri (diriltilmiş olarak) bakıp durmaktadırlar. "Vah bize bu ceza günüdür." dediler. "Bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm günüdür!" (Allah emreder): "Toplayın o zalimleri, onların eşlerini ve Allah'tan başka taptıklarını onları cehennemin yoluna götürün! Durdurun onları, çünkü onlar sorguya çekileceklerdir." "Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz?" Hayır, o gün onlar teslim olmuşlardır. Birbirlerine döndüler, soruyorlar. (Uyanlar, uydukları adamlara) dediler ki: "Gerçekten sizler bize sağdan (sağ duyudan ve haktan) yana (gibi) gelip yanaşıyordunuz." (Diğerleri de): "Hayır" derler. "Zaten siz kendiniz inanan insanlar değildiniz. Bizim sizin üzerinizde zorlayıcı hiçbir gücümüz yoktu. Siz kendiniz azgın bir toplum idiniz. Artık (çare yok), Rabbimizin sözü bize hak oldu. Biz (hak ettiğimiz cezayı) mutlaka tadacağız. Evet, biz sizi azdırdık çünkü kendimiz azmşıtık." O gün onlar da azaba ortaktırlar. Doğrusu biz, suçlulara böyle yaparız. Çünkü onlara: "Allah'tan başka ilah yoktur." dendiği zaman, büyüklük taslarlardı. Ve derlerdi ki: "Biz cinlenmiş bir şair için mi ilahlarımızı terk edeceğiz?" Hayır, o gerçeği getirmiş ve peygamberleri de doğrulamıştı. Siz, acıklı azabı tadıcılarsınız. Yapmakta olduklarınızdan başkasıyla da cezalanmayacaksınız!" (Saffât, 4-39)

Bu âyetler, kâfirler tarafından sergilenen bir dizi inkâr, yalanlama, meydan okuma, alay etme ve üstünlük taslama tavırlarını içeren görünümleri kapsamaktadır. Onlar Rasul'ü delilik, büyü, şiir gibi şeylerle suçlamışlar, ahireti inkâr etmişlerdi. Bunlara karşı Kur'ân sert, alaycı ve acı bir dille onları uyarmaktadır. Burada bunu; onların ahiret günündeki durumlarını, utançlarını, dünyada kendi

elleriyle yaptıkları şeylere yanmalarını, üzüntülerini, lisânı hâl ile yapılan karşılıklı bir konuşmayı vererek gerçekleştirmektedir. Bu da Kur'ân'ın karşı koyuşunun bir bölümüdür.

Burada birkaç durum dile getirilmiş ve bunlar iki ayrı üslupla ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi yüzyüze gelmek sûretiyle yapılan bir konuşma şeklinde, ikincisi ise lisanı hal ile yapılan bir hatırlatma şeklinde tasvir edilmiştir. Ancak, anlatıldığına göre her ikisi de birbiriyle ilgili ve birbirini destekleyen pozisyonlardır. Çeşitli görünümlerin, durumların ve konumların nitelendirilişini içeren, birbirini izleyen önemli bölümlerden oluşan bu âyetlerde sert ve şiddetli bir üslûp hakimdir.

(9) Lokman Sûresi'nde aşağıdaki âyetler bu konu ile ilgilidir:

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, hiçbir bilgiye dayanmaksızın, Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence (türünden, boş) sözleri satın alırlar. İşte onlar için aşağılatıcı bir azap vardır. Ona âyetlerimiz okunduğunda, sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında da bir ağırlık varmış gibi, büyüklük taslayarak (arkasını) döner. Onu acıklı bir azap ile müjdele." (Lokman, 6-7)

Âyetler inat, büyüklük taslama, karıştırma, bozma ve engellemeyi ifade eden bir durumu nitelemektedir. Bazı inkârcı liderler Rasul'e ve Kur'ân'a karşı bu tür tepkiler içerisine girmişlerdir. Bu âyetlerde de sert ve şiddetli bir üslup hakimdir. Bu tür tavır sahipleri sert bir dille kınanmışlardır.

(10) Sebe' Sûresi'nden:

1- İnkâr edenler (birbirlerine) dediler ki: "Siz tamamen dağılıp parçalandıktan sonra, mutlaka yeni bir yaratılış içinde olacağınızı size haber veren bir adam gösterelim mi size? Allah'a yalan mı uydurdu, yoksa kendisinde bir delilik mi var?" Hayır, ahirete inanmayanlar, azap ve uzak bir sapıklık içindedirler. (Sebe, 7-8)

2- Diyorlar ki: "Doğru iseniz, bu tehdit (ettiğiniz şey) ne zaman (olacak)?" Deki: "Sizin için belirlenmiş bir gün var. Ondan ne bir saat geri kalırsınız, ne de ileri geçebilirsiniz. İnkâr edenler dediler ki: "Biz ne bu Kur'ân'a ne de ondan önce gelen (Kitap)lara inanırız..." (Sebe, 29-31)

3- Ve: "Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz." dediler. De ki: "Şüphesiz Rabbim, dilediğine rızkı yayar ve diledi-

ğine kısar; fakat insanların çoğu bilmezler." Ne mallarınız, ne de evlatlarınız size huzurumuzda bir yakınlık sağlayabilir. Ancak inanıp faydalı iş yapanlar başka..." (Sebe', 35-37)

4- Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda: "Bu, sizi babalarınızın taptığı (İlahlar)dan alıkoymak isteyen bir adamdan başkası değildir." dediler. Ve dediler ki: "Bu, uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir." Ve kendilerine gelen hakkı inkâr edenler: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" dediler. Oysa biz onlara okuyacakları bir kitap vermemiştik ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik. Bunlardan öncekiler de inkâr etmişlerdi. Bunlar, onlara verdiklerimizin onda birine bile erişmemişlerdir. Onlar, peygamberlerimi yalanladılar. Ama benim de (onları) inkârım nasıl oldu!? De ki: "Size bir tek öğüt veriyorum: "Allah için ikişer ikişer ve teker teker kalkar, durursunuz, sonra düşünürsünüz! Arkadaşınızda delilikten eser yoktur. O, yalnızca sizi, şiddetli bir azabın öncesinde uyarandır." De ki: "Ben sizden bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Benim ücretim yalnızca Allah'a aittir. O, her şeye şahittir." De ki: "Rabbim, (kullarından dilediğinin kalbine) hakkı koyar. O, gaybları bilendir." De ki: "Hak geldi, artık batıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir." (Sebe', 43-49)

Birinci grup âyetlerde ahireti yalanlamada çok inatçı bir tavır nıtelenmekte, onunla insanları uyardığından dolayı Rasul'ün aleyhinde halk arasında karıştırıcı bir propaganda şekli tasvir edilmekdir. Açıktır ki bu, azgın liderlerin durumlarına ışık tutmaktadır. arşılık olarak da uyarıcı bir reddiyeyi ihtiva etmektedir. Bu reddiye onları izleyen âyetlerde de sürmektedir.

İkinci grup âyetlerde ölümden sonra dirilme ve azap zamanı hakkında kâfirlerin alaylı ve hoşnutsuzluklarını açığa vuracak biçimde bir soruşturmaya girişleri hikâye edilmektedir. Onların, Kur'ânı ve diğer Kitapları inkârda kararlı olduklarını ilan ettikleri ifade edilmektedir. Açık olduğu gibi, bu tavırlar da katı bir inatçılık ifade eden durumlardır. Âyetler, Rasul'e onları bekleyen bu kaçınılmaz sonun mutlaka geleceğini vurgulamasını emretmektedir. 31. âyetin devamı ve -başka bir münasebetle naklettiğimiz- 32-33. âyetler onların diriltildikleri zaman birbirlerini nasıl suçlamaya başladıklarını, liderlerin gece-gündüz halkı inkâr üzere nasıl toplamaya çalıştıklarını, onların bu gayretlerine reddiye ve uyarı ka-

abilinden karşılaşacakları korkunç azabın ne türden bir azab olacağını hikâye etmektedir. Burada verdiğimiz örnek, Rasul'e bazı kâfirler arasında görülen karşılıklı delillendirmelere dayalı tartışmaların zaman zaman tekrarlığına işaret etmektedir.

Müşriklerin Ehli Kitab'a güvendikleri, Rasul'den Musa ve diğer peygamberlerin getirdiklerinin aynını getirmesini istedikleri bir sırada, birden bu tavırlarından vazgeçerek Kur'ân'dan önce gelen kitaplara da asla iman etmeyeceklerini söylemeleri; Ehli Kitab'ın Mekke'de Rasul'ü tasdik etmesi ve Kur'ân'ın da bunu -Kur'ân'a şahitlik etmelerini- tanık olarak göstermesi nedeniyledir. Bu, Ehli Kitab'ın imanının Kureyş kâfirlerinin liderleri üzerindeki etkisini gösteren bir tablodur. Ayrıca, siretin az rastlanan tablolarından birini sembolize etmektedir. Kasas Sûresi'nin bir âyetinde verilen bilgilerin işaretine göre kâfirlerin liderleri Ehli Kitab'ı tutumlarından dolayı kınıyorlardı. Âyet şudur:

"Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun, biz cahiller(le sohbet etmey)i istemeyiz." derler." (Kasas, 55)

Bu da iktibas ettiğimiz tabloyu desteklemektedir.

Üçüncü âyet grubu; delil getirme ve karşılıklı tartışma durumlarını anlatmaktadır. Burada bazı zengin liderler ve mallarının ve çocuklarının çokluğuyla övünerek, buna güvenerek bu nedenle azaptan korunacaklarını iddia etmişlerdir. Bu da açık olduğu gibi, inat, büyüklük taslama ve aldatmayı ifade eden bir durumdur. Kur'ân onların iddialarını çürüterek yaklaşımlarını reddetmiştir.

Dördüncü âyet grubu; liderlerin şiddetli inkâr durumlarını nitelemektedir. Bu tutumlarında Raslu'ü şaşırtma ve adi bir biçimde itham söz konusudur. Kur'ân kendilerinden daha güçlü kimselerden nasıl intikam aldığını, onların helâk edildiğini söyleyerek, onları tehdit etmiştir. Sonra Rasul'e onlara kendilerini olumsuzlayan bir hitapla cevap vermesi emredilmiştir. Bu hitapta karşı tarafın delillerini darmadağın eden bir delil, bir öğüt ve gündeme getirdiği gerçeği güçlü bir şekilde destekleyen bir açıklama vardır. 46 âyet gerçekten büyük amaca sahip bir öğüdü içermektedir. Öyleki onlardan birey olarak ya da ikişer ikişer, art arda defalarca karmaşa ve inattan uzak bir biçimde düşünmelerini, Rasul'ü gerçekte tanıdıkları gibi delilikten, iftiracılıktan, aşırılıktan/taşkınlıktan ve

özel beklentiler peşinde olmaktan uzak olarak tanımalarını istemiştir. İşte böyle yaptıkları zaman onlara gerçek apaçık görünecektir. Bu istek, liderlerin şiddetli inat ve büyüklük taslamalarının, bozgunculuk ve karıştırıcılıklarının çoğunlukla duruma egemen olduğunu, bunun muhalefet olanağı vermeden halkı da peşinden sürüklediğini göstermektedir. Âyet aynı zamanda karmaşa yaratmaya ve bozgunculuğa karşı güçlü bir reddiyedir. Öyleyse meselenin, heva-hevesten soyut bir biçimde ve bozgunculuktan uzak bir atmosferde ele alınıp düşünülmesi gerekmektedir. Belki de bu âyette insanlara ya da bozgunculardan etkilenen ve her şeyden azâde, özgür bir düşünme ortamı bulamayan ölçülü kişilere bir hitap vardır. Her ne olursa olsun, artık Rasul'ün davetinde oldukça ileri aşamalara ulaştığı ve O'nun güçlü, etkili ve engin söyleminin büyüklük taslayanlarından ölçülülerine, liderlerinden köylülerine kadar bütün inkârcılara yöneltildiği kuşkusuzdur.

(11) Zümer Sûresi'ndeki konu ile ilgili şu âyetler:

"Allah, kuluna kafi değil mi? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa, artık onun için, bir yol gösterici yoktur. Allah, kimi de hidâyete eriştirirse; artık onun için bir saptırıcı yoktur. Allah, galip ve öç alan değil midir? Andolsun, onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette: "Allah" diyecekler. De ki: "O halde Allah'tan başka çağırdıklarınızı gördünüz mü, şimdi Allah bana zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı onlar kaldırabilirler mi? Ya da bana bir rahmet vermeyi istese, O'nun rahmetini onlar durdurabilirler mi?" De ki: "Allah, bana yeter. Tevekkül edenler (dayananlar) O'na dayansınlar. "De ki: "Ey kavmim, bulunduğunuz duruma göre çalışın (bildiğinizi yapın) ben de çalışıyorum; yakında bileceksiniz; kendisini aşağılık kılan azap kime geliyor. Ve kesintisiz azap kimin üzerine konuyor?" (Zümer, 36-40).

Müfessirler, kâfirlerin tanrılarının ya da ortaklarının intikam almasını beklediklerini, bunun üzerine söz konusu âyetlerin indiğini kaydediyorlar. Âyetlerin içeriği müfessirlerin bu yaklaşımı ile uyum içindedir. Ayrıca bu âyetlerde kâfirlere güzel bir reddiye, kendileriyle başkalarını korkuttukları ortaklarını aşağılama vardır. Onların varacakları yerin çok kötü olduğu belirtilerek uyarılmaları, Allah'ın Rasul'e yeterli ve kefil olduğunun ilan edilmesi de burada ifade edilmiştir. Hasılı bu âyetlerde de Rasul'le bazı inatçı, büyüklük taslayan kâfirler arasında meydana gelen savaşım ve tartışma durumları yeniden dile getirilmiştir.

(12) Zuhruf Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

"Ancak kendilerine hak gelince: "Bu bir büyüdür, doğrusu biz onu tanımayız." dediler. Ve dediler ki: "Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki, diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti, onların toplayıp-yığmakta olduklarından daha hayırlıdır." (Zuhruf, 30-32)

Âyetler, büyüklük taslayan liderlerin Allah'ın elçiliğini Hz. Muhammed'e vermesine öfkelenmelerini nitelemektedir. Çünkü elçilik Mekke'den ya da Taif'ten olan birine değil de O'na verilmişti. Bu da onları inkâra ve engellemeye sevketmiştir. Bilindiği gibi bu, aynı zamanda Fatır Sûresi'nin, 42-43. ve En'am Sûresi'nin, 123-124. âyetleri tarafından belirlenen konumun bir tekrarıdır. Bu tekrar, söz konusu liderlerin arka arkaya, defalarca Rasul'e karşı katı kalpliliklerini ve onunla eğlenmelerini sürdürdüklerini göstermektedir. Son âyet onların hülyalarını güçlü ve açık bir şekilde suya indirmiştir. Peygamberlik Allah'tan bir rahmettir. Onu ancak hak edenlere verir. İnsanlar arasındaki dünyevi bir üstünlük aracı değildir. O, bir uygarlık yasasıdır; başka bir şey değil. Muhammed (s)'in peygamberliğe seçilmesi O'nu, onların liderliklerinden ve mallarından elde ettikleri saygınlık ve büyüklükten daha hayırlı ve daha değerli bir konuma oturtmaktadır.

(13) Câsiye Sûresi'nde şu âyetler:

1- Gerçeği sürekli ters yüz eden, günaha düşkün olan herkesin vay haline! Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitir, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç işitmemiş gibi direnir. Onu acıklı bir azapla müjdele. Âyetlerimizden bir şey öğrendiği zaman, onu alay konusu edinir. İşte öyleleri için aşağılatıcı bir azap vardır. Arkalarından da cehennem (onları izlemektedir). Kazandıkları şeyler, onlardan hiçbir şey savmaz; Allah'tan başka edindikleri veliler de. Onlar için büyük bir azap vardır. İşte doğru yolu gösteren bu (Kur'ân) dır. Rablerinin âyetlerini tanımayanlar için iğrenç, acı bir azap vardır. (Casiye, 7-11)

2- Kendi hevasını (istek ve tutkusunu) ilahlaştıran ve Allah'ın bir bilgi üzere kendisini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de bir perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi

ona Allah'tan başka kim doğru yolu gösterecek, düşünmüyor musunuz? Dediler ki: "(Bütün olup biten), bu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor (bizi öldüren zamandır)." Oysa onların bununla ilgili hiçbir bilgileri yoktur; onlar sadece zannediyorlar. Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman: "Doğruysanız, babalarımızı getirin." demelerinden başka (öne sürecekleri) bir delilleri yoktur. De ki: "Allah sizi yaşatıyor, sonra sizi öldürüyor, sonra da kendisinde hiçbir kuşku olmayan kıyamet günü sizi bir araya getirip toplayacak. Fakat insanların çoğu bilmezler. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O kıyamet (saat) koptuğu gün işte o gün, batılda olanlar hüsrana uğrayacaktır. (Casiye, 23-27)

Birinci grup âyetlerde, kâfirlerin sergilediği inat ve katılık konumlarının en şiddetli olanlarından biri nitelendirilmektedir. Çünkü onlar küfürde ve büyüklük taslamada ısrar ediyorlar ve duymuş oldukları Kur'ân âyetlerini alay ve eğlence konusu yapıyorlardı. Öte yandan âyetler, yalancı, iftarcı günahkârlar olarak nitelendirilen tutumun sahiplerine bütünüyle uygun düşecek şiddette uyarıcı bir eleştiridir.

Âyetlerin ikinci grubu ise, kapsamlarından da anlaşıldığı gibi kâfirlerin, büyüklük taslama, yalanlama, haksız yere tartışmaya girme ve başkaldırma gibi olumsuz tavırlarını tasvir etmektedir. Bu durumlara etki eden başlıca olumsuz tutkular, çirkin emeller ve heva-heves peşinde sürüklenmek olmuştur. Öyleki artık onların doğru yola gelmeleri olasılığı kalmamıştır. Âyetlerin ahirette dirilme ve hesapla uyarmasına karşılık onların karşı koyuş delili: "Babalarımızı getirin!" (gidip de gelen mi olmuş?) şeklinde olmuştur. Ve bu söz Kur'ân'da, birkaç defa kendilerinden hikâye edilmiştir. Ki bu da aynı duruma arka arkaya defalarca düştüklerini göstermektedir. Ayrıca âyetlerin ifade biçimi, Rasul ne zaman onları ahiret hayatı ile uyardıysa ona bu sözlerle karşı çıktıklarını göstermektedir.

(14) Nahl Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

"İlahınız tek bir ilahtır. Ama ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır, onlar büyüklük taslarlar. Şüphesiz ki Allah, onların saklı tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bilir. Gerçekten O, büyüklük taslayanları sevmez. Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, "Öncekilerin masalları!"

dediler. Ki kıyamet günü hem kendi günahlarını tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının bir kısmını. Bak, ne kötü yük yükleniyorlar." (Nahl, 22-25)

Âyetler, Rasul'ün onlara Kur'ân'dan okuduğu her bölüme: "Öncekilerin masalları ve söylentileri" diyen ve bu sözlerini sürekli tekrar edip duran müstekbir liderlerin bu tavırlarını tasvir etmektedir. Yanısıra âyetler, onların bu tavırlarının işin gerçek yönünden haberi olmayan insanları saptırmadaki etkinliğine ve onların bu gerçek davete olumlu yaklaşmalarını engellemek için türlü entrikalar çevirdiklerine de işaret etmektedir.

(15) İbrahim Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

1- O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Çetin azaptan dolayı vay kâfirler(in halin)e! Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler, Allah'ın yolundan çevirirler ve onda çarpıklık ararlar. İşte onlar, uzak bir sapıklık içindedirler. (İbrahim, 2-3)

2- İnsanları, azabın kendilerine geleceği şu günden uyar ki, zalimler (o gün): "Rabbimiz, derler, bizi yakın bir süreye kadar ertele de, senin çağrına gelelim, peygamberlere uyalım!" "Peki önceden sizin için hiç zeval olmadığına yemin etmemiş miydiniz?" (Sizden önce, Ad ve Semud gibi) kendilerine yazık edenlerin yerlerine oturmuştunuz, onlara ne yaptığımız size açıklanmıştı ve size örnekler de vermiştik. Onlar tuzaklarını kurdular. Oysa tuzakları, dağları yerlerinden oynatacak (cinsten) olsa bile onların tuzakları, Allah'ın yanındaydı (Allah onların tuzaklarını biliyordu ve tuzaklarını bozar, cezalarını verirdi). Sakın, Allah'ı peygamberlerine verdiği sözden döner sanma! Çünkü Allah daima üstündür, öç alandır! (İbrahim, 44-47)

Görüldüğü üzere yukardaki âyetlerde, inkârcı liderlerin katı tutumları dünyaya düşkünlükleri, insanları davetten alıkoymak ve daveti tökezletmek için sarfettikleri çabalar anlatılmaktadır.

Ayrıca liderlerin daveti başarısızlığa uğratmak için kurdukları tuzaklar, desiseler, hileler nitelenmekte ve buna karşı onlara ihtar verilmektedir. Onların hilelerinin ve etkilerinin nitelendirilişi gerçekten güçlü ifadelerle yapılmaktadır. Bu da gösteriyor ki inkârcılar daveti başarısızlığa uğratmayı, insanları ondan alıkoymayı, onun aleyhinde kamuoyu oluşturmayı ve onu karıştırıp bozmayı kendilerinin en büyük görevi olarak görmüşlerdir. Bu da hiç kuşku-

suz davetin dar bir alanda kalmasında etkin sebeplerden biridir. Âyetler, bu olguların yanısıra Rasul'ün ve müslümanların karşılaştıkları zorlukların, eziyetlerin ve işkencelerin canlı bir tablosunu da sunmaktadır.

(16) Enbiyâ Sûresi'nde şu âyetlerde bu konu ile ilgilidir:

1- İnsanların sorgulaması yakınlaştı, fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çevirmektedirler. Rablerinden kendilerine gelen her yeni ikazı mutlaka alaya alarak dinlerler. Kalpleri eğlencededir. O zulmedenler, (aralarındaki) şu konuşmayı gizlediler: "Bu (Muhammed) de sizin gibi bir insan değil mi? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız?" De ki: "Rabbim, gökte ve yerde (söylenen) her sözü bilir, O, işitendir, bilendir". "Hayır, dediler. (Muhammed'in söyledikleri) karmakarışık düşlerdir; hayır onu uydurmuş, hayır o bir şairdir. (Eğer inanmamızı istiyorsa) öncekilere gönderildikleri gibi o da bir âyet (mucize) getirsin." Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir kent (halkı) inanmamıştı, şimdi bunlar mı inanacaklar? Biz senden önce de yalnız kendilerine vahyedilen kişilerden başkasını peygamber göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun. Biz onları, yemek yemeyen ceset(ler) yapmadık ve onlar ölümsüz de değillerdi. (Enbiyâ, 1-8)

2- Kâfirler seni gördüklerinde, seni ancak alaya alırlar: "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" diye. Oysa kendileri Rahman'ı anmayı (O'nu birlemeyi) inkâr ediyorlar. İnsan aceleden (aceleci olarak) yaratıldı. Acele etmeyin, size âyetlerimi göstereceğim. "Eğer doğru söylüyorsanız, bu (bizi) tehdit (ettiğiniz azap) ne zaman?" diyorlar. İnkâr edenler ne yüzlerinden, ne de sırtlarından ateşi savamayacakları ve yardım da olunmayacakları zamanı bir bilselerdi! Doğrusu o, onlara apansızın gelecek, onları şaşırtacak, ne onu geri çevirebilecekler, ne de onlara süre tanınacak. Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi, fakat onlarla alay edenleri o alay ettikleri şey kuşatıverdi. (Enbiyâ, 36-41)

Birinci grup âyetler, liderlerin inkârcı tutumlarını ve onların susturma girişimlerini tasvir etmektedir. Onların, davet aleyhinde hile ve tuzak kurmak amacıyla toplanışlarının hikâyesidir, bu. Rasul'ün tıpkı kendileri gibi bir insan olduğuna dikkat çekerek insanlar arasında kargaşa yaratıyor, onların kafalarını karıştırıyorlardı. Çünkü bu, kendi kurgularındaki, düşlerindeki "peygam-

berlik" niteliğiyle uyuşmuyordu. O'nun getirdiği ve uyardığı şey; onunla aldatılmayı akıllarına hiç yakıştıramıyacakları bir büyü ya da karmakarışık rüyalardı. Rasul'ün Kur'ân'dan okudukları da şiir türünden bir şeylerdi. Böyle değilse, eğer O doğruysa ondan önceki peygamberlerin yaptıkları gibi olağanüstü şeyler ve mucizeler göstermesi gerekmez miydi? Âyetler bir yandan onların bu anlayışlarının tümünü reddederek onları helâk olmakla uyarmakta, öte yandan Kitap sahipi ulusların peygamberlerinin de Muhammed (s) gibi yemek yiyen ölümlü insanlar olmalarını buna bir delil/tanık olarak getirmektedir. Yine bu âyetlerde, Rasul'le bazı liderler arasında meydana gelen tartışmalarda, inkârcıların yanlışlarının eleştirisi söz konusudur. Bu arada âyetlerin, bozgunculuk ve karışıklık çıkarmak için yapılan gizli toplantılara işaret ettiklerini de ekleyelim. Bütün bu durumlar dikkate alındığında âyetler-açıkça görüldüğü gibi-davetin başarıya ulaşmaması ve onun kabul görmesinin engellenmesi uğruna liderlerin şiddetli inatlarını, büyüklük taslayışlarını, tuzaklar kurmalarını ve harcadıkları mesailerini gösteren bir tabloyu, daha isabetli bir ifadeyle, tabloları kapsamaktadır.

İkinci grup âyetlerde de yine, kâfir liderlerin hafife alıcı tavırları hikâye edilmektedir. Rasul'e meydan okumaları, onunla eğlenmeleri, alay etmeleri; özellikle, onları tehdit ettiği şeyi (azabı) gerçekleştirmesini istemelerindeki alaycı üslupları bu tavırları arasındadır. Âyetler onların inatçılıklarına, alaycı inkârcılıklarına uygun bir tarzda uyarıda bulunmuş, onları hem dünyada hem de ahirette helâk olmakla tehdit etmiştir. Âyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre, bu durum tekrar etmiş, sürekli karşılaşılan pratik bir vakıa halini almıştır.

(17) Mü'minûn Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

1- Bir süreye kadar onları (daldıkları) gafletleri içinde bırak. Onlar sanıyorlar mı ki, kendilerine verdiğimiz mal ve oğullarla, onların iyiliklerine koşuyoruz? Hayır, farkında değiller. (Mü'minûn, 54-56)

2- ... Fakat onların kalpleri bundan gaflet içindedir. Onların bundan başka (bir takım) işleri var ki, onlar, hep o işler için çalışırlar. Nihâyet varlıklılarını azap ile yakaladığımız zaman, hemen feryada başlarlar. "Bugün artık feryat etmeyin, siz bizden yardım göremezsiniz (elimizden kurtulamazsınız). Âyetlerim size okunuyordu da siz arka-

nızı dönüyordunuz. Âyetlerime karşı büyüklük taslayarak geceleyin saçmalıyordunuz. Onlar hâlâ o sözü (Kur'ân'ı) düşünmediler mi, yoksa onlara, ilk atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Yoksa peygamberlerini tanımadıkları için mi onu inkâr ediyorlar? Hayır, o, hakkı getirdi fakat çokları haktan hoşlanmıyorlar. (Mü'minûn, 63-70)

İlk âyetlerde, zenginlerin içinde bulundukları nimetleri, Allah'ın kendilerine yardımına bir delil saymaları beyinsizlik olarak nitelendiriliyor. Anlaşılıyor ki, onlar bununla üstünlük taslamaya çalışıyor, müslümanları ayıplamak amacıyla bunu dillerine doluyorlardı.

İkinci âyet grubu kâfirleri hem uyaran, hem de beyinsizlikle suçlayan bir eleştiridir. Çünkü, onlar ne zaman Rasul'ün Kur'ân âyetlerini okuduğunu duyarlarsa büyüklük taslayarak gerisin geriye dönüyorlardı. Sanki bir hikâyeymiş gibi terk edip gidiyorlardı. Halbuki çok iyi biliyorlardı ki onun getirdiği şey yeni değildi. Ve onun aklında ve ahlakında bu vahyin ona gelmiş olmasını olumsuzlayacak bir yan yoktur. Onlar, onun bir deli olmadığını çok iyi biliyorlardı.

(18) Rûm Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

"Andolsun, biz bu Kur'ân'da insanlar için her örneği gösterdik. Onlara bir âyet getirdiğin zaman inkâr edenler: "Siz iptalcilerden başka bir şey değilsiniz." derler. İşte Allah, bilmeyenlerin kalplerini böyle mühürler. Sabret, Allah'ın va'di haktır. İnanmayanlar seni gevşekliğe sevk etmesin. (Rûm, 58-60)

Âyetlerin ilkinde Kur'ân âyetlerinin birçok eğitici ve öğretici örnekler getirip anlatmasına karşın kâfirlerin yine de inatçılık yapıp büyüklük taslayışları tasvir edilmektedir. Öte yandan Rasul'e sabrı tavsiye etmekte ve Allah'ın va'dinin gerçekleşeceğinden emin olmasını telkin etmektedir. Diğer âyet ise, inatçılık ve tuzak kurma tavırlarının gittikçe şiddetlendiğini ve işi zorlamaya kadar vardırdıklarını göstermektedir. Bu durumda Allah, peygamberine sabır ve kararlılığı emretmiştir. Rûm Sûresi Kur'ân'ın Mekkî Sûrelerinin son inen kısımlarındandır. Bilindiğine göre, kâfirlerin hileleri ve tuzakları Mekke döneminin sonlarına yaklaştıkça şiddete dönüşüyordu. İhtimal ki, Rasul uygun bir zamanda Mekke'den çıkmayı düşünüyordu. Fakat yine de sabrediyor, direniyordu. Bu zaman, belki onun Taif'e gittiği zamandır. Ya da -ilerde açıklayacağımız gibi- Yesrib elçileriyle ilişki kurduğu zamandır.

(19) Ankebût Sûresi'ndeki konu ile ilgili âyetler:

"De ki: "Benimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir. Batıla inanıp Allah'ı inkâr edenler, işte ziyana uğrayacaklar onlardır." Azabı çabuk istiyorlar. Eğer belirtilmiş bir süre olmasaydı, onlara hemen azap gelirdi. Fakat hiç farkına varmadıkları bir sırada o, onlara apansız gelecektir. Cehennem inkârcıları kuşatmışken onlar hâlâ senden azabı çabuk (getirmeni) istiyorlar. Azabın onları üstlerinden ve ayaklarının altından kaplayacağı gün (Allah onlara): "Yaptığınız işleri tadın." der." (Ankebût, 52-55)

Bu âyetlerde, kâfirlerin zaman zaman tekrarladıkları bir tutuma işaret vardır. Bu, onların alaycı bir mücadele tavrı içinde Rasul'den kendilerine va'dedilen azabı çabuk getirmesini istemeleridir. Sözkonusu âyetler, ayrıca onlar için güçlü bir uyarıdır. Âyetlerin onların azabın çabuk gelmesinde ısrar edişlerini hikâye etmesi tablonun güçlülüğünü ve sertliğini artırmaktadır. Sûre, Mekke döneminde kâfir liderlerin baskı ve tuzaklarının şiddetlendiği sırada inen Kur'ân âyetlerinin son bölümlerindendir. Rasul'ün onları Allah'ın azabı ve helâkıyla uyarmasının şiddetini artırmasına karşın onlar alaycı tavırlarını ısrarla sürdürmüşlerdir.

(20) Mutaffifin Sûresi'nde yer alan aşağıdaki âyetler:

Suç işleyenler inananlara gülerler (onlarla alay ederler)di. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş-göz ederlerdi. Adamlarının yanına döndükleri zaman da (mü'minleri söz konusu ederek) eğlenmeye başlarlardı. İnananları gördüklerinde: "Bunlar sapık insanlar" derlerdi. Oysa kendileri, onların üzerine gözcü olarak gönderilmemişlerdi. İşte bu gün de inananlar kâfirlere gülerler. Koltuklar üzerinde (oturup) bakarlar: "Kâfirler, yaptıklarıyla cezalandılar mı?" diye. (Mutaffifin, 29-36)

Âyetler, kâfirlerin müslümanlara karşı tutumlarını sergileyen bir tabloyu kapsamaktadır: Müslümanlarla alay ediyor, onlara gülüyor onları jurnal ediyor, kötülüyor ve sapıklıkla, beyinlerinin yıkanmış olmasıyle itham ediyorlardı. Allah da kıyamet gününde işin tersine döneceğini, alay ve gülme sırasının onlara geleceğini belirterek müslümanlara güvence vermektedir. Onlar, işlediklerinin cezasına çarptırılacak olan kâfirlerle alay edecek, onlara güleceklerdir.

4. Müşrik Liderlerden Katı Davrananlar

(21) Hac Sûresinde birçok bölüm, kâfirlerin şiddetli inatlarını gösteren tabloları içermektedir. Bu sûre Mekki Sûrelerin nüzul sırasında yer almamıştır. Zira râvilerin çoğu onun Medeni olduğu kanısındadır. Biz daha önce onun çoğu bölümlerinin Mekki olduğunun tercih edilmesi gerektiğine işaret etmiştik. Her ne olursa olsun sözü edilen bölümler bizim inancımıza göre, kâfirlerin tutumlarını niteleyen ve Mekke döneminin şartlarına ışık tutan tabloları kapsamaktadır. Önce bu bölümlere bir göz atalım:

1- İnsanlardan kimi, Allah hakkında bilgisizce tartışır ve her azgın (ve şarlatan) şeytana uyar. O (şeytan)a yazılmıştır ki: "Kim bunu takip ederse, şüphesiz bu onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür." (Hac, 3-4)

2- İnsanlardan kimi bilgisizce, ne bir yol göstereni, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan, Allah hakkında tartışır. Allah'ın yolundan saptırmak amacıyla yanını dönerek (kabara kabara tartışmasını sürdürür), dünyada onun için aşağılanma vardır, kıyamet günü de yakıcı azabı ona tattıracağız... (Hac, 8-9)

3- Allah'ı bırakıp, öyle şeylere tapıyorlar ki (Allah), onlar hakkında hiç bir delil indirmemiştir. Kendilerinin de bu hususta bir bilgileri yoktur (sadece kurguluyorlar). O zalimlerin hiç bir yardımcısı yoktur. Onlara apaçık olan âyetlerimiz okunduğu zaman, kâfirlerin yüzlerinde inkâr (belirdiğin)i anlasın. Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar. De ki: "Size, bundan daha kötü bir şey haber vereyim mi? Ateş! Allah, onu kâfirlere vaadetmiştir. Ne kötü sonuçtur (o)!" Ey insanlar, size bir örnek verildi, onu dinleyin: O Allah'tan başka yalvardıklarınız (var ya) onların hepsi bir araya gelseler, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapacak olsa, bunu da ondan geri alamazlar. İsteyen de güçsüz, istenen de. Onlar, Allah'ı lâyıkıyla takdir edemediler (O'nu gereği gibi bilemediler.) Allah, güç sahipidir, üstündür. (Hac, 71-74)

Birinci bölümde, cahil oldukları halde işleri güçleri Allah hakkında tartışmak olan kâfirlerden bir grup nitelendirilmektedir. Bu

insanlar bilgisizdirler ama, insanları saptıran ve Cehennem'den başka tarafa kılavuzluk etmeyen isyankar şeytanların vesveselerine kulak vermektedirler. Âyetlerden edindiğimiz bilgilerle insanları saptırmada liderlerin fonksiyonunu ve etkisini kestirebiliyoruz. Öncülükleri sonucu kendilerine bağlı, onlara uyan insanları da saptırmışlar ve onları da kendileri gibi Allah konusunda mücadele eden kimseler konumuna sokmuşlardır.

İkinci bölümde ise yine, ilim ve kitap adına hiçbir şeye dayanmadan Allah hakkında mücadele eden başka bir grup insan nitelendirilmektedir. Allah'ın kelamına karşı gurur ve büyüklük taslamakla kendi kendilerine zulmetmişler, insanları saptırmak ve onları davetten alıkoymak için çaba sarfetmişlerdir.

Üçüncü bölümde, kâfirlerin hiçbir ilim ve vahye dayanmaksızın Allah'ın dışında başka varlıklara ibadet etmeleri eleştiriliyor. Onların bazı liderlerinin tutumları ve tavırları tasvir ediliyor. Rasul onlara Kur'ân âyetleri okuduğu zaman yüzlerinde öfke ve kötülük alametleri beliriyor hatta onun üzerine saldırmayı bile düşünüyorlar. Öncelikle âyetler yüzlerinde öfke ve kötülük alametleri belirmesini sert bir dille eleştiriyor. Zira Peygambere şunu açıkça ilan etmesini emretmiştir: Allah dışında çağırdıkları şeyler bir tek sinek bile yaratamaz. Birbirlerine yardımcı olsalar bile bunun üstesinden gelemezler. Böceklerin güçsüz cinsinden olan sinek onlardan bir şeyi zorla alsa., onu bile sineğin elinden kurtaramazlar. Anlaşıldığına göre bu âyetler, Rasul'le bazı inatçı ve öfkeli liderler arasında meydana gelen olayları binaendir.

(22) Enfâl Sûresi'nden şu âyetler konu ile ilgilidir:

"İnkâr edenler, seni tutup bağlamak, öldürmek ya da (yurtlarından) çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da plan yapıyordu. Allah plan yapanların en iyisidir. (O kendisine karşı tuzak kuranların tuzaklarını başlarına geçirir). Âyetlerimiz onlara okunduğu zaman "İşittik" dediler, "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir!" Bir de: "Ey Allah'ımız, eğer bu (Kur'ân) gerçekten senin katından ise, gökyüzünden üstümüze taş yağdır ya da acıklı bir azap ver!" demişlerdi." (Enfâl, 30-32)

Enfâl Sûresi Medenidir. Bu âyetlerin Mekki olduğu da söylenmiştir. Biz bu âyetlerin Medeni olduğunu ve hatırlatma kabilinden

bir uyarı olduğunu kabul ediyoruz. Her ne olursa olsun konusu Mekke döneminin tablolarından ve ona ait durumlardan oluşmaktadır. Birinci âyet gösteriyor ki, kâfirlerin Rasul'e öfkesi son kerteye varmış, artık onu sürgün etme, hapsetme ya da öldürmeyi planlamaya koyulmuşlardır. -Bu konuyu işkence ve fitne sınavını işlerken ele alacağız- Diğer iki âyet ise inkâr ve alaya almanın had safhaya vardığını gösteren bir tablodur. Rasul Kur'ân okumaya başladığında bazı kâfirler ve pek tabii olarak onların liderleri benzeri tavırları takınıyorlardı. Onun okuduklarını hafife alıyor ve diyorlar ki: "Eğer istesek, biz de onun dediklerini diyebiliriz. Onun söyledikleri öncekilerin masalları ve söylentileridir." Sonra bu sözlerinin arkasından üçüncü âyetin tasvir ettiği alay dolu meydan okuyuşlarını devreye sokuyorlar ve bununla Rasul'ün elçiliğini kesin bir şekilde inkâr ettiklerini ilan ediyorlardı. Rasul'e ve müslümanlara Medine döneminde bunların yapıldığının hatırlatılması, onlar üzerinde çok kuvvetli, düşmanca tavırlar olduğunu düşündürtmektedir. Belki de bu özellikle birinci âyetin işaret ettiği komploya daha açıklık getirecektir. Çünkü, Rasul'ün Mekke'den üzgün çıkışının en başta gelen sebebi, bu komplodur.

Bu konuda sözü En'am ve Furkan Sûreleri'nin birer âyeti ile bitirmek istiyoruz. Bu iki âyetin kendilerine özgü konuları vardır:

1- Böylece biz, her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldadırlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak. (En'âm, 112)

2- Biz böylece her peygambere suçlulardan bir düşman var ettik. Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter. (Furkan, 31)

Bu iki âyet, bir yandan beşer tabiatının genel yapısını tüm peygamberlere karşı tutumları bakımından açıklamaktadır. Öte yandan Rasul'ün karşılaştığı engellemeler ve aleyhte propagandalara karşı teselli etmek amacı taşıyorlarsa da, her iki âyet de, bazı liderlerin Rasul ve O'nun risaletine karşı nedenlerden dolayı düşmanlıkla dolup taştıklarına işaret ediyor. Kendilerini beğenmelerinin, büyüklük taslamalarının ve düşmanlıklarının nedeni; Rasul'ün onların arasından risaletle görevlendirilmesi, onların bundan mahrum kalışıdır. Bu sebeplerden birinin de ailevi rekabetler olması olasıdır. İşte onların bu düşmanlıklarıdır ki, ne kadar etkili olursa

olsun hakka karşı kulaklarını tıkamalarına, ne kadar parlak bir aydınlığa sahip olursa olsun gözlerini gerçeğe karşı kapatmalarına, uyarıcı ses ne kadar güçlü olursa olsun kalplerini duyarsızlıktan vazgeçirme konusunda susturmalarına neden olmuştur. Onları, engelleme, uzaklaştırma, son verme, toplantılar düzenleme, menfi propaganda planlarını düzme, rahatsız etme, aciz bırakma, meydan okuma ve darmadağın etme alanında çalışmalar yapmaya sevk eden etken, yine bu kıskançlıktan kaynaklanan düşmanlıktır. Rasul'ün ve müslümanların karşılaştıkları şiddet, hakkı kabule yanaşmama gibi durumlarda ve davetin Mekke dönemi boyunca etrafı tehlikelerle dolu dar bir çerçevede kalmasında liderlerin bu kininden kaynaklanan tavır ve tutumlarının rolü büyüktür!!

5. Azgınlara Gönderilen Azap

Mekkelilere umarsız, acı bir azabı hatırlatan âyetler vardır. Bu âyetleri ve bunlarla ilgili rivâyetleri burada kaydetmek istiyoruz. Çünkü bu da sert ve katı liderlerin tutumlarının, tavırlarının sonuçlarından biridir. Yine bu âyetlerde Mekke döneminin önemli tablolarından biri gözler önüne serilmektedir.

Şimdi bu âyetleri sûrelerinin iniş sırasına göre vermeye çalışalım:

1- Göğün, açık bir duman getireceği günü gözle. (Duman) insanları sarar. Bu, acı bir azaptır. "Rabbimiz, bizden azabı aç (kaldır), çünkü biz artık inanıyoruz" derler. Onlara (bu hali) düşünüp öğüt almak nerede? Oysa kendilerine (her şeyi) açıklayan bir elçi de gelmişti. Ondan yüz çevirdiler ve dediler ki: "Bu öğretilmiştir, cinlenmiştir." Biz sizden bu azabı birazcık kaldıracağız ama siz yine (inkârınıza) döneceksiniz. Fakat asıl o büyük yakalama ile yakaladığımız gün (işte o gün) biz öcümüzü alırız. (Duhan, 10-16)

Buhari, Müslim ve Tirmizi bu âyetlerin tefsiri ile ilgili olarak İbn Mesud'dan bir hadis rivâyet etmişlerdir: "Kureyş İslam'ı hafife alıp Rasulullah'a karşı gelince, O da onlara, Yusuf'un kıtlık seneleri gibi bir kıtlıkla mubtelâ olmaları için beddua etti. Başlarına öyle bir kıtlık ve açlık çöktü ki ölüleri, kemikleri yemeye mecbur kaldılar. Gözlerini semaya kaldırıyorlar ama dumandan başka bir

şey görmüyorlardı. Ya da güçsüzlükten kendileri ile gök arasında dumana benzer bir şey görüyorlardı. Rasulullah 'a gelip O'na dediler ki: 'Bu zorlu, sıkıntılı anları atlatmamız için Allah'tan yağmur iste. Dayanamayacak bir haldeyiz, mahvolduk.' O da yağmur istedi. Yağmur yağdı. Tekrar bolluğa kavuşunca yine eski inkârcı hallerine döndüler. Allah onları büyük sarsıntı ile korkuttu. Bu da Bedir günüydü."[5]

2- Allah şöyle bir kenti örnek olarak anlattı: Güvenlik ve huzur içindeydi; rızkı da her yerden bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine (halkının) yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesini tatdırdı. Andolsun, onlara, kendi içlerinden bir elçi geldi, yalanladılar. Bunun üzerine onlar, zulümlerine devam ederken azap onları yakalayıverdi. (Nahl, 112-113)

Müfessirler burda bahsedilen kentin Mekke olduğunda müttefiktirler. Bu iki âyette de onlara gelen Allah'ın elçisine zulmetmeleri ve onu yalanlamaları nedeniyle Mekke halkına isabet eden açlık ve kıtlık anlatılarak bir hatırlatma yapılmaktadır.

3- Biz onlara acıyıp da başlarındaki sıkıntıyı alsaydık, yine azgınlıklarında bocalamaya devam ederlerdi. Andolsun, biz onları azapla yakaladık, fakat yine Rablerine boyun eğmediler, (hâlâ O'na) yalvarmıyorlar. Sonunda, üzerlerine şiddetli bir azap kapısı açtığımızda, derhal onun içinde şaşkın ve umutsuz kalırlar. (Müminun, 75-77)

Müfessirler, âyetlerde Mekke halkına isabet eden kıtlık ve açlığa, Allah'ın onlara acıyıp sıkıntılarını giderdikten sonra tekrar azgınlıklarına döndüklerine ve daha şiddetli bir azap ile uyarıldıklarına işaret vardır, demişlerdir.

4- Belki dön(üp yola gel)irler diye, mutlaka onlara o büyük azaptan ayrı olarak, yakın (dünya) azabı(nı) da tattıracağız. (Secde, 21)

Müfessirler, bu âyette daha önce geçen uyarı daha da pekiştirilmiştir, diyorlar. Yani Allah, ahiret azabından önce, onların üzerine bir de dünya azabı gönderecektir.

Bu dört sûre Mekke döneminin ikinci yarısında inmiştir. Rivâyetlerden -ki bunlar Buhari, Müslim ve Tirmizi'nin rivâyetlerindendir ve iç-

5 Bkz. Tac, c. 4, s. 206.

lerinde sahih olanlar da vadır- anlaşıldığına göre, âyetlerin belirttiği olay şudur: Kureyş'in inatlarına ve engelleme girişimlerine ısrarla devam etmeleri, Rasul'ün onlara kızgınlığını artırdı. Allah'a dua etti; Allah da onun duasını kabul ederek, Kureyş'in başına kıtlık ve açlık belasını sardırdı. Onlar da ağlaşarak Rasul'ün yanına geldiler. Ondan merhamet dilendiler. O'da onların vazgeçtiklerini sandı. Tekrar Allah'a dua etti. Allah da onların başındaki musibeti kaldırdı. Fakat onlar çok geçmeden tekrar eski tavırlarını göstermeye başladılar. Allah da onları art arda defalarca uyardı. Nihâyet Bedir'de kıskıvrak yakalandılar ve orada onların ileri gelenlerinin/önderlerinin çoğu öldürüldü. Bu Kur'ân'ın bir mucizesiydi.

6. Müşrik Liderlerden Ölçülü Davrananlar

Bu kısımda ölçülü ve duyarlı kişilerin tutumlarını, davranışlarını gözlemleyip, değerlendireceğiz. Burada da anacağımız âyetleri iniş sırasına göre dizdik. Dolayısıyla bununla yine, okuyucunun bu ölçülü tavırları bir dönem boyunca sağlıklı bir şekilde izleyip değerlendirebilmesini amaçlıyoruz. Önceki kısımda olduğu gibi burada da bu tavır ve tutumlarla doğrudan ilgili âyetleri vermekle yetindik. Aynı konuya dolaylı yoldan işaret edenleri almadık.

(1) İniş sırasına göre en erken inen sûrelerden biri olan Kalem Sûresinde şöyle iki âyet vardır:

"...Öyleyse yalanlayanlara itaat etme. Onlar, istediler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar." (Kalem, 8-9)

Bu iki âyette, Rasul'ün getirdiği şeyi inkâr edenlerden bazılarının, Rasul davet ilkelerinde yumuşak bir metod izlerse, kendilerinin de O'na ayniyle karşılık vermeye söz verdiklerine açıkça işaret edilmektedir. Birinci âyet, Rasul'e onların isteklerine kulak asmamasını emretmiştir. Rasul'den istedikleri yumuşaklığın boyutlarını, miktarını ve onların bu işe ne ölçüde yatkın olduklarını bir yana bıraksak bile, âyetlerden anlaşılan bunların inkârlarında ve Rasul'e karşı tutumlarında öfkeyle hareket etmeyen, ölçülü davranış sahipi gruptan kimseler olduklarıdır. Çünkü bunlar, orta bir çözüm yolunu araştırıyor ve her iki tarafın da bir ölçüde kabullenebileceği bir ortam oluşturmaya çalışıyorladı. Buna bağlı olarak bu gruptan

olan liderlerin davetin ilk aşamalarından beri onunla mücadelede önderlik pozisyonunda olduklarını, dolayısıyla onların bu tür ölçülü ve yumuşak tavırlara yanaşmalarının siretin seyrinde küçümsenmeyecek rolü, etkisi olduğunu, söylemek mümkündür.

(2) Daha önceleri bir münasebetle Tekvir Sûresi'nin 15-29. âyetlerini nakletmiştik. Bu âyetlerin üslubu derinlemesine incelendiğinde, orada bir yumuşaklık, bir sükunet, akla ve kalbe yönelik bir hitap şekli ve ikna etmeye yönelik bir amaç görülecektir. Bu da, bu hitabın yöneltildiği kişilerin, yalanlama, kuşkulandırma konularında şiddet ve öfkeye girmeyen, ölçülü davranan gruptan olduklarını düşündürmektedir. Ki bunun gibi âyetler, Kur'ân'dan ilk zamanlarda inen; Rasul'ün kendisine Allah'ın vahyinin geldiğini, ufukta ilk defa olarak Meleği gördüğünü haber vermesi gibi konularla ilgili âyetlerdir. Daha önce geçen bir münasebetle bunları açıklamıştık.

(3) Mümtehine Sûresi'nde müslümanların kâfirlere karşı tutumlarının sınırlarını belirlemek amacıyla gelen iki âyet vardır:

"Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever. Allah sizi ancak sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olrsa işte zalimler onlardır." (Mümtehine, 8-9)

Bu âyetlerin hukuki yasalar olduğu açıktır. İniş sebebini rivâyet edenler; bu iki âyetin, Rasul'ün hanımlarından birini akrabası olan Mekke kâfirlerinden bir kadının gelişi münasebetiyle indiğini, Rasul'ün hanımının onu ağırlamaktan çekindiğini, sonunda Rasul'ün ona izin verdiğini, bu sırada bu âyetlerin indiğini, kaydetmişlerdir.

Bu âyetlerle ilgili olarak anlatılan bu olayın meydana gelme olasılığı vardır. Yalnız her iki âyetin ve onlardan önceki âyetin özü sûrenin başından beri, kuvvetli bir biçimde ziyaretçi kadın olayından daha geniş kapsamlı olduğuna işaret etmektedir. Mekke'de kâfirlerden bir grubun olduğu, bu gruba bağlı olan bireylerin Rasul'e, müslümanlara ve İslam'ın çağrısına karşı düşmanlıklarında öfkeli ve azılı olmadıkları, kesinlikle bilinmelidir. Bunlar, işkence ve komplolara karışmaz, onlara ortak çıkmaz, yardımcı ol-

mazlardı. Bu iki âyet hicretten hayli bir zaman sonra inmiştir. Başka bir ifade ile; Hudeybiye barış antlaşması ile Mekke Fethinin arefesi arasında inmiştir. Bu gruptan olanların ölçülü, tarafsız ve iyiliksever tutumlarını büyük ölçüde değiştirmeden o güne kadar sürdürdükleri de söylenilebilir. İşte bunların hepsinde de, kâfirlerin İslam'ın çağrısına karşı tutumlarıyla ilgili önemli bir tablo ortaya çıkmakta ve bu tablo aynı zamanda eşyanın doğasıyla uyum arzetmektedir. Yanısıra, bütün bunlar bu bölümde verdiğimiz pek çok Kur'ân âyetiyle de uyum içindedir.

(4) Kâfirun Sûresinde de bu yumuşak hitap gözlenmektedir: "De ki: 'Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz. Ben asla sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."

Müfessirler, bu sûrenin liderlerin Rasul'e müracaatı ve tanrılara ibadet ve onlara saygı konusunda karşılıklı değiştirme istekleri münasebetiyle indiğini rivâyet etmişlerdir. Yine onların belirttiğine göre, Rasul onların tanrılarına ibadet edecek, onlar da Allah'a ibadet edecek, O'na hürmet ve saygı gösterdiklerini ilan edeceklerdi. Âyetlerde bu rivâyetlerle uyuşmayan bir şey yoktur. Belki de bu âyetlerde, Kalem Sûresinin "Onlar istediler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar," âyeti açıklanmaktadır. Hitabın şeklinden, üslubundan ve rivâyetlerden anlaşılan; Rasul'e müracaat eden bu kimselerin, anlaşmaya varmak için karşılıklı görüşmeye, tartışmaya ve aralarını bulmaya meyleden, bu işte asla zora, şiddet kullanmaya taraftar olmayan, ölçülü, iyi tavırlı gruptan olduklarıdır.

(5) Furkan Sûresi'nde şu âyetler de konu ile ilgilidir:

"Biz seni ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." Buna karşılık sizden bir ücret değil, Rabbine doğru bir yol tutmak isteyen kimseler istiyorum" de." (Furkan, 56-57)

Birinci âyet, 'Rasul'ün görevini belirlemektedir. Yani o ancak bir müjdeci, bir uyarıcı ve davetçidir. Kim doğru yolu bulursa kendi lehinedir. Kim de yoldan saparsa, yine kendi aleyhine sapmış olur. Bu olgu, Kur'ân'da değişik üslublarla ve çeşitli münasebetlerle çok kere tekrar edilmiştir. Bunda bir açıdan, çoğunluğun inkârıyla karşılaşan Rasul'e bir teselli bulunurken, bir başka

açıdan Rasul'ün kabul etmeleri için onları zorlamakla mükellef bulunmadığının insanlara açıklanması vardır. Bunda da yumuşak bir hitap ya da özgür bir seçimin onaylanışı gözlemlenmektedir. Sonra bu, açıklamaya çalıştığımız konuyla da bazı ilişkileri bulunan bir meseledir. İkinci âyet de bu anlamı güçlendirmektedir. Çünkü bu âyette Rasul'e, hiç bir ücret talep etmediğini ve bu konuda hiç bir beklentisinin bulunmadığını insanlara açıklaması, emredilmektedir. Onun çağrısının ve çabasının özü ve temeli; onların inkârlarından vazgeçmeleri, Allah'a dönmeleri ve O'nun yolunda yürümeleridir. Âyetin üslubu, bu âyetin yalanlamalarında, inkârlarında ve düşmanlıklarında sertlik ve şiddet yanlısı olmayan bir kesime hitap ettiğini göstermektedir.

İkinci âyetin içerdiği hususlar pek çok defa tekrar edilmiştir. Rivâyetlerin kaydettiğine göre; Kureyş'in bazı liderleri Ebu Talip'e geldiler ya da kendilerinden birini gönderdiler ve ondan kendileriyle kardeşinin arasını bulmasını istediler. Böylece Rasul'ün kendilerini eleştirmesini önlemek istiyorlardı. Ona yapılan teklifler arasında, bol bol mal verip dilerse, kendisini zengin etme teklifi de vardı. Ebu Talip durumu Rasul'e arzettiğinde bu teklifi şu sözleriyle reddetmiştir: "Eğer onlar sağ elime Güneş'i, sol elime de Ay'ı verseler yine de Rabbimin elçiliğinden asla vazgeçmem." Bu âyetin söz konusu teklifi reddetmek ve Rasul'ün hiçbir karşılık istemediğini ve Rabbinin elçiliğini yürütürken hiçbir kazanç beklentisinin olmadığını duyurmak üzere inmiş olmasını uzak bir olasılık olarak görmüyoruz. Zaten âyetler zaman zaman bu tür reddiyeleri tekrar etmiştir. Bu âyetin, bu durumun ve benzerlerinin meydana geldiğini desteklediği; bu tür müracaatların işi daha güzel bir şekilde ve büyütmeden çözüme kavuşturmak isteyen bir gruptan geldiğine işaret ettiği düşünülebilir. Başka bir ifade ile, bu tür tekliflerin ölçülü davranan gruba mensup liderler tarafından ya da bu grubun ısrarı ile gerçekleştirilmiş olması normaldir.

(6) Kasas Sûresinde iki âyet vardır. Birincisi şudur:

"Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir." (Kasas, 56)

Âyet, Rasul'e, bir teselli olma ihtimaliyle birlikte -Kur'ân'da bunu amaçlayan pek çok âyet vardır- Rasul'ün özellikle bazı insanların hidâyete ermesini ve müslümanların safına katılmasını arzuladı-

ğına da işaret etmektedir. Ancak içinden, bu işte başarılı olamayacağını da geçiriyordu. Âyeti Kerime'de geçen "Ahbebte" (sevdiğin) ifadesi; bunların, risaletten önce Rasul'le aralarında bir sevgi ya da dostluk bulunan kimseler olduğunu düşündürmektedir.

Müfessirler ve râviler diyorlar ki: "Bu âyet Rasul'ün amcası Ebu Talip'in ölüm anında atalarının dinine bağlılıkta ısrar etmesi üzerine inmiştir." Tercih edilen görüşe göre bu âyetler de ilk anlarda inen âyetlerden sayılır. Halbuki Ebu Talip, Mekke döneminin sonlarına doğru vefat etmiştir. Bunun için âyetin, Ebu Talip'in ölümü anında indiğini bildiren rivâyetin sağlıklı olmadığı kanısındayım. Fakat bu yaklaşım âyetin onun amcası hakkında inmiş olmasına engel değildir. Rasul'ün zaman zaman onu İslam'a davet ettiği, fakat O'nun bunu reddettiği bir gerçektir. Bu da Rasul'de bir sıkıntıya neden oluyordu. Çünkü onu çok seviyordu ve hidâyete ermesini şiddetle arzu ediyordu. Bununla beraber, Ebu Talip'in dışında Rasul'ün kendilerini sevdiği ve onlarda iyiliğin alametlerini gödüğü başka kimselerin de varlığı ihtimal dahilindedir. Ona karşı katı davranmayan ve şiddete başvurmayan bu kimselerin hidâyete kavuşmasını şiddetle arzu ediyor, zaman zaman onlara gidip davette bulunuyor, fakat onlar kamuoyunun tepkisinden ve taklit asabiyetinin gücü nedeniyle kabule yanaşmıyorlardı. Rasul'ün, yakın akrabalarına da bu tarzda yaklaşmış olması olasıdır. Çünkü bunların çoğu Rasul'ü destekliyordu. Halk da onların korkusundan kendisine işkence etmekten sakınıyordu. Buna rağmen aynı insanların çoğu Mekke döneminin sonuna kadar atalarının dinine bağlılıkta ısrar ettiler. Rasul'ün amcası Abbas, diğer bir amcası Ebu Talip de bunlar arasındaydı. Durum ne olursa olsun âyet, inkârcılar arasında lider olsun, olmasın bazı ölçülü ve duyarlı insanların olduğunu gösteriyor. Rasul de onları seviyordu, onlarla arasında güzel ilişkiler vardı. Rasul özellikle onların doğru yola ulaşmalarını, İslam'ı seçmelerini arzu ediyordu. Fakat onlar kabul etmiyorlardı.

İkinci âyet ise şudur:

"Dediler ki: 'Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız.' Biz onlara kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri (Mekke'yi) mekan vermedik mi? Fakat çokları bilmiyorlar." (Kasas, 57)

Müfessirlerin rivâyetlerine göre; bu âyet Kureyş'in eşrafından biri olan Haris b. Osman b. Nevfel hakkında inmiştir. O, Rasul'e şöyle demiştir: "Biz senin söylediklerinin doğru olduğunu biliyoruz. Fakat biz sana uyacak olursak Araplar bizi Mekke'den çıkarır. Çünkü biz burada bir avuç insandan öte bir güce sahip değiliz." Rivâyet ipuçları itibariyle âyetin kapsamıyla uyum içindedir. Yalnız şu kadarı var ki, sözün hikâye edilişinde çoğul sigası kullanılmıştır. Bu da bu söyleyişin bir şahsın görüşü olmadığını, aksine Mekke'nin pek çok liderinin ve ileri geleninin görüşü olduğunu düşündürüyor. Bu âyetin önceki âyetin ardından gelişi, iki âyetin de aynı durumla ilgili olduğunu gösteriyor; ayrı ayrı durumlarla değil. Bununla birlikte bu âyetin hikâye ettiği sözün, Rasul'ün sevdiği ve özel bir biçimde İslam'ı seçmeleri için çabaladığı kişilerin sözü olması olasıdır.

Bütün durumlar dikkate alındığında görülüyor ki sözün sahiplerinin barışçı bir yolla, özür belirterek girdikleri reddetme, yalanlama ve inkâr gibi tavırlarında sert davranmayan ve şiddete baş vurmayan ölçülü davranan gruptan olduklarına işaret edilmektedir.

(7) İsrâ Sûresi'nde geçen şu âyetler de konu ile ilgilidir:

"Az daha onlar, seni, sana vahyettiğimizden ayırarak, ondan başkasını bize iftira etmen için fitneye düşüreceklerdi. İşte o zaman seni dost edinirlerdi. Eğer biz seni sağlamlaştırmasaydık, onlara bir parça meyledecektin. O takdirde sana hayatın da, ölümün de kat kat (azab)ını tattırırdık. Sonra bize karşı bir yardımcı da bulamazdın." (İsrâ, 73-75)

Âyetler, Mekke dönemiyle ilgili olaylardan birini tasvir etmektedir. Âyetlerin içeriği ve özü, karşı tarafın, Rasul'ün çokça ilişki kurduğu, daveti kabul etmelerini beklediği ölçülü, iyi davranış sahipi liderler olduğuna işaret etmektedir. Onlar Rasul'le dost olmak ve O'na uymak için bazı teklifler getirmişler ve O'ndan bazı konularda taviz vermesini istemişlerdir. Rasul de onların hidâyete kavuşmasını şiddetli bir biçimde arzu ettiğinden onlara karşı bazı yumuşamalara girmiş ya da bunu aklından geçirmiştir. Ancak onların bu isteklerinde Allah'ın vahyettiği davet esaslarından bir çeşit sapma söz konusu olduğu için Allah onu bundan korumuştur.

Müfesirler ve râviler bu âyetlerle ilgili olarak bir dizi rivâyet kaydetmişlerdir. Bu rivâyetlerden birine göre, kâfirlerden bir grup Rasul'e gelip tanrılarını eleştirmemesini ve onlara hakaret etmeme-

sini istemiştir. Bir rivâyete göre teklif edilen bu istek, bir süre eski geleneklerini sürdürmeye izin vermesi, onlara dokunmamasıdır. Bir başka rivâyete göre, onların istekleri, Rasul'ün onların kendi tanrılarına karşı ikram ve saygı ifade eden davranışlarına müsamaha etmesidir. Yine bu rivâyetlerden bir başkasına göre de bu istek, Rasul'ün onların tanrılarını -putlarını- tanıması ve Haceru'l-Esved'i yapılıp geldiği gibi onamasıdır.

Bu rivâyetlerden diğer birine göre ise, Kâbe avlusunda müslümanlarla birlikte kıldığı namazlarından birinde Rasul, kâfirlerin bu ölçülü davranan liderlerinin güçlü ısrarları, daveti kabul edeceklerine söz vermeleri üzerine, Necm Sûresini okurken birden sûreden olmayan bazı bölümler dilinden dökülüvermiştir. "Gördünüz mü Lât ve Uzza'yı? Ve üçüncü(leri olan) öteki (put) Menat'ı?" âyetlerinden sonra şu parçaları okumuştur: "Bunlar yüce Garanîk (turna)larıdır. Onların şefaatları umulur." Bunun ardından Rasul secdeye vardığında kâfirler de onunla secdeye vardılar ve: "Muhammed tanrılarımızı hayırla yadetti." dediler. Bu haber hızla yayıldı. Hatta Habeşistan'a hicret eden muhacirlere abartılmış bir biçimde ulaştı: "Mekkeliler daveti kabul etti ve Rasul'le birlikte namazı kıldılar." Bu haberi duyan muhacirlerin çoğu Mekke'ye döndüler.

Bir çok müfessir ve siret yazarı son rivâyeti çürütmüş, onda yer alan zayıf noktaları açıklamış ve onun Rasul'e atılan bir iftira olduğunu, İslam düşmanlarınca uydurulduğunu belirtmişlerdir. Onlardan bazıları, bu parçaları, Rasul'un Necm âyetlerini okuduğunu ve tanrılarını beyinsizlik ve bayağılıkla yadettiğini gördüklerinde kâfirler söylemiştir, demişlerdir. Hatta bazıları bu sözleri uyduranın şeytan olduğunu, bununla Rasul'ün sözünü reddetmeyi ve ona gizli ilavede bulunmayı amaçladığını ya da şeytanların bunları Rasul'ün dilinin ucuna getirdiğini söylemişlerdir. Ve Hac Sûresi'nin 52-54. âyetlerinin de bu anlamla ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Âyetlerin özü, ifade biçimi ve iniş ortamı güçlü bir şekilde bu âyetlerin Garanîk hikâyesiyle ilgili rivâyetlerden ve görüşlerden hiç biriyle asla uyum arz etmediğini ispatlamaktadır. Yanısıra Hac Sûresinin âyetlerinin bununla hiç ilgisi yoktur. -Bunu ilerde başka bir münasebetle tekrar ele alacağız.- Rivâyetler Rasul'ün bir sözü söylediğine işaret ederken, âyetler onun az daha bunu yapmaya

girişeceğini, yapayazacağını ifade etmektedir. Yani ondan herhangi bir söz ve eylem sadır olmamıştır. Necm Sûresi âyetlerinin siyakı bu türden bu konuya geçişe izin vermez. Çünkü burada siyak kâfirleri eleştirmeye yönelmiş bulunmakta ve bunda yoğunluk kazanmaktadır. Sonra İsrâ Sûresi bu dönemin yarısından önce inmiştir ve o sırada Habeşistan'a hicret edenler daha hicret etmemişlerdir. Yanısıra Rasul ve müslümanlar sürekli bir baskı ve rahatsızlığa karşı direniyor, onlardan zayıf olanlar işkence çeşitlerinin en şiddetli şekilleriyle karşılaşıyorlardı. Böyle bir ortamda, bu koşullarda onların Kâbe avlusunda açıktan namaz kılmaları mümkün olamazdı...

Âyetlerden çıkarılabilecek işaretlerin tümü burada söylediklerimizdir. O da, bazı ölçülü şahısların birtakım yumuşatıcı tekliflerde bulunması, Rasul'ün de, onların hidâyetini şiddetle arzu ettiğinden bu yumuşamaya bir parça eğilim duymuş olmasıdır. Fakat bu tasarı düşünce planını aşıp eylem haline dönüşmemiştir. Biz burada getirilen teklifin, naklettiğimiz rivâyetlerde sözü edilenlerin bir kısmının olabileceğini söyleyebiliriz. İşte böylece Kalem âyetlerinin değindiği; risaletin ilk anlarında başlayan bu görüntü tekrarlanıp durmuştur:

"Öyleyse yalanlayanlara uyma. Onlar istediler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da yumuşak davransınlar." Bu görüntünün sürekli tekrarı Rasul'ün, bu gruptan liderleri İslam'ın çağrısına kazandırmak için duyduğu şiddetli arzusunun sürdüğünü gösterir. Hatta kendi kendine bu nedenle onlarla iyi geçinmeyi ve onlara karşı yumuşak tavır koymayı planlamıştı. Çünkü, liderlerin ondan uzak durması ve ona karşı çıkması davetin sürekli dar çerçevede ve sıkıntılar içinde kalmasına neden olmaktadır. Yine bu tekrarlar gösteriyor ki, inkârcı liderlerden ölçülü grup hâlâ işlerinden vazgeçmemiş, Rasul'le inkârcıları orta bir çözüm yolunda buluşturmanın, barışın yollarını araştırıp durmuşlardır. Fakat bu başarılabilecek bir iş değildi. Çünkü orta çözümde zorunlu olarak şirk şâibeleri bulunacak ve hak olan Allah'ın dininde karşılıklı pazarlık yapılacaktır. Oysa Allah, Rasulu'nü ancak bu tür bütün durumlarla ve tüm çeşitleriyle şirkle savaşmak için göndermiştir. Amaç; dinin tamamının Allah'a ait olması, Hakk'ın gerçekleşmesi, yerini bulması ve bâtılın batması, yok olmasıdır. Böyle bir dinin elçisinin bu tür olumsuz pozisyonlara girmesi imkansızdı;

öyle de oldu. Rasul, pazarlık, yumuşama, ilk ellerden bazılarında ödün verme v.b. gibi tüm istekleri reddetti ve gerçek pozisyonunda kararlılığını sürdürdü. Ancak "Onlara bir parça meyledecektin." cümlesi özel bir biçimde güçlü olarak ve açıkça, yumuşama yönünde aklına gelen şeylerin önemsiz olmadıklarını; bunun Allah'ın ilminde doğru olana aykırı düşen ictihadi bir durum olduğunu göstermektedir.

Kasas Sûresinin son âyetleri de bu konu ile ilgilidir:

"Kur'ân'ı (sana indiren ve onu okumayı) sana farz kılan (Allah), elbette seni dönülecek yere döndürecektir. De ki: "Rabbim kimin hidâyet getirdiğini ve kimin apaçık bir sapıklık içinde bulunduğunu bilir." Sen, Kitab'ın sana bırakılacağını da ummazdın. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak (bu Kitap kalbine indirildi) o halde kâfirlere arka olma. Ve Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Rabbine davet et, ortak koşanlardan olma. Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun yüzü (zatı) nden başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz." (Kasas, 85-88)

Kasas Sûresi iniş sıralamasında İsrâ Sûresi'nden önce gelmektedir.Âyetlerde İsrâ Sûresi'ndeki âyetlerden daha açık işaretler vardır. Çünkü âyetlerin kapsamı Rasul'e bir emir içermektedir. Dolayısıyla Rasul hidâyette olan ile sapıklıkta olanı bilmeyi Allah'a bırakacaktır. Yanısıra, Peygamber'e uyarıda bulunarak kâfirlerle dost olmamasını ve onları sevmemesini, onların kendisini, Allah'ın indirdiklerinden alıkoymalarına firsat vermemesini hatırlatmış, asla Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşma gibi bir şeye düşmemesini bildirmiştir. Bütün bunlar Rasul'ün onları kendi safına çekmek isteğinden dolayı liderlere bir ölçüde yumuşak muamele etmeyi içinden geçirdiğine, planladığına işaret ediyor. Doğaldır ki bunlar, engellemelerde, karşı koymada herhangi bir katılıkları, şiddete baş vuruşları görülmeyen ve inkârdan vazgeçmeleri beklenen ölçülü, iyi davranış sahipi gruptandılar.

Buna benzer görüntü ve işaretlerin yer yer tekrar edilmesi, bu ölçülü liderlerin Rasul'le anlaşma girişimlerini değişik vesilelerle zaman zaman tekrarladıklarını gösteriyor.

(8) Yunus Sûresi'nde gelecek âyetler bu konu ile ilgilidir:

"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğunda, bize kavuşmayı um-

mayanlar: "Bundan başka bir Kur'ân getir ya da bunu değiştir." dediler. De ki:

"Onu kendi tarafımdan değiştirmek, benim için imkansızdır. Ben, yalnızca bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım." De ki: "Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi. Ben ondan önce sizin içinizde bir ömür boyu kalmıştım (böyle bir şey yapmamıştım), düşünmüyor musunuz?" Allah'a yalan uydurup iftira atan ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Şüphesiz suçlular asla onmazlar. Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere tapıyorlar ve: "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar. De ki: "Allah'ın, göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz?" O, onların koştukları ortaklardan uzak ve yücedir." (Yunus, 15-18)

Âyetler Rasul'le bazı kâfirler arasında ortaya çıkan bir istek, bir tartışma durumunu hikâye etmektedir. Müfessirler, birinci âyette hikâye edilen isteğin onların düşlerini, kurgularını bayağı göstermeyen, inançlarını ve geleneklerini horlamayan bir Kur'ân talep etmeleri olduğunu rivâyet etmişlerdir.

Durum ne olursa olsun âyetin üslubu sükunet ve yumuşaklık üslubudur. Bu da, istek sahiplerinin, mazeret belirtenlerin, Rasul'e kendileriyle görüşmeler yapmasını ve onları mazur görmesini telkin edenlerin, kuvvet ve saldırıya başvurmadan tartışmaya taraftar olanların bu ölçülü davranan grup olduğunu göstermektedir.

(9) En'am Sûresi'nde şu âyetler konunun devamı niteliğindedir:

"Eğer kendilerine bir mucize (âyet) gelirse ona mutlaka inanacaklar diye, olanca güçler ile Allah'a yemin ettiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah'ın yanındadır." Hem bilir misiniz o (mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar." (En'âm, 109)

Âyette "Yuş'irüküm" (Bilir misiniz?) ifadesinde hitap Rasul'e ve müslümanlara yöneliktir. Bu da, müslümanlardan bazılarının Allah'ın kâfirlerin isteklerine müsbet cevap vermesini temenni ettiklerini, kendilerine bir mucize versin de mazeret ve kaçamak yapmalarına kapı bırakmasın, böylece kâfirlern de teslim olsun ve davet de zafere ulaşsın diye düşündüklerini göstermektedir.

Bu isteğin, ölçülü insanlar tarafından yapılmış olması olasıdır. Bunlarla müslümanlar arasında sürekli bir ilişki, kurulu bir bağ vardı. Onların bu tutumları müslümanların gönüllerinde onların vazgeçebileceği ve kendilerine katılabileceği umudunu uyandırmıştır.

Âyetin işaret ettiği bu hakikatte, Mekke döneminin bazı devrelerinde ortaya çıkan duruma ışık tutan bir tablo vardır. O sırada müslümanlar kâfirlerin ölçülü grubu ile ilişki içindeydi. Her iki grup da davet konusunda delillere başvuruyor ve tartışıyordu. Müslümanlar kâfirleri ikna etmek için var güçlerini harcıyorlardı. Onları kazanmak için alabildiğine şiddetli bir arzuya sahiptiler. Onlar ise değişik mazeretlerle özür beyan ediyorlardı. Onların mazeretlerinden biri de, Rasul'ün risaletini/elçiliğini destekleyen bir mucize gördüklerinde inanacaklarına dair müslümanlara yemin etmeleridir.

Az sonra şu âyet gelmektedir:

"Biz onlara melekleri indirseydik, onlarla ölüler konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik Allah dilemedikten sonra yine inanmazlardı; fakat çokları bunu bilmezler." (En'âm, 111)

Âyetin işaretine göre, Allah müslümanları ikna etmek, dolayısıyla az önce sözü edilen yeminlerin asılsız olduğunu bildirmek amacını gütmüştür.

"Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü, yahut arzın parçalandığı, yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı (inkârcılar yine de inanmazlardı). Ama bütün işler Allah'a aittir. İnananlar hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi, bütün insanları yola iletirdi." (Ra'd, 31)

Âyetin özü ve ifade biçimi, inkârcıların bu tür karşı çıkışlarını ve yeminlerini zaman zaman müslümanlara tekrar ettiklerini, dolayısıyla müslümanların da söz konusu isteklerini ve umutlarını tekrar açığa vurduklarını düşündürmektedir.

(10) Sebe' Sûresi'nde yer alan aşağıdaki âyetler:

1- De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık veriyor?" De ki: "Allah. O halde ya biz, ya da siz, doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz." De ki: "Bizim işlediğimiz suçtan siz sorulacak değilsiniz; biz de sizin işlediğinizden sorulacak değiliz." De ki: "Rabbimiz bizi bir araya toplayacak, sonra aramızda ḥakla hükmedecektir. En âdil

hüküm veren, (her şeyi hakkıyla) bilen O'dur." (Sebe', 24-26)

2- De ki: "Size bir tek öğüt vereyim: "Allah için ikişer ikişer ve teker teker kalkar, (huzurunda) durursunuz, sonra düşünürsünüz! Arkadaşınızda delilikten eser yoktur. O, ancak şiddetli bir azabın önünde sizi uyarandır. De ki: "Ben sizden bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Benim ücretim yalnız Allah'a aittir. O her şeye şahittir." De ki: "Rabbim (dilediğinin kalbine) hakkı koyar. (O), gaybları bilendir." De ki: "Hak geldi, artık batıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir." De ki: "Eğer saparsam, kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer yolu bulursam, bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz O, işitendir, yakındır." (Sebe', 46-50)

Her iki âyet demeti de Rasul'e, kâfirlerle tartışırken ve onlarla konuşurken uyması gereken bazı Rabbani emirleri ihtiva etmektedir. Kullanılan üslup sükûnet telkin edicidir. Bunlar, olayın karşı tarafında yer alan kişilerin dinleme ve davet sırakında zor kullanmaya kalkışmayan ölçülü, yumuşak huylu gruptan olduğunu düşündürtmektedir.

İkinci âyet demetinde yer alan 46. âyet dikkat çekicidir. O bu ölçülü gruba yöneliktir. Amaç, onları sakin bir kafayla düşünmeye davet etmektir. Bu düşünme eylemi ancak, bireysel olarak kendiyle baş başa ya da onlardan ikisi arasında gürültü ve karışıklıktan uzak bir ortamda gerçekleşebilir. Çünkü gürültü ve karışıklığın egemen olduğu bir tartışma ortamında sağlıklı düşünme zor gerçekleşir. Genel toplantılarda ve tartışmalarda bu eylem gerçekleşemez. Eğer sağlıklı bir kafayla meseleye eğilebilseler, Rasul'ün çağrısının doğru olduğunu fark edebilecekler, onun deli olmadığını görecekler, Rasul'ün Allah'ın azabına karşı onlara acıdığını ve kendilerini ondan sakındırmaya gayret ettiğini idrak edeceklerdir. Onun kendilerinden bir ücret talep etmediğini, böyle bir beklentisinin bulunmadığını kavrayacaklardır. Herhalde bunda, zor kullanma taraftarı olan katı tavırlı liderlerin, kendilerine dayanak yapmak istedikleri uzaklaştırma girişimlerine de işaret edilmektedir. Âyetin içeriğinden ve özünden rahatlıkla anlaşıldığı gibi, bu liderler Rasul'e karşı ve O'nun mesajını bulandırma amacıyla genel toplantılar düzenliyorlardı. Bu toplantılarda genelde ölçülü grup hakim oluyordu. Kur'ân'ın hikmeti gereği olarak akla ve kalbe birden etki eden bu güçlü üslupla o ölçülü gruba hitap edilmiştir.

Sözü edilen görünüme, bu sûrenin başka bir âyetinde işaret edilmiş olması olasıdır:

"Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: "Hayır, gece gündüz düzen (kurar), Allah'ı inkâr etmenizi ve O'na eşler koşmamızı bize emrederdiniz." dediler. Ve azabı gördüklerinde, içlerinde pişmanlıklarını gizlediler; biz de o inkâr edenlerin boyunlarına (ateşten) halkalar geçirdik. Yalnız yaptıklarıyla cezalandırılmıyorlar mı?" (Sebe', 33)

(11) Zuhruf Sûresi'nde şu âyetler de bu konu ile ilgilidir:

"Yoksa (Allah), yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğulları size mi seç(ip bırak)tı! Rahman'a, benzer olarak ileri sürdüğü (kız çocuğu), onlardan birine müjdelendiği zaman onun yüzü simsiyah kesilir, öfkesinden yutkunup durur. Süs içinde yetiştirilip mücadelede kapalı olanı mı (Allah'ın parçası yaptılar)? Rahman'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Onların yaratılışlarına mı şahit oldular? Şahitlikleri yazılacak ve (bundan) sorulacaklardır. Ve dediler ki: "Rahman dileseydi, biz onlara tapmazdık." Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar. Yoksa bundan önce onlara bir Kitap verdik de ona mı sarılıyorlar? Hayır, (ne bilgileri var, ne de kitapları). Sadece: "Biz babalarımızı bu yol üzerinde bulduk, biz de onların izlerinden gidiyoruz." dediler." (Zuhruf, 16-22)

Âyetler, müşriklerin inançlarına yöneltilen bir eleştiri olup onların sözlerini ve mazeretlerini hikâye ediyor. Yine âyetler, onlarla Rasul arasında meydana gelen bir tartışmaya reddiye ya da olaydan sonra yanlışları çözümleyen bir değerlendirmedir. Kullanılan üslup sükûnet telkin edicidir. Onların kabul ettikleri şeylerin ve Rasul'ü reddedişlerinin hikâyesi bu üslupla açıklanmakta, mazeret olarak ileri sürdükleri şeylere, ifadelere yer verilmektedir. Bu da söz konusu durumun ancak, kabullenmeye, reddetmeye ve özür beyan etmeye yönelen; inkârda ve yalanlamada şiddet ve katılığa başvurmayan, ölçülü davranan grupla müslümanlar arasında gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

(12) Aynı sûrede yer alan aşağıdaki âyetler de konu ile ilgilidir:

"Meryem oğlu (İsa) bir örnek olarak anlatılınca hemen kavmin ondan (kendilerini haklı çıkaran bir delil bulduklarını sanarak) bağrışmaya başladılar. "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?" dediler. Bunu sadece tartışma için ortaya attılar. Doğrusu onlar, kavgacı bir top-

lumdur. O, sadece kendisine nîmet verdiğimiz ve İsrâiloğullarına örnek kıldığımız bir kuldur." (Zuhruf, 57-59)

Âyetler, Rasul'le kâfirler arasında cereyan eden diğer tartışmaları izleyen bir başka tartışmayı anlatmaktadır. Bu âyetten önce geçen bir âyet; Allah'ın, kendisinden başka tapılacak tanrılar yapmadığını belirterek bu tartışmayı olumsuzlamaktadır. O âyet şudur:

"Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizden sor: Rahman'dan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız?" (Zuhruf, 45)

İnkârcılar -âyetlerin işaretine göre- dediler ki: "Nasıl olur!? Hristiyanların kitapları ve elçileri var ve onlar Mesih'e tapıyorlar (demek ki başka tanrılar varmış)." Sonra da, kendi savlarının üstünlüğünü savunmaya başladılar. Çünkü, hristiyanlar Mesih'i Allah'ın oğlu kabul edip O'na taparken; onlar melekleri Allah'ın kızları olarak görüyor ve onlara tapıyorlardı. Onların savlarının üstünlüğünü savunmaları, meleklerin bir insan olan ve beşeri, eksik nitelikleri bulunan Mesih'ten daha fazla Allah'a yakıştırılabileceği temeline dayanmaktadır. Âyet, onların bu yaklaşımlarını reddetmiş, Mesih'in oğulluğu ve ona ibadet etme inancının Allah katında bâtıl olduğunu bildirmiştir. Sonra bu âyetleri başka âyetler izlemiş, İsa'nın kendi topluluğuna gönderilişi; mesajı açıklanmış ve sapmanın ancak kendilerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Şimdi âyetlere bakalım:

"İsa, açık belgelerle gelince, dedi ki: "Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamaya (geldim). Allah'tan sakınıp-korkun ve bana itaat edin. Allah, O'dur işte benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz. O'na kulluk edin, dosdoğru yol budur." (Hıristiyan ve yahudilerin) içlerinden çıkan partiler, birbirleriyle ihtilafa düştüler. Acı bir günün azabından vay o zulmedenlerin haline." (Zuhruf, 64-65)

Bizim konumuz açısından önemli olan, bu tartışmanın sakin bir ortamda gerçekleşmiş olmasıdır. Bu da, söz konusu tartışmanın ancak mantık kuralları çerçevesinde araştırmaya ve tartışmaya eğilim duyan, ölçülü davranan bir grup ile yapılmış olduğunu gösterir.

(13) Kehf Sûresi'nde şu âyetler de benzer mesajlar içermektedir:

"Kendini, sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek O'na çağıranlarla beraber tut (bu beraberliğe candan sabret). Gözlerin, dünya hayatı-

nın süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizim öğütümüzden alıkoyup, arzusuna uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye "Hak (bu Kur'ân) Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin. Çünkü biz zalimlere öyle bir ateş hazırladı ki çadırı (duvarı) onları çepeçevre kuşatmıştır. Eğer feryat edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir ve ne kötü bir dayanaktır. Onlar ki, inandılar ve iyi işler yaptılar; elbette biz işi güzel yapanın ecrini zayi etmeyiz." (Kehf, 28-30)

Âyetler, Rasul'ü, durumları ne olursa olsun samimi müslümanlarla beraber olmaya çağırmakta, sabretmesini öğütlemekte; mal ve şöhret sahiplerine önem vererek onlardan ayrılmasını, onları başından savmasını, bu varlık sahiplerine ve onların tekliflerine kulak vermemesini emretmektedir. İlahi gerçeğin açık ve apaydınlık olduğunu, doğru düşünceye yönelenlerin inanacaklarını, yönelmeyenlerinse kâfir olacaklarını, inananların Allah katında mükafatlarının olduğunu duyurmasını istemektedir.

Âyetin iniş sebebiyle ilgili rivâyetler kaydediyorlar ki: Bazı kâfir liderler Rasul'ün çağrısını kabul etmeyişlerine müslümanların kimsesiz ve yoksul kesimini paravan olarak kullanıyorlardı. Ve Rasul'den, kendileri onun yanına oturmaya geldiğinde ya da kendisi onlarla oturduğunda bu kimsesiz ve yoksul kişileri kabul etmemesini istiyorlardı. Rasul de onların müslüman olacaklarını sandığından bu isteklerine olumlu cevap vermeyi bir an aklında geçirmişti. Ve bu düşüncesini uygulamaya koymuştu. Zaman zaman bu sınıfa özel bir muamele yapıyordu. Özellikle liderlerle bu sanısından dolayı, davet konusunda konuşurken bu prensibe bağlı kalmaya çalışıyordu.

Rivâyette, birinci âyetin içeriğiyle, ipuçları açısından uyumsuz bir şey yoktur. Burada sözü edilen liderler, kendileriyle Rasul arasındaki bağın kopmadığı, Rasul'ün, daveti kabul etmelerini beklediği, ölçülü tavır sahipi gruptan kişilerdi. Açıkça görüldüğü gibi, bu sahne de Mekke döneminin önemli sahnelerinden biridir.

Kehf Sûresinden önce inen En'am Sûresi'nde iki âyet vardır ki, bunlardan da benzer bir sahneyi gözlemlemek mümkündür. Ancak Kehf Sûresi'nin âyetlerinde durum daha açık görülebilmektedir. Şimdi bu âyetlere bakalım:

"Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara

bir sorumluluk yok ki, bu zavallıları kovup da zalimlerden olasın! Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: "Allah, aramızdan şunlara mı lutfu layık gördü?" desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" (En'âm, 52-53)

Âyetler, Rasul'e bir emirdir: Çoğunluğu kimsesiz ve yoksullardan oluşan inanmış arkadaşlarını kovma ve liderlerin onları horlamasına aldırma. Bu emirde başka bir işaret daha vardır ki, Rasul bu liderlere yer hazırlamak ve onlarla başbaşa görüşmek için bunu yapmayı aklından geçirmiş olabilir.

Abese Sûresinin -daha önce başka bir münasebetle naklettiğimiz- 1-12. âyetleri de benzeri bir olayı tasvir etmektedir.

Kur'ân'da söz konusu duruma tekrar tekrar işaret edilmesi -hemen fark edilebileceği gibi-, zaman zaman bu sahnenin tekrarlandığını gösterir. En azından, Rasul'ün, ölçülü, yumuşak tavırlı liderlerin müslüman olmalarını şiddetle arzu ettiğini ve buna çok önem verdiğini ifade eder. Çünkü, liderlerden şiddet yanlıları olsun, ölçülülük yanlıları olsun, hepsi, insanların önderleriydi. Davetin tehlikelerle kuşatılmış dar bir çerçevede kalmasında liderlerin rolü gerçekten çok büyüktü. İşte bu, Rasul'ü bu tür tavırlara itiyordu.

7. Genel Bir Değerlendirme

Öncelikle, burada alıntıladığımız ölçülülüğün ve dinginliğin öne çıktığı bu görünümler ve görüntülerin sertliğin ve kaba kuvvetin öne çıktığı görünüm ve görüntülere oranla azınlıkta olduğunu belirtelim. Sonra bu bölümün en son iktibas edilen sûresi olan Kehf Sûresi, son inen sûrelerden biri değildir. Çünkü ondan sonra on yedi sûre gelmektedir. Bunların üçü uzun, üçü de orta uzunlukta sûrelerdir. İniş sırasına göre, Kehf Sûresinden sonra inen hiçbir sûrede bir tarafı ölçülü davranan kişilerin oluşturduğu başka çok belirgin bir görünüme rastlamadık. Daha önce girişte buna dikkat çekmiş; ölçülülük, dinginlik görünüm ve görüntülerinin Mekkî sûrelerin sonlarına doğru gittikçe zayıfladığını söylemiştik. Bunun yanında, şiddet, zulüm ve görüntüleri son inen sûrelere varıncaya kadar bütün sûrelerde açık bir biçimde gözlenmektedir.

Bunun nedeniyle ilgili olarak, azgın liderlerin taşkınlıklarını sürdürmesi, pek çok müslümanın Mekke'den ayrılıp Habeşistan'a göç etmesine, hatta -az sonra değineceğimiz gibi- bazı müslümanların dinlerinden dönmelerine yol açmıştır, denilebilir. İşte bu gelişme, birinci olarak davetin seyrinde önemli ölçüde etkili olmuştur. İkinci olarak da, bu ölçülü grup üzerinde etkili olmuş; onları da düşmanlık ve engelleme havasına kaptırmış ya da öncekinden daha fazla sinmelerine, Rasul ve müslümanlarla ilişki kurmaya yanaşmamalarına neden olmuştur. Mekke döneminin son üçte birinde inen sûrelerde artık karşı tarafı ölçülü kimselerin oluşturduğu görünüm ve görüntülere rastlanamaz olmuştur. Bu sûrelerin kapsamları ve içerikleri; şiddet ve zorun egemen olduğu sahnelerle, kâfirlerin eleştirilmesiyle, inkârcıların sonlarının kötülüğünün dile getirilmesiyle, Rasul'e ve müslümanlara sabır ve öğüt vermekle, onların morallerini düzeltmekle, zafer ve desteği, sonlarının iyiliğini vâdetmekle ilgili olmuştur. Bu belirttiğimiz nitelikleri söz konusu sûrelerin bölümlerini dikkatli bir biçimde ele alanlar fark ederler. Birinci bölümde bunlardan pek çok örnek verdik.

8. Kur'ân'ın Müşrik Arap Kültürünü Eleştirisi

Pek çok Mekki âyet ve Kur'ân bölümü var ki, Arapların inançlarına ve geleneklerine karşı eleştiriler ihtiva etmektedir. Onların büyüklük taslamalarını ve inkâra dayalı tutumlarını mutlak bir şekilde dile getirmektedir. Bunlar bazan tartışma, bazan meydan okuma, bazan horlama, eleştirme ve aşağılama biçiminde ifade edilmiştir. Sanki onların yüzlerine vurur gibi muhatap zamirleri/sen, kullanılmıştır. Bütün bunların yanında Mekke dönemine ait bazı tablolar ve sahneler, ayrıca Rasul'le müşrikler arasında meydana gelen bazı durumlar da bu âyetlerde yer almıştır. İşte biz, bu tür Kur'ân âyetlerini de bu konuya eklemek istedik. Çünkü bunlarla bu kısmın konusu arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu âyetler arasında Rasul'le şiddet yanlısı liderler arasında geçen olayları dile getirenleriyle, onunla ölçülü liderler arasında geçen olayları dile getirenleri olduğuna ve bunları kesinlik ya da tercih cihetiyle birbirinden ayırmaya kalkmadığımıza dikkat çekmek istiyoruz.

Bu tür âyetlerden bir kısmı Necm Sûresindeki şu âyetlerdir:

1- Gördünüz mü o Lât ve Uzza'yı? Ve üçüncü (leri olan) öteki (put) Menat'ı? Demek erkek size, kadın Allah'a mı? O halde bu, insafsızca bir taksim! Onlar (o putlar), sizin ve babalarınızın (tanrı) diye isimlendirdiğiniz (boş, anlamsız) isimlerden başka bir şey değildir. Allah, onlara hiç bir güç (tanrı oldukları hakkında bir delil) indirmemiştir. O (putlara tapa)nlar, zanna ve nefislerin alçak hevesine uyuyorlar. Halbuki onlara, Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir. (Necm, 19-23)

2- Ahirete inanmayanlar, meleklere dişilerin adlarını takıyorlar. Onların bu, hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise haktan hiçbir şey kazandırmaz. (Zan ile gerçeğe ulaşılamaz.) (Necm, 27-28)

İlk âyetlerde hitap müşriklere yöneltilmiş ve sert bir eleştiri üslubu kullanılmıştır. Rasul'ün, kendisiyle onlar arasında meydana gelen bir karşılaşmada bunları direkt olarak kendilerine hitapla gündeme getirdiğine de kuşku yoktur.

(2) Yine bu konuda Saffat Sûresi'nde bazı âyetler vardır: "Şimdi sor onlara! Rabb'ine kızlar, onlara da oğlanlar mı? Yoksa biz melekleri, onların gözleri önünde dişi mi yarattık. İyi bilin, onlar iftiraları yüzünden diyorlar ki: "Allah doğurdu." Onlar elbette yalancıdırlar. (Allah), kızları seçip oğlanlara tercih mi etmiş? Size ne oldu, nasıl hüküm veriyorsunuz? Hiç mi düşünmüyorsunuz? Yoksa sizin, açık bir deliliniz mi var? Eğer doğruysanız kitabınızı getirin." (Saffat, 149-157)

Burada da hitap müşriklere yöneltilmiş ve sert bir üslup kullanılmıştır. Yine, Rasul'ün onlarla yaptığı doğrudan tartışmalarından birinde, bu âyetlerle onlara hitap ettiği kuşkusuzdur.

(3) Bu eleştirilerin bir kısmı da A'râf Sûresi'nde yer alan şu âyetler geçmektedir:

"Hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan şeyleri (Allah'a) ortak mı koşuyorlar? (O putlar) ne onlara bir yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım ederler. Onları doğru yola çağırsanız size uymazlar. Ha onları çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için birdir. Allah'tan başka çağırdıklarınız da sizler gibi kullardır. Doğruysanız, çağırın onları da size cevap versinler. Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var, yoksa görecekleri gözleri mi var, yahut işitecekleri kulakları mı var? De ki: "(Allah'a) ortak (koştuk)larınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun, haydi (elinizden geliyorsa) hiç göz açtırmayın bana!" Benim velîm Kitab'ı indiren Allah'tır. O, iyileri yönetir (korur). O'ndan başka çağırdıklarınızsa, ne size yardım etmeğe güç yetirirler, ne de kendilerine yardım edebilirler. Onları doğru yola çağırsanız, işitmezler. Onların sana baktıklarını sanırsın, oysa onlar görmezler." (A'râf, 191-198)

Bu âyetlerde de, Arapların Allah'a ortak koştuğu tanrılara ve putlara karşı aşağılama ve meydan okumanın da yer aldığı sert bir eleştiri vardır. Tartışma ortamına benzer bir durum da söz konusudur. Çünkü burada hitap, yer yer müşriklere yöneltilmiştir. Rasul'ün, onlarla karşılaştığı durumlardan birinde eleştirici ve hafife alıcı bir şekilde bu âyetlerle onlara hitap etmiş olması doğaldır.

(4) Bunlardan bir kısmı da Lokman Sûresinde bulunan aşağıdaki âyetler de bu konu ile ilgilidir:

"Görmediniz mi Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyi size boyun eğdirdi, size açık ve gizli nimetlerini bol bol verdi? Yine de insan-

lardan öyleleri var ki ne bilgisi, ne yol göstereni ve ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışır (durur). Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun!" dense: "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulunduğumuz şeye uyarız." derler. Şeytan onları, çılgınca yanan ateşin azabına çağırmış olsa da mı (buna uyacaklar)?" (Lokman, 20-21)

Burada, atalara uymada müşriklerin dayandığı deliller ve bakış açıları, sert bir biçimde eleştirilmekte ve horlanmaktadır. Yine bu âyetler içinde, onlarla Rasul arasında meydana gelen bir tartışma, bir yorum ya da reddiye de yer almaktadır.

(5) Aynı eleştiriler Mü'minûn Sûresi'nde yer alan gelecek âyetlerde de yer almaktadır:

"Hayır, onlar evvelkilerin dedikleri gibi: "Öldüğümüz, toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı, biz mi diriltileceğiz?" dediler. "Andolsun, bu tehdit bize de, bizden önce atalarımıza da yapıldı. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir." De ki: "Biliyorsanız dünya ve içinde bulunanlar kimindir?" "Allah'ındır" diyecekler. "O halde düşün(ün, ilk kez yaratanın, ikinci kez yine yaratabileceğini anla)mıyor musunuz?" de. "Yedi göğün Rabb'i ve büyük Arş'ın Rabb'i kimdir?" de. "(Bunlar) Allah'ındır" diyecekler. "(halde korunmuyor musunuz?" de. "Biliyorsanız (söyleyin) her şeyin melekûtu (mülkü ve yönetimi) elinde olan, koruyup kollayan fakat kendisi korunup kollan(maya muhtaç ol)mayan kimdir?" de. "Her şeyin yönetimi) Allah'a aittir" diyecekler. "O halde nasıl büyüleniyorsunuz?" de." (Müminûn, 81-89)

Âyetler, inkârcıların büyüklendikleri bir durumu hikâye etmekte, bu tavırlarına bir yorum getirmekte ve Rasul'e; hitabı onlara yönelterek, onların anlayışlarını çürütmesini ve onlara meydan okumasını emretmektedir. Pek tabidir ki, Rasul kendisiyle onlar arasında meydana gelen pratik bir sahnede, bu sözleri onlara yöneltmiştir.

Neml Sûresi'nde yer alan şu âyetler de bu türden âyetlerdir:

"De ki: "Hamd olsun Allah'a, selam O'nun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa ortak koştukları şeyler mi?" Gökleri ve yeri kim yarattı? Size gökten (kim) su indirdi de onunla sizin bir ağacını dahi bitiremeyeceğiniz bahçeler bitirdi? Allah ile beraber başka bir ilah mı var? Hayır, onlar (haktan) sapan bir kavimdir. Ya da şu dünyayı kurulacak yer yapan, aralarından ırmaklar çıkaran, orada sağlam dağlar yaratan ve iki deniz arasında bir perde koyan kimdir? Allah ile beraber başka bir

tanrı mı var? Hayır, onların çoğu bilmiyorlar. Yahut dua ettiği zaman darda kalmışsa kim yetişiyor da kötülüğü açıyor ve sizi (eskilerin yerine) yeryüzünün hakimleri yapıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Ne de az düşünüyorsunuz? Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim ve rahmetinin önünde rüzgarları müjdeci gönderen kim? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? Hâşâ, Allah onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir. Yahut yaratmaya kim başlıyor, sonra onu (kim) iade ediyor? Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? De ki: "Eğer doğruysanız delilinizi getirin." De ki: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Ne zaman dirileceklerini de bilmezler." Doğrusu onların ahîret hakkındaki bilgileri, art arda gelip bir araya toplandı. Fakat onlar (hâlâ) ondan bir kuşku içindedirler. Hayır, onlar ondan yana kördürler. İnkâr edenler dediler ki: "Biz de, babalarımız da toprak olduktan sonra mı, biz mi (diriltilip) çıkarılacağız? Bu tehdit, bize de, önceden atalarımıza da yapıldı. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir." (Neml, 59-68)

Açıkça görüldüğü gibi, Kur'ân'ın bu iki bölümü arasında -Mü'mînûn ve Neml âyetleri- durum, konuşma ve büyüklenmede büyük benzerlikler vardır. Ahiret hayatını inkâr etmeleri; ikinci âyet bölümünde -Neml âyetleri- sonda hikâye edilirken, birinci âyet bölümünde -Mü'minûn âyetleri- başta hikâye edilse de aralarında çok büyük benzerlikler vardır. Ayrıca, Rasul'le inkârcılar arasında üslûbunu âyetlerin yönlendirdiği karşılıklı bir tartışma sahnesinin meydana gelmiş olduğu anlaşılıyor.

(6) Fâtır Sûresi'nde yer alan -gelecek- âyetler de bu türden âyetlerdir:

1- Ey insanlar, Allah'ın size olan nimetini anın: Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı? O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl oluyor da çevriliyorsunuz? (Fâtır, 3)

2- Ey insanlar, Allah'ın va'di haktır; sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve aldatıcı (şeytan), Allah(ın affına güvendirmek sûreti) ile sizi aldatmasın. Şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman edinin. O, çılgınca yanan ateşin halkından olmaya çağırır. (Fâtır, 5)

3- ... İşte (bunları yaratıp, düzene koyan) Rabb'iniz Allah'tır, mülk O'nundur. O'ndan başka çağırdıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile malik olamazlar. Eğer onları çağırırsanız sizin çağırmanızı işit-

mezler. İşitseler bile size cevap veremezler. Kıyamet günü de, sizin ortak koşmanızı inkâr ederler. (Bu gerçeği) sana, her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez. Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız, Allah ise, işte zengin ve hamde layık olan O'dur. Dilese sizi götürür ve (yerinize) yeni bir halk getirir. Bu Allah'a zor değildir. (Fâtır, 13-17)

4- "De ki: "Siz, Allah'tan başka yalvardığınız şu tanrılarınızı gördünüz mü? Bana gösterin (bakayım), onlar yerden hangi şeyi yarattılar?" Yoksa onların göklerde ortakları mı var? Yoksa biz onlara bir kitap verdik de onlar o kitaptan (aldıkları) bir delilin üzerinde mi bulunuyorlar? Hayır, o zalimler birbirlerine, aldatmadan başkasını va'detmiyorlar. (Fâtır, 40)

Bu âyetlerde, davet konusunda insanlara hatırlatma ve uyarma ihtiva eden seslenişler vardır. Kuşku yoktur ki bunlar Rasul'ün, kendisiyle onlar arasında meydana gelen pratik bazı karşılaşmalarda Araplara yönelttiği şeylerdir.

(7) En'am Sûresi'ndeki âyetler de bu yöndedir:

"De ki: "Rabbim beni doğru bir yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan olmamıştır." De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep alemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim." De ki: "Allah, her şeyin Rabbi iken, ben O'ndan başka Rabb mi arayayım? Herkesin kazandığı yahnız kendisine aittir. Kendi (günah) yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir; (O), anlaşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir." Sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve O, bağışlayan, esirgeyendir. (En'âm, 161-165)

Doğal olarak, Rasul -pratik olarak- Rabbinin emrini uygulamış, kendisiyle onlar arasında cereyan eden tartışmalardan birinde ya da bir kaçında bunları insanlara haykırmıştır.

Yunus Sûresi'nin aşağıdaki âyetleri de bu türden âyetlerdir:

1- De ki: "Ey insanlar, benim dinimden kuşkuda iseniz, (iyi bilin ki) ben sizin, Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam; fakat sizi öldüre-

cek olan Allah'a taparım. Bana mü'minlerden olmam emredilmiştir." Ve: "Yüzünü hanif (Allah'ı birleyici) olarak dine çevir; sakın (Allah'a) ortak koşanlardan olma!" (Yunus, 104-105)

2- De ki: "Ey insanlar, işte size Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen kendisi için gelir; sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekil değilim!" (Yunus, 108)

Kuşkusuz bu âyet gruplarında da hitap bütün insanlara yöneliktir. İnsanlarla beraberliğinde ve onlara çağrıda bulunurken, Rasul, Allah'ın emrini yerine getirmek amacıyla bunları insanlara duyurmuştur.

En'am Sûresi'nde, hayvanlar ve adaklarla ilgili olarak müşriklerin dini geleneklerini ortaya koyan uzun bir bölüm de bu türden âyetlere örnektir. Bunları da iki bölüm halinde nakledelim:

1- Allah'ın yarattığı ekin(ler)den ve hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar. Zanlarınca: "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza." dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar! Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi süslü gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar. Allah dileseydi bunu yapamazlar. O halde onları, uydurduklarıyla baş başa bırak! Zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtı(na binilmesi) yasaklanmış hayvanlar." Bir kısım hayvanları da üzerlerine Allah'ın adını anma(dan boğazlar)lar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek (ortaya çıkardılar. Allah) onları iftiralarıyla cezalandıracaktır. Dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza harâmdır." Eğer (yavru) ölü doğarsa, o zaman hepsi (kadınlar ve erkekler) onda ortaktır. Bu nitelendirmeden dolayı Allah onların cezasını verecektir. Çünkü O, hikmet sahipidir, bilendir. (En'âm, 136-139)

2- Sekiz çift (hayvan): Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "(Allah), iki erkeği mi harâm kıldı, iki dişiyi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Eğer doğru iseniz bana bir bilgi haber verin." Ve deveden iki, sığırdan iki. De ki: "İki erkeği mi harâm kıldı, iki dişiyi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyyet ettiğine şahitler mi oldunuz?" Öyle, bilmeden insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha

zalim kim olabilir? Allah, o zalim topluluğu doğru yola iletmez. De ki: "Bana vahyolunanlar içinde, yiyen kimse için harâm edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir fisk (hayvan) olursa başka (bunlar harâmdır). Ama kim çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) saldırmamak ve (zaruret) sınırı(nı) aşmamak şartıyla (bunlardan yiyebilir). Çünkü Rabbin bağışlayandır, esirgeyendir. Yahudilere bütün tırnaklı (hayvan)ları harâm kıldık. Sığır ve koyunun sırtlarının ya da bağırsaklarının taşıdığı, ya da kemiğe karışanlar dışında (iç) yağlarını da onlara harâm kıldık. Saldırganlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette (söylediklerimizi) doğru söyleyenleriz. Eğer seni yalanladılarsa de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahipidir. Fakat O'nun azabı da suçlu toplumdan geri çevrilmez." Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık, hiçbir şeyi de harâm kılmazdık." Onlardan önce yalanlayanlar da öyle demişlerdi de nihâyet azabımızı tatmışlardı. De ki: "Yanınızda bize çıka(rıp gösterece) ğiniz bir bilgi var mı? Siz sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalıyorsunuz." De ki: "Üstün delil, Allah'ındır. Allah dileseydi, elbette tümünüzü doğru yola iletirdi." De ki: "Haydi; Allah bunu yasak etti diye, şahitlik edecek şahitlerinizi getirin." Şâyet (onlar) şahitlik ederlerse sen onlarla birlikte şahitlik etme; âyetlerimizi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların keyiflerine uyma. (Nasıl uyarsın ki) onlar, Rablerine eş tutmaktadırlar. De ki: "Gelin, Rabbinizin size neleri harâm kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de, onları da biz besliyoruz. Kötülerin açığına da, gizli olanına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etti. Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir, onu uygun tarzda sarfedebilirsiniz); ölçüyü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kişiye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da akrabanız da olsa adil olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Hatırlayıp öğüt alasınız diye (Allah) bunları size tavsiye etti. İşte benim dosdoğru yolum bu, ona uyun, (başka) yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmasın! (Azabından) korunmanız için (Allah) size böyle tavsiye etti. (En'âm, 143-153)

Âyetler, müşriklerin hayvanlar ve adaklar konusunda hiçbir bilgiye dayanmadan helâl ve harâm kılma gibi geleneklerinde, ne kadar ölçüsüz ve sathi düşündüklerine sert ve etkili bir eleştiridir. Bunun yanında, Rasul'e bu konuda onlarla nasıl mücadele edeceğine dair bir öğüt ve bu mücadelede onların verdikleri cevaplar yer almaktadır. Açık olan odur ki, onlar bu girişimlerinde yahudilerin harâm kıldığı şeyleri örnek almışlar ve bu işte yalnız olmadıklarını, bu işi kendilerinin başlatmadığını ileri sürmüşlerdir. Âyetler, onların bu yaklaşımını reddetmiş ve Allah'ın harâm kıldıklarının pis ve Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlar olduğunu, yahudilere bunların dışında harâm kılanan şeylerin onlara özgü bir ceza olduğunu, bildirmiştir. Bir de müşrikler, kendi yaptıklarını Allah'ın dilediği şeyler olarak ileri sürmüşlerdir. Âyetler, Rasul'e, onların sözlerini reddetmesini ve onlara karşı çıkmasını emretmiştir. Sonra Rasul'se, günahların yalnızca Allah'ın yasakladığı işler olduğunu, davet ettiği ahlakınsa uyulması gereken şeyler olduğunu duyurmasını emretmiştir. Böylece görülüyor ki âyetler, bir tartışmayı, bir reddiyeyi, yanlışların belirlenmesini içermekte ya da öğretici, pratik bir olayı sahnelemektedir. Allah'ın emrinin ve öğretisinin uygulamaya konmuş olması gerektiğinden Rasul'e müşriklerin liderleri arasında bu olay meydana gelmiş olmalıdır. Anlaşılıyor ki bu, bu tür tartışmaların en önemli görünümlerinden, durumlarından biridir. Âyetlerin üslubu bu görünümde karşı tarafın, sert ve azgın olanlardan çok, ölçülü davranan bir grup olduğunu düşündürmektedir.

Gelecek âyetlerde görüldüğü gibi- bu âyetlerden sonra bu durumla ilgili başka bir bölüm daha vardır:

"Sonra Musa'ya, iyilik yapanlara (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak ve yola iletici ve rahmet olmak üzere Kitab'ı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar. İşte bu (Kur'ân) da mübarek Kitap'tır. O'nu biz indirdik. O'na uyun ve (Allah'tan) korkun ki size rahmet edilsin. (Onu size indirdik ki) "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (yahudi ve hristiyanlara) indirildi, biz ise onların okunmasından habersizdik" demeyesiniz. Ya da: "Eğer bize Kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk." demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden apaçık bir belge, hidâyet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmeleri yüzünden azabın en kötüsüyle cezalandıracağız." (En'âm, 154-157)

Burada da çağrı, güçlü ve etkili bir biçimde sürmektedir. Musa'ya Kitab'ı veren Allah, daha sonra Kur'ân'ı; daha önceki ilahi kitapları tasdik edici olarak indirmiştir. O, aydınlatan, doğru yolu gösteren; apaçık delillere sahip ve insanlara rahmet olan bir Kitap'tır. Üstelik Kur'ân, Arapça olarak; kendi dilleriyle gönderilmiştir ki onlar, önceki kitapların kendi dilleriyle olmadığını, onları öğrenmelerinin, incelemelerinin kolay olmadığını dolayısıyla doğru yolu bulmalarına imkan olmadığını ileri sürmesinler. Ve; eğer bize, kendi dilimizle olan bir kitap indirilmiş olsaydı biz, daha önceki kitap sahiplerinden daha doğru bir yola girerdik, diyerek mazeret ileri sürmesinler.

Âyetlerin birinci bölümünün kapsadığı konuyla ilgili olarak Yunus ve Nahl Sûresi'nde de başka âyetler vardır. Bunlarda da harâmları belirleme konusunda karşılıklı delil getirme ve eleştirinin yer aldığı bir duruma dikkat çekilmekte, reddiye, yanlışları bildirme ya da öğretmenin bir çeşidine yer verilmektedir.

Nahl Sûresi âyetlerinin bir kısmında yahudilere harâm kılanan şeylere bir atıf vardır. Şimdi bunları görelim:

1- De ki: "Baksanıza, Allah size rızık olarak ne indirdiyse, tuttunuz onun bir kısmını harâm ve bir kısmını helâl yaptınız. De ki: "Allah mı size böyle izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" Allah'a yalan uyduranların kıyamet günü (hakkındaki) zanları nedir? Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf sahipidir, ama çokları şükretmiyorlar. (Yunus, 59-60)

2- Allah size ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olan (hayvan)ı harâm kıldı. Kim mecbur kalırsa, (başkasının hakkına) saldırmadan, sınırı da aşmadan (bunlardan) yiyebilir. Şüphesiz Allah, bağışlayan, esirgeyendir. Dillerinizin yalan yere nitelendirmesi dolayısıyla "şu helâldır, şu harâmdır" demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise iflah olmazlar. (Şu dünyada) birazcık geçinme(nin ardından), onlara açık bir azab gelecektir. Yahudi olanlara da, bundan önce sana anlatıklarımızı harâm kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı! (Nahl, 115-118)

Konu üzerinde sözün tekrar tekrar gündeme getirilmesi öncelikle bu konuyla ilgili tartışmaların o sıralarda da sürdüğünü

göstermektedir. Sonra, bunun, Rasul'le ve müslümanlarla ya da kendi aralarında tartışmalara, delillendirmelere giren müşriklerin, yalanlamaya araç olarak kullandıkları önemli konulardan olduğunu kanıtlamaktadır.

Burada, dikkat çekilmesi gereken ve bu konuyla ilişkisi bulunan bir nokta vardır: O da, Kur'ân'ın, daha önceki peygamberlerin toplumlarına ilettiği mesajlar ve onların toplumlarının kendilerine karşı tutum ve davranışlarıyla ilgili olarak hikâye ettiği kıssalarla, yine Kur'ân âyetlerinin ihtiva etiği; Arap inkârcılarının davranışlarının ve sözlerinin hikâyeleri, Rasul'ün onlara yöneltmekle emrolunduğu çağrılar, hitaplar, eleştiriler ve uyarılar arasında benzerlikler vardır. Daha önceki toplumlarla ilgili olarak anlatılan Hûd, Ad, Salih, Semud, Şuayb ve Medyen gibi Tevrat'ta sözü edilmeyen Arap toplumlarının kıssalarıyla, Nuh, Lut, Musa, Firavun, Beni İsrâil, Davud, Süleyman, Yunus v.s. gibi Tevrat'ta sözü edilen toplumların kıssalarıdır. Bu benzerliklerde ve onların çeşitli üsluplarda defalarca tekrarındaki hikmetlerden biri; bunların, değişik zaman ve ortamlarda, çeşitli şekillerde gelişen inkârcıların tutumları münasebetiyle inmiş olması yatmaktadır. Bununla, Rasul'ün toplumunda karşılaştığı zorluklara rağmen eyleminde kararlılığını sürdürme amacı güdülmüştür. Çünkü Rasul, kendi toplumunda ezici çoğunluğun; inkârıyla, kendisini yalanlamalarıyla, büyücülük, yalancılık, delilik v.b. şeylerle suçlamalarıyla, mucizeler ve harikulade işler isteyerek karşı koyuşlarıyla, onu ve müslümanları, alay, eğlence konusu yapmalarıyla, büyüklük taslamalarıyla üstünlük iddia etmeleriyle, inatlarıyla, komplolarıyla, hile ve aldatmalarıyla, tuzaklarıyla karşılaşmıştı. İşte bu nedenle onun eyleminde kararlılığını sürdürme amacıyla bu kıssalar anlatılmıştır. Zira kendisinden önce de peygamberler bu tür şeylerle karşılaşmışlar ve Allah'ın desteğiyle kararlılıklarını sürdürmüşlerdi. Aynı zamanda bu benzerliklerin, inkârcıların konumlarını tespiti; onların ikiyüzlülüklerini gösterme, yanlışlarını ortaya koyma ve eleştirme gibi amaçları da vardır, çünkü bu tavırların aynısı öncekilerde de görülmüştü; birbirlerine ne kadar da benziyorlardı. Bu aynı anda Allah'ın öncekileri helâk ettiği gibi onları da helâk edeceğine dair bir hatırlatmadır. Böylece yaklaşık tümü Mekke döneminde inen Kur'ân kıssalarının, dolaylı olarak Mekke dönemindeki inkârcıların tutumlarını niteleyen görünüm ve görüntüleri içerdiği anlaşılmaktadır.

Bu kıssaların bazısı detaylı anlatılmış, bazıları ise gerekli yerler verilip kısa kesilmiştir. Bu kıssalara En'âm, A'râf, Hûd, İbrahim, Hicr, Meryem, Tâ Hâ, Enbiyâ, Furkan, Şuara, Neml, Kasas, Ankebut, Yâsin, Saffat, Sâd, Mü'min, Fussilet, Zuhruf, Duhân, Ahkâf, Kaf, Kamer, Kalem, Hakka, Nur ve Fecr Sûrelerinde rastlanmaktadır. Bu kıssaların metinlerini burada nakletmek gereksiz uzatmaya neden olacaktır. Kıssaları bilinçli şekilde inceleyen, bu konuda naklettiğimiz ve gelecek konularda nakledeceğimiz âyetleri ve bölümleri dikkatli bir şekilde tetkik edenler; bunlar arasındaki benzerliği görecekler, konuyla ilgili yaklaşımımızın sağlıklı olduğunu doğrulayacaklardır.

Bu konuda özellikle, Kur'ân'da zikredilip Tevrat'da zikredilmeyen İbrahim kıssasına dikkat çekiyoruz. İbrahim'in, babasıyla ve toplumuyla ilişkileri, sözleri, tavırları ve duaları önemlidir. Bu kıssa da En'âm, İbrahim, Meryem, Enbiyâ, Şuara, Ankebut, Saffat ve Zuhruf Sûreleri'nde geçmektedir. Bu kıssada putlar ve putlara ibadet eleştirilmektedir. Bu nedenle İbrahim (a)in putlardan, toplumundan ve babasından uzaklaşması dile getirilmektedir. İbrahim'in, yönünü belirleyici olarak Allah'a doğrulttuğu, kelimenin tam anlamıyla müslüman olduğu, müşriklerden olmadığı ifade edilmektedir. Yine bu kıssada yer alan bazı değerlendirmeler insanları ona uymaya çağırmakta, Arap inkârcılarını da doğru yoldan saptıkları için eleştirmektedir. İbrahim'in kıssasının ve durumlarının Tevrat'ta geçmemesi bu kıssanın, -"Asru'n-Nebi"de belirttiğimiz gibi- Arap toplumunda bilinen ve dilden dile dolaşan, Araplar arasında yaygın olan ve bilinen atacılık asabiyeti nedeniyle babadan oğula intikal edip duran Arap rivâyetleri ve nakillerinden olduğu yolundaki yaklaşımı güçlendirmektedir.

Ayrıca bu kıssanın anlatılmasının, Araplara atalarının bağlı bulunduğu gerçek dini hatırlatmak, putperestliğe ve şiirlere bulaşarak ona karşı çıkışlarını eleştirmek gibi bir amacı da vardır. Hemen fark edilebileceği gibi, bu kıssada Sami (ırkına mensup) Araplar yönlendirici bazı amaçların, durumların ve çağrıların yer almış olması da olası bir durumdur.

9. Müslümanlarla Kâfirler Arasındaki İlişkiler:

Rasul'le kâfirler arasında bazı zaman sert, bazı zaman sükunet içinde geçen ya da ölçülü ilişkiler, konuşmalar ve parlamaların olmasının yanısıra, bu durumun müslümanlarla kâfirler arasında da görüldüğü bir gerçektir. Bu olaylar doğrudan siretle ilgili sayılmasa bile, siretin izdüşümünde ve onun etkilerinde bir etkinliği söz konusu olduğundan Mekke dönemiyle ilgili bazı önemli görünüm ve görüntüleri yansıttıkları kuşkusuzdur. Ve bu da, bu görünüm ve görüntüleri özel bir konuda ele almak için yeterli bir nedendir.

(1) Yâsin sûresinde görüldüğü gibi:

"Onlara: "Size Allah'ın rızık olarak verdiklerinden infak edin" denildiği zaman, inkâr edenler, inananlara dediler ki: "Allah'ın, dilediği takdirde yedireceği kimseye biz mi yedirelim? Doğrusu siz, apaçık bir sapıklık içindesiniz" (Yâsin, .47)

Âyette, görüldüğü gibi bazı müslümanlarla kâfirler arasında cereyan eden bir karşılıklı konuşma tablosu yer almaktadır. Mesele İslam'ın çağrısının temel ilkeleriyle ilgilidir. Özellikle kimsesizler ve yoksullarla beraber olmaya ilişkindir. Buradan müslümanların bu ilkeye ve yoksullara yardım etmeye özel bir özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Kâfirler ise inat ediyor, büyükleniyor, asılsızlığına rağmen alaylı alaylı delillendirmelere giriyorlardı. Her ne olursa olsun, âyetten müslümanlarla kâfirler arasında tartışma, delillendirme, karşı koyma v.b. gibi ilişkilerin var olduğu anlaşılmaktadır.

(2) En'am Sûresi'nde görüldüğü gibi:

"Âyetlerimiz konusunda (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir; eğer Şeytan sana (bunu) unutturursa hatırladıktan sonra, (hemen kalk), o zalimler topluluğuyla oturma! (Allah'ın azabından) korunanlara o (inanmaya) nların hesabından bir sorumluluk yoktur, ama belki (inanıp) korunurlar diye bir hatırlatmak lazımdır." (En'âm, 68-69)

Birinci âyette hitap Rasul'e yönelik ya da tekil sigasıyla ifade edilmiş olsa da, ikinci âyetteki çoğul sigası, bu tablonun yalnızca

Rasul'le kâfirler arasında geçmediğini ve ondan başka müslümanların da buna katıldığını söylemeye uygundur. Bundan müslümanların kâfirlerle iç içe yaşadıklarını ve onların meclislerinde oturduklarını çıkarmak mümkündür.

Âyetler onlarla birlikte yaşamayı yasaklamıyor. Yalnızca müslümanları rencide edecek biçimde Allah'ın âyetlerini dillerine dolamaya başladıkları anda onlarla beraber oturmayı yasaklıyor. Bundan da anlaşılıyor ki karşılıklı maslahatlar ve ilişkiler her iki grup arasında da vardı. İkisi arasında ayrılma ve ilişkileri kesme diye bir şey yoktur. Âyet buna riâyet etmeyi de istemiş, ayrılma ve ilişkileri kesmeyi zorunlu kılmamıştır. Yalnız, kâfirler kendi dinleri gereği Allah'ın âyetlerine dil uzatmaya başladıkları zaman onlarla beraber oturmamayı emretmiştir.

(3) Yine En'am Sûresi'nde ilişkilerin ekseninden söz edilmekte:

"(Onların) Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler! Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle süslü (çekici) gösterdik; sonunda dönüşleri Rableri'nedir. O onlara ne yaptıklarını haber verir." (En'âm, 108)

Müfessirlerin rivâyetlerine göre, Kureyş'in bazı liderleri Rasul'e: "Ya sen bizim tanrılarımıza sövmekten el çekeceksin ya da biz de senin Tanrına söveceğiz" dediler, hemen o sırada âyet indi. Âyet çoğul sigası ile ifade edilmiştir ki bu da onun müslümanlara yönelik olduğunu düşündürüyor. Bu âyetle, az önce verdiğimiz iki âyetin (68-69) ihtiva ettiği mana arasında bir bağ olduğu anlaşılıyor. Bazı müslümanların, kâfirlerin Allah'ın âyetlerini rahatsız edici bir biçimde dillerine doladıklarını toplantı yerlerinden birinde duymuş olmaları ve onlara sert bir şekilde çıkış yapıp sövmüş ve aynen karşılık almış olmaları da ihtimal dahilindedir. Âyet, ortamı doğru yönde yatıştırmak ve onları uyarmak amacını gütmüştür.

(4) Yine En'am Sûresi'nde bu yönde bir âyet daha vardır:

"(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin! Çünkü o(nu yemek), yoldan çıkmadır. Şeytanlar, dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için fısıldar (telkinde bulunur)lar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar (gibi olur)sınız." (En'âm, 121)

Bu âyet, Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanları yemenin helâl olduğunu bildirmek üzere inmiştir. Kâfirler adetleri üzere, hayvan-

larını tanrıları adına kesiyor ve ölü hayvan eti yiyorlardı. Bu yüzden müslümanlarla onlar arasında bir tartışma başlamıştı. Âyetler bu konuyu aydınlatmak üzere inmiştir. Bu müslümanlarla kâfirler arasındaki savaşımın bir görünümüdür.

(5) Ahkâf Sûresi'nde aşağıdaki âyet de bu konu ile ilgilidir:

"İnkâr edenler, inananlar için dediler ki: "(Muhammed'in getirdiği) iyi bir şey olsaydı, onlar ona gitmede bizi geçemezlerdi." Fakat onlar, onunla hidâyete erişemediklerinden: "Bu, eski bir yalandır" diyecekler." (Ahkâf, 11)

Âyetlerin içeriği, müslümanların kâfirlerle düşünsel çatışmalara girdiklerini, onları diğerlerinin inandığı gibi inanmaya çağırdıklarını, ancak kâfirlerin -âyette geçtiği şekliyle- onlara aşağılayıcı bir tarzda cevap verdiklerini, ifade etmektedir. Dolayısıyla âyetler, müslümanların kâfirlerle görüşüp konuştuklarını göstermektedir.

(6) Meryem sûresinde aşağıdaki âyet:

"Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman, inkâr edenler, inananlar için "İki topluluktan hangisinin makamı daha hayırlı, meclisi (mevkii) daha güzeldir?" dediler." (Meryem,73)

Âyet, kâfirlerin güçlerine, mallarına, refahlarına, nimetler içinde yaşamalarına dayanarak, bu tür imkanlardan yoksun olan kimselerin kabul ettiği bir dini küçümsemeye kalkıştıklarını ifade etmektedir. Bu, müslümanların kâfirlerle tutuştukları bir tartışma sırasında kâfirlerin girdiği azgınlık ve taşkınlık tavırlarını nitelemektedir. Dolayısıyla buradan da, müslümanların kâfirlerle görüştükleri ve onlarla ilişkiye girdikleri anlaşılmaktadır.

(7) Ankebut Sûresi 12. âyeti de konu ile bağlantılıdır:

"İnkâr edenler, insanlara: "Siz bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz taşırız" dediler. Oysa kendileri, onların günahlarından hiçbir şey taşıyacak değillerdir. Onlar tamamen yalancıdırlar." (Ankebut, 12)

Müfessirler, bu sözü söyleyenin Ebu Sufyan olduğunu söylemişlerdir. Ne olursa olsun bu âyet de, müslümanlarla kâfirler arasında birtakım görüşmelerin gerçekleştiğini göstermektedir. Müslümanları aldatmak için kâfirler, eğer onlar İslam'ı bırakıp onlara inanırsa, onların günahlarını kendilerinin yükleneceklerini ileri sürüyorlardı. Âyet, bu inatçı ve müstekbir kâfirleri eleştirmiş ve onların müslümanlara karşı sadece yalan söylediklerini bildirmiştir.

B) KÂFİRLERİN RASUL'E BAŞ KALDIRMALARI

Kâfirlerin Rasul'e Karşı Çıkışları ve Mucize İstekleri

Müşrik Arap liderleri ve ileri gelenleri Mekke döneminin başından beri Rasul'e düşmanlık beslemiş, O'na karşı şiddetli tartışmalara ve mücadelelere girmişlerdir. Dönem boyunca, Rasul'ün çağırdığı şeylerin tümüne karşı çıkmış, O'na baş kaldırmışlardır. Onlar, Rasul'ü bir insan olarak ve tüm insani nitelik ve esiklikleri taşıyan biri olarak görüyorlar. O'nun hiçbir üstün niteliğe sahip olmayışını yadırgıyorlar, Mekke'nin merkezi konumlarının ve statükonun tehdit altında olduğundan endişeleniyorlar ve tüm bu nedenlerle mücadelelerini ve karşı koyuşlarını artırıyorlardı. Ayrıca tartışmalarda ve savaşımda onlara türlü örneklerin getirilip anlatılması, onların bilgisizlikle suçlanmaları, Kur'ân'a karşı acizlik içine düşüp bir şey yapamamaları, onların da inanmaya çağrılmaları, aksi halde azapla tehdit edilmeleri kızgınlıklarını artırıyordu. Ve başlıyorlardı; zor kullanmaya, provakasyona, demagojiye ve zalimce işkencelere... Ardından, Kur'ân'ı "öncekilerin masalları" olarak, Rasul'ü de şair, kâhin, büyücü, yalancı, deli v.s. olarak nitelemeye kadar gidiyorlardı. Rasul'ün getirdiklerinin "öncekilerden nakledilip gelen, O'na öğretilip yazdırılan ve gece gündüz kendisine okunan şeyler ya da karmakarışık rüyalar" olduğunu söylüyorlardı. Onlardan bazıları da, bunlara rağmen ölçülü davranıyorlar, olaya kuşkuyla yaklaşıyorlar; ortak bir düzlemde -karşılıklı ödünlerle- buluşmaya çabalıyorlardı.

Doğal olarak Kur'ân, onların bu hallerine seyirci kalmadı. İlk savlarıyla birlikte onları eleştirdi ve reddetti. Bunlar dönem bo-

yunca sürdü. Onların bütün savlarını geçersiz kıldı; onları yalancılıkla, bilgisizlik ve beyinsizlikle suçladı. Onları sürekli uyardı ve onları değişik usluplarla tehdit etti. Bir yandan da Rasul'ü ve müslümanları destekledi ve onların, eylemlerini kararlılıkla sürdürmeleri için onlara güven verdi. Bunların tümü, Mekkî sûrelerde çok yerde dile getirildi. Bunlarla ilgili yeterince örnekler verdik.

Kur'ân'ın, önceki rasullerin de Hz. Muhammed gibi bir insan olduğunu, farklı hiçbir niteliklerinin olmadığını ve Rasul'ün davetinin, elçiliğinin ve insan oluşunun yeni bir şey olmadığını belirtmesi bu eleştiri ve reddiyelerden biridir. Aşağıdaki âyetler de muarızlara verilmiş cevaplar:

1- Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi... (Furkan, 20)

2- Senden önce de şehirler halkından, yalnız kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başka, (elçi) göndermedik... (Yusuf, 109.)

3- De ki: "Ben peygamberlerden bir türedi değilim..." (Ahkâf. 9)

4- Biz senden önce yalnız kendilerine vahyedilen kişilerden başkasını peygamber göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun. Biz onları, yemek yemeyen cesetler yapmadık. (Onlar) ölümsüz de değillerdi. (Enbiyâ, 7-8)

Kur'ân'ın bu meydan okuyuşu karşısında liderler, Rasul'den önce, davetinin doğruluğunu göstermesi için mucizeler, işaretler ve apaçık deliller getirmesini istemeye başladılar. Sonra bu isteklerini daha önceki peygamberlerin işaretler ve mucizeler getirmesinin süregelen bir yasa olduğunu söyleyerek desteklemeye çalıştılar. Bu yasaya göre, O'nun da mucizeler getirmesi gerekiyordu. Gelecek âyetlerde bu konu işlenmektedir:

1- Dediler ki: "Bize yerden pınarlar fışkırtmadıkça sana kesinlikle inanmayız. Ya da senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın. Veya zannettiğin gibi, gökten üstümüze parçalar düşürmelisin, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin! Yahut altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Maamafih, sen, üzerimize okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin göğe çıkmana da inanmayız!" De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben, sadece elçi olan bir insan değil miyim?" (İsrâ', 90-93)

2- Dediler ki: "Ey kendisine zikir (Kur'ân) indirilen sen mutlaka cinlenmiş (delirmiş)sin! Eğer doğrulardansan, bize melekleri getirsene!" (Hicr, 6-7)

3- Dediler: "Bu peygambere ne oluyor ki, yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor? Ona kendisiyle birlikte uyarıcı olacak bir melek indirilmeli değil mi? Ya da kendisine (gökten) bir hazine atılmalı veya kendisinin bir bahçesi olmalı da ondan yemeli değil mi?" Ve zalimler: "Siz başka değil sadece, büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler. (Furkan, 7-8)

4- Fakat, onlara katımızdan hak geldiği zaman: "Musa'ya verilenlerin eşi buna da verilmeli değil miydi?" dediler... (Kasas, 48)

5- "Hayır dediler, (Muhammed'in söyledikleri), karmakarışık düşler; hayır, onu uydurmuştur; hayır, o bir şairdir. (Böyle değilse) o halde bize öncekilerin gönderildikleri gibi o da bir mucize getirsin." (Enbiyâ, 5)

Enbiyâ, Kasas ve benzeri sûrelerde ifadesini bulan; kâfirlerden hikâye edilen sözlerin, Ehli Kitap yoluyla gelen peygamberlerin haberleriyle ilgili bildikleri şeyler olma olasılığı varsa da, gerçekte bunları, ilk zamanlardan beri Rasul'e bölümler halinde inmeye başlayan peygamberlerin kıssaları ile ilgili âyetlerden öğrenmiş olmaları gerekir. Çünkü bu kıssalar önceki ulusların peygamberlerine karşı çıkışlarıyla ve Allah'ın o elçileri aracılığıyla gerçekleştirdiği mucizeler ve harikulade olaylarla ilgili haberleri ihtiva etmekteydi.

Mucize isteği inkârcılar tarafından; daha doğru bir ifadeyle onların önderleri tarafından çok tekrar edilmiştir. Öyle ki, Kur'ân'da Mekkî sûrelerin tam yirmi beş yerinde açık olarak mesele hikâye edilmiştir. Onların, kapalı meydan okuyuşları, azabın gelmesine karşı çıkışlarını, onu çabuklaştırmayı istemelerini, vaadin ne zaman gerçekleşeceğine dair sorularını hikâye eden âyetler hariç.

Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinin, tüm bu karşı çıkışlara cevabı geçersizleştirici ve susturucuydu. Çünkü Kur'ân'ın bizzat kendisi ya da O'nun diğer semavi kitapların muhtevasının tümünü kapsaması, O'nun Allah'ın vahyi olduğunu gösteren sağlıklı ve yeterli bir delildir. Böylece inkârcıların mucize isteklerine olumsuz cevap veriliyor ve onların istekleri geri çevriliyordu.

Aşağıdaki örneklerde bunları görüyoruz:

1- Dediler ki: "Bize Rabbin'den bir âyet (mucize) getirmeli değil miydi?" Onlara, önceki kitaplarda bulunan deliller gelmedi mi?" (Tâhâ, 133)

2- İsrâiloğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için bir delil değil mi? (Şuara, 197)

3- Dediler ki: "Ona Rabbinden âyetler (mucizeler) indirilmeli değil miydi?" De ki: "Âyetler Allah'ın katındandır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." Kendilerine okunan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmedi mi? Şüphesiz inanan bir toplum için bunda bir rahmet ve bir öğüt (zikir) vardır. (Ankebut, 50-51)

4- Azabı çabuk istiyorlar. Eğer belirtilmiş bir süre olmasaydı, onlara hemen azap gelirdi. Fakat hiç farkına varmadıkları bir sırada o, kendilerine apansızın gelecektir. Cehennem inkârcıları kuşatmış iken onlar hâlâ senden azabı çabuk (getirmeni) istiyorlar. (Ankebut, 53-54)

5- "Doğruysanız bu tehdit (ettiğiniz azap) ne zaman olacak?" diyorlar. De ki: "(Ona ait) bilgi, Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." (Mülk, 25-26)

Hatta, sözü edilen olumsuzlama durumundan daha ileri boyutlara delalet eden birtakım olgular bazı Kur'ân bölümlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu bölümlerden biri önceki konuda naklettiğimiz En'am 109-111. âyetlerdir. Biz orada, bu âyetlerden hareketle müslümanların; Allah'ın, müşriklerin karşı çıkışlarına olumlu cevap verip onları ürkütecek bir mucize göstermesini temenni ettiklerini, onların da kendileri gibi gönülden iman etmelerini istediklerini söylemiştik. Oysa bu âyetler sürekli bu istekleri reddetmiş ve onlara olumsuz cevap vermiştir. Ve müslümanlara bilmedikleri şu gerçeği göstermiştir: "Allah kâfirlerin inat ve büyüklük taslama niyetlerini bilmektedir. Onlara mucizelerin en büyüğünü indirse de yine onlar inanmayacaklardır; ancak Allah'ın hidâyeti diledikleri hariç. Çünkü iman, mucizeler üzerine oturmaz. Aksine o; iyi niyet, doğruya meyil ve Allah'ın kişinin gönlünü ona açmasına bağlıdır."

Bununla ilgili âyetleri görelim:

1- Onlara gökten bir kapı açsak da oraya çıkacak olsalardı: "Herhalde gözlerimiz döndürüldü, biz büyülenmiş bir topluluğuz" derlerdi. (Hicr, 14-15)

2- Eğer sana kağıt üzerine yazılı bir Kitap indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler, "Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir!" derlerdi. (En'âm, 7)

Bunlar, bu olguyu destekleyen âyetlerdir. Bunlar da, kâfirlerdeki büyüklenme ve inat niyetini belirtmekte ve bu olumsuz cevaplamanın bu yüzden takınıldığını, sürdürüldüğünü desteklemektedir.

En'am Sûresi'nde bir âyet Rasul'e hitap etmektedir. Bunda, Rasul'ün kendisinin de Allah'ın O'nun aracılığıyla kâfirlere dehşete düşürecek bir mucize meydana getirmesini temenni etiği ortaya çıkmaktadır. Onları yüz çevirme, engelleme ve meydan okuma durumlarından sıyıracak bir etkiyle kabul etmeğe sevk edecek bir konuma sokmasını arzu ediyordu. Söz konusu âyet şudur:

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse, haydi (yapabilirsen) yerin içine (inebileceğin) bir delik veya göğe (çıkabileceğin) bir mediven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah, dileseydi, elbette onları hidâyet üzerinde toplardı, o halde sakın cahillerden olma!" (En'âm, 35)

Durum ve sebep her iki âyette de belirmektedir. Bunu rahatlıkla görebiliyoruz.

Hûd Sûresi'nde de Rasul'ün bunu düşündüğünü gösteren bir âyet vardır:

"Belki sen: "Ona bir hazine indirilmeli ya da onunla birlikte bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bunu onlara okumaktan göğsün daralacak, (sıkılacaksın); ama sen sadece bir uyarıcısın, her şeye vekil olan Allah'tır." (Hûd, 12)

Âyet, Rasul'ün kâfirlerin kendisinden mucize isteyerek baş kaldırışları karşısında şaşırdığını ve sıkıldığını gösteriyor. Hatta bazı zamanlar kendisine vahyedilenlerin bir kısmını onlara okumamayı istiyor ya da onların meydan okuyacaklarını beklediği için onu okumaktan kalbi daralıyordu.

Râviler, bu âyetle ilgili olarak açıklayıcı sayılabilecek birtakım şeyler kaydetmişlerdir. Onlar diyorlar ki: "Kâfirler, Rasul'den mucizeler istiyorlardı. O da kendilerine olumlu cevap veremiyordu. Sonra Kur'ân âyetleri ona vahyediliyordu. Onlar da kendisiyle alay ediyorlar ve: "Bu âyetler yerine bir melek ya da hazine indirmeye çalışsaydın daha iyi olmaz mıydı?" diyorlardı. Bundan sıkılan, kalbi daralan Rasul bazan onlardan kaçıyordu."

Kur'ân'ın bu istekleri olumsuzlaması, söz konusu karşı koyuşa kâfirlerin liderleri, üstünlük taslayanları ve müstekbirleri tarafından defalarca girilmesinde rol oynayan etkenlerdendir. Bu ayrıca kâfirlerin üslubunun bazan -İsrâ 90-93. âyetlerinde görüldüğü gibi- çaresiz bırakma üslubuna, bazan da -Hicr, 6-7. âyetlerindeki gibi- alay ve eğlenme üslubuna dönüşmesine neden olmuştur, denilebilir. Enfâl Sûresinin hatırlatma türünden aşağıdaki âyeti de bunu desteklemektedir:

«Ve: "Allah'ım, eğer bu (Kur'ân), senin yanından gelmiş gerçekse, başımıza, gökyüzünden taş yağdır da bize acı bir azap ver." demişlerdi.» (Enfâl, 32)

Mucize isteklerinin cevapsız kalışı aynı zamanda, Rasul'e ve davetine karşı olanların engellemelere, etkisiz bırakmalara, çirkin propagandalara ve tuzaklara baş vurmalarında önemli bir dayanak olmuştur. Hatta bunun yanında, ölçülü kesimin önce inkârlarına yapışmalarında, sonra da inatçıların safında yer almalarında etkili bir rol oynadığı da ihtimal dahilindedir.

Bu durum ve görünümler konusunda anılması ve dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, Kur'ân'ın bir mucize olarak, yeterli oluş delilinin, bizzat Kur'ân'la ilgili başka karşı çıkışlara neden olduğudur. Kâfirlerden hikâye edildiğine göre onlar; başka bir Kur'ân getirmesini, ya da onu değiştirmesini yahut da Kur'ân'ı birden indirmesini istemişlerdi. Sonra da onu, eski ulusların masalları, efsaneleri, beşer sözü olmakla ve uydurma olmakla nitelemeye kalkışmışlardır. Kendileri de dilerse onun gibisini söyleyebileceklerini ileri sürerek ortaya çıkmışlardır. Aşağıdaki âyetler bununla ilgilidir:

1- Âyetlerimiz onlara okunduğu zaman: "İşittik" dediler, "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!" (Enfâl, 31)

2- Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğunda, bize kavuşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'ân getir ya da bunu değiştir." dediler. De ki: Onu kendi tarafımdan değiştirmek, benim için imkansızdır. Ben yalnızca bana vahyolunana uyarım. Eğer ben Rabbim'e isyan edersem, büyük günün azabından korkarım." (Yunus, 15)

3- Küfre sapanlar dediler ki: "Bu (Kur'ân), yalandan başka bir şey değildir. Onu uydurdu, başka bir topluluk da kendisine yardım etti.

Böylelikle onlar, şüphesiz bir haksızlığa ve iftiraya vardılar. Dediler ki: "Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam kendisine okunuyor." (Furkan, 4-5)

4- Küfre sapanlar dediler ki: "Kur'ân, ona bir defada indirilmeli değil miydi?" Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu böyle parça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk. (Furkan, 32)

Onların bu nitelemelerine ve iddialarına karşı Kur'ân'ın meydan okuyuşu; Allah katından bir kitap getirmeleri, ya da onun gibi on sûre, yahut onun gibi bir tek sûre, veya onun gibi bir söz getirmelerini istemek şeklinde olmuştur. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru iseniz onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!" (Yunus, 38)

2- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz Allah'tan başka, çağırabildiklerinizi de (yardıma) çağırın (da bunu yapın)!" (Hûd, 13)

3- De ki: "Eğer doğru iseniz, Allah katından bu ikisinden (yani Musa'ya ve bana inen Kitaplar'dan) daha doğru bir kitap getirin ben ona uyayım." (Kasas, 49)

4- Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? Hayır, onlar inanmıyorlar. Doğruysalar haydi onun gibi bir söz getirsinler. (Tûr, 33-34)

Sonra Kur'ân onların bu işi tek tek ve gruplar halinde de olsalar beceremeyeceklerini belirtmekle sözlerini çürütmüştür. Gelecek âyetlerde bunu görüyoruz:

1) Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe içindeyseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'tan başka bütün şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın; eğer doğru iseniz (bunu yapın). Yok eğer yapamadınızsa, ki asla yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının. (Bakara, 23-24)

2) Eğer size cevap veremedilerse bilin ki (o), Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir ve O'ndan başka Tanrı yoktur. Nasıl, artık müslüman oldunuz mu? (Hud, 14)

3) De ki: "Andolsun, eğer insan(lar) ve cin(ler) şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka ol(up yardım et)salar da (bunu yapamazlar)." (İsrâ, 88)

4) Eğer sana cevap veremezlerse bil ki onlar, keyiflerine uyuyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmadan, yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir? Muhakkak ki Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez. (Kasas, 50)

Böylece kâfirler, sürekli, meydan okuyuşlarını tekrar ediyor, Kur'ân da onlara karşı meydan okuyuşunu tekrar ediyordu. Bu iş öyle ileri götürüldü ki, her ne zaman onlar, Kur'ân'ı bu asılsız niteliklerden biriyle vasıflandırdılarsa, Kur'ân da onlara karşı daha güçlü, daha çürütücü, daha etkili bir şekilde cevap vermiştir. Böylece üstünlüğünü ortaya koymuş, Rasul'e ve müslümanlara güven telkin etmiştir. Onların bu isteklere cevap vermekten aciz olduğunu ilan etmiş ve savlarında, meydan okuyuşlarında yalancı olduklarını gözler önüne sermiştir.

Açıktır ki, bu karşılıklı meydan okuyuş Rasul'le müşrikler arasında meydana gelen sahnelerden birine, siretin Mekke döneminden bir evresine ışık tutmaktadır. Liderlerin bu sahnelerde karşı tarafı oluşturduklarında hiç kuşku yoktur.

Bu konuyla ilgili bir başka nokta da, Fussilet Sûresi âyetlerinde dile getirilmektedir. Burada da, müşriklerin, Kur'ân'a karşı delillendirmelere girişleriyle ilgili ilginç bir tablo sunulmaktadır. Âyetlere bakalım:

"O (yanlış yola sapa)nlar kendilerine gelen Kur'ân'ı inkâr ettiler. Halbuki o, öyle eşsiz bir Kitab'dır. Ki ne önünden, ne de ardından ona bâtıl gelmez. (O) hikmet sahipi, çok övülen (Allah)'dan indirilmiştir. Sana söylenen, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka bir şey değildir. Senin Rabb'in, hem bağışlama, hem de acı azap sahipidir. Eğer biz onu, yabancı (dilde) bir Kur'ân yapsaydık, derlerdi ki: "Âyetleri (anlayacağımız biçimde) açıklanmalı değil miydi? Yabancı (bir söz) ve (hitap edilen de) Arap öyle mi?" De ki: "O, inananlar için doğru yolu gösteren kılavuz ve (göğüslerdeki hastalıklara) şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'ân onlara bir körlüktür. (Sanki) onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar (da duymuyorlar.)" (Fussilet, 41-44)

Açıkça anlaşılıyor ki, müşrikler bu sözleri yalanlama ve meydan okuma amacıyla söylemişlerdir. Çünkü onlara göre semavî kitaplar Arapça değildir. Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi bu kurala ters düşmektedir. İşte onlar, bunu Rasul'e saldırıda bulunmak için bir koz olarak kullanmayı denemişlerdir. Âyetler inmiş, onların büyüklük taslayışları ve uzak kalışlarını eleştirmiştir. Fussilet sûresinden önce inen Şuara Sûresi'nde de buna benzer bir tablo vardır:

"Biz onu yabancılardan birine indirseydik de, (O)nu onlara okusaydı, ona inanmazlardı." (Şuara, 198-199)

Bu da, onların bu saldırganlıklarının bir tek durum ve bir tek davranış olarak kalmadığını göstermektedir.

Bütün bunlarla ve Kur'ân'ın, kâfirlere karşılık verişindeki gücüyle birlikte, inanılması gereken doğru görüşün; Kur'ân mucizesinin özü ve içeriğiyle bir mucize olduğu; O'nun bir meydan okuyuş mucizesi olmadığına inanıyoruz. Yani Kur'ân, kâfirlerin meydan okuyuşlarına cevap olarak Rasul'e inmiş değildir. Hatta O'nun âyetleri kâfirlerin bu istekleri veya karşı çıkışları üzerine de inmemiştir. Aksine -daha önce naklettiğimiz Yunus Sûresi, 15. âyetin işaret ettiği gibi- onların büyüklük taslamalarında ve inkâra kalkışmalarında etkin bir aracı olmuştur. A'râf Sûresinde bir âyet de buna işaret etmektedir:

"Onlara bir âyet getirmediğin zaman: "(Öteki âyetleri şurdan burdan topladığın gibi) bunu da toplasaydın ya!" derler. De ki: "Ben, ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum. Bu (Kur'ân), Rabbinizden gelen basiretlerdir ve inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmettir!" (A'râf, 203)

Kur'ân'ın Rasul'e inişi, kendisinin risalet ve vahiy için Allah tarafından seçilmiş olmasındandır. Kur'ân'ın inişi böyle başlamış ve böyle devam etmiştir. Kur'ân'ın bu şekilde vahyedilişini ve vahye özgü nitelikleri yalnızca o idrak etmiştir. Bu da, daha önce Kur'ân âyetlerinden hareketle savunduğumuz görüşü bu yönüyle desteklemektedir. Yani Kur'ân'a karşı meydan okuyuşlara Kur'ân, genellikle olumsuzlayıcı ve reddedici bir tavır takınmıştır.

Kur'ân âyetlerinin temsil ettiği bu olumsuzlayıcı ve reddedici tavrın genelleyici olmadığı bilinmelidir. Ancak, onların karşı çıkışlarını olumlu bir şeklide karşılama ve onların isteklerini ye-

rine getirme alanında bir olumsuz karşılık verme söz konusudur. Rasul'ün çağrısının hedeflerini belirleme yönünde aydınlatma, temellendirme, delillendirme ve uyarma amacına yönelik, doğruya yöneltme anlamında tam bir olumluluk söz konusudur. Kuşkusuz bu, Rasul'ün elçiliği konusunda belirtilmesi gereken önemli bir noktadır.

Kâfirlerin, Allah'ın birliğini inkârları ve Allah'a yönelişte, ibadette O'ndan başkasını O'na ortak koşmalarının reddedilmesi, Allah'ın birliğini delillendirme, yalnız O'na ibadet ve boyun eğilmesi gerekliliği, varlığının zarureti, şirk ve meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanma gibi diğer putperestlik inançları nedeniyle kâfirlerin eleştirilmesi başka bir hayatın gerçekliğinin, cezasının, mükafatının ilk önce yaratan Allah'ın gücünün varlıkları tekrar diriltmeye yeteceğinin ispatı, bu gerçek olayın kapsamına giren hak ve adaletin hikmeti ve Allah'ın boş şeylerle uğraşmaktan münezzeh oluşunun belirtilmesi, iyi, güzel işlere teşvik etmesi, tüm çeşitleriyle kötü amelleri çirkin göstermesi ve ancak bu yolun insanlığın yararına hayır ve saadetine neden olacağının ifade edilmesi, kısacası Muhammed'in elçiliğinin çeşitli hedeflerine çağrı ile ilgili olarak Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinde pek çok âyet ve bölüm yer almıştır. Güçlü deliller, parlak ifade gücü, delillerin sağlamlaştırılması, hem akla hem de kalbe birden hitap eden üslubuyla doğruya yöneltme anlamında tam bir olumluluk söz konusudur. Öyle ki, iyi niyet sahipi insanları, kasten inada ve büyüklük taslamaya baş vurmaktan kaçınan herkesi bu olguyu doğrulamaya götürür. Burada daha başka örnekler vermeye gerek duymuyoruz. Çünkü bu âyetler ve bölümler, tüm Mekkî sûrelere serpiştirilmiş durumdadır. Hatta Mekkî sûrelerin âyetleri yaklaşık olarak salt bunlardan oluşmaktadır.

Bu yaklaşımın aynısı, kâfirlerin Rasul'e saldırıları, kendisini büyücü, şair, deli, iftiracı, yalancı ve başkasından öğrenen gibi özelliklerle nitelemeye çalışmaları, Kur'ân'ı uydurulmuş, düzülmüş, eskilerin masalları, söylentileri vs. olarak nitelendirmeleri konularında Kur'ân'ın içerdiği reddiyeler için de geçerlidir. Çünkü burada, eşine rastlanmayacak derecede güçlü, düşmanın ağız açmasına fırsat vermeyen özlü ifadelere, kâfirlerin delillerini en feci şeklide çürüten, son derece etkileyen reddiyelere yer verilmiştir. Öyle yöntemler kullanılmıştır ki, bunlar aracılığıyla Rasul'ün samimiliği, doğruluğu kendisini görevine adadığı açık bir şekilde ortaya çık-

maktadır. Bu olgu Kur'ân sûreleri içinde serpiştirilmiş durumdadır. Birinci bölümde bunlardan bir dizi örnek nakletmiştik. Onları da kendi konularında olumlu saymak mümkündür. Kur'ân'ın, kâfirlere bizzat Kur'ân ile meydan okuyuşu da bütünü ile bu konuya örnek olabilir.

Kur'ân âyetlerindeki bu olumlu yönler, söz konusu olumsuzlama ve reddetme tutumunun amacını açıklayıcıdır. Buradan hareketle Allah hikmetinin gereği olarak Muhammed'in elçiliğinin temelini olağanüstü şeyler üzerine kurmamış, bunu elçiliğinin doğruluğuna, çağrısının gerçekliğine delil kılmıştır diyoruz. Yeni bir üslupla Kur'ân'ın çağrısı; gözleri ve dikkatleri evrene çevirtme, orada bulunan apaçık işaretlere yöneltme metodudur. Buradan hareketle Allah'ın varlığını, sınırsız gücünü, birliğini, boyun eğmenin, ibadet etmenin ve yönelişin yalnız O'na olduğunu, bu yalın ve arı duru temelle çelişen şirkin, putperestliğin ve her türlü inancın ve geleneklerin yanlış olduğunu temellendirme, dellillendirme, iyilikleri, faziletleri teşvik eden, çirkinliklerden nefret etmeyi telkin eden birer üslupla akla ve kalbe hitap etme, Allah'ın başka bir hayatı da yaratabileceğinin ispatı, oradaki hak ve adalet düşüncesinin pekiştirilmesi, Allah'ın varlığını kabul etme ve yalnız O'na kulluk edileceği, kemal sıfatlarının tamamı ile muttasıf olduğu, faziletlere bağlılık, çirkinliklerden uzaklaşma esası üzerine bina edilen bir çağrı bizzat evrende ve onun içindeki olaylarla, varlıklarla doğrudan ilişkisi bulunmayan olağanüstü mucizelerden tamamen uzaktır. Bu çağrının doğruluk ve gerçekliğini anlamada bu olağanüstülüklerin hiçbir yeri yoktur.

İşte Muhammed'in elçiliğinin özelliği böylece ortaya çıkmakta ve onu sonsuzluğa ve evrenselliğe ulaştırmaktadır. Daha önceki peygamberlerin mucizeleri, olağanüstü eylemleri meydana gelip sona eren zaman ve ortamla sınırlı hadiselerdir. Yalnız Kur'ân çağrısının bu üslubu, daha önceleri bu peygamberlerin bazılarına inen kitapların üslubundan tamamen ayrıdır. Bu, her zaman her yerde delilleriyle, işaretleriyle, canlılığı, nüfuzu, edebiliği, akıl ve mantığa hitap edişi ve yüceliğiyle sonsuz, canlı ve güçlü bir üsluptur. Onun içindir ki, Kur'ân risaletin en büyük ve ölümsüz mucizesidir. Bunların tümü nesnel gerçekliklerdir.

Bütün bu anlattıklarımıza rağmen Rasul'ün mucizelerinin olduğunu iddia edenler de çıkmıştır.

(1) Müfessirlerden çoğu, Kamer Sûresi'nin ilk âyetleri, Mekke'de bilfiil meydana gelen Ay'ın yarılması mucizesinin haberini ihtiva ediyor demekte, sözlerini pekiştiren bir dizi de hadis rivâyet etmektedirler. Ki bu rivâyetlerin bazılarında, bu mucizenin, kâfirlerin meydan okuyuşuna cevap olduğu da ifade edilmektedir.

(2) İsrâ Sûresi'nin birinci âyetinde zikredilen İsrâ hadisesi de Rasul'ün mucizesi olarak görülür. Hatta Necm Sûresi'nin bazı âyetlerinde de gizli bir anlatımla Mirâç olayının zikredildiği söylenilmiştir.

(3) Kur'ân'da, Rasul'e ve müslümanlara bazı durumlarda ve sıkıntı anlarında, özellikle cihatta iken Rabbani desteklemelerden söz edilmektedir. Buradan hareketle Rasul'ün bazı mucizelerinin olduğu söylenmiştir.

(4) Siret, hadis ve şemail kitapları da Rasul'ün birçok mucizesini sayıp dökmüşler, hatta O'nun gaybı bildiğini bile söyleyebilmişlerdir.

Fakat, mucize isteklerine karşı Kur'ân âyetlerinin temsil ettiği olumsuz, reddedici tavır gerçekten çok genel ve o kadar güçlüdür ki rivâyetlerin Kur'ân'ı nakzetmesi, çürütmesi imkansızdır.

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki, olumsuz tavırla biz, Rasul'ün kâfirlerin meydan okuyuşlarına cevap olarak hiçbir mucize getirmediğini kastediyoruz. Bu durumun temel esprisi olan bu anlam; Rasul'ün mucizesi konusunda bizi sahih bir anlayışa götürür. Kâfirlerin meydan okuyuşlarını hikâye eden âyetleri gözden geçirdiğimizde ve onların bu isteklerini genel olarak reddedişlerine dikkat ettiğimizde -ki bu tür âyetler Mekke döneminin çeşitli evrelerinde çokça göze çarpmaktadır ve onların bir kısmını daha önceden vermiş bulunuyoruz- söz konusu âyetlerin, bu olumsuzlama ve reddetme tavrını tam bir biçimde temsil ettiğini gözlemleriz. Bunun yanında yine pek çok âyet Mekke döneminin çeşitli evrelerinde karşımıza çıkmaktadır -onların da bir kısmını, daha önce vermiştik- ki bu âyetlerde belirtildiğine göre, Allah kâfirlerin meydan okuyuşlarına olumlu cevap vermedi ve onlara mucizeler göndermedi. Çünkü Allah, meydan okuyanların, ancak inatları ve büyüklük taslamaları nedeniyle meydan okuduklarını, onlara en güçlü ve en büyük mucizeler gönderse de asla iman etmeyeceklerini biliyordu.

İsrâ Olayı:

"Eksiklikten uzaktır O (Allah) ki geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü. O'na âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (böyle yaptık). Gerçekten O, işiten, görendir." (İsrâ, 1)

Görürüz ki, âyetin işaret ettiği Rasul'ün İsrâ'sı, herhangi bir meydan okuyuşa cevap olarak meydana gelmemiştir. Yalnız Rasul'e özgü bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Rabbi bununla ona âyetlerini göstermek istemiştir ve ondan başkası ne onu idrak edebilmiş, ne fark edebilmiş ne de görebilmiştir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, bu olay mucize kavramının kapsamına girmez. Durum bu olunca da bunun buradaki genel olumsuzlama tavrına aykırı bir iş olarak değerlendirilmesi doğru olmaz. Necm Sûresi âyetlerinin kapsamını incelediğimizde de aynı sonuca varırız. Bazı müfesirlerin, onların Rasul'ün Mirâc'ı haberini kapsadıklarını söylemiş olmaları anlamsızdır. Âyetler şunlardır:

"Andolsun, onu bir kez daha inerken görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'daki barınılacak cennet onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı (onu kaplayan şeyin içyüzünü akıllar anlayamaz). Göz şaşmadı ve sınırı aşmadı. Andolsun, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü." (Necm, 13-18)

Biz bunları söylerken, her iki olayın niteliği ve ortamıyla ilgili olarak ileri sürülen görüşlere ve rivâyetlere dayanmıyoruz. Çünkü mevcut rivâyetlerden bazılarına göre bu iki hâdise de rüyada gerçekleşmiştir. Bazılarına göre hem uyanık, hem ruh hem de beden ile gerçekleşmiştir. Diğer birtakım rivâyetlerde ise bu olayların yalnız ruh ile bedensiz olarak gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bir kısım nakillere göre, İsrâ uyanıkken ruh ve bedenle gerçekleşmiş, ruh ile ya da uykuda gerçekleşen Miraç ise öyle olmamıştır. Yine bunların bazılarına göre Rasul'ün Mirac'ı gerçekleşmemiştir, gerçekleşen yalnız İsrâ olayıdır. Bir diğer nakil grubuna göre İsrâ ve Mirâç ayrı zamanlarda gerçekleşmiştir. Bir diğerine göre her ikisi de aynı anda meydana gelmiştir. Yine bu iki olayın risaletin başlarında mı, yoksa ortalarında mı meydana geldiğinde de ihtilaf edildiği gibi, onların risaletten bir sene önce meydana geldiğini ifade eden rivâyetler ve görüşler de vardır.

Ay'ın Yarılması:

"(Kıyamet) saat(i) yaklaştı, ay yarıldı. Bir mucize görseler hemen yüz çevirirler ve "Süregelen bir büyüdür" derler. Yalanladılar, nefislerinin arzu ve heveslerine uydular. Halbuki her iş, yerini bulacaktır. Andolsun, onlara, (batılda kalmalarını) önleyecek haberler geldi. Bunlar üstün bir hikmettir! Fakat uyarılar fayda vermiyor." (Kamer, 1-5)

Bu bir araştırma ve inceleme konusudur. Birinci olarak sûre erken inen sûrelerdendir. İkincisi, ondan önce inen hiçbir sûrede kâfirlerin meydan okuyuşlarından ve bir mucize istediklerinden söz edilmemiştir. Bazı müfesirler "Kıyamet yaklaştı, Ay yarıldı" ifadesini şu şekilde yorumlamışlardır: "Kıyamet yaklaşmıştır ve Ay yarılacaktır." Nitekim: "Allah'ın emri geldi", "İnsanların hesabı yaklaştı" âyetlerinde de üzerinde ittifak edilen mana; Allah'ın emri gelecektir, insanların hesap zamanı yaklaşmıştır; bunda kuşku yoktur, şeklindedir. Müfessirler bu âyetlerin de -pek çok âyette zikredildiği gibi-, kıyametin kopması sırasında evrende egemen olan yasaların değişeceğini haber verdiklerini çıkarmışlardır. Bu tür âyetlere başka örnekler:

1- Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar kararıp döküldüğü zaman, dağlar yürütüldüğü zaman... (Tekvir, 1-3)

2- Ama göz kamaştığı, Ay tutulduğu, Güneş ve Ay bir araya toplandığı zaman! (Evet) o gün insan: "Kaçacak yer neresi?" der... (Kıyamet, 7-10)

Pek tabii olarak bu müfessirler, Mekke'de Ay'ın bilfiil yarıldığını ifade eden ve bazı ihtilafları da içlerinde barındıran bu konudaki rivâyetleri kullanmamışlardır[6].

---

6 a- Buhari ve Müslim'de belirtildiğine göre Mekke halkı Rasul'den bir mucize göstermesini istemişlerdi. O da iki kere ayın yarılmasını göstermişti. Tirmizi bu hadisi; "Kıyamet yaklaştı. Bu sürekli bir sihirdir." âyetleri bu sırada indi, ilavesiyle nakleder.
b- Buhari ve Müslim'de İbn Mes'ud'un şöyle dediği kaydedilir: "Rasulullah devrinde ay ikiye ayrıldı. Bir parçası dağın üstünde, bir parçası da daha aşağısındaydı. Rasulullah bize "şahid olun" dedi.
c- Buhari ve Müslim'de İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre Rasulullah zamanında ay yarılmıştır.
d- Müslim'de ibn Ömer'den gelen hadiste deniyor ki: "Rasulullah zamanında ay iki parçaya ayrıldı. Dağ bir parçasını örttü. Bir parçası hâlâ dağların üstündeydi. Rasulullah (s): "Allah aşkına şahid olun" dedi.
e- Tirmizi'de Cübeyr b. Mutim'den gelen hadiste: "Rasulullah (s) zamanında ay yarıldı; iki parça oldu. Kureyş: "Muhammed gözlerimizi boyadı! Bizim gözlerimizi boyasa da tüm insanların gözlerini boyayamaz ya!" dedi. Buna bir başkası şunu da ilave eder: Kervanları, gezginleri karşılayıp onlara soruyorlardı. Onlar da ayın yarıldığını gördüklerini haber verince onları da yalanlıyorlardı.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, Kamer sûresinden sonra inen Mekkî sûrelerde ve bölümlerinde buna ikinci bir defa hiç işaret edilmemesidir. Halbuki bu sûrelerden sonra inen Mekkî sûreler, ondan önce inen Mekki sûrelerden daha fazladır. Üstelik Kur'ân, kâfirlerin meydan okuyuşlarını, mucize getirme isteklerini defalarca ve tekrar tekrar hikâye etmiştir. Yanısıra, müfessirlerin çoğuna göre, İsrâ olayının etkisine, aynı sûrenin başka bir âyetinde, ikinci olarak işaret edilmiştir. O da şu âyettir:

"... Sana gösterdiğimiz rüyayı, insanları(n imanının) sınama (aracı) yaptık.." (İsrâ, 60)

Bunca önemine rağmen olayın sessizce geçiştirilmesi, özellikle kâfirlerin sürekli tekrarlanan meydan okuyuşları karşısında tavrın takınılmış olması, âyetlerle ilgili rivâyetlere dayanmayan ve Kur'ânî ifadeyi hemen anlaşılacağı şekilde yorumlayarak, onu kıyametin alemetleri olarak anlayan müfessirlerin bu yaklaşımlarının doğruluğuna işaret ediyor. Bunun, daha önce dikkat çektiğimiz genel olumsuzlama ve reddetme tavrıyla uyum içinde olduğu açıktır.

Pek çok Kur'ân âyetinin haberlerini kapsadığı Rabbanî yardımlar ve desteklemeler; Rasul'ün ve müslümanların desteklenmesi ile ilgili haberlere gelince... önce âyetlere bakalım: Enfâl Sûresi'nin âyetleri:

"Siz Rabbiniz'den yardım istiyordunuz, O da "Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim." diye duanızı kabul buyurmuştu. Allah bunu ancak müjde olsun ve kalbiniz bununla yatışsın diye yapmıştı. Yardım, yalnız Allah katındandır. Allah daima üstün ve hikmet sahipidir. O zaman sizi Allah'tan bir güven olmak üzere hafif bir uyku bürüyordu, üzerinize sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (içinize attığı kötü düşünceleri) sizden gidermek, kalplerinizi (birbirine) bağlamak ve ayakları(nızı) pekiştirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu. Rabbin, meleklere vahyediyordu ki: "Ben sizinle beraberim, siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım; vurun (onların) boyunların(ı) üstüne, vurun onların her parmağına!"" (Enfâl, 9-12)

Ahzab Sûresi'ndeki âyet:

"Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, hani bir zaman size ordular gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görmektedir." (Ahzab, 9)

Bu âyetlerin içerikleri ve özleri itibariyle meydan okuma mucizeleri arasında yer almayacakları açıktır. Tabii olarak bu âyetler, Kur'ân âyetlerinin temsil ettiği genel olumsuzlama ve reddetme tavrıyla çelişmemektedir.

Şimdi, geriye rivâyetlere dayanan mucizeler; özellikle Mekke devrinde ve kâfirlerin meydan okuyuşlarına binaen meydana geldiği söylenen mucizeler kalmaktadır. Kur'ân'ın, kâfirlerin sıkça meydan okuyuşlarına rağmen, bu konuda karşılık vermeyişi, Kur'ân'ın cevaplarının yalnız olumsuzlamayla yetinmiş olması; bu rivâyetlerin sağlıklı olduğunu söylemeyi imkansızlaştırmaktadır. Bununla beraber, söz konusu rivâyetler ne mütevatirdir ne de sağlam ve güvenilir bir özelliğe sahiptir. Onların büyük çoğunluğu sahih olmayan sağlıksız rivâyetlerdir ve aralarında farklılıklar ve çelişkiler vardır.

İsrâ Sûresi'nde, işlemeye çalıştığımız konuyla ilgili olarak, delâlet ve kapsam yönünden büyük bir öneme hâiz bir âyet yer almaktadır. Önce bu âyeti görelim:

"Bizi âyetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin, (onları) yalanlamış olmasıdır. Semud (oğulların)a açık bir mucize olarak dişi deveyi verdik, o yüzden kendilerine zulmettiler. Halbuki biz o (istenen) mucizeleri, yalnızca uyarmak için göndeririz." (İsrâ, 59)

Âyet apaçık Rabbani bir kararı içermektedir. Allah, kâfirlerin meydan okuyuşlarına cevap olarak Rasul aracılığıyla bir mucize gerçekleştirmemeye karar vermiştir. Bunun nedeni de açık bir biçimde belirtilmiştir. Daha önceki uluslar, Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla gerçeleştirdiği mucizeler onlardan amaçlanan şeyi gerçekleştirmemiştir. Necm ve Kamer Sûreleri'nin bu âyetten kısa sayılmayacak bir zaman önce indiğini de bununla beraber düşünelim. Ve aynı zamanda bu âyet, Rasul'ün İsrâsı hadisesinin zikredildiği sûreden bir âyettir. İşte bu gözlem gerçekten önemlidir. Çünkü âyet, sahih sayıldıkları halde bu konuda nakledilen hadis-

lerdeki Ay'ın yarılması mucizesiyle çelişmekte ve bu rivâyetleri nakzetmektedir. Kur'ân, Nisâ Sûresi'nde yer alan bir âyette belirtildiği gibi, çelişki ve kusurluluk olasılığını reddetmektedir:

"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer (o) Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı." (Nisâ, 82)

Açıktır ki, bu yaklaşımımız mucizeyi inkâr; Allah'ın olağanüstü olayları, seçilmiş Rasul'ünün aracılığıyla gerçekleştirmesinin imkansızlığı şeklinde değildir. Bu, olumsuzlama ve reddetme tavrının pekiştirilmesi ve bizzat Kur'ân âyetlerinin temsil ettiği Kur'ân mucizesi ile karşılık verme olayıdır. Ayrıca Rasul'e Rabbani yardımların gerçekleştiğinde kuşku yoktur. Bu Rabbani yardımların meydan okuyuş mucizeleri olarak isimlendirilmesi doğru değildir. Bunun yanında Allah'ın önceki elçilerine Rabbani mucizeler verdiği Kur'ân'ın apaçık âyetlerinde haber verdiği bir olgudur. Bunlara inanmak, Kur'ân'a ve Rasul'ün risaletine inanmanın ayrılmaz bir parçasıdır. Şuna da kesin ve yakîn olarak inanırız ki; o Allah'ın kudreti ile gerçekleşir. Allah yaratıkları yoktan var eden ve büyük evrende her şeyin dizgisini elinde bulunduran yüce zattır. Ancak, Hz. Muhammed'e önceki elçilere verilenler gibi bir mucize verilmediğini bildiren O'dur -İsrâ 59. âyette açıkça görüldüğü gibi-. Sonra, Rasul'ün mucizeleriyle ilgili haberleri kapsayan rivâyetlerin çoğu kendileriyle çıkarım yapılamayacak kusurlar taşıyan ve bu konuda dikkatli olmayı gerektiren sağlıksız rivâyetlerdir. Bazı yazarların bunlarla ilgili görüşleri, gereksiz ve ardından hiçbir yarar getirmeyen zorlanmaları kapsamaktadır.

Daha önce İsrâ Sûresi âyetine sürekli işarette bulunmuş ve bu âyetin Rasul'ün İsrâ olayının etkisiyle ilgili haberi içerdiğini söylemiştik. Şimdi aşağıdaki âyete dikkat edelim:

"... Sana gösterdiğimiz rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenmiş ağacı, insanları(n imanını) sınama (aracı) yaptık. Biz onları (çeşitli şekillerde) korkutuyoruz. Fakat bu, onlara; sadece büyük bir azgınlık artırmaktan başka bir katkıda bulunmuyor." (İsrâ, 60)

Biz bu âyete tekrar dönmeyi istedik. Çünkü âyet, bu konuda ele aldığımız, sözü edilen olayla ilgili dönemin görünümlerinden birini de kapsamaktadır.

Burada sözü edilen rüyanın, Rasul'ün Medine'de kendisinin Harem'e girdiğini gördüğü ve Fetih Sûresi'nde geçen uyku halindeki rüyası olduğunu söyleyenler vardır:

"Andolsun, Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, güven içinde (kiminiz) başlarınızı tıraş ederek ve (kiminiz saçlarınızı) kısaltarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz..." (Feth, 27)

Bu rüyanın, Rasul'ün kendisinden sonra meydana gelecek fitne ile ilgili olarak gördüğü, uyku halindeki rüyası olduğu da söylenenler arasında yer almaktadır -Fakat burada açık bir zorlama olduğu görülmektedir-. Ama çoğu alimler, bu âyetin İsrâ olayını amaçladığını belirtmiştir. Bu görüş bir taraftan olayın kapsamı ile uyum arz ederken, diğer yandan da olayın ortamı ve etkisiyle ilgili kaydedilen rivâyetlere uygun düşmektedir. Zemahşeri demiştir ki: Burada "rüya" ifadesi gözle ve basiret ile görmeyi ifade eder, uyku rüyasını değil. İşte olay ve âyetlerin kapsamı için makûl olan da budur. Zira uyku rüyalarının insanlar için bir fitne oluşu ya da bir kuşku ve tartışmayı körüklemesi beklenen bir olay değildir. Sonra İsrâ Sûresi'nin birinci âyetinin, İsrâ olayının uykuda gerçekleştiğini söylemeye uygun olmadığını -âyeti dikkatli ve derinlemesine incelediğimiz zaman- anlarız. Bazı rivâyetler uykuda gerçekleştiğini söylese de doğru olan budur. 60. âyetin metni Allah'ın hikmeti, Rasul'ün bu içsel gözleminin, insanlar için bir deneme ve imtihan olmasını dilemiştir. Ya da Rasul bu olaydaki içsel gözlemlerini insanlara hikâye etmiş, bu onlar için bir sınav olmuştur. Bu ve ahiretteki Zakkum ağacı ile korkutma onların daha büyük azgınlığa düşmelerinden başka işlerine yaramamıştır.

Bu durumla ilgili olarak kaydedilen rivâyetlerden bir kısmı âyetin işaretleriyle bir iki noktada uyum sağlamaktadır. Bu rivâyetlerin bir özetini verelim: Rasul olayın sabahında ayağa kalktı ve Kâbe'nin avlusuna geldi. İnsanlara bu gece Mescidu'l-Haram'dan Mescidî Aksa'ya yürütüldüğünü anlatmaya başladı. Dinleyenler arasında Ebu Cehil de vardı. Hemen oracıkta yalanlamaya ve inkâra kalkışmadı. Çünkü reddedilmekten ve işin kendi aleyhine çevrilmesinden endişe ediyordu. Hemen diğer insanlara koştu. Onları olayı Rasul'den dinlemeye çağırdı. Ebu Bekir (r)'i de acele çağırdı ve ona şöyle dedi: "Senin arkadaşın bu gece Mekke'den

Beytu'l-Makdis'e gittiğini ve sabaha yine Mekke'ye geldiğini sanmaktadır." Ebu Bekir de ona: "Böyle söylemiş mi?" dedi. Ebu Cehil, böyle söylediğini üzerine basa basa ifade edince Ebu Bekir: "O doğru söyleyendir. Göğe çıkarıldığını bile söylese yine doğru söylemiştir. Çünkü o, kendisine bir anda göğün haberi geldiğini bize söylemekte ve biz onu tasdik etmekteyiz!" Ebu Bekir sonra Kâbe'ye gelmiş, Rasul'ün sözlerini ikinci kez kendi ağzından dinlemiş ve onu tasdik etmiş, desteklemişti. Ebu Cehil ve arkadaşları ise Rasul'den Beytu'l-Makdis'i anlatmasını istemişler Allah da onun gözlerinin önündeki perdeyi ikinci kez açmış, o da orayı onlara tanıtmaya başlamıştı. Bunun üzerine halk ondan etkilenmiştir. Yalnız Ebu Cehil ve inatçı, müstekbir arkadaşları yalanlamışlar, inkâra kalkışmışlar ve bu olayın hikâyesini de engelleme ve yalanlamada kullanmışlar, propaganda aracı kılmışlardı. Öyleki bu olumsuz propaganda sonucunda bazı müslümanlar da etkilenmiş, sınanmış ve İslam'dan dönmüşlerdi.

C) BASKILAR, İŞKENCELER VE HİCRET

1. Baskı ve İşkenceler:

Kureyşli liderler; muhalefet, engelleme ve fikirsel alanda meydan okumakla kalmamış bilakis, içlerinden zulümde daha da aşırı giden bazıları, müslümanlara işkence etmeye onları sıkıntıya düşürmeye ve güçleri oranınca onları İslam'dan geri çevirip[7] küfre sokmaya çalışıyorlardı.

İşte onların bu hareket tarzlarının, Mekke dönemi boyunca, davetin seyri üzerinde çok önemli etkisi olmuştur. Hatta denebilir ki, baskı ve işkence, Mekke döneminin en belirgin ve karakteristik özelliklerindendir. Kur'ân, bu tutum ve davranışların işlendiği pek çok âyet ve bölüm ihtiva etmektedir. Bu âyetlerde, söz konusu durumlar sahnelenmekte ve sunulmaktadır. Yine Kur'ân âyetleri gösteriyor ki, baskı ve zulüm davetin ilk dönemlerinden itibaren başlamış ve daha sonra Mekke devri boyunca devam etmiştir. Hatta bazı güçsüz (mustad'af) müslümanlar Medene döneminin sekizinci yılına (ki bu tarihte Mekke fethedildi) kadar

---

7 Kur'ân'da "fitne" kavramı ve türevleri iki anlamda kullanılmıştır: Denemek ve sınamak anlamında. Aşağıdaki örneklerde bu anlamda kullanılmıştır:

a- "Böylece: Allah içimizden bunlara mı lütufta bulundu? demeleri için onlardan bazısını bazısıyla denedik." En''am/53

b- "Sana gösterdiğimiz o rüyayı insanları denemek için yaptık" isra/60

Müslümanları kendi dinlerinden döndürmek: Aşağıdaki örneklerde bu anlamda kullanılmıştır:

c- "Gerçek şu ki, mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence (fitne) yapanlar sonra da tevbe etmeyenler..." Buruc/10

d- "Fitne ise öldürmeden beterdir." Bakara/217

bu baskı ve işkencenin altında kalmışlardır. Baskı ve zulmün en önemli sonuçları ise birinci ve ikinci Habeşistan hicretleri, ardından Medine hicreti olmuştur. Daha önce de Rasulullah Taif'e sığınmıştı.

Mü'min kadınların ve erkeklerin işkencelere uğradığına işaret eden sûrelerin ilki Buruc Sûresi'dir. Bu sûrenin âyetleri, giriş mahiyetinde, bir işkence ve yakma olayına işaret etmektedir; geçmiş tarihte bazı mü'minler imtihana maruz kalmış ve yakılmışlar, saldırganların ise belâları verilmiştir. Âyetleri inceleyelim:

"Burçlara sahip (olan) göğe andolsun, va'dedilen güne andolsun, (o gün) şahitlik edene ve şahitlik edilene andolsun. Kahrolsun hendeğin adamları. O yakıt doldurulup tutuşturulmuş ateş. Onlar hendeklerin başında oturmuşlardı. (İçine attıkları) mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Mü'minler, sırf aziz, övgüye layık Allah'a inandıkları için, onlar, bu mü'minlerden öç almışlardı. O (Allah) ki göklerin ve yerin mülkü kendisine aittir. Allah her şeye şahittir." (Buruc, 1-9)

Müfessirler, bu âyetler hakkında, bazı rivâyetler kaydetmişlerdir.[8] Bu rivâyetlerden birine göre, Yemen'de bir sihirbazın öğrencisi, hristiyan olan bir rahip sayesinde müslüman olmuştu. Kral, rahib ve öğrenciye işkence ederek ikisini de öldürmüştü. Ölümlerinden sonra her ikisinin de kerametleri ortaya çıkmış, insanlar da müslüman olmuşlar ve eski dinlerini bırakmışlardı. Kral hendeklerin kazılması ve içlerinde ateş yakılmasını emretmiş, tövbe etmeyen ve dininden dönmeyenlerin oraya atılmasını istemişti.

Yine bu rivâyetlerden birine göre, yahudilerin bazı bilginleri Medine'den Yemen'e göçmüşler, Zu Nuvas diye bilinen kralını iknâ edip yahudi yapmışlardı. Yemen'de hıristiyanlar da vardı. Bilginler, kralı teşvik ederek, onları hıristiyanlıktan vazgeçip yahudi olmaları için zorlamasını istediler. Fakat hıristiyanlar dinlerinden vazgeçmediler. Kral hendekler kazılmasını ve içlerinde ateş yakılmasını istedi. Onlardan inad edenlerin ateşe atılmasını emretti.

Durum ne olursa olsun, âyetlerin içeriği ve Ashab-ı Uhdud'a işaretle yetinmesi; Kur'ân'ı dinleyen Arapların Uhdud olayını bildiklerini, bu olayla, bazı insanların -Allah'a imandan başka günahları olmadığı halde- dinlerinden döndürülmeye mecbur kı-

---

8 Âyetlerin tefsiri için Taberi, Beğavi, İbn-i Kesir tefsirlerine, ayrıca Cevad Ali'nin, Tarih'ul A'rab Kabl'el İslâm, III, 165-209'a bakınız.

lındıklarından haberleri olduğunu gösteriyor. Bu olayın, Mekke'li müşriklerin aynı şekilde davranıp öç alma duygularını kabarttığı söylenebilir. Böylece, Rasul'e iman etmelerinden dolayı, Mekkeli liderlerin, müslümanlara aynı tavrı takınmaları bu sûrenin eleştirel girişiyle belirtilmektedir. Bunları takip eden âyetlere gelince, bunların, müslümanların musibetlerle karşılaşması ve dinlerinden döndürülme olaylarıyla ilişkili olduğundan kuşku yoktur. Bu konuda icma' sağlanmıştır. Âyetlerin özü ve içerikleri de bu icma'ı desteklemektedir:

"İnanmış erkek ve kadınlara işkence edip sonra (yaptıklarına) tevbe etmeyenler (yok mu), onlar için cehennem azabı vardır. Ve onlar için yangın azabı vardır. İnanan ve iyi işler yapan kimselere altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur. Şüphesiz Rabbi'nin tutuşu şiddetlidir. İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur. O bağışlayan, sevendir." (Buruc, 10-14)

Âyetler, mü'minleri dinlerinden döndürmeye çalışanlara sert bir uyarıda bulunmakta, onları tevbeye ve günahlarından dönüşe teşvik etmektedir. Mü'minleri övgüyle anmakta ve gönüllerine huzur vermektedir. Buruc Sûresi, erken inen sûrelerdendir. Bu da gösteriyor ki, liderler davetin ilk döneminden itibaren müslümanlara işkence etmeye başlamışlardı.

Bu konuda nakledilen rivâyetlerden anlaşılıyor ki, bu musibet, özellikle köle ve mustaz'af müslüman kadın ve erkeklere yöneltilmişti. Liderler, kendilerinin karşı koyuşlarına, uzaklaştırmalarına yalanlamalarına ve engellemelerine rağmen, Rasul'ün, çağrısına sürekli devam ettiğini, çeşitli çevrelerden onun sesine kulak verenlerin çoğaldığını, özellikle fakir ve zayıf çevrelerin onun çağrısında tam bir gönül huzuru, rahatlık, ferahlama gördüklerini, Rasul'ün de Kur'ân'ın telkini ile bu çevrelere iyilik yapmaya, onlarla ilgilenmeye, toplumdaki seviyelerini yükseltmeye çağırdığını görüyorlardı. Öte yandan, daha önce değindiğimiz gibi, halk kitlelerinin çoğunluğunu bu kesim oluşturuyordu. Mekke liderleri, Rasul'ün çağrısının bu ezilen kesim arasında kabul görmesinden ve bu kesimin kendilerinin kontrolünden çıkmasından endişe etmeye başladılar. Kendi konumlarının sarsılmasından korktular. Ta baştan bu işi engellemeye kalktılar. Önce elleri altında bulunan kölelere baskı ve zulüm etmeye başladılar. Mustaz'af kesimden güçlerinin yettiği kimseleri ezmeye çalıştılar. Onları yeni dinden dönmeye

zorladılar. Böylece davete karşı bir soğukluk, bir isteksizlik oluşturmaya, ona sempati duyan halk kitlelerini, zayıfları, fakirleri ve korumasızları ezerek engellemeye ve yıldırmaya çalışıyorlardı.

Bu baskı ve işkencelerle ilgili olarak pek çok rivâyet kaydedilmiştir. Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre söz konusu eylemler baskı ve zulüm Rasul'ü ve müslümanları alabildiğine üzüyordu. Bu işkencelerden bazıları şöyleydi: Müslümanlar yakıcı güneş altında elbiseleri çıkarılarak, kızgın kumlara yatırılıyor ve çıplak bedenleri üzerine ağır taşlar konarak o delirtici sıcak altında bekletiliyorlardı. Kendilerine su ve yemek verilmiyordu. Elleri ve ayakları zincirlerle bağlanıyor, sopalarla dövülüp kamçılanıyorlardı. Nihâyet bazıları bu işkencelere dayanamayıp can veriyordu. İşte bu şekilde canlarını inançları uğrunda feda edenler ölümsüz örnekler oluşturdular. İşkencenin her çeşidine katlanarak canlarını davetin uğrunda harcadılar. Bazıları da İslam'dan ayrıldığını ve şirke tekrar dönüş yaptığını söylemek zorunda kalmışlardı. Müslümanların zenginleri özellikle Ebu Bekir (r), zulme uğrayan köleleri sahiplerinden satın alıyor ve onları sıkıntılardan kurtarıyordu. Elde bulunan rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Kureyş'in ileri gelen güçlü ailelerine bağlı bazı kimseler de kendi ailelelerinin çeşitli baskılarına maruz kalmışlardı. Bu baskı ve zulmün sebebi ise, insanların dinlerini değiştirmelerini ve geleneklerini bırakmalarını önlemek, onların bu eylemlerinin yaygınlık kazanmasının önüne geçmek ve onlara karşı beslenen düşmanlıktı. İşte bu girişimler, ilerde açıklayacağımız gibi, onlardan çoğunun Habeşistan'a hicret etmelerine yol açmıştır.

Burada özellikle dikkat çeken bir nokta da, Mümin erkeklerin yanısıra kadınların da âyetlerde zikredilmesidir. Bu da gösteriyor ki, çağrının duyulması ile birlikte, kadınlardan bir grup Rasul'e iman etmiş; zayıf olmalarına ve müslümanların o sırada büyük takibat, sıkıntı ve işkencelere maruz kalmalarına rağmen daveti kabule koşmuşlardır. Rivâyetlerin bildirdiğine göre onlardan bazıları fiilî baskı ve işkenceye hedef olmuştu. Bu rivâyetlere göre mü'min kadınlardan bazıları, erkekler gibi, dinlerine bağlılıklarından dolayı hayatlarından olmuşlardı.

2. Habeşistan'a Hicret:

Nahl Sûresi -ki Mekke döneminin ortalarında inmiştir- bu baskı ve sonucunda meydana gelen hicretlere iki yerde işaret etmektedir. Birincisi:

"Kendilerine zulmedildikten sonra Allah yolunda göç edenleri, dünyada güzelce yetiştireceğiz, (Onlara vereceğimiz) ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilseler! Onlar ki, sabrettiler ve Rablerine dayanmaktadırlar." (Nahl,41-42)

Her iki âyetten de açıkça anlaşılıyor ki, Allah yolunda hicret, muhacirlere yapılan bir zulümden sonra söz konusu olmuştur. Yine her iki âyet, Allah'ın yardımının onlarla birlikte olduğunu, onları güzel bir yerde yerleştireceğini de müjdelemektedir. Âyet onların sabırlarını, Allah'a güvenmelerini ve dayanmalarını övgüyle anmıştır. Bunların hepsi, müstaz'af müslümanların uğramış oldukları işkenceleri, zulümleri dile getirmekte; sabırlarını, imanlarını ve psikolojik durumlarının güçlü olduğunu göstermektedir.

Önemli bir husus da, Nahl Sûresi'nden hemen önce inen Zümer Sûresi'nde, Allah'tan korkmaya, O'nun dinine bağlılığa ve hicrete teşvik eden bir âyetin olmasıdır. Söz konusu âyet:

"De ki: "Ey inanan kullarım, Rabbiniz'den korkun. Bu dünya hayatında güzel davrananlara güzellik ver. Allah'ın arzı geniştir. Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız ödenecektir." (Zümer,10)

Sanki bu âyet zulme uğrayanlara hicret izinini vermeye gelmişti. Ardından Nahl Sûresi'nin iki âyeti geldi. Bunlar da söz konusu eylemi bilfiil gerçekleştirmelerine işaret eden bir anlam içeriyordu[9].

Mekke devrinin ortalarında gerçekleşen ve kesinlik ifade edecek ölçüde mütevatir rivâyetlerle nakledilen Birinci Habeşistan

---

9 Zümer âyetinin Hicreti teşvik etmekle ilgili olduğu şeklindeki yaklaşımı destekleyen bir âyet daha var. Nisâ Sûresi'ndeki bu âyet, hicreti Allah'ın arzının genişliğine bağlamaktadır. "Melekler; kendi kendilerine zulmetmiş olanların hayatlarına son verecekleri zaman derler ki: Ne işte idiniz? Onlar da: Biz yeryüzünde zayıf bırakılmışlar idik, derler. Melekler: Peki orada hicret etmeniz için Allah'ın arzı geniş değil miydi? derler."

hicretine Nahl Sûresi'nin iki âyeti tarafından ışık tutulduğunda kuşku yoktur. Bu hicret iki kere gerçekleşmişti. Birincisinde on bir erkek, dört kadın; ikincisinde seksen üç erkek, on sekiz kadın bulunmuştu.

Rivâyetler, baskı ve işkenceler arttığında Rasulullah'ın mü'minlere şöyle dediğini kaydeder: "Habeşistan'a gidecek olursanız; orada bir kral var ki, yanında kimse zulme uğramaz. Orası adalet yurdudur; ta ki Allah içinde bulunduğunuz duruma bir çıkış yolu göstersin". Böylece müslümanlar ilk Habeşistan hicretine çıkmış oldu. İki kişi hariç, bu hicrete katılanların hepsi Kureyş'tendi. Bu iki kişi de, Kureyş'lilerle ittifak içinde bulunan kabilelerdendi. Hicrete katılanlar: Osman b. Affan, Osman'ın hanımı Rasulullah'ın kızı Rukiyye, Ebu Huzeyfe b. Utbe b. Rebia ve eşi Sehle binti Süheyl b. Amr, Benî Esed'ten Zubeyr b. Avvam, Beni Haşim'den Mus'ab b. Umeyr, Beni Zühre'den Abdu'r-Rahman b. Avf, Beni Mahzum'dan Ebu Seleme, Ebu Seleme'nin hanımı Umeyye b. Muğire'nin kızı Ümmü Seleme, Ebu Seleme'nin hanımı Umeyye b. Muğire'nin kızı Ümmü Seleme, Beni Cumah'tan Osman b. Maz'un, Benî Adiy'in dostu Amir b. Rebia el-Anzî ve eşi Leyla, Ebu Sibre b. Ebu Ruhm el-Amirî, Hatıb b. Amr b. Abdişems, Beni'l-Haris'ten Süheyl b. Beyzâ ve Beni Zühre'nin dostu Abdullah b. Mes'ud (r) idi.

Habeşistan'a ulaştıktan iki ay sonra Kureyş'in müslüman olduğu haberi kendilerine ulaştı. Hicaz'a döndüklerinde haberin doğru olmadığını gördüler. Akrabaları, dönenlere, tekrar işkence etmeye başladılar. Onlara ve başkalarına karşı sürdürülen işkence kampanyası gittikçe artırılıyordu. Bu sefer, bir öncekinin sekiz katına ulaşan bir sayıda, ikinci hicret gerçekleşti. bunların arasında birinci hicrete katılanların çoğu da bulunuyordu. Yine onların da çoğunluğu Kureyş'tendi. Beni Haşim, Beni Ümeyye, Beni Esed, Beni Abdişems, Beni Nevfel, Beni Abdi Kusay, Beni Abdiddar, Beni Zühre, Beni Teym, Beni Mahzum, Beni Cumah, Beni Sehm, Beni Adiy, Beni Amir ve Beni'l-Haris'ten... Bunlarla birlikte onların dostları olan, Züheyl'den, Behra'dan, Devs'ten Anz'den, Zubeyd'ten ve Yemen'den birçok kimse vardı. Kureyşli müslüman kadın ve erkeklerden; akrabaları, aile reisleri ya da amcaları Rasul'e karşı amansız mücadele veren kimseler de vardı.

Bu açıklama, bazı zihinlerde yer eden, muhacirlerin fakirlerden ve yoksullardan meydana geldiği; Kureyşlilerin Mekke devrinde İslam'dan uzak kaldıkları ve başlarının derde girmediği şeklindeki yanlış anlayışı bertaraf ediyor.

Açıktır ki, kâfirlerin liderleri, kendi çocuklarının, aşiretlerine bağlı erkeklerin ve kadınların İslam çağrısına katılmalarını kendilerine yediremiyor, bu uğurda harcadıkları çabanın boşa çıktığını ve insanların genellikle ona sempati duymaya başladığını görünce onlara karşı uyguladıkları işkenceleri ve zulümleri daha da arttırıyorladı. Allah'ın hikmeti gereği, hicret etmelerine izin verilmişti.

Kureyşlilerin dostları olarak bilinen birkaç erkek ve kadını istisna edersek, rivâyetlerin, muhacirler arasında köle ve yoksul şahısların adlarını kaydetmediğini müşahede ederiz. Bunun nedenini hemen söyleyebiliriz: Kureyş liderleri kendi ailelerine bağlı insanlara karşı daha katı tavır içinde bulunuyor, onları ezmeye çalışıyordu. Zira liderler, kendi ailelerine bağlı kişilerin müslüman olmalarının diğer ailelerin gençleri üzerindeki etkisini hesaba katıyorlardı. Bunun yanında yoksulların, kölelerin, fakirlerin ve yabancıların İslam'a girişlerine bu kadar tepki göstermeye gerek görmüyorlardı. İşte bu tespit, sanırım, bazı zihinlerde yer eden yanlış anlayışı düzeltmeye yeter.

Rivâyetlerin, ilk muhacirler arasında isimlerini kaydettiği kişiler arasında Rasul'ün amcasının oğlu Cafer b. Ebi Talib (r) de vardır. Biz, Cafer'in, akraba veya diğerlerinden gördüğü baskı ve işkence sonucu mu hicret ettiğini, yoksa Rasulullah'ın onu hicret edenlerin başkanı olarak tayin edip, Habeş kralına elçi olarak mı gönderdiğini bilemiyoruz. İkinci olasılığı daha tercihe şayan görüyoruz. Çünkü, Beni Haşim, çoğunluğu dinlerini muhafaza etse de Rasul'e yardım ediyor, onun yanında yer alıyordu. Onların bu tutumlarına bakarak, Cafer'e işkence ettiler demek hayli zordur. Kaldı ki, Cafer, Rasul'e taassup bağlarından dolayı yardım eden ve O'nu koruyan reisin oğluydu. Yanısıra başkasının ona zulmettiği ve kendisini hicrete mecbur kıldığı da söylenemez. Zira Rasul, halen Mekke'deydi ve hünüz hicret etmemişti. Dolayısıyla, akrabalık bağları, olası zulmü engelleyecek kadar güçlü ve kuvvetliydi.[10]

10 İbni Hişam'ın rivâyetleri arasında: Ca'fer, Habeşistan kralının meclisinde muhacirlerin temsilcisi olarak konuşuyordu, diyen nakiller de vardı. Bu da bizim tercihimizi pekiştirir. (bkz. I. 359-360)

Habeşistan'ın hicret yurdu olarak seçilmesine gelince; az önce kaydetiğimiz, Rasul'den rivâyet edilen hadiste, onların krallarının zulme rıza göstermeyen bir kişi olarak nitelendirilmesine ilave olarak, oraya kolaylıkla geçilebilmesi ve mevsim rüzgarlarının bu deniz seferinin şartlarına uygun olması da kaydedilebilir. Her ne olursa olsun biz inanıyoruz ki, oraya yapılan hicretin asıl nedeni, İslam çağrısı ve ona iman edenlerle Ehli Kitab -özellikle hıristiyanlar- arasında var olan fikri birliktelik ve aynı kaynaklı olma anlayışıdır. Bu birlik ve beraberliği, Nahl Sûresi'nden önce inen pek çok sûrenin Mekkî âyetleri müslümanların gönlüne işlemiştir. Rasul'ün Risaletinin doğruluğuna Ehli Kitab'ın her iki grubunun şahid olarak gösterilmesi, onların imana yönelik müsbet tavır ve durumları halinde sunulması da bu durumu pekiştirmişti. Geçen konularda, bunlardan bazı örnekler nakletmiştik: En'âm, 20; Kasas, 52-53; İsrâ, 107-109; Şûrâ, 13; A'râf 157. âyetleri gibi. Ayrıca akla, hıristiyan olan Habeşistan'ın hicret yurdu olarak seçilmesinin nedenleri arasında, davetin orada yayılma olanağı bulunması umudu da eklenebilir. İşte Cafer'in Rasul tarafından vekil olarak tayin edilmesi bu umudun bir sonucuydu. Muhtemelen, pek çok defalar, Necaşi'nin Habeşlilerin İslam'a girişlerinin rivâyet edilmiş olması, onlardan bazılarının müslüman olarak ve meseleyi yerinde incelemek amacıyla Rasul'e elçi olarak gönderilişi, düşüncemizdeki bu yaklaşımın doğruluğunu destekler mahiyettedir. Çünkü bu çağrının, orada başarıya ulaştığının izleri görülmektedir. Herhalde, Habeşlilerin Yemen hıristiyanlarına karşı zafer elde etmeleri ve bu zafere karşı Arapların sempati duymaları onu gönüllerinde yaşatmalarının da bu hicretin bu ülkeye yöneltilmesinde etkisi olmuştur. Müslümanlar bununla güçlü bir dost elde ediyorlardı. Müşrikler ise, müslümanların böylesine güçlü bir müttefik ile birlikte olmalarından korkuya ve endişeye kapılıyor ve eylemlerinden vazgeçmeği düşünüyorlardı. Bu düşünce aynı zamanda bize, Rum Sûresi'nin ilk âyetlerini de tefsir ediyor. Bu âyetler, müslümanların, Bizanslıların mağlubiyetine üzüldüklrine işaret etmekte, Allah'ın zaferini, yardımını va'detmekte ve mü'minlerin buna sevindiklerini bildirmektedir. Bunun yanında müşriklerin de Bizanslıların mağlubiyetine sevindikleri rivâyet edilmektedir.

"Elif, lâm, mim. Rum(lar) yenildi; (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde. Onlar, (bu) yenilgilerinden sonra yeneceklerdir; birkaç

(3-9) yıl içinde. (Onların) bu (yenilgileri)nden önce de, sonra da, iş, tamamen Allah'a aittir. Allah'ın yardımıyla, o gün mü'minler sevinir(ler). (Allah), dilediğine yardım eder. O, galiptir, merhamet edendir. (Bu), Allah'ın vaadidir.Allah vaadinden caymaz; fakat insanların çoğu bilmezler." (Rûm, 1-6)

Burada kaydedilmesi gereken bir husus da, ilk siret rivâyetlerinin, muhacirler hicret etmeye kalkıp yola koyulduklarında, onları Kureyş liderlerinin engellemeye kalktıklarını kaydetmemeleridir. Yine bu rivâyetler; muhacirler zorunlu ve çaresiz olarak hicrete baş vurdular ve Mekke'den dışarı atılıp kovuldular, şeklinde haberler de ihtiva etmiyor. Onların Mekke'den çıkışlarının aniden ve habersiz olarak gerçekleştiği ve ancak denize varıp deniz yolculuğuna başladıklarından sonra diğerlerinin haberi olduğu da kaydedilmemiştir. Çünkü bunlar sayıları az olan bir insan grubu değildir. Bu da gösteriyor ki hicret, ancak rahatsız edilmekten, sıkıştırılmaktan, ilişkilerin kesilmesinden ve zulümlerden kurtulmak, bu sıkıcı ortamdan ve bunun sonucu olarak maruz kaldıkları işkencelerden, dinden döndürülmeye zorlanma girişimlerinden müsterih olma, güven, huzur ve özgürlük havasını teneffüs etmeye duyulan istekten dolayı gerçekleşmiştir. Nahl âyetinin "Zulme uğradıktan sonra hicret ettiler." ifadesinin bunu gösterdiği söylenebilir. Herhalde Kureyş liderleri de hicret hareketine sevinmişlerdi. Çünkü bu, Rasul'ün hareketini ve faaliyetini zayıflatacak ve çeşitli kesimlerden oluşan etrafındaki insanları, başkalarını da etkileyebilecek taraftarlarını azaltacaktı. Rivâyetlere göre, Kureyş, Habeşistan kralına bir grup elçi göndermiş, muhacirlerin tehlikeli adamlar olduğunu söyleyerek, onları dışarı atması için onu ikna etmeye çalışmıştı. Kur'ân'ın, İsa'nın uluhiyetini inkâr ettiğini bahane ederek, din adamlarını ve kralı müslümanların aleyhine çevirmeye uğraştılar. Eğer bu rivâyetler doğru ise -biz bunların doğruluğuna herhangi bir engelin olduğunu sanmıyoruz- bu daha önce dikkat çektiğimiz ve açıklamaya çalıştığımız, hicretin sonuçlarını, Kureyş'in sonradan düşünmeye başladığını önceden hesaplayamadığını gösterir. Haberlerin bildirdiğine göre, Kureyşli elçilerin payına düşen hep başarısızlık olmuştur. Çünkü Habeşistan kralı, müslümanlarda bir ihlas, bir samimiyet görmüş; İslam'ın ilkeleriyle hristiyanlığın temel ilkeleri arasında bir uyum bulmuş. Bu nedenle müslümanlar, ondan yardım, destek ve iyilik görmüşlerdir. İşte bu da âyetin

içeriğini destekler mahiyettedir: **"Dünyada onları güzel şekilde yerleştireceğiz"**. Yine rivâyetlerin belirttiğine göre Cafer b. Ebi Talip, muhacirlerin sözcüsü ve Habeşistan kralının meclisinde kendilerinin savunucusu olmuştur. Bu da az önce Cafer'in hicret amacı hakkında söylediklerimizi destekler mahiyettedir.

Bazı oryantalistler, muhacirlerin sabırlarına, güçlüklere karşı dayanmalarına, akidelerinin sağlamlığına dil uzatmakta; kendilerini kurtarıp Rasulullah'ı yalnız bıraktıklarını iddia etmektedirler. Bu iddiaların, bir taraftan en ufak bir haklılık payı bulunmadığı gibi, diğer taraftan sırf bu günün aklıyla bile ölçüsüz, elle tutulmayacak bir yaklaşım olduğu; Peygamberin ve muhacirlerin çevre şartlarını tanımamaktan ve onları yerli yerince oturtamamaktan kaynaklandığı ortadadır. Hicret edenler iki şıktan birini tercih etmek durumundaydılar: Ya işkenceye göğüs gerip sıkıntı içinde yaşama devam ederlerdi -ki bu sırada bazılarının psikolojik durumları kötüye gittiğinden dinden dönmeye mecbur kalıyorlardı- ya da sabrederlerdi ki, bu sabır onların hayatına mal olurdu. Bu her iki durumda da müslümanların yararına olan bir şey yoktu. Bu iki durumun her ikisi de İslam'a girenlerin bazılarında görüldü. İşte böyle bir ortamda, hicret etmek eleştiri konusu olamaz. Aksine bu hareket, onların dinlerine bağlılıkları ve ondan ayrılmaktan korktukları; vatanlarını, ailelerini ve mallarını onun uğrunda feda ettikleri -ki muhacirlerin içinde büyük servet sahipi kimselerde vardı- anlamına geliyordu. Bu ise onlara saygı göstermeyi ve kendilerini takdir etmeyi gerektirir. Kur'ân, onların sabırlarını, eylemleriyle Allah'a dayanmalarını takdir etmiş bulunmaktadır. Tarihi açıdan da bu en doğru hareket tarzıdır. Zira Kur'ân'daki âyet olay üzerine ve olayın hemen ardından inmiştir. İlginçtir ki, eleştiriyi yapanlar, her zaman ve her yerde, ta insanlığın ilk nesillerinden günümüze kadar süre gelen ve Allah'ın dilediği zamana kadar da sürecek olan, her zaman pratik olarak yaşanan, daima tekrarlanan bir olguyu, yorumlama ve eleştirme hislerini tatmin uğruna bilmezlikten gelmektedirler...

3. İlk İrtidat Olayları:

Nahl Sûresi'nde yer alan ikinci işaret ise aşağıdaki âyette yer almaktadır; bu âyet dinden döndürülme eylemlerini ve hicret sahnelerinden birini içermektedir.

"Sonra Rabbin, şunların, şu işkenceye uğratıldıktan sonra göç eden, sonra savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Elbette (bütün) bun(lar)dan sonra Rabbin bağışlayandır, merhametlidir." (Nahl,110)

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, bazı müslümanlar fitneye düşmüş ve irtidat etmişlerdi. Sonra bunlar ya da bunların bazılarına hicret etme fırsatı doğmuş, onlar da hicret etmiş ve tekrar İslam'a dönmüşler, O'nun yolunda cihad edenler, sabır gösterip sebat edenler zümresine katılmışlardı.

Tercihimiz, buradaki **"Cihad edenler"** kavramının, savaş şeklindeki cihadı ifade etmediğidir. Aksine sabır gösterip, Allah ve dini uğrunda güçlüklere, zorluklara katlanmayı ifade ettiğidir. Çünkü âyet Mekkîdir. Bilindiği gibi bu dönemde kıtal anlamında, cihada (savaş) imkan yoktu. Aşağıda görüleceği gibi diğer bir Mekkî âyette de bu kavram, yine belirttiğimiz anlamda kullanılmıştır.

"Ama biz(im uğrumuz)da cihad edenleri biz, elbette yollarımıza ulaştırırız. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir." (Ankebut, 69)

Yukarıdaki Nahl Sûresi âyetinden önce gelen bazı âyetler, İslam'dan irtidat etmiş ve tekrar küfürle bütünleşmiş, ona gönlünü açmış, müslüman bir gruba yöneltilmiş eleştiriler içermektedir:

"İnandıktan sonra Allah'ı inkâr eden -kalbi imanla yatışmış olduğu halde (inkâra) zorlanan değil- fakat küfre göğüs açan, kimselere Allah'tan bir gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır. Bu, onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın da inkâr eden kavmi doğru yola iletmeyeceğinden ötürü böyledir. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir. Ve işte gafiller de onlardır. Gerçekten onlar, ahirette ziyana uğrayacaklardır." (Nahl, 106-109)

Âyetler, iki yönlü bir fitne (dinden dönme) ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Bunlardan birincisi herhangi bir zorlama ol-

madan, dünya hayatını ahiret hayatına tercih etme, dünyaya meyletme yani güzellikle dünya menfaatına mağlup olma şeklindedir. İkincisi ise zorlama ile içine düşülen fitnedir. Tercihimize göre, iki yönlü fitnenin (dinden dönmenin) zikredildiği âyetlerden sonra gelen Nahl Sûresi'nin 110. âyeti, zorla dinlerinden döndürülen, sonra bir fırsatını bulup kurtulan ve tekrar sağlam dinlerine dönen böylece Rabbani takdir ve mağfirete mazhar olan grubu kasdetmiştir.

Birinci gruba yöneltilen eleştiri, hiç kuşkusuz, çirkin bir eylem oluşu ve çirkin sonuçlar vermesiyle uygun düşecek sertliktedir. Zannediyoruz bu olay, Rasul ve müslümanlar üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Özellikle bu olayın, müslümanlardan büyük bir grubun zulümden kaçmak ve fitneye düşmekten kurtulmak amacıyla hicret etmesinden hemen sonra meydana geldiğini düşünürsek önemini kavrarız.

Bu konuda gelen rivâyetlere göre, dinden dönme, Rasulullah'ın Mekke'den Beytu'l-Makdîs'e İsrâ'sını (gece yürüyüşünü) haber verdiği esnada meydana gelmişti. Daha önce buna işaret etmiştik. İsrâ olayı üzerine bazı müslümanların dinlerinden dönmüş olmalarını -daha önce belirttiğimiz gibi bu hadisenin müşrik liderlerce bir koz olarak kullanılıp istisma edilmesiyle bazı müslümanların etkilenip şüpheye düşmüş olmasını- garip görmüyoruz. Hatta bu haberin doğruluğunu İsrâ, 60. âyetinden çıkarmak mümkündür: **"Sana gösterdiğimiz rüyayı insanlar için fitne (sınama) yaptık"**. Yalnız biz, âyetlerin işaret ettiği irtidat olayının başka bir nedenden kaynaklandığını tercih ediyoruz. O da, yukardaki âyetlerden önceki bir grup âyetin (Nahl, 98-105) tanımladığı, "Bir âyetin bir diğer âyetin yerine ya da yanına gelmesi"nin doğurduğu ortamdır. Kâfirlerin inatçı liderleri bu âyetleri dillerine dolamış ve bu münasebetle Rasul'e saldırılarını yoğunlaştırmış, ona iftiralarda bulunmuşlar ve bu âyetleri yabancı birinden öğrendiğini ileri sürerek propaganda yapmışlar ve bazı müslümanları etkilemişlerdi. Bizim bu tercihimiz "tebdil" âyetlerinin, "fitne" âyetlerinden sonra inmiş olmasına dayanmaktadır. "Fitne" âyetlerinden önce bazı âyetler, Allah'ın ahdine ve misakına bağlılıktan söz etmiş ve bunlara aykırı düşmekten sakındırmıştır. Allah'ın ahdini bozanlar eleştirilmiş, ona bağlı kalanlar övülmüştür. Böylece âyetler birbirine bağlanmakta ve tema bütünlüğü sağlanmaktadır.

Olay (dinden dönme), ilgili âyetlerden, siyak-sibakından anlaşılacağı gibi, etkileri ve sonuçları itibariyle Mekke devrinin en önemli olaylarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu önem, gerek olayın kendi yapısından olsun ve gerekse onu fırsat olarak değerlendiren karşıt grupların inananları fitneye düşürmesi ve doğurduğu sonuç ve etkileri itibariyle olsun değerinden bir şey kaybetmez. Söz konusu olaya işaret eden âyetler şunlardır:

"Kur'ân okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. Çünkü inananlara ve Rabb'lerine dayananlara o (şeytan)ın gücü yoktur. Onun gücü, sadece kendisini dost tutanlara ve Allah'a ortak koşanlaradır. Biz bir âyetin yerine (mekânına) başka bir âyet getirdiğimiz zaman Allah ne getirdiğini bilirken, "Sen (Allah'a) iftira ediyorsun (bu sözleri kendin uydurup Allah'a atıyorsun)" derler. Hayır (ama) çokları bilmiyorlar. De ki: "İnananları sağlamlaştırmak ve müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere onu, Ruhu'l-Kudüs (Cebrail), Rabb'inden hak (ve hikmet) gereğince indirdi". Biz onların, "Ona bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili acemi (yabancıdır, açık değildir), bu ise apaçık Arapça bir dildir. Allah'ın âyetlerine inanmayanları Allah doğru yola iletmez, onlar için acı bir azap vardır. Yalanı, ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur, yalancılar, işte onlardır." (Nahl, 98-105)

Âyetlerin özü ve içerikleri, bir bütün olarak onların Kur'ân'la ilgili bir olay hakkında indiklerini göstermektedir. Âyetler, Rasul (s)'e, bazı âyetlerin yerine/yanına konulacak başka âyetlerin vahyedildiğine işaret etmektedir. Rasul yeni gelen âyetleri okuyunca, kâfirlerin liderleri bu olayı dillerine dolamaya; Rasul'ü eleştirmeye, Kur'ân'ın ilahi bir vahiy olduğu şeklindeki iddiasına saldırmaya başladılar. Onun iftira ettiğini ve yabancı bir adamdan bu Kur'ân'ı öğrendiğini ileri sürmeye kalkıştılar. Herhalde onlar bu arada, "Melek'in değil, "Şeytan"ın Rasul'e vesvese verdiğini söylemişler ve değişikliği de bunun açık delili olarak göstermişlerdi. Şeytan yanlış yapabilir, fakat melek yanlış yapmaz. İnsanları davetten engellemek ve bazı müslümanlar üzerinde etkili olmak için bu olayı istismar ettiler. Bu propaganda sonucu, bazı müslümanlar, dünya menfaatlarını da göz önüne alarak dinlerinden dönmüşlerdi. Âyetler bu olay üzerine inmiş, Rasul'ü ve müslümanları sağlamlaştırmış, engelleyicileri ve dinlerinden dönenleri, âyetlerin üslubundan da anlaşılacağı gibi, şiddetle eleş-

tirmiştir. Allah'a tevekkül etmiş mü'minlerin üzerinde şeytanın bir gücü ve etkisi yoktur. Onun gücü yalnızca ortak koşanların yani müşriklerin üzerindedir. Muhakkak ki, Allah Tenzil'in hikmetini ve gerçeklerini en iyi bilendir. Her değişiklik ve tenzil/indirme ancak Allah'ın vahyinden ve Allah'ın en büyük meleği Ruhu'l-Kudüs'un Tenzil'indendir. Rasul'e, ancak bu şekilde kendisine vahyedilene uymak düşer. Allah'ın âyetlerine tenzil hikmetinin gereğine uygun şekilde iman etmeyenlere gelince; yalancılar ve iftiracılar onların kendileridir. Rasul bu tür şeylerden münezzehtir. Rasul'e öğretiyor diye iddia ettikleri adamın dili yabancı bir lisandır. Halbuki Kur'ân apaçık Arapça'dır. Onların delilleri kendi kendilerini çürütmektedir... Ve bu âyetlerden önce gelen âyetler ise şunlardır:

"Andlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil (şahid) yaptınız. (Artık nasıl o ahdi bozarsınız?) Allah yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk, diğer bir topluluktan (sayıca ve malca) daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bozucu bir vasıta yaparak, ipliğini kuvvetle büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın. (Yani kuvvetli taraf, yeminini bir hile vasıtası yaparak zayıf tarafa zulmetmesin). Çünkü Allah, sizi bununla deniyor. (Sayıca fazla olduğunuz zaman doğru hareket edip etmediğinizi sınıyor). Kıyamet günü, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyi size açıklayacaktır. Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat (O), dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Ve siz mutlaka yaptığınız şeylerden sorulacaksınız. Yeminlerinizi aranızı bozan bir şey yapmayın, sonra sağlam basmış ayak, kayar ve Allah'ın yoluna engel olduğunuzdan dolayı kötülüğü(n cezasını) tadarsınız ve (ahirette de) büyük bir azaba uğrarsınız. Allah'a verdiğiniz sözü, az bir paraya satmayın. Zira bilirseniz Allah'ın yanında olan, sizin için daha hayırlıdır. Sizin yanınızda bulunan (dünya malı) tükenir, Allah'ın yanında bulunan ise bakîdir (tükenmez). Biz sabredenlerin karşılığını, yaptıklarının en güzeliyle vereceğiz. Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatta yaşatırız, onların karşılığını yaptıklarının en güzeliyle veririz." (Nahl, 91-97)

Âyetler ahlaki ve sosyal telkinlerle ilgili genel kuralları ihtiva etse de; içerik olarak dikkatlice bakıldığında, kullanılan bazı ifadeler ve bu âyetlerin (fitne olayından bahseden âyetlerden) hemen önce gelmiş olması, evet bütün bunlar bu âyetlerin de olayla

ilgili olduğunu ve konuya; Allah'ın yolundan alıkoyan ve O'nun ahdini bozanların aleyhine bir giriş mahiyetinde geldiğini göstermektedir. Âyetler, sabırlı olmaya, Allah'ın ahdini dünyevi değerlerle bozmamaya bir çağrı da içermektedir. Zira Allah katındaki, insanların yanındakinden daha hayırlıdır. Âyetlerin özünden ve içeriğinden, Allah'ın ahdini bozmanın İslam'ın ahdini bozmayı ifade ettiği anlaşılıyor.

Açıktır ki, âyetlerin bu olay münasebeti ile inişleri, olayla ilgili olarak bazı eleştirileri, teşvikleri ve telkinleri kapsamaları, âyetlerin genel ilkeleriyle çelişki doğurmaz. Aksine bu, Kur'ân'ın tümü için geçerli olan bir kuraldır. Kur'ân âyetleri ve bölümleri, siretin olay ve hareketleriyle ilgili olarak iniyordu. Fakat bu, âyetleri, hiçbir zaman o olay ve ortama hasretmemizi gerektirmez. Aksine Kur'ân'ın ilke ve yasamaları süreklilik ve genellik gösterirler.

Ankebut sûresinde de işkence, dinden döndürme ve bu ortamla ilgili bir çok bölüm yer almaktadır:

(1) Sûrenin girişinde aşağıdaki âyetler yer almaktadır:

"Elif, lâm, mim. İnsanlar yalnız "inandık" demekle, hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki biz, onlardan öncekilerini sınadık. Elbette Allah (sınayacak) doğruları bilecek, yalancıları bilecektir. Yoksa kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini (bizim, kendilerine yetişip onları cezalandırmayacağımızı) mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar. Kim Allah'a kavuşmayı umarsa; Allah'ın, (buluşmak için verdiği) süresi gelmektedir. O işitendir, bilendir. Kim cihad ederse o, ancak kendi faydası için cihad etmektedir. Şüphesiz Allah, alemlerden zengin (müstağni)dir. İnanıp faydalı işler yapanların, mutlaka kötülüklerini örteceğiz ve onları yaptıklarının en güzeliyle mükafatlandıracağız..." (Ankebut, 1-7)

Bazı rivâyetler bu âyetlerin Medenî olduğunu kaydetmektedir. Hemen fark edileceği gibi, âyetlerin yapısı, üslubu ve içeriği, onların Mekkî olduğunu belirten rivâyetle uyum arzetmektedir.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre bazı müslümanların rahatsızlıklara karşı sabırları tükenmiş ya da tükenmek üzereydi. Sıkıntılar o dereceye varmıştı ki, şikâyet etmeye ve sızlanmaya başlamışlardı. Âyetler cesaret verme ve güzel vaadlerde bulunmayla birlikte bir azarlamayı da ihtiva etmiştir.

(2) Yukardaki âyetleri gelecek iki âyet takip etmiştir:

"Biz insana ana babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik. Eğer onlar seni, (gerçekliği) hakkında hiçbir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa (bu hususta) onlara itaat etme. Dönüşünüz banadır. O zaman size yaptıklarınızı haber veririm. İnanıp iyi işler yapanları salihler arasına sokarız." (Ankebut, 8-9)

Yine bazı rivâyetlere göre bu iki âyet, anne-babası tarafından işkence edilen, onlara karşı gelerek hicret eden bir müslüman hakkında inmiştir. Yanısıra bazı rivâyetler, onların Mekkî olduğunu ve Sa'd b. Ebi Vakkas (r) ile annesi hakkında indiğini kaydederler. Bilindiği gibi Sa'd'ın annesi oğlunun müslüman oluşuna öfkelenmiş ve onun irtidat etmesi için var gücüyle uğraşmıştı.[11] Âyetlerin içeriğinden hareket ederek onların Mekkî olduğunu tercih ediyoruz. Âyetlerin içeriği, anne-babasına isyan ederek Mekke'den hicret eden bir müslümanın durumundan çok, Mekke'de kalan ve anne-babası tarafından küfre girmesinde ısrar edilen bir müslümanın durumuyla uyum sağlamaktadır. Zira her iki âyet de müslüman olan oğulun dininde sebat etmesini hedef almakta, kişinin anne-babasına karşı ancak yumuşaklık ve iyilikle muamele etmesi gerektiğini belirtmekte, yalnız onlar küfür ve Allah'a ortak koşmayı istediklerinde oğullarının onlara itaat etmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu âyetlerde, bu sûreden daha önce gelmiş olan sûrelerde anne-baba hakkıyla ilgili olarak genel hükümler içeren Allah'ın öğütlerine ek bir öğüt bulunmaktadır. Önceki ilkelere örnek olarak İsrâ Sûresi'nde:

"Rabbin yalnız kendisine kulluk etmeniz ve anaya babaya yardım etmenizi emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşır (ihtiyarlık zamanlarında senin yanında kalırlar)sa sakın onlara "öf" deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle." (İsrâ, 23)

Ve En'am Sûresi'nde:

"De ki: "Gelin, Rabbinizin size neleri harâm kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin..."" (En'âm, 151)

Bu âyete bakarak, bazı müslümanların, kâfir olan anne-babalarına

---

11 Ankebut Sûresi âyetlerinin tefsiriyle ilgili olarak Taberi'nin kaydettikleri arasında şunlar da vardır: Sa'd (r) annesine: "Anne! Allah'a yemin olsun ki, senin yüz canın olsa, ve teker teker sonuncusuna kadar canlarının hepsi çıksa yine de dinimi bırakacak değilim." dedi.

karşı görevlerini belirlemede aşırı gitmiş, anne-babaları kendilerine dinden dönmeyi emrettiklerinde zor durumda kalmış olabileceklerini söyleyebiliriz. Allah bu âyetleri vahyetmekte, işi uygun bir konuma yerleştirmelerini sağlamıştır. Lokman Sûresi de bu âyete benzer iki âyet ihtiva etmektedir:

"Biz insana, ana babasını tavsiye ettik. Anası onu zayıflık üzerine zayıflık çekerek taşımıştır. Onun (sütten) ayrılması da iki yıl sürmüştür. "Bana ve ana babana şükret, dönüş banadır"... Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin ve bana yönelen kimsenin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır; size yaptıklarınızı haber vereceğim." (Lokman, 14-15)

Bu iki âyet, tercihimize göre, Lokman'ın öğütler zincirine ilave olarak gelmiştir. İki âyetin içeriği Ankebut Sûresi'nin iki âyetinin hedeflerini amaçlamaktadır. Bunlar, öncekilerine oranla evladın, kâfir olan anne-babasına karşı görevini daha fazla açıklamaktadır. Bu görev de, yalnız dünya işleriyle ilgili olan konularda onlara iyi davranmak, iyilik yapmaktır.

Bu tekrarlar, anne-babaların çocuklarına öfkelenmelerinin, baskıları ve ısrarlarının bir olayla sınırlı olmadığını gösteriyor. Mekke'de müslümanların pek çoğu bu durumla karşılaşmıştı. Özellikle Kureyş'in ileri gelen ailelerine mensup olanları bu konuda zor sınavlar geçirmişlerdi. Anlaşılacağı gibi, bu, işkence ve fitneye düşürmenin yeni bir biçimiydi. Yanısıra bu âyetlerde önemli bir nokta daha vardır. O da, bu ailelere mensup bazı gençlerin İslam'a yönelmiş oldukları, çağrıyı kabul ettikleri ve Rasul'ün etrafında kümelendikleri hususudur. Onlar bu tavır ve eylemlerini babalarının ve akrabalarının karşı koymalarına ve engellemelerine rağmen gerçekleştirmişlerdi. Nihâyet kendilerine yöneltilen baskı ve ısrar artırılmış, onlar da kendilerini kurtarmak amacıyla Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Az önce onların bu durumlarına dikkat çekmiş ve onların bu hareketlerinin doğruluğunu belirtmiştik.

(3) Sözünü ettiğimiz âyetleri aşağıdaki iki âyet takip etmektedir:

"İnsanlardan kimisi var ki "Allah'a inandık" der, fakat kendisine Allah yolunda eziyet edilince insanların işkencesini, Allah'ın azabı gibi sayar. Ama Rabbin'den bir yardım gelse, andolsun: "Biz beraberdik" der-

ler. Allah, alemlerin göğüslerinde bulunan (düşünceler)i (herkesten) daha iyi bilmez mi? Allah elbette inananları da bilir, iki yüzlüleri de bilir." (Ankebut, 10-11)

Rivâyetler her iki âyetin de Medenî olduğunu kaydetmektedir. Âyetlerin: "Eğer Rabbinden bir yardım gelirse", "Münafıklar" gibi bazı bölümleri, onların Medenî olduğu şeklindeki rivâyeti güçlendirmektedir. Çünkü Medine'ye ait ortam ve şartlara daha çok benzemektedir. Yalnız birinci âyetin ilk kısımları muhteva olarak genellikle Mekkî şartlara ve ortama benzemektedir. Aynı şekilde gelecek iki âyetin muhtevaları da önceki âyetler gibi Mekkî şartlara uygun düşmektedir.

"İnkâr edenler, inananlara: "Siz bize uyun, sizin hatalarınızı biz taşırız." dediler. Oysa kendileri, onların günahlarından hiçbir şey taşıyacak değillerdir. Onlar tamamen yalancıdır. Onlar, kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar ve elbette uydurdukları şeylerden sorulacaklardır." (Ankebut, 12-13)

Bu iki âyet de Mekkî özellikler taşımaktadır. Bundan dolayı da biz 10. ve 11. âyetlerin Mekkî olduğunu tercih ediyoruz. Bu iki âyet içerik olarak, yapılan baskı ve fitneyi vurgulamaktadır. Öyle ise âyetlerden çıkarılacak sonuç; karşılaşılan baskı ve zulüm karşısında yılgınlığa düşmüş, zayıflamış bazı müslümanların, kâfirler hesabına münafıklık yapmaya, onlarla beraber olmaya başladıklarıdır.

(4) 12-13. âyetler ise yukardaki sahneyi tamamlamaktadır. Liderlerin, İslam'dan uzaklaştırma, müslümanları aldatma ve onları dinlerinden döndürme çabalarında kullandıkları yeni yöntemlerden birini işlemektedir. Âyetler, kâfirlerin, sinirleri gergin ve imanları tam kökleşmemiş olduğunu fark ettikleri müslümanları iknaya çalıştıklarını; babalarının dinine dönüp yeni dinden ayrıldıklarında onların günahlarını ve hatalarını üstleneceklerini vaadettiklerini gösteriyor. Liderler bu yöntemi, akrabası çok olan ve kendilerine baskı yapmaya güçlerinin yetmediği müslümanlara karşı kullanıyorlardı. Bunun yanında onların bu sözleri, tartışma ve delil getirme sadedinde müslümanlara söylemiş olmaları da mümkündür. Müslümanlar, onlara kıyametin korkunçluğunu ve günahkar kâfirlerin orada varacakları yer hakkında hatırlatmalarda bulunduklarında onlar da bu şekilde karşılık vermişlerdir. Fakat

biz birinci olasılığı tercih ediyoruz. Çünkü bu iki âyet, işkence ve dinden döndürme âyetlerinden sonra gelmektedir; ayrıca liderlerin bu söylediklerinin psikolojik olarak ya da imanında zayıf olan kimseler üzerinde bir takım etkileri olmuştur.

Hac Sûresi'nde de konu ile ilgili âyetler bulunmaktadır:

"İnsanlardan kimi de Allah'a bir kenardan, (dinin bütününe inanmadan) ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır gelirse onunla huzura kavuşur ve eğer başına bir kötülük gelirse sırt döner. O, dünyayı da, ahireti de kaybetmiştir. İşte apaçık ziyan budur. Allah'ı bırakıp, kendisine ne zarar ne de yarar verebilen şeylere yalvaır. İşte (doğru yoldan) uzak(lara) sapma budur! Zararı faydasından daha yakın olana yalvarır. O, ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir arkadaştır! Allah, inanan ve iyi iş yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Şüphesiz O istediğini yapar. Kim Allah'ın, dünyada ve ahirette O'na (Rasul'e) yardım etmeyeceğini sanıyorsa öfkesini gidermek için her çareye başvursun. Kendini boğmak için (evinin) göğ(ün)e bir sebep (ip) uzatsın. Sonra (kendini) yerden kessin de baksın (bakalım) tuzağı öfkelendiği şey giderebilecek mi?" (Hac, 11-15)

Rivâyetlerin çoğuna göre Hac Sûresi Medenîdir. Bazıları da onun Mekkî olduğuna kaydeder. Biz bu sûrenin bölümleri üzerinde yaptığımız çalışmada sûrenin çoğunun Mekkî, az bir kısmının Medenî olduğu yargısına vardık. Şimdi verdiğimiz âyetler ise, üslubuna ve içeriğine dayanarak, Mekkî olduğunu tercih ettiğimiz âyetlerdir.

Bu âyetler, hemen fark edileceği gibi, müslümanların Mekke'de karşılaştığı işkence ve dinden döndürme faaliyetlerinden bir sahne ortaya koymaktadır. Ankebut,10-11. âyetleriyle oldukça benzerlikler vardır: Bazı müslümanlar karşılaştıkları zulümlere dayanamayıp zayıf düşmüşler, işkenceleri göğüslemeye, sıkıntılara katlanmaya, ilişkilerin kesilmesine ve buna karşı sabretmeye güç yetirememişlerdi. Allah'ın müslümanlara vaadettiği yardımdan kuşkulanmaya başladılar. İşte bununla ilgili olarak inen âyetler, bu tür insanlara genel bir üslubla etkili ve acı bir eleştiri yöneltmiştir.Âyetlerin konusu, Allah'a ibadet, O'nu tanıma ve O'na samimi bir şekilde bağlanma alanlarında insanların derecelerini belirtmektedir. İhlaslı, samimi insanın, gecikse de Allah'ın rahmetine ve yardımına kesin güvenmesi gerekir. Eğer onlara dünyada ulaşmasa dahi ahirette

ulaşacaktır. Sahibine menfaat dışında başka bir şey kazandırmayacak ve yüklemeyecek olan iman, gerçek bir mü'mine yakışacak iman değildir. Zira iman insanlara göre değişen dünya mallarıyla, menfaatıyla ilişkisi olmayan bağımsız bir olgudur. Allah'ın yardımının gecikmesine öfkelenen ve içlenen, bunun için irtidat edip inkâra kalkışan adamın durumu, herhangi bir şeye kafası bozulan ve kendi kendisini darağacındaki ipe asan kişinin eylemi gibidir. Böylece intihar eden adam öfkesini dindiremez; başkasına da zarar veremez. Kendi kendisini helâk etmekten başka bir iş de yapmış olamaz. Özellikle son âyette, bu tür durumlarda etkili olacak güçlü, psikolojik bir tedavi yer almaktadır. Bunun yanında âyetler bir bütün olarak, müslüman olduğundan dolayı işkenceye maruz kalan ve sıkıntılara düşen kişilerin gönül huzurunu temin etmekte; işkence ve sıkıntılara karşı sabretmeyip özgürlüklerini yitiren ve irtidat eden kişileri eleştirmektedir.

4. Yoğunlaşan Baskılar ve Yesrib'e Hicret

Ankebut Sûresi'nde şu âyetler hicreti övmektedir:

"Ey inanan kullarım, benim arzım geniştir, bana kulluk edin. Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz. (O zaman), inanıp iyi işler yapanları, cennette altlarından ırmaklar akan yüksek odalara yerleştiririz. Orada ebedi kalırlar. Çalışanların ücreti ne güzeldir! Onlar ki sabrederler ve (yalnız) Rabbleri'ne tevekkül ederler. Nice canlı vardır ki rızkını taşıyamaz, onları da, sizi de Allah besler. O, işiten, bilendir." (Ankebut, 56-60)

Birinci âyet, bu konunun daha önceki bir yerinde işaret ettiğimiz Zümer, 10. âyetine yakın bir anlam ifade etmektedir. Biz daha önce o âyetin, Habeşistan Hicretinin arefesinde mü'minleri sağlamlaştırmak, cesaretlendirmek ve hicrete izin vermek için indiğini söylemiştik. Ankebut Sûresi, Kur'ân'ın Mekke'de inen son sûresi olduğundan denebilir ki: Bu âyetler, bir taraftan müslümanlara karşı uygulanan baskının had safhaya vardığı, öte yandan Rasul ile Yesribli liderler arasında ilk biatın gerçekleştiği ve Yesriblilerin, zulme uğramış müslümanların dilediklerinde kendilerine hicret etmeleriyle şerefleneceklerini bildirdikleri bir sırada inmiştir. Onun için sağlamlaştırmayı, cesaretlendirmeyi ve izni birlikte ihtiva etmiştir. Yine bir ihtimale hatta âyetten anladığımıza göre, bazı müslümanlar hicretten endişe edip korktular. Orada helâk olmaktan ya da İslam'ı kabul etmeyecek, kendilerini mahrum bırakacak gurbet diyarında, sıkıntılı bir yaşama mecbur edileceklerinden ürktüler.Âyetler onların gönüllerine huzur verdi; korkularını silip süpürdü. Çünkü Allah'ın arzı geniştir ve O'nun kullarına düşen, hiçbir şeyi düşünmeden ona kulluk etmeleridir. Ölüm ise nerede olurlarsa olsunlar tüm insanların başına gelecek bir gerçektir. Öyleyse ölümden de korkmanın anlamı yoktur. Allah her canlının rızkını verir. Nice canlı vardır ki, kendi rızıklarını kendileri kazanmıyorlar. Öyleyse Allah onların rızıklarına kefildir. Artık açlık ve mahrumiyetten korkmak için ellerinde tutarlı bir gerekçe yoktur. Âyetlerin, korkanların gönüllerine huzur verdiğinden

ve müslümanların, Mekke'den Yesrib'e hicret hareketinin bu izin ve teşvikle başlayıp ondan sonra peş peşe geldiğinden kuşkumuz yoktur. Bu hicret hareketi, müslümanlar için, içinde bulundukları sıkıntıdan kurtuluşun en büyüğü olmuştu. Bu hareket, o ana kadar baskılarla ve tehlikelerle kuşatılmış, dar bir çerçeveye sıkıştırılan İslam'ın büyümesi, güçlenmesi ve yükselmesinin başlangıcı oldu. Hatta öyle ki, eğer bu hareket olmasaydı, tarihin en büyük olaylarından birinin (İslam'ın) seyrinin değişmesi bile ihtimal dahilindeydi. Daha buna benzer nice gelişmeler... Enfâl Sûresi'nin âyetleri içinde, hatırlatma türünden bir âyetin değindiği nice olaylara sebep olmuştur, hicret:

(Düşünün ki) bir zaman azdınız, yeryüzünde hırpalanan (güçsüzlerdiniz). İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki, şükredesiniz." (Enfâl, 26)

Muhacirlerin, Allah yolunda mallarını, vatanlarını terk etmelerinde, kendi toplumlarıyla bir düşmanlığa ve ilişkinin kesilmesine kadar varan bir ayrılığı göğüslemelerinde gerçekten büyük bir eylem vardır. Kur'ân bu eylemi takdirle yâd etmektedir:

"(Bir de o mallar), göç eden fakirlere aittir ki (onlar), yurtlarından ve mallarından (sürülüp) çıkarılmışlardır. Allah'ın lutuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Rasulüne (canlarıyla mallarıyla) yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır." (Haşr, 8)

Bunun yanında Âl-i İmran Sûresi'nin 195. âyeti de bu konu ile ilgilidir: *"Rableri onlara karşılık verdi: "Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmeyeceğim. Hep birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... Elbette onların kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım..." (Âl-i İmran, 195)*

Dikkat edilmelidir ki, bu âyette hicret, çıkarılma ve işkence eylemleri bir arada yer almıştır. Âyetin, özellikle ilk iki kavramın (göç edenler ve yurtlarından çıkarılanlar) bir arada zikredilmesiyle ilgili iki anlama işaret etmeyi amaçlamış olması gerekir. Bu iki anlam bizim anladığımız kadarıyla özgürce yapılan hicret, bir de zorunlu olarak gerçekleştirilen hicrettir. Şöyle de denilebilir: Muhacirler içinden bazı kimseler Rasul'ün teşvikiyle onun izni ile, Mekke'deki müslümanların genel olarak kendilerini toparlaması amacıyla, dı-

şarı atılmadığı ve fiilî zulme maruz kalmadığı halde hicret etmişlerdir. Yanısıra onlardan bazıları da işkence ve tehlikeye maruz kaldıktan sonra hicret etmiştir.

Hac Sûresi'nde:

"Allah yolunda göç edip sonra öldürülen veya ölenlere gelince; Allah onları en güzel bir rızıkla besleyecektir. Doğrusu Allah, rızık verenlerin en iyisidir. Onları memnun olacakları bir yere koyacaktır. Doğrusu Allah bilendir, halimdir." (Hac, 58-59)

Âyetlerde açıkça belirtildiğine göre müslümanlardan bir grup Mekke'den hicret etmiş, bunun sonucu ya ölmüş ya da öldürülmüştü. Âyetlerin bu insanlara övgüde bulunduğu ve onlardan söz ettiği de gâyet açıktır. Bu iki âyet, Rasulullah'ın Mekke'den Medine'ye hicret ettiği sırada, yolda indiği rivâyet edilen âyetlerden sonra gelmişlerdir. Şimdi bu âyetleri görelim:

"Senden önce hiçbir Rasul ve Nebi göndermemiştik ki o (bir şey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisine mutlaka atmış olmasın. Fakat Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hikmet sahipidir. (Allah böyle yapar ki) şeytanın attığını, kalblerinde hastalık olanlar ve kalbleri katılaşanlar için bir imtihan yapsın; zalimler elbette (haktan) uzak bir ayrılık içindedirler. Ve kendilerine ilim verilmiş olanlar da o (Kur'ân)'ın Rabb'inden (gelen) gerçek olduğunu bilsinler ve ona inansınlar; böylece kalbleri ona saygı duysun. Şüphesiz Allah, insanları mutlaka doğru yola iletir..." (Hac, 52-54)

Bu âyetlerin Garanik masalıyla ilgili olarak indiği söylenmiştir. Bu masala göre Rasul, Necm Sûresi'nin âyetlerini Kâbe avlusunda okurken o esnada Kur'ân'dan olmayan bir takım âyetler okumuştur (!): "Bunlar yüce olan Garanik'tir. Muhakkak ki, onların şefaatları umulur!" Bunların da şeytanın diktesi ile olduğu ve birinci âyette geçen "temennâ" kavramının "okudu", "umniyetuh" ise "okuyuşu" anlamına geldiği ifade edilmektedir... Böyle bir tefsirde zorlama olduğu çok açıktır. Bu açıklamaya göre; Rasul'den önce ne kadar Nebi ve Rasul varsa hepsinin Rasulullah'ın karşılaştığı gibi bir olayla karşılaşmış olması gerekir; Allah'ın Kelamı'nı okuduğu bir sırada dilinden Allah'ın Kelamı'ndan olmayan âyetler döküldüğü hükmüne varmak gerekir!!! Ayrıca bu rivâyette, birkaç açıdan, âyetlerin içeriği ve kapsamıyla uygunluk göstermeyen bariz

tutarsızlıklar vardır. Tefsirimizde bu anlayışı detaylı olarak tetkik edip eleştirdik. Biz bu âyetlerle ilgili açıklamanın şöyle olduğunu tercih ediyoruz: "Allah hangi nebiyi veya rasulü elçilikle görevlendirmiş ve o elçi bir işte dilekte bulunmuşsa -ki onların bu dilek/temennileri davetlerinin başarıya ulaşması hususundadır- şeytan her zaman onların bu temennilerinin gerçekleşmesine engel olmak istemiştir. Allah, elçisini destekleyip, âyetlerini sağlamlaştırmış, şeytanın vesveselerini ve girişimlerini boşa çıkarmıştır. Şeytanın bu engellemelerini, kalbleri hasta, katılaşmış, niyetleri kötü, çirkin emeller peşinde bulunanların aldanacağı bir hale sokmuştur. Kendilerine ilim, anlayış verilenler, Allah'ın gelen âyetlerini idrak eder, onlara iman ederler ve gönülleri onunla titrer, ürperir". İşte bu yaklaşım, âyetlerin hicret esnasında Rasul'e indiğini kaydeden rivâyetle uygunluk arzetmektedir. Ve bununla, Allah'ın, Rasulü'nün gönlüne huzur ve ferahlık vermesinin nedeni de anlaşılmaktadır. Çünkü Rasül'ün çağrısı etkisiz kalmış ve sonunda gizli olarak vatanını terk etme zorunda kalmıştır. Yanısıra davete katılan ve onun üzerinde sebat eden müslümanların gönlüne huzur ve ferahlık vermesinin nedeni de anlaşılmaktadır. Bunlardan sonra gelen âyetlerin (57-59. âyetlerde dahil olmak üzere) onlarla beraber ve aynı şartlarda inmiş olması ve onların da müslümanların Mekke'de acılarını tattığı dinden döndürme, işkence etme ve ezmeye çalışma eylemlerinin oluşturduğu halkayla ilgili olmaları, Mekke devrinin sonu ve Medine devrinin başlangıcında yaşanan bir hadiseye işaret etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Herhalde bu âyetlerle Ankebut'un 56-60. âyetleri arasında konu yönünden bir ilişki vardır. Çünkü bunlardan biri açlık ve ölüm korkularına karşı cesaretlendirme ve korkuyu silmeyi ihtiva ederken, diğeri, bazı muhacirlerin ölümle karşılaşmalarıyla ilgili olarak bir sakinleştirme ve gönül huzuru temin etmeyi içermektedir. Her ne olursa olsun bu iki grup âyet de, Yesrib'e hicreti, hicretin ortamını, hareketini ve değişik kapsamları bulunan psikolojik etkilerini içinde gizlemiş bulunmaktadır.

Geçen bölümlerde kaydettiklerimiz işkence ve dinden döndürme olaylarının açıkça ifade edildiği, bunlarla ilgili tabloları içeren âyetlerdir. Bunların yanısıra Rasul'e ve müslümanlara teselli ve sabır telkin eden, Allah'ın yardımını vaadeden, kâfirleri tehdit edip korkutan, Mekke devrinde, bölüm bölüm inen Kur'ân'ın pek çok

âyeti vardır. Bunların da, müslümanların kâfirlerden ve pek tabii olarak da liderlerinden gördükleri zulümler ve baskıya delil olarak alınması; müslümanların kendisiyle denendiği işkence ve dinden döndürme faaliyetlerine ilave edilmesi yerinde olur. -Daha önce belirttiğimiz gibi- âyetlerin erken bir dönemden başlayıp Mekke devri boyunca devam eden zincirleme olaylara ilişkin değerlendirilmesi gerekir. Daha önce bu eylemlerin açıkça işlendiğini gösteren âyetleri kaydetmiştik. Şimdi de üstü kapalı olarak bu olaylara ışık tutan âyetleri kaydedeceğiz:

1- (Uğrayacakları) çetin azaptan dolayı vay kâfirler(in halin)e! Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler, Allah'ın yolundan çevirirler, ve onun eğrilmesini isterler. İşte onlar, (haktan) çok uzaklara sapmışlardır. (İbrahim, 2-3)

2- Zalimlerin yaptığından Allah'ı gafil sanma. O, sadece, onları, gözlerin, dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyor. (İbrahim, 42)

3- Onlar tuzaklarını kurdular. Oysa dağları yerinden kaldıracak (cinsten) olsa bile onların tuzakları, Allah'ın yanındaydı. Sakın, Allah'ı rasullerine verdiği sözden cayar sanma! Çünkü Allah daima üstündür, öç alandır! (İbrahim, 46-47)

4- (De ki): "Ben, sadece bu şehrin Rabbi'ne kulluk etmekle emrolundum. O burayı saygı değer kıldı ve her şey O'nundur. Ve bana müslümanlardan olmam emredildi. Ve (bana) Kur'ân okumam (emredildi)". Şimdi kim yola gelirse kendi yararına gelmiş olur ve kim saparsa, de ki: "Ben ancak uyarıcılardanım..." (Neml, 91-93)

5- Gönderilen (mürsel) kullarımıza şu sözümüz geçmişti: "Mutlaka kendilerine yardım edilecektir. Ve galip gelecek olanlar mutlaka bizim ordumuzdur! "Bir süreye kadar onlardan yüz çevir. Ve onlar(ın halini) gör. Onlar da yakında göreceklerdir. Bizim azabımızı mı acele istiyorlar? Fakat o (azap) yurtlarına indiği zaman uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur! Bir süreye kadar onlardan yüz çevir. Ve (bekle de) gör, onlar da göreceklerdir!... (Saffat, 171-179)

6- Hiç şüphesiz biz rasullerimize ve iman edenlere dünya hayatında da, şahidlerin duracakları gün de elbette yardım edeceğiz. O gün zalimlere, mazeretleri fayda vermez. Onlar için lanet ve yurt(lar)ın en kötüsü vardır. (Mü'min, 51-52)

7- Ya biz seni alıp götürdükten sonra onlardan öç alırız. Yahut onları tehdit ettiğimiz şeyi sana gösteririz; bizim onlara gücümüz yeter.. (Zuhruf, 41-42)

8- Dönüşü olan göğe andolsun. Yarılan yere andolsun ki, o (Kur'ân), elbette (hak ile batılı) ayırt edici bir sözdür. O, şaka değildir. Onlar (Onu iptal etmek için) bir tuzak kuruyorlar. Ben de bir tuzak kuruyorum. Hele sen o kâfirlere mühlet ver, biraz bırak onları (bildiklerine gitsinler). (Târık, 11-17)

Konuyu daha derli toplu hale getirmek amacıyla Mekke'de meydana gelen işkence ve dinden döndürme eylemlerine ışık tutan ve bu olaylarla ilişkileri bulunan bazı Medenî âyetleri burada vermeyi yararlı görüyoruz. Bu âyetlerin bir kısmı hatırlatma ve değerlendirme türünden, bir kısmı da Medine'ye hicret etmekten aciz kalan müslümanlara uygulanan zulüm ve baskıların sahnelendiği türden âyetlerdir.

Şimdi birinci kısımla ilgili olan âyetlere birkaç örnek verelim:

"Allah inananları savunur. Allah hiçbir hain ve nankörü sevmez. Kendileriyle savaşılan (mü'min)lere, (savaşma) izn(i) verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla savması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı. Allah kendi (dini)ne yardım edene elbette yardım eder. Şüphesiz Allah, kuvvetlidir, galiptir. Onlar, kendilerine yeryüzünde iktidar verdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a aittir." (Hac, 38-41)

Bu âyetlerde Medine döneminin izleri açıkça görülmektedir. Âyetlerde işkence ve dinden döndürme eylemlerine ilişkin bazı olgular da yer almaktadır. Yani müslümanların zulme uğradığını, işkence ve sıkıntıların sonucunda yurtlarını terk etmek zorunda kaldıklarını, bu baskılara hedef olmalarının nedeninin yalnız Allah'a iman etmeleri; yalnız onun rububiyetini kabul etmelerinden başka bir günahları olmadığıdır. Yine âyetlerde açıkça belirtildiğine göre Allah onları savunacak, onlara yardım edecek kendilerini yurt sahipi kılacaktır. Allah onları, İslam'ın hükümlerini yürürlüğe koymaya, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoymaya muvaffak kılacaktır.

Müfessir ve râviler derler ki:[12] Bu âyetler, müslümanların, o ana kadar uğradıkları zulümlere ve işkencelere, karşı koymasına ve onlarla savaşmasına izin veren ilk âyetlerdir. Halbuki daha önceleri sabretmek ve savaşmamakla emrolunuyorlardı. Buna göre bu âyetler, Bakara Sûresi'ndeki savaş âyetlerinden önce inmişlerdir. Bu âyetler Medine'ye yapılan hicretten sonra, müslümanları bulundukları yeni ortamda cesaretlendiren, onların isteklerinin tahakkukuna teşvik eden ilk âyetlerdir.

Bununla beraber elimizde bu âyetler için kaydedilmesi yerinde olacak iki değerlendirme vardır; birincisi: Bu âyetler, müfesirlerin rivâyet ettiklerine aykırı olarak, ne savaşa izin vermekte ne de onu emretmektedir. Yalnızca müslümanların içinde bulunduğu zulüm ortamına değinmekte ve onlara Allah'ın yardımını vadetmektedir. Yalnızca, yapılacak bir saldırıya misliyle karşılık vermenin sebeblerini belirtmiş olabilir. İkincisi: Bu âyetlerin ilki açıkça ifade ediyor ki, müslümanlarla Mekke devrinde de savaşılmıştır. Bununla beraber, görebildiğimiz kadarıyla Mekke'de oldukları sırada müslümanlara karşı, Kureyş müşriklerinin toplumsal bir savaş verdiklerini ya da onların, müslümanlar Mekke'den çıktıktan sonra birtakım saldırı hareketlerine giriştiklerini bildiren herhangi bir rivâyet yoktur. Bu durumda âyet, ya zayıf müslümanların Mekke'de zaman zaman ölümlerine kadar varan bireysel düşmanlık ve işkencelere maruz kalışını kasdetmiştir, ya da müşrikler hicretten sonra müslümanlardan bir gruba saldırmıştır. Fakat bu saldırıyı kaydeden herhangi bir rivâyet elimize ulaşmamıştır. Bu konuyu, siretin, Medine devrine ayırdığımız ikinci cildinde tekrar ele alacağız. Zira bu daha fazla oradaki konularla ilgilidir.

"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün, onların sizi çıkarttıkları yerden siz de onları çıkarın! Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki, onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa, hemen onları öldürün; kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Onlarla savaşın ki, fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. Eğer vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Hâram ayı, harâm aya karşılıktır. Yasaklar, karşılıklıdır. Kim

12 Tefsiri için Taberi, Beğavi, İbn Kesir, Hazin ve Tabersi tefsirlerine bakınız.

size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın; Allah'tan korkun, bilin ki, Allah korunanlarla beraberdir. (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever." (Bakara, 190-195)

Âyetlerde Mekke'deki işkence ve dinden döndürme musibetiyle ilgili yerler vardır. Aynı zamanda fitnenin öldürmeden daha ağır olduğunu; kâfirlerin görüldüğü yerde öldürülmesini meşru kılan sebepleri açıklayan; kâfirlerin müslümanları yurtlarından çıkarmalarına karşılık onların da çıkarılmalarının yerinde olduğunu belirten hususlar yer almaktadır. Dinden döndürme ve dışarı çıkmaya zorlama olayı ancak Mekke devrinde gündemde olan bir konu olmuştur. Âyetlerin geri kalan bölümleri kâfirlerle savaşmanın şartlarını ve ortamını düzenlemekte, tehlike ve zor duruma düşmekten korunmak için Allah yolunda infak teşvik edilmektedir. Âyetlerin içerikleri, kâfir liderlerinin işkencelerinin, zulümlerinin, müslümanları dinlerinden döndürmelerinin hangi safhaya vardığını, buna rağmen müslümanların direndiklerini ve hicrete mecbur kaldıklarını, vatanlarını terk ettiklerini, bu olayların Mekke'deki davetin seyrinde ve müslümanların psikolojik yapıları üzerinde gerçekten çok acı ve derin izler bıraktığını bildirmektedir. İşte bunlar ve bir bütün olarak âyetlerin içerikleri gösteriyor ki, kâfirlerin zulümleri, işkenceleri, müslümanları aldatmaları, dinlerinden döndürme gayreti hâlâ sürmektedir. Bunun için de müslümanlara, onlara karşı ciddi bir şekilde savaşa hazırlanmaları ve savaşmaları emrediliyor. Zira hicret etmiş bulunmalarına rağmen, kendilerine ve dinlerine yönelik bulunan tehlike hâlâ devam etmektedir. Baskı ve zulmün devam ettiğini gösteren hususlardan biri de, hicret etmeye güç yetiremeyen, Mekke'de kalan ve hâlâ işkence altında bulunan zayıf müslümanların varlığıdır. Bu olay başka âyetlerde açıkça ifadesini bulmuştur.

Müfessir ve râviler diyorlar ki: Bu âyetler, kâfirlerle savaşı emreden ilk âyetlerdir. Bu âyetlerle daha önce geçen ve müslümanların zulme uğradığını belirtip savunma ve savaşa izin veren Hac Sûresi âyetleri arasında bir çelişki yoktur. Bununla beraber Bakara Sûresi âyetleri pratik bir şeyi ihtiva etmekte ve bu emrin uygulanması esnasında uyulması gereken, izlenmesi zorunlu ana çerçeveyi ve onun sınırlarını belirlemektedir.

Bakara Sûresi'nde:

"Gerçi hoşunuza gitmez ama, size savaş yazıldı (farz kılındı). Bazan hoşunuza gitmeyen bir şey, hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Sana harâm ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: "Onda savaş, büyük bir günahtır. Fakat (insanları) Allah yolundan, çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'dan alıkoymak, halkını ondan sürüp çıkarmak, Allah yanında daha büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak (adam) öldürmekten daha büyük bir (günah)tır." Onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların bütün yaptıkları dünyada da ahirette de boşa çıkmıştır. Onlar, ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır." (Bakara, 216-217)

Genel olarak tüm âyetlerin özellikle de ikinci âyetin Mekke'deki işkence ve fitneye düşürme musibetiyle ilişkisi açıktır. Çünkü kâfirlerin nerede ve ne zaman olursa olsun öldürülmesi gerektiği ifade edilmekte, geleneksel "hurumât" (yasaklamalar) dikkate alınmamaktadır. Sebep de, onların küfre talip olmaları, İslam'ı engellemeleri, zulüm etmeleri, Mekke halkını zulüm ve işkenceyle yurtlarından dışarı atmaları, müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmalarıdır. Zira Allah katında, müslümanları dinlerinden döndürme, öldürmekten ve geleneksel yasaklamalardan daha önemlidir. Ayrıca âyet, müslümanları, kâfirlerin katılıklarına ve baskı planlarını sürdüreceklerine, kendilerini dinlerinden edinceye kadar bu konuda sürekli ve samimi çalışacaklarına karşı uyarmaktadır. Tüm bunlarla birlikte aynı zamanda, davetin seyrinde ve müslümanların psikolojik yapıları üzerinde derin izler bırakan musibetlerin tekrarı söz konusudur. Ve müslümanların bu dönemde (Medine'de) kendilerine düşen görevi gerçekçi bir biçimde yerine getirmedikleri ve işlerine ciddiyetle sarılmadıkları an aynı durumların tekrar kendilerinin başına gelebileceği de hatırlatılmış oluyor:

"Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!" (Enfâl, 39)

Bakara Sûresi'nin 193. âyetinde de bunun bir benzeri geçmiştir. Bununla ilgili emrin, Bedir Savaşı'ndan sonra kapsamlı olarak tekrar edilişi -çünkü Enfâl Sûresi Bedir'den hemen sonra inmişti- gösteriyor ki, kâfirlerin fitnelerinin tehlikesi hâlâ canlılığını

koruyordu. Böylece tekrarın amacı da anlaşılmış oluyor ve müslümanların bu tehlikeye karşı sürekli uyanık, hazırlıklı bulunmaları ve onların belini büken Bedir darbesiyle yetinmemeleri her an onları savmak için gereken tedbirleri almaları gerektiği vurgulanıyordu.

Konumuzla yakından ilişkisi bulunan bir nokta da, Mekkeli müşriklerin müslümanları Kâbe ziyaretinden ve hacc ile ilgili görevlerden alıkoymalarıdır. Ki Mekkî âyetler hacc geleneğini benimsemiş ve onu yücelterek meşrulaştırmıştı. Bu da müşriklerin işkence, yıldırma, ilişkileri kesme ve düşmanlıkta ne derece ileri gittiklerini ifade etmektedir. Halbuki müslümanların bu ziyaret ve görevlerden alıkonması, Mekke'nin geçim kaynağını oluşturan, maddi üstünlüğünü ve nüfuzunu sağlayan köklü, kutsal bir geleneğe aykırı düşüyordu:

1- Allah için Hacc'ı ve Umre'yi tamamlayın. Eğer çevrilmiş (kuşatılmış) olursanız, kurbanı (gönderin). (Bakara, 196)

2- Onlar, Mescid-i Haram'dan geri çevirdikleri ve onun velisi, olmadıkları halde neden Allah onlara azap etmesin? O'nun velisi sadece muttakilerdir. Fakat çokları bilmezler. (Enfâl, 34)

3- İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve gerek yerli gerek dışardan gelen insanlar için ibadet yeri yaptığımız, Mescid-i Haram'dan geri çevirenler; kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı bir azap tattırırız. (Hac, 25)

Bu âyetler; müşriklerin Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarını kesin bir şekilde belirtmektedir.

Feth Sûresi'nden:

"Onlar öyle kimselerdir ki inkâr ettiler, sizi Mescid-i Haram'dan ve bekletilen kurbanları yerlerine varmaktan alıkoydular..." (Feth, 25)

Bu âyet, Mekkeli müşriklerin, Hicri altıncı senenin sonlarına doğru ziyaret amacıyla yola çıkmış olan Rasul'ü ve müslümanları Mescid-i Haram'dan alıkoymasına işaret etmektedir. Bu hareket, ilerde detaylı olarak açıklanacağı gibi, Hudeybiye Barış Antlaşmasıyla sonuçlanmıştır:

"Andlarını bozan, Rasul'ü çıkarmaya yeltenen ve ilk önce kendileri siz(inle savaş)a başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız?

Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten inanan insanlar iseniz, kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır. Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin sizi onlara üstün getirsin ve mü'minlerin göğüslerini ferahlandırsın; yüreklerinin öfkesini gidersin. Allah dilediğinin tevbesinin kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahipidir.." (Tevbe, 13-15)

Tevbe Sûresi Kur'ân'ın son inen sûrelerindendir. Âyetler, Mekke fethinden hemen önce inmişlerdir. Mekke ehli ile savaşmaya teşvik olayı, açıkça anlaşılabileceği gibi, onların Mekke döneminde müslümanlara karşı düşmanlıkları, baskıları ve Rasul'e karşı düzenledikleri komplo nedeniyledir. Bu da onların baskılarının, azgınlıklarının, düşmanlıklarının ve komplolarının hâlâ sürmekte olduğunu göstermektedir. Onların saldırganlık ve tehlike durumlarının hâlâ hayatiyetini koruduğunu ve bunun ancak onların güçlerinin nihai olarak kırılmasıyla ortadan kalkacağını hatırlatmaktadır:

"Ey insanlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri; Rabb'iniz Allah'a inandığınızdan dolayı Rasul'ü ve sizi çıkardıkları halde onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinizde onlara sevgi (mi) gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz ne varsa hepsini bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur. Onlar sizi ele geçirseler, size düşman olurlar, size ellerini, dillerini, kötülükle uzatırlar ve isterler ki inkâr edesiniz..." (Mumtehine, 1-2)

Açıkça görüldüğü gibi bu âyetler, geçmişteki işkence ve dinden döndürme girişimleri ile sağlam bir şekilde ilişki içindedir. Çünkü her iki âyet de Mekke liderlerinin, Rasul'e ve müslümanlara düşmanlık beslediklerini, taşkınlıkları ilkin onların başlattıklarını ve kendilerini vatanlarından, yurtlarından dışarı çıkarttıklarını bu nedenle onların tehlikelerine karşı sürekli olarak uyanık bulunmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Onların firsat buldukları an kendilerine kötülük etme, kendileriyle savaşma ve kendilerini dinlerinden döndürmek için var güçleriyle dillerini ve ellerini kendilerine uzatmakta tereddüt etmeyeceklerini dile getirmektedir. Bu iki âyet de, Tevbe âyetleri gibi, Mekke'nin fethinden önce inmiştir. Bu âyetler de, Mekkelilerin, Mekke devrinde olduğu gibi hâlâ müslümanlara

karşı düşmanlıklarını sürdürdüklerini ve azgınlıklarının etkisiyle hareket ettiklerinin devam ettiğini belirtmişlerdir.

Her iki âyetin tefsiri ile ilgili olarak kaydedilen rivâyetlere göre bunlar, "Hatib" adını taşıyan bir muhacir hakkında indirilmişlerdir: Hatib, Mekkeli bazı liderlere bir mektup göndermişti. Mekke fethinin arefesinde yazılan bu mektup, onlara, Rasul'ün Mekke gazvesine hazırlandığını haber veriyordu. Rasulullah, mektubun sahipini sıkıştırınca gerçeği itiraf etmiş, ardından da gerçek bir müslüman olduğunu vurgulamıştı. Mazeret olarak ailesi ve mallarının Mekke'de olduğunu ve orada onları koruyacak akrabası, yakınları bulunmadığını ifade ederek bu vesileyle mektup yazdığını, Mekkeliler nezdinde bir itibara sahip olmak istediğini ve böylece ailesini ve malını kurtarmayı amaçladığını açıkladı. Rivâyetin iki âyetle uyuşmayan herhangi bir tarafı yoktur. Kaldı ki daha sonra gelen âyetin "Akrabanız ve çocuklarınız kıyamet gününde size fayda vermez; aranızı ayırır." ifadesi, bu tavırda akraba ve yakınların etkisi olduğunu gösteriyor. Her ne olursa olsun, âyetler, yapılan zulüm, baskı ve bıraktığı izlerle ilgilidir.

Kur'ân'da, özellikle Rasulullah ile ilgili ve konumuzla da bağı bulunan bir grup âyet vardır. İsrâ Sûresi'nde:

"Neredeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin ed(ip yerinde duramaz hale getir)eceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından pek az (bir süre) kalabilirler." (İsrâ, 76)

Bazı rivâyetlerde kaydedildiğine göre bu âyet Medenîdir. Rivâyete göre, yahudiler Rasulullah'ı Şam'a gitmeye teşvik etmişler ve ona "Tüm peygamberler ancak Şam'da ortaya çıkmıştır. Eğer sen de gerçek bir peygamber isen onlara uyman gerekir." demişlerdi. Rasul de onlardan etkilenmiş hatta yola koyulacak olmuştu. Biz âyetin Medenî olduğundan ve bu güvenilir olmayan rivâyetten kuşku duyuyoruz. Özellikle âyet diğer âyetlerle tam bir uyum ve ahenk içinde, düzeni ve içeriğiyle bir bütünlük arz etmektedir. Rasulluh'ın kendisinin risaletini inkâr eden ve kendisiyle onlar arasında hicretten hemen sonra tartışmalar ve ayrılıklar ortaya çıkaran yahudilerin vesveselerini dinleyip, ona göre hareket etmeye kalkmış olması makul değildir. Nitekim yahudiler hakkında inen pek çok Kur'ân âyeti, onlara yönelik şiddetli eleştiriler ihtiva etmektedir. Ayrıca Rasul ile onlar

arasında düşmanlık kökleşmiş ve katılaşmış hale gelmişti. Öte yandan âyetin, eğer Medenî ise, bu konuda inmiş olması da makul değildir.

Bizim tercihimize göre âyet, Mekke devrinin olaylarından birine ışık tutmaktadır. Azgın liderlerin inatları ve engellemeleri ve Rasulullah'a karşı kaba ve gayrı insani ilişkilerini anlatmaktadır. Onların Rasul'e karşı saldırıları ve rahatsız etmeleri o kadar artmıştı ki, Rasul, daha Mekke devrinin ortalarında bile orayı terk etmeyi düşündü. Belki de bu, aynı zamanda, müslümanlara karşı işkencenin arttırılmasına ve onların da Habeşistan'a Hicret etmeyi düşünmelerine neden olmuştur. Nahl Sûresinin 41. âyeti bu hicrete işâret etmiş ve kendisinin inişinden önce meydana gelen bir olayı kaydetmiştir. Biz Rasul (s)'ün de bu sırada hicret edenlerle birlikte hicret etmeyi düşünmüş olmasını, İsrâ âyetinden ilhamla, uzak görmüyoruz. Öte yandan Rasul'ün, onların hicretinden sonra böyle düşünmüş olmasını da uzak bir olasılık olarak görmüyoruz. Çünkü bu sırada etrafındaki arkadaşları büyük ölçüde azalmış, bu da onun karşıtlarını ve engelleyicilerini güçlendirmiş, seslerini yükseltmelerine zemin hazırlamış ve kendilerinden daha fazla rahatsız edilmesine neden olmuştur.

İbn Hişam'da: "Ebu Bekir bu sıkıntı ve rahatsız zamanlarından birinde Mekke'den çıkıp hicrete kalkışmıştı. Bu hareketi muhacirlerin Habeşistan'a hicretinden sonra yapmıştı. Ehabiş'in lideri İbnu'd-Dağne ona rastladı. Onun hicret etmeye kalktığını görünce çok üzüldü ve ona senin gibisinin hicretine gönlüm razı olamaz dedi."

Ne olursa olsun âyet, siretin Mekke devrindeki sahnelerinden ya da önemli olaylarından birini ihtiva etmektedir. Bu olay ya da sahne Rasulullah'in şahsı ile ilgilidir ve bu önemli olaya görebildiğimiz kadarıyla siret kitaplarında hiç işaret edilmemektedir. Biz bunu söylerken pek tabii olarak Rasul'ün, Yesrib'e hicretinden iki sene önce Taif'e gittiğini kaydeden rivâyetleri biliyoruz. Fakat biz âyetin bu olaya işaret etmediğine inanıyoruz. Çünkü âyet eyleme dönüşmüş bir çıkışı haber vermemektedir. Halbuki Taif'e çıkış rivâyeti eyleme geçmiş bir olaydan söz etmektedir.

Rasul'ün Taif'e çıkış olayı, tefsir ve siret rivâyetlerinde Ahkâf Sûresi'nin şu âyetlerinin açıklamasında zikredilmiştir.

"Bir zamanlar, cinlerden bir grubu, Kur'ân dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Ona geldiklerinde (birbirlerine): "Susun, (dinleyin)" dediler. (Okuma) bitirilince de uyarıcılar olarak döndüler: "Ey kavmimiz" dediler. "Biz yola götüren bir Kitab dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine uyun, O'na inanın ki (Allah) günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi, acı azaptan korusun". Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir. Kendisinin O'ndan başka velileri de yoktur. Onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler." (Ahkâf, 29-32)

Elinizdeki kitabın metodu gereği bu konuda gelen rivâyeti kaydetmeyi uygun görüyoruz. Zira burada da baskı ve zulüm dönemine işaret edilmektedir:

Sözü edilen rivâyetlerin kaydettiklerine göre[13] Risaletin 8. senesinde, önce Hatice (r) ardından da Rasulullah'ın amcası Ebu Talib vefat etmişti. Her ikisi de Rasulullah'ın en güçlü yardımcıları ve destekçilerindendi. İşte bu nedenle Kureyş, onlar hayatta iken yapamadıkları işkenceleri yapmaya başladılar. Özellikle Ebu Talib'in vefatıyla tavırları daha da değişti. Hatta rivâyette yer aldığına göre Kureyşli alçak biri onun başına toprak savurmuş, o da bu haliyle evine dönmüştü; kızlarından biri onu, ağlayarak temizlemiş ve yıkamıştı. Rasul kızını teselli ederek; ağlama kızım! Muhakkak ki, Allah babanı koruyacaktır, demiş sonra şunları eklemişti: "Ebu Talib ölünceye kadar Kureyş hoşlanmadığım bir şeyi bana yapmadı". Sonra Taif'e gitmeyi düşündü. Taif liderlerinin hidâyetini ve onların yardımını elde etmeyi umuyordu. Gitti. Onlarla konuştu. Kendisi ile alay ettiler, O'nu yalanladılar. Çapulcu takımlarını ve kölelerini kışkırtarak kendisine sövdürdüler. O'nu, bir bahçeye (Bostana) sığınıncaya kadar taşlarla kovaladılar. Rasulullah, orada Rabbi'ne niyazda bulunurken şöyle diyordu: "Allah'ım gücümün zayıflığını, takatımın azlığını ve insanlar tarafından küçümsenmemi sana şikâyet ediyorum. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi! Sen ezilenlerin/müstaz'afların Rabbisin, (sahipisin) ve sen benim Rabbimsin. Beni kimlere emanet ediyorsun. Bana saldıran azgınlara mı, yoksa işlerimiz hususunda dizginleri ellerinde tutan düşmanlara mı! Eğer sen bana kızmıyorsan gerisine aldırmam. Bana vereceğin afiyet, benim için her şeyden daha iyidir. Karanlıkları aydınlatan yüzünün Nur'una sı-

13 Bkz. Siret-ü İbn Hişam, II, 28-31. Ayrıca Ahkâf âyetlerinin tefsiri için Taberi, Beğavi, Hazin ve Taberi Tarihi, II, 80-82'ye bakınız.

ğınıyorum. Bütün işlerin kendisine bağlı bulunduğu Nur'a... Gazabının bana inmesinden ve öfkenin bana ulaşmasından sana sığınırım..." Rebia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe onun haline acımış, kendilerine ait bulunan ve adı Addas olan hristiyan bir kölelerini çağırmışlar ve bir salkım üzüm koparıp Rasul'e takdim etmesini istemişlerdi. Köle denileni yaptı. Rasulullah elini üzüme uzatırken Bismillah/Allah'ın adıyla dedi ve yemeye başladı. Addas: Bu söz buralarda yaşayan halkın sözü değildir, dedi. (O da): Senin dinin nedir? diye sordu. Ben Ninovalı bir hristiyanım, dedi. Rasul ona: Salih bir adam olan Yunus b. Meta'nın memleketinden mi? diye sorduğunda, O: Sen onu nereden biliyorsun? dedi. Rasul: O benim kardeşimdir; o da Peygamberdi, ben de Peygamberim, diye cevapladı. Bunun üzerine Addas hemen Rasulullah'ın boynuna sarıldı. Ellerine ve ayaklarına kapandı. Addas, Rebia'nın iki oğluna geri döndüğünde onlara: Yeryüzünde ondan daha iyisi yoktur, dedi; Bana, ancak bir Peygamberin bilebileceği bir şeyi haber verdi. Sonra Rasulullah tekrar Mekke'ye döndü. Dönüş yolunda Allah ona Ahkâf âyetlerini vahyetti. Bunlarla ona, cinlerden bir grubun kendisini Kur'ân okurken dinlediğini ve iman ettiklerini bildiriyordu. Bu Rasul için büyük bir destekti; her ne kadar Arap müşrikleri kendisini yalanlasalar da, onlardan daha güçlü ve kuvvetli olan cinler O'na iman ediyor ve risaletini kabul ediyorlardı.

Rum Sûresi'nde Allah sabrı tavsiye ediyor:

"Sabret, hiç şüphesiz Allah'ın va'di haktır. İnanmayanlar seni yılgınlığa düşürmesin." (Rum, 60)

Âyetin, sıkıntıların ve baskıların şiddetlendiği bir sırada indiği anlaşılıyor. Hatta öyleki Rasulullah, bir eylemde bulunmayı bile düşünmüştü. Bu nedenle âyet, sabırlı olmayı, Allah'ın yardımının ve vadinin gerçekleşeceğini; Rasul'ün, kâfirlerin tavırlarından etkilenerek, şartlara uygun olmayan herhangi bir harekete girişmemesini emretmiştir. Rum Sûresi Kur'ân'ın Mekke'de inen son bölümüdür. Biz bu arada, âyetin inişinden önce, Rasulullah'ın Yesriblilerle görüşmüş, onlarla olumlu bir sonuca varmış ve bu nedenle de aceleci bir tavır göstermiş olabileceğini ihtimal harici görmüyoruz. İşte bu ortamda Allah, Rasulüne acele etmemesini söylemiştir. Zira hareket için uygun olan zaman daha henüz gelmemişti:

"İnkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri, ya da (yurtlarından) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir." (Enfâl, 30)

Mekke liderlerinin Rasul'e karşı düşmanlık ve kinleri o kadar arttı ki, artık kendi aralarında, onu yok etmenin çarelerini konuşuyorlar ve onu, çağrısına devam etmekten alıkoymanın yollarını arıyorlardı. Çünkü onlar şu ana kadar engelleme, baskı ve işkence etme yöntemlerinin bu işte başarılı olmadığını görmüşlerdi. Artık bundan sonra onu öldürmeyi ve bu işe bir son vermeyi düşünüp tasarlamaya koyulmuşlardı. Bunu Tûr Sûresi'nin bazı âyetleri hikâye etmektedir:

"Yoksa onlar "Bir şairdir, biz ona zamanın felaketlerini gözetiyoruz" mu diyorlar? De ki: "Siz gözetleyip durun; çünkü ben de sizinle birlikte gözetleyenlerdenim." (Tûr, 30-31)

Fakat umdukları gerçekleşmedi. Âyetin kaydettiğine göre onlar üç yöntem üzerinde düşünmüşlerdi: Hapsetmek, sürgün etmek, öldürmek. Siret rivâyetleri, onların bu kararlarının, Rasul'ü öldürme üzerinde, birleştiğini kaydederler. Suikast, Kureyş'in değişik boylarına mensup gençler tarafından gerçekleştirilecekti. Böylece intikam alanı genişleyecek ve Rasul'ün ailesi kısas talep edemeyecekti. Yine rivâyetlere göre, bu olay, Mekke Devrinin sonlarında gündeme geldi. Ve Rasulullah'ın şahsi hicreti, öldürüleceği haberinin kendisine ulaşması nedeniyle gerçekleşmişti. Rivâyetler derler ki: Rasul, risaletinin on birinci senesinde Yesriblilerden bazıları ile ilişki kurdu. Ve kendisine iman ettiler. Bir sonraki yıl daha büyük bir grup gelerek Rasul'e biat etti. İşte bu görüşmelerden sonradır ki, Yesrib'te İslam yayılmaya başladı. Ardından, büyük bir grup gelerek Rasul'e olan biatını yenileyip Rasulullah'ın ve müslümanların hicretini memnunlukla karşılayacaklarını, onlara yardım edeceklerini ve onu savunacaklarına dair onunla anlaştılar. Yesrib'e hicret bundan sonra başladı. Bu rivâyetlerde, onları kabul etmemize herhangi bir engel yoktur.

Büyük bir ihtimalle Mekkeli liderler, hicretin başarıya ulaşması ve Medine'de İslam'ın yayılması halinde doğacak vahim sonuçları kestirebiliyor; çıkarları ve Araplar arasındaki liderliklerinin zedeleneceğini, ticaret yolları üzerindeki Medine ile aralarında bir düş-

manlık oluşacağını tahmin edebiliyorlardı. Ve tüm bu kuvvetle muhtemel kötü sonuçları ancak Rasul'ün şahsını ortadan kaldırmakla halledebileceklerine kanaat getirdiler. Onların bu acil planları gösteriyor ki, Rasulullah Yesriblilerle ilişki kurmadan, bazı müslümanlar oraya hicret etmeden, onlar davetin büyük boyutlara varacağını ve kendilerini tehdit edeceğinin farkına varmamışlardı. Onlar, kendi anlayışlarına göre, baskı ve engellemelerinin, güçlerinin yettiği müslümanlara sürekli işkence etmelerinin bu daveti dar bir çerçevede tutmaya, müslümanları hayatlarından bezdirip İslamdan vazgeçirmeye yeterli olacağını sanıyorlardı. Yine onlar her ne olursa olsun bu sonuca varılacağını, Rasul'ün er veya geç helâk olacağını, davetinin bu dar çerçeve içinde sıkışıp kalmasının yok olması için yeterli olacağını zannediyorlardı.

Onun için, Tûr Sûresi âyetinin hikâye ettiği gibi, ona ölüm musibetinin gelmesini beklemeyi tercih ettiler. Hatta onlar, akrabalık saikleriyle onu himaye eden Ebu Talib'in vefat etmesi ve en güçlü moral kaynağı Hatice (r)'in ölümü ile bunun işaretlerini görmeye başlamışlardı. Gerçekten de Rasulullah çok bunalmış ve Taif'e gitmek zorunda kalmıştı. Oradan dönüşünde Mekke'ye girmeye takatı kalmamıştı. Siret rivâyetlerinin kaydettiğine göre ancak liderlerden birinin himayesiyle tekrar geri gelebilmişti. İşte onların meseleye bakış açıları bu düzeyde iken, onun Yesriblilerle ilişki içine girişi, onlarla anlaşması, onların yanına hicret etmesinin onları da ilgilendireceği pek tabii idi. Çünkü onlar kendilerinin galip geldiklerini ya da üstün gelecek düzeye gelmek üzere olduklarını hesap ederken işler birdenbire değişmiş, gelişmeler aleyhlerine dönmüş oluyordu. Halbuki onlar, onun davetinin gerilediğini ya da yok olmak üzere olduğunu ve faaliyetlerinin asla payidar olmayacağını hesap ediyorlardı.

Âyetin kaydettiği hapsetme, sürgün etme ve öldürme girişimlerinde bulunma komploları gösteriyor ki; Mekke'deki resmi otoriteler, sonunda bu olayın önemini kavramış ve ortak bir tavır içine girmişti; zira Medine'ye yapılan bu hicretin, çıkarlarına verecek büyük zarar ve kendileri için oluşacak büyük tehlikeyi sezmişlerdi. Gâyet açıktır ki, onların Rasul'ü Mekke'den çıkarma fikirleri, bugünkü anlamıyla, Rasul'ün elini kolunu bağlayacak ve hareket etmesini önleyecek bir "sürgün" şeklinde olacaktı. Aksi halde O'nu Mekke'den çıkarmanın bir anlamı olmayacaktı ve kaldı

ki normal bir çıkarma olsaydı, zaten bu Rasulullah'ın da arzu ettiği bir durumdu.

Konuyla ilgili olarak aşağıdaki âyeti okuyalım:

"Eğer siz o (elçimiz Muhammed)e yardım etmezseniz, iyi bilin ki, Allah ona yardım etmiştir: Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde, inkâr edenler kendisini (Mekke'den) çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına "Üzülme, Allah bizimle beraberdir!" diyordu. (İşte o zaman) Allah ona (yardım etti, kalbini) yatıştıran (huzur ve güven) ini indirdi ve onu, sizin görmediğiniz askerlerle destekledi; inanmayanların sözünü alçalttı. Yüce olan, yalnız Allah'ın sözüdür. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir." (Tevbe, 40)

Âyet, yukarıda açıkladığımız gibi, öldürüleceğini haber aldığında Mekke'yi terk etmek zorunda kalan Rasul'ün Allah'ın inâyetine ve yardımına nasıl kavuştuğunu hatırlatmaktadır.

İcma ile sabit olduğuna göre, arkadaşı Ebu Bekir ile birlikte gizlice Mekke'den ayrılmıştı. Rivâyetler, Rasul'ün kurtulmasının, Kureyşlilere çok dokunduğunu bildirmektedir. Zira onlar, Rasul'ün, ellerinden kurtulup Yesrib'e ulaşmasının kendileri için ne kadar büyük bir tehlike oluşturacağını idrak etmişlerdi. Bunun için onu arayıp, yakalayacak ve yoluna devam etmesini engelleyecek kişiler peşine taktılar. Rasulullah onların böyle davranacaklarını biliyordu. Onun için arkadaşı ile birlikte, rivâyetlerin Mekke'yi kuşatan dağlardan biri olan Ebu Sevr Dağı olarak kaydettiği dağda, bir mağarada saklandı. Ortalık yatışıncaya kadar orada kaldı. Bu rivâyetlerde âyetlerle uyuşmayan herhangi bir şey yoktur.

Âyet ilk olarak Rabbani desteğin Rasul ile birlikte olduğuna işaret etmekte, ikinci olarak da onun bu zorlu durumda ne denli bir cesaret ve iman sahipi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kendisinin, onların ellerinden kurtulmasının ve Medine'ye geçmesinin; İslam'ın güçlenmesinde, yayılmasında ve düşmanlarının bozguna uğratılmasında ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Hiç kuşkusuz bu olay, siretin en etkin ve geniş boyutlu olaylarından biridir. Bu olay, daha önceden başlamış olan, müslümanların Yesrib'e hicretinin zirvesi olmuştur. Ki, biz bu olayın İslam'ın yükselmesi ve büyümesinin başlangıcı olduğunu söyledik. Hatta şöyle denmesi de doğru olur: Bizzat Rasulullah'ın kurtuluşu, bu olayın en etkin ve başarılı tarafıdır.

Mekke liderlerinin durumları ve komploları ile Rasulullah'ın kişisel hicretinin şartları ne olursa olsun, bu olayda, Rasul'ün yüce ahlakı, sağlam yürekliliği, mü'minlerin üzerine titremesi ve onlara karşı merhametli oluşu sadedinde kaydedilmesi ve takdir edilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Rasulullah'ın, Yesribli liderlerden, kendisine yardımcı olma ve kendisini savunma bey'atı aldıktan sonra, hemen bireysel olarak hicret etmemesi, Mekke'de kalıp ashabının hicret işlerini idare etmesi, onları hicrete karşı cesaretlendirmesi ve bu hicreti organize etmesidir. Kendisinin geride kalıp onların görmeleri gereken zorunlu işlerini görmesi; O'nun bu konuda herkesten geride kalıp hicrete niyet edenlerin hicreti tamamlanıncaya ya da en azından çoğunluğunun hicreti sağlandıktan sonra hicret etmiş olmasıdır.

Bu arada, Rasulullah'ın maruz kaldığı baskı, zulüm ve bunların sonuçları münasebetiyle inen âyetlerle beraber; Rasul'e karşı düzenlenen komplolar, gizli olarak Mekke'yi terk edişi, takip edilişi dışında, Onun maruz kaldığı bireysel baskı, zulüm ve eziyetleri incelemek istiyoruz:

a) Kâfirlerin onunla alay ettiğini hikâye eden Enbiyâ ve Furkan sûrelerinde yer alan iki âyet dışında bu konuda Kur'ân'da açık bir şey yoktur.

1- Kâfirler seni gördükleri zaman, seni ancak alaya alırlar: "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" diye... (Enbiyâ, 36)

2- Seni gördükleri zaman, mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar: "Allah bunu mu rasul göndermiş"... (Furkan, 41)

Ayrıca, daha önce çeşitli nedenlerle kaydettiğimiz âyetlerde geçtiği gibi, O'na yalancı, iftiracı, sihirbaz, şair, kâhin, mecnun gibi sıfatlar yakıştırmışlardı.

Hac Sûresi'nde:

"Kendilerine apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman kâfirlerin yüzlerindeki inkârı anlarsın. Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar. De ki: "Size bundan (bu kin ve öfkenizden) daha kötü bir şey haber vereyim mi? Ateş! Allah onu fakirlere vadetmiştir. Ne kötü sonuçtur (o)." (Hac, 72)

Burada âyet, Kur'ân'ın kâfirler üzerinde ne kadar etkili olduğunu, kâfirlerin neredeyse Rasul'ün üzerine çullanacaklarını anlatmaktadır. Fakat bu kin düşünce planında kalmıştır.

b) İbn Hişam pek çok rivâyet keydediyor ve bu rivâyetlerde, Rasul'e yapılan bazı eziyetleri anlatıyor. Bunlar arasında az önce kaydettiğimiz; Mekke'de, üzerine toprak dökülmesi, Taif'te çeşitli sövgülere maruz kalması ve çakıl taşlarıyla taşlanması gibi olaylarla birlikte aşağıdaki olaylar da vardır:

1- Ebu Cehil Safa yanında Rasulullah'ı gördü, Ona hakaret etti ve kendisine sövdü; Onun dinini nahoş şekilde kusurlu göstermeye çalıştı, eylemini hafife aldı. Bu olay Rasul'ün amcası Hamza'ya ulaştı -o sırada henüz müslüman olmamıştı- öfkesi kabardı. Ebu Cehil'i Kâbe'nin avlusunda karşıladı ve yayı ile ona saldırdı. Ve başını feci şekilde yardı. Sonra ona dedi ki: Sen ona mı sövüyorsun? Ben de onun dinindenim. Gücün varsa bana karşı koy! Bu arada Beni Mahzum'dan bazı adamlar Ebu Cehil'e yardım etmek istediler. Ebu Cehil: Bırakın onu, Allah'a yemin olsun ki kardeşinin oğluna çirkin biçimde sövdüm[14].

2- Ukbe b. Ebi Muayt Rasul ile birlikte oturdu. Bir süre onu dinledi. Sonra Ubey b. Halef yanına geldi. Ve: Eğer sen bir daha onunla oturur, ikinci bir defa onu dinlersen ve şimdi gidip onun yüzüne tükürmezsen yüzüm senin yüzüne harâm olsun dedi. Allah'ın düşmanı da kalktı aynısını yaptı[15].

3- Bir gün Kureyş'in ileri gelenleri Kâbe'de toplanmış, aralarında konuşuyorlardı: Bizim bu adamın işinde sabrettiğimiz kadar başka işte sabrettiğimiz görülmemiştir. Halbuki biz onun yaptıklarına karşı sabrediyoruz. Onlar daha bu sözlerini bitirmeden Rasulullah geldi. Rükne ellerini sürdü. Sonra Tavaf etti. Onların yanında geçerken, kendisine laf atmaya başladılar. Rasulullah hiç oralı olmadı, tavafina devam etti. Onlar Rasul'ü tekrar alay konusu ettiler...

4- Ebu Leheb, Hakem b. As ve Ukbe b. Ebi Muayt, Rasulullah'ın evine komşu idiler. Namaz kılarken üzerine bağırsak türü şeyler atıyorlardı. Hatta bazan pişmekte olan yemek tencerelerinin içine bile atıyorlardı. Biz bu tür olayların olabileceğini ihtimal dahilinde görüyoruz[16]. Fakat Kur'ân'ın bu türden olaylara işaret etmemesi; bunun yanında liderlerin ya da onlardan bir grubun Rasul'e yaklaştığını ve onunla anlaşmaya çalıştığını kaydetmesi, pek çok Kur'ân

14 Bkz. İbn Hişam I, s. 387
15 a.g.e. I, 309-310.
16 a.g.e. II, 25.

âyetinden anlaşıldığına göre o, sürekli olarak sert eleştirileri, yergileri ve kesin delilleri ihtiva eden âyetleri onlara okumakla güçlü ve üstün olan taraf pozisyonunda bulunuyordu. İşte bu nedenlerden dolayı bu olayları kabul etmekte ihtiyatlı davranmayı uygun buluyoruz.

Müslümanlardan, güçlü asabiyet/akrabalık ilişkileri bulunanlar daha çok baskı gördüler, Rasul'ün de güçlü bir kabilesi ve asabiyeti vardı. Onun içindir ki, onun da eziyete maruz kalmış olabileceği mantıklı gelmektedir. Rivâyet edildiğine göre Kureyşliler ondan uzak duruyor, ondan korkuyor ve bazen herhangi bir nedenle öfkelendiği zaman ondan merhamet diliyor, akrabalık bağlarının aşkına ricada bulunuyorlardı. Böylece kendileriyle ilgili bir Kur'ân âyetinin inip kendilerini damgalamamasını ve kıyamete kadar sürecek sonsuz bir lânete uğramamalarını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu gerçekten olması muhtemel olan bir şeydir. Onların, Rasul'ün peygamberliğine inanmamış olmalarının zikredilmesine rağmen; onu, şair diye niteliyorlardı. Araplar ve başta liderleri, şairlerden uzak duruyorlardı ki, yolcuların yollarda, kervanlarda okudukları bir hicivle hicvedilmesinler, onlardan bazısı Rasul'ün sihirbaz, bazısı da kâhin olduğuna inanıyordu. İşte bu grup insanların içlerine korku ve ürperti salıyordu. Bununla beraber biz, liderlerden pek çoğunun, Rasulullah'ın risaletinde doğru olduğuna inandıklarına inanıyoruz. Onların Rasul'e karşı inkârî bir tavır takınmaları daha çok kibir ve çıkarlarının zedelenmesinden korkmalarından dolayı idi. Kur'ân'ın bu konuya ışık tutan ilgili âyetlerini daha önce vermiştik.

Hicr Sûresi'nde bizim bu görüşümüzü destekleyen iki âyet vardır:

"O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve ortak koşanlara aldırma. O alay edenlere karşı biz sana yeteriz." (Hicr, 94-95)

Burada Allah, Rasulüne güvence vermekte ve onu kâfirlerin tuzaklarından, hilelerinden ve eziyetlerinden koruyacağını müjdelemektedir.

Aynı güvence, oldukça geç bir dönemde inen Tûr Sûresi'nin bir âyetinde de geçmektedir:

"Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen, gözlerimizin önündesin. Kalktığın zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et." (Tûr, 48)

Allah en iyisini bilir...

5. Hicret Etmeye Güç Yetiremeyenler:

Şimdi de Mekke'de kalan müslümanların üzerindeki baskının sürekli devam ettiğini bildiren âyetlere bir göz atalım:

"Size ne oldu ki Allah yolunda ve; "Rabbimiz bizi şu, halkı zalim (olan) şehirden çıkar, bize katından bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver!" diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?" (Nisâ, 75)

Âyet açıkça bildiriyor ki, Mekke'de, hicret etmekten aciz olan erkekler, kadınlar ve çocuklar vardı. Ve onlar Mekkelilerden ya da kendi akrabalarından büyük bir baskı ve zulüm görüyorlar ve bu sıkıntıdan kurtulmak için Allah'a dua ediyorlardı. Âyet, müslümanları Mekke'lilere karşı savaşmaya teşvik etmekle ilgili olarak inmiştir. Bu da onların, Mekke'de müslümanlara karşı başlattıkları düşmanlıkla ilgilidir. Yine âyet, bu teşvikin mustaz'afları kurtarmakla ilgili olduğu hususunda açıktır. Bu da, pek tabii olarak, onların hâlâ eziyet içinde ve dinlerinden dönmeleri için zorlamalarla karşılaştıklarını ifade eder.

Aynı şekilde aşağıdaki âyet:

"Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler: "Ne işte idiniz?" dediler. "Biz yeryüzünde aciz düşürülmüştük." diye cevap verdiler. Melekler dediler ki: "Peki, Allah'ın arzı geniş değil miydi ki oraya hicret edeydiniz?" İşte onların durağı cehennemdir, ne kötü bir gidiş yeridir, orası! Yalnız hiçbir çareye gücü yetmeyen ve hicret için yol bulamayan, gerçekten zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç. Çünkü Allah'ın bunları affetmesi umulur. Allah çok affeden, çok bağışlayandır. Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer bulur, bolluk bulur. Kim Allah ve Rasul'ü için göç (hicret) etmek amacıyla evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükafatı Allah'a aittir. Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Nisâ, 97-100)

Âyet, açıkça Mekke'de halen hicret etmemiş müslümanların bulunduğunu bildirmektedir. Bunlar arasında gerçekten güçsüz ve hicret imkanından yoksun olanlar olduğu gibi, aksine, hiçbir

sebep olmadığı ve sadece dine olan samimiyetlerinin azlığı nedeniyle hicret etmeyenler de vardı. Bu kimseler hicret etmektense neredeyse dinlerinden dönmeyi tercih edeceklerdi. İşte yukarıdaki âyetler bu ikinci grubu uyarmakta ve onları hicret etmeye teşvik etmektedir. Hicret için doğacak en ufak bir fırsatı değerlendirmeleri gerektiği, zira hicretin, çekilen baskı ve zulümlerin sonu olacağı vurgulanmıştır.

"Onlar öyle kimselerdir ki, inkâr ettiler, sizi Mescid-i Haram(ı ziyaret)dan ve bekletilen kurbanların yerlerine varmasından alıkoydular. Eğer (orada), kendilerini bilmediğiniz için tepeleyeceğiniz ve bilmeyerek tepelemenizden ötürü, kendileri yüzünden bir belâya uğrayacağınız inanmış erkekler ve inanmış kadınlar olmasaydı (Allah, sizin savaşmanıza engel olmazdı. Böyle yaptı) ki, Allah, dilediğini rahmetine soksun. Şâyet (inananlar ve inanmayanlar) birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri, acı bir azaba çarptırırdık. O zaman inkâr edenler, kalblerine kızgınlık ve gayreti, o cahiliyye (çağının) kızgınlık ve gayretini koymuşlardı. Allah da Rasul'üne mü'minlere huzur ve güvenini indirdi; onları takvâ kelimesine (sebata ve ahde vefaya) bağladı. Zaten onlar, buna layık ve ehil idiler. Allah, her şeyi bilendir." (Feth, 25-26)

Birinci âyet; Mekke'de mü'min bazı erkek ve kadınların bulunduğunu açıkça bildirmektedir. Âyetten, onların eziyet ve fitneye düşme endişesiyle müslümanlıklarını gizledikleri anlaşılıyor. Onların Mekke'de kalışları geçerli bir nedene; acizlik ve zayıflığa dayanıyordu.

İkinci âyet ise; kabul edilen görüşe göre, Rasulullah (s) ile Kureyş arasında Hudeybiye'de meydana gelen antlaşmayla ilgilidir: Rasulullah (s) Hicretin altıncı senesinde müslümanlarla birlikte, Kâbe'yi ziyaret amacıyla, yola çıkmıştı. Mekkeliler ona karşı koymuş ve engellemişlerdi. Neredeyse savaş çıkacaktı. Daha sonra anlaşma için bir araya gelindi ve aralarında barış antlaşması yapıldı. Görüşmeye gelen Kureyş'liler, cahiliye tutkusuyla bazı şartlar koşuyorlardı. Rasul (s) kendisinden bir ictihadla, onları hoş görmeye çalıştı. Çünkü barış antlaşmasında büyük yararlar görüyordu. Onlara karşı tavizkâr davranışı ilk etapta müslümanları üzdü. İleri sürülen bu şartlar içinde Rasul'ün, Mekkelilerden birinin, ailesinin izni olmadan, müslüman olup Medine'ye gelmesi halinde onu tekrar Mekke'ye iade edeceği; fakat Mekkelilerin ise böyle bir şarta bağlılıklarının olmadığı, muhacirlerden herhangi biri

Medine'den Mekke'ye gelecek olsa geri verilmeyeceği hükmü de vardı. Hemen fark edileceği gibi rivâyetler öz olarak âyetin ruhu ile uyum içindedir[17].

Rivâyet edildiğine göre Sehl b.Amr bu barış görüşmelerinde Kureyş'in elçiliğini yapıyordu. Bu arada bir müslüman, babasının kendisini bağladığı bağlar ve zincirlerle sürüne sürüne kaçıp gelmişti. Ne var ki, antlaşma imzalanmıştı. Rasulullah (s) yaptığı antlaşmaya bağlı kalarak, karargahlarına kadar gelen bu müslümanı babasına iade etti.

Mumtehine Sûresinden:

"Ey inananlar, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların (gerçekten) inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu (kadı)nlar onlara helâldir; ne de onlar bunlara helâl olurlar. Onların (kâfir kocalarının; bunlara) sarfettikleri (mehirleri) onlara verin. Ücretlerini (mehirlerini) kendilerine verdiğiniz taktirde bu (kadı)nlarla evlenmenizde sizin için bir günah yoktur. Kâfir kadınların ismetlerini (nikah, akrabalık veya herhangi bir bağlarını) tutmayın (onlarla ilişkileri kesin ve kâfirlere katılan kadınlara) harcadığınız (mehr)i isteyin. Onlar da harcadıklarını istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda hükmediyor. Allah bilendir, hikmet sahipidir. Eğer eşleriniz(e sarfettiğiniz mehirler)den herhangi bir şey kâfirlere gider de, sonra (onlardan da size kaçan kadınlar çıkar ve bu kez mehir ödeme) sıra(sı) size gelirse, eşleri giden (mü'minlere), harcadıklarının mislini verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının." (Mümtehine, 10-11)

Birinci âyet bazı müslüman kadınların ilk etapta muhacirlerle beraber hicret etmekten aciz kaldıklarını, daha sonra bir fırsatını bulup hicret ettiklerini vurgulamaktadır. Âyetin muhtevası, bu olayın Hudeybiye'den sonra meydana geldiğini bildiren rivâyetlerle uyum içindedir[18]. Kadınların akrabaları, Medine'ye gelip Hudeybiye antlaşmasının gereği onları geri almak istediklerini söylüyorlardı. Âyet onları geri vermeyi yasakladı ve onların sahiplerine tazminat (fidye) ödemeyi emretti. Kadınların kaçışları pek tabii olarak gösteriyor ki; onlar Mekke'de eziyetlere ve fitneye maruz kalıyor-

---

17 Bkz. İbn Sa'd, III, 139, 139-150, ibn Hişam, III, 355-321.

18 Bkz. İbn Hişam, III, 375-377, âyetlerin tefsiri için de Taberî, Beğavî, Hazin ve İbn Kesir tefsirlerine bakınız.

lardı. Aynı zamanda onların güçlü imanlarına ve yürekliliklerine de işaret edilmiştir. Bu da siret olayları içinde parlak bir sahneyi ve kadınların tavırlarıyla ilgili önemli bir hareketi ifade etmektedir.

Yine her iki âyetin ifadesine göre, hicret eden müslümanların bazılarının eşleri Mekke Devri boyunca küfürlerine yapışmışlardı. Kocaları hicret edince onlarla beraber hicret etmeyip Mekke'deki kâfir akrabalarıyle birlikte kalmayı tercih etmişlerdi. Buna ilave olarak da onların bazıları Medine'de kocalarını terk etmiş ve tekrar Mekke'ye dönüş yapmışlardı. Verdiğimiz bu âyetlerde Mekke döneminin tezahürlerinin işlendiği açıktır.

Burada değinmek istediğimiz bir nokta daha var. O da, müslümanların, kendilerine yapılan eziyetlere, zulüm ve baskılara aynısıyla karşılık vermeleri hususudur. Zira birtakım âyetlerde bunun izlerini taşıyan örnekler mevcut. Kaldı ki böyle bir durumun olması da oldukça doğal. Çünkü tüm müslümanların, yapılan baskı ve zulme boyun eğmeleri, sabretmeleri beklenemez. Müslümanlar arasında Ömer b. Hattab ve Hamza b. Abdulmuttalib (r) gibi, bireysel olarak, güçlü kuvvetli şahsiyetler bulunduğu gibi, akrabaları nedeniyle güçlü sayılanlar da vardı. Özellikle Rasulullah (s)'ın çevresi ve dönemi gibi, kabile asabiyetinin zirvede olduğu bir ortamda bu durumun mahiyeti daha iyi anlaşılır. Zira bu dönemde, bu güçlerin, insanların birbiriyle ilişkilerinde, haklarını korumada, onurlarını ve namuslarını kollamada önemli düzenleyici fonksiyonları vardı.

Bir âyette cihad çağrısına kulak asmayan bazı müslümanların tavırları eleştirilmektedir:

"Kendilerine: "Ellerinizi (savaştan) çekin, namazı kılın, zekâtı verin!" denilenleri görmedin mi? Kendilerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir grup, insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla korkmaya başladılar: 'Rabbimiz, niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı?' dediler. De ki: "Dünya geçimi azdır, korunan için ahiret daha iyidir. Size kıl kadar haksızlık edilmez." (Nisâ, 77)

Âyet açıkça belirtiyor ki, bazı müslümanlar daha önceki ortam gereği, savaşmamak, namazı ikame etme ve zekatı verme ibadetiyle yetinmekle emrolunmuşlardı. Kendilerine cihad farz kılınınca bazıları dedikoduya başladı ve korktukları ortaya çıktı. Tefsirci-

ler ve râviler bununla ilgili olarak bazı nakillerde bulunmuşlardır: Mekke'de güçlü ailelere mensup bir grup müslüman, kâfirlerin düşmanlıklarına ve eziyetlerine, Mekke'de, karşılık vermek için Rasulullah'dan izin istediler. Rasul, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Mikdad b. Esved (r) ve başkalarından oluşan bu gruba izin vermedi ve onlara sabretmelerini söyledi. Rivâyetler genel hatlarıyla birinci âyete uygundur. Zaten akla ilk gelen de Mekke ortamında sürtüşme ve savaşa izin verilmemesidir. Çünkü savaş Medine Devrinin çok erken bir zamanında farz kılınmıştır. Rasul, hicreti üzerinden daha birkaç ay geçmeden, sağa sola seriyyeler (birlikler) çıkarmaya başlamıştı. Mademki, Mekkî Kur'ân'da bunu emreden açık bir şey yoktur, öyleyse bu iş ona talip olanların isteğiyle gerçekleştirilmiş olmaktadır. Kur'ân'da Rasul'ün iznine engel bir husus da yoktu. Buna benzer örnekler siret boyunca, oldukça çoktur. Rivâyetler, âyetlerin, az önce isimlerini verdiğimiz muhacirler ve arkadaşlarını eleştiri sadedinde geldiğini kaydederler... Fakat ne var ki bu isimleri verilen insanlar birçok güçlüğü göze alarak hicret etmiş ve hicret sonucunda da olabilecek gelişmeleri tahmin etmişlerdi. Zaten onlar hicret etmekle cihadın içinde bulunuyorlardı. Onun için de bu gibi insanların, Allah tarafından, savaş farz kılındığında gevşek davranacaklarını çok uzak bir ihtimal olarak görüyoruz.

Dediğimiz gibi, bu insanlar zaten böyle bir şeyi bekliyor ve ta Mekke döneminde bunun için izin istiyorlardı. Biz bu noktayı önceki ve sonraki âyetlerin siyakından hareketle muhtevalarını da göz önüne alarak yaptığımız incelemede bu savaşa karşı gevşeklik ve bezginlik gösterenlerin münafıklardan ve kalpleri hasta olanlardan bir grup olduğuna kanaat getirdik. Nisâ Sûresi'nin 60-83. âyetlerini bilinçli olarak tetkik eden herkesin, bizim vardığımız sonuca varacağına inanıyoruz.

"(Onların) Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler! Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle süslü gösterdik; sonunda dönüşleri Rab'lerinedir. O onlara ne yaptıklarını haber verir.." (En'âm, 108)

Âyette açıkça bildirildiğine göre müslümanlar kâfirlerin Allah'a sövmesine neden olmamak için kâfirlere sövmekten ve onların tanrılarına sövmekten alıkonmuştur. Bu aynı zamanda beşeri olan tabii bir olguya da işaret etmektedir. Çünkü herkes kendi

yaptığının doğru olduğuna inanmakta ve içinde bulunduğu hayatın kötü olarak değerlendirilmesine katlanamamaktadır. Ayrıca müslümanlara, onların işlerini, Allah'a havale etmeleri telkin edilmekte; Allah'ın, kıyamet günü onların yaptıklarının karşılığını vereceği bildirilmektedir. Müslümanlara düşen sabırlı olmaları ve öfkelenmemeleridir.

Âyet, bazı müslümanların zaman zaman kâfirlere eleştiri türünden ve onların inançlarına yönelik bazı sövgülerde bulunduklarını göstermektedir. Bu ise ancak bireysel olarak güçlü şahsiyetlerin -taraftarları ne kadar güçsüz de olsa batıla karşı cesaret sahipi olan kişilerin- tavrıdır. Ve âyet, müslümanlar içinde böyle olanların varlığını, kâfirlerin baskı ve azgınlıkları karşısında bu kişilerin susmadığını açık bir biçimde gösteriyor.

"İnananlara söyle: Allah'ın günlerinin geleceğini ummayanları affetsinler ki (Allah'ın kendisi), bir toplumu yaptıklarıyla cezalandırsın." (Casiye, 14)

Râviler âyetle ilgili olarak şunları kaydeder: Bazı müşrikler Ömer b. Hattab (r)'a sövdüler. O da onlara sövdü. Az kaldı iş büyüyordu. Bu sırada âyet indi. Onlara gönüllerini hoş tutmalarını, sabretmelerini, sonucu iyi olmayacak hareketlere kalkışmamalarını telkin ediyordu[19]. Rivâyette âyete ters düşecek bir husus yoktur. Bununla beraber şöyle bir ihtimal de olabilir: Âyetin öğüt verdiği mü'min, kâfirlerin müslümanlara karşı sergiledikleri genel tavrı eleştiren ve onlara karşı susmaya yanaşmayan biri de olabilir. Bu durumda mesele, bizim konunun çerçevesini aşar ve onu teyid etmekten uzak kalır.

Davet Usulü:

"Hikmetle, güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Çünkü Rabb'in, yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir. Eğer (bir topluluğu) cezalandıracaksanız, size yapılanın aynısıyla cezalandırın. Ama sabrederseniz and olsun ki o, sabredenler için daha iyidir. Sabret, sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir, onlara da üzülme, kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme. Çünkü Allah korunanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir." (Nahl, 125-128)

Rivâyetlerin bildirdiğine göre 126-128. âyetler Medenîdir. Uhud Savaşı'ndan sonra inmişlerdir. Çünkü Rasulullah, amcası

---

19 Tefsiri için Taberi, Beğavi ve Hazin tefsirlerine bakınız.

Hamza'nın şehadeti ve karnının yarılması üzerine çok üzülmüştü. Bu nedenle Kureyş kâfirlerinden intikam almak niyetiyle yetmiş kişiye aynısını yapacağına yemin etti.

Âyetlerin muhtevası ve kendinden önceki âyetle olan uyumları, bizim, kaydedilen rivâyetleri kabul etmemize engel olmaktadır. Bunun en iyi açıklaması şöyledir: Âyet, Rasul ve müslümanlara, davette izlemeleri gereken Kur'ânî ve Rabbanî bir metod çizmekte; insanları hikmetle, güzel öğütle davet etmeye, onlarla en yararlı ve güzel bir uslupla mücadele etmeye davet etmektedir. Eğer kendilerine kötülükle karşılık verilirse, aynısıyla karşılık vermekte serbesttirler. Sabretmeleri, hoşgörülü hareket etmeleri ve işi Allah'a havale etmeleri ise daha iyi olur. İlk bakışta anlaşılan, bu telkinin kâfirlerin tahammül edilemeyecek tavırları nedeniyle yapılmış olmasıdır. Ayrıca güçlü müslümanların, gönüllerinden geçirdiği, onlara karşı koyma isteğinden kaynaklanmıştır. Hatta öyle anlaşılıyor ki, bazı müslümanlar fiilî olarak sert ve katı bir tutum içine girmişlerdi.[20]

"Size verilen şeyler, dünya hayatının bir geçimidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve daha süreklidir. (Fakat bu mükafat), inanıp Rabb'lerine dayanan kimseler içindir. (Onlar) büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar; kızdıkları zaman, affederler. Rabb'lerinin çağrısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri aralarında danışma (şura) iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar. Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder barışırsa onun mükafatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa böyle hareket edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar (işte bunlar kınanırlar ve) böylelerine acı bir azap vardır. Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu, çok önemli işlerden biridir." (Şurâ, 36-43)

Bazı tefsirciler ve râviler, bu âyetlerin ya da bazılarının Ensarın ahlakını övmek üzere indiğini söylemiştir. Bazıları da, bu âyetlerin,

---

20 Müfessir Taberi, kaydettiğimiz şekilde âyetin Medeni olduğunu rivâyet eder. Yanısıra, bazı Tabiinlerden, Mekke'den bazı müslümanların; Ya Rasulullah eğer Allah izin verseydi bu köpeklerden intikamımızı alırdık, dediler. Bu âyetler indirildi. Açıkça görülebileceği gibi bu rivâyet de belirttiğimiz yaklaşımı desteklemektedir.

müslümanların daha önce Mekke'de uğradıkları eziyetlere karşılık, kendilerini kollamak için cihada başladıklarında indiğini söylemiştir. Bu da söz konusu âyetlerin Medenî olduğu anlamına gelir. Halbuki tefsirciler bunu kaydetmemektedirler. Öncelikle bu âyetler siyak ve sibaklarıyla bir bütünlük arz etmektedir. İkinci olarak bu âyetler, Mekke devri üslup ve özelliklerini taşımaktadırlar. Bunlar, samimi bir müslümanın, kendisiyle bezendiği üstün ahlakî değerlerin sıralandığı kaidelerdir. Müslümanın düşmana karşılık verirken uyması gereken kuralları açıklamakta; bununla birlikte sabra, bağışlamaya ve hoşgörüye teşvik etmektedir. Mekkî Kur'ân'da buna benzer zincirleme beyanatlar yer yer tekrar edilmiştir: En'am 150-153; A'râf, 31-33; Ra'd, 19-26; İsrâ, 23-40 vs. gibi âyetler bunlar arasında yer almaktadır.

Âyetlerin özünden ve metinlerinden anlaşıldığına göre bazı müslümanlar, Mekke'de, kâfirlerin eziyetlerine aynısıyla karşılık vermek istiyorlardı. Bu eziyetlere karşı sabretmeyi ve onları içlerine atmayı uygun görmüyorlardı. Vahyin hikmeti gereği söz konusu âyet indi. Ta ki o dönemde yaşayan müslümanların yaşamlarında, bulundukları ortamda temel bir strateji oluşsun ve ona benzer herhangi bir dönemde örnek alınsın.

D) DAVETİN GETİRDİĞİ SIKINTILAR

Sıkıntıların Nedeni:

Mekkî Kur'ân'da pek çok âyet, Rasulullah (s)'ın hissettiği üzüntü ve acıyı ifade etmekte; genel olarak Arapların büyük çoğunluğunun, özel olarak da Mekkelilerin davete karşı olumsuz bir tavır takınmaları nedeniyle Rasulullah'ın zaman zaman sıkıntılara girdiğini göstermektedir. Ayrıca Mekke liderlerinin davet ve müslümanlara karşı menfi ve düşmanca bir tavır takınmalarının da bu psikolojik sıkıntılar üzerinde etkileri olmuştur. Bu da hiç kuşkusuz siretin Mekke döneminin önemli bir yönüdür ve üzerinde durulması gerekir. İşte bu nedenle de biz, bu konuya ayrı bir bölüm ayırdık. Böylece meseleyi değişik açılardan değerlendirme olanağına sahip olacağız.

Bu konuyla ilgili âyetler birkaç çeşittir. Bazıları ifadesinde ve delaletinde açık ve güçlüdür. Bazılarını ipuçları ve işaretler olarak değerlendirmek mümkündür. Bazıları da o dönemin olaylarından bazı kesitler ihtiva etmektedir ki, sanki bu olaylar psikolojik bir sıkıntı anında cereyan etmiştir. İşte âyetleri bu tasnife göre sıra ile vereceğiz. Şunu da peşinen belirtelim ki biz bu konuya girmesi mümkün olan bütün âyetleri kaydetmedik. Bunlar arasında seçtiklerimiz ile yetindik. Bu arada verdiğimiz âyetleri de sûrelerin iniş sırasına göre düzenledik. Böylece gerek açık gerekse üstü kapalı olarak işaret edilen sıkıntıları ve ortamlarını okuyucunun bilgisine sunmaya çalıştık.

a- Sıkıntıların şiddetini gösteren âyetler:

"Kötü işi, kendisine süslendirilip de onu güzel gören kimse (kötülük işlemeyene benzer) mi? Allah dilediğini sapıklık içinde bırakır, dilediğini

de doğru yola iletir. Bundan dolayı onlar için nefsini harap etme. Allah onların ne yaptıklarını biliyor." (Fatır, 8)

Görüldüğü gibi âyet, Rasulullah'ın inkârcıların iman etmeyişine üzülerek kendisini helâk etmesini yasaklayan bir emir ihtiva etmekte, hidâyet ve dalâletin Allah'tan olduğunu belirtmekte, onu teselli etmektedir. Anlaşıldığına göre âyet, Rasulullah'ın üzüntüsünün ve sıkıntısının, kavminin, davetine karşı inkârcı bir tutum içine girmesinden dolayı şiddetlendiği bir sırada inmiştir.

"Tâ Hâ. Biz bu Kur'ân'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik. Ancak (Allah'tan) korkanlara bir öğüt (olarak indirdik)" (Taha, 1-3)

Âyet Rasul'e bir uyarı ihtiva etmektedir. Buna göre Allah, ona Kur'ân'ı indirmekle, risalet için seçmekle kendisini bedbaht etmek ve gücünün yetmediği yükü yüklemek istememiştir. Ancak iyi niyetli ve Allah korkusunu hisseden kişilere bir uyarıcı olarak görevlendirmiştir. Hemen fark edileceği gibi âyette, Rasulullah (s)'ın üzüntü ve kederinin had safhaya ulaştığı bir sırada, ona teselli ve huzur veren bir üslup vardır.

"Tâ sin mim. Bunlar apaçık kitab'ın âyetleridir. İnanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Dilesek onların üzerine gökten bir âyet (mucize) indiririz de boyunları ona eğilir. Rahman'dan onlara hiçbir yeni uyarı gelmez ki, mutlaka ondan yüz çevirici olmasınlar. (Ondan yüz çevirdikleri gibi aynı zamanda onu) yalanladılar; alay edip durdukları şeyin haberleri, yakında kendilerine gelecektir." (Şuara, 1-6)

Burada da, Rasul için tatlı bir eleştiri yer almaktadır. Çünkü Rasul'ün şiddetli bir üzüntü duyduğunu, insanların iman etmemelerinden ve yüz çevirmelerinden dolayı sanki kendisini öldürecek gibi olduğunu ifade etmektedir. Onu teselli etmekte ve sağlamlaştırmaktadır. Allah onları yok etmeye kadirdir. İlerde onlar, Allah'ın zikri ve âyetleriyle alay etmenin cezasını çekeceklerdir. Şüphesiz bu âyetler de Rasul'ün üzüntü ve kederlerinin şiddetlendiği bir zamanda; yalanlama ve yüz çevirmenin etkisiyle üzüldüğü sırada inmiştir. Bu da âyetlerin açıkça bildirdiği ve ihtiva ettiği bir gerçektir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir mesele de bu âyetleri takip eden bir dizi peygamber kıssasıdır. Bu kıssalar Arap olsun olmasın önceki kavimlerin, Peygamberlerine karşı ne gibi tavırlar takındığını dile getirmektedir. Bunun yanında Mekke kâfirlerinin tavır-

larına benzer, liderlerin tutumlarına paralel tavırlara da dikkat çekilmektedir. Onların kullandıkları, inat ve büyüklük taslamaktan kaynaklanan sözlerine örnekler verilmektedir. İşte bu âyetlerle, Rasulullah'ı duyduğu üzüntüden dolayı teselli etmek, kendisinden önceki peygamberlerin de kendisinin karşılaştığı şeylerle karşılaştıkları, kendisinin duyduğu sözleri onların da duyduğu bildirilmek istenmiştir. Bununla beraber, önceki kavimlerin akibetleri vurgulanmakla, Mekke müşriklerine de bir ihtar ve uyarı mesajı verilmiştir.

"Belki sen: "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden ötürü, sana vahyolunanın bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bunu onlara okumaktan göğsün daralacak; ama sen sadece bir uyarıcısın. Her şeye vekil olan Allah'tır." (Hûd, 12)

Âyet, Rasullah'ın aklından geçmesi beklenen sıkıntıya ve bunalıma karşı bir uyarı ihtiva etmektedir. Olur ki Rasulullah, müşriklerin, kendisinden doğruluğunu ispatlayacak bir melek istemeleri, kendisini zengin edecek bir hazine indirmesini talep etmeleri karşısında sıkıntıya düşer veya böyle bir talepte bulunmalarından korktuğundan bazı âyetleri okumaktan vazgeçerdi. Bunun için âyet Rasul'ü uyarmış, ona bir güven ve destek vermiştir. O, sadece bir uyarıcıdır. İnsanların iman etmesiyle mükellef değildir, onlara vekil de değildir.

Râviler rivâyet ederler ki: Kâfirler, Rasul'den mucizeler ister, o da kendilerine karşılık vermezdi. Ardından kendisine vahiy gelirdi. Bu sefer onlar kendisiyle alay ederler ve: Sen bu âyetlerin yerine bir hazine indirmeli değil miydin? Ya da bunların yerine bir melek indirmeliydin! Çünkü o da Allah'ın katındandır, derlerdi. Bunun karşısında Rasul mahcup olur hatta bazan onların yanından kaçıp uzaklaşırdı. Rivâyette genel hatlarıyla âyetle çelişen bir şey yoktur. Âyette belirtilen psikolojik sıkıntı tüm açıklığıyla ortadadır.

"Demek onlar bu söze inanmazlarsa, onların ardından kendini helâk edeceksin! Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki, onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim." (Kehf, 6-7)

Birinci âyet, Şuara Sûresi'nin üçüncü âyeti gibidir. İkinci âyette ise bir teselli vardır. Çünkü dünya, insan eylemlerinin tanınması için bir imtihan yeridir. Aralarında uzun bir zaman bulunan iki ayrı

dönemde aynı âyetin tekrar edilişi gösteriyor ki, sıkıntı ve bunalım veren aynı ortam ve şartlar tekrar yaşanmıştır. Ayrıca sıkıntının tekrarı da, kâfirlerin inatçı tavırlarının devam ettiğini ve bunun da Rasul'e sıkıntı verdiğini göstermektedir.

b- Kâfirlerin tutumlarından ve davranışlarından rahatsız olduğunu, üzüldüğünü, gönlünün daraldığına işaret eden âyetler:

1- Onların sözü seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da biliriz. (Yasin, 76)

2- (Ey Muhammed), onlar(ın yüz çevirmesine, yalanlamasın)a üzülme, onların kurdukları tuzaklardan ötürü de sıkılma. (Neml, 70)

3) Andolsun biliyoruz onların söylediklerine senin göğsün daralıyor. (Hicr, 97)

4- Biliyoruz, onların dedikleri elbette seni üzüyor, gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. (En'âm, 33)

5- Onların sözü seni üzmesin, çünkü üstünlük tamamen Allah'ındır. İşiten ve bilen O'dur. (Yunus, 65)

6- Sabret, sabrın ancak Allah(ın yardımı) iledir, onlara da üzülme, kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme. (Nahl, 127)

Bu âyetler birbirlerine oldukça benzemektedir. Bunların hepsi, Rasulullah'ın kâfirlerin tutumlarından dolayı üzüldüğünü, içinin daraldığını; daha doğrusu onların azgınlıklarına, inkârcılıklarına, yalanlayıcılıklarına, engelleyiciliklerine ve düşmanlıklarına karşı sıkılmasına, kendisine yönelttikleri ithamlara ve meydan okuyuşlardan ötürü içinde meydana gelen kederlenmelere işaret etmektedirler. Anlaşılıyor ki, kâfirlerin tutum ve inatları sertleştikçe Rasulullah'ın üzüntü ve sıkıntısı da artıyordu. Âyetler de bu anlarda kendisine iniyordu. Âyetlerin tekrarına gelince, fark edilebileceği gibi, o da, sıkıntı ve bunalımın bir defaya mahsus olmadığını, zaman zaman yaşandığını göstermektedir.

c- İnsanlar hidâyete gelmediğinden Rasulullah'ın teselli edilmesini içeren âyetler:

1- Biz senin göğsünü açmadık mı? Ve atmadık mı senin üzerinden yükünü? Ki sırtını çatırdatmıştı, senin şanını yükseltmedik mi? Mu-

hakkak her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Evet her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. O halde boş kaldığın zaman uğraş didin ve Rabb'ine rağbet et. (İnşîrah sûresi)

2- Allah'a tevekkül et, çünkü sen apaçık gerçek üzerindesin. Sen ölülere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da çağrıyı işittiremezsin. Ve sen kör(ler)i, düştükleri sapıklıklarından çıkarıp yola getirecek değilsin. Sen, ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin ve onlar derhal müslüman olurlar. (Neml, 79-81)

3- Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir. (Kasas, 56)

4- Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları mü'min olmaları için zorlayacaksın? (Yunus, 99)

5- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, haydi yerin içine bir delik, ya da göğe bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin. Allah elbette onları hidâyet üzere toplardı. O halde cahillerden olma! Ancak işitenler (çağrıya) gelir; ölülere gelince Allah onları diriltir, sonra O'na döndürülürler. (En'âm, 35-36)

6- Allah isteseydi, ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bekçi yapmadık, sen onlara vekil de değilsin! (En'âm, 107)

7- Sen, onların yola gelmelerini ne kadar istesen de Allah saptırdığını yola getirmez ve onların yardımcıları da olmaz! (Nahl, 37)

8- Sen öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin, onların üzerinde zorlayıcı değilsin. (Gaşiye, 21-22)

9- Biz onların ne dediklerini biliyoruz. Sen onların üstünde bir zorlayıcı değilsin, sadece tehdidinden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver. (Kaf, 45)

Bu âyetler Mekke döneminin değişik dönemlerinde inmiştir. Açıkça görüldüğü gibi, âyetler arasında manada, hedefte ve metinlerde bir ölçüde yakınlık vardır. Bunların tekrar edilişi, Rasul'ün işinin zaman zaman zorlaştığını, birbirinden zor anlar yaşadığını, birbirinden daha katı tavırlarla yüzyüze geldiğini ifade etmektedir. O, bütün bunları, insanlar hidâyete ermediler vb. diye yaşıyordu. Halbuki o, vargücüyle insanların doğru yolu bulmalarını arzuluyor, özellikle sevdiği kimselerin, üzerinde iyilik belirtileri ve olgunluk

alametleri gördüğü kimselerin hidâyete ulaşmasını çok istiyordu. İşte âyetler, yukarıda da dediğimiz gibi böylesi bir ortamda iniyor, Rasul'ü teselli ediyor, kendisinin aslî görevinin sadece duyurmak olduğu vurgulanıyordu.

d- Sabrı tavsiye eden âyetler:

1- Şimdi sen, Rabbinin hükmüne sabret ve balık sahipi gibi olma, hani o, içi öfkeyle dolu olarak (Allah'a) seslenmişti. Eğer Rabbinden bir nimet ona ulaşıp yetişmeseydi, mutlaka kendisi yerilmiş olarak ve çıplak bir durumda atılmış olacaktı. Fakat Rabbi onu seçti ve onu salih olanlardan kıldı. (Kalem, 48-50)

2- Onların dediklerine sabret ve Rabbini, güneşin doğuşundan önce ve batışından önce hamd ile tesbih et. (Kaf, 39)

3- De ki: "Ey insanlar, kuşkusuz size Rabbinizden gerçek gelmiştir. Kim hidâyete ulaşırsa, o ancak kendi nefsi için hidâyete ulaşmıştır. Kim de saparsa, o da, kendi aleyhine sapmıştır. Ben sizin üzerinizde vekil değilim." Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret O, hükmedenlerin en hayırlısıdır. (Yunus, 108-109)

4- Şu halde sen sabret, gerçekten Allah'ın vâ'di haktır. Günahın için mağfiret dile; akşam ve sabah Rabbini hamd ile tesbih et. (Mûmin, 55)

5- Artık sen de sabret, Rasullerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi. Onlar için de acele etme, Onlar, vadolundukları şeyi gördükleri gün, sanki kendileri gündüzün yalnızca bir saatı kadar yaşamışlar gibi olurlar. Bu bir tebliğdir. Artık fasık olan bir kavimden başkası yıkıma uğratılır mı? (Ahkâf, 35)

6- Sen, Rabbinin hükmüne sabret, çünkü gerçekten sen, bizim gözlerimizin önündesin ve her kalkışında da Rabbini hamd ile tesbih et. (Tûr, 48)

7- Sabret, hiç şüphesiz Allah'ın va'di haktır. İnanmayanlar seni gevşekliğe sevketmesin. (Rum, 60)

Bu âyetler de, öncekiler gibi, Mekke döneminin değişik zamanlarında inmişlerdir. Âyetlerin tekrarlanışı Rasul'ün, kâfirlerin inkârları ve tuzak kurmalarıyla ilgili tutumlarında gösterdikleri cüretkarlıklarından, işi azıtmalarından etkilendiğini göstermektedir.

Âyetler arasıra inerek onu, tavırlarında sağlamlaştırıyor, gönlüne huzur ve sükunet veriyordu. Burada özellikle Kalem Sûresi'nin âyetleri dikkat çekmektedir. Bu âyetler, Rasulullah'ın "Balık Sahibi" gibi olmasını yasaklamaktadır. Zira kavminin inkâr edişi Balık Sahibi'ni ümitsizliğe düşürmüş, o da kavmini terk etmişti. Bu kıssanın verilişi, çağrının daha ilk günlerinde Rasulullah'ın ne kadar sıkıldığını, çaresizlik hissettiğini gösterir. Aynı şekilde Rum Sûresi âyeti de dikkat çekmektedir. O da Rasul'e sabretmeyi tavsiye etmekte, kavminin davranışlarının kendisini yıldırmaması gerektiğini ve tavrının değişmemesini, adımlarını geri atmamasını bildirmektedir. Bu da onun psikolojik yapısı üzerinde asla küçümsenmeyecek bir sarsıntıya neden olan çok etkili bir olaya delalet etmektedir.

Daha önce Mekke'nin ılımlı liderlerinin tavır ve tutumlarıyla ilgili olarak bir bölümde inceleyip açıkladığımız En'âm, 52-53; Kehf 28-30; İsrâ, 73-75 ve Kasas, 85-88. âyetler Rasulullah (s)'ın psikolojik sıkıntılarıyla ilgili bazı sahneleri ihtiva etmektedir. Zira En'am ve Kehf Sûreleri âyetleriyle ilgili olarak, Rasulullah'ın aklına, müslümanlardan fakirleri ve yoksulları ihmal etmeyi düşündüğü yahut onları başından savıp liderlerin istekleri doğrultusunda hareket edip liderlerin kendisiyle oturmalarını sağlamayı ve kendisiyle konuşmalarını düşündüğü sırada, onun, ancak bir sıkıntı anında böyle düşünebileceğini söyleyebiliriz.

Bu konuya ilave edilmesi gereken şeylerden biri de, kâfirlerin ve pek tabii olarak liderlerinin dünya hayatının süsleri olan mal, evlat, şan, şöhret, makam, güç ve kuvvet gibi nimetlerden yararlanmalarının Rasul ve müslümanlar üzerinde etki yapmasıdır. Çünkü bu sırada müslümanların ekseriyeti fakirlik ve yoksulluk içindeydi. İçlerinde azınlıkta kalan zenginler de mallarını dağıtmış, müşrik tüccarların engellemeleriyle işleri bozulmuştu[21].

Bazı Mekki âyetlerde bu olguya işaret eden bölümler vardır. Tâhâ Sûresi'nde bu konudaki iki âyet şöyledir:

---

21 Siret-ü İbn-i Hişam'da (I, 292) kaydedildiğine göre, Ebu Cehil eşraftan birinin Müslüman olduğunu duyduğunda onu ayıplar ve: Sen babanın dinini terk ettin, hâlbuki o senden hayırlıdır. Senin umutlarını boşa çıkaracağız. Görüşünü hiçe sayacağız. şerefini düşüreceğiz! derdi. Müslüman olan tüccar ya da zengin biri ise, ona şöyle derdi: Allah'a yemin olsun ki, senin ticaretini engelleyeceğiz, malını eriteceğiz.

"Onlardan bazı gruplara, kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir. Ailene namazı emret ve (kendin de) onda kararlı davran. Biz senden rızık istemiyoruz, seni biz rızıklandırıyoruz. Sonuç korunanlarındır." (Tâhâ, 131-132)

Burada Rasul, bazı lider sınıflarının yararlandıkları nimetlere karşı üzülmekten ve onlardan etkilenmekten alıkonmakta ve teselli türünden ona bir hatırlatma yapılmaktadır; onların bu varlıklı halleri sırf bir fitnedir, bir sınamadır.

Hicr Sûresi'nde de şu iki âyet geçen iki âyete bir ölçüde benzerlik arzetmektedir:

"Andolsun sana ikişerlerden yedi ve bu büyük Kur'ân verdik. Sakın onlardan bazılarına verdiğimiz şeylere gözünü dikme, onlara karşı üzüntüye kapılma, mü'minler için de kanatlarını ger." (Hicr, 87-88)

Her iki âyet de Rasul'e, Allah'ın nimetini hatırlatmakta ve kendisine Kur'ân'ın verildiği tekrarlanmaktadır. Rasul'ün bazı lider kadrolarının yararlandığı şeylerden etkilenmesi yasaklanmaktadır. İkinci âyetin son bölümü ise, anlaşıldığı kadarıyla, özel bir meseleye değinmektedir. Daha önceki bölümde işaret ettiğimiz En'am ve Kehf âyetleriyle ilişkilidir. Bununla Rasul'ün duyguları harekete geçirilmek istenmekte, çoğunluğu fakirlerden oluşan mü'minlere yönelmesi gerektiği ve onları müşriklerin liderlerinden daha üstün tutması lazım geldiğine işaret edilmektedir. Hemen belirtmeliyiz ki, Rasul'de böyle bir sıkıntının oluşması, lider ve zenginlerin inatlaşması, mal, güç ve nüfuzlarıyla diğer insanları etkilemeleri nedeniyledir. Varlıklı müşrikler, sahip oldukları imkan ve servetleri diğer insanlara karşı üstünlük vasıtası olarak görüyor, bu mal ve servetin kendilerini azaptan koruyacağını, çünkü onların Allah'tan olduğunu söylüyorlardı. Fakirleri, yoksulları hor görüyor; onlarla birlikte olmamaya itina gösteriyorlardı. Hatta öyle ki, risalete bile en layık olanın kendileri olduğunu iddia ediyorlardı. İşte Rasulullah'ın canını sıkan, onu bunaltan bu hususlardı. Şimdi de onların bu anlayışlarını red eden âyetlere bakalım:

1- Onlara apaçık olan âyetlerimiz okunduğunda, o küfre sapanlar, iman edenlere derler ki: "İki gruptan hangisi, makam bakımından daha iyi ve topluluk bakımından daha güzeldir?" (Meryem,73)

2- Onlar sanıyorlar mı ki, kendilerine vermekte olduğumuz mal ve çocuklarla, biz onların hayırlarına koşuyoruz? Hayır, onlar bilincinde değiller. (Mü'minun, 55-56)

3- Ve dediler ki: "Biz mallar ve evlatlar bakımından daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz." (Sebe', 35)

4- Ve dediler ki: "Bu Kur'ân, iki şehirden, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 31)

Kur'ân buna benzer düşünceleri ya da Rasulullah'ın psikolojik sıkıntılarına benzer olayları Musa'dan da hikâye etmiştir. Yunus Sûresi'nin bir âyetinde şunları görüyoruz:

"Musa dedi ki: "Rabbimiz, şüphesiz sen, Firavun'a ve önde gelen çevresine dünya hayatında bir çekicilik ve mallar verdin. Rabbimiz, (insanları) senin yolundan saptırmaları için (mi?). Rabbimiz, mallarını yok et, kalblerini sık ki, acı azabı görünceye kadar inanmasınlar."" (Yunus, 88)

Rasulullah'a sıkıntı veren, onu bunaltan şeylerin, Musa (a)'ya da aynı sıkıntıyı vermiş olma ihtimali büyüktür.

Son olarak Rasulullah'ın psikolojik yapısı üzerinde zaman zaman şiddetli sıkıntılara yol açan önemli bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Verdiğimiz âyetlerin o nedenle indiğini sanıyoruz. Rasul'ün gönlünü yatıştırma ve huzura kavuşturma sadedinde belli bir hedefi gözettiklerini zannediyoruz. Bu önemli nokta, Rasul'ün, yakınlarının, akrabalarının cahiliye dinine yapışmaları ve davete uymamaları, onu kabul etmemeleridir. Halbuki aynı insanlar kendisini, güçlü cahiliye asabiyetiyle desteklemekten geri kalmıyorlardı. İşte onların bu tutumları, pek çok müfessirlerin belirttiğine göre, En'am Sûresi'nde yer alan bir âyette eleştiri konusu yapılmıştır: "Onlar hem insanları ondan menederler, hem de... (En'âm, 26)" âyetidir. Tefsirciler bu âyetin açıklamasında özet olarak şöyle diyorlar: Rasul'ün yakın akrabaları ve özellikle amcası Ebu Talib, ona herhangi bir işkence ya da saldırı yapılmasını engelliyor, bununla birlikte onun davetinden uzaklaşıyorlardı.

Sözünü ettiğimiz önemli noktaya değinen bir âyet de şudur:

"En yakın akrabanı uyar. Ve mü'minlerden, sana tabi olanlara kanatlarını ger. Eğer sana isyan edecek olurlarsa: "Ben sizin yapmakta olduklarınızdan uzağım" de. (Şuara, 214-216)

Burada Rasulullah, özel bir şekilde, akrabalarını uyarmakla emredilmekte; davetini kabul etmediklerinde de onların dinlerinden uzak olduğunu ilan etmesi istenmektedir. Pek tabiidir ki, bu özel emir, onun yakın akrabasının ya da en azından çoğunluğunun onun daveti karşısında menfi bir tavır takınması ve inkâra kalkışması nedeniyledir.

Müfessirlerin ve râvilerin kaydettiklerine göre Rasulullah bu âyetlerin inişinden sonra önce yakın akrabası olan Abdulmuttalib oğullarını -yaklaşık kırk kişi- ziyafete çağırdı. Fakat Ebu Leheb'in, Muhammed sizi büyüledi ve büyüleyecek, demesi üzerine yemekten hemen sonra kalabalık dağıldı. Rasul onları ikinci bir ziyafete çağırdı ve onlara: Ey Abdulmuttalib oğulları ben size hem dünyanın hem de ahiretin en hayırlı şeyini getirdim. Rabbim sizi ona davet etmemi emretti. Hanginiz beni destekleyecek? dedi. Orada bulunanlardan ses çıkmadı. Ali (r) "Ben ya Rasulullah" dedi. Rasul, onu boynundan tuttu ve: Bu benim kardeşim, vasiyet ettiğim şahıs ve içinizde benim halifemdir. Onu dinleyin ve itaat edin. Orada bulunanlar ayağa kalkıp gülüşmeye başladılar. Ebu Talib'e dönüp, sana Ali'yi dinleyip ona itaat etmeni, söyledi! dediler. Yine tefsir ve râvilerin kaydettiklerine göre bu âyetler inince Rasulullah Safa üzerine çıktı: Ey Führe oğulları, Ey Adiy oğulları... diye tüm Kureyş boylarını çağırdı. Hepsi orada toplandılar. Kendisi gelemeyecek durumda olanlar da meseleyi anlaması için birer elçi göndermişlerdi. Rasul onlara şöyle seslendi: Ben size vadide bir suvari ordusu olduğunu ve size saldırmak istediklerini söylesem beni tasdik eder misiniz? Biz şimdiye kadar yalan söylediğini görmedik, dediler. Bunun üzerine; Ben size şiddetli bir azabı haber vermek için gönderilmiş bir uyarıcıyım, buyurdu. Bu sırada orada bulunan Ebu Leheb: Bugün canın çıksın! Bunun için mi bizi çağırdın? dedi. Bununla ilgili olarak başka rivâyetler de var. Onların kayıtlarına göre Rasul, Abdulmuttalib oğullarına, amcası Abbas'a, halası Safiyye'ye ve kızı Fatıma'ya hitab ederek onlara: Ben, Allah katında sizi kurtaramam, size bir yarar sağlayamam, demişti. Görülüyor ki, Rasulullah (s)'ın tüm akrabaları veya büyük bir kısmı, âyetlerin indiği sırada, cahiliye dini üzereydiler, Rasulullah onları uyarmakla emrolundu. Rivâyetlerden genel olarak anlaşıldığına göre Rasul'ün en yakın akrabaları, bu uyarıdan sonra da olumsuz ve menfi tavırlarında ısrar ettiler. Zira amcası ve koru-

yucusu Ebu Talib cahiliye dini üzere öldü. Amcası Abbas da hicretten sonra uzun müddet aynı din üzere kaldı. Hatta Bedir Savaşında kâfirlerin safında yer aldı ve müslümanlara esir düştü. Yine onların safında yer alan ve esir düşenler arasında Rasul'ün amcaoğulları Akil b. Ebi Talib ve Nevfel b. Haris b. Abdulmuttalib de vardı[22]. Amcası Ebu Leheb onun çağrısına öyle bir cephe aldı ki, bu uğurda asabiyet geleneğini dahi bozdu ve cahiliye dini üzere öldü. Başka akrabaları da -Ebu Leheb kadar aşırı olmasa da- ona cephe aldı. Mekke döneminde ona tabi olan yakın akrabası, parmakla sayılacak kadar azdı. Hatta Mekke'de müslüman olan amcası Hamza bile uzun müddet cahiliye dinine bağlı kalmıştı. Siret rivâyetlerinin kaydettiklerine göre, müslüman oluşu da asabiyet duygularının saikiyle gerçekleşmişti.

Bu menfi tavrın, zaman zaman Rasulullah'ı psikolojik olarak rahatsız etmesi, sıkıntılara neden olması pek tabii bir olaydır. Çünkü Rasulullah'ın yaşadığı dönem, aile dayanışmalarıyla temayüz ediyordu. Pek tabii olarak insanlar, Rasul'ün davetine ve davetinin seyrine bakarken, onun yakın akrabasının tutumlarına da bakıyorlardı. Onların bu menfi tavırlarının kendileri üzerinde de olumsuz etkiler yaratması normaldi. Bu şartlarda liderlerin de olumsuz tavır almaları -nitekim olumsuz tavır içine pratik olarak girmişlerdi- atalarının dinine ve geleneklerine bağlılık göstermeleri ve Rasul'ün dininden vazgeçmeleri ve ona karşı büyüklük taslamaları, insanların tümü üzerinde menfi bir propaganda oluşturuyordu. Bunun yanında Rasulullah, yakın akrabalarının sapıklığa düşmesinden; özellikle onlardan sevdikleri kimselerin sapıklık içinde yüzmelerinden psikolojik açıdan rahatsız oluyordu. Kendilerini bekleyen acı akibetten etkileniyordu. Onların hidâyete gelmesini şiddetle arzu ediyordu. Bu konu da daha önce naklettiğimiz âyetlerin ifadeleri arasında işlenen meselelerdir. İşte tüm bunların Rasulullah üzerinde etkisi oluyordu.

---

22 Taberi, Tarih'inde (II, 162) rivâyet eder ki: Abbas, Peygamber'e (s): Ben Müslüman idim dedi. Peygamber de ona: Allah senin Müslümanlığını daha iyi bilendir. Eğer öyleyse Allah seni mükâfatlandıracaktır. Senin dış görünüşün ancak bizi ilgilendirir. Kendisinin, kardeşinin oğulları Nevfel b. Haris b. Abdülmuttalip, Akil b. Ebi Talip b. Abd'ül Muttalib'in, dostun Beni Haris'in kardeşi Utbe b. Amr'ın fidyesini ver, dedi.

E) MEKKE DÖNEMİ MÜSLÜMANLARINA TOPLU BİR BAKIŞ

1. Mekke'de Müslümanların Sosyal Yapısı

Kur'ân'da, Mekke Devri müslümanlarına, onların sosyal yapısına ışık tutan, vahyin değişik dönemlerinde inmiş bulunan pek çok âyet vardır. Bu konu siret ve davet ile yakından ilgili olduğundan, incelenmeğe değer görüldü. Böylece Mekkî Dönem daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Şimdi inceleyeceğimiz hususlar yeni şeyler değildir. Daha önceki konularda çeşitli vesilelerle değindiğimiz hususlardır. Bizim burada yaptığımız derli toplu ve sistematik bir şekilde konuyu yeniden ele almaktır.

Müslümanlarla ilgili tablolara örnekler:

a- Müslümanlar arasında, küçümsenmeyecek ölçüde, fakir ve yoksul bir kesim vardı. Bunlar kâfirler tarafından özellikle de liderler tarafından eğlence konusu ediliyor ve hakarete maruz kalıyorlardı. Rasul de bu fakirleri korumasına aldığından ayıplanıyor ve aleyhine propaganda yapılıyordu. İşte En'âm, 52. ve Kehf, 28. âyetlerde bu husus ele alınmıştır. Yine aşağıdaki iki âyet te bu konudadır:

"Ve derler ki: Bize ne oldu ki, (dünyada) kötülerden saydığımız adamları göremiyoruz. Biz onları bir alay konusu edinmiştik, yoksa onları gözden mi kaçırdık." (Sâd, 62-63)

b- Müslümanlar arasında servet ve mal sahipleri de vardı. Bu olguyu; zekat veren, mallarını gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan ve fakirlerin, mallarında bulunan belli haklarını veren

Müslümanların övüldüğü bir dizi âyetten anlamak mümkündür. Bu âyetleri, ancak böylesi bir gruba uyguladığımız zaman sağlıklı bir şekilde anlamış oluruz. Şimdi bu âyetlerden bazısını verelim:

1- Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve açık olarak infâk edenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar. (Fatır, 29)

2- (Bu Kur'ân) mü'minlere yol gösterici ve müjdedir. Ki onlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler ve onlar, ahirete de kesin bilgiyle iman ederler. (Neml, 2-3)

3- Muttakiler, cennetlerde çeşme başlarındadırlar; Rab'lerinin, kendilerine verdiğini alırlar. Çünkü onlar bundan önce güzel davranırlardı; geceleri pek az uyurlardı, seherlerde istiğfar ederlerdi, mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardı. (Zariyat, 15-19)

4- İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki kere verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. (Kasas, 54)

5- Felaha ulaştı o mü'minler, ki onlar, namazlarında saygılıdırlar, onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekat verirler. Ve onlar ırzlarını korurlar. (Mü'minun, 1-5)

6- Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır. Onlar ki namazlarına devam ederler. Mallarında belli bir hisse vardır, saile ve mahruma; ceza gününü tasdik ederler, Rab'lerinin azabından korkarlar, çünkü Rab'lerinin azabına güven olmaz. Irzlarını korurlar. Yalnız eşlerine ya da ellerinin altında bulunan (cariyelerin)a karşı (korumazlar. Bundan ötürü de) onlar kınanamazlar. Ama kim bundan ötesini ararsa, onlar (sınırı) aşanlardır. Emanetlerini ve ahidlerini gözetirler. Şahitliklerini yaparlar. Namazlarını korurlar. (Mearic, 22-34)

7- Yanları yataklardan uzaklaşır, (gece teheccüd namazı kılmak için yanlarını yataklardan ayırıp kalkarlar), korkarak ve umarak Rab'lerine dua ederler. Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (hayır için) harcarlar. (Secde, 16)

8- Ve onlar ki, Rablerinin yüzünü (rızasını) arzu ederek (nefsin gücüne giden şeylere) sabrederler; namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak harcarlar ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte bu (dünya yurdu)nun (güzel) sonucu, onlarındır. (Ra'd, 22)

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta mü'minlerin zengin olanlarını ve onların mallarını infak edişlerini takdir eden âyetlerin, mü'minlerin fakir olanlarına işaret eden âyetlerden çok olmasıdır. Zannediyoruz bunun sebebi; âyetlerin, bir taraftan, normal olarak, insanların nefislerine zor gelen bir eylemi takdir etmeyi hedef alması, diğer yandan Mekke gibi bir dönemde, müslümanlar arasında fakirlerin ve muhtaç olanların yoğun olduğu bir ortamda söz konusu eylemin önemi ve gereğini vurgulamış olmalarıdır.

c- Müslümanlar arasında ferdî ya da kabilelerinden dolayı güçlü olanlar vardı. Daha önce bu konuya değinmiş ve âyetleri vermiştik: En'âm, 108; Casiye, 14; Şûrâ, 36-41; Nahl, 126; Nisâ,77 gibi.

d- Müslümanlar Rasulullah (s)'ı tasdik etmede ve onu desteklemede, üzerinde yürümeleri emredilen en güzel yolu seçmede ve onu izlemede canlarını dişlerine takıyor, hiçbir fedakarlıktan çekinmiyorlardı. Aşağıdaki âyetlerde bu husus açıkça görülmektedir:

1- ... Ona inananlar, destek olup savunanlar, yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nûru izleyenler, işte kurtuluşa erenler onlardır. (A'râf, 157)

2- Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar aklıselim sahipleridir. (Zümer, 18)

e- Müslümanlar, gece gündüz Allah'a ibadette, salih amellerle ona yaklaşmakta, O'nun korkusunu hissetmekte ve Kur'ân'a huşû ile yaklaşmakta ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı. Vereceğimiz âyetler bunu göstermektedir:

1- İyi bil ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar ki, inandılar ve korundular. Dünya hayatında da, ahirette de müjde onlara! Allah'ın kelimeleri değişmez, işte bu büyük kurtuluştur. (Yunus, 62-64)

2- Allah, sözün en güzelini (Kur'ân'ın âyetlerini güzellikte) birbirine benzer ikişerli bir kitab halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri titrer. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar. (Zümer, 23)

3- Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanların üzerine melekler iner: "Korkmayın, size söz verilen cennetle sevinin!" (derler). "Biz

dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarınızız. Orada size canlarınızın çektiği her şey var. Orada size istediğiniz her şey var. (Bütün bunlar), o bağışlayan ve o esirgeyen (Allah)'den bir ağırlama olarak (size lutfedilmiştir). (İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve "Ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir? (Fussilet, 30-33)

4- Onlar ki, Rablerinin korkusundan titrerler, ve onlar ki, Rablerinin âyetlerine inanırlar. Ve onlar ki, Rablerine ortak koşmazlar, verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri korku ile ürpererek verirler. İşte onlar hayır işlerinde yarış ederler ve onlar hayır için önde giderler. (Mü'minun, 57-61)

5- Adaklarını yerine getirirler ve şerri salgın olan bir günden korkarlar. Yoksula, yetime ve esire onun sevgisi için yemek yedirirler: "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz suratsız, çok katı bir gün(ün azabın)dan ötürü Rabbimizden korkarız" (derler). (İnsan, 7-10)

Fatır, 29; En'âm, 52; Kehf, 28; Zariyat, 15-19; Mü'minun 1-10; Mearic, 22-24. âyetlerini daha önce nakletmiştik. Az sonra nakledeceğimiz Furkan 63-76. âyetleri de bu konuda hatırlanması gereken âyetlerdir.

f- Müslümanlar, İslamın öğretilerinden, Rasulullah'ın ahlakından ve Kur'ân'ın öğütlerinden büyük ölçüde etkilenmişler ve bunların potasında erimişlerdi. Allah'ın bir çok âyette, onların ahlakını övgü konusu etmesi bunu gösterir:

1- Rahman'ın kulları ki yeryüzünde mütevazi olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarsa "selam" derler. Gecelerini Rablerine secde ederek, ayakta durarak geçirirler. "Rabbimiz, Cehennem'in azabını bizden öteye çevir, doğrusu onun azabı sürekli bir azattır." derler. Orası ne kötü bir karargâh ve ne kötü bir makamdır. Onlar harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik ederler, (harcamaları) bu ikisinin arasında dengeli olur. Ve onlar Allah ile beraber başka îlaha yalvarmazlar. Allah'ın harâm ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa günahı(nın cezasını) bulur. Kıyamet günü için azap kat kat yapılır ve o (azap)nun içinde hor ve hakir olarak kalır. Ancak tevbe edip inanan ve güzel işler yapanlar, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere değiştire-

cektir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Kim tevbe eder ve faydalı iş yaparsa o makbul bir kimse olarak Allah'a döner. Onlar ki yalan şahidlik etmezler, boş laf (konuşanlar)a rastladıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler. Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar. Ve: "Rabb'imiz, bize gözler sevinci (gönüller açan) eşler ve çocuklar lutfeyle ve bizi (senin azabından) korunanlara önder yap" derler. İşte onlar sabretmelerine karşılık (Cennet'in en yüksek) oda(ları) yle mükâfatlandırılacaklar ve orada bir sağlık dileği ve selam ile karşılanacaklardır. Orada ebedi kalacaklardır. Ne güzel karagah ve ne güzel makamdır orası! (Furkan, 63-76)

2- Kendilerine zulmedildikten sonra Allah uğrunda göç edenleri, dünyada güzelce yerleştirdi. (Onlara vereceğim) ahiret mükafatı ise daha büyüktür. Keşke bilseler! Onlar ki sabrettiler ve Rab'lerine dayanmaktadırlar. (Nahl, 41-42)

3- Şimdi Rabb'inden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, (bunu kabul etmeyen) kör gibi olur mu? Ancak sağduyu sahipleri öğüt alır. Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirirler ve andlaşmayı bozmazlar. Onlar, Allah'ın bitiştirilmesini istediği şeyi bitiştirirler. Rabblerine karşı saygılı olur ve kötü hesaptan korkarlar. Ve onlar, Rabblerinin yüzünü (rızasını) arzu ederek sabrederler; namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık olarak (hayır yoluna) harcarlar ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte bu (dünya yurdu)nun (güzel) sonucu, onlarındır. (Ra'd, 19-22).

4- Daha önceleri naklettiğimiz Fussilet, 30-33; İnsan, 7-10; Mearic, 22-34; Mü'minun, 1-10. âyetleri de bu konuyla ilgilidir.

g- Bazı âyetlerden anlaşıldığına göre, müslümanlar arasında, itaatta ve fedakarlıkta farklılıklar bulunuyordu. Bu nedenle bazıları **sabıkin**/öne geçenler, bazıları **Ashab-ı yemin**/uğurlu adamlar, bazıları Muktasıd/orta yolda yürüyen, bazıları da **Hayırlarda öne geçenler** diye vasıflandırılmıştır. Yine bu âyetlerde onların mükafatlarının da farklı olacağı belirtilmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bu durum görülüyor:

1- Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütûf budur. (Fatır, 32)

2- Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman; uğurlu adamlar, ne uğurlu kimselerdir onlar! Uğursuz adamlar; ne uğursuz kimselerdir onlar! Ve o sapıklar. (O inançta ve amelde duraklamadan) ileri geçenler! İşte O(nlardan yüksek derecelere) yaklaştırılanlar, nimet cennetlerindedirler. Çoğu öncekilerden, birazı da sonrakilerden. (Vakıa, 7-14)

3- Onları bakireler yaptık. Hep yaşıt sevgililer; uğurlu-hayırlı adamlar için. Bunların bir çoğu önceki (ümmet)lerdendir. Birçoğu da sonrakilerden. (Vakıa, 36-40)

4- İşte o vakit, eğer siz ceza görmeyecek iseniz, eğer doğru sözlüler iseniz, onu, geri çevirsenize. Eğe o, yakın kılınanlardan ise, bu durumda rahatlık, güzel rızık ve nimetlerle donatılmış Cennet. Ve eğer "Uğurlu-Hayırlı Adamlar"dan ise, artık "Hayırlı Adamlar"dan selam sana. (Vakıa, 88-91)

2- İman Etmeyen Akrabalar İle İlişkiler

h- Yine müslümanlar arasında, kendisi müslüman olduğu halde, anne-babası kâfir olanlar vardı. Bu müslümanlar, anne-babalarının tüm maddi-manevi baskılarına rağmen, hak dinlerinde sabır göstermiş ve onun tabileri olmuşlardı. Daha önceki konuların birinde üzerinde konuştuğumuz Ankebut, 8. ve Lokman 14. âyetleri bu konuya değinmektedir.

1- Yine, kendisi müslüman olduğu halde çocukları kâfir olan ve küfürlerinde direten mü'minler vardı. Aşağıdaki âyet bu noktaya değinmektedir:

"O kimse de, anne ve babasına: "Öf size, benden önce nice nesiller gelip geçmişken benim diriltileceğimi mi bana vadediyorsunuz?" dedi. O ikisi ise, Allah'a sığınarak: "Yazıklar olsun sana, iman et, hiç şüphesiz Allah'ın sözü haktır" derken; o: "Bu geçmişlerin uydurma masallarından başkası değildir," der." (Ahkâf, 17)

Yukarda verdiğimiz son iki tezahür, hicrete kadar devam etmiş; bazan -aşağıdaki âyetlerde görülebileceği gibi- çok acı ve sıkıntılara sebep olmuştur.

1- Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiç bir toplum bulamazsın ki, onlar, Allah'a ve Rasul'üne karşı baş kaldıran kimselerle bir sevgi

bağı kurmuş olsunlar; bunlar, babaları, çocukları, kardeşleri ve kendi aşiretleri de olsa (yine de ilişkiye girmezler)... İşte (Allah) onların kalblerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir... (Mücadele, 22)

2- Ey iman edenler, eğer imana karşı küfrü sevip-tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte zalimler onlardır. (Tevbe, 23)

Burada önemli bir noktaya değinmeyi görev olarak biliyorum: Mekkî Kur'ân, sürekli, eğer anne veya baba çocuğuna şirki emrediyorsa onlara itaat edilmemesi gerektiğini vurguluyor. Daha önce Lokman, 13-14. ve Ankebut, 8. âyetlerinde açıkladığımız gibi, ana babası cahilî dinlerinde ısrar ettikleri halde, çocuklarının İslamı seçip mü'min olmaları toplumun geniş bir kesimine yayılıyordu. Yani ana babadan ziyade, daha çok çocuklar müslüman oluyordu. İlk müslümanların biyografilerine baktığımızda bunu daha rahat görürüz. Bu biyografiler ve diğer kaynaklardan öğrendiklerimize göre İslama ilgi duyanların büyük çoğunluğu gençlerden oluşuyordu. Bu insanlar, ya genç ya da Rasul'ün yaşıtı -ki Rasulullah da kendisine ilk vahiy geldiğinde kırk yaşında veya daha azdı- kimselerdi. Buradan hareketle şöyle bir sonuca varabiliriz: Genç insanlar daha pratik düşünceli ve yeni fikirlere daha da açıktırlar; karşılaştıkları yeni bir durumu daha çabuk kavrarlar. Bunun yanında ihtiyarlar ise tam aksi -genelde- bu pratik zeka ve yılların kendilerine verdiği kalıpları aşma yeteneğinden yoksundurlar. Muhalefet eden Kureyş liderlerinin hep yaşlı kimselerden oluşu da bunu gösteriyor... Bu genç müslümanlar, ailelerinden, hısım ve akrabalarından -bilhassa yaşlılarından- baskı ve şiddet görüyordu. Bilindiği gibi Allah ve Rasul'ünün izniyle, dinleri için, kadın-erkek birlikte Habeşistan'a hicret ettiler. Bu hicret edenlerin ekseriyeti genç insanlardı.

İslam, değişik yönleriyle, gerçekten büyük bir devrimdi: Dinî, sosyal, ahlaki, yapısal, düşünsel bir devrimdi; insani, toplumsal ve de siyasal bir devrimdi; Bu büyük devrime Kureyş gençliği kucak açtı; onun kendilerine yüklediği görevleri, Allah'ın desteği ile, en iyi şekilde yerine getirdiler. Atalarının gelenek, örf-adet ve baskılarına aldırmadılar. Böylece İslam'ın ölümsüz örnekliğini gerçekleştirdiler.

j) Müslümanlardan bazısı İslam'dan dönüş yapmış gönüllerini tekrar küfre açmış ve kâfirlerin saflarında karar kılmışlardı. Bu arada bazıları da irtidat etmekle beraber sonra pişman olmuş, ilk fırsatta hicret etmiş, İslam'ın özüne dönüş yapmışlar; sabırlı ve mücahid müslümanlar olmuşlardı. Daha önce değindiğimiz Nahl, 106-109. âyetleri buna işaret etmektedir.

k) Müslümanların bazılarının, şiddetli zulüm ve baskılara karşı yılgınlık gösterdikleri ve müşriklerden korktukları ortaya çıkmaktadır. Hatta onlardan bazıları işi o dereceye vardırıyorlardı ki, dinlerinde aldatmaya, kurnazlığa ve nifaka başvuruyor ya da Allah'ın yardımından ve desteğinden umudlarını kesiyorlardı. Daha önce verdiğimiz âyetlerin sadece birkaçına işaretle yetiniyoruz: Ankebut, 1-6, 10-11; Hac, 11-16. âyetleri gibi.

İKİNCİ BÖLÜM

EHL-İ KİTAP

A) MEKKE DEVRİNDE EHL-İ KİTAP

Hicaz Arapları, yahudi ve hristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitabı Hicaz ve Şam bölgelerinde tanımış, onları pek çok konuda taklid etmiş ve onlardan birçok düşünce ve kültürü almışlardı. Bazıları yahudi ve hristiyan olurken bazıları da İbranice dilini öğrenmiş, yahudi ve hristiyanların kitaplarına vakıf olmuşlardı. Ehl-i Kitabın, dinî ve mezhebî konularda düşmüş bulundukları ihtilaf ve ayrılıkları da biliyorlardı. Asru'n-Nebi isimli kitabımızda genişçe ele aldığımız gibi, tüm bunların Hicaz Araplarının fikri ve psikolojik yapılarının değişimine büyük etkisi olmuştu.

Özellikle Mekke'de, Ehl-i Kitap'tan dışardan gelme azınlıklar vardı. Onların Mekke'ye yerleşme tarihlerinin, Rasul'ün risaletinden önce olduğunu sanıyoruz. Bu azınlık, pek tabii olarak, davetin tüm dönemlerine tanık olmuş ve ondan uzak kalmamıştır. Allah'ın gerçek birliği (vahdaniyeti), Kur'ânî çağrı ile yahudi ve hristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitab'ı bir araya getiren bir husustur. Üç din de, özde aynı kaynaklıdır. Bu özelliklerinden dolayı İslam, bu kesimle hem genel ve hem de özel olarak ilgilenmiş ve onlara yönelmiştir.

Mekkî Kur'ân, çeşitli âyet ve sûrelerde bu konuya değinmiş ve birtakım aktarımlarda bulunmuştur. Kur'ân'ın bu konudaki değinilerini dört bölümde değerlendirmek mümkündür.

1. Kur'ân'da Ehl-i Kitap

Bu konudaki âyetleri ve âyetler hakkındaki yorumlarımızı şöyle sıralayabiliriz:

"Biz cehennemin bekçilerini hep melekler yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için bir imtihan kıldık ki, ***kendilerine Kitab veril-***

***miş olanlar** iyice inansın, inananların imanını arttırsın. **Kitab verilmiş olanlar ve iman edenler** şüpheye düşmesinler, kalblerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de "Allah bu misalle ne demek istedi? desinler. Böylece Allah, dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini doğru yola iletir..." (Müddessir, 31)*

Âyet içerik olarak, Kur'ân'ın bildirdikleriyle Ehl-i Kitab'ın yanındakiler arasında bir uyumun olduğunu vurguluyor. Âyetin amacı, onları risalet ve Kur'ânî vahye ikna etmek, onları şüpheye düşmekten alıkoymak şeklinde açıklanabilir. Bu âyet, gerçekten, ilk dönemde inen âyetlerdendir. Hatta Ehl-i Kitab'ın zikredildiği ilk âyettir dersek daha doğru olur. Bu da gösteriyor ki, vahiy, ilk andan itibaren onlarla ilgilenmiş ve zamanın geçmesiyle bu ilgi daha kuvvetli ve açık olmuştur.

"Bu, elbette ilk sahifelerde de vardır. İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde..." (A'la, 18-19.)

Açıkça görüldüğü gibi, bu sûre; İslamî ilkeler, mü'minlerin dünya ve ahiret saadetleri ve kâfirlerin ise güçlük ve zorluk içinde oldukları gibi prensipler ihtiva etmektedir. Ardından da bu temel ilkelerin önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde olduğu belirtilmekte, bununla da, Kur'ân ile semavi kitap sahipleri arasında ortak bir gaye ve hedefin olduğu belirtilmektedir.

Necm sûresinde de, içerik olarak, bu âyetlerin benzerleri vardır. Orada da İslami prensipler belirlenmiş ve bunların İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de olduğu vurgulanmıştır.

A'la ve Necm, özellikle de A'la Sûresi, gerçekten, erken inen sûrelerdendir. Burada da Kur'ân'ın, vahyin değişik dönemlerinde tekrar ettiği olgu, kendinden önceki semavi kitapları doğruladığı hususudur.

Yine daha önce naklettiğimiz A'râf, 156-157. âyetleri de İsrâiloğulları'nı anlatan kıssanın hemen akabinde gelmekte ve Kur'ân'da çokça kullanılan bir uslupla Ehl-i Kitab'a değinmektedir.

Birinci âyet, Ehl-i Kitab'ın, Ummî Rasul Muhammed (s)'in Ummi-Arap-Peygamber Muhammed sıfatlarını Tevrat ve İncil'de gördüklerini belirtmekte, ona iman edenleri, destekleyip yardım edenleri, onunla beraber indirilen Nûr'a tabi olanları takdir etmektedir. İkinci âyet ise Allah'a, Onun Ummi Rasul'üne, genel

olarak tüm insanların iman etmesini istemekte ve arada Ehl-i Kitab da bu çağrının kapsamına alınmaktadır.

A'râf Sûresi ilk inen sûrelerdendir. Pek tabii olarak âyetler okunurken Ehl-i Kitab olanlar da dinliyordu. Âyette de açıklandığı gibi, onlar, Rasul'e ve kendisine gelene iman etmişlerdi. Biraz sonra bu konuya tekrar döneceğiz. Daha önce naklettiğimiz Medenî bir takım âyetler (Bakara, 89-90), yahudilerin, Araplara karşı ilerde gelecek olan Arap Peygamberle iftihar ettiklerini ve küfürlerinden dolayı müşrikleri küçümsediklerini; Rasul'ü çok iyi tanıdıklarını fakat sadece kin ve kıskançlıktan dolayı iman etmediklerini açıklıyordu. Risaletten önce Ehl-i Kitab mensuplarının, gelecek olan Ummi Arap Peygamberin sıfatlarından ve özelliklerinden haberdar olduklarına ve Onu birbirlerine müjdelediklerine şüphe yoktur. Onlar, ellerinde bulunan Semavî kitaplardan, onunla ilgili haber ve nitelemelere dayanarak konuşuyorlardı. Rasulullah Allah tarafından gönderildiğinde de ona, samimi olanlar ve kendilerini kin, haset ve heva hevesinden kurtaranlar iman etti:

"Kitab'tan sana vahyettiğimiz, kendinden öncekini doğrulayan gerçektir. Allah kullarından haberdardır ve onları görendir. Sonra Kitab'ı, kullarımız arasında seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur." (Fatır, 31-32)

Birinci âyet, Kur'ân'ın, diğer Semavi kitapların muhtevalarını desteklediğini, getirdiği ilke ve hedeflerde onlara uygun olduğunu ifade etmektedir. Bu da Ehl-i Kitab nazarında Kur'ân ile diğer kitaplar arasında bir birliğin olduğunu gösterir. İkinci âyet de, önceki Semavi Kitaplardan sonra Kur'ân'da karar kılındığını ve tüm insanlığın şeriatının Kur'ân; Kur'ân'a ve Rasul'e iman edenlerin de Allah'ın seçtiği ve kitaplarına varis kıldığı kimselerden olduğunu vurguluyor. Bu Muhammedî davetin en belirgin özelliğidir: Kendinden öncekilerin doğrulayıcısı ve varisi olmak, böylece o tüm insanlığın dinidir. Aynı anlamda, daha başka âyetler de vardır:

1- Bu da kentlerin anası (Mekke)yi ve çevresindeki (kasaba)ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki (Kitab)ları doğrulayıcı bir kitabdır... (En'âm, 92)

2- Bu Kur'ân, (bu) ancak kendinden öncekilerin doğrulanması ve o Kitab'ın açıklamasıdır. Onda asla şüphe yoktur. Alemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. (Yunus, 37)

3- (Bu Kur'ân), uydurulacak bir söz değildir, ancak kendisinden öncekilerin doğrulanması, her şeyin açıklanması; iman edenler için bir kılavuz ve rahmettir. (Yusuf, 111)

4- Ondan önce de önder ve rahmet olarak Musa'nın kitabı var. Bu da doğrulayan (açık) bir Arapça ile (gönderilmiş) bir kitabdır... (Ahkâf, 12)

5- Dediler ki "Bize Rabb'inden bir âyet (mucize) getirmeli değil mi?" Onlara, önceki kitablarda bulunan delilller gelmedi mi? (Taha, 133)

Âyetlere göre, Kur'ân ile önceki Semavi kitaplar arasındaki uygunluk ve paralellik Muhammedî risaletin ve Kur'ânî vahyin sağlıklı olduğunu göstermek için yeterli, güçlü bir delildir. Diğer taraftan Kur'ân, diğer Semavi kitaplarla aynı kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Yine âyetlere göre Araplar, Semavi kitaplara ilgi duyuyor ve kitap sahiplerine aşırı şekilde güven ve itimad duyuyorlardı.

"İsrâiloğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için bir delil değil midir?" (Şuara, 197)

Bu âyetin Medenî olduğu söylenmiştir. Fakat âyetin sûre içindeki diğer âyetlerle olan bütünlüğü, konusu ve vurgusu; Mekke müşriklerine hitap etmesi onun Mekkî olduğunu çağrıştırmaktadır. Âyet, İsrâiloğulları bilginlerinin, Kur'ân'ın Allah'ın vahyi olduğunu kabul edişlerini delil olarak sunmaktadır. Âyet ilk defa Kur'ân ile İsrâiloğulları bilginlerinin bildikleri şeyler arasında bir uyum ve paralellik bulunduğuna dikkat çekmekte ve onların bu konudaki olumlu şahitliklerinin güvenilir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca âyet, Arapların onlara itimad ettiklerini ve kendilerine güvendiklerini ilham etmektedir. Çünkü burada, onların bilginlerinin vahyin sağlıklı olduğunu itiraf edişleri bağlayıcı bir delil olarak sunulmuştur:

"Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitab okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabbinden hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma!" (Yunus, 94)

Burada hitap her ne kadar Rasul'e ise de aslında Kur'ân'ı dinleyen herkese yöneliktir. Bu Kur'ân'ın çokça kullandığı bir üsluptur. Âyet, Ehl-i Kitab'ın Kur'ân'ın doğruluğuna şahitliğini içermekte-

dir. Görülebileceği gibi âyette, Ehl-i Kitab'ın da istenen bu şahitliğe olumlu yönde yaklaşacağı imajı yatmaktadır.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar, ama kendilerini ziyana sokanlar inanmazlar." (En'âm, 20)

Bu âyet, Ehl-i Kitab'ın, Kur'ânî vahyin gerçek olduğunu -babanın oğlunu tanıdığı gibi- kuşku götürmeyecek bir kesinlikle bildiklerini, güçlü ve açık bir ifade ile ortaya koymaktadır. Bir yandan vahdet ve paralelliğin, diğer yandan itimad ve güvenin burada gizlice telkin edilmiş olması tabiidir.

Aynı sûrede yer alan ve aynı manayı güçlü bir biçimde kapsayan başka bir âyet daha vardır:

"Allah, size kitabı açıklanmış olarak indirmiş iken ben O'ndan başka bir hakem mi arayayım! Kendilerine kitap verdiklerimiz O'nun gerçeten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler, onun için hiç kuşkulananlardan olma." (En'âm, 114)

"Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da hediye ettik, hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a ve onun soyundan Davud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun'a da yol göstermiştik. Biz güzel davrananlara böyle karşılık veririz. Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas'a da... Hepsi iyi kimselerdendi. İsmail, el-Yesa', Yunus ve Lut'a da (yol gösterdik), hepsini alemlere üstün kıldık. Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da... Onları seçtik ve onları doğru yola ilettik. İşte bu Allah'ın hidâyetidir, kullarından dilediğini buna iletir. Eğer ortak koşsalardı, kendileri için yaptıkları her şey hiç olur, giderdi. İşte onlar, kendilerine Kitap, hüküm ve Peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Şimdi şunlar, (Kureyşliler) bunları inkâr ederse, biz, onları inkâr etmeyecek bir toplumu kendilerine vekil bırakırız. İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy ve de ki: Ben ona karşılık sizden ücret istiyorum. O, sadece bütün alemlere bir öğüttür." (En'âm, 84-90)

Bu âyetler, İbrahim ile babası ve toplumu arasında karşılıklı tartışmaların serdedildiği bir kısım âyetlerden sonra gelmişlerdir. Burada takip edilen yol, müşrik Arapları[23] delil yönünden susturmak olsa da, âyetler, Ehl-i Kitab'ın peygamberlerini üzerinde bulundukları hidâyet ve gerçeği takdir etmekte Rasul'e de onları kendisine rehber almasını ve onların hidâyetiyle hidâyet bulmasını emret-

---

23 "Eğer bunlar onu inkâr ederse" cümlesi tercihe şayan görüşe göre kâfir Arapları kastetmiştir.

mektedir. Böylece âyetler bir yandan Ehl-i Kitab'ın resullerine saygıyı vurgularken diğer yandan onlarla Rasulullah arasındaki, davete yol ve hedef birliğini de vurgulamış oluyor:

"Andolsun biz Musa'ya hidâyet verdik ve İsrâiloğullarına o kitabı miras verdik. (O), aklı selim sahiplerine bir yol gösterici, bir öğüttür." (Mûmin, 53-54)

Bu iki âyet de burada işlemeye çalıştığımız gibi Musa'ya, İsrâiloğullarına ve Tevrat'a da takdirle yaklaşmaktadır.

"O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve ondan ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine seçer ve (O'na) yöneleni kendisine iletir. (Şurâ, 13)

Allah'ın peygamberlere, özellikle de Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve Muhammed (s)'e vahyettiklerindeki ilke birliği kesin bir biçimde kaydediliyor bu âyette. Tabi olarak da Kur'ân ile diğer semavi kitaplar arasında ilke birliği; müslümanlarla bu kitapların sahipleri arasındaki birliktelik ve paralellik vurgulanıyor.

"Biz senden önce kendilerine vahyedilen erkeklerden başkasını (peygamber) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun." (Enbiyâ, 7)

Âyet, Ehli Kitap'tan zikir ehlini şahit göstermekle meydan okuyor. Görüldüğü gibi, onların şahit gösterilmesi, onların güvenilir ve bu konularda itimat edilir kimseler olduğunu içermektedir.

"İşte, sizin bu ümmetiniz bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin." (Enbiyâ, 92)

Âyet bir dizi peygamber kıssasından sonra gelmektedir. Bu kıssaların bir kısmı rasullerin şahısları bir kısmı da onları inkâr eden kavimleriyle ilgilidir. Bunlar, İbrahim, Musa, Harun, İshak, Yakub, Lût, Nuh, Davud, Süleyman, Eyyub, Yunus -Zu'n-Nûn-, İsmail, İdris, Zu'l-Kifl, Zekeriya, Yahya ve İsa (a)dır. Âyetler onları takdirle anmaktadır. Hepsi de Ehl-i Kitab'ın peygamberlerindendir. Âyet, peygamberlerin yolunun bir olduğunu ve bu yolun aynı zamanda müslümanların da yolu olduğunu kaydetmektedir. Tabii olarak da İslam ile Ehl-i Kitab arasında temelde birlik bulunduğunu ihtiva etmektedir.

Enbiyâ Sûresi'nden sonra inen "Mü'minun" Sûresi'nin bir âyetinde de bu mana tekrarlanmakta, aynı hedef amaçlanmaktadır.

Burada, her biri diğerinden farklı bir tabloyu içeren, naklettiğimiz özel âyetlere ilave olarak, Mekki Kur'ân'da peşpeşe gelen ve Ehl-i Kitab peygamberlerinin özel durumlarının ve toplumlarının onlara karşı tavırlarıyla ilgili kıssaları da kaydetmek gerekir. Bu kıssalar Fecr, Kamer, Sa'd, A'râf, Yasin, Meryem, Taha, Şuara, Nahl, Kasas, Yunus, Hud, Yusuf, Hicr, En'âm, Saffat, Sebe', Gafir (Mû'min), Zuhruf, Duhan, Zariyat, Nuh, İbrahim, Enbiyâ, Mü'minun Sûreleri'nde yer almaktadır. Bu kıssalar, az-çok, Ehl-i Kitab'ın kitablarında yazılanlarla uyum içindedir. Anılan rasuller övülmekte, onların yolunun izlenmesi ve onların saygıyla anılması istenmektedir. Bu da Kur'ân ile semavi kitaplar arasında paralellik, birlik ve uygunluk anlamını taşımakta; İslam ile Ehl-i Kitab'ın birliği manasına gelmektedir.

Böylece Kur'ân, vahyin ilk anından itibaren, Mekke dönemi boyunca, kendisi ile önceki kitapların aynı kaynaktan olduğunu; kendisi ile bu kitaplar arasındaki ilke ve hedef birliğini, önceki rasulleri ve kitapları doğruladığını sürekli olarak vurgulamış, kendisinin doğruluğuna Ehl-i Kitab'ı şahit göstermiştir. Kur'ân bu hususları, Ehl-i Kitab'ın, istenen şahitliğe olumlu yaklaşacağı, onlara güvenilmesi gerektiğini çağrıştıran bir uslupla vermiştir. Doğal olarak bu uslup Ehl-i Kitab'ın Muhammedî çağrıya kulak verecekleri, onunla bütünleşecekleri, ona yardımcı olacakları gibi düşünceleri beraberinde getirmektedir.

Kur'ân'ın, Ehl-i Kitab'ın kendi aralarındaki ihtilaflarına, saf olan dinin aslından ve yüce hedeflerinden sapmalarına ışık tutan işaretlerini ve sert olmayan bir yöntemle onların ayıplarına değinmesini istisna edersek; Mekkî Kur'ân, Rasul'ün çağdaşı olan yahudi ve hristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitab'a karşı yumuşak, sevecen, sert olmayan bir uslup kullanmıştır.

İlk andan itibaren kendisine değişik usluplarla vahyedilen Rasulullah'ın, Mekke'deki Ehl-i Kitab'a karşı barışçı ve sevecen bir tavır takınması pek tabiidir. Zira onlarla hedef ve ilke birliği içinde olup onların rasullerine ve kitaplarına saygı göstermekte, onları desteklemekte ve tüm bunları açıkça bildirmekteydi.

Öyle inanıyoruz ki, Rasulullah bu tavrını, peygamberliğinden önce de onlara karşı gösteriyordu. Çünkü onunla Mekke'deki bazı

ehl-i Kitab arasında -daha önce açıkladığımız gibi- karşılıklı sevgiye dayalı bir ilişki, duygusal bir beraberlik ve güven vardı. Bu, daha sonra Kur'ân'ın, onların kitaplarını ve peygamberlerini tasdik etmesi, desteklemesi ve takdir etmesi, onları şahid olarak göstermesi kendilerine itimad etmesi ve onlarla tam bir birlik içinde olduğunu ifade etmesi ile devam etmiştir.

Tüm bu açıklamalarımız gösteriyor ki; genelde Ehl-i Kitap, Mekke döneminin başından, sonuna kadar Muhammedî davete olumlu yaklaşmış, ona sevgi göstermiş, hatta destek vermişti. Mekke'de hiçbir zaman, Medine'de Rasul ile yahudiler arasındaki çatışmaya benzer bir durum oluşmamıştı. Değil çatışma, biraz sonra açıklayacağımız gibi, Mekke'dekiler, daveti kabul etmiş ve onunla bütünleşmişlerdi.

2. Ehl-i Kitab'ın Kur'ân'a Bakışı

Bu konudaki âyetler:

"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o Rasul'e, o ümmi Peygamber'e uyarlar. O ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten men eder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri harâm kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona iman eden, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen Nûr'a uyanlar, işte kurtuluşa erenler onlardır." (A'râf, 157)

Âyet, Mekke'deki hristiyan ve yahudilerden bir grubun, Rasul'ün niteliklerinin, ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'in nüshalarındaki niteliklere uyduğunu gördükleri için ona iman ettiklerini, ona tabi olduklarını ve yardımcı olduklarını, dolayısıyla âyetin kapsadığı taktire müstehak oldukları konusunda açıktır.

A'râf sûresi de erken inen sûrelerdendir. Bu da hristiyan ve yahudilerden bir kesimin, Muhammedî Risalete ilk dönemlerde iman ettiklerini gösterir.

"Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, Ona (Kur'ân'a) inanırlar. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman: "Ona inandık, o, Rabbimizden (gelen) gerçektir... Zaten biz ondan önce de müslümanlar idik"

derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü mükafatları iki kere verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun, biz cahilleri istemeyiz" derler." (Kasas, 52-55)

Bazı rivâyetler âyetlerin Medenî olduğunu kaydetse de bunlar güvenilir, sağlam rivâyetler değildir. Âyetlerin siyakı, birbiriyle gösterdiği ahenk ve uyum; özellikle son âyetin ifadesi onların Mekkî olduğunu gösteriyor. Âyetler, Ehl-i Kitab'ın Kur'ân'a iman ettiğini ve onların Kur'ân'a iman ettiklerini bildiren, Onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu tasdik eden sözlerini hikâye etmektedir. Ayrıca âyetler, Rasul'e iman eden bu Ehl-i Kitab'ın Kur'ân'a iman ettiğini ve onların Kur'ân'a iman ettiklerini bildiren, Onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu tasdik ettiklerini bildiren, sözlerini hikâye etmektedir. Ayrıca âyetler, Rasul'e iman eden bu Ehl-i Kitab'ın, Mekkeli liderlerin eleştirilerine maruz kaldıklarını, onların, bu eleştiri ve kınamalara aldırmayıp imanlarının gereğini yaptıklarını çağrıştırmaktadır. Bu da onların ne derece bilinçli bir tercih yaptıklarını ve imanlarının kuvvetini sergileyen önemli bir tavırdır. Mekkeli liderlerin bu kesime baskı yapabilecekleri akla gelmemektedir. Çünkü Mekkeliler, Ehl-i Kitab'ın, Araplar nezdinde ne kadar etkin bir yere sahip olduklarını biliyor ve onların Muhammedî çağrıyı kabullenmeleri halinde doğacak tehlikeyi kestirebiliyor ve onlara pek dokunmak istemiyorlardı. İşte Ehl-i Kitab böyle bir ortamda iman etmiştir. Onların bu tavır ve tutumlarının önemini daha iyi anlamak için, onların çevrelerinin İslam düşmanı olan güçlü liderlerle kuşatılmış olduğunu, davetin önüne geçmek için bu düşmanların yapamayacağı hiçbir şeyin olmadığını; kendilerinin ise küçük bir azınlık olduğunu ya da yakını akrabası bulunmayan birtakım yabancı adamlar olduğunu düşünmemiz yeterli olacaktır. İslam'a giren, bazı müslümanların katlanılmaz işkencelere maruz kalışı, müslümanların genel olarak işkence, sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya bulunmaları onların gözleri önünde cereyan ediyordu. Buna rağmen onlar imanı tercih etmişlerdi.

Kasas Sûresi de, bir ölçüde, erken inen sûrelerdendir. Âyetler, kendilerinin inişinden önce olmuş bitmiş bir olayı, bir eylemi hikâye etmektedir. Bu ise, Ehl-i Kitab'ın erken sayılabilecek bir dönemden

itibaren, Nebevî Davete yöneldikleri, ona katıldıkları, Rasulullah'ı ve Kur'ân'ı açık bir şekilde tasdik ettikleri anlamına gelir.

"De ki: "Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilmiştir" derler. Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve Kur'ân onların derin saygısını arttırır." (İsrâ, 107-109)

Bu âyetlerde, Ehl-i Kitab'ın Kur'ân'a karşı gösterdikleri tavırları anlatılmakta; kendilerine okunduğunda huşu ile secde ettikleri, içindekilere iman edip ona yöneldikleri anlatılmaktadır.

Âyetler, kâfirlere meydan okuma ve onları korkutma sadedinde inmiş ve onların inkârlarının değersiz olduğunu ilan etmiştir. Zira kendilerine ilim verilenler ona karşı, tasdik edici ve olumlu bir tavır takınmışlardır.

"De ki: "Hiç düşündünüz mü: Eğer bu (Kur'ân) Allah katından ise ve siz de onu tanımamışsanız; İsrâil oğullarından bir şahit de bunun benzerini (Tevrat'ta) görüp inandığı halde, siz (inanmaya) tenezzül etmemişseniz (durumunuz ne olur!)?! Şüphesiz Allah, zalim bir topluluğu doğru yola iletmez." (Ahkâf, 10)

Âyetin Medenî olduğu söylenmiştir. Fakat âyetin uslup ve içeriği göz önüne alındığında Mekkî olma ihtimali daha büyüktür.

Âyet, İsrâiloğullarından bazılarının, Kur'ânî vahyin doğruluğuna ve Tevrat'a uygunluğuna şahitlik ettiğini iman ettiğini bildirmekte ve bu nedenle de, bir önceki âyette olduğu gibi, Ehl-i Kitab'ın bu iman ve şahitlikleri müşriklere karşı delil olarak gösterilmektedir:

"İşte sana, böyle (bir) kitap indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz, ona inanırlar. Şu (Arap)lardan da ona inananlar vardır. Âyetlerimizi, kâfirlerden başkası inkâr etmez." (Ankebut, 47)

Âyet, Ehl-i Kitab'ın Kur'ân'a iman ettiklerini açıkça belirtmektedir:

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene sevinirler. Fakat (Allah'ın Rasulü aleyhine birleşen) gruplardan, onun bir kısmını inkâr edenler vardır." (Ra'd, 36)

Burada, Ehl-i Kitab'ın, Kur'ân'ın inişine sevindikleri ve onunla müjdelendikleri açıkça belirtilmektedir. Onlar kendi kitaplarında

yer alan yüce hedeflerin bu Kitab'ın hedefleriyle çakıştığını ve kaynaklarının bir olduğunu idrak ediyor ve görüyorlardı.

Burada verdiğimiz âyetler, Ahkâf Sûresi âyeti dışında, Ehl-i Kitab'ın kimliği ile ilgilenmez; onları genel olarak anar. Yalnız sözü edilen Ahkâf âyeti, İsrâiloğullarına mensub olduğu halde açıkça tanıklık yapan bir mü'minin sıfatlarını anlatmaktadır. **"Asru'n-Nebi"** de bu âyet ve daha başka Kur'ânî işaretlerden çıkarak, Mekke'de yahudi bir azınlığın var olabileceğini ya da en azından Medine yahudilerinin zaman zaman Mekke'ye gidip geldiklerini, onlarla Mekkeliler arasında ticari ya da ticari olmayan bazı ilişkilerin bulunduğu ihtimali üzerinde durduk. Ve orada şu kanaatımızı iletmiştik: Hıristiyan azınlıkların küçümsenmeyecek bir kesimi Mekke'ye yerleşmişti. Siret rivâyetleri ve biyografi kitapları, Ehl-i Kitab'tan pek çok isim vermekte ve onların Mekke'de iman edip davet ile bütünleştiklerini, bununla beraber Hıristiyanlık damgasını üzerinde bulunduran isimler taşıdıklarını açıklamaktadırlar. Yine bazı rivâyetler, Rasul'ün ortaya çıkışından sonra, hristiyan bir grubun Rasul'ün haberini araştırmak amacıyla Mekke'ye geldiğini ve ona iman ettiklerini kaydetmektedir.

Rasulullah ile karşılaşan Mekke hristiyan ve Yahudileri, Rasul'de, risalet nitelik ve özelliklerini görmüş ve İslam'ı sevinç ve içtenlikle kabul etmişlerdi. Bu sırada müslümanlar ve Rasul gibi, konumları da hiç iyi değildi. Korumasız, zayıf ve azınlıktaydılar. Anlaşılacağı üzere bu konumları kendileri için çok büyük tehlikeleri beraberinde getiriyordu.

Kur'ân'ın ifade biçimi, Mekke'deki tüm Ehl-i Kitab'ın olumlu bir tavır takındığını çağrıştırmaktadır. Bu âyetlerin defalarca tekrarlanması da, bu tavrın genel olduğunu, tüm Ehl-i Kitab'ın tavrı olduğunu gösterir. Siret Rivâyetleri de, görebildiğimiz kadarıyla, Mekke'de eski dinlerine bağlı kalmayı sürdüren ve İslam çağrısıyla bütünleşmeyen Ehl-i Kitab'ın bulunduğunu kaydetmektedir.

Ankebut sûresinde şu âyet yer almaktadır:

"İçlerinden zulmedenleri hariç, Kitab ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve deyin ki: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir ve biz O'na teslim olanlarız!" (Ankebut, 46)

Âyet, Rasul'e ve müslümanlara, Ehl-i Kitab'a karşı takip etmeleri gereken metodu belirten Kur'ânî bir öğretidir. Bu metod, aynı zamanda Mekkî Kur'ân'ın üslubu, anlatımı ve bireysel konuları ele alışıyla da uyum sağlamaktadır. Diğer taraftan âyet, olup bitmiş bir olayın anlatımını da çağrıştırmaktadır. Şöyle ki: Mekke Devrinin sonlarına doğru, Mekke'de, Ehl-i Kitab'tan bir kesim vardı -Çünkü Ankebut, Mekkî Kur'ân'ın son inen sûresidir- Onlarla Rasul ve müslümanlar arasında bazı dinî tartışmalar oluyordu. Onlardan bazıları tartışmada büyüklük taslama, kaba davranma ve zulüm etme yolunu izliyordu. Eğer bu yaklaşım doğru ise, o zaman, bunların, kâfir liderlerinin engellemelerinin etkisi altına giren kimseler olduğunda şüphe yoktur. Başka bir deyişle, müşriklerle menfaata dayalı ilişkiler içindeydiler ve bu menfaatları feda etme imkanları yoktu. Veya bir türlü yakalarını kurtaramıyorlardı. Her ne olursa olsun, Kur'ân âyetlerinden anladığımıza göre, Ehl-i Kitab'ın genel tavrı, olumlu bir tavırdı. Onların büyük ekseriyetinin izlediği yoldan sapan, bireysel planda kalan çıkışlar ister tartışma, ister taassub, ister akli, ister maddi kaynaklı olsun, onların genel tutumlarını etkilemez ve böyle bir şeyin olması da eşyanın tabiatına uygun düşen bir gelişmedir, bizim açıklamaya çalıştığımızla da çelişmez.

Ankebut Sûresi'nin, Medine'ye hicret esnasında veya o ortamda indiğini daha önce açıklamıştık. Buna bağlı olarak sözünü ettiğimiz âyet, müslümanların, yahudilerin çok olduğu Medine'de Ehl-i Kitab'a karşı takip etmesi gereken tavır ve çizgiyi de belirtmeyi hedef almış olabilir. Özellikle bundan sonra gelen bir âyet, kendilerine Kitap verilenlerin Peygamber'e ve Kur'ân'a iman ettiklerini belirtmekte ve Ehl-i Kitab'ın müsbet tavrını, gerçekleşmiş bir olayın verilmesi biçiminde kaydetmektedir:

"İşte sana böyle (bir) Kitap indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz, ona inanırlar: Şu (Araplar)dan da ona inananlar vardır. Âyetlerimizi, kâfirlerden başkası inkâr etmez." (Ankebut, 47)

3. Ehli Kitab'ın İhtilafları

Bu konuyla ilgili âyetler:

1- Andolsun, Musa'ya Kitab'ı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, derhal aralarında hüküm verilmiş olurdu. Onlar, bu Kur'ân hakkında kuşku ve şüphe içindedirler. (Hud, 110; Fussilet, 45)

2- O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat kendilerini çağırdığın şey, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah ona (senin davet ettiğine) dilediklerini seçip toplar, ona gönülden yönelenleri hidayete erdirir. Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar, Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab'a varis kılınanlar, ondan kuşku veren bir şüphe içindedirler. (Şurâ, 13-14)

3- İsa açık delillerle gelince dedi ki: "Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını açıklamak için (geldim). Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Allah, işte benim de Rabbim sizin de Rabbiniz O'dur. O'na kulluk edin. Doğru yol budur. Aralarından çıkan gruplar, birbirleriyle ihtilafa düştüler. Acı bir günün azabından vay o zulmedenlerin haline! (Zuhruf, 63-65)

4- Andolsun biz, İsrâil oğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik, onları güzel rızıklarla besledik ve onları alemlere üstün kıldık. Ve onlara bu işten açık deliller verdik. Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, kıyamet günü, ayrılığa düştükleri şeylerde onlar arasında hüküm verecektir. (Casiye, 16-17)

5- Andolsun biz Musa'ya da kitap vermiştik. Sakın onun kavuşması hakkında şüpheye düşme. Onu İsrâil oğullarına yol gösteren kılmıştık. Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onla-

rın içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik. Şüphesiz Rabbin, kıyamet günü, ayrılığa düştükleri konularda onların aralarında hükmedecektir. (Secde, 23-25)

Bu âyetler müşrikleri uyarmak, ayıplarını ortaya koymak onların delillerine karşıt delil getirmek; Semavi dinlerin ilke ve temel prensiplerinde farklılık olduğu hususundaki iddiaları reddetmek için inmiştir. Ehl-i Kitab'ın bu ilke ve hedeflerden sapması, sırf azgınlık ve taşkınlıktan yani çirkin emellerin peşinden sürüklenmelerinden kaynaklanmıştır. Çirkin ve kötü arzular ise insanı gerçeğe, hakka, hakikate, bununla ilgili ilke ve hedeflere iletmez. Bu âyetlerin, Ehl-i Kitab'ın ihtilaf ve çekişmelerini görüp kendilerini haklı ve daha doğru yolda gören müşrik Araplara cevap mahiyetinde indiği de söylenebilir. Böylece Kur'ân, onların mantıklarının yanlışlığını ortaya koymuş ve küfürlerinin hiçbir geçerli mazeretinin olmadığını vurgulamıştır.

Bununla birlikte âyetlerin, Ehl-i Kitab'ın gerçek durumunu belirtmeyi de hedef aldıkları, aralarındaki ayrılık, çekişme, kendi aralarında mezheplere ve gruplara ayrılma gibi olumsuz tavırlarını açıklamayı amaçladıkları anlaşılmaktadır. Kur'ân onları, gerçekleşmemiş hedef ve ilkelerinin tamamlanmasına, bunun için de kendi kitaplarıyla aynı kaynaktan gelen Kur'ân'ın etrafında birleşmeye, ona uymaya davet etmiş ve kendisinde hiçbir ayrılık olmayan temel ilkelerin tahakkukunu istemiştir. Kendi yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak gördükleri, kendilerine iyiliği öğütleyen, kötülükten onları sakındıran, temiz şeyleri helâl, pis şeyleri harâm kılan, yüklerini hafifleten ve üzerlerindeki zincirleri kıracak olan Ümmi Rasul'e uymalarını, ona yardımcı olup desteklemelerini, Kur'ân'ın problemlerine, mezhebî ve kişisel ayrılıklarına getirdiği gerçek çözümlere teslim olmalarını talep etmiştir. Bu âyetler Mekke'de okunuyor ve Ehl-i Kitap da bunları dinliyor ve âyetleri çok iyi anlıyorlardı. Bu anlattıklarımız, daha önce naklettiğimiz A'râf, 157-158. âyetlerinde ve şimdi verdiğimiz bazı âyetlerde kapalı olarak işlenmiştir diyebiliriz. Aynı şey Neml Sûresi'nin bazı âyetlerinde de güçlü ve açık olarak işlenmektedir:

"Bu Kur'ân, İsrâiloğullarına, kendilerinin ayrılığa düştükleri şeylerin bir çoğunu anlatıyor. Ve elbette O, mü'minlere bir yol gösterici ve rahmettir. Şüphesiz Rabbin, onlar arasında hükmünü verecektir. O, üstündür, hakkıyla bilendir." (Neml, 76-78)

Meryem Sûresi'nin, İsa'nın doğumu kıssasını anlatan âyetlerinden sonra gelen bazı âyetleri de böyledir:

"İşte Meryem oğlu İsa, şüphe edip ayrılığa düştükleri şey, "gerçek söz" olarak budur. Çocuk edinmek, Allah'a yakışmaz. O, yücedir. Bir işi yapmak istedi mi ona sadece "ol" der. Olur, "Şüphesiz Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Ona kulluk edin." İşte doğru yol budur." (Meryem, 34-36)

Kur'ân'ın bu çağrı ve açıklamaları, Mekke'de bulunan Ehl-i Kitab'ın uyanmasına, dinin temel ilkeleriyle çelişen ayrılık ve bölünmelerinin yersiz olduğunu anlamalarına; İslam'a girmelerine, Kur'ân'ın getirdiği ilkelerin, içinde bulundukları çıkmazların en iyi hal çaresi olduğunu anlamalarına hayli yardımcı olmuştur demek doğru olacaktır. Bu arada Kur'ânî doğrular ile bazı hristiyan grup ve mezhepleri arasında uyum görülüyordu. Mekke'deki hristiyan azınlığın da böyle bir grup olması, Kur'ânî vahiyle uyum içinde olması, kuvvetle muhtemeldir. Onların bu yakınlıkları da İslam'a kolayca girmelerine, Kur'ân'ı benimsemelerine, içten ve samimi birer mü'min olmalarına yardımcı olmuştur.[24]

4. İhtilaflarına Kur'ân'ın Gösterdiği Çözüm

Mekkî âyetlerde, Mesih ve onunla ilgili inançlar dışında, hristiyanların ihtilaf ve tahriflerini detaylarıyla konu edinen bir şey yoktur. Yahudilerle ilgili olarak da -Rasulullah dönemindeki az önce verdiğimiz ihtilafları dışında- onların Musa (a) ve ondan sonraki dönemleri anlatılmış; dinden sapmaları, buzağıya tapınmaları, zaman zaman rasullerin ve Allah'ın emirlerine isyanları, ahlakî ve sosyal sapmaları ve tüm bunlardan dolayı kendilerine verilen musibetler, felaketler ve kendilerinden daha güçlü kimselerin boyunduruğuna girmeleri hikâye edilmiştir. Özellikle A'râf, Tâhâ ve İsrâ Sûreleri'ndeki kıssalardan anlaşılan budur. Ayrıca Medenî Kur'ân, onların ahlaklarına ve inkârcı, düzenbaz tavırlarına, Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğu şeklinde inançlarına ve Meryem ile oğluna iftiralarda

24 İngiliz Oryantalist Arnold'un İslam'ın Yayılış Tarihi'nde belgelere ve etüdlere dayalı bazı yaklaşımlar vardır. Ve bu yaklaşımlar hristiyan gruplar arasında İsa (a) hakkında Kur'ân'ın belirttikleriyle kendi mezhebinin görüşünü bağdaştıranların var olduğunu göstermektedir.

bulunmalarına karşı sert eleştirilerde bulunmuştur ki, kullanılan usluptan yahudilerin Rasulullah döneminde de sözü edilen inanç üzere oldukları anlaşılmaktadır.

Âyetlerden hareketle, Mekke'deki yahudilerin çok az olduklarını, onların hristiyanlarla sürtüşmediklerini, Rasul ve müslümanlarla da düşmanca bir sürtüşmeye girmediklerini çıkarmak mümkündür. Bunun yanında onlarla İslam çağrısı arasındaki paralellik, hristiyanlarla bu çağrı arasındaki herhangi bir tartışmaya ve ayrılığa meydan vermiyordu. Böylece iki grup arasında karşılıklı güven ve yakınlaşma oluşmuştu. Rasulullah ve müslümanlar, yahudilerin, tüm milletlerden daha önce İslam'a gireceklerini umuyorlardı. Bu da, ilerde yeri geldiğinde belirteceğimiz gibi, Medenî Kur'ân bölümlerinde, üstü kapalı olarak değinilen bir olgudur.

İsa (a) ve Hristiyanların inançlarına gelince, bu konu ilk defa Meryem sûresinde, uzun bir bölüm şeklinde yer almıştır. Bu bölümü aşağıya alıyoruz:

"Kâf, hâ, yâ, ayn, sâd. Bu, Rabbinin, kulu Zekeriyya'ya rahmetini anıştır. O, Rabbine gizli bir seslenişle yalvarmıştı: "Rabbim" demişti, "ben, ben de kemik gevşedi; baş, ihtiyarlık aleviyle tutuştu. Rabbim, sana dua ile hiçbir zaman bahtsız olmadım. Doğrusu ben arkamdan yerime geçecek yakınlarımdan korktum, karım da kısır. Katından bana yerime geçecek bir veli lutfet. Ki, bana ve Yakuboğullarına mirasçı olsun. Rabbim, onu beğendiğin bir insan yap." (Allah): Ey Zekeriya, biz sana bir oğul müjdeleriz, adı Yahya'dır. Daha önce ona hiç kimseyi adaş yapmadık. "Rabbim" dedi, "benim nasıl oğlum olur? Karım da kısırdır. Ben ise ihtiyarlığın son sınırına vardım." Öyledir, dedi, fakat Rabbin: O bana kolaydır, daha önce sen de hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım, dedi. "Rabbim" dedi, "bana bir işaret ver." Senin işaretin, sapasağlam olduğun halde tam üç gece insanlarla konuşmamandır, dedi. Mabedden kavminin karşısına çıkıp onlara: "Sabah akşam tesbih edin!" diye işaret etti. Ey Yahya, Kitab'ı kuvvetle tut (dedik) ve ona çocuk iken hikmet verdik. Katımızdan bir rahmet ve temizlik de; o korunanlardan oldu. Ana babasına iyilik ediciydi, başkaldıran bir zorba değildi. Doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak kaldırılacağı gün ona selam olsun! Kitab'da Meryem'i de an. Bir zaman o ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekilmişti. Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Biz de ruhumuzu ona gönderdik; ona düzgün bir insan şeklinde göründü. (Meryem) dedi ki; "Ben senden, çok esirgeyici (Allah'a) sığınırım -Eğer (Allah'tan) korkuyor-

san (bana dokunma)- "Ben" dedi, sadece Rabbinin elçisiyim: Sana temiz bir erkek çocuğu hediye edeyim diye (geldim). "Benim nasıl oğlum olur" dedi, bana bir insan dokunmadı ve ben kötü bir kadın da değilim." "Öyledir" dedi, Rabbin: O bana kolaydır. Onu insanlara, bir işaret ve bizden bir rahmet kılmak için, dedi ve iş olup bitti. Ona gebe kaldı. Onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu, bir hurma dalına getirdi. "Keşke" dedi, "bundan önce ölseydim, unutulup gitseydim!" Altından ona şöyle seslendi: Üzülme, Rabbin, çocuğunu büyük bir lider yaptı. Hurma dalını sana doğru silkele, üzerine, olmuş taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen: "Ben Rahman için oruç adadım. Bugün hiçbir insanla konuşmayacağım" de. Onu taşıyarak kavmine getirdi: "Ey Meryem" dediler, "sen tuhaf bir iş yaptın, Ey Harun'un kızkardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de fahişe değildi. Onu gösterdi. Dediler ki: "Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?" "Ben Allah'ın kuluyum" dedi. "(O) bana Kitap verdi, beni Peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekat vermeyi emretti. Anneme iyilik eder (kıldı), beni baş kaldıran bir zorba yapmadı. Doğduğum gün de, öleceğim gün de ve diri olarak kaldırılacağım gün de bana esenlik verilmiştir." İşte Meryem oğlu İsa, şüphe edip ayrılığa düştükleri şey "gerçek söz" olarak budur. Çocuk edinmek Allah'a yakışmaz. O, yücedir. Bir işi yapmak istedi mi ona sadece "OL" der, (o da) olur. Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Ona kulluk edin. İşte doğru yol budur. Hizipler kendi aralarından ayrılığa düştüler. Artık büyük bir günü görmekten ötürü vay kâfirlerin haline." (Meryem, 1-37)

Âyetlerin birinci bölümü Yahya'nın doğum kıssasıyla ilgilidir. İkinci bölüm ise İsa'nın doğuşu ve dolayısıyla onun Allah'ın oğlu oluşu inancının çürütülmesiyle ilgilidir. Birinci bölüm İsa'nın doğuşu kıssası için bir giriş ve bir önsözdür. Çünkü Yahya'nın doğuş kıssası bazı incillerde[25] konu edilmişti. Hıristiyanlar, ona inanıyor ve bu olayı Rabbani bir mucize olarak değerlendiriyorlardı. Bu kıssanın anlatılmasıyla, Mesih'in doğuşunun da Rabbani bir mucize eseri olduğu ve İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğu inancına bir sebep oluşmaması gerektiği ispat edilmek isteniyordu. İsa'nın doğuşu kıssası ana hatlarıyla İncil'lerde anlatılanlara benzemektedir.

---

25 Bkz. Luka İncili Birinci İshak, burada kaydedildiğine göre: Meryem melek'e Ben hiçbir erkek bilmeden nasıl hamile kalırım? dedi. O'na dedi ki: Yesabit, senin payındır. Zekeriyya'nın hanımı da kısır olduğu halde ihtiyarlığında bir çocuğa hamile kalmıştı.

Teferruatta, özellikle İsa'nın beşikte konuşması gibi, İnciller'de değinilmeyen birtakım farklılıklar olsa da olay aynıdır. Buna rağmen biz, Kur'ân'da anlatılıp İncil'de yer almayan noktaların, hristiyanlar arasında yaygın halde bilindiğine inanıyoruz. İsa (a) kıssasıyla ilgili âyetler, İsa'nın gerçek doğuşunu ve onun bir mucizeden başka bir şey olmadığını belirtmekten öte Allah'ın kendisi için çocuk edinmekten münezzeh, bundan müstağni olduğunu, Allah'ı tam bir kemal sahipi olduğunu kabul eden mantıkla uyuşmadığını; Allah'ın yalnız başına tüm insanların Rabbi, yalnız O'na ibadet edilmesi gerektiği, hristiyanların bu yanlış inançlarının sırf anlayıştaki ayrılıklardan ve O'ndan sonra partiler arasında ortaya çıkan bölünmelerden kaynaklandığını göstermeyi hedef almıştır.

Bu âyetlerden oluşan bölüm, ilk etapta doğrudan Kur'ânî bir açıklamayı oluşturmaktadır. Özellikle bunun başka Peygamberlerden söz eden bölümlerde de işlenmiş olması bu olguyu, pekiştirmektedir. Fakat böyle bir değerlendirme âyetlerin inişinden önce bu olayın meydana gelmiş olmasını engellemez. Mesih'in mahiyetinin araştırılması; müslümanlarla kâfirler arasında, hristiyanların akidesi üzerinde yapılan konuşma, ya kâfirlerden gelen bir sorun ile ya da Peygamber ile hristiyanlar arasında herhangi bir tartışma ile olmuş olabilir. Biz sonuncusunu tercih ediyoruz. Herhalde âyette yer alan: "İşte Meryem oğlu İsa, şüphe ettikleri şey, gerçek söz olarak budur" cümlesi buna işarettir. Bu da gösteriyor ki: Bu bölüm İsa (a) hakkında tartışma ve ihtilafa düşüldüğü bir ortamdan sonra değerlendirme olarak inmiştir. İşte âyet, 'gerçek sözü', işi yerli yerince koymak için kapsamına almıştır.

İkinci olarak, Zuhruf sûresinde şu bölüm vardır:

"Meryem oğlu bir misal olarak anlatılınca hemen kavmin, ondan bağrışmaya başladılar. Bizim ilahlarımız mı hayırlı yoksa O mu? dediler. Bunu sadece tartışma için ortaya attılar. Doğrusu onlar, kavgacı bir toplumdur. O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâil oğullarına örnek kıldığımız bir kuldur. Eğer isteseydik, sizden melekler yapardık, sizden sonra dünyada yerinize geçerlerdi. O, kıyametin kopacağını gösteren bir ilimdir. O saatin geleceğinden hiç şüphe etmeyin. Bana uyun. Doğru yol budur. Şeytan sizi alıkoymasın. Çünkü o, sizin için açık bir düşmandır. İsa açık delillerle gelince dedi ki: Ben size hikmet getirdim. Ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için (geldim), Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Allah, O'dur işte benim de

Rabbim sizin de Rabbiniz. Ona kulluk edin. Doğru yol budur. Aralarından çıkan partiler, birbirleriyle ihtilafa düştüler. Acı bir günün azabından vah o zulmedenlerin haline!" (Zuhruf, 57-65)

Âyetler müşrik Arapların delillerini çürütmek ve onların anlayışlarını reddetmek sadedinde inmiştir. Çünkü onlar, başka bir yerde de açıkladığımız gibi, hristiyanların Mesih (a)'i ibadetle Allah'a ortak koşmalarını, kendileri için paravan olarak kullanarak kendilerinin melekleri Allah'a ortak koşmalarına haklılık kazandıran bir eylem olarak görüyorlardı. Yalnız her ne olursa olsun, âyetler İsa'nın mahiyeti ve hristiyanların onunla ilgili inançlarıyla alakalıdır. O'nun yalnız Allah'ın bir kulu olduğunu ve yalnız Allah'a çağırdığını, bu temel ilkeden sapmanın O'ndan sonra meydana gelen partisel ayrılıklar ve görüşlerin aykırılığı yüzünden meydana geldiğini açıklamaktadır. Yanısıra onunla ilgili inancın sapıklığına işaret etmiş, bunu ayıplamış ve başka bir üslubla konunun gerçek mahiyetini açıklamıştır. Burada da anlatılan şeylerle, Meryem Sûresi'ndeki bölümle varılan sonucun aynısına varılmıştır.

Üçüncü olarak, Enbiyâ ve Mü'minun Sûreleri'nde, aşağıda görüldüğü gibi, İsa'nın doğuşu anlatılmaktadır:

1- O ırzını korumuş olana, (Meryem'e) de kendi ruhumuzdan üfledik. Onu ve oğlunu Alemlere ibret yaptık. (Enbiyâ, 91)

2- Meryem oğlunu ve annesini bir ibret kıldık. Ve onları oturmaya uygun, çeşmeli bir tepeye yerleştirdik. (Mü'minun, 50)

Bu iki âyetten ne kasdedildiği açıktır. Yani İsa'nın doğuşunun Rabbani özel bir mucize ve yardım olduğuna işaret edilmiştir. Tabi olarak da bununla ilgili sapık inanç düzeltilmiştir.

Özet olarak denebilir ki: İsa'nın doğuşu kıssası ve şahsiyeti peygamberlikten önce tartışma, mücadele, kabul etme, reddetme ve dedikoduya konu olmuştu. Bundan sonra da öyle devam etti. Bir taraftan Araplar, Kitab Ehli olanların İsa (a) hakkındaki görüşlerine akıl erdiremiyor, hatta kendilerini melekleri tanrılaştırmada ve onları Allah'ın kızları olarak görmede hristiyanlardan daha doğru yolda görüyorlardı. Yahudiler ise Hz. Meryem: İsa'ya şer'i ve açık bir babası olmaksızın hamile kaldığından iftira atıyorlardı. İsa'yı yalancı ve Deccal olarak niteliyorlardı. hristiyanlar zaten kendi aralarında parça parça olup, ayrılmışlardı. Onlardan Allah'ın mahiyeti

ile İsa'nın mahiyetini eş değer görenler, onun uluhiyetini üç Uknumdan biri olarak kabul edenler, beşerî ve ilahî olmak üzere iki niteliği bulunduğuna inananlar, bir tek niteliği olduğuna inananlar vb. vardı. Bunların bir kısmını medeni âyetler hikâye etmiş[26] bir kısmını da haberler nakletmiştir. Bu Kur'ânî bölümler ve âyetler her şeyi yerli yerince yerleştirmek için gelmişti. Böylece Kur'ân, hem bunların hem onların hem ötekilerin hem de berikilerin ifrat, tefrit ve aşırılıklara sahiplendiğini belirtmiş; Hak, mantık, Tenzih ve Tevhid akidesinden uzaklaştıklarını, bunların ancak İsa'dan sonra ortaya çıktığını bu konudaki ayrı görüşlerden, te'villerden ve mezheplerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Buna göre İsa'nın doğuşu bir mucize ile gerçekleşmiştir. Ondan önce de tür olarak ona yakın ve kabul edilen bir mucize meydana gelmiştir. Onun için bu Meryem'e iftira atmayı gerektirmez.

Yine bu O'nun gayri meşru bir çocuk olarak nitelenmesini, aşağılık nitelemeler yakıştırılmasını gerektirmez. Bu konuda yahudilerin paraleline düşmeye gerek yoktur. Bunu anlamlandırmada hayrete düşmeye, ayrı ayrı görüşlere yapışmaya, İsa'yı tanrı ya da tanrıdan bir parça olarak görmeye, Meryem'i Uluhiyet ya da Lahutiyet makamına yüceltmeye gerek yoktur. İsa Allah'ın kullarından biridir. Onun peygamberlerinden bir peygamberdir. Yalnız Allah'a beyyineler ve hikmet ile çağırması için, elçi olarak gönderilmiş bir kuldur. Yahudiler arasında ayrılıkları, ihtilafları çözmesi için görevlendirilmiştir. Ona saygı gösterilmeli, annesi de tertemiz bir kadın olarak kabul edilmelidir. Yalnız bunlar yapılırken onların Allah'ın kulu oldukları gözardı edilmemelidir. Böylece Kur'ân âyetleri hem hristiyanlar, hem yahudiler, hem de Araplar arasında içinden çıkılmaz hale gelen bir problemi; İsa'nın mahiyeti ve şahsiyeti meselesini gerçek bir çözüme kavuşturmuş olmaktadır. Kur'ân hristiyanların aşırı olanlarının önüne bu aşırılıkları koymuş ve onların dönüş yapma yollarını hazırlamıştır. Yani İslam'a girmenin zeminin hazırlamıştır. Onların içinde bocalayıp durdukları kuşkulardan, ayrılıklardan, şüphelerden ve tartışmalardan kurtulmalarını temin etmiş Araplara delil getirme ve haklılık kapılarını kapatmış, yahudilere haddini bildirmiş, Arap Havzasında Mesih ve Annesi aleyhinde sarfettikleri çirkin yakıştırmalardan el çekmeleri gerektiğini belirtmiştir.

---

26 Nisâ, 156, 171, Mâide, 17, 73, 116, Tevbe, 30, Saff, 7; âyetlerini okuyunuz.

Pek tabii olarak bu açıklamalar açıkça okunuyor ve Peygamberin peygamberliğine ve Kur'ânî Tenzil'e iman eden, O'nun doğru olduğuna şahidlik eden ve bunu sevinçle açığa vuran Ehl-i Kitab da bunları duyuyordu. Onların bu açıklamalarda hakkı ve doğruyu, sağlıklı bir mantığı, yeterli bir delili, Mesih hakkında içinde bulundukları ayrılık, bölünmüşlük ve çelişkilere gerçek bir çözüm gördükleri burada ifade edilmesi gereken bir gerçektir. İşte bu olgu onların İslam'ın Peygamberine Kur'ân'a yönelmelerine, sevgiyle, içtenlikle, huşu ve gönül huzuru ile çağrısını kabul etmelerine neden olmuştur. Kur'ân onlardan takdirle bahsetmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(MEDİNE DÖNEMİ)

Medine Döneminde
İslam Davetinin Yayılış Aşamaları ve Seyri

a. "?" işareti, sûrenin sıralamada yer almadığını ifade eder.

b. İnsan sûresi "Mecmeu'l-Beyan"da Mekkî olup sıra numarası 64 tür.

c. Mutaffifin sûresi İkrime ve Hüseyin'in listesine göre, Medenî ve ilk sûredir.

d. Beyyine, Zilzal, İnsan, Teğabun, Saff, Rahman, Hac, Ra'd ve Hadid sûrelerinin Mekkî olduğunu belirten birtakım rivâyetler vardır. Ancak Saff ve Hadid sûreleri için böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Zilzal, İnsan, Rahman ve Hac sûrelerinin Mekkî olma ihtimali, söz konusudur. Beyyine, Teğabun sûrelerinin Mekkî olmaları mümkünse de, Medenî olma ihtimalleri daha güçlüdür.

Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Medenî sûrelerin iniş sıralarının tespitinde görülen farklılık, Mekkî sûrelerin iniş sıralamasındaki farklılıktan, daha fazladır. Ancak görülen odur ki, sûrelerin sıralamaları ile ilgili rivâyetler, söz konusu sûrenin ilk bölümü ya da ilk bölümlerinin inişiyle ilgili haberlere dayanmaktadır. Özellikle uzun sûrelerde bu realite daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Mekkî sûrelerdeki konu bütünlüğü, bölümlerinin birbirine uygunluğu, çoğu sûrenin ifade tarzındaki ahenk; Mekkî sûrelerin her birinin bir defada inmemiş olduğu, birbirini izleyen bölümler halinde indiği, bir önceki sûrenin bölümleri tamamlanmadan başka bir sûrenin inmediği düşüncesini doğrulamaktadır. Ama aynı şey, Medenî sûrelerin çoğu için söylenemez. Çünkü bu dönemin uzun sûreleri, değişik ve birbirinden farklı konular içermektedir. İniş sırasına göre bütün olarak daha önceden inmiş olan bazı sûrelerde bir kısım âyetlerin ve bölümlerin, bütün olarak daha sonra indirilen başka sûrelerin bazı bölümlerinden ve âyetlerinden sonra indiğini gösteren işaretler vardır. İniş sırasına göre daha sonra indiği belirtilen bazı sûrelerde de, daha önceden

indiği belli olan birtakım âyetler ve bölümler bulunmaktadır. Kısa sûrelerden, uzunlarına doğru gidildiğinde, bu tür öncelik ve sonralıklara daha fazla rastlanmaktadır. Bu durum hem kısa hem de uzun sûreler için söz konusudur. Bununla beraber söz konusu durumları birbirinden ayırmak zor değildir. Ayrıca bu, Medenî sûrelerin iniş sırasıyla ilgili çalışmalardan yararlanmayı, engellemez ve onları tümüyle anlamsız çalışmalar konumuna sokmaz.

Medine dönemiyle ilgili konuların Mekke dönemiyle ilgili konulardan daha belirgin bir içeriğe sahip oldukları açıktır. Bu, Medine döneminin yapısına uygun bir durum arz etmektedir.

Sûre Adı	Kur'an'da Sıra Numarası (Elinizdeki Mushafta)	Fuad Mushafında İniş Sırası Numarası	Hazin Sıralamasında Numarası	Mecmau'l Beyan Sıralaması	Suyuti Sıralaması	Hüseyin Ve İkrime Sıralaması	İbn Abbas Sıralaması	Câbir Sıralaması
Bakara	**2**	1	**1**	2	**1**	1	**1**	9
Enfâl	**8**	3	**2**	4	**2**	2	**2**	2
Âl-i İmran	**3**	2	**3**	3	**3**	3	**3**	3
Ahzab	**33**	4	**4**	5	**4**	4	**4**	4
Mümtehine	**60**	6	**5**	7	**5**	5	**5**	5
Nisâ	**4**	?	**6**	8	**6**	6	**6**	6
Zilzal	**99**	?	**7**	9	**7**	7	**7**	7
Hadîd	**57**	?	**8**	10	**8**	8	**8**	8
Muhammed	**47**	?	**9**	11	**9**	10	**9**	9
Ra'd	**13**	?	**10**	12	**10**	10	**10**	10
Rahman	**55**	?	**11**	13	**11**	12	**11**	11
İnsan	**76**	?	**12**	14	**12**	?	**12**	12
Talâk	**65**	?	**13**	15	**13**	13	**13**	13
Beyyine	**98**	?	**14**	16	**14**	14	**14**	14

Sûre Adı	Kur'an'da Sıra Numarası (Elinizdeki Mushafta)	Fuad Mushafında İniş Sırası Numarası	Hazin Sıralamasında Numarası	Mecmau'l Beyan Sıralaması	Suyuti Sıralaması	Hüseyin Ve İkrime Sıralaması	İbn Abbas Sıralaması	Câbir Sıralaması
Haşr	**59**	?	**15**	17	**15**	15	**15**	15
Nur	**24**	8	**17**	19	**17**	17	**19**	16
Hac	**22**	9	**18**	20	**18**	18	**20**	17
Münâfikun	**63**	10	**19**	21	**19**	19	**21**	18
Mücadele	**58**	11	**20**	22	**20**	20	**22**	19
Hucurât	**49**	12	**21**	23	**21**	21	**23**	20
Tahrîm	**66**	13	**22**	24	**26**	26	**24**	21
Teğâbun	**64**	15	**24**	27	**24**	24	**27**	22
Saff	**61**	16	**25**	25	**25**	9	**25**	23
Cum'a	**62**	14	**23**	26	**23**	23	**26**	24
Fetih	**48**	15	**26**	28	**22**	22	**24**	25
Mâide	**5**	5	**27**	6	**27**	25	**30**	26
Tevbe	**9**	6	**28**	29	**28**	27	**29**	27
Nasr	**110**	7	**17**	18	**16**	16	**18**	28

A) GİRİŞ

Kur'ân'ın Medenî sûreleri arasında, -insanların Allah'ın dinine bölük bölük girdiğini açıkça belirten ve Mekke'nin fethinden sonra inen Nasr sûresi hariç- Medine devrinde İslam davetinin yayılış aşamalarına ve seyrine açıkça ışık tutan bir sûrenin olmadığı, ileri sürülebilir. Ancak Medine döneminin çeşitli aşamalarında inen ve önemle üzerinde durulması gereken bazı sûre ve âyetlerden bu dönemle ilgili durumları, çıkarsamak mümkündür. Bu dönemin olayları ve gelişmeleri kapsamında inen âyetleri, kendilerine özgü bölümlerinde sunmaya çalışacağız. Bu dönemde müslümanların özel ve genel durumlarına gelince; bunu, Medenî sûrelerden yapılan iktibaslardan çıkarmak mümkündür.

Bu bölümün konuları bir açıdan İslam davetinin Ehl-i Kitap dışında kalan Araplar arasında yayılışı ve aşamalarıyla, diğer bir açıdan da -münafıklar değil- özellikle müslümanlara ilişkin; cihad hareketi ve yasamanın seyriyle ilgili olmayan tablolarla sınırlı olacaktır.

Medine döneminde, Rasulullah (s) ve mü'minlerle Mekke ehli arasında devam eden, sürtüşme ve çekişmelerle, Kur'ân'ın bu konudaki birçok âyetinden hareketle şöyle denilebilir: Mekkeliler ve onların inatçı, saldırgan tutumlarının etkisi altında kalan, -özellikle yakın çevrelerindeki- kabile ve beldelerin büyük çoğunluğu, Mekke'nin fethine kadar -Hicretin 8. yılı- İslam çağrısına karşı inatçı ve olumsuz tavırlarını sürdürdüler.

Mekkelilerin ve Arap müttefiklerinin bir araya gelip topluca, Hicretin 5. yılında Medine üzerine yürümeleri, bunun delilidir. Bu olay, Hendek veya Ahzab diye bilinen büyük işgal hareketidir. Bu hücum Rasulullah ile Mekke halkı arasında süregelen -ki, daha önce bu sebeple Bedir ve Uhud savaşları olmuştu- savaşın bir devamıydı. Mekkeliler Uhud Savaşı'ndan zaferle çıkmışlardı.

Uhud'un ardından Mekkeliler, tüm dost ve müttefik kabilelerle bir araya gelip büyük bir hücum gerçekleştirmek ve böylece kesin sonuca varmak istediler. Onların bu komplolarına Medine yahudileri de, dahil olmuşlardı. Bu müttefikler ordusunun asker sayısı, 10 bin civarındaydı. Medine'yi savunanlar ise 3 bin kadardı ki, bunların içinde az sayılamayacak kadar münafık mevcuttu. Onlar savunmaya birtakım kabilevi, vatani ve asabiyet çıkarları söz konusu olduğundan, iştirak ediyorlardı.

İslam'ın aleyhinde birleşen ordular hiçbir başarı elde edemeden, çaresizlikle Medine'yi terk edip geri döndüklerinde de, anahatlarıyla müslümanların konumu değişmemiştir. Ahzab Sûresi'nin bir âyeti de bu konuya ışık tutar. Zira düşmanlıklar ve savaş hali yaklaşık iki sene daha devam etmiştir. Yani bu hal, altıncı senenin sonlarında gerçekleşen, Hudeybiye Barış Antlaşması'na kadar sürmüştür. Fetih Sûresi bu antlaşma hakkında inmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, Mekke'nin ötesinde, yarımadanın sahil bölgelerinde, güneyinde ve doğusunda yaşayan insanlardan, herhangi bir grubun bu antlaşmadan önce İslam'a girdiğini ve Medine'deki müslümanlara katıldığını, ifade eden hiçbir rivâyet olmadığıdır. Öte yandan bu barış antlaşmasının, savaş halini sona erdirmesinin yanında, Mekke bölgesinde yaşayan kabilelere diledikleri tarafa katılma hakkını tanıdığını, buna bağlı olarak Huzaa Kabilesi'nin Rasulullah'a katıldığını, onunla antlaşma yaptığını, Bekroğulları'nın ise Huzaa ile aralarındaki düşmanlık nedeniyle Mekkelilere katıldığını ifade eden rivâyetler çoktur. Huzaa Kabilesi'nin Rasulullah'a katılışını, hem onun himayesine hem de İslam'a girme şeklinde gerçekleştiğini sanıyoruz.

Durum genel olarak söz konusu antlaşmaya kadar böyle kalmış, Mekke'nin fethine kadar da devam etmiştir. Bununla beraber bazı kişilerin Medine'ye sığınarak İslam'a girdiklerine işaret eden, âyetler bulunmaktadır. Enfâl Sûresi'nin bir âyeti buna örnektir:

«Onlar ki sonradan inandılar, hicret ettiler, sizinle beraber savaştılar, işte onlar da sizdendir. Rahim sahipleri (akraba olanlar) Allah'ın Kitabı'na göre birbirlerine (varis olmaya) daha uygundurlar.» (Enfâl, 75)

Âyet, bazı Arapların -aynı zamanda âyetin son bölümü, bunların Mekkeli olduklarına ve akrabalıkları dolayısıyla ilk muhacir müslümanlara dek uzandıklarına dair bir ip ucudur- Mekkeli inan-

mış muhacirler olarak Rasulullah'a katıldıklarını ve onun sancağı altında, cihada katılmaya başladıklarını açıkca belirtmektedir.

Enfâl Sûresi, hicretin ikinci yılının ortalarında meydana gelen, Bedir Savaşı'nın hemen ardından inmiştir. Bu da bireysel katılımların, Medine döneminin daha ilk yıllarında başladığını göstermektedir.

Hicretin 3. yılının sonlarında, Uhud Savaşı'ndan hemen sonra, Beni Nadir yahudilerinin yurtlarından sürülmesinin ardından inen, Haşr Sûresinde ise şu âyete rastlıyoruz:

«Onlardan sonra gelenler derler ki: "Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Rabbimiz sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"» (Haşr, 10)

Bu âyet; birincisinde ilk Kureyş muhacirlerinin, ikincisindeyse Medine'deki müslümanların anıldığı iki âyetten sonra gelmiştir.

Âyetin ifadesi genel olmakla birlikte önceki iki âyette olduğu gibi kastedilenlerin Mekke ve Medine halkından bir grup müslüman, olduğu söylenebilir.

Hudeybiye Antlaşması'nın ardından Allah'ın Rasul'ü, Hayber üzerine yürüdü. Bu çıkarmaya Fetih Sûresi'nde -çok açık olmamakla birlikte- işaret edilmektedir. Müfessirler, bu âyette Rasulullah'ın Hayber üzerine yürüyüşünün kastedildiğinde birleşmişlerdir:

1- O geri bırakılanlar, ganimetleri almak için gittiğiniz zaman: "Bizi bırakın, (biz de) sizinle birlikte gelelim" diyecekler... (Fetih, 15)

2- Allah size elde edeceğiniz bir çok ganimet vaadetti. Bunu size çabucak verdi. İnsanların ellerini sizden geri çekti (size karşı onların direnişlerini kırdı) ki bu, inananlara bir işaret olsun ve (Allah) sizi dosdoğru yola iletsin. Size başka (ganimetler) de vermiştir ki siz henüz onları ele geçiremediniz. Fakat Allah onları kuşatmıştır. Allah her şeye kadirdir. (Fetih, 20-21)

Rivâyetler[27] Yemen Eş'arilerinden bir heyetin deniz yoluyla Medine'ye geldiğini ve Hayber'e yürüyüş esnasında müslüman olduklarını bildirmektedir. Bu, Hudeybiye Antlaşması'nın, uzak beldelerden gelen bu topluluğa, İslam'a katılması ve yol güvenliği konusunda, kolaylık sağladığını göstermektedir. Mekke yöre-

---

27 Bkz.: İbn Hişam, c. II, s. 31 vd; İbn Sa'd, c. 1, s. 200; Taberi Tarihi, c. 2, s. 82.

sinden ve uzak çevrelerinden başka birtakım toplulukların da bu fırsatı değerlendirerek, aynı şekilde davranmış olabileceklerini sanıyoruz. Rivâyetlerin belirttiğine göre[28] Halid b. Velid ve Amr b. As bu barıştan sonra Medine'ye sığınmış ve müslüman olmuşlardır. Ubeyd b. Adiy Oğulları'ndan bir heyetin Mekke'nin fethinden önce Rasulullah'a geldiğini bildiren rivâyetler vardır. Bu rivâyetlere göre[29] onlar Rasulullah'a gelmiş ve şöyle demişlerdi: "Biz Haram'ın (Mekke) halkındanız ve orada oturuyoruz. Oranın en ileri gelenleriyiz. Seninle savaşmak istemiyoruz. Seni seviyoruz. Kureyş'in dışında seninle savaşanlara karşı, safında savaşmak istiyoruz. Yalnız biz Kureyş'le savaşmayız." Rasul de onların bu şartlarını kabul etmiş, onlar da müslüman olmuşlardı. Bu heyetin gelişi Hudeybiye Barışı'ndan sonra gerçekleşmişti. Bu barıştan iki sene sonra Rasulullah Mekke üzerine yürümüş ve orayı fethetmiş, Mekke halkı da İslam'a boyun eğmişti. Bu, Mekke halkının o zamana dek sürdürdüğü inkâr ve aşırı düşmanlığın sona erişiydi. Bu fetihle Mekke yöresinde ve uzak çevrelerde yaşayan Arapların, İslam'ın sancağı altına girmesini güçleştiren, katı tavırlarla somutlaşan büyük engel, yıkılmış oluyordu. Çok geçmeden bu yörenin halkı köyleriyle, kabileleriyle Mekke halkını izledi ve İslam'a boyun eğdiler. Bu kabilelerin bir kısmı söz konusu geçişi çok rahat bir biçimde gerçekleştirdi. Bazılarıysa birtakım tökezlemelerden, hatta -başka bir bölümde ele alacağımız Sakif ve Hevazin kabileleri gibi- bazı savaşlardan sonra gerçekleştirebildiler. Kısa bir sürede Mekke'nin çevresinde ve güneyde yaşayan Araplar, İslam'ın çağrısına doğru, yönelmeye başladılar. Dokuzuncu ve onuncu seneler boyunca bu bölgenin halkı Rasulullah'a elçiler gönderdiler ve İslam üzere biat ettiler. İşte bu yönelişi Kur'ân, Nasr Sûresi'nde kapsamlı bir biçimde gözler önüne sermektedir:

«Allah'ın yardımı ve fethi geldiği ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman Rabbini överek tesbih et, O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.» (Nasr sûresi).

28 İbn Hişam, c. III, s. 19
29 İbn Sa'd, c. II, s. 70

B) DAVETİN MEDİNE BÖLGESİNEDE YAYILIŞI

Rivâyetlerde belirtildiğine göre[30] Rasulullah, İslam orada yaygınlık kazanıncaya kadar Medine'ye hicret etmemiştir. Evs ve Hazrec liderlerinden çoğunun Rasulullah'a biat etmesi, Rasulullah'ın davetçi ve öğretmen olarak, onlara Kur'ân'ı duyurması için birini göndermesi ve müslümanların çoğunun hicreti sonucu, İslam yaygınlaşmış ve hemen hemen her ev bundan nasibini almıştı.

Söz konusu durum ana hatlarıyla "Giriş"te andığımız Haşr Sûresi, 9. âyetinin anlatımına da uygundur.

Büyük çoğunluğunu Evs ve Hazrec'in oluşturduğu Medine Arapları arasında İslam'ın yayılışı, Rasulullah'ın hicretinden sonra geniş boyutlara ulaşmış, kısa zamanda bütün yörede yaygınlaşmıştır. Rivâyetlerden anlaşılan da budur.

Öte yandan, Medine'de bir grup münafığın bulunduğunu da belirtmek yerinde olacaktır. Bu münafıkların küçümsenemeyecek bir kesimi de Evs ve Hazrec kabilelerindendi. Ayrıca onlardan bazıları nüfuz sahipi liderlerdi. Medine'deki bu nifak olayı, oldukça güçlüydü ve daha dönemin başlarında rahatsız edici olmaya başlamıştı. Bu, Medine döneminin ikinci yarısına kadar böyle sürdü. Kur'ân, onları çoğu kez küfürle nitelemiş; onların alaycı, düzenbaz ve inkârcı tutumlarını tasvir etmiştir. (Münafıklarla ilgili bölümde bu konuyu etraflıca inceleyeceğiz.) Bu grup kendilerini teorik olarak ve dış görünümleri itibariyle, İslam'a nispet ediyordu. Çünkü bunlar müslüman olduklarını söylüyor, Allah'a ve Rasulü'ne inandıklarını iddia ediyor, namaz kılıyor, oruç tutuyor, zekat veriyor -Kur'ân'ın eleştiri ve yalanlama amacıyla bildirdiğine göre- cihad eylemine de katılıyorlardı.

Ayrıca Medine'de büyük kitleler halinde, yahudilerin bulun-

30 İbn Hişam, c. II, s. 31 vd.

duğu da kesindir. Hıristiyanların varlığı da söz konusudur. Bunların İslam'ın çağrısına karşı tutumlarını, ayrı ayrı inceleyeceğiz.

Medine çevresindeki kabilelere gelince, Rasulullah'ın hicretinden sonra, beş sene içerisinde yapılan savaşlara, bunların müslümanlarla birlikte katıldıkları görülmemektedir. Dolayısıyla bu kabilelerin hicretin beşinci senesine kadar İslam'a girmedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Hendek Savaşı'nın, müttefik düşman orduları tarafından gerçekleştirilen, büyük bir saldırı olduğu, bu saldırı haberinin, müslümanlara Medine'nin etrafına hendek kazacak kadar bir zaman önce ulaştığı gerçeği, başka müslüman kabilenin olmadığına kesinlik kazandırmaktadır. Başka bir ihtimal yoktur. Eğer Medine çevresindeki kabilelerde geniş boyutlara ulaşmış bir müslüman kitle olsaydı, Rasulullah, Medine'ye destek çıkmaları, Medine'yi ve İslam'ı tehdit eden bu saldırıya karşı koymaları için onları seferber ederdi.

Ahzab Sûresi'nin âyetleri, şiddetli etkileri olan bu duruma ışık tutmaktadırlar:

«Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler kaymış, yürekler (korkudan) hançereye dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı.» (Ahzab, 10-11).

Öte yandan, Rasulullah'ın Medine çevresinde ya da o yörede hayat süren Arap kabilelerine karşı birçok savaş açtığını, seriyyeler çıkarttığını bildiren sağlıklı rivâyetler vardır. Bu, sözü edilen kabilelerin müslümanlara ve eylemlerine karşı kin ve düşmanlık beslediklerini göstermektedir.

Burada üzerinde özellikle durduğumuz konu, İslam'a toplu olarak yapılan katılımlardır. Diğer bir söyleyişle, söz konusu kabilelerden, yöredeki köylerden bireysel planda bile olsa, hiç bir katılımın olmadığını söylemiyoruz; bireysel katılımlar olmuştur. Hatta bu, Rasulullah'ın hicretiyle birlikte kesintisiz sürmüştür. Kur'ân'dan da anlaşıldığı gibi, katılımların niteliği değişmiştir. Hudeybiye Barış Antlaşması'nın ardından inen Fetih Sûresi, bu anlamda yapılan seyahatler ve barış antlaşmalarıyla ilgili açıklamaları içermektedir:

1- Bedevilerden geri bırakılanlar, sana diyecekler ki: "Mallarımız ve çocuklarımız bizi (seninle beraber gelmekten) alıkoyuyor. Bizim için Allah'tan mağfiret dile." Onlar, kalplerinde olmayan bir şeyi söylü-

yorlar. De ki: "Allah size bir zarar vermek dilemiş yahut size bir fayda vermek istemiş olsa Allah'ın, sizin için dilediğine kim engel olabilir? Hayır (hiç kimse engel olamaz), Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. Herhalde siz sandınız ki Rasul ve mü'minler, bir daha ailelerine dönmeyecekler. Bu (düşünce) gönüllerinizde süslendirildi (size güzel gösterildi), kötü zanda bulundunuz ve helâk olmayı hak etmiş bir topluluk oldunuz." (Fetih, 11-12)

2- O geri bırakılanlar, ganimetleri almak için gittiğiniz zaman: "Bizi bırakın (biz de) sizinle beraber gelelim." diyecekler. (Onlar), Allah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar. De ki: "Siz, bizimle gelemezsiniz. Allah, önceden böyle buyurdu." Onlar: "Bizi kıskanıyorsunuz" diyecekler. Hayır, onlar, pek az anlayan kimselerdir. O geride kalan bedevilere de ki: "Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya davet edileceksiniz, onlarla (ya) dövüşürsünüz yahut (onlar) müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükafat verir; (yok) eğer önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, size acı bir şekilde azap eder." (Fetih, 15-16)

Bu âyetler, Rasulullah'ın bedevilerden bazılarını, Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan Kâbe ziyaretine, refakat etmeye çağırdığına, apaçık işaret etmektedir. Fakat onların, Rasulullah ile Mekkeliler arasında birtakım sorun ve çatışmaların çıkmasından, müslümanların başına beklenmedik felaketlerin gelmesinden korktukları için, O'nunla beraber olmaktan kaçındıkları ve geri kaldıkları, Rasulullah başarılı olarak döndükten sonraysa ona gelip, özür dilemeye başladıkları da belirtilmektedir. Zira Mekkeliler Rasulullah'ın ağırlığını kabullenmişler ve O'nunla çatışmaya girmekten kaçınmışlardı.

Çağdaş siret yazarlarından biri[31], geride kalan bu Arapların müslüman olmadıklarını, onların ancak barışçı ya da dost olduklarını söylemektedir. Bu görüşe göre Rasulullah onları, Kâbe'yi ziyarette savaşmak gibi bir niyetinin olmadığına; dinleri ve çevreleri farklı olan tüm Arapların, her sene katıldıkları mevsimlik dini bir ziyaret, olduğuna tanık olsunlar düşüncesiyle çağırtmıştır. Ne var ki, âyetlerde apaçık bir şekilde geçen kesin işaretlere, dikkat etmemiştir. 11. âyette, Rasulullah'tan kendileri için istiğfar dilemesini istiyorlar. Bu isteğin müslümanlardan başkasından gelmesi ihtimali,

31 Dr. Muhammed Heykel, "Hz. Muhammed'in Hayatı"

yoktur. 16. âyet ise, Allah'ın onları yakında başka bir yerde kuvvetli bir düşmanla, düşman, İslam'a teslim oluncaya dek deneyeceğini belirtmektedir. Böyle bir denenmeye müslümanlardan başkasının çağrılması mümkün değildir[32].

Rasulullah'ın Kâbe'yi ziyaret amacıyla yaptığı yolculuğun, Hicret'in altıncı senesi sonlarına rastladığını belirtmiştik. Bu, Fetih Sûresi'nin anılan âyetlerinde sözü edilen, bedevilerin Hudeybiye Barışı'ndan önce İslam'a boyun eğdikleri anlamına gelir.

Kur'ân'da Hudeybiye Antlaşması'yla Hicret'in sekizinci yılının sonlarında gerçekleşen Mekke'nin fethi arasında meydana gelen olaylarla ilgili yeterli bilgi yoktur. Ancak Kur'ân'da bu olayları çıkarabileceğimiz derin ve kapsamlı anlamları olan âyetler vardır. Bunlar Tevbe Sûresi'nde bulunan ve Huneyn olayını hatırlatmak amacıyla gelen âyetlerdir:

«And olsun Allah size birçok yerlerde, Huneyn gününde de yardım etmişti. Hani (o gün) çokluğunuz sizi böbürlenmiştiniz. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti; nihâyet bozguna uğrayarak arkanızı dönmüş (kaçmaya başla-

---

32 Siret rivâyetlerinde bu olayı destekleyen sağlıklı sayılabilecek açıklamalar vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

a- Hicretin beşinci yılında, Muzeyne kabilesinden kalabalık öncü bir topluluk, Medine'ye gelerek İslam'ı kabul etmek üzere Rasulullah'a biat ettiler. Rasulullah, onlara yurtlarına dönmelerini ve kavimlerini İslam'a davet etmelerini öğütledi. (İbn Sa'd, c. II, s. 70)

b- Rasulullah'ın hicretinden hemen sonra Beni Abs kabilesinden beş-on kişilik bir grup, Medine'ye gelerek, Müslüman oldular. Rasulullah, Kureyş'in, Şam tarafından gelen bir kervanın, önünü kesmeleri için onları gönderdi. (İbn Sa'd, s. 57)

c- Hicretin beşinci yılında Dımam b. Sa'lebe b. Sa'd b. Bekr Rasulullah'a gelerek birçok meseleyi sordu. Daha sonra Müslüman oldu. Kavmine dönerek onları İslam'a çağırdı. Kavmi de İslam'ı kabul etti ve yurtlarında mescitler yaptılar. (İbn Sa'd, s. 64)

d- Beşinci yılın başında (Hendek Savaşı yılında), Eşca' Kabilesi'nden kalabalık bir elçi grubu Rasulullah'a gelerek, şöyle dediler: "Biz sayıca az ve yurt bakımından sana yakın başka bir kabileyi bilmiyoruz. Senin ve kavminin savaşı dolayısıyla sıkıntıya düştük. Sözleşmek için yanına geldik." Rasulullah onlarla antlaştı. Çok geçmeden İslam'ı kabul ettiler. (İbn Sa'd, s. 71)

e- Hicretin beşinci yılında, Rasulullah Beni Mustalik kabilesi ile Müreysi denen bölgede savaştı. Rasulullah onları yenerek birçok esir ve ganimet elde etti. Daha sonra Beni Mustalik'in lideri Haris'in kızı Cüveyriye ile evlendi. Bu hareket onların İslam'ı kabul etmelerine neden oldu. (İbn Sa'd, c. III, s. 104-107 ve İbn Hişam, c. III, s. 339)

mış)tınız. Sonra Allah; Rasulü'nün ve mü'minlerin üzerine sekinetini (güven ve rahmetini) indirdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi ve kâfirleri azaba çarptırdı. İşte kâfirlerin cezası budur!» (Tevbe, 25-26)

Âyetten de anlaşıldığı gibi Huneyn günü müslümanlar sayıca çoktular. Öyleki çokluklarına güvenip aldandılar. Mekke'nin fethi sonrasında meydana gelen Huneyn Savaşı, müslümanlarla Havazin kabilesi arasında olmuştu.

Rivâyetlerde[33] belirtildiğine göre, Rasulullah'ın liderliğinde Mekke'nin üzerine yürüyen ordunun, fetihten sonra Huneyn günündeki sayısı, on bin civarına ulaştı. Anlaşılacağı üzere bu, Hudeybiye Barışı, Mekke'nin fethi ve Huneyn günü arasında geçen sürede[34] Medine yöresinde bulunan Arapların, İslam'a girmeleriyle gerçekleşmiştir. Meseleyi ortaya koyarken genellemeye gidişte bir açık kapı bırakmayı uygun gördük. Zira bazı âyetler, Rasul'le bir kısım Arap kabileleri arasında barış antlaşmaları yapıldığını göstermektedir. Barış antlaşmaları ise müslüman olmayanlarla yapılır. Sonra onlardan barış yanlısı olanlar olduğu gibi, savaş yanlısı olanlar da vardı. Bir de bu âyetlerin, sözünü ettiği zaman dilimini kesin olarak belirleyemediğimizi, belirtelim. İlgili âyetler:

«Ancak aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle, ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin)tan dolayı, yürekleri sıkılarak size gelenler hariç. Allah dileseydi onları sizin başınıza musallat ederdi, sizinle savaşırlardı. O halde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size onlara saldırmak için bir izin vermemiştir. Başka birtakım insanlar da bulacaksınız ki, hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin ol-

---

33 İbn Hişam, c. IV, s. 3 vd. ve İbn Sa'd, c. III, s. 181 vd.

34 Bkz.: İbn Sa'd, c. II, s. 116 vd. İbn Sa'd, Eslem ve Gıfar kabilelerinden bazı askeri güçlerin Mekke'nin Fethi'ne katılan orduya iştirak ettiklerini bildirmektedir. (c. III)

Bu onların fetihten önce Müslüman olduklarını gösterir. Cüheyne kabilesi fetihten önce Müslüman olmuş ve fethe katılmışlardır. (İbn Sa'd, c. II)

Beni Süleym'den Kays, Rasulullah'la görüşerek Müslüman olmuş, Mekke'nin Fethi'nden önce de kavmi, Kadid denilen yerde Rasulullah'la görüşerek Müslüman olmuşlar, fethe ve Huneyn'e katılmışlardır. (İbn Sa'd)

Ayrıca Rasulullah'ın, kalplerini ısındırmak için ganimet mallarından bağışta bulunduğu kabile liderlerinden, söz edilmektedir. Bunların, topluluklarıyla birlikte Mekke'nin Fethi'nden önce Müslüman oldukları söylenebilir. (Bkz.: İbn Hişam, c. IV, s. 138)

mak isterler. Ama ne zaman fitneye götürülseler, baş aşağı edilip (fitnenin) içine atılırlar. Eğer onlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini (savaştan) çekmezlerse onları yakalayın ve nerede bulursanız öldürün! İşte öylelerine karşı Allah size açık bir yetki vermiştir.» (Nisâ, 90-91)

Bazı râvilere göre, birinci âyette kastedilenler Beni Eslem ve Beni Müdlec kabilesinden bir topluluktur. İkinci âyettekiler ise Esed, Gatafan ya da onlardan bir gruptur. Yine rivâyetlere göre Gatafan kabilesi müslüman değildi ve Rasulullah'ın Hayber üzerine yürüdüğü sırada müttefikleri olan Hayber halkına yardım etmeye çalışıyorlardı.

Tevbe Sûresi'nde yer alan bir âyet, bir yandan Nisâ Sûresi âyetlerinin anlamını güçlendirirken, öte yandan da bu zaman dilimine de daha bir açıklık kazandırmaktadır:

«Allah ve Rasulü'nden antlaşma yaptığınız müşriklere, ihtardır! Dört ay daha yeryüzünde dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah kâfirleri rezil edecektir! En büyük Hac günü, Allah ve Rasulü'nden insanlara bildirilir: "Allah ve Rasul'ü puta tapanlardan uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha iyidir. Ve eğer dönerseniz bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz!" Kafirleri acı bir azap ile müjdele. Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden (şartlara tam riâyet eden ve antlaşma şartlarından) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların antlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın. Zira Allah korunanları sever.» (Tevbe, 1-4)

Bu âyetler, Mekke'nin fethinin sonuna kadar, antlaşmalı müşriklerin var olduğunu, açıkca ifade ediyor. Onlardan bir kısmı antlaşmalarına bağlı kalmış, diğer bir kısmı ise ihanet etmişti. Bu nedenle kendileriyle ilişkilerin kesilmesini hak etmişlerdi. Buna rağmen harâm aylardan oluşan dört ay boyunca onlara zaman tanınmıştı. İlişkilerin kesilmesiyle ilgili bildiri rivâyetlere göre, ya Rasulullah'ın Hac işleri temsilcisi ya da özel temsilcisi tarafından, büyük Hac gününde, ilan edildi. Zaten âyetlerin de bizzat ışık tuttuğu budur. Âyetlerdeki istisna, açıkça görüldüğü gibi geçen söze bağlıdır. Yani Kur'ân'ın âyetlerinden yola çıkarak, kendileriyle antlaşma yapılanların bir kısmı antlaşmaya bağlı kalırken, diğer bir kısmı hainlik yapan, bu insanların kimliklerini tesbit etmek mümkün değildir. Bununla beraber, biz, onların Medine yöresinde yaşayan kabilelerden

olduklarını düşünüyoruz. Çünkü Hudeybiye Barış Antlaşması'nda Mekkelilerin tarafına geçen, müşrik kabile Bekroğulları'ydı. Ve bu kabile, Rasulullah'ın tarafına geçmiş olan Beni Huzaa'ya karşı antlaşmayı bozarak saldırıya geçmişti. Bu da Mekke ile savaşın ve Mekke'nin fethinin doğrudan bir sebebini, oluşturmuştu. Bu olayın âyetlerin kapsamında yer aldığını görmüyoruz. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla, Rasulullah ile Mekke müşrikleri, Mekke çevresi ve kabileleri arasında Hudeybiye Antlaşması'ndan başka bir sözleşme yapıldığını bildiren, hiçbir rivâyet yoktur.

Tevbe Sûresi'nde, Mekke'nin fethinden yaklaşık bir sene sonra gerçekleşen Tebük Savaşı'nın ortamına dair, birkaç âyet vardır. Bu âyetler Medine yöresinde yaşayan müslüman bedevileri genel bir anlatımla ele almaktadırlar:

1- Özür bahane eden bedeviler, kendilerine (savaşa katılmama hususunda) izin verilmesi için geldiler. Allah ve Rasulü'ne yalan söyleyenler oturdular. Onlardan inkâr edenlere, acı bir azap erişecektir. (Tevbe, 90)

2- Bedevilerden kimi de var ki, verdiğini angarya sayar ve sizin başınıza belâlar gelmesini gözetler. (Gözettikleri) o kötü bela onların başına gelsin. Allah işitendir, bilendir. Bedevilerden kimi de var ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, verdiğini Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Rasulullah'ın duasını almaya vesile sayar. Gerçekten o (verdikleri), kendileri için yakın derecelere vesiledir. Allah onları rahmetinin içine sokacaktır. Muhakkak ki Allah, bağışlayan ve esirgeyendir. (Tevbe, 98-99)

3- Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine halkından, iki yüzlülüğe iyice alışmış, insanlar vardır. Sen onları bilmezsin... (Tevbe, 101)

4- Ne Medine halkının ne de onların çevresinde bulunan bedevilerin, Allah'ın Rasulü'nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri, onlara yakışmaz... (Tevbe, 120)

Âyetlerin üslubundan anlaşıldığına göre İslam, bu savaşın arafesinde Medine yöresinde yaşayan Arapların tümünü kuşatan, bir yaygınlığa ulaşmıştı. İşin olumsuz yanı, bunlardan bir kısmının münafıklardan oluşmasıydı.

C) DAVETİN DİĞER BÖLGELERDE YAYILIŞI

«Allah'ın yardımı ve fetih geldiği ve insanların grup grup Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini överek tesbih et. Ondan mağfiret dile, çünkü O tevbeleri çok kabul edendir.» (Nasr, 1-3)

Rasulullah'ın hayatının sonlarında inen bu sûre, insanların geniş ölçüde İslam'ın hakimiyetine boyun eğdiklerini, göstermektedir. Tabiatıyla bunların arasında değişik yörelerin toplulukları bulunuyordu.

Siret rivâyetleri bu yaygınlaşmayı destekleyen, pek çok olayı haber vermektedir. Bu olayların bazısı Mekke fethinden önce, bazısı da fetihten sonra meydana gelmiştir. Onları özetlemeye çalışalım:

1) Allah'ın Rasul'ü Hicret'in altıncı yılında Arap ülkelerine ve Arap yarımadasına komşu ülkelerin lider ve krallarına elçilerle mektuplar göndermişti. Ehl-i Kitap olmayan Araplardan, Umman kralları; Cülende'nin iki oğlu Cafer ve Abd'a, Bahreyn kralı Münzir b. Sava'ya ve Yemame kralı Sumame b. Esal'e, mektup gönderilmişti. Üçü hemen, dördüncüsü ise bir süre sonra müslüman olmuştu. Ülke halklarının bir çoğu onların arkalarından müslüman olmuşlardı[35].

2) Kudaa'nın saldırı hazırlıkları içinde olduğunu haber alan Rasulullah, hicretin sekizinci yılında Amr b. As komutasında bir bölüğü, Şam yönünde Medine'ye on günlük uzaklıkta bulunan, Zatu's-Selasil'e göndermiş ve Amr'a şu direktifi vermişti: "Yolun üzerindeki Bali, Uzre ve Belkaym kabilelerinden yardım iste!"[36] Buradan çıkarılabilecek sonuç, bu kabilelerin daha önce İslam'ı benimsemiş olmalarıdır. Zira onlardan yardım istemek, ancak bu durumda mümkündür.

---

35 İbn Sa'd, c. II, s. 27-28 ve İbn Hişam, c. IV, s. 315.

36 İbn Sa'd, c. III, s. 176-177.

3) Fetih yılını takip eden dokuzuncu yıl ve sonrasında, yarımadanın çeşitli yörelerinde bulunan Arap kabilelerinin öncü grupları, müslüman olmak, öğütlerini ve direktiflerini almak ve ona biat etmek üzere akın akın Rasulullah'a gelmeye başladılar. Beni Temim, Mürre, Sağlebe, Meharib, Kilab, Ukail, Bukea, Kinane, Sakif, Rabia, Bekr b. Vail, Şeyban, Hulan... vb. Bu kabilelerden birçoğu siret kayıtlarına geçmiştir[37].

4) İbn Sa'd'ın Tabakatı'nda Rasulullah'ın liderlere gönderdiği mektupların çoğu, tarihsiz kaydedilmiştir. Onlardan bazılarının Mekke'nin fethinden sonra yazılmış olduğu kesin olmakla birlikte, bazılarının ne zaman yazıldığını çıkarmak, mümkün olmamaktadır. Ancak üsluplarından hareketle bunların da fetihten sonra yazılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Mektupların bir kısmında da daha önceden müslüman olanlara gönderildiğine dair işaretler vardır. Rasulullah onlara güven ve himaye sözü vererek, elleri altında bulunan toprakların ve hazinelerin, vergilerin, aidatların, imar edilmiş yerlerin kendilerine ait olacağını belirtiyordu. Salat'ı ikame edip, zekatı verdikleri sürece bu haklarının korunacağını, dinden dönmeleri halinde ise artık bir güvencelerinin olmayacağını ilave ediyordu. Mektupların metinlerini rivâyet eden İbn Sa'd, kendilerine mektup gönderilenlerin, kavimleriyle birlikte ya da onlardan bir grupla birlikte müslüman olduklarını, Rasulullah'ın onlara Kur'ân'ı öğretecek, onlardan zekatı toplayacak kişileri de gönderdiğini kaydetmektedir. Mektupların bazılarında çeşitli olaylara dair Rasulullah'ın emir ve direktifleri de bulunmaktadır. İbn Sa'd'ın bu nakillerinden yola çıkarak Rasulullah'ın onları hüküm ve idaresi altına aldığını ve onlarla çeşitli ilişkilere girdiğini söyleyebiliriz.[38]

Bütün bunlardan sonra Rasulullah'ın vefatının, İslam'ın Arap kabileleri arasında tam bir yaygınlığa ulaşması, İslam idaresinin kurulması sonrasına rastladığı söylenebilir. Söz konusu olanlar Ehl-i Kitap olmayan (ümmi) Araplardır. Ehl-i Kitap olanları ilerde ele alacağız. Bu söylediklerimizi Tevbe Sûresi'nin aşağıdaki âyetlerinde de görmek mümkündür:

---

37 İbn Sa'd, c. II, s. 59-121 ve İbn Hişam, c. IV, s. 221-271.

38 İbn Sa'd, c. II, s. 30-56.

1- En büyük Hac günü, Allah ve Rasulü'nden insanlara bildirilir. Allah ve Rasulü puta tapanlardan uzaktır. Eğer tevbe ederseniz bu sizin için daha iyidir... (Tevbe, 3)

2- Ey inananlar, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir. Artık bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluğa düşmekten korkarsanız; biliniz ki, Allah dilerse yakında kendi lütfundan sizi zengin edecektir. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahipidir. (Tevbe, 28)

İslam, bütün Arap yarımadasında yaygın bir din haline geldi. Şirk ise artık pek varlık gösteremeyecek durumdaydı. Müşrikler dışlandı ve Hicret'in dokuzuncu yılından sonra büyük Hac günü bütün insanlara bir bildiri ile; müşriklerin necis oldukları ve artık Mescid-i Haram'a girmelerinin yasaklandığı duyuruldu.

Bu yılın Hacc'ı Rasulullah tarafından tayin edilen bir emirin başkanlığı ve gözetiminde -rivâyetlerin ortak görüşüne göre bu emir Hz. Ebu Bekir'dir- yapıldı. Bu ise apaçık bir hakimiyetin tezahürü idi. İktidarın Rasulullah'ın eline geçtiğini ifade ediyordu. Bu hakimiyet, müşriklerle ilişkinin kesilmesinde ve artık onların Mescid-i Haram'a girmelerinin sakıncalı olduğunun ilan edilmesinde daha açıkça görülmektedir[39].

Tevbe Sûresi'nde yer alan bir âyet bu konuda başka kuvvetli kanıtlar taşımaktadır.

«Ve eğer ortak koşanlardan biri aman dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle yap. Çünkü onlar bilmez bir topluluktur.» (Tevbe, 6)

---

39 Rivâyetler, Rasulullah'ın bildiriyi ilan eden Hac temsilcisi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları; Rasulullah tarafından Hac emiri olarak atanan Ebu Bekir'in yola çıkmasından sonra âyetlerin indiğini, bu esnada Rasulullah'a "bildiriyi ilan için Ebu Bekir'i gönderseniz" denildiğini, bunun üzerine Rasulullah'ın: "Bunu benden, ancak Ehl-i Beyt'imden biri ulaştıracaktır." dediğini ve sonra bildiriyi ilan etmesi için Ali b. Ebi Talib'i gönderdiğini, Ebu Bekir'i ise bunun dışında başka işlerle görevlendirdiğini kaydederler. Bazı rivâyetlerse büyük Hac gününde ültimatomu ilan etmek için görevlendirilen kişinin Ebu Bekir olduğunu bildirmektedir. (Bkz. İbn Sa'd, c. III, s. 221-222). Birinci görüş, birtakım gariplikler ve kuşkuları bünyesinde barındırmaktadır. Bildiriyi ilan etme konusunda Rasulullah'ın kişisel ve ailesini öne çıkarıcı bir tutumu olamaz. Rasulullah'ın peygamberliğini ve Allah'ın ilkelerini insanlara iletme görevini ailevi bir mesele olarak görme düşüncesinden onu tenzih ederiz. Allah'ın Resul'ü, Allah'ın emirlerini krallara, devlet başkanlarına, önderlere ve kabilelere ulaştırsınlar diye birçok elçi ve mektup göndermiş, Allah'ın dinini her yana yaymaya çalışmış; ancak bütün bu durumların hiçbirinde ne ailevi herhangi bir şeyi öne çıkarmış, ne de bu tür ailevi kaygılar taşımıştır.

Âyet, Rasulullah'ın desteği ve himayesi dışında müslümanların yanında artık müşrikler için bir aman ve güvenin kalmadığını bildirmektedir. Biraz düşündüğümüz zaman ve İslam'ın Yarımada'nın bütün bölgelerinde geniş ölçüde yayılmış olduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda âyetin kapsadığı işaret daha da kuvvet kazanacaktır. Hicret'in onuncu yılında Rasulullah, "Veda Haccı" adıyla bilinen haccını yapmış ve bu hac; şirkten ve müşriklerden arınmış İslami niteliğe sahip bir Hac olmuştu. Allah'ın Rasul'ü bu hacda kendisiyle müslüman kitlenin tümüne, Kur'ân'da geçtiği şekliyle Allah'ın şu sözlerini hatırlatmıştı:

«...Bugün artık inkâr edenler, sizin dininizi yok etmekten umudu kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun! Bugün size, dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim...» (Mâide, 3)

Bu, Arap yarımadasının çeşitli bölgeleri için İslam dininin yaygın bir din olduğunu ilan etme anlamını taşıyordu.

Mekke devrinde İslam davetine uyanlar, -kitabımızın birinci cildinde açıkladığımız gibi- insanlığın bütün ülkelerini, cinslerini, renklerini, dinlerini ve sınıflarını temsil ediyorlardı. Medine döneminde de bu tablo, bu dönemin ortamına uygun bir biçimde geniş ölçüde korundu. İslam'a katılmalar; Arap yarımadasının değişik bölgelerinde ve uç taraflarında bulunan kralların, başkanların ve Arap kabile şeyhlerinin İslam'ı kabul etmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Ayrıca Habeşistan kralı Necaşi'nin müslüman oluşuyla kendini gösteren dıştan bir dalgalanma da vardı. Bu konuyu ilerde ele alacağız.

D) MEDİNE DÖNEMİ MÜSLÜMANLARINDAN TABLOLAR

Âyetlerden hareketle, müslümanların Mekke dönemindeki varoluşlarını gözlemleyebildiğimiz gibi, Medine dönemini de müslümanların varoluşları açısından, Medenî âyetlerden hareketle çözümleyebiliriz. Dönemle ilgili önümüze çıkacak çeşitlilikler, insan doğasındandır. Ancak Medine'deki tablolar sayı ve çeşitlilik bakımından daha çoktur. Bu da, İslam'ın Medine döneminde nicel ve nitel olarak gelişme ve genişlemesiyle alakalıdır. İslam'ın yayılış alanında bir yandan gruplar ve kitleler artarken, diğer yandan olaylar, sorunlar ve istekler farklı boyutlar kazanmıştır.

Tebük Savaşı esnasında yani, Hicret'in dokuzuncu yılında inen Tevbe Sûresi âyetlerinde, Kur'ân, müslümanları bu çeşitlilik ve farklılıklarıyla tasvir etmiştir. Şüphesiz bu tasvir; müslümanların risalet döneminin sonlarındaki durumlarını, inanç ve ahlak açısından farklılıklarını ve çeşitliliklerini belirginleştiren bir niteleme biçimidir:

1- Muhacirlerden ve Ensar'dan (İslam'a girmekte) ilk öne geçenler ile bunlara güzelce tâbi olanlar... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. (Allah) onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur. (Tevbe, 100)

2- Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine halkından iki yüzlülüğe iyice alışmış insanlar vardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz. Onlara iki kere azap edeceğiz, sonra da onlar, büyük azaba itileceklerdir. (Tevbe, 101)

3- Başka birtakımları da var ki, Allah'ın emrine bırakılmışlardır. (Allah) onlara ya azap eder ya da onları affeder. Allah bilendir, hikmet sahipidir. (Tevbe, 106)
Ayrıca Bkz: (9/102; 107-110)

Yukarıdaki âyetlerden müslümanların şu bölümlerden oluştuğunu anlayabiliyoruz:

1. İlk muhacir müslümanlar.

2. İlk Medineli müslümanlar (ensar).

Bu iki kesim bütün samimiyetleriyle Allah'a, Rasulü'ne ve İslam'a teslim olmuş, her şeylerini feda ederek, görevlerini eksiksiz bir şekilde yapmış ve bundan dolayı da; "Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır." cümlesinde ifadesini bulan bir övgüyle anılmışlar ve böyle bir sıfatla nitelenmişlerdir.

3. Rasulullah'ın hicretinden sonra müslüman olanlar samimiyet, fedakarlık ve görevlerini yapma hususunda ilk Muhacirler'in ve Ensar'ın yolunda yürümüşlerdir. Bundan dolayı onlar da üstün sıfatlarla nitelenmişlerdir.

4. Nitelikleriyle apaçık bilinen münafıklar ve nitelikleri açık olmayan, eylemlerini gizlilik içinde sürdüren -Medine halkından ve bedevilerden olan- münafıklar: Muhammed Sûresi'nin âyetleri, Rasulullah'ın bunlardan haberdar olup-olmadığı konusuna daha bir açıklık getirmektedir:

«Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın, kendilerinin kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar? Biz dileseydik onları sana gösterirdik, sen onları yüzlerinden ve sözlerinin üslubundan tanırdın. Allah bütün işlediklerinizi bilir.» (Muhammed, 29-30)

5. İslam'a içten bağlı oldukları halde iyi ile kötü işleri birbirine karıştıranlar.

6. Çoğunluk tarafından durumları bilinmeyen grup: Sanırız hareket, söz ve görünümlerinin birbiriyle çelişmesi hayret ve güvensizliğe neden olacak derecedeydi. Öyle ki, onlar içtenlikle hareket ettikleri imajını vermeye çalışıyorlardı. Bunların durumlarından Rasulullah habersiz değildi. Rasulullah onlar hakkında kötülükten çok iyilik düşünüyor ya da onlarla çekişmeli bir hale girmek istemiyordu. Çünkü onlardan bir zarar, saldırı ya da büyük bir zorluk görmüyordu.

7. Durumları Rasulullah'a ve samimi müslümanlara gizli olmayan, apaçık münafık kesim: Bunlar bir yandan niyetlerinin iyi olduğuna yemin ediyorlar, öte yandansa Allah'ın dini, Rasul'ü ve mü'minlerin aleyhinde komplolar ve oyunlar tezgahlamaktan da

sakınmıyorlardı. Bunları müslümanlar arasından bir grup olarak değerlendirdik. Zira, bu kesim müslüman olduğunu söylüyor ve dış görünüş olarak İslam'ı yaşıyor ve görevlerini yapıyorlardı. Sürekli olarak, Allah'a imanlarında, Rasulü'ne olan bağlılıklarında samimi olduklarını tekrar ediyorlardı. Ne var ki, onların pek çok tavrı kendilerini yalanlıyor ve maskelerini düşürüyordu.

Bu konuda âyetleri iki bölüm halinde sunacağız. Birinci bölüm; birinci kısmın -ilk üç kesimin- tablolarını içerecektir. İkinci bölüm ise, ikinci kısmın -diğer üç kesimin- tablolarını konu edinecektir. Yedinci kısımda olanları, yani açıktan açığa hareket eden münafıkları ise ayrı bir bölümde ele alacağız.

1. Gayretli-İleri Müslümanlar

Bakara sûresi âyetleri konuya ışık tutmaktadır:

1- «Elif, Lam, Mim... İşte o Kitap; kendisinde hiç şüphe yoktur. Takvâ sahipleri için yol göstericidir. Onlar ki gayba inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar. Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar; ahirete kesinlikle iman ederler. İşte onlar, Rablerinden bir hidâyet üzerindedirler ve umduklarına erenler, işte onlardır.» (Bakara, 1-5)

Bu âyetler, samimi mü'minlerin imanlarının enginliğini ve görevlerindeki bilinci vurgulamaktadır. Bu, Kur'ân'ın Mekkî sûrelerinde yer alan tasvirlerdendir. Buna karşın o, bütünü kucaklayan genel bir tablodur. Bu tablo, Medine dönemi müslümanlarının bu birinci kısma girenlerin genel karakteristiğini yansıtmaktadır.

2- «Andolsun, sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme gibi şeylerle deneriz; sabredenleri müjdele. Ki, onlara bir bela geldiği zaman; "Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz." derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.» (Bakara, 155-157)

Âyet; Allah yolunda karşılaştıkları zorlukları rıza, sabır ve teslimiyetle göğüsleyen gerçekten inanmış topluluk için üstün bir övgü içermektedir. Genel bir niteliği yansıtmakla birlikte, inanıyoruz ki, bu tablo; o dönem müslümanlarının birinci kesimiyle ilgili gerçekleri yansıtmaktadır.

3- «İnsanlardan öylesi de var ki, canını, Allah'ın rızasını kazanmak için satar. Allah da kullarına çok şefkatlidir.» (Bakara, 207)

Âyet, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla canını feda eden samimi bir grubun bu niteliğini vurguluyor. Bu da, doğal olarak dönemin söz konusu birinci kısmına giren müslümanlara ait bir nitelemedir.

4- «(Sadakalarınızı) şu fakirlere (verin ki), Allah yolunda kapanıp kalmışlardır. Yeryüzünde gezip dolaşamazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları, zengin sanır. Onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Yaptığınız hayırları muhakkak ki Allah bilir. Mallarını gece gündüz, gizli ve açık (Allah yolunda) verenlerin mükafatı Rableri katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.» (Bakara, 273-274)

Âl-i İmran Sûresi'nde de konuyla ilgili âyetler vardır:

5- «De ki: "Bunlardan daha iyisini size söyleyeyim mi? Allah'tan korkanlar için Rabbleri katında altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır." Allah, kulları görür. "Rabbimiz, biz inandık, bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!.." diyenleri. Sabredenleri, doğru olanları, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranları, Allah için (mallarını) harcayanları ve seherlerde istiğfar edenleri (Allah görmektedir).» (Âl-i İmran, 15-17)

Bu âyetler, sözleriyle eylemleri birbirini tamamlayan muttakileri müjdeleme, onları takdir etme konusunda inmiş olmalarıyla birlikte; öz itibariyle inanmış bir kesimi tasvir etmekte, onları taktir edip müjdelemektedir. Bu niteliklerin bütünüyle ilk müslümanların vasıfları olduğu açıktır.

Yukarıdaki âyetlerin öncesinde şu âyet vardır:

«Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altın ve gümüşten, (otlağa) salınmış atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük, insanlara süslü gösterildi. Bunlar, sadece dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer, Allah'ın yanındadır.» (Âl-i İmran, 14)

Bu âyetler, aynı zamanda müslümanlardan bir gruba teselli amacıyla gelmiştir. Bunlar daha çok yoksul, dünya hayatının süs ve çekiciliğinden uzak duran, dininde ve kulluğunda tam bir teslimiyetle Allah'a yönelen kesimdir.

Birinci âyet, müslümanlardan kendilerini ve zamanlarının tümünü ibadet, cihad ve bağlılık için Allah'a feda eden kesimin tavırlarını tasvir etmektedir. Bu, onları rızık aramak ve dünya hayatının çekiciliğine koşmaktan, kendilerini, daha çok muhtaç olmalarına rağmen başkalarından yardım istemekten alıkoymuştur. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır. İkinci âyet ise, mallarını gece gündüz, gizli ve açık olarak Allah yolunda veren müslümanlardan zengin bir grubu tasvir etmektedir.

Her iki tablo Allah'ın yanında istenilen, güçlü imana işaret eden ve gözleri kamaştıran parlak bir şimşeğin parıltısına benzemektedir. Her iki tablo da bu dönemin ilk mensuplarının görüntüsüdür.

6- «Rabbinizden bir bağışa ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, takvâ sahipleri için hazırlanmış bulunan cennete koşun! Onlar darlıkta da, bollukta da hep Allah için harcarlar, öfkelerini yutkunurlar, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever. Ve onlar bir kötülük yaptıkları ya da nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Ve onlar, bile bile yaptıklarında ısrar etmezler. İşte onların mükafatı Rabbleri tarafından bağışlanma ve altından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ecri ne güzeldir?» (Âl-i İmran, 133-136)

7- «O mü'minler ki kendileri yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Rasul'ün çağrısına uydular; onlardan iyilik edenler ve korunanlar için pek büyük ecir vardır. Onlar ki, halk kendilerine; "(Düşmanınız olan) insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun!.." deyince (bu söz) onların imanını artırdı. Ve, "Allah bize yeter, O, ne güzel vekildir" dediler. Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve bollukla geri döndüler, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadı. Ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük kerem sahipidir.» (Âl-i İmran, 172-174)

Yukarıdaki âyetlerde, Uhut Savaşı'nın ardından üzerlerindeki yorgunluk, yaralanma, üzüntü ve kendilerine dokunan acılara rağmen, bunda sebat eden, samimi bir topluluğun tutumlarını belirginleştiren bir niteleme vardır. Müfessirlerin bu âyet hakkında verdikleri bilgilere göre; ensardan iki adam yaralanmıştı. Rasulullah'ın sözcüsü toparlanıp müslümanlara saldırmaya hazırlanan düşmanın takip edileceğini bildirince,

yaralı olan bu iki kişi birbirine; "Rasulullah ile birlikte bir savaşta bulunma fırsatını kaçıramayız." dediler. Her ikisinin de bineği yoktu. Buna rağmen düşmanı takibe çıktılar. Biri diğerinden daha ağır yara almıştı. Rasulullah'ın ordusuna ulaşıncaya kadar, yarası az olan yarası ağır olan kardeşini zaman zaman sırtında taşımıştı.

Burada da yine muttakilerin nitelikleriyle ilgili genel bir tanımlama yapılmakla birlikte, özelde, bu niteliklere sahip sözkonusu birinci kısma giren müslümanlar anlatılmıştır. Onların nitelikleri ve ahlakları, korku ve ümit içinde kendilerini Allah'a adayışları şeklinde tanımlanmıştır.

8- «Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette akıl sahipleri için ibret verici kanıtlar vardır. Onlar ayaktā, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerine düşünürler: "Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın, sen yücesin, bizi ateş azabından koru!" derler. "Rabbimiz sen birini ateşe soktun mu, onu perişan etmişsindir. Zalimlerin yardımcıları yoktur. Rabbimiz, biz; "Rabbinize inanın" diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen inandık. Rabbimiz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, iyilerle beraber canımızı al!.. Rabbimiz bize, elçilerine vaadettiğini ver, kıyamet günü bizi yüzüstü bırakıp rezil etme. Zira sen, verdiğin sözden caymazsın." Rabbleri onlara karşılık verdi: "Ben, sizden -erkek veya kadın- hiçbir çalışanın yaptığını boşa çıkarmayacağım. Siz birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda işkence edilenler, vuruşanlar ve öldürülenler... Elbette onların kötülüklerini örteceğim ve onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. (Yaptıklarına) Allah katında bir karşılık olarak. Karşılıkların en güzeli Allah katındadır.» (Âl-i İmran, 190-195)

Son âyet, Allah korkusunu ve engin imanı gösteren bu gönülden yakarışların bir benzerinin, büyük fedakarlıklara katlanan, kendilerine gelen işkencelere en güzel bir şekilde karşı koyan ve Allah yolunda savaşan birinci kısma giren samimi topluluktan da geldiğini gösteren bir delildir. Görüldüğü gibi tablo, her yönden göz kamaştırıcıdır. Aynı zamanda âyet, bu göz kamaştırıcı tabloda müslüman kadının erkeğe ortak olduğuna dair kesin işaretler taşımaktadır.

Mâide sûresinde ise şu âyetlerle karşılaşmaktayız:

9- «Sizin dostunuz, ancak Allah, O'nun elçisi ve namazlarını kılan, zekatlarını veren, rükua varan mü'minlerdir. Kim Allah'ı, O'nun elçisini ve mü'minleri dost edinirse (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır.» (Mâide, 55-56)

Bu iki âyet müslümanlardan iki grup hakkındadır. Bir grup; Allah'a, dinine, Rasulü'ne ve görevlerine bağlıdır, samimidir. Bu özellikler de müslümanlardan birinci kısımda değerlendirdiklerimizin özellikleridir. Âyetler ikinci gruba, birinci gruptan başkasını dost edinmemesi gerektiği uyarısında bulunmakta ve birinci grubu; Allah'ın desteklediği, üstün gelecek olan muvahhidler olarak nitelemektedir. Bu gerçekten üstün bir takdir ediştir. Her iki âyette de, yaptığımız sınıflandırmayı destekleyen bir tema vardır. Bu; yukarıdaki âyetlerden önce gelen ve mü'minlerin, yahudi ve hristiyanları dost edinmelerini yasaklayan; başlarına bir felaket geleceğinden korkarak, şaşkınca koşuşturan, kalpleri hastalıklı olanları eleştiren ve uyarıda bulunan âyetlerle daha bir açıklığa kavuşmaktadır:

«Ey inananlar, yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin! Onlar, birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse; o, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalim topluluğu doğru yola iletmez. Kalplerinde hastalık bulunanların; "Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz!" diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar. (O zaman) inananlar; "Bunlar mı, o bütün güçleriyle sizinle beraber olduklarına yemin edenler?" derler. Bütün çabaları boşa gitmiş, kaybedenlerden olmuşlardır. Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah'ın lütfu geniştir, (O) bilendir.» (Mâide, 51-54).

Mâide sûresinde yine şu âyetleri görüyoruz:

10- «Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri harâm etmeyin, haddi aşmayın! Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun! Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden

(kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden) ötürü, sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü, sizi sorumlu tutar. Bunun kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri yedirip doyurmak, yahut onları giydirmek, ya da bir boynu (köleyi) hürriyete kavuşturmaktır. Bunları yapamayan kimse, üç gün oruç tutsun. İşte yemin ettiğiniz zaman, yeminlerinizi (bozmanın) cezası budur. Yeminlerinizi koruyun. Allah, âyetlerini size böyle açıklıyor ki, şükredesiniz.» (Mâide, 87-89)

Bu âyetlerin, başka bir münasebetle naklettiğimiz, ruhbanlar ve papazların da içinde yer aldığı hristiyanlardan bir kesimin, iç zenginliklerinin, imanlarının, tasdiklerinin ve bu özelliklerinden dolayı onlara yapılan övgülerin etkileyici bir üslupla ortaya konulduğu 82-86. âyetlerden sonra geldiği unutulmamalıdır. Müfessir ve nakilcilerin dediğine göre, bu âyetler, ashabın ileri gelenlerinden bir grubun züht, ibadet içinde yiyecek, içecek ve diğer nimetlerden yararlanmayı kendilerine yasaklamaları, yeryüzünde dolaşmama ve aralıksız ibadet etme noktasında birleşmeleri dolayısıyla inmiştir. Haber Rasulullah'a ulaşınca onu rahatsız etmiş ve çok geçmeden bu âyetler inmişti. Bu âyetlerin gerçeğe talip hristiyanların anlatıldığı ve onlara övgülerin yer aldığı âyetlerden sonra gelmiş olması, rivâyetlerin doğru olabileceğini göstermektedir. Zira hemen anlaşılıyor ki, rivâyetlerin kaydettiği türden arzulara sahip olanlar; toplumun -kendilerini kiliselerde, tenha yerlerde ibadete adayan, hayatın zevklerinden ve güzel nimetlerinden uzak duran- bir kesimi üzerinde etkili olmuşlardır. Ancak İslam, güzel şeyleri helâl; pis, çirkin şeyleri harâm kılan, hayatın nesnel yapısı ve yasalarına uygun olarak daha öncekilerin ağırlıklarını ve sıkıntılarını kaldıran, toplumda İslam'ın doğru olmayan icra şekillerini yasaklayan, hayattan kopuk her türlü mistik yönelişi reddeden, bir din olduğundan, âyetler bu durumu sakıncalı görmüş ve müslümanları uyarmıştır.

Yine de âyetler ve nüzul sebepleri ile ilgili rivâyetler, müslümanların Allah yolunda hayatın zevklerinden vazgeçmeye hazır olduklarını göstermektedir.

Enfâl Sûresi'nde de aynı tarzda âyetler vardır:

11- «Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler onla-

rın) imanlarını artırır ve (onlar) Rabblerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler. İşte gerçek mü'minler onlardır, onlara Rabblerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez rızık vardır." (Enfâl, 2-4)

Bu âyetler bir açıklama, övgü ve müjdeleme unsuru taşımakla birlikte asıl itibariyle ilk kısma giren samimi müslümanların niteliklerini tasvir etmektedir.

Tevbe Sûresi'nde de benzer âyetler vardır:

12- «İnanan erkekler ve kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederler. İşte Allah onlara rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir.» (Tevbe, 71)

Bu âyet, münafık erkekler ile münafık kadınların günah işleme ve kin besleme hususunda yardımlaşmalarına karşılık müslüman erkek ve kadınların, takvâ üzerinde birleşmelerini tasvir etmek üzere inmiştir. Âyette her yönüyle samimi müslümanların üstün ahlakları, birbirlerine destek oluşları, kullukla, ekonomik ve sosyal meselelerle ilgili görevlerini yerine getirmeleri, kuvvetli bir üslupla tasvir edilmektedir. Burada özellikle erkeklerle birlikte mü'min kadınların da zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Bu, özellikle mü'min kadınların takdir edilmesine ilişkin bir olgudur. Mekke döneminde olduğu gibi Medine döneminde de onların Rasulullah'ın hayatında ve davetin kabul görmesinde üstlendikleri rolün etkisini ve önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanında yardımlaşma ve dayanışmada müslüman kadınlarla erkeklerin birbirine denk oldukları belirtilmektedir.

13- «Fakat Rasul ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve işte murada erenler onlardır.» (Tevbe, 88)

Bu âyet de aynı şekilde cihad etmekten geri kalan münafıkların aldatmalarını ve engel olmalarını tasvir etmek için gelmiştir. Öyleki âyette onların bu tutumlarına karşılık mallarıyla, canlarıyla cihada yönelen samimi mü'minlerin üstün bir tablosu bulunmaktadır.

14- «Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman, sen; "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum." deyince harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözlerinden yaşlar

akarak, dönen kimselerin aleyhine de yol yoktur, onlar da kınanmazlar.» (Tevbe, 92)

Âyette, Tebük Savaşı'na katılmayı çok arzuladıkları halde savaşa katılmak için gerekli araç-gereçleri bulunmayan samimi fakat, yoksul bedevilerden bir grubun davranışları anlatılmaktadır. Onlar Tebük Savaşı'na katılamadıklarından dolayı üzülmüşler ve üzüntülerinden ağlamışlardı. Çünkü onlar savaşa katılmak için gerekli teçhizata sahip değildi. Ve Rasulullah da onlara yardım edebilecek bir durumda bulunmuyordu.

15- «Ve (savaştan) geri bırakılan o üç kişinin de tevbelerini kabul etti. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş ve canları kendilerini sıktıkça sıkmış ve Allah'tan, yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Allah onların tevbesini kabul buyurdu ki, tevbe etsinler. Çünkü Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir.» (Tevbe, 118)

Bu âyet, özürsüz olarak Tebük Savaşı'na katılmayan samimi müslümanların durumlarını anlatıyor. Bu suçlarından dolayı onları öyle bir pişmanlık ve dehşet sarmıştı ki, tüm genişliğine rağmen dünya kendilerine dar gelmişti. Bundan dolayı bağışlanmaları ve tevbelerinin kabul edilmesi için Allah'a sığınmışlardı.

16- «Allah, mü'minlerden mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın almıştır. Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın üzerine bir borçtur. Gerek Tevrat'ta, gerek İncil'de ve gerekse Kur'ân'da (Allah, yolunda çarpışanlara cennet vereceğini vaadetmiştir) Allah'tan daha çok ahdini yerine getiren kim olabilir? O halde O'nunla yaptığınız bu alışverişinizden ötürü sevinin. Gerçekten bu, büyük başarıdır. (Bu alışverişi yapanlar); tevbe eden, ibadet eden, hamd eden, rüku eden, secde eden, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan ve Allah'ın (yasak) sınırlarını koruyan, (onları çiğnemeyen) insanlardır. O mü'minleri müjdele.» (Tevbe, 111-112)

Bu âyetler açıklama ve müjdeleme sadedinde de olsa metinleri ve temalarıyla ibadet, emir ve yasaklara bağlılıkla kendilerini Allah'ın dinine, O'nun yolunda cihada ve O'na yakın olma uğrunda kendilerini feda etmeye hazır, inanmış bir kesimin tasviri konusuna ışık tutmaktadır.

Yine aynı Sûrede:

17- «Ey inananlar! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun!» (Tevbe, 119)

Tebük Savaşı, olayları üzerine, durumun zorluğundan, mü'minlerden bazılarının neredeyse kalplerinin saptığından söz eden bir dizi değerlendirme gelmiştir. Bu değerlendirmeleri, Rasulullah'tan geri kalmanın doğru olmadığını Medineli ve bedevi Arap müslümanların dikkatine sunan âyetler izlemiştir. Tüm bunlar, âyetin, müslümanların tümünü kapsadığını düşündürmektedir. Bu âyetteki "doğrular"dan amacın; Muhacirler ve Ensar'dan ilk müslümanlarla, onlara güzelce uyanlar olduğunu göstermektedir. Âyet, bu kesimi, içinde doğruluk, samimiyet ve görevlerde fedakarlık gösterme gibi bir çok anlamları saklayan bir tanımlamayla nitelendirmiştir. Müslümanların tümünü de bu vasıflara çağırmaktadır. Öte yandan da diğer kesimleri, bunları örnek ve önder edinmeye davet etmektedir. Bu nitelikler de, ilk müslümanların Allah ve Rasul'ü yanındaki değerlerini ortaya koymakta, konunun başında naklettiğimiz âyetlerin ihtiva ettiği tasnifin özünü pekiştirmektedir.

Ahzab Sûresi'nde de konuyla ilgili aşağıdaki âyetleri görüyoruz:

18- «Mü'minler, düşman ordularını gördükleri zaman (korkmadılar), "Bu Allah'ın ve Rasulü'nün, bize vaadettiği şeydir. Allah ve Rasul'ü doğru söylemiştir." dediler. Ve bu, onların sadece imanlarını ve teslimiyetlerini artırdı. Mü'minlerden öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi adağını yerine getirdi, kimi de (şehitlik) beklemektedir; sözlerini asla değiştirmemişlerdir.» (Ahzab, 22-23)

Yukarıdaki âyetlerde Medine üzerine yürüyen düşman ordusuna karşı koyan, gerçek mü'minlerin durumuna dair parlak bir tablo vardır. Bunun, onların Allah'ın dinine sarılmalarına ve kendilerini Allah'ın yolunda feda etmelerine, imanlarının ve dayanmalarının daha da artmasına neden olduğu tasvir edilmekte; sarsılmaz imanları ve direnişleriyle takdir edilmekte, bu uğurda canlarını verip şehit olanlarla, bunun özlemiyle bekleyenlerin aynı mükafata nail oldukları bildirilmektedir.

İkinci âyetin metni ve birinci âyette samimi ve direnişçi kesimden söz edilmesi, mü'minlerin, yaptığımız gibi değişik bölümlere ayrılarak değerlendirilmelerinin sağlıklılı bir yöntem olduğunu göstermektedir.

19- «Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, itaate devam eden erkekler ve itaate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, (gönülden Allah'a) saygılı olan erkekler ve saygılı olan kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve Allah'ı çok zikreden kadınlar; (işte) Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.» (Ahzab, 35)

Âyet, müslümanlardan samimi erkek ve kadınlara yönelik bir övgüyü ihtiva etmektedir. Âyetin, bu özelliklere sahip olan bütün müslümanlara yönelik bir övgü olmasına rağmen, özellikle o dönemde pratik olarak söz konusu nitelikleri üzerinde taşıyan bir kesimi, takdir etmekte olduğu da gözardı edilemez. Bunları pratik olarak yaşayanların, söz konusu ettiğimiz birinci kısma girenler olduğundan da kuşku yoktur.

Burada yine dikkatler, erkeklerin yanıbaşında bulunan kadınlara çekiliyor. Bunda samimi mü'min kadınlara açık bir övgü vardır. Ayrıca bu, müslüman kadınlardan birinci kısımda olanların varlığına işaret olduğu gibi, döneminde müslümanca hareket eden duyarlı müslüman kadınların bu açık övgüyü hak ettiğine de açık bir işarettir.

Fetih Sûresi'nde de aşağıdaki âyetler vardır:

20- «Muhammed Allah'ın elçisidir. O'nun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. Onların rüku ve secde ederek Allah'ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Onların Tevrat'taki vasıfları ve İncil'deki vasıfları şudur: Bir ekin gibidirler ki, filizini çıkardı, onu güçlendirdi, kalınlaştı, derken gövdesinin üstüne dikildi, ekincilerin hoşuna gider, onlara karşı kâfirleri de öfkelendirir (bir duruma geldi). Allah, onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükafat vaadetmiştir.» (Fetih, 29)

Âyette, Rasulullah ve beraberinde bulunanların Allah'ın rızasını kazanmak için girdikleri çabaları ve O'na itaat etmeleri, mü'minlere olan şefkat ve merhametleri, kâfirlere karşı şiddetleri bağlamındaki özellikleriyle nitelendirilmelerinden ötürü güçlü bir övgü kendini hissettirmektedir. Burada kastedilenlerin, müslümanların birinci kesimine girenler olduğuna inanıyoruz. Açık olduğu gibi, âyet, onların övgüye değer bir tablosunu ihtiva etmektedir.

Hadid Sûresi'nde:

21- «Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir takdimde bulunanlar, işte onlara kat kat karşılık verilir; onlar için şerefli bir mükafat da vardır. Allah'a ve Rasulü'ne inananlar (yok mu) işte Rabbleri yanında onlar, sıddiykler (çok doğru olanlar) ve şehidlerdir. Onların mükafatları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara (gelince), onlar da cehennem halkıdır.» (Hadid, 18-19)

Âyetler, yukarda geçen niteliklere sahip kişilerin tümünü takdir etmekle birlikte, özüyle, bir topluluk için yaşanan bir tablo sergilediği fikrini vermektedir. Söz konusu topluluk bu nitelikleriyle yüksek bir mertebeye ulaşmıştır. Bunlar da hemen anlaşılacağı gibi birinci kesimden olanlardır. "Musaddikat" ifadesi de müslüman kadının İslam'da ve İslam'ın ilk yayılış aşamalarında üstlendiği, etkili rolün önemini gözler önüne serip, bunu övgüyle anmaktadır. Kadının diğer tüm farklı alanlardaki durumu da bunun aynıdır.

Müzzemmil Sûresi'nde:

22- «Rabbin, senin gecenin üçte ikisinden daha azında, yarısında ve üçte birinde kalktığını biliyor. Sizinle beraber bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Geceyi ve gündüzü, Allah takdir etmektedir. O sizin (gece ve gündüz saatlerinizi) hesap edemeyeceğinizi bildiği için sizi affetti. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah'ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmektedir. Onun için Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için verdiğiniz hayırları, Allah katında verdiğinizden daha hayırlı ve mükafatça daha büyük bulacaksınız...» (Müzzemmil, 20)

Müfessirler ve râvilerin çoğunluğuna göre âyet Medenî'dir. Âyetin Medenî oluşu çok açıktır. Âyet, Rasulullah ile ona canla başla bağlananların bazı durumlarda gece ve gündüz ibadetlerinde karşılaşabildikleri sıkıntı ve zorluğu dile getiren bir tabloyu tasvir etmektedir. Neticede Allah'ın hikmeti ve üstün takdiri bu sevdirici yöntemle hükmü onlara hafifletmek istemiştir.

2. Diğer Müslümanlar

Bakara Sûresi'nde konuyla ilgili âyetler:

1- «Yoksa siz de peygamberinizi, daha önce Musa'ya sorulduğu gibi, (birtakım sorularla) sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imanı küfürle değiştirirse, şüphesiz (o) dosdoğru yolu kaybetmiştir. Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...» (Bakara, 108-109)

Âyetlerden anlaşılıyor ki, müslümanlardan bazıları zaman zaman Rasulullah'ı rahatsız eden ya da gayb konularıyla ilgili kendi kuşkularına dayalı bazı sorular sormuşlardı. Âyetler yahudilerin ve bunların düzenbazlıkları hakkındadır. Düzenbazlıklar, bazı müslümanları da etkiliyor ve onları, cezalandırılmayı hakettiren bazı davranışlara girmeye dek götürüyordu.

Doğaldır ki bu, müslümanlardan ancak ikinci kısma giren, yetersiz duyarlılığa ve yönelişe sahip kişilerin tavrıdır. Çünkü birinci kısma giren duyarlı ve sağlam yönelişli müslümanlar, gaybe tam ve sağlam bir biçimde inandıkları, Allah'tan çok korktukları, Rasul'e bağlı oldukları ve kendi hadlerini bilen insanlar oldukları için böyle tanıtılmış ve nitelendirilmişlerdir.

2- a) «Ey inananlar! İnsanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve ahiret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Onun durumu, üzerinde biraz toprak bulunan şu kayaya benzer ki, şiddetli bir sağnak indi de (üstündeki toprağı silip süpürerek) onu sert bir taş halinde bıraktı. (Böyleleri) kazandıklarından bir şey elde edemezler. Allah kâfirleri, doğru yola iletmez.» (Bakara, 264)

b) «Ey inananlar, kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden (Allah için) verin, kendiniz göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri, sadaka vermeye kalkmayın. Bilin ki Allah zengindir, övülmüştür. Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder. Allah ise kendi tarafından bağışlama ve lütuf vaadediyor. Şüphesiz Allah'ın (lütfu) geniştir, (O) bilendir.» (Bakara, 267-268)

Bu âyetler, genel bir direktif ve öğüt vermelerinin yanı sıra bazı müslümanların yaptıkları iyilikleri, iyilik yaptıkları kişilerin başlarına kaktıklarını ve bunu, onları üzecek bir biçimde yaygınlaştırdıklarını da göstermektedir. Ayrıca onlardan bazısının hemen hemen hiçbir şeye yaramayacak mallarını sadaka olarak verdiklerine de ışık tutuyor. Nitekim âyetlerle ilgili birtakım rivâyetler de bu yaklaşımın doğru olduğunu göstermektedir.

3- «Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız faizden geri kalan kısmı almayın. Eğer böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Rasulü'yle savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz, ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız.» (Bakara, 278-279)

Bu âyetler de öğüt ve direktif amacını gütmektedir. Aynı zamanda kesin ve çok açık bir şekilde anlaşılıyor ki, müslümanlardan bazıları faiz alıp vermiş ve Allah'ın kendilerini kesin bir şekilde uyarmasına kadar buna devam etmişlerdir. Bu âyetlerin, faizin ağır bir biçimde eleştirildiği, faizin alış-verişe benzediğini söyleyenlerin, mantıksızlıkla suçlandığı bir kaç âyetten sonra geldiği düşünüldüğünde tablo daha bir açıklık kazanacak ve bazı müslümanların, bu âyetlerden önce indiğini kabul ettiğimiz âyetlerin ağır eleştirisine rağmen, faiz alıp verdikleri anlaşılacaktır.

Âl-i İmran Sûresi'nde faizin yasak olduğunu bildiren bir başka âyette şöyle denilmektedir:

«Ey inananlar, kat kat faiz yemeyin, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz. Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının! Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki, size merhamet edilsin.» (Âl-i İmran, 130-132)

Rivâyetlerin çoğuna göre, bu âyetler iniş sırasına göre Bakara Sûresi'nin geçen âyetlerinden önce inmiştir. Bu da; faizin köklü bir gelenek olduğunu gösterdiği gibi, müslümanlardan faizle uğraşanların bu gelenekten vazgeçmediklerini de ortaya koymakta-

dır. Bu nedenle onların Bakara âyetiyle ağır bir şekilde uyarılmaları gerekmiştir. Bu tutum sahiplerinin, anlaşıldığı kadarıyla, birinci kesimden olmaları mümkün değildir.

Âl-i İmran Sûresi'nde ise şu âyetler yer alır:

4- «Müminler, inananları bırakıp, kâfirleri dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile dostluğu kalmaz. Ancak onlardan korunmanız başka. Allah sizi kendisinden sakındırır. Dönüş Allah'adır. De ki: "Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye kadirdir. O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. İster ki, o kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunsun. Allah sizi kendisinin emirlerine karşı gelmekten sakındırıyor, Allah, kullarına şefkatlidir." De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayan, esirgeyendir.» (Âl-i İmran, 28-31)

Âyetlerde mü'minlerin, inananları bırakıp kâfirleri dost ve yardımcı edinmelerine dair bir yasaklama ve böyle yapanlara da şiddetli bir uyarı vardır. Allah'ın rızasına ulaşabilmeleri için Rasulullah'a uymaları konusunda teşvik ediliyorlar. Bu genel bir eğitim ve yasamaysa da, âyetlerin ana fikri, büyük bir ihtimalle bazı kâfirleri dost ve yardımcı edinen müslümanlardan bir gruba ilişkindir. Bu aynı zamanda tefsir rivâyetlerinin Medine'de, bazı müslümanlarla yahudiler arasında devam eden dostane ilişkilerin haberini verdiği olgunun kendisidir. Bu davranışın birinci kesim müslümanlardan sadır olması mümkün değildir.

Aynı sûrede şu âyetleri görüyoruz:

5- «Ey inananlar, kendinizden başkasını kendinize dost edinmeyin; onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağızlarından öfke taşmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size âyetleri açıkladık. İşte, siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler. Kitab'ın hepsine inanırsınız. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Kendi başlarına kaldıklarında, size karşı öfkeden parmak ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün! Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü bilir." Size bir iyilik dokunsa (bu), onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa, ondan ötürü sevinirler. Eğer sabreder, Allah'tan korkarsanız, onların hilesi size hiçbir zarar ve-

remez. Şüphesiz Allah'ın bilgisi, onların yaptıklarını kuşatmıştır.» (Âl-i İmran, 118-120)

Âyetlerde, yahudilerin dost, sırdaş edinilmeleri ve müslümanların iç yüzüne vakıf olmaları noktasında başka bir yasaklama bulunmaktadır. Anlaşılan odur ki, müslümanlardan bazıları yahudilerle sıkı ilişkilere girmekte ve onlarla kaynaşmış bulunmaktaydılar. Yahudilerin, müslümanlara karşı taşıdığı gizli düşmanlık ve kin, onların müslümanlara karşı sürekli kötülük planladıklarını göstermektedir. Bu da yahudilerle gerçekten sıkı ve sağlam ilişkilerin, kaynaşmanın varlığını göstermektedir. Bu nedenle müslümanların tümünün zarardan başka bir yanı bulunmayan bir tezgaha, bir oyuna, bir kapana kısılmaları söz konusuydu. Bu ise insanın şerefi ve kendi konumunu muhafaza etmesiyle bağdaşmıyordu.

Büyük ihtimalle yahudiler bu kaynaşma ve ilişkileri hep istismar etmiş, bu zemini, şüpheleri yayma ve tezgah kurmak için kullanmışlardır. Yasaklamanın bu üslupla bir daha tekrarlanmasıysa, müslümanların ilk gelen yasağa uymadığını ve bağlı kalmadıklarını göstermektedir. Âyetlerin söz ettiği bu tavırların, birinci kesimden olan nitelikli müslümanlardan gelmesi imkansızdır.

Yine aynı sûrede:

6- «Sonra o üzüntünün ardından (Allah), size bir güven ve uyku indirdi ki, bir kısmınızı bürüyordu, bir takımı da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliyye zannı gibi haksız bir zanda bulunuyorlar; "(Hani) bu işten bize bir şey var mı?" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Alah'a aittir." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. Diyorlar ki: "Bu işten bize bir fayda olsaydı, burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine üzerinize öldürülme(si) yazılmış olanlar, mutlaka yatacakları yeri boylardı. Allah göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini açığa çıkarmak içindir (ki bunları başınıza getirdi). Allah göğüslerin içinde olanı bilir.» (Âl-i İmran, 154)

Bu âyet, müslümanlara büyük belâların geldiği, Uhut Savaşı'ndaki olaylar üzerine inen, sûrenin âyetlerinden biridir. Bazı müfessirler âyetin kaydettiği sözleri, münafıkların sözü olarak kabul etmişlerdir. Bu görüş tartışma götürür. Çünkü sûrenin başka bir âyetinde belirtildiği gibi, münafıklar Uhut Savaşı'na katılmamışlardı:

«Ve iki yüzlülük yapanları bilsin (ortaya çıkarsın). Onlara: "Allah yolunda savaşın ya da savunun" dendiği halde; "Eğer savaş (olacağını) bilseydik, sizinle gelirdik" dediler...» (Âl-i İmran, 167)

Bu nedenle önceki âyetteki söz, acı ve üzüntü ortamında münafıkların değil; müslümanlardan bir topluluğun sözü olmaktadır. Açıktır ki bu, birinci kesimin değil, ikinci kesimin tutumlarından biridir.

Nisâ Sûresi'nde de konuyla ilgili âyetler bulunmaktadır:

7- «Ey inananlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin! Allah'a, aleyhinizde olacak açık bir delil vermek mi istiyorsunuz?» (Nisâ, 144)

Âyet, kâfirleri dost edindiklerinden dolayı açık bir nitelemeyle münafıklara karşı yapılan bir eleştiridir. Üsluptan anlaşılan dostluk ve alış-verişin yahudilerle olduğudur. Yine âyetin özü, ikinci defa gelen yasaklamadan sonra bile münafıkların dışında müslümanlardan bazılarının yahudilerle dostluğu sürdürdüklerine dair bir fikir vermektedir. Bu da, az önceki savımızı desteklemektedir. Bu da, birinci kesimin değil, ikinci kesimin temsil ettiği tablolardan biridir.

8- «Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler; "Ne işte idiniz?" dediler. (Bunlar); "Biz yeryüzünde aciz düşürülmüştük" diye cevap verdiler. Melekler dediler ki: "Peki, Allah'ın arzı geniş değil miydi ki, onda hicret edip (gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere) gitmediniz?" İşte onların durağı cehennemdir, ne kötü bir gidiş yeridir orası!» (Nisâ, 97)

Âyet, müslümanlardan bir grubun Mekke'de yerleşip orada kaldıklarını, hicret etmediklerini ve buna rağmen göstermelik özürler ileri sürdüklerini belirtmektedir. Dikkatleri bu âyetten sonra gelen ve gerçekten zayıf ve mazeret sahipi olan başka bir gruba işaret eden âyete çekmek istiyoruz. Enfâl Sûresi'nde, hicretten geri kalan topluluktan söz eden âyetin üslubu kınayıcı bir üsluptur. Nisâ Sûresi'ndeki âyetin sertliğinde olmasa da üslubunda kınayıcı bir ifade vardır:

«Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına hicret edenleri) barındırdılar ve yardım ettiler. İşte onlar, birbirlerinin dostudurlar. İnanıp da hicret etme-

yen, müşrikler arasında yaşayanlara gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetinden size bir şey yoktur. Fakat onlar, dinde yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda antlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmeniz) olmaz. Allah, yaptıklarınızı görmektedir.» (Enfâl, 72)

Enfâl Sûresi, Nisâ Sûresi'nden önce inmiştir. Buna göre Enfâl Sûresi'nin bu âyeti, geri kalanlara ilk uyarı oluyor. Buna rağmen, bir kısmı hicretten geri kalınca sert bir şekilde kınanmayı ve uyarılmayı hak ediyorlar. Burada da ikinci kesimden olanların davranışları anlatılıyor.

9- a) «Biz sana Kitab'ı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin; hainlerin savunucusu olma! Allah'a istiğfar et. Şüphesiz Allah bağışlayıcı, esirgeyicidir. Kendilerine hainlik edenleri savunma; zira Allah daima hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez. (Kötü fiillerini) insanlardan gizliyorlar da Allah'tan gizlemiyorlar. Oysa geceleyin O'nun istemediği şeyi kurarlarken O, onlarla beraberdir. Allah, onların yaptığı her şeyi kuşatmıştır. Haydi siz dünya hayatında onları savundunuz (diyelim) ya kıyamet günü onları Allah'a karşı kim savunacak ya da kim onlara vekil olacak?» (Nisâ,105-109)

b) «Kim bir hata ya da günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur. Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir grup, seni saptırmağa yeltenmişti. Onlar sadece kendilerini saptırırlar, sana hiç bir zarar veremezler. Allah, sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana lütfu, cidden büyük olmuştur." (Nisâ, 112-113)

Rivâyete göre âyet, müslümanlardan birine ait bir zırhın Tu'ma adında başka bir müslüman tarafından çalınması üzerine inmiştir. Zırhı çalan Tu'ma, onu bir yahudiye emanet bırakmıştı. Zırh sahipleri olayı araştırmışlar ve zırhı Tu'ma'dan istediklerinde, Tu'ma zırhı kendisinin aldığını inkâr etmişti. Sonra zırhı yahudinin evinde bulduklarında yahudi, zırhı Tu'ma'nın bıraktığını söylemişti. Durumu Rasulullah'a bildirdiler. Tu'ma kabilesiyle birlikte geldi. Kabilesi aile asabiyetinden dolayı Tu'ma'nın üstünlüğünden söz ederek hırsız olmadığını, hırsızın yahudi'nin bizzat kendisi olduğunu söylüyorlardı. Neredeyse Rasulullah'ı inandıracak ve yahudi'nin

elinin kesilmesine hükmetmesine neden olacaklardı. Çok geçmeden yahudi'nin suçsuzluğu ve Tu'ma ile kabilesinin günahkarlığı ve suçluluğu ortaya çıktı... Âyetler ve rivâyetler müslümanların ikinci kesiminin davranışlarından olduğunda şüphe olmayan bir olaya ışık tutmaktadırlar.

Yine Nisâ Sûresi'nde:

10- «(Allah) size Kitab'da; "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz." diye buyurmuştu. Şüphesiz Allah, bütün münafık ve kâfirleri cehenneme toplayacaktır.» (Nisâ, 140)

Âyetten anlaşılmaktadır ki, bazı müslümanlar münafıkların toplantılarına devam ediyor, Allah'ın âyetleriyle alay etmelerini ve âyetleri tenkit etmelerini görmezlikten geliyorlardı. Müslümanların münafıklarla ilişkisi kaçınılmazdı. Çünkü bu ilişkiler; akrabalık bağları, ihtiyaç ya da menfaatten kaynaklanıyordu. Âyetin yalnızca alay ve küfür unsurlarının bulunduğu topluluklara katılmayı yasaklaması diğerlerine ses çıkarmaması bunu gösteriyor. Doğaldır ki, bu ilişkiler Medine devri boyunca devam etmiştir. Çeşitli aşamalarda inen birçok Kur'ân âyeti bu konuda bize fikir vermektedir. Açıktır ki, bu da, bazı müslümanların bunları yaşadığını göstermektedir. Ve biliyoruz ki bunların tümünün müslümanların ilk kesiminden sadır olması mümkün değildir.

Enfâl Sûresi'nde de aşağıdaki âyetler konuya açıklık kazandırmaktadır:

11- «Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni evinden çıkardığı zaman, mü'minlerden birtakımı bundan hoşlanmıyorlardı. Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi (cihad hususunda) seninle tartışıyorlardı.» (Enfâl, 5-6)

Bu âyet; savaşa çıkma hususunda ölümden kaçınmak gibi bir haklılık ve maslahat olmadığı halde mü'minlerden bir grubun Rasulullah'ın cihad ve mücadele eylemine katılmayı hoş görmediklerini göstermektedir.

Bu tablonun ikinci kesimden bir grubun halini temsil ettiği açıktır.

Yine Enfâl Sûresi'nde benzeri âyetler vardır:

12- «Ey iman edenler, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin, işittiğiniz halde ondan dönmeyin. İşitmedikleri halde "işittik" diyenler gibi olmayın. Allah katında hayvanların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi, onlara işittirseydi de yine yüz çevirerek dönerlerdi. Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Rasulü'nün çağrısına koşun ve bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz, O'nun huzuruna toplanacaksınız. (Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızda yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir. Düşünün ki, bir zaman azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah, sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki, şükredesiniz. Ey inananlar, Allah'a ve Rasulü'ne hainlik etmeyin; bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz. Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitne (imtihan)dir. Allah'a gelince büyük mükafat, O'nun yanındadır. Ey inananlar, Allah'tan korkarsanız, O, size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahipidir.» (Enfâl, 20-29)

Âyetlerde, uyarı, sakındırma ve direktif verme sözkonusudur. Bunların yanısıra, Rasul'ün emirlerine itaat etmede tereddüt eden, Rasul'e hoş olmayan tavırlar takınan, böylece müslümanların genel yapılarına darbe indiren, kendi bireysel çıkarlarına mağlup olmalarından ya da mallarına ve çocuklarına aşırı bağlılıklarından ötürü fitneyi körüklemeye çalışan bir grup mü'minin eylemlerine de değinmektedir. Bu eylemlerin tümü birinci kesime giren bir gruptan değil; ikinci kesime giren bir gruptan beklenen hareketlerdir.

Tevbe Sûresi'nde konuya açıklık kazandıran çarpıcı âyetler vardır:

13- «Ey inananlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli tanır (dost tutar)sa işte zalimler onlardır. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticaret(iniz), hoşlandığınız meskenler; size Allah'tan, Rasulü'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgiliyse o halde Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah, yoldan çıkmış topluluğu (doğru) yola iletmez.» (Tevbe, 23-24)

Âyetler, Medine döneminin son zamanlarına kadar, kâfir olan yakınlarını gözetmek sûretiyle müslümanların bazısında güçlü bir aile taraftarlığının etkisine işaret etmektedir. Çünkü bu âyetler Mekke'nin fethi öncesinde inmiştir. Bu tür ilişkiler müslümanların tavırlarında ve İslami hareket üzerinde olumsuz etkiler bırakıyordu. İşte bu da birtakım müslümanların durumlarına ışık tutan bir tablodur. Bu tür eylemlerden sakınmayı öğütleyen âyetlerden önce inen Mücadele Sûresi'ndeki bir âyette başka bir üslupla dile getirilen bir sakındırma daha vardır. Bu da gösteriyor ki, sözü edilen olumsuz ve zararlı etki ilk dönemlerden beri somut bir biçimde gözlenebilen bir durumdu. Mücadele Sûresi'ndeki âyet şöyledir:

«Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Rasulü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. Onlar o kimselerdir ki, Allah kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh (Kur'ân) ile desteklemiştir. Onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'ın hizbi(partisi)dir. İyi bilin ki, kurtuluşa ulaşacak olanlar, ancak Allah'ın hizbidir.» (Mücadele, 22).

Dediğimiz gibi âyet, Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerde yer alan yasağın müslümanların ikinci kesimine yönelik olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü nitelikli ve samimi müslümanların hiçbir durumda kâfirlerle dost olamayacaklarını belirtmektedir. Bu aynı zamanda birinci kesimin tutumunu ortaya koyan parlak bir tablodur. Çünkü onlar, Arap toplumunun ve yaşamının içine kök salmış bir konuda bu etkilerden kurtulmayı başarmışlar, Allah'a, Rasulü'ne ve dinlerine her şeylerini feda edecek konuma gelmişlerdir.

Müslümanlarla kâfir ve münafıklar arasındaki akraba ilişkileri, daha çok ikinci kesimi oluşturan müslümanlarda, psikolojik savaş ortamında gün yüzüne çıkıyordu. Bu konuya değinen bir çok âyeti "cihad" bölümünde açıklayacağız.

14- «Ey inananlar, size ne oldu da; "Allah yolunda topluca savaşa çıkın!.." dendiği zaman yere çakılıp kaldınız? Ahiret yerine dünya hayatına mı razı oldunuz? Ama dünya hayatının geçimi, ahiretin yanında pek azdır. Eğer topluca (savaşa) çıkmazsanız (Allah) size acı (bir şekilde) azab eder ve yerinize sizden başka bir topluluk getirir. O'na hiç bir zarar veremezsiniz. Allah her şeyi yapandır.» (Tevbe, 38-39)

İlk bakışta âyetlerde hitabın ve eleştirinin kendilerine yöneltildiği kişilerin ikinci kesimden müslümanlar oldukları anlaşılıyor.

Muhammed Sûresi'nde ise şu âyetler vardır:

15- «Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer inanır, korunursanız (Allah) size mükafatlarınızı verir ve sizden (bütün) mallarınızı istemez. Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırsaydı, cimrilik ederdiniz ve (bu), sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz; ama içinizden kimisi cimrilik ediyor. Kim cimrilik ederse o ancak kendisine cimrilik eder. Allah zengindir, sizler fakirsiniz. Eğer yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.» (Muhammed, 36-38)

Âyetlerde; Allah yolunda harcamaya çağrıldıkları zaman cimrilik eden bazı müslümanların durumlarını açıklayan bir mana vardır. Ayrıca âyetler, itaat ve cömertlik gibi İslam'ın gerçek ahlakından kaynaklanan tutumlarla uyum sağlayamayacak durumların ortaya çıkmaması için müslümanlara ağır ekonomik yükümlülükler getirmemekle yüce bir hikmeti yansıtmaktadır. Bu tutumlar da ikinci kesimden beklenebilir.

Hucurat Sûresi'nde:

16- «Ey inananlar, bir topluluk, (diğer) bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden iyidirler. Kadınlar da (diğer) kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra kötü ad(la çağrılmak), ne kötü bir şeydir! Kim tevbe etmezse, işte onlar, zalimlerdir. Ey inananlar, zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğer birinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bundan iğrendiniz. O halde Allah'tan korkun, şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir.» (Hucurat, 11-12)

Bu âyetler, bir uslandırma ve direktif vermeyle ilgili olmakla birlikte, müslüman grupların kısmen birbirine böyle davrandıklarına da ışık tutmaktadır. Birinci âyetin son kısmında buna dair açık bir işaret bulunmaktadır. Âyetin, bazı zenginlerin diğer yoksul müslümanları alaya alması, Rasulullah'ın bazı hanımlarının di-

ğerlerine göz, kaş hareketleri yaparak alaycı tavırlara girmeleri, bazı müslümanların yahudi ve hristiyanları müslüman olduktan sonra dahi onlara; "Siz yahudi ve hristiyansınız" diyerek dışlamaları nedeniyle indiği rivâyet edilmiştir.

İkinci âyet ise bazı müslümanların, Rasulullah'ın mali işlerine bakan biri hakkında zann beslemeleri ve araştırma yapmaları dolayısıyla indiği söylenmiştir. Açıktır ki, tüm bunlar ancak ikinci kesimin tavırlarıdır.

Yine Hucurat Sûresi'nde şu âyetleri görüyoruz:

17- a) «Bedeviler, "inandık" dediler. De ki: "Siz inanmadınız, fakat 'İslam olduk' deyin." Fakat henüz iman kalblerinize girmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz (Allah) yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.» (Hucurat, 14)

b) «Müslüman oldular diye, sana minnet ediyor(başına kakıyor) lar. De ki: "Müslüman olmanızı başıma kakmayın. Tersine sizi imana ilettiği için Allah size minnet eder. Eğer doğru iseniz..."» (Hucurat, 17)

Âyetlerde, bedevi Arapların imanlarına ve bununla övünmelerine hatta bunu başa kakmalarına dair bir tablo yer alıyor. Halbuki onların eylemleri gönülden bir imandan ziyade salt zahiri bir teslimiyetten ibarettir. Belki de, bu hareketleriyle birtakım imtiyazlar ve çıkarlar elde etmeyi hesaplıyorlardı. Âyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre, İslam'ın, bedevileri bu halleriyle kabul etmesi de normal bir sonuçtu. Onlara Rasul'e bağlanmaları ve ona itaat etmeleri şartıyla dokunulmazdı. Çünkü bedeviler ilk etapta bundan ötesine gidemiyorlardı. Bu halde Rasul'e bağlı kalmaları ise, onların zamanla hedeflenen noktaya ulaşacaklarını gösteriyordu. Ayrıca, Tevbe Sûresi'nde bedevilerin münafık ve cihattan geri kalan kesimini eleştiren âyetlerden sonra şu âyet geliyor:

«Bedevilerden kimi de var ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, verdiğini Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Rasul'ün duasını almağa vesile sayar.» (Tevbe, 99)

Bu âyet de, az önce işaret ettiğimiz duruma parmak basıyor. Bazı bedevilerin, İslam'a gerçek niteliğiyle ve içten inandıklarına, görevlerinin bilincine vardıklarına işaret ediyor. Tevbe Sûresi'nin âyetinin, son dönemlerde inen âyetlerden olduğunu düşündüğü-

müzde durum daha net olarak anlaşılır. İşte o zaman bedevilerin Medine dönemi boyunca gelişen bir İslamlaşma sürecine girdiklerini söyleyebiliriz.

Hadid Sûresi'ndeki âyet de konuyu yeni yönleriyle aydınlatacaktır:

18- «Size ne oldu ki, Rasul sizi Rabbinize inanmanız için davet ettiği halde Allah'a inanmıyorsunuz? Oysa (Allah) sizin sözünüzü de almıştı. Eğer inanacaksanız (bu yeter, hemen inanın). Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna açık açık âyetler indiren O'dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. Neden siz Allah yolunda harcamayasınız ki? Göklerin ve yerin mülkiyeti zaten Allah'ındır. Elbette içinizden Mekke'nin fethinden önce harcayan ve savaşanlar (ötekilerle) bir olmaz. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu vaadetmiştir. Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.» (Hadid, 8-10)

Âyetler tüm müslümanlara yöneliktir. Âyetlerin özü bazı müslümanların engin bir iman ve tasdikle beraber Allah'a ve Rasulü'ne tam bir bağlılığa kavuşamadıklarını, bazılarının Allah yolunda infak noktasında daveti bütünüyle kucaklamadıklarını belirtmektedir. Acaba onlarca, fetihten önce ve sıkıntılı günlerde olduğu gibi, az bir infakın yeterli olacağı mı sanılıyordu?

Durum böyle de olsa, tüm bunlardan anlaşılan, bu davranışların ikinci kesimden olanlara ait olduğudur.

19- «İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar.» (Hadid, 16)

Âyet öz itibariyle İslam'la, özellikle Allah yolunda infakla, tam bütünleşmeyen müslümanları eleştirmektedir. Bunlar aynı zamanda geçen iki âyetin de söz konusu ettiği kimselerdir. Ehl-i Kitab'ın kalplerinin katılaştığı gibi, kendi kalplerinin de katılaşmaması için onları uyarmaktadır.

Burada konunun birinci bölümünde naklettiğimiz aynı sûrenin 18-19. âyetlerine dikkat çekmemiz yerinde olur. Çünkü, bu âyetlerde sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve imanında sa-

mimi olanlara bir övgü vardır. Aşağıda görüleceği gibi, bunlardan sonra gelen âyetlerdeyse, dünya hayatını ve ona dalmayı küçümseme, Allah'ın yanında bulunan büyük mükafat ve mağfireti elde etme yarışına çağrı, insanları cimriliğe teşvik eden cimrilerin tutumlarını eleştirme daha çok belirginleşmektedir:

«Bilin ki dünya hayatı bir oyun ve eğlence, süs, kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışıdır. (Bu), tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir. (O halde), Rabbinizin mağfiretine koşun. Genişliği gök ve yer kadar olup, Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere hazırlanmış olan cennete koşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahipidir. Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet (afet, hastalık) yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır. (Bunu böyle yaptık ki) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve (Allah'ın) size verdiğiyle sevinip şımarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip övünen kimseleri sevmez. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse (bilsin ki) Allah zengindir, övgüye layıktır.» (Hadid, 20-24)

Yukardaki âyetler, Allah yolunda malını harcama hususunda geri duran bazı müslümanların bu olumsuz tavırlarına ve bundan ötürü hak etmiş oldukları konuma işaret etmektedir. Burada, ikinci kesimin davranışlarını temsil eden bir tablonun varlığı açıktır.

Mücadele Sûresi'nde de şu âyeti görüyoruz:

20- «Ey inananlar, (kendi aranızda) gizli konuştuğunuz zaman (münafıkların yaptıkları gibi) günah, düşmanlık ve Rasul'e karşı gelme üzerinde konuşmayın. İyilik ve takvâ üzerinde konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.» (Mücadele, 9)

Bu âyetten önce, yapmamaları için uyarılmalarına rağmen günah işlemek, düşmanlık etmek ve Rasul'e karşı gelmek konusunda gizli gizli konuşan münafıkları eleştiren bir âyet (Mücadele, 8) geçti. Ne var ki bu âyetten de anlaşıldığına göre, müslümanlar da genel konuları onlarla beraber oturup konuşuyorlar, özel toplantılar tertipliyorlardı. Onların yaptıklarının haberi Rasulullah'a da ulaşmıştı. Öyle anlaşılıyor ki, bu konuşmalarda girilmemesi gereken konulara da giriliyordu. Âyet, sakındırmak ve uyarmak için

gelmişti. Rivâyete göre bu toplantılar daha çok savaş zamanlarında tertip ediliyordu. Öyle sanıyorum ki, konuşmalar arasında müslümanları alçaltıcı ve duygularını tahrik edici sözler de ediliyordu.

Mümtehine Sûresi'nin ilgili âyetleri:

21- «Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Rasul'ü ve sizi (yurdunuzdan) çıkardıkları halde siz onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinizde onlara sevgi mi gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur. Onlar sizi ele geçirseler, size düşman olurlar. Size ellerini, dillerini kötülükle uzatırlar ve isterler ki inkâr edesiniz. Kıyamet günü akrabalarınız ve çocuklarınız size fayda vermez. (Allah) aranızı ayırır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.» (Mümtehine, 1-3)

Müfessirler bu âyetlerin Hatıb adında bir muhacirin Mekkelilere bir mektup göndererek Rasul'ün kendileriyle savaşmak üzere hazırlık yaptığını bildirmesi üzerine indiğini rivâyet ederler.

Rivâyetler, Hatıb'ın olayı itiraf ettiğini; Mekke'de yakınları olduğunu ve onları gözetecek kimsenin bulunmadığını, ailesinin Mekke'de kimsesiz olduğunu, ailesi için koruyucu bir güç elde etmek için böyle yaptığını bir mazeret olarak ileri sürdüğünü, böyle yapmakla müslümanların durumlarına bir zararın gelmeyeceğine, zira Allah'ın mutlak sûrette onları galip getireceğine inandığını söylediğini, kâfir ya da münafık olmadığına yemin ettiğini naklederler. Ayrıca Hatıb'ın Bedir Savaşı'na katılanlardan olduğu, Rasul'ün, söylediklerini kabul edip onu bağışladığı da nakiller arasındadır.[40]

Müslümanların bir kısmında etkili olan kişisel veya ailevi menfaatlerden dolayı; müslümanların aleyhinde işkence, komplo ve düşmanlık tavırlarını sürdüren inkârcıların bu konumlarına rağmen, onlar arasında hâlâ koruyucu bir destek ve iyi bir ilişkinin yollarını arayanlar bilinebilmektedir. Âyetten anlaşılan budur.

22- «Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar. Allah (buna) kadirdir. Allah çok bağışlayan, çok esir-

40 Bkz.: Taberi, Beğavi, Tabersi ve Zemahşeri tefsirlerinde ilgili âyetlerin açıklaması.

geyendir. Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.» (Mümtehine, 7-9)

Birinci âyet bazı müslümanların, daha doğru bir ifade ile muhacirlerin şiddet arzularını dile getiriyor. Onların bu arzuları, müslümanlarla Mekke müşrikleri arasındaki şiddet ve düşmanlığın sona ermesi yolundaki umutlarından kaynaklanmaktadır. İkinci âyet; müslümanların, müslüman olmayanlara karşı iyi niyetli ve barış içinde olmalarına, iyilik etmelerine ve adaletli davranmalarına izin veriyor. Üçüncü âyet ise; düşmanca tavır koyan ve kötü niyet besleyenlerin dost edinilmemesi hususunda müslümanları sıkı bir şekilde uyarıyor. Bu hükme aykırı davrananları zalimlikle niteliyor. Bu âyetlerden bunun müslümanlar arasında pratik olarak yaşanan bir durum olduğu anlaşılıyor.

Bu âyetlerle ilgili olarak şöyle bir rivâyet vardır: Rasulullah'ın hanımlarından birinin yakını olan bir kadın, hanımına ziyarete gelmişti. Rasulullah'ın hanımı, Rasulullah'tan izinsiz, O'nun haberi olmadan yakınına iyilikte bulunmak, yardım etmek istemişti. Ne var ki, âyetlerin özünü ve içeriğini bu ferdi olayla sınırlı bir şekilde anlamaya çalışmak yanlıştır. Özellikle vurguladığımız hususu ihtiva eden birinci sûrenin âyetlerinden sonra gelmelerinden dolayı böyle bir şeyi uzak görüyoruz. Ancak her halukârda âyetler, bazı muhacirlerin, düşman tarafta olmaları dolayısıyla Mekke'de bulunan yakınları ve arkadaşlarına karşı içlerinde bir burukluk taşıdıklarına, onların bu ilişkilerinin ve duygularının sakındırma ve azarlamayı gerektirecek derecede gayri meşru tavırlar takınmaya dek vardığına ışık tutmaktadır.

Saf Sûresi'nde de şu âyetler vardır:

23- «Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz?.. Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah yanında hiç sevilmeyen bir şeydir. Allah, kendi yolunda kurşunla kaynatılmış binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever...» (Saf, 2-4)

Hitap mü'minleredir. Bu, onlardan bir grubun cihatta ya da çarpışma esnasında yılgınlığa düştüklerini gösteriyor. Sözü edilen bu

mü'minler, savaşın çıkmasını istiyorlar, savaşacaklarını söylüyorlar ya da savaşmak için bir şeyler hazırlıyorlar; o gün geldiğinde ise yan çiziyor ve sözlerinde durmuyorlardı.

Cuma Sûresi'nde de:

24- «Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağırıldığınız zaman, Allah'ı anmaya koşun, alış verişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.» (Cuma, 9-11)

Bu âyetler, Cuma namazı vaktinde, Rasulullah aralarında ayakta iken, haberini aldıkları bir kervana ya da belirtileri gözlenen bir eğlenceye kavuşmak için camiyi terk etmekte bir sakınca görmeyen bir grup müslüman hakkında inmiştir. Rivâyete göre onlar dışardan bir ticaret kafilesi geçerken ya da bir müzik ve eğlence havası estiğinde böyle yapıyorlardı. Bu durumun nitelikli müslümanlardan kaynaklandığını söylemek pek olası değildir.

Teğabun Sûresi'nde de olayın değişik bir boyutunu yakalıyoruz:

25- «Ey inananlar! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, (kusurlarından) geçer, bağışlarsanız muhakkak ki Allah da çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir denemedir. Büyük mükafat ise Allah'ın yanındadır. O halde gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun (O'nun öğütlerini) dinleyin. (O'na) itaat edin. Kendi iyiliğinize olarak (mallarınızı Allah uğrunda) harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.» (Teğabun, 14-16)

Rivâyete göre bu âyetler, ölüm ve yoksulluk korkusundan dolayı çocukları ve hanımı tarafından savaştan ve Allah uğrunda malını harcamaktan alıkonulan bir müslüman hakkında inmiştir. Malı ve çocukları dolayısıyla hicret etmeyen bir topluluk için indiği de rivâyetler arasındadır. Bunlar bu işte öncü arkadaşlarının musibetlere göğüs germe ve cihad konusunda kendilerinin önüne

geçtiklerini gördüklerinde çocuklarını ve ailelerini cezalandırmayı düşündüler. Son âyetten, Allah yolunda harcamayı teşvik ediş anlaşılmakla birlikte, Allah yolunda harcamaktan geri durma konusunda çocukların ve hanımların bir etkilerinin olduğu da anlaşılıyor. Kısacası âyetlerde eş, çocuk ve mal sevgisinden dolayı zaman zaman bazı müslümanların görevlerini yerine getirmekten geri durduklarını ifade eden bir vurgu vardır.

Enfâl Sûresi'nde de bu anlamda uyarıcı bir âyet bulunmaktadır:

«Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihandır. Allah'a gelince büyük mükafat O'nun yanındadır.» (Enfâl, 28)

Yukarıdaki âyet, müslümanlara Allah'a, Rasulü'ne ve emanetlere hainlik etmemelerini vurgulayan âyetten sonra gelmiştir. Bu da, bazı müslümanların mal ve çocukları nedeniyle pratikte bir ihanet durumu yaşadıklarına işaret etmektedir. Mal ve çocuklar, cihada varıncaya kadar birçok alanda mazeret kaynağı olmuştur. Bunu daha önce birinci konuda Fetih Sûresi'nin 11. âyetini ele alırken açıklamıştık.

3. İslam Kardeşliği Ve Müslümanların Dayanışması

Müslümanların samimiyette birbirinden farklı derecelerde olduğunu gösteren bu tabloların yanında, onların samimiyet farklılıklarına ilişkin olmayan birtakım özel ve genel nitelikli tablolar da bulunmaktadır. Şimdi bunları incelemeye çalışalım:

Âl-i İmran Sûresi'nde konuyla ilgili şu âyetler vardır:

1- «Ey inananlar, Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün! Ve topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz, (Allah) kalblerinizi birleştirdi. O'nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz, (Allah) size âyetlerini böyle açıklıyor ki, yola gelesiniz.» (Âl-i İmran, 102-103)

Enfâl Sûresi'nde ise:

«Eğer sana hile yapmak isterlerse (korkma), Allah sana yeter. O ki, yardımıyla seni ve mü'minleri destekledi. Ve onların kalblerinin arasını uzlaştırdı. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların kalblerinin arasını uzlaştıramazdın; fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Çünkü O, daima üstündür, hikmet sahipidir.» (Enfâl, 62-63)

Yukarıdaki iki âyet grubunda, müslüman Arap kitleleri arasında, müslüman olmalarından önceki düşmanlığa ve bu düşmanlığın Allah'ın ve dininin sayesinde köklü, sağlam bir kardeşliğe nasıl dönüştüğüne dair işaretler bulunmaktadır.

Müfessirlerin ve tarihçilerin bildirdiğine göre bu, Evs ve Hazrec kabilelerinin İslam'dan önceki haliydi. İslam'dan önce Medine'deki savaşlar genellikle bu iki kabile arasında olurdu. İslam öncesinde, aralarında hep düşmanlık ve savaş sürüp gitmişti.

Enfâl Sûresi'nde bir de Muhacir ve Ensar grupları arasındaki mükemmel yardımlaşmayı açıklayan bir âyet vardır:

«Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) barındırdılar ve yardım

ettiler; işte onlar birbirlerinin dostudurlar...» (Enfâl, 72)

Tevbe Sûresi'nde de kitlelerinin farklılıklarına rağmen mü'minler arasındaki mükemmel yardımlaşmayı açıklayan bir âyet vardır:

«İnanan erkekler ve kadınlar birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler, namazı kılarlar, zekatı verirler. Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir.» (Tevbe, 71)

Böylece, Medine döneminde müslüman kitlelerin tamamını kapsayan mükemmel İslam kardeşliğiyle Allah'ın nimetinin, dininin pratik hayattaki görünümleri tamamlanmış oluyordu. Ayrıca zaman zaman bu genel görünümün dışında kalan durumlar olsa da bu sapmaların aslında dar bir çerçevede kaldığı, bu dönemin sonlarına doğru gittikçe silindiği de anlaşılıyor.

Nisâ Sûresi'nde de bu yönde âyetler vardır:

2- «Size ne oldu ki Allah yolunda ve, "Rabbimiz! Bizi şu, halkı zalim (olan) şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu ver." diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?» (Nisâ, 75)

Burada, durumlarının zayıf olmasından dolayı Mekke'de kalan erkek, kadın ve çocuklardan oluşan müslümanların durumuna işaretler vardır. Onlar Allah'tan bu durumlarına bir kurtuluş yolu göstermesini diliyorlardı.

Bununla birlikte yine bu sûrede, küfür ve zulüm diyarında kalmaya razı olan, oradan kurtulmak için hiçbir yol ve yönteme başvurmayan ve bundan ötürü Allah'ın azar ve uyarısını almayı hak eden bir başka gruba işaret eden âyetler vardır:

«Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler, "Ne işte idiniz?" dediler. (Bunlar); "Biz yeryüzünde aciz düşürülmüştük." diye cevap verdiler. Melekler dediler ki; "Peki Allah'ın yeri geniş değil miydi ki, onda göç edip (gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere) gitseydiniz." İşte onların durağı cehennemdir, ne kötü bir gidiş yeridir orası! Yalnız hiçbir çareye gücü yetmeyen ve göç için yol bulamayan, gerçekten zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç. Çünkü Allah'ın, bunları affetmesi umulur. Allah, çok affeden, çok bağışlayandır.» (Nisâ, 97-99)

3- «Bir mü'min, bir mü'mini öldüremez, ancak yanlışlıkla olursa başka. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azad et-

mesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer (ölenin ailesi) bağışlar (diyetten vazgeçerlerse) başka. (Öldürülen) mü'min, düşmanınız olan bir topluluktan ise mü'min bir köle azad etmek gerekir. Ve eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azad etmek lazımdır. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay ardı ardına oruç tuması gerekir. Allah bilendir, hikmet sahipidir.» (Nisâ, 92)

Bu âyete göre, müslümanlardan bir kısmının ailesi ve yakınları inkârcılardan olup düşman tarafındaydılar. Bir kısmının da ailesi ve yakınlarıyla mü'minler arasında bir antlaşma ve sözleşme vardı.

4- «İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah mallarıyla canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de güzellik vaadetmiştir ama mücahitleri, oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmıştır. Kendi katından (onlara) büyük mertebeler, bağış ve rahmet (vermiştir). Allah, bağışlayıcı, esirgeyicidir.» (Nisâ, 95-96)

Bu âyetlerden mü'minlerden bazılarının cihada katılmadıkları ve cihada katılmamanın bütün mü'minleri kapsayan bir emir olmadığını ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Bunun Medine döneminde ortaya çıkan bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Enfâl Sûresi'nde de şöyle bir âyet vardır:

5- «Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah, sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki, şükredesiniz.» (Enfâl, 26)

Âyette, mü'minlere Mekke döneminde azlık, güçsüzlük ve korku açısından yaşadıkları durum hatırlatılmakta, Medine dönemindeyse ulaştıkları güç, zafer ve rızık bolluğu vurgulanmaktadır.

6- «Ey inananlar, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların (gerçekten) inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar onlara helâldir; ne de onlar bunlara helâl olurlar. Onların (kâfir kocalarının, bunlara) sarfettikleri (mehirleri)ni onlara verin. Ücretlerini (mehirlerini) ken-

dilerine verdiğiniz takdirde bu (kadınlarla) evlenmenizde sizin için bir günah yoktur. Kafir kadınların ismetlerini (nikah, akrabalık veya herhangi bir bağlarını) tutmayın (onlarla ilişkiyi kesin ve kâfirlere katılan kadınlara) harcadığınız mehri isteyin. Onlar da (size katılan kadınlarına) harcadıklarını istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda (böyle) hükmediyor. Allah bilendir, hikmet sahipidir. Eğer eşlerinizden herhangi bir şey kâfirlere gider de, sonra sıra size gelirse, eşleri giden (mü'minlere), harcadıklarının mislini verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.» (Mümtehine, 10-11)

Bu âyetler Medine dönemine ait bazı tablolar içermektedir:

a) Bazı mü'min kadınlar ilk aşamada Medine'ye göç edememiş Mekke'de yakınlarının denetim ve gözetiminde kalmış, kurtuluş için fırsat kollamış ve bir fırsatını elde ettiklerinde Mekke'den kaçarak Medine'ye hicret etmişlerdir. Böyle yapmakla, İslam'ın ilk çıkışında hak din ve özgürlük uğrunda kendisini feda etmek için öne atılan ve cesaret gösteren müslüman kadına güzel bir örnek olmuşlardır.

b) Bazı muhacir müslümanların kadınları, Mekke'de babalarının dinine bağlı olmalarına rağmen, hicret etmiş olan kocalarından boşanmamışlardır.

c) Bazı muhacirlerin kadınları Medine'den kaçmış -ya da kaçmaya yeltenmiş- kâfir olan akrabalarının yanına dönmüşlerdir.

Aşağıdaki âyetlerin bazısı müslümanlardan bir kısmının zengin ve varlıklı olduğunu ifade ederken, bazısı da müslümanlardan bir kısmının fakir ve ihtiyaç içinde olduğunu vurgulamaktadır:

7- **a)** «(Sadakalarınızı) şu fakirlere verin: Onlar, Allah yolunda kapanıp kalmışlardır. Yeryüzünde gezip dolaşamazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin zanneder...» (Bakara, 273)

b) «Mallarını gece gündüz, gizli ve açık (Allah yolunda) verenlerin mükafatı Rabbleri yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.» (Bakara, 274)

c) «...Onlardan birine (evvelki eşinize) yüklerle mal vermiş olsanız dahi verdiğinizden hiç bir şeyi geri almayın.» (Nisâ, 20)

d) «İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen

kimse, elleriniz altında bulunan inanmış genç kızlarınız olan cariyelerinizden alsın...» (Nisâ, 25)

e) «Sizden fazilet ve servet sahipi kimseler, yakınlığı bulunanlara, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (bir şey) vermemeğe yemin etmesinler...» (Nur, 22)

f) «İçinizden bekarları ve köle ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lütfuyla onları zengin eder...» (Nur, 32)

g) «Allah'ın, o kent halkından, Rasulü'ne verdiği ganimetler, Allah'a, Rasul'e, akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, (yolda kalan) yolcuya aittir. Ta ki (o mallar) içinizde yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın...» (Haşr, 7)

Şimdi gelecek âyetlerdeyse, Allah'ın mü'minlere onların zorluklarını kolaylığa, yoksulluklarını zenginliğe ve sıkıntılarını esenliğe çevirmekle bağışta bulunduğu ifade edilmektedir. Âyetlerden anlaşılacağı gibi onlardan bir kısmı bu nimete şükretmiş, bir kısmı da nankörlük etmiştir:

8- a) «Düşünün ki, bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah, sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi, sizi güzel şeylerle besledi ki, şükredesiniz.» (Enfâl, 26)

b) «(İnkâr dolu sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü söylediler, İslam olduktan sonra inkâr ettiler, başaramadıkları bir şeye yeltendiler. Sırf Allah ve Rasul'ü, Allah'ın lütfuyla kendilerini zengin etti diye (şimdi) öç almağa kalktılar. Eğer tevbe ederlerse kendileri için daha iyi olur. Yok eğer, (inkâr yoluna) dönerlerse Allah onlara dünyada da, ahirette de acı bir biçimde azap edecektir. Yeryüzünde onların ne velisi, ne de yardımcısı yoktur. Onlardan kimi de; "Eğer Allah, lütuf ve kereminden bize verirse elbette sadaka vereceğiz ve faydalı olacağız!" diye Allah'a and içtiler. Ne zaman ki Allah kereminden onlara verdi, O'nun (verdiğine) cimrilik ettiler, (sözlerinden) döndüler. Zaten onlar, dönek insanlardır.» (Tevbe, 74-76)

c) «Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah, her şeye kadirdir.» (Ahzab, 27)

Kur'ân, müslümanların Rasulullah'a yöneltikleri birçok soru ve görüş isteme durumlarından söz etmektedir. Allah onların bu sorularına cevap olarak hukuki ve ahlaki hükümler indirmiştir. Bu soru-cevaplarla ilgili olarak inen âyetlerin içeriği, müslümanların durumlarına ve değişik tavırlarına ışık tutmaktadır. Allah'ın emir ve direktiflerinden, Rasul'ün sünnetinden alınan ilkeler doğrultusunda problemlerini halletmeleri ve hayatlarını buna göre düzenledikleri bunu yaparken de kararlı oldukları belirtilmektedir:

9- **a)** «Sana, doğan aylardan soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." Evlere arkalarından girmek iyilik değildir. İyilik, Allah'tan korkanın iyiliğidir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz, umduğunuzu bulasınız.» (Bakara, 189)

b) «Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Verdiğiniz hayır (mal), ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmış(lar) içindir. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir".» (Bakara, 215)

c) «Sana harâm ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: "Onda savaş, büyük bir günahtır. Fakat (insanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'a ve Mescid-i Haram'a karşı nankörlük etmek, halkını ondan (Mekke'den) sürüp çıkarmak Allah yolunda daha büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak, öldürmekten daha büyüktür." Onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse işte onların bütün yaptıkları dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır. Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.» (Bakara, 217-218)

d) «Sana, adet görmeden soruyorlar. De ki: "O eziyettir." Adet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği şekilde onlara varın. Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever.» (Bakara, 222)

e) «Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Allah, size onlar hakkında hükmünü açıklıyor. Kendilerine yazılmış olan (miras haklarını)ı vermeyip kendileriyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar ve zavallı çocuklar hakkında ve öksüzlere karşı adaleti yerine ge-

tirmeniz hakkında Kitap'ta size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır. Yaptığınız her hayrı muhakkak ki, Allah bilmektedir.» (Nisâ, 127)

f) «Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların, sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.» (Mâide, 4)

Ayrıca Bkz: (2/219-220; 4/127; 58/1-4)

Özellikle Mücadele Sûresi âyetlerindeki anlatımlar önemlidir. Burada kendisine; "Sen bana annemin sırtı gibi harâmsın." diyerek zıhar yoluyla uzaklaşan kocası hakkında tartışan bir kadının davranışı anlatılmaktadır. O zamanki geleneklere göre zıhar, kadını kocasına harâm kılıyordu. Durumunu Rasul'e şikâyet edip de Rasul; "Bilebildiğim kadarıyla sen ona harâm olmuşsun." dediğinde çaresiz olarak durumunu Allah'a arz etmiş ve bu uygulamanın ilerde kendisine çıkaracağı zorlukları düşünmeye başlamıştır. Çok geçmeden bu âyetler inmiş, bir cahiliye geleneği olan zıhar eleştirilmiş, İslam'ın bu geleneğe uymayı reddettiği belirtilmiştir.

Mâide Sûresi'nin âyetlerinde ilginç bir tablo vardır:

10- «Ey inananlar, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız, size açıklanır. Halbuki Allah onlardan geçmiştir. Allah bağışlayıcıdır, halimdir. Sizden önce gelen bir toplum da onları sormuştu da sonra onları tanımaz olmuşlardı.» (Mâide, 101-102)

Bu âyetlerle ilgili olarak birçok rivâyet nakledilmiştir. Bir rivâyete göre; bazıları Rasulullah'tan Haccın her sene zorunlu olup-olmadığını sormuştu. Rasulullah susmuş, soran ise sorusunda çok ısrar etmişti. Bunun üzerine Allah'ın Rasul'ü şöyle demiştir: "Hayır! Şâyet evet deseydim her sene haccetmeniz gerekecekti. Ve eğer böyle olsaydı buna güç yetiremezdiniz. Size anlattığım konularda bana soru sormayın. Gerçekten sizden önce helâk olanlar, çok soru sormalarından ve peygamberlerine karşı çıkmalarından ötürü helâk oldular. Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz oranında onu yapın, size bir şeyi yasakladığımda da ondan uzak durun."

Bazı rivâyetlere göre ise, ashabın bazısı Rasulullah'tan, Arapla-

rın cahiliye döneminde Bahire, Saibe, Vasile ve Hami [41] hakkındaki inançlarının doğru olup olmadığını sormuşlardır. Bu hayvanlar, sonraki âyetlerde geçmektedir. Bunlar; Arapların bazı şartlarda hayvanlar hakkında besledikleri birtakım cahili adetleriydi -bu konuyu daha önce açıklamıştık-. Âyetler; bazı müslümanların gerekli-gereksiz demeden soru sormakta ısrar ettiklerini belirtmektedir. Müslümanların bazı sorularında günah unsurunun bulunduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla âyetlerle, bu duruma dikkatler çekilmiş ve uyarı yapılmıştır.

Mücadele Sûresi âyetlerinin birinde:

11- «Ey inananlar, siz Rasul ile gizli konuştuğunuz zaman bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da sizi (bundan) affetti. Artık namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. Allah yaptıklarınızı haber alandır.» (Mücadele, 12-13)

"Rasul ile gizli konuştuğunuz zaman" ifadesi; "özel bir toplantıda onunla gizlice konuştuğunuzda" anlamındadır. Bu konuşmalardan amacın da bazı müslümanların Allah'ın Rasul'ü ile yapmak istedikleri özel toplantılarda, birtakım işleri hakkında bilgi almak ve danışmak olduğu açıktır.

Allah'ın Rasul'ü bunu, onların zenginlerinden bir miktar vergi alarak müslümanların yararına harcansın diye bir araç olarak görmüştür. Rasul'ün bunun için tesbit ettiği oran üzerine değişik rivâyetler vardır. Ancak kesin olan, müslümanlardan bazılarına bunun ağır geldiğidir. Onlar, bunun ağır olduğunu, zekatın yeterliliğini savundular. Bunun üzerine âyetler indi.

Mümtehine Sûresi'nde:

12- «Ey Peygamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zina etmemeleri, çocuklarını

---

41 Bahire: Kulakları yarılmış dişi devedir.

Saibe: Çalıştırılmaksızın ve sırtına yük verilmeksizin serbest bırakılan dişi devedir.

Vasile: Erkek koyundan sonra gelen dişi koyundur.

Hami: Kendisinden on döl alınan erkek devedir. Sırtına binilmez ve yük taşınmazdı.

öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana biat ederlerse onların biatlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.» (Mümtehine, 12)

Âyet, mü'min kadınların, erkekleri örnek alarak, Rasulullah'a biat etmek için geldiklerini açıkça belirtmektedir. Âyet, onlardan biatın alınması için emir vermiştir. Bu olayda Medine döneminde müslümanların parlak tablolarından biri yer almaktadır. İslami gücü ve otoriteyi Rasulullah'ın temsil ettiği İslam devletinde müslüman kadının şerefini ve bağımsız kişiliğini kazandığını simgelemektedir. Kur'ân'ın Rasulullah'a mü'min kadınların biatını almasını emretmesi, kadına şerefli bir yer tanımak olduğu gibi, bağımsız kişiliğini kabul ettiği ve koruduğu anlamına da gelmektedir. Gerçekten bu iki olgu, kadının üstün bir biçimde takdir edilişidir.

Müslümanların sorunları, soruları ve fetva istemeleri yalnız bu tablolardan ibaret değildir. Şüphesiz Kur'ân'da evlenme, boşanma, süt kardeşliği, boşanmış veya kocası ölmüş kadının bekleme süresi, borç, vasiyet, miras, insanların birbirlerinin evlerine girme şekilleri ve kölenin mükatebesi (efendisiyle, azat edilmesi için belli bir mal ödemek üzere sözleşmesi), hac, savaş, cihad, zekat, sadakalar v.s. gibi konulara ilişkin pek çok yasama vardır. Bu âyetler, üslup yönünden doğrudan inmiş vahiyler görünümünde olmalarının yanında, öz itibariyle ve onlara ilişkin rivâyetlerden anlaşıldığına göre, müslümanlar arasında gelişen birtakım olaylardan, soruşturmalardan, tartışmalardan, bazı ilişkilerden sonra inmişlerdir. Bu âyetlerde de Medine dönemi müslümanlarına ait çeşitli tabloları gözleme olanağı vardır.

Burada ayrıca, bu ciltte Rasul'ün ahlaki üstünlükleriyle ilgili bölümde üzerinde durulan hususlara da dikkat çekmekte ve müslümanların Rasul'e karşı tavır ve davranışlarını ortaya koyan Hicr, 1-5; Nur, 47-52, 62-63 ve Ahzab, 69-71. âyetlerini tekrar hatırlatmakta yarar vardır. Zira bunlar Medenî sûrelerdir. Ve bu âyetlerin muhtevaları Medine döneminde yaşayan müslümanların hayatlarını sembolize etmeleri nedeniyle konumuzla yakından ilgidir.

Müslümanların yaşamlarından, bunların dışında farklı görünüm ve görüntülere, ileriki konularımızda da yer yer değinilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Medine Döneminde Münafıklar

A) GİRİŞ

Ankebut Sûresi'nde, "münafıklar" kelimesinin geçtiği ve onları eleştiren âyetler bulunmaktadır:

«İnsanlardan kimi de var ki, "Allah'a inandık" der, fakat kendisine Allah uğrunda eziyet edilince insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi sayar. Ama Rabbinden (sana) bir yardım gelse, and olsun; "Biz beraberdik" derler. Allah, alemlerin göğüslerinde bulunanı daha iyi bilmez mi? Allah, elbette (yürekten) inananları da bilir ve elbette iki yüzlüleri de bilir.» (Ankebut, 10-11)

Müfessirler, bu âyetlerin Medeni olduğunu söylemişlerdir. Değişmeyen bir şey vardır ki, o da, Rasulullah'ın, müslümanların ve İslam'ın aleyhinde çalışan nifak hareketi, gerçekten Medine dönemine ve gelişmelerine bağlı bir harekettir.

Bu hareketin Medine'de ortaya çıkış nedeni açıktır. Allah'ın elçisi ve ilk müslümanlar Mekke'de bir kuvvet ve otoriteye sahip değillerdi ki, insanlardan bir grup, münafıkların yaptığı gibi, müslümanlardan korksun ya da onlardan menfaat beklesin, görünürde onlarla yakınlık kurmaya çabalasın, yaltaklık etsin ve gizliden gizliye de onlara karşı komplo hazırlasın, tuzak ve hilelere baş vursun... Mekkeliler ve özelllikle önde gelenleri Rasulullah'a karşı açıkça tavır koyuyor, gücü yetenler müslümanlara acımasız işkenceler yapıyor, çekinmeksizin ya da sakınmaksızın her yönden İslam davetine karşı duruyorlardı. Mekkelilerin karşı koyuşlarından dolayı müslümanlar, dinlerini ve canlarını kurtarma uğruna önce Habeşistan'a, sonra da Medine'ye hicret etmişlerdi. Öyleki bazıları tehdit, zorlama, kandırma veya oyunlarla dinlerinden döndürülmekle deneniyor, onlardan bir kısımı bu işkencelerden usanarak müşriklere karşı imanlarını gizlemek zorunda kalıyorlardı. Mekke

döneminin ele alındığı bölümde, dininde sebat edenlerden bazıları da işkencelerle öldürülüyorlardı.

Medine'deyse durum gerçekten çok farklıydı. Rasulullah Medine'ye hicret etmeden önce Evs ve Hazrec kabilelerinden güçlü destekler kazanmış; İslam orada yaygınlık kazanmadan ve Rasulullah onlardan tam emin olmadan [42] oraya hicret etmemişti. Bu arada, İslam'a iman etmeyenler ya bilgisizlikten ve ahmaklıktan ya da öfke ve inatlarından dolayı inanmadılar. Şüphesiz onlar Rasulullah'ın Medine'ye gelmesinin otorite ve iktidarlarını frenlediğini gördüler.[43] Rasul'e, muhacir ve ensardan olan müslümanlara karşı inkârcı konumlarını ve açık düşmanlıklarını göstermeleri kolay değildi. Onların bu şekilde karşı duramayışlarının temelinde akrabalık bağlarının etkisi de küçümsenemez. Çünkü Evs ve Hazrec'in ileri gelenleri Rasulullah'ın destekçileri olmuşlar, savunma ve yardım etme hususunda Rasulullah'la antlaşma yapmışlardı. Sonunda, büyük çoğunluğu gerçekten müslüman olmuş; Allah'ın elçisini en büyük liderleri, en büyük yol göstericileri olarak kabul ettikleri için ona itaatin zorunlu olduğunu, ona uymanın kaçınılmazlığını anlamışlardı. Bu ortamda şirk inancına bağlılığı süren, hastalıklı kalpleri, üstünlük taslama ve kin besleme gibi niteliklere yakınlık gösteren ve bu nedenle Rasul'ün davasına ve nüfuzuna karşı çıkanların; inançlarını ve düşmanlıklarını açıkça ortaya koymaları mümkün değildi.

Önlerinde İslam'a girmiş, İslam'ın ilkelerini yerine getiriyormuş gibi görünmekten, kabileleriyle dayanışma içine girmekten, planlarını, tuzaklarını, oyunlarını ve komplolarını ise sinsi, gizli, aldatmacalı ve kompleks yöntemlerle yürürlüğe koymaktan başka yol yoktu. Eğer onlar, yer yer açık nifak damgası taşıyan planlarını ve tezgahlarını rahatlıkla ortaya koymuşlarsa, bu tutum ve tavırları ancak Rasul'ü ve müslümanları ciddi biçimde sarsan bazı zor zamanlar ve büyük krizlerde ortaya çıkmıştır. Onlar bizzat bu kriz dönemlerini bile menfaat, mantıklı yatırım ve ihtiyat ölçüleri içinde değerlendirmeye çalışıyorlardı. Yoksa her zaman küfür ve nifaklarını açıklamıyorlardı. Şu kadarı var ki, müslümanlara karşı nifak, küfür, plan, tuzak ve komplolara ilişkin tutumların varlığı, Rasul ile ensar ve muhacirlerden oluşan samimi arkadaşları tara-

42 İbn Hişam, c. II, s. 31.

43 Bkz: Siret-i İbn Hişam, c. III, s. 135.

fından biliniyordu. Ayrıca bu tür krizlerde, tutumları, küfürlerini ve nifaklarını daha açık ve daha çirkin bir biçimde ortaya koymak şeklinde oluyordu. Kur'ân âyetleri de defalarca onları eleştiriyor ve gizli planlarını ortaya çıkarıyordu. Yaptıklarını, planladıklarını gözler önüne seriyor, planlarını, pisliklerini ve kötülüklerini ele verip onlara ağır darbeler indiriyordu. Rasul'ü ve müslümanları her zaman ve her vesileyle uyanık olmaya davet ediyordu.

Medeni âyetlerin açıklamalarına göre, münafıkların tavırları ve planları, etki alanları açısından hayli önem taşıyordu. Hatta bu, Rasul'le Mekke liderleri arasında geçenleri andıran güçlü bir mücadeleyi hatırlatıyordu. Sadece fonksiyonlar ve sonuçlar değişmişti. Çünkü Rasul'ün hicretten hemen sonra merkezi bir otoritesi, gittikçe artan bir kuvveti ortaya çıkmış, İslam'ın yaygınlık alanı gittikçe genişlemişti. Artık emir ve yetki sahipi, sözü geçen ve üstün taraf Rasulullah'ın temsil ettiği müslümanların tarafı olmuştu. Bunun yanı sıra münafıklar; belirgin ve dengeli şahsiyete sahip, dayanışma içinde hareket eden bir kitle bile değildi. İşte onların bu güçsüzlükleri, nitel zayıflıkları ve durumları İslam'ın gelişmesiyle ters orantılı olarak seyrediyordu. Rasul'ün gücü ise gittikçe artıyor, İslam'ın dairesi gittikçe genişliyor, üstünlüğü ve hakimiyeti güçleniyordu.

Münafıkların üstlendiği pozisyonun önemini anlamak için bu sırada; özellikle Medine döneminin başlarında onların konumlarını tespit etmek yeterli olacaktır: Münafıklar, ilk zamanlarda kabilelerinin büyük çoğunluğu tarafından destekleniyor ve onların üzerinde kabile asabiyetiyle nisbeten daha etkili oluyorlardı. Öte yandan bu sıralarda tüm planları, hedefleri, niyetleri tam bir açıklıkla ortaya çıkmamıştı. İslam da büyük kitlelere yeterli ölçüde etkili olacak biçimde yerleşmiş değildi. Rasul'ün çevresi de her taraftan inkârcı müşriklerle kuşatılmış bulunuyordu. Yarımada'nın merkezini oluşturan ve kendisinin baş düşmanları olan Mekkeliler onun kuyusunu kazmaya çalışıyorlardı. Onu yok etmek için bütün fırsatları ve her vasıtayı kullanıyorlardı. Medine ve civarında yaşayan yahudiler de baştan beri Rasul'den hoşlanmamış ve kendisini uğursuz biri olarak lanse etmişlerdi. Daha sonra açıktan açığa ona karşı çıkmış, düşman kesilmiş, tuzaklara, tezgahlara başvurmuşlardı. Çok geçmeden yahudilerle münafıklar arasında bir antlaşma meydana gelmiş, Rasul'e karşı koyma ve tezgahlar hazırlama ko-

nusunda dayanışma içine girmişler ve çalışma alanlarını birleştirmişlerdi. Hatta denebilir ki, münafıkların güçlenmesi, direnmesi, sürekli olarak aşırı rahatsızlıklara neden olmaları, hile ve tuzaklar peşinde koşmaları, ancak yahudilerden gördükleri destek, onlarla aralarında gerçekleşen dayanışma ve yardımlaşma sayesinde olmuştur. Buna bağlı olarak Allah'ın, Rasulü'nü yahudilere karşı muzaffer kılması, onların kötülüklerinden kurtarmasıyla da münafıkların güçleri zayıflamış ve tehlikeleri hafiflemiştir.

Münafıkların tavırları, haberleri, nitelikleri ve onlara yapılan eleştirileri içeren âyetler öyle çoktur ki, Medeni sûrelerin çoğu; özellikle de uzun sûrelerin ve orta uzunluktaki sûrelerin hepsi onlardan az çok söz eder. Bu da, nifak hareketinin hemen hemen Medine dönemi boyunca devam ettiği anlamına gelir. Şûrâsı da var ki, bu hareket Medine döneminin birinci yarısından sonra zayıflamaya başlamıştır. Âyetler, boyutları ve içerikleriyle değişik çevreleri kapsayıcı bir mahiyettedirler. Bu hareketi ilgilendiren âyetleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

1) Münafıkların nitelikleri ve durumlarıyla ilgili âyetler

2) Münafıkların düzenbazlıkları ve alaycı tavırları, İslam ve müslümanlara karşı komplolarıyla ilgili âyetler

3) Münafıkların cihada ve cihadla ilgili gelişmelere karşı tutumlarıyla ilgili âyetler

Bu bölümle ilgili olarak üç noktaya dikkat çekmek istiyoruz:

1) "Münafıklar" nitelemesinin karşılığında "kalbinde hastalık olanlar" nitelemesine ilişkin olarak vereceğimiz âyetlerden ve bu iki nitelemenin bir arada yer aldığı âyetten, eleştirilerin farklı dozajlarda verilmesinden, ilgili tabloların değişikliğinden anlaşılıyor ki; nifak hareketi iki gruptan ya da iki kısımdan oluşuyordu. Bunlardan biri, tümüyle inançsızdı, düşmandı, var gücüyle tuzak peşindeydi. Diğeri ise, zayıf irade sahipiydi, hasta kalpliydi, çıkarını hangi tarafta görürse o tarafa yamanırdı; kendini tehlikeli, sakıncalı, problemli bir konuma getirmek istemiyordu. Allah'a ve Rasulü'ne tam bir bağlılık göstermede kuşkulu hareket ediyordu. Bazı zamanlar birinci grubun konumuna düşer, onunla beraber hareket ederdi. Ya da onun ağına düşer ve onunla bütünleşirdi.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, Kur'ân'ın sert eleştirilerinin, onları küfür ve nifakla nitelendirmesinin, onlara

tepki gösterilmesi ve kendileriyle mücadele yapılmasını emretmesinin birinci kesimi kapsadığı gibi, ikinci kesimi de kapsamına almasıdır. Münafıkları kendi konumlarına göre sınıfladığımızda; Kur'ân'ın, onların iki grup ya da iki kesim olduklarına ışık tutmasının yanında, onları aslında bir tek topluluk olarak değerlendirmek de olasıdır. Rasul'ün tebliğ ettiği Kur'ân'a, emrettiği herhangi bir işe, verdiği herhangi bir hükme tam bir iman, eksiksiz bir itaat, saygı, İslam'a, müslümanlara ve onların yararına karşı gelişen hareketleri, tehlikeleri ve tuzakları etkisiz hale getirmek için canıyla ve malıyla Allah yolunda cihad etmek gibi alanların tümünde, diğer müslümanlarla tam ve sağlam bir dayanışma içine girmekte kusur etmek, şüphe etmek, alay etmek ya da kaçınmak, herhangi bir komploda tuzak girişiminde müslümanların düşmanlarıyla bütünleşmek, ne türden olursa olsun -ister akrabalık, ister menfaat bağlarından kaynaklanmış olsun- Kur'ân'ın değerlendirmesine göre "nifak"tır. Bunlar, Kur'ân âyetlerinde söz konusu edilen nifakın nitelikleri kapsamına girerler. Nifak niteliklerini taşıyanların korkunç bir biçimde eleştirildiği, sert bir şekilde uyarıldığı âyetlerin kapsamına da girerler. Bu iki nifak grubu, katılık, ölçüsüzlük yönünden ya da birinin diğerine göre daha yumuşak, ölçülü olması açısından farklılık gösterse de durum değişmez. Burada Kur'ân'ın yüce tesbitlerinin kapsamlı ve sürekli olduğuna da dikkat çekmek yerinde olur.

2)Rasul'ün sireti açısından bir noktanın gerçekten çok önemli olduğuna inanıyoruz. Bu önemli noktada, Peygamber 'in, münafıkları savaşılması gereken düşmanlar saydığını, onlara bu şekilde davrandığını, onların öldürülmesini emrettiğini ya da onların ileri gelenlerinin salt nifakları nedeniyle ezici bir karşı hareketle engellediğini gösteren bir nakil yoktur. Medine döneminin değişik aşamalarında inen ve onların pek çok farklı tavrını anlatan âyetlere, Allah'la, Rasulü'yle, Allah'ın âyetleriyle alay etmelerini, rahatsızlıklara ve tuzaklara alet olmalarını tasvir eden âyetlere rağmen; gizliden gizliye günah, düşmanlık, Rasul'e karşı gelme, cihattan alıkoyma, savaşta onları aldatma, gizli planlar kurma, fitneyi ve kinleri körükleme, müslümanlar arasında çirkin şeyleri ve korkuyu yaymaya çalışma, onların rahatsızlığını ve endişelerini körükleme, müslümanların kadınlarına sataşma, hatta Rasul'ün hanımlarını rahatsız etme, onları tuzağa düşürmeye çalışma, İslam

düşmanlarıyla dayanışma içine girme, onlarla dost olma, imanlarından sonra küfür sözlerini söyleme gibi davranışlarının çoğu ortaya çıkmış olduğu halde, onlara böyle bir tavırla karşılık verilmemiştir. Bu, Kur'ân, kâfirlerin yanında onlarla mücadeleyi öngördüğü, onlara karşı katı davrandığı, onları düşman saydığı halde olmamıştır. Kur'ân, onlar arasından bu rahatsız edici tutumlarına, kargaşa çıkarma şeklindeki eylemlerine son vermeyenlerin öldürülmesini, sürülmesini, yakalandıkları yerde sindirilmesini emretmesine, kendilerini bekleyen dünya ve ahiret azabından onları sakındırmış olmasına, Kur'ân'ın onların bu tür tutumlarını hikâye etmesine karşın; bu kesin emirlerden, uyarılardan ve açıklamalardan sonra bile onlara bu tarz cezalandırıcı şeyler yapıldığını kaydeden hiçbir güvenilir rivâyet yoktur. Ayrıca Kur'ân da bu konuda hiçbir işarette bulunmamıştır.

Bu bilgilerin ışığında şu sonuçlara varmanın doğru olacağı kanısındayız:

a) Rasul, münafıkları, kendisiyle savaşılması gereken düşmanlar olarak görmemiş, kâfirlerle savaştığı gibi onlarla fiili bir savaşa girmemiştir. Özellikle Rasul'ün müşriklerle savaşı, onların savaşı başlatmış olmalarından ve bu tavırlarını sürdürmelerinden kaynaklanıyordu. Yahudilerle savaşı da bu şekilde gerçekleşmişti. Tebük Savaşı'na çıkışı, çoğunluğunu hristiyanların oluşturduğu çevre halkını dize getirmek içindi. Bu bölgelere seriyyeler göndermesi, orada hristiyanlarla çatışmalara girmesi, öncesi olan bir düşmanlıktan kaynaklanıyordu. Kısacası münafıkların durumu kâfir Arapların, yahudilerin ya da savaş halindeki hristiyanların durumu gibi değildi.

b) Rasulullah, Kur'ân'daki açıklamaları, kendisine yöneltilmiş direktifler şeklinde değerlendirirdi. Onların uygulanması, onların doğrultusunda yürümenin şartlarının belirlenmesi, İslam'ın ve müslümanların maslahatına yarayacak bir şekilde uygulamaya konulması gerekiyordu. Bu konuya ilişkin âyetlerde bu emirlerin belli şartlarda uygulanacağını belirten birtakım cümlelerin yer alması, bu yaklaşımı daha da kuvvetlendiriyor. Örnek olarak: «Eğer tevbe ederlerse, (bu) onlar için daha iyidir.», «Şâyet münafıklar son vermezse...», «Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın ve öldürün...», «Onlardan bir grubu bağışlasak da, bir grubu cezalandırırız...» cümleleri verilebilir. Onlarla ilgili âyetlerde yer alan işaret-

lerden biri de, onların cemaatle birlikte namaz kıldıkları ve zekat verdikleri, yalnız bunu gösteriş için ve zoraki olarak yaptıkları, niyetlerinin iyi olduğuna ve gerçekten müslüman olduklarına yemin ettikleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Rasul, onlara karşı hoşgörü, yumuşaklık ve sabırla muamele etmeyi uygun görmüştür. Çünkü münafıklarla, samimi müslümanlar arasında yakın akrabalık ve hısımlık ilişkileri vardı. Ayrıca Rasulullah bu çizgiye aykırı bir hareketin müslümanların safında büyük gedikler açacağını, içte büyük krizlere neden olacağını hesaba katıyordu. Rasul, Allah'ın nihai zaferle dinini tüm dinlere üstün kılacağına dair verdiği söze gönülden inanıyordu. Sonra, Medine döneminin ikinci yarısının başlarında ve yahudilerin güçlerinin kırılmasından sonra -ki bu zaman, Rasul'ün pratik olarak onlara karşı nisbeten sonuçları açısından güvenilebilecek, sıcak bir savaş saldırısına geçme imkanına kavuştuğu zamandır- münafıkların seslerinin alçalmaya başladığını, çalışmalarının sönükleştiğini, sayılarının azaldığını, şirin görünmelerinin arttığını, geçiştirmelerinin gittikçe fazlalaştığını, korkularının gittikçe daha açık hale geldiğini müşahade ediyordu. Belki de onlardan çoğunun, yaptıklarından pişman olarak hakkın kucağına ve gerçek İslam'a dönmelerine şahid oluyordu. İşte bu şartlar ve gelişmeler, Rasul'ü bu çizgisinde yürümeye teşvik ediyor, doğru ve yararlı olan tavrın bu olduğuna inandırıyordu.

3) Münafıklar ve kalpleri hasta olanlarla ilgili olarak inen âyetler, nifak hareketinin ancak kendi toplumlarında ve aşiretlerinin az veya çok ileri gelen bazı kimseler tarafından yönlendirildiğini, liderliğinin onlar tarafından yapıldığını göstermektedir. Âyetlerin temalarından ve içeriklerinden yola çıkarak, bu grubun aşağı yukarı tüm bireyleri bu sınıftandı diyebiliriz. Eğer bu harekete vasıfsız ya da alt tabakadan bir kesim katılmışsa; bunların sayı olarak çok olmadıklarında şüphe yoktur. Bunlar, ileri gelenlerin etkisiyle nifak hareketine katılmışlardır. Bu da, ya liderlerinin bu harekette yer almasından ya da yakın akrabalarının bu işle uğraşmasından yahut da aldanma ve menfaat peşinde koşmalarından kaynaklanmıştır.

Bu ise, ilk bakışta fark edileceği gibi normal bir gelişmedir. Zira, halk kitleleri açısından; toplumunun büyük çoğunluğunun katıldığı bir harekete karşı koymak hiç kimsenin işine gelmez. Halkının inançla, tasdikle, samimiyetle, sonra maslahat gereği ve bütün varlığıyla içinde yer aldığı bir harekete karşı koymasının anlamı

olmaz. Halk kitleleri arasında, halkın büyük çoğunluğunun katıldığı bir harekete katılmayacak ve kendisini onların hepsinden akıllı sayacak insan yok gibidir. Bu, harekete karşı koyanların, ondan hoşlanmayanların ve ona kin besleyenlerin, mutlaka, ileri gelen şahsiyetlerden olduklarını gösterir. İleri gelenlerin gelişen bir harekete karşı durmaları kendi konumlarının ve menfaatlerinin sarsıntıya uğrayacağı korkusuyladır. Kendi konumlarını koruyamama endişesiyledir, kendilerini herkesten akıllı kabul etmelerindendir. Daha önce de değindiğimiz gibi, yahudilerin bu harekette güçlü bir etkinlikleri vardı. Bu hareketi beslemeyi ve onu geliştirmeyi üstlerine alanların bu ve benzeri lider pozisyonundaki kimselerle ilişkiye geçmeden hareket etmelerinin mümkün olmadığı açıktır.

Burada müslümanların, münafıklar hakkındaki görüşlerinde farklılıklar taşıdıklarına dikkat çekmek istiyoruz:

«Size ne oldu ki, iki yüzlüler hakkında iki gruba ayrıldınız? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsın! Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla bir olasınız. O halde onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün ve onlardan ne dost, ne de yardımcı tutmayın!» (Nisâ, 88-89)

Birinci âyetten anlaşıldığına göre, müslümanlar münafıklar hakkında ikiye ayrılmışlardı. Müslümanların bir grubu onlar için iyi düşünüyor, mazaretlerini kabul ediyor ve bu tutumlarını değiştireceklerini umuyorlardı. Diğer grubu ise böyle düşünmüyordu. Rivâyetlerde, bu âyetlerin müslüman olduklarını söyledikleri halde cihad ve hicret etmede müslümanlarla birlikte hareket etmeyen bir grup bedevi hakkında indiğini belirtildiği gibi, Uhut Savaşı'nda müslümanları yalnız bırakan Medineli münafıklar hakkında indiği de söylenmektedir. Bazı rivâyetler ise, âyetlerin Mekke'de kalan ve hicret etmeyen grup hakkında indiğini belirtir. Şâyet "hicret edinceye kadar" ifadesi "cihad edinceye kadar" ya da "samimi oluncaya kadar" anlamında alınırsa birinci rivâyet doğru olabilir. Müfessirlerden birçoğu âyeti bu şekilde açıklamıştır.

Son iki rivâyetin daha isabetli olması ihtimaline rağmen, birinci

rivâyetin bu yoruma daha elverişli olduğu görüşündeyiz. Burada Uhut Savaşı'nın ortam ve şartlarını değerlendirmeye almıyoruz. Çünkü müslümanların, Medine'deki münafıklar hakkında görüş ayrılığına düşmüş olmaları ihtimali, nisbeten daha fazladır. İkinci âyet de bunu bir açıdan destekleyebilir. Çünkü bu âyet onların kâfirliğini ve müslümanların da kendileri gibi kâfir olmalarını istediklerini belirtmektedir. Bu sıfatlar ise, bu bölümde ele alacağımız Tevbe âyetleri ve diğerlerinde kendilerinden söz edilen Medineli münafıkların sıfatlarıdır. Özellikle son iki rivâyet, bedevileri ve Mekke'den hicret etmeyenleri açıkça nifak ve küfürle nitelememiştir. Rivâyetlerdeki durumlarından da bu sıfata sahip oldukları çıkarılamaz.

Samimi olmadıkları ve yüz çevirdikleri zaman onların yakalandıkları yerde öldürülmelerinin emredilmesi, "bunlar Medine münafıklarıdır" şeklindeki yaklaşımımızı zayıflatmaz. Çünkü Ahzab 60-61. âyetleri, vazgeçmedikleri takdirde sert bir şekilde karşılık verileceklerin münafıklar olduğunu açıkça belirtmektedir.

İkinci âyet, müslümanlar arasındaki bu ayrılıkla ilgili Allah'ın hükmünü ihtiva etmektedir. Âyette onlara katı davrananların tutumu destekleniyor. Münafıkların fitneye, küfre ve sapıklığa nasıl daldıkları, bununla ilgili tavırları açıklanıyor.

Öyle anlaşılıyor ki, birinci grubun ileri sürdüğü görüş, sosyal taassuptan ve güçlü ortak menfaatlerden kaynaklanıyordu. Münafıklar da güçlü ve etkili bağlarını tuzak, hile, şüpheye düşürme, alay etme, dayanışmayı bozma gibi tavırlarını kökleştirmede kullanıyorlardı. Bölümün konuları içinde bu tutumları tasvir eden pek çok âyet vereceğiz. Ayrıca onlar, müslümanların kendilerine karşı sert ve katı davranmaması için de bu bağları istismar ediyorlardı. Oysa müslümanlar, gerçekten büyük rahatsızlıklara ve tuzaklara alet oluyorlardı. Bu nedenle hikmet gereği olarak bu âyetler, bu kullanılışın önüne geçmek, müslümanları ortak bir tavır ve görüş üzerinde; münafıklar bu işlerden vazgeçmedikleri, tevbe edip samimi davranmadıkları sürece onları tekfir etmek ve şiddete başvurmak üzere birleştirmek için kesin hükmünü ve sert uyarısını yaptı. Nisâ Sûresi'nde şu âyet bu durumu anlatmaktadır:

«(Allah) size Kitap'ta indirmişti ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz.

Şüphesiz Allah, bütün iki yüzlüleri ve kâfirleri cehenneme toplayacaktır.» (Nisâ, 140)

Bu, bir ölçüde belirttiğimiz görüşü desteklemektedir. Çünkü müslümanlardan bir kesimin, kendilerini münafik liderlerin oturumlarından koparmaya güç yetiremediklerini, orada cereyan eden olayları; Allah'ın âyetleriyle ve elçisiyle alay edilmesini, onların inkâr edilmesini görmezlikten geldiklerini, bu nedenle en azından bu tür sözlerin gündeme geldiği sırada onlarla beraber oturmamalarının emredildiğini açıklamaktadır. Belki de izlenen metod gereğince; onların birdenbire bu tür işlerden uzaklaşmalarını emretmek sakıncalı görülmüştür.

Buradan Rasul'ün, geçen maddede açıkladığımız, münafıklara karşı siyasetinin başka bir hikmeti de anlaşılıyor. Münafıklara karşı izlenen bu siyaset, risalet döneminin sonlarına dek devam ettiğine göre, buradan hareketle denebilir ki; bu sıralarda müslüman bir kesim münafik olan akrabalarına karşı merhametli davranmaya, onları savunmaya ve onların bu tür iki yüzlülüklerden vazgeçecekleri umudunu taşımaya devam etmişler ve asabiyet, akrabalık ve menfaatlerin etkisinde kalmışlardı. Bu durumda Rasul de derin anlayışı gereği olarak bu siyaseti izlemekte yarar gördü. Sonunda Rasul Tevbe Sûresi'nin bir âyetinde şöyle yapmakla emrolundu:

«Ve onlardan ölen birine asla namaz kılma, onun kabri başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Rasulü'nü tanımadılar, yoldan çıkmış olarak öldüler.» (Tevbe, 84)

Bu âyet, Medine döneminin sonlarında yani, Tebük Savaşı zamanlarında inmiştir. Küfrü ve iki yüzlülüğü belli olan münafıkların namazlarının kılınmaması gerektiğini bildirmektedir. Âyetten anlaşıldığına göre Allah'ın Rasul'ü, yakınlarının isteğiyle ölen münafıkların namazlarını kılıyor ve onlara dua ediyordu. Bu uygulama Medine döneminin sonlarında yasaklanıncaya kadar devam etmişti. Bu da açıkladığımız görüşü bir yönüyle desteklemiş olmaktadır.

B) MÜNAFIKLARIN KARAKTERLERİ ve TUTUMLARI

Bakara Sûresi'nde ilgili âyetler:

1- «İnsanlardan kimi de var ki, "Allah'a ve ahiret gününe inandık." derler, oysa inanmamışlardır. Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar, halbuki yalnız kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar. Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azap vardır. Onlara "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın." dendiği zaman, "Biz sadece ıslah edicileriz." derler. İyi bilin ki onlar bozgunculuk yapanlardır; fakat anlamazlar. Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın." dense, "Yani beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?" derler. İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir; fakat bilmezler. İnanmış olanlara rastladıkları zaman, "inandık" derler. Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıkları zaman, "Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler. Allah da kendileriyle alay eder ve onları bırakır, taşkınlıkları içinde bocalayıp dururlar. İşte onlar o kimselerdir ki, hidâyet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kar etmedi, doğru yolu da bulamadılar.» (Bakara, 8-16)

Âyetler, münafıkları mükemmel bir biçimde tasvir etmektedir. Onlar yalan yere müslüman olduklarını söylüyorlar, gizlice planlar yapıyorlar ve bozgunculuk ediyorlar, sonra da bunu iyilik ve düzeltmek için yaptıklarını söylüyorlardı. Samimi müslümanlar gibi kendilerini İslami görevlere ve Rasul'e bağlılık uğrunda feda etmeyi kabul etmiyorlar, samimi müslümanların bu türden hareketlerini beyinsizlik olarak yorumluyorlardı. Öte yandan yahudilerle sağlam ilişkiler kuruyorlar ve onlarla yalnız kaldıkları her fırsatta kendileriyle birlikte olduklarını tasdik ediyor, müslüman olarak görünmelerinin tezgah ve alaya almaktan başka bir anlamı

olmadığını söylüyorlardı. Tüm bunlar, onların kalblerinin hastalığından ve kötü niyetlerinden kaynaklanıyordu.

Âyetlerde "münafıklar" ifadesi geçmemektedir. Yalnız burada münafıkların kastedildiğinden kuşku yoktur. Münafıkların, samimi müslümanları cahillikle suçladıklarını gösteren 13. âyet; onların makam ve mevkileri itibariyle kendilerini beğenen, önde gelen liderler olduklarını düşündürtmektedir. Bunlar tabii ki, Rasul ve Rasul'ün daveti uğruna kendini feda etmeyi yersiz bir aşırılık olarak değerlendiriyorlardı. Bu sözlerin sahipleri, bu tür sözleri, ancak muhatapları ve eleştirdikleri kimseler kendi sınıflarından ya da akrabalarından olduğu zamanlarda böyle diyorlardı. Yani akrabalığa dayanıp dedikodudan emin olduklarında açılabiliyorlardı. 12. âyette düzenbazlıkları ve bozgunculukları yüzünden eleştirilenler de tercihimize göre onların sınıfından ya da akrabalarından olan kimselerdi. Belki de her iki âyette yer alan "onlara denildiğinde..." ifadesi de bunu gösteren bir işarettir. Öyle anlaşılıyor ki; samimi müslümanların kendilerini İslam ve Rasul uğrunda feda etmeleri bu kesimin kinini daha da artırıyordu. Zira bu, onların tezgahlarını boşa çıkarıyor ve yakınlarını kendilerinden uzaklaştırıyordu. Her iki âyette de yer alan, kendini beğenmeyle beraber gelen tutarsız mazeret de bu olguyu gösteren bir işarettir.

Her ne kadar bu âyetlerin Medine'de ilk inen Kur'ân âyetleri olmadıkları ihtimali varsa da biz bu âyetlerin ilk zamanlara yakın bir dönemde indiklerinden kuşku duymuyoruz. Buradan da anlaşılıyor ki, bu âyetler ancak onların genel karakterlerini tasvir etmektedir. Âyetlerin ilk zamanlara yakın dönemde inişi de bu hareketin ilk dönemlerde ortaya çıktığını ve onlarla yahudiler arasındaki antlaşma ve sözleşmelerin gerçekten erken bir dönemde tamamlandığını ifade eder.[44]

2- «İnsanlardan öylesi de var ki, dünya hayatına dair sözü hoşuna gider. Kalbinde olana Allah'ı şahit tutar. Oysa o, hasımların en yamanıdır. Dönüp gitti mi (veya iş başına geçti mi) başlar yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye; Allah ise bozgunculuğu sevmez.

---

44 Siret kitaplarının kaydına göre; münafıkların liderleri olan Medine ileri gelenlerinin İslam'a olan öfkesi, hicretten önce, Rasulullah'ın Medine heyeti ile birlikte onlara Kur'ân'ı öğretsin ve namazlarda onlara imamlık yapsın diye bir öğretmen ya da imam göndermesiyle başlamıştır.

Ona, "Allah'tan kork!" dense gururu, kendisini günaha sürükler. Artık ona cehennem yetişir; ne kötü bir yataktır o!» (Bakara, 204-206).

Bu âyetlerde münafıklarla ilgili başka bir anlatım yer almaktadır. "Münafıklar" kavramı burada da geçmemektedir. Onların, parlak sözleriyle, üzerine basa basa yaptıkları yeminleriyle insanların hayretini nasıl celbettiklerini, bununla beraber en iğrenç günahları işlemekten çekinmediklerini ortaya koyan bu açıklama gerçekten üstün bir tasvir gücüne sahiptir. Yaptıkları kötülükleri dolayısıyla Allah'tan korkma ve O'ndan sakınma ile uyarılıp azarlandıklarında da kızıyorlar, bunu şereflerine yapılmış bir ihanet olarak değerlendiriyorlar ve bunları kötülük, bozgunculuk ve fitneye dalmalarına vasıta kılıyorlardı. Bu anlatım her ne kadar insanlardan belli bir gruba ilişkinse de; insanın değişik karakteristiklerini ortaya koyduğundan her yerde ve her zaman karşılaşılabilecek bir olguya da parmak basıyor. Şüphe yok ki bu âyetler, dışarıdan müslüman göründükleri halde içlerindeki küfrü gizleyen, kötülük, düşmanlık ve fitneye alabildiğine dalan insanlar hakkında inmiştir. Rivâyetlerse; inandığını, tezgahlara başvurmayacağını, hainlik etmeyeceğini kesin olarak belirttiği halde, çirkin işlere bulaşan ve hainlik eden bedevi lider Şûrâyk b. Ahnes hakkında indiğini belirtirler.

3- a) «Onlar ki inandılar, sonra inkâr ettiler; daha sonra (tekrar) inandılar, yine inkâr ettiler, sonra inkârları arttı; işte Allah onları ne bağışlayacak ne de doğru yola iletecektir. Münafıklara, acı bir azabın kendilerinin olacağını müjdele!» (Nisâ, 137-138).

b) «İki yüzlüler Allah'ı (güya) aldatmaya çalışırlar. Oysa O, onların aldatmalarını kendilerine çevirir. Namaza kalktıkları zaman da üşene üşene kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı pek az anarlar. Arada yalpalayıp dururlar. Ne bunlara (bağlanırlar), ne de onlara. Allah'ın şaşırttığı kimseye bir yol bulamazsın.» (Nisâ, 142-143)

"Münafıklar" kavramı âyetlerde açık bir şekilde geçmektedir. İlk âyetlerde onların iki yüzlülüğü ve hayret verici bocalamalarına dair bir tablo bulunmaktadır. Zira onlar iman ettiklerini ima ediyor, sonra küfrediyor, sonra ikinci kez iman ediyor ve yine dönerek inkâr ediyorlardı. Korku, güven ve menfaat gibi zamanın şartlarına göre, ya imandan yana ya da küfürden yana tavır alıyorlardı. İkinci âyet grubunda farklı bir tablo vardır. Münafıklar, bütün düzanbazlıkları açığa çıktıkları halde aldatıcı oyunlara gir-

mekle kurtulduklarını sanıyorlardı. Namaz vakti geldiği zaman, yalnızca insanlara gösteriş için üşene üşene kalkıyorlardı. Allah'ın azabından korkarak, O'nun rahmetini umarak da olsa Allah'ı hemen hemen hiç anmazlardı. Böylece onlar iyi bir istekten veya herhangi bir iyi niyetten kaynaklanmayan gidiş gelişlerle bocalıyorlardı. Âyetlerden anlaşılan, sözü edilen kimselerin bilinmeyen kimseler değil, bilinen kimseler olduğudur. Onların üşene üşene namaza kalkmalarını eleştiren Tevbe Sûresi'nin 54. âyetinden şu tespitler yapılabilir:

1. Onlar cemaatle birlikte namaz kılıyorlardı.

2. Onların bu tavrı iki yüzlülüklerini ve müslümanlıklarında samimi olmadıklarını gösteren başlıca işaretti.

Nisâ Sûresi âyetleri:

4- «Doğrusu iki yüzlüler, ateşin en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a yapışanlar ve dinlerini sırf Allah'a adayanlar; işte onlar mü'minlerle beraberdir. Allah da yakında mü'minlere büyük bir mükafat verecektir.» (Nisâ, 145-146)

Allah'ın, münafıkları cehenneme girecek olan kimseler olarak tehdit etmesi, onların ne kadar alçaldıklarını, takındıkları tavırların açıkça kâfir olduklarını söyleyenlerin tavırlarından daha kötü sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu korkunç tehditten sonra ikinci âyet, onların, Allah'ın azabına düçar olmamaları için bir ümit, söz konusu hareketleri terk etmeleri ve bunlardan geri durmaları için bir çağrıdır. Bununla beraber inkârcılar için tevbe kapısının açık bırakılması Kur'ân'ın çoğu kez vurguladığı genel ilkelerden bir tanesidir. Âyetten, münafıkların veya onlardan bir grubun; özellikle liderlerine aldananların, bu hareketlerini terk etmeleri ve samimiyeti kazanmaları tümüyle uzak görülmemiştir. Nitekim Tevbe Sûresi'nde münafıkların sayıca azaldıklarına ve etkinliklerini yitirdiklerine işaret eden âyetler vardır. Az sonra bu âyetleri de inceleyeceğiz. "Giriş"in son maddesinde belirttiğimiz, Rasul'ün münafıklara karşı izlediği siyasetin de bu âyetin özüyle bağdaştığına dikkat edilmelidir.

Tevbe Sûresi'ndeki âyetler:

5- **a)** «Sizden olduklarına dair Allah'a yemin ediyorlar. Oysa onlar siz-

den değiller. Onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, yahut (barınacak) mağaralar, ya da sokulacak bir delik bulsalardı, hemen oraya doğru yönelip koşarlardı.» (Tevbe, 56-57)

b) «Gönlünüzü hoş etmek için size (gelip) Allah'a yemin ederler. Halbuki inanmış olsalardı, Allah'ı ve Rasulü'nü hoşnut etmeleri daha uygundu. Bilmediler mi ki, kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı koymaya kalkarsa, onun için ebedi kalmak üzere cehennem ateşi vardır. İşte büyük rezillik budur.» (Tevbe, 62-63)

c) «Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten men eder ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Münafıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır. Allah münafık erkeklere ve münafık kadınlara ve kâfirlere cehennem ateşini vaadetmiştir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. O, onlara yeter. Allah onları lanetlemiştir; onlar için sürekli bir azap vardır.» (Tevbe, 67-68)

Ayrıca Bkz: (9/74-77)

Tevbe Sûresi, Kur'ân'ın en son inen sûrelerinden biridir. Bu bölümler ise, -ilgili diğer bölümlerin içerik ve üslubundan anladığımıza göre- Tebük Savaşı sırasında ve münafıkların o zamanki tutum ve davranışları hakkında inmiştir. Bu âyetler onların tutumlarını, ahlaklarını ve durumlarını ana hatlarıyla hatırlatma ve eleştirme tarzındadır.

Birinci grup âyetler, münafıkların sayıca azaldığını, zayıfladıklarını, korkuya kapıldıklarını ve şirin gözükmek zorunda kaldıklarını tasvir eden bir tablo sunmaktadır. Bu tablo onların Medine dönemi sonlarındaki statülerini belgelemektedir. Çünkü münafıklar -daha sonra vereceğimiz diğer âyetlerin de açıkladığına göre- önceleri bir ölçüye kadar kendilerini güçlü ve üstün görüyorlardı.

İkinci grup âyetler, münafıkların, samimi müslümanların hoşnutluğunu kazanmak için onlara yaranmalarını ve samimi olduklarına dair yemin edişlerini anlatan durum aktarımıdır. Anlaşıldığı üzere bunda da onların zayıfladığı, korktuğu ve müslümanlara yaranmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Üçüncü grup âyetler, münafıkların kötü ahlaklarını, iyilik ve hayırdan vazgeçirme, kötü ve çirkin şeyleri yaygınlaştırma noktasında dayanışmalarını konu edinen bir tabloyu ihtiva ediyor. Bu

alanda onların erkekleri ile kadınları birlikte hareket ediyorlardı. Bu dayanışma daha çok, İslam davetine ilişkin ve Rasulullah'ın direktif ve tebliğleriyle ilgili oluyordu. Onlar Rasulullah'ın emrettiklerine ve İslam'ın ilkelerine karşı çıkışı yaygınlaştırmaya çalışıyor, Rasul'e uymayı ve iyiliğe çağırıp kötülüğü reddeden bu ilkelere bağlanmayı önlemeye çalışıyorlardı.

Dördüncü âyet grubuysa, kâfirler gibi onlarla cihad etmeyi ve onlara sert davranmayı emreden bir tablo ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra onların birtakım tavırlarına ve ahlaki tutumlarına da işaret edilmektedir. Onlar, inandıktan sonra küfre dönüş yaptıklarını inkâr ediyor, yalancı oldukları halde kâfir olmadıklarına yemin ediyorlardı. Halbuki onlar, hem sözleriyle hem davranışlarıyla küfrü işlemişlerdi. Tüm güçlerini İslam binasını yıkmak uğrunda harcamışlar fakat bunu başaramadan dağılmışlardı. Onların bu tutumlarının nedeni, Rasulullah'a duydukları kin ve öfkeden, onun davetine tahammül edememezlikten başka bir şey değildi. Halbuki Rasul, onlara bolluk, bereket ve zenginlikten başka bir şey getirmemişti. Onlardan bazıları, Allah'ın kendilerine mal vermesi halinde, Allah yolunda sadaka vereceklerine ve O'na karşı samimi olacaklarına ant içmişlerdi. Allah, onlara nimet verip zengin kıldığında da cimrilik etmiş ve sırt çevirmişlerdi. Böylece kötü niyetleri, içlerinde gizledikleri düşmanlıkları artmış ve sonsuza dek nifak damgasıyla damgalanmışlardı. Bu âyetlerde, Rasul'ün hicreti ve İslami hareket sonucu Medine halkının elde ettiği hayır ve bereketlere işaret edilmiştir.

Burada özellikle, Rasulullah'a, münafık ve kâfirlerle cihad etmeyi emreden 73. âyet dikkat çekmektedir. Âyet, İslam'a olan düşmanlıkları ve Rasul'a karşı kurdukları tuzaklar açısından her iki grubu aynı konumda görmektedir.

Bu dört grupta âyetlerde tavırları anlatılan kimselerin, ileri gelen önderler oldukları açıkça ortadadır.

6- «Ve onlardan ölen birinin namazını asla kılma. Onun kabri başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Rasulü'nü tanımadılar. Yoldan çıkmış olarak öldüler. Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin; Allah, onlara dünyada bunlarla azap etmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.» (Tevbe, 84-85)

Bu âyetler, kendileri Tebük Savaşı'na katılmayan ve başkala-

rını da katılmaktan alıkoymaya çalışan münafıklara karşı bir eleştiridir. Birinci âyet bunların gerçek yüzünü ortaya koymuş ya da onlardan bizzat bazılarının oyunlarını deşifre etmiş, kesin bir üslupla onların kâfirliğini ve münafıklığını ortaya koymuştur. Buna bağlı olarak, Rasul'ün, onların namazlarını kıldırması, onlara dua etmesi ve onların kabrinin başında durması yasaklanmıştır. Âyet, onların zenginliklerini -ya da bazılarının zenginliğini- ve çocuklarının çokluğunu ve onların bununla kendilerini güçlü hissedişlerini belirtmektedir. İkinci âyet, bir ölçüde mal ve çocuklarıyla nüfuz sahipi olduklarını belirtiyor. Aynı sûrenin 55. âyeti de, onların ileri gelenlerden olduklarına işaret etmektedir.

7- «Bedeviler, küfür ve iki yüzlülükte daha yaman ve Allah'ın, Rasulü'ne indirdiği şeylerin sınırlarını tanımamaya da daha kararlıydılar. Allah bilendir, hikmet sahipidir. Bedevilerden kimi var ki verdiğini angarya sayar ve sizin başınıza belâlar gelmesini bekler. (Bekledikleri) o kötü belâ başlarına gelsin! Allah işitendir, bilendir.» (Tevbe, 97-98)

Bu âyetlerin Tebük Savaşı'na katılmayan bedevi Arapları eleştirme konusunda inmiş olması söz konusudur. Âyetler, nifak hareketinin sadece Medine münafıklarıyla sınırlı olmadığını açıkça göstermektedir. Bedevilerden de münafıkların olduğu belirtilmiştir. Bu münafık kesim, müslüman olduğunu söylediği halde, içinde küfrünü gizliyor, bazı zamanlar müslümanlara şirin göründükleri halde onları tuzağa düşürmenin yollarını arıyorlardı. Allah'a ve ahiret gününe inanmadıklarından, yaptıkları hayırlı işlerde Allah'ın rıza ve mükafatını beklemediklerinden, zekat ve savaş masrafları olarak verdikleri mali yardımları bir yük gibi görüyorlardı. Bedevilerin münafıklığı, Medine münafıklarının üstlendiği büyük tehlike ve rahatsız edici hareketlerle kıyaslandığında basit kalır. Zira onların iki yüzlülükleri ancak birtakım ilişkilerde, denenmeler sırasında, özellikle de cihad ve zekat mallarının toplanması esnasında ortaya çıkıyordu. Buna benzer olumsuzluklar, nifakla nitelenmeyen bazı bedevilerde de zaman zaman görülebiliyordu. Nitekim başka bir münasebetle naklettiğimiz Fetih Sûresi 11 ve 12. âyetlerinde değinildiği gibi, Hudeybiye Barış Antlaşması'yla sonuçlanan Kâbe ziyaretine çağrıldıklarında tutumları bu olmuştu. Bu kesime yalnız bu sûrede, Tebük Savaşı münasebetiyle işaret edilmesi de bu yaklaşımımızı desteklemektedir. Onların bu hare-

keti doğal karşılanabilir. Çünkü Medine münafıkları, sürekli olarak Rasul'le, müslümanlarla, yakınlarıyla ve yahudilerle karşı karşıya, iç içe ve sürtüşme halindeydiler. Diğerlerinin böyle bir konumu yoktu. Ayrıca birinci âyetin bedevi iki yüzlülerin diğer münafıklarla aralarındaki farklılığı, bedevilik ve kırsal kesimin karakterine ilişkin olarak değerlendirdiğini de unutmamak gerekir. Bu değerlendirme de bedevi münafıklarla, Medineli münafıkların farklılıklarını açıkça ortaya koyuyor.

8- «Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine halkından iki yüzlülüğe iyice alışmış insanlar vardır. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz. Onlara iki kere azap edeceğiz. Sonra da onlar büyük azaba itileceklerdir.» (Tevbe, 101)

Bu âyet, Medineli ve bedevi Araplardan münafıkların nifaklarını, müslümanlar tarafından bilinemeyecek derecede bir ustalıkla gizleyebildiklerini belirtmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bunlar da ifsada ve olumsuzluklara neden oluyorlardı. Çünkü âyet, onları bekleyen ahiret azabının yanı sıra, dünyada da onlara iki kez azap edileceğini bildirmektedir. Bu Medinedeki nifak hareketinin yeni tezahürlerinden biridir.

Muhammed Sûresi'nde:

9- «Yoksa kalblerinde hastalık olanlar, Allah kendilerinin kinlerini ortaya çıkarmayacak mı sanıyorlardı? Biz dileseydik onları sana gösterirdik, sen onları yüzlerinden ve konuşma tarzlarından tanırdın. Allah bütün işlediklerinizi bilir.» (Muhammed, 29-30)

Âyetler, Allah'ın, kalblerinde hastalık bulunanların ayıplarını dışarı vurabileceğini, dilediğinde onların isimlerini birer birer Rasul'e bildirebileceğini, hiçbir işlerinin kendisine gizli kalmadığını hatırlatıp uyarıyor. Bununla beraber, Rasul'ün eğer Allah dileseydi, konuşma tarzlarından tanıyabileceğini de vurguluyor. Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetlerde kastedilen kesim; iki yüzlülüklerini müslümanların çoğunluğundan ustalıkla gizleyen ve Tevbe Sûresi'nin -az önce naklettiğimiz- 101. âyetinde söz konusu edilen kesimdir. Şu kadarı var ki, bunları da bazı anlardaki tavırları, tutumları ve sözleri ele verebiliyordu. En azından Rasul, onların kalblerinde bir hastalığın varlığını fark edebiliyordu. Bu üslupla yapılan böyle bir uyarı, bu kesimden yaptığı işlerden vazgeçmeleri, en azından kendilerini ele verme korkusunu yaşamadan samimi bir şekilde

İslam'a dönüş yapmaları beklenen kimselerin varlığına işaret ediyor. Âyetlerin içeriği burada kastedilen kimselerin ileri gelen bireyler olduğunu düşündürmektedir.

Hadid Sûresi'nde:

10- «O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar mü'minlere derler ki: "(Ne olur) bize bakın da sizin nurunuzdan alalım." Onlara, "Arkanıza dönün de nur arayın!" denilir. Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet vardır, dış yüzünde de azap. (Münafıklar) onlara seslenirler: "Biz de sizinle beraber değil miydik?" (Müminler) derler ki: "Evet ama siz kendi canlarınıza kötülük ettiniz. (İnananların başlarına felaketler gelmesini) beklediniz, şüphe ettiniz, kuruntular sizi aldattı. Allah'ın emri gelinceye kadar (böyle hareket ettiniz). O çok aldatıcı (şeytan) sizi Allah hakkında aldattı."» (Hadid, 13-14)

Bu âyetler her ne kadar ahirete ilişkin bir tablo sergilese de, ikinci âyette onların sapma, şüphe, gurur, müslümanlar için felaket bekleme gibi münafıkların haiz oldukları birçok niteliği dünya hayatında işlediklerini açıklayan bir tavır sergilemektedir. Münafık erkeklerin yanı başında münafık kadınlara yer veriliyor. Buradan, İslami harekette ve inkârcı harekette erkeklerle beraber kadının rolünün olduğu gibi; münafıklık hareketinde de kadının bir rolü bulunduğunu çıkarabiliriz.

11- «Münafıklar sana geldikleri zaman: "Şahitlik ederiz ki, sen elbette Allah'ın elçisisin" derler. Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah münafıkların yalancı olduklarına şahittir. Yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Onların yaptıkları ne kötüdür! (Onların bu davranışlarının) sebebi şudur: Onlar inandılar, sonra inkâr ettiler, bu yüzden kalplerinin üzeri mühürlendi, artık onlar anlamazlar. Onları gördüğün zaman cisimleri hoşuna gider, söz söyleseler sözlerini dinlersin, (ama) onlar sanki elbise giydirilmiş kütüklerdir. Her bağırtıyı kendi aleyhlerinde sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakının. Allah onları kahretsin, nasıl da döndürülüyorlar? (Münafikun, 1-4)

Ayrıca bkz. 63/5-8.

Âyetlerde, münafıkları tüm çıplaklığıyla sergileyen bir üslup vardır. Onlar müslüman olduklarını ilan ediyor, yalan yere Rasulullah'ın

peygamberliğini onayladıklarını yeminle söylüyor ve yeri geldikçe de küfre girmekten sakınmıyorlar. İnsanları, Rasulullah'ı doğrulamaktan alıkoyuyor ve Allah'ın yolundan saptırıyorlardı. İşledikleri günahlardan dolayı Rasulullah'ın kendileri için Allah'tan bağışlanma dilemesine tenezzül bile etmiyorlardı. Dış görünüşleri, görenin hoşuna gidiyor, sözleri süslü, çekici olduğundan muhatabı dinlemeye sevkediyordu. Halbuki bu hareketlerinin tümü samimiyetten yoksundu. Üstelik bunların hepsi sürekli bir korku ve psikolojik bir rahatsızlık içerisindeydi. Herhangi bir kişiye seslenildiğinde, bunu kendi aleyhlerine sanırlar, birine işaret edildiği zaman, kendilerine işaret edildiği ve ayıplarının yüzlerine vurulacağı kuruntusuna kapılırlardı. Onlar, sakınılması ve asla güvenilmemesi gereken düşmanlardır. Son iki âyet ise, kimi münafık liderlerin bazı durumlarda Rasul'e ve müslümanlara karşı tezgahladıkları komplolara ilişkindir. Her iki âyet, indikleri sırada münafıkların bir güce ve büyük bir nüfuza sahip oldukları ya da onların kendilerini öyle gördükleri noktasında bir fikir veriyor. Onların bu zanları, müslümanları Medine'den çıkarma çağrısını açıkça yapmalarına neden oluyor.

Âyetlerin içeriği, bu tablonun da münafık liderlere ve onların ileri gelenlerine ait olduğunu göstermektedir. Âyetlerin bu yanının diğer âyetlerin yaptığı tasvirler ve tablolarla ahenkli bir yapı arz ettiği inancındayız.

1. Münafıkların Tuzakları

1- «Şunları görmüyor musun, kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da hakem olarak tağuta baş vurmak istiyorlar! Oysa kendilerine onu inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice saptırmak istiyor. Onlara; "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denince, o iki yüzlülerin, senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.» (Nisâ, 60-61)

Âyetler, münafıkların Allah'ın Rasul'ü yanında yargılanmaktan yüz çevirmelerini, Rasul'e ve İslam'a kin ve düşmanlığının katılığı ile bilinen yahudi liderlerinden birinin yanında yargılanmayı yeğlemelerini konu edinen bir tabloyu ihtiva etmektedir. Bu apaçık bir tuzaktır.

2- «Onlardan kimi de sadakaların bölüştürülmesi hususunda sana dil uzatır. Eğer o sadakalardan kendilerine (bir pay) verilirse hoşlanırlar, onlardan kendilerine pay verilmezse, hemen kızarlar.» (Tevbe, 58)

Bu âyet, münafıkların, Rasul'ü zekat mallarını dağıtırken adil davranmamakla suçladıklarını, bu suçlamalarıyla konumlarını belirlemiş olduklarını açıklamaktadır. Onlar oyunlarla, tuzaklarla zekat mallarından pay almaya çalışmışlardır. Rasul'ün hoş görmemesine karşın bu mallardan pay almak için entrikalara başvurmakta bir sakınca görmemişlerdir.

3- «Allah ve Rasulü'ne eziyet edenler (yok mu), Allah onlara dünyada ve ahirette lanet etmiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Mümin erkeklere ve mü'min kadınlara, bir şey yapmadıkları halde, eziyet edenler, bir iftira ve açık bir günah yüklenmişlerdir. Ey peygamber; eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle; (dışarı çıktıkları zaman) örtülerini üstlerine salsınlar (vücutlarını örtsünler), onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Andolsun, iki yüzlüler, kalplerinde hastalık bulunanlar, şehirde kötü haberler yayanlar (bu hallerinden) vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz, sonra orada,

senin yanında ancak az bir zaman kalabilirler. Lanetlenirler, nerede rastlansalar yakalanır, öldürülürler.» (Ahzab, 57-61)

Âyetler, Rasul'e mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara eziyet eden ve kötü davranışta bulunan münafıkların tuzaklarına işaret etmektedir. Onların çirkin iftiraları yaymaya, müslümanların yapmadıkları şeyler hakkında yalan haberler uydurmaya çalıştıklarına değinmektedir. 59. âyetten anlaşıldığına göre, münafıklardan bir kesim insanlığa ve kişiliğe yakışmayacak hareketlerde bulunuyorlardı. Müslüman kadınlar ihtiyaçları için dışarı çıktıklarında onlara sataşıyor, çirkin ve bayağı sözlerle onları rahatsız ediyorlardı. Son iki âyetin yaptığı uyarı, âyetlerin işaret ettiği münafıkların eziyet, tuzak ve yaygaracılık konumlarına uygun bir tarzda sert ve kesindir. Kur'ân'ın bu sert direktiflerinden sonra Rasulullah'ın, münafıkların tümünü veya bir kısmını Medine'den kovduğunu, onların hepsini veya bazısını öldürtmek için emir verdiğini gösteren hiçbir rivâyetin nakledilmemiş olması, onların bu kesin direktiflerden sonra daha önceki tezgahlarından ve sataşmalarından vazgeçtiklerini gösteriyor.

Rasul'ün aile hayatını anlatırken Nur sûresinden bir dizi âyet nakletmiş ve orada münafık liderlerin Rasul'ü ve ailesini nasıl rahatsız ettiklerini, "ifk" olarak bilinen asılsız olayı nasıl tezgahladıklarını belirtmiştik. Bu tutum, biçim ve yöntem açısından Ahzab sûresi âyetlerinin değindiği tutuma ilişkindir. Ayrıca Nur Sûresi âyetleri onları sert bir şekilde uyarmış, onların inananlar arasında çirkin iftiraları yaymayı arzu ettiklerini bildirmiş ve kendilerine fuhuş ve benzeri kötü şeyleri yapmalarını telkin eden şeytana uydukları, onun izinden gittikleri için onları sakındırmıştır. Bu, Ahzab sûresi âyetlerinin de öz olarak değindiği uyarının aynısıdır ve ona paralel bir değerlendirmedir.

4- «Bakmıyor musunuz şu adamlara ki, gizli gizli konuşmaktan men edildikleri halde yine o men edildikleri işe dönüyorlar; günah, düşmanlık, Rasul'e isyan hususunda gizli gizli konuşuyorlar. Sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir tarzda selamlıyorlar ve kendi içlerinde de, "Bu dediğimizden ötürü Allah bize azap etse ya!" diyorlar. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir, ne kötü gidilecek yerdir orası!» (Mücadele, 8)

Bu âyetler, münafıkların tuzak ve eziyet verici konumlarıyla ilgili bir tabloyu tasvir ediyor. Onlar, Rasul'e karşı tuzak, isyan ve

azgınlık dolu planlarını kurmak için toplantılar ve gizli oturumlar düzenliyorlardı. Rasulullah onları eleştirip bundan vazgeçirmeye çalıştığı zaman da bu eleştiriye aldırmıyor ve günahlarında ısrar etmeye devam ediyorlardı. Rivâyetlere göre düzenlenen bu oturumlar daha çok Rasulullah'ın ve müslümanların sarsıldığı belirli kriz dönemlerinde yapılıyordu. Bu rivâyet, olayların gelişme süreciyle uyum içindedir. Zira bu kriz dönemlerinde onların tezgahlarını ve yıldırma planlarını yürürlüğe koymaları için gereken zemin hazırlanmış bulunuyordu. Onlar da bu sıkıntılı dönemleri alabildiğine lehlerine kullanıyorlardı. Bu tutumun gerçekten büyük bir tuzak ve rahatsızlık verici bir durum olduğu ortadadır. Bu rivâyeti 8. âyetten sonra gelen bir başka âyet desteklemektedir:

«Gizli konuşmalar şeytandandır. (Onlar), iman edenler üzülsün diye (böyle yapıyorlar). Oysa o (gizli konuşma veya şeytan) Allah'ın izni olmadıkça mü'minlere hiçbir zarar veremez. Müminler Allah'a dayansınlar...» (Mücadele, 10)

Âyet, müslümanları rahatlatan bir görüntü sergilemektedir. Münafıkların rahatsızlık vermek amacıyla düzenledikleri bu gizli oturumların şeytanın fısıltılarından olduğunu, bununla beraber onlara hiçbir zarar veremeyeceğini bildirmektedir. Çünkü zarar ve fayda ancak Allah'tandır. Müslümanlara düşen, Allah'a dayanmaktır.

Bu âyetler, münafıkların tuzak kurucu ve rahatsız edici tutumlarını tasvir etmelerinin yanında, onların Rasul'ü alaya aldıklarına ışık tutan tablolara da değinmektedir. Âyetlerde, onların Rasul'e geldiklerinde onu normal selamla değil, alaya ve hafife alıcı bir tavırla selamladıklarına işaret edilmektedir. Söyledikleri sözler ve çevirdikleri dolapların cezası olarak Rasul'ün kendilerini sakındırdığı Allah'ın cezasının ne zaman geleceğini alaycı ve inkârcı bir tavırla soruşturduklarına değinmektedir. Onlar bu tür soruşturmalara kendi aralarında giriyorlardı. Ayrıca bu oturumlarını gizli olarak gerçekleştiriyorlardı. Rasul'ün onları gözetlemek, gelişmeleri, kurdukları planları, tuzaklarını haber vermek amacıyla onların peşine adam taktığı da ihtimal dahilindedir. Zaten âyetlerin temasından anlaşılan da budur. Özellikle âyetlerde, Allah'ın onların düzenledikleri oturumlarını, alaycı ve inkârcı sözlerini elçisine haber verdiğine işaret edilmemesi de bu yaklaşımı desteklemektedir. Bu uygulama, aynı zamanda münafıkların çevirdiği dolapların ve

planların gerektirdiği bir durumdur. Bu yaklaşım, Rasul'ün hayatına da bir açıdan ışık tutmaktadır.

Münafikun Sûresi'nin -önceki konuda naklettiğimiz- 7. âyeti de burada tekrar hatırlanabilir. Bu âyette münafıkların liderlerinin halka sıkı sıkı tavsiyelerde bulunmakla Rasul'e bir tuzak kurdukları anlatılıyor. Liderler, halka, Rasul'ün etrafında bulunan ihtiyaç sahiplerine yardım etmemelerini öğütlemiş, böylece onları sıkıntıya düşürüp Rasul'ün etrafından dağıtmayı, durumunu ve hareketini zayıflatmayı planlamışlardı. Burada, kendilerine infakta bulunulması istenilenler, Haşr Sûresi'ndeki bir âyetin de işaret ettiği gibi; mallarını, servetlerini Mekke'de bıraktıkları için fakir ve muhtaç duruma düşen Kureyşli muhacirlerdi. Münafıkların liderlerinin, bu fakir muhacirlere destek verilmemesini ve onların dağılıp gitmesini planladıkları, Münafikun, 7. âyetinde anlatılıyor. Haşr Sûresi'ndeki âyet ise şöyledir:

5- «(Bir de o mallar) hicret eden fakirlere aittir ki (onlar) yurtlarından ve malllarından (sürülüp) çıkarılmışlardır. Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah ve Rasulü'ne yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır.» (Haşr, 8)

Aynı sûrede başka bir âyet daha vardır ki, onu da geçen konuda vermiştik. Sözkonusu âyet Münafikun Sûresi'nin 8. âyetidir. Âyet, daha önceki konuda geçen âyetin açıklamasına göre, münafıkların liderleri, Rasul'ü ve Kureyşli akadaşlarını, Medine'den çıkaracaklarına dair kesin karar verdiklerini açıklıyor. Âyet, bu kararın önemini ve ne kadar tehlikeli bir tuzak olduğunu aydınlatmaktadır. Bu karar münafık liderlerin kendilerini tuzak ve mücadele açısından ne kadar üstün, güçlü ve etkili gördüklerini göstermektedir.

2. Münafıkların Alaycı Tavırları

1- «Onlara: "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın." dendiği zaman; "Biz sadece düzelticileriz." derler. İyi bilin ki, onlar ortalığı bozanlardır, fakat anlamazlar. Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın." dense, "Yani beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?" derler. İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler. İnanmış olanlara rastladıkları zaman; "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, "Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler.» (Bakara, 11-14)

Bu âyetlerde, münafıkların alaycı tutumlarını ve müslümanları hafife alışlarını gösteren tablolar vardır.

2- «(Allah) size Kitapda indirmişti ki; "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar (bu sözü bırakıp) başka bir söze dalıncaya kadar onlarla beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah, bütün iki yüzlüleri ve kâfirleri cehenneme toplayacaktır.» (Nisâ, 140).

Âyet, münafıkların tutumlarını eleştiren bir üsluptadır. Ayrıca münafıkların Rasul ve Kur'ân'la alay ettiklerine ve Allah'ın Kur'ân'la ilişkisini inkâra kalkıştıkları oturumlar tertiplediklerine işaret eden tablolara yer veriyor. Âyette müslümanların bir kısmına ait bir görüntü de veriliyor. Âyette kendilerine birtakım yasaklar getirilenler müslümanlardır. Bu müslümanlardan bir grubun, münafıkların meclisinde oturmakta ve onlarla sohbet etmekte bir sakınca görmedikleri, o toplantılarda gündeme gelen küfür ve alayları da görmezden geldikleri anlaşılıyor. Müslümanların bu kötü davranışlarının üzerinde taraftarlık, akrabalık ve ortak çıkarların etkisi bulunduğu gibi, münafıkların oturumlarına katılma ve oradaki alaylara, inkârlara karşı koyma isteklerinin de etkisi olduğu açıktır. Bu etkinin güçlü olduğunu gösteren delillerden biri de, âyetin müslümanlara yalnız küfür ve alaycı tavırların söz konusu edildiği oturumlara katılmalarını yasaklamakla yetinmesi ve sakıncalı olmayan oturumlara katılabileceklerini bildirmesidir.

3- «Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar (sizin için), "bunları dinleri aldatmış" diyorlardı. Oysa, kim Allah'a dayanırsa şüphesiz Allah, daima galip ve hikmet sahipidir.» (Enfâl, 49)

Bu âyet, müslümanların Bedir Savaşı'nda Kureyş'e karşı üstün bir zafer elde etmelerinden sonra inen âyetler arasında yer almaktadır. Müslümanların bu zaferi, münafıkları dehşete düşürmüştür. Yalnız onlar bu öfkelerini âyetlerin kendi ağızlarından verdiği hafife alıcı sözlerle dile getirmişlerdir.

4- «İçlerinden bazıları da Peygamber'e eziyet ederler: "O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır." derler. De ki: "(O), sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanan mü'minlere inanır. Sizden inananlar için de bir rahmettir. Allah'ın Rasulü'nü incitenlere acı bir azap vardır.» (Tevbe, 61)

Âyet, münafıkların Rasul'e karşı nasıl alaylı bir tutum içine girdiklerini anlatıyor. Onlara göre Rasul, kendisine aktarılan her söze kulak kabartıyor. Âyette, bu çeşit sözlerin Rasul'ü rahatsız ettiğine dair bir rivâyet de yer alıyor. Rivâyete göre, münafıkların bir kısmı Rasul'ü kötülüyor, bir kısmı da, diğerlerini, haberin Rasul'e ulaşacağı noktasında uyardıklarında şöyle karşılık alıyorlardı. "O, kolay ikna edilen bir adamdır. Biz yemin ediyoruz, o da hemen inanıyor." Burada, onların bu sözlerinin Allah'ın Rasulü'ne eziyet veren sözlerden olduğuna dikkat çekilmesi bu rivâyetin sağlıklı olduğunu gösteriyor.

5- «Münafıklar, kendileri hakkında, kalplerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin indirilmesinden çekiniyorlar. De ki: "Siz alay edin, Allah çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır. Eğer onlara sorsan, "Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk." derler. De ki: "Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun Rasulü ile mi alay ediyorsunuz?"» (Tevbe, 64-65)

Bu âyetlerin, Tebük Savaşı dönüşünde, Rasul'e, onu bineğinden düşürmek amacıyla tuzak kuran bir grup münafığın komploları öğrenilip kendileri hesaba çekilince, bu tuzakla ilişkilerini inkâr etmeleri ve özür dilemelerine ilişkin olarak indiği rivâyet edilmiştir. Başka bir rivâyete göre de, münafıkların bir kesimi Tebük Savaşı esnasında Rasul'ü eleştirmiş, Allah'ın Bizanslılara karşı kendisine zafer vaadettiği şeklindeki sözleriyle alay etmişler, Rasul onların bu sözlerini haber almış, orduyu durdurmuş ve onları aşağılamış,

onlar da olayı inkâr etmiş ve özür dilemişlerdir. Onlardan bir kısmı ise, bu işten tevbe etmiş ve içtenlikle müslüman olmuştur.

Üzerinde iyice düşünüldüğü zaman bu iki rivâyetin de âyetlerin anlamı, içeriği ve üslubu ile uyuşmadığı anlaşılır. Bunlar, ancak daha önceki âyetin doğrudan değindiği, münafıkların tutumuyla bağıntılı olabilir. Buna göre münafıklar, Rasul'ü çekiştiriyor ve her şeyden haberi olduğunu -alaycı bir tavırla- az sonra kendi durumlarını ortaya koyacak bir sûrenin ineceğini söylüyorlardı. Âyetlerin muhtevasının bu görüşü desteklediği açıktır. Âyetlerde, münafıklardan bir grubun gizli planlar kurduklarına alaycılık ve kötü ahlak sahipi olduklarına dair gerçek bir görüntü tasvir edilmiştir.

6- «Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlarla alay edenler yok mu; Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı bir azap vardır.» (Tevbe, 79)

Rivâyet edildiğine göre âyet, Rasulullah'ın müslümanları sadaka vermeye çağırması dolayısıyla inmiştir. Müslümanların hem zenginleri hem de fakirleri aynı şekilde bu çağrıya koşmuşlardı. Herkes kendi gücüne göre sadaka verince, münafıklar her iki müslüman grubu da çekiştirmeye başlamışlardı. Zenginler için; "Onlar bunu gösteriş için veriyor." yoksullar içinse; "Onların verdiği sadakanın hiçbir değeri yoktur, onlar bu mallarını ilerde elde edilecek ganimet mallarından pay almak için veriyorlar." demişlerdi. Rivâyete göre, zenginlerden Abdurrahman b. Avf sadaka için malının yarısını ve yoksullardan Ebu Ukayl da bir ölçek hurma getirmişti. Rivâyetin doğruluk ve âyet ile olan bütünlüğü olası olmakla beraber, bu uygulamanın daha geniş kapsamlı olduğu açıktır. Rasulullah'ın çağrısı, Tebük Savaşı'na çıkacak orduyu donatmak için yapılmıştı. Çünkü âyet, Tebük Savaşı sırasında inmiştir. Tuzak kurma ve alaya alma tavrı ise âyette açıkça geçmektedir. Bundan sonra -aşağıda da görüleceği gibi- münafıkları küfürle niteleyen ve Allah'ın onları bağışlamasının asla söz konusu olmayacağını kesin ve katı bir biçimde ortaya koyan âyet gelmiştir:

«(Sen) onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen, yine Allah onları affetmez. Böyledir, çünkü onlar Allah'ı ve Rasulü'nü tanımadılar. Allah, yoldan çıkan kavmi (doğru) yola iletmez.» (Tevbe, 80)

Rivâyet edildiğine göre âyet, münafıkların liderlerinden biri ölüm döşeğinde iken akrabalarından birinin Rasulullah'a mağfiret için müracaat etmesi üzerine inmiştir. Bunun üzerine Rasulullah, gelen samimi müslümanın gönlünü almak için; "Şüphesiz Allah beni bu konuda serbest bırakmıştır. Ben, onun için Allah'tan mağfiret dileyeceğim." demişti. Âyet, önce de dediğimiz gibi, münafıkları küfür ve yoldan çıkmış olmakla nitelendirmekte, bu âyet ile ondan önceki âyetlerin açıkladığı tuzak kurma ve alaya alma tutumlarından ötürü Allah'ın kendilerini bağışlamasının söz konusu olmadığını açıklamaktadır. Rasulullah'ın âyetin özüne muhalefet ederek, iki yüzlülüğünde, küfründe, gizli dolaplar çevirme ve alaycılık tavırlarında direnen biri için Allah'tan mağfiret dilediğini sanmıyoruz. Dolayısıyla rivâyeti doğrulamak imkansızdır.

7- «Ne zaman bir sûre indirilse (iki yüzlüler) arasından kimi: "Bu, hanginizin imanını artırdı?" der. İnananların imanını artırmıştır, onlar bunun inişini birbirlerine müjdelerler. Fakat yüreklerinde hastalık olanlara gelince (bu), onların pisliklerine pislik katmıştır ve onlar kâfir olarak ölmüşlerdir. Görmüyorlar mı, onlar, her yıl bir iki defa (çeşitli belalarla) sınanıyorlar, yine de tevbe etmiyor, ibret almıyorlar. Bir sûre indirildiği zaman "Sizi birisi görüyor mu?" diye birbirlerine göz edip sonra sıvışıyorlar. Anlamaz bir topluluk oldukları için Allah, onların kalplerini (imandan) çevirmiştir.» (Tevbe, 124-127)

Âyetlerde, Rasulullah'a sûrelerin indiği zamanda Kur'ân'ın âyetlerini bildirmesinden dolayı münafıkların bu durumu alay konusu etmeleri ve küçümsemelerine dair tablolar bulunmaktadır. Aynı şekilde onların, Rasul'le bir süre oturmak, sonra da onu hafife almak amacıyla bu oturum yerlerini terk etmek gibi niyetlerini açıklıyor.

8- «Müminler o kimselerdir ki, Allah'a ve Rasulü'ne (gönülden) inanmışlardır. Sosyal bir iş (görüşmek) üzere o (elçiyle) beraber bulundukları zaman ondan izin almadan gitmezler. Senden izin alanlar, işte onlar, Allah'a ve Rasulü'ne inanan kimselerdir. Bundan dolayı bazı işleri için senden izin istedikleri zaman onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Rasul'ün çağrısını aranızda herhangi birinizin diğerine çağrısı gibi tutmayın. Allah sizden, birbirinin arkasına

gizlenerek sıvışıp gidenleri biliyor. Bundan dolayı Rasul'ün emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın çarpmasından yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar.» (Nur, 62-63)

Âyetler, samimi olanlarla kendini gizleyen müslümanların iki grubunun durumuna ışık tutuyor. Kendini gizleyenlerin, Rasulullah'ın toplantılarından izin almadan nasıl sıvıştıklarını, Allah'ın kendilerini bu yüzden eleştirdiğini ve uyardığını haber veriyor. Müfessirler, münafıkların, Kureyş ve diğer kabilelerin Medine üzerine yürümesi anında hendek kazımı sırasında böyle hareket ettiklerini belirtirler.

9- «Ey inananlar, şu kimseler gibi olmayın ki, Musa'ya eziyet ettiler de Allah onu, onların dediklerinden beraat ettirdi. O, Allah yanında vecih (itibarlı) idi. Ey inananlar Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Ki (Allah) işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Rasulü'ne itaat ederse, büyük bir başarıya ermiş olur.» (Ahzab, 69- 71)

Tefsirlerin belirttiğine göre ilk âyet, münafıklardan birinin ganimet mallarını dağıtmakta olan Rasulullah'a "Bu mal dağıtımında Allah'ın rızası gözetilmemiştir" demesi üzerine inmiştir. Rasulullah ise bu sözleri duyduğunda gerçekten çok sarsılmıştı.

10- «İçlerinden gelip seni dinleyen vardır. Fakat senin yanından çıktıkları zaman kendilerine bilgi verilmiş olanlara: "Demin (sizinkisi) ne söyledi?" derler. Onlar öyle kimselerdir ki Allah, kalplerini mühürlemiştir de kendi heva ve heveslerinin ardına düşmüşlerdir.» (Muhammed, 16)

Bu âyet, Tevbe Sûresi 124. âyetinin değindiği benzer bir meseleye değinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla münafıklar, Kur'ân'ın âyetlerini ve Rasul'ün öğütlerini dinlemeyip alaya alıyorlar ve oradan kalkıp gittiklerindeyse, hafife alıcı bir tavırla Rasul'ün ne okuduğunu ve ne söylediğini birbirlerine soruyorlardı.

3. Münafıkların Diğer Hile Ve Oyunları:

1- «İnanmış olanlara rastladıkları zaman, "inandık" derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman, "Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler.» (Bakara, 14)

Müfessirlerin ittifaken belirttiğine göre "şeytanları" ifadesinden amaç; yahudilerdir. Durum bu olduğuna göre âyet, müslümanlar ve İslam aleyhinde münafıklarla yahudiler arasında birtakım planlar yapıldığına ışık tutmuş olmaktadır.

2- a) Münafıklara, acı bir azabın kendilerinin olacağını müjdele! Onlar mü'minleri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Onların yanında şeref mi arıyorlar? Bütün şeref, tamamen Allah'a aittir. (Nisâ, 138-139)

b) Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir fetih nasip olursa, "Biz de sizinle beraber değil miydik?" derler. Ve eğer savaşta kâfirlerin bir payı olur (kazanırlar)sa, (bu kez onlara), "Biz size üstünlük sağlayıp, sizi mü'minlerden korumadık mı?" derler. Artık kıyamet gününde Allah, aranızda hükmedecek ve mü'minlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir. (Nisâ, 141)

Nisâ Süresi 139. âyet, münafıkların onur kazanmak için müslümanları değil, kâfirleri dost edindiklerini belirtiyor. 141. âyet ise, onların iki yüzlülüklerini ve yalpalamalarını konu edinen diğer bir tabloyu ihtiva ediyor. Çünkü onlar, yararlanmak için fırsat kollayan gözetici durumunda bulunuyor, ele geçen ilk fırsatta saldırmayı planlıyorlardı. Müfessirler, burada "kâfirler"den amacın yahudiler olduğunu söylüyorlar. Bu âyetlerden sonra, yahudileri ağır bir şekilde eleştiren bir dizi âyet gelmektedir ki, bu da müfessirlerin yaklaşımını destekliyor. Buna göre âyetler, münafıklarla yahudiler arasında kararlaştırılan komplolara parmak basmaktadır. Bu durum yahudilerin tümünün cezalandırılmasından önceydi. Ayrıca bu ilişkiler, yahudilerin bir ölçüde güçlü olduğu dönemdeydi. Ayrıca, münafıkların da nispeten güçlü olduğu dönemdi. Âyetler bunu desteklediği gibi, bunun yahudilerle de ilgili olduğunu düşündürmektedir. Münafıkların, kâfirlerin dostluğu, güçlenmesi ve

olumsuz tavırlarıyla kendilerine destek olacaklarını söylemeleri; peşinden onların müslümanlara karşı gelmelerini getirmiştir. Anlaşılıyor ki, bu iki grup, münafıklar ve yahudilerdir. Ve bu sırada her iki grubun bir ölçüde güçlü oldukları bir gerçektir.

3- «Ey inananlar, yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin! Onlar, birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, o onlardandır. Şüphesiz Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez. Kalplerinde hastalık bulunanların, "Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz." diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Belki Allah, fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar içlerinde gizlediklerine pişman olurlar. (O zaman) inananlar: "Bunlar mı o, bütün güçleriyle sizinle beraber olduklarına yemin edenler?" derler. Bütün çabaları boşa gitmiş, kaybedenlerden olmuşlardır.» (Mâide, 51-53)

Müfessirler, "Kalplerinde hastalık bulunanlar"ın; Kur'ân'ın sakındırmasına rağmen kendilerini garantiye almak amacıyla yahudilerle antlaşma yapan münafıkların bir grubu olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Âyetler, münafıklarla yahudiler arasındaki planlara, tezgahlara ışık tutmaktadır. Daha önceki âyetlerin değindiği dostluklarının devam ettiğini ve onların bu tutumlarında ısrar ettiklerini göstermektedir.

4- «(Savaştan geri kalanlar arasında) zarar vermek, (Hakkı) tanımamak ve mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Rasulü'yle savaşmış olan (adamın gelmesini) gözetmek için bir mescit yapanlar da var. "İyilikten başka bir niyetimiz yoktu." diye de yemin edecekler. Halbuki Allah onların yalan söyediklerine şahitlik eder. Orada asla namaz kılma. Ta ilk günden takvâ üzere kurulan mescit elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever. Yapısını Allah'tan korku ve rıza üzerine kuran mı hayırlıdır, yoksa yapısını bir uçurumun kenarına kurup onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah zalimler topluluğunu (doğru) yola iletmez. Yaptıkları bina, yüreklerinde bir kuşku olup kalacaktır; ta kalpleri parçalanıncaya dek. Allah bilendir, hikmet sahipidir.» (Tevbe, 107-110)

Alimlerin çoğu, Kur'ân'ın nitelemesi ile bir bütünlük arzeden ve siyer tarihinde "Dırar Mescidi" olarak bilinen bu mescidi inşa edenlerin Kuba semtinde oturan münafıklardan bir grup olduğu görüşündedir. Aynı semtte bazı samimi müslü-

manlar da oturuyordu. Bu semtte yaşayan samimi müslümanlardan bir grup Rasulullah'ın Mekke'den hicret ettiği zaman namaz kıldığı ve bir süre orada kaldığı yerde bir mescit yaptırmak için izin istemişti. Onlar, Peygamber Mescidi'nden uzak olmaları nedeniyle kış günlerinde soğukta ve geceleyin orada namaz kılmak için istemişlerdi bu mescidin yapımını. Allah'ın Rasul'ü de onlara izin vermişti. Ebu Amir adında bir Arap rahip, Rasulullah ile tartışmış ve O'nunla savaşacağına dair yemin etmişti. Müslümanlar Mekke'nin fethinde ve Huneyn gününde zafer kazanınca, kendi toplantılarına merkez olacak bir mescidin Kuba semtinde yapılması için münafıklarla bir plan hazırladı. Münafıklara kendisinin Bizans'a gidip gelmesini beklemelerini söyledi. Kendisi, Rasul'e ve müslümanlara karşı birtakım komplolar kuracağını söylüyordu. Allah'ın Rasulü'nden Kuba Mescidi gibi bir mescidin yapımı için izin istediler. Allah'ın Rasul'ü de onlara izin verdi. Rasulullah'tan, mescitlerinde namaz kılması için ricada bulundular. Rasulullah da Tebük Savaşı'ndan döndükten sonra orada namaz kılacağına söz verdi.

Âyetlerde, gizli bir dayanışma hareketinin varlığı açık bir şekilde sergilenmiştir. Bunun rivâyetlerle uyuşmayan bir tarafı yoktur. Yine rivâyetlere göre bu âyetler, Tebük Savaşı esnasında inmiştir. Rasulullah, daha yolda iken mescidin bina edilmesindeki kötü niyeti öğrendi. Medine'ye döner dönmez bu mescidi yıkması için bir kuvvet gönderdi. Âyetlerin muhtevasından anlaşıldığına göre bu âyetler, münafıkların zayıfladığı ve hareketlerinin sönükleştiği bir sırada inmiştir. Zira bu âyetlerden sonra Rasul'e gelmişler ve niyetlerinin temiz olduğuna inandırmaya çalışmışlardır.

5- «Kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarına dönenlere, şeytan (günah işlemeyi) kolaylaştırmış ve onları dayanılmaz arzulara düşürmüştür. Bu böyledir. Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara, "Bazı hususlarda size itaat edeceğiz." dediler. Oysa Allah, onların gizlediklerini biliyor.» (Muhammed, 25-26)

İkinci âyet, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara -ki onlar yahudilerdir- uyacaklarına ve kuracakları tuzaklarda kendileriyle beraber olacaklarına söz veren münafıklara yönelik bir işaret içermektedir. Rahatlıkla anlaşıldığı gibi bu tabloda apaçık bir gizli dayanışma vardır. "Gizledikleri" ifadesi, münafıklarla yahudilerin

Rasulullah ve İslam aleyhine gizli toplantılar düzenleyip beraber planlar kurduklarına ışık tutmaktadır.

6- «Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu dost edinenlere bakmadın mı? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar. Allah onlar için çetin bir azap hazırlamıştır. Onlar ne kötü işler yapıyorlar. Yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Onlar için küçük düşürücü bir azap vardır.» (Mücadele, 14-16)

Münafıkların adı burada geçmemekle birlikte sûrenin başka âyetlerinde bu sıfatların münafıklara ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çoğunluğa göre, burada eleştirilenlerin onlar olması, âyetlerden sonra gelen ağır suçlamalar ve "onlar ne sizdendirler, ne de onlardan" cümlesi, burada söz konusu edilenlerin Allah'ın gazabına uğrayanlar olduğunu, onların Arap olmadığını, çoğunun yahudi olduğunu açıkça gösteriyor.

Münafıkların, gizli dayanışmalarından dolayı suçlandıkları, onların bu tutumlarını inkâr ettikleri ve öyle olmadıklarına dair yalan yere yemin ettikleri ortaya çıkıyor. Naklettiğimiz diğer âyetlerin de değindiği gibi münafıkların diğer konulardaki tutumları da hep böyle olmuştur.

Bu konuyu tamamlamak için "yahudiler" bölümünde vereceğimiz Haşr: 11-14; Bakara, 14 ve Mâide, 51-53. âyetlerini de bu tür komplolara ışık tuttukları için hatırlatmalıyız. Bu âyetler yahudiler ile olduğu gibi, konumuzla da doğrudan ilgilidir.

C) SAVAŞ KARŞISINDA MÜNAFIKLAR

1. Savaş Çağrısına Karşı Tavırları

Âl-i İmran Sûresi'nde konuyla ilgili şöyle bir âyet vardır:

1- «Ey inananlar, siz, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere ya da savaşa çıkan kardeşleri için; "Eğer bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve vurulmazlardı." diyenler gibi olmayın. Allah, onların bu sözlerini, kalplerine (onulmaz) bir hasret (yarası) olarak koyacaktır. Yaşatan da, öldüren de Allah'tır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.» (Âl-i İmran, 156)

Bu âyet Uhut Savaşı'yla ilgili bir sahneyi açıklamakta, münafıkların ve bazı samimi müslüman grupların bu olayda takındığı tavırları dile getirmektedir. Âyet, genel bir değerlendirme niteliğindedir. Sanki onların doğal bir şekilde ve yer yer tekrarlanan bir tutumuna işarette bulunmaktadır. Yani münafıkların, cihatta şehit düşen ya da seferlerde ölen müslüman ailelerin üzüntülerini daha da artırmak amacıyla şehitlerin ve ölülerin sahiplerine gelip, "Eğer onlar müslümanlarla birlikte savaşa çıkmamış olsalardı ne ölür, ne de öldürülürlerdi." dedikleri anlaşılmaktadır. Açıktır ki, bu tavırda çirkin bir tuzak ve müslümanları cihada katılmaktan yıldırma amacı vardır. Âyet, "yeryüzünde sefere çıkan"larla; Rasulullah tarafından herhangi bir görevle görevlendirilip uzak yere gittiklerinde orada vefat eden mü'minlerin kastedildiklerine ışık tutuyor. Çünkü münafıkların planları ve yıldırmaları ancak bu tür durumlarda geçerli olabilirdi. Büyük önem taşıyan seferlerde, zaten insanların bundan kendi iradeleriyle geri kalmaları söz konusu değildi. Bu büyük seferler sırasında üzüntüleri ve düzenbazlıkları yayma olanağı da yoktu.

Nisâ Sûresi'nde konuyla ilgili âyetler:

2- a) «Ey inananlar, (uyanık bulunup) korunma tedbirlerinizi alın, bölük bölük ya da hep birlikte savaşa gidin. İçinizden bir kısmı var ki, pek ağır davranır. Eğer size bir felaket erişirse, "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım." der. Eğer Allah'tan size bir nimet erişirse, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi, "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı kazansaydım!.." der.» (Nisâ, 71-73)

b) «Kendilerine, "Ellerinizi (savaştan) çekin, namazı kılın, zekatı verin!" denilenleri görmedin mi? Kendilerine savaş yazılınca hemen içlerinden bir grup, insanlardan, Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla korkmaya başladılar. "Rabbimiz, niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı?" dediler. De ki: "Dünya geçimi azdır, korunan için ahiret daha iyidir? Size en ufak bir haksızlık yapılmaz."» (Nisâ, 77)

c) «"Peki" derler, ama yanından ayrılınca içlerinden bir takımı geceleyin, (gündüz) söylemiş olduğunun tersini kurar. Allah, onların geceleyin düşünüp kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma, Allah'a dayan. (Sana) vekil olarak Allah yeter.» (Nisâ, 81)

Birinci grup âyetler, münafıkların, insanları cihad çağrısına uymaktan alıkoyduklarına ve onların başına bir belâ ve bir felaket gelmesi için sinsice beklediklerine işaret etmektedir. Bu da, onların münafık olduğunu ve bu yaptıklarının samimiyet ve imandan kaynaklanamayacağını, onların tüm amaçlarının rahat ve güven kazanmak ve kurtulmak olduğunu gösteriyor. 77. âyet, cihad farz kılınıp cihada çağrıldıklarında onların kaçtıklarına işaret ediyor. 81. âyet ise cihada çağrıldıkları zamanki konumlarını gözler önüne seriyor. Bunlar, bazı zamanlar Rasulullah'a, onun emrini dinleyip, ona itaat edeceklerini açıkça ifade ediyorlardı. Ancak onun yanından ayrıldıkları anda sözlerini çiğniyor, ayrılığa ve geri kalmaya yandaşlık yapıyorlardı.

3- a) «Yakın bir dünya menfaati ve orta bir yolculuk olsaydı, elbette sana tabi olurlardı. Fakat güç aşılacak mesafe, kendilerine uzak geldi. Bir de, "Gücümüz yetseydi, sizinle beraber çıkardık!" diye Allah'a yemin edecekler. Boşuna kendilerini mahvediyorlar. Allah, onların yalancı olduklarını biliyor. Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler

sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin? Allah'a ve ahiret gününe inananlar; mallarıyla, canlarıyla cihad etmeleri hususunda senden izin isteyip geri kalmazlar. Allah, takvâ sahiplerini bilir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri kuşkuya düşmüş ve şüpheleri içinde bocalayıp duranlar, senden izin isterler." (Tevbe, 45)

b) «Allah'ın Rasulü'nün arkasından oturmakla sevindiler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten hoşlanmadılar; "Sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı!» (Tevbe, 81)

c) «"Allah'a inanın, Rasulü'yle beraber cihad edin." diye bir sûre indirildiği zaman içlerinden servet sahipi olanlar, senden izin istediler. "Bizi bırak, oturanlarla beraber oturalım." dediler. Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, kalpleri mühürlendi, artık onlar anlamazlar.» (Tevbe, 86-87)

d) «Özür bahane eden bedeviler, kendilerine izin verilsin diye geldiler; Allah'a ve Rasulü'ne yalan söyleyenler oturdular. Onlardan inkâr edenlere acı bir azap erişecektir.» (Tevbe, 90)

Ayrıca Bkz: (9/46-49; 82-83; 93-96)

Münafıkları eleştirme, düşmanca tutumlarını belirtme yönündeki bu âyetler, bu tutumlara yakın bir dizi tabloya ışık tutuyor. Onlar ancak yolculuğun basit, tehlikenin uzak olduğu durumlarda Rasulullah'a uymuş ve onunla birlikte sefere çıkmışlardır. Durum tersine döndüğündeyse, bu sefere güçlerinin yetmeyeceğini mazeret olarak ileri sürmüş, yalancı oldukları halde defalarca yemin etmişler böylece bir taraftan Rasulullah'tan savaşa katılmama izni istemişler, diğer taraftan kitleleri savaşa katılmaktan alıkoymaya çalışmışlardır. Allah ve Rasul'ü insanları ne zaman cihada çağırsa, zengin ve servet sahipi olanlar hemen Rasulullah'a koşuyor ve kendilerini Medine'de bırakmasını istiyorlardı. Bazı âyetlerden anlaşıldığına göre, Allah'ın Rasulü onların kötülük, fitne ve alıkoymalarından, onlarla çeşitli sağlam ilişkileri bulunan samimi kimselerin de etkilenmelerini engellemek için onlara izin veriyordu. Daha önce bedevi Araplardan da münafıkların bulunduğunu söylemiştik. Tevbe Sûresi'nin son iki bölümünde de bedevi münafık Arapların cihad hareketine ve cihada çağrı karşısın-

daki tutumlarının Medineli münafık yoldaşlarının tutumlarıyla paralel olduğuna işaret edilmiştir.

4- «İnananlar, "(Cihad hakkında) bir sûre indirilmeli değil miydi?" derler. Fakat hükmü açık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde hastalık olanların, sana ölümden bayılıp düşen kimsenin bakışı gibi baktıklarını görürsün. Onlara uygun olan itaat ve güzel söz söylemektir. İş ciddiye bindiği zaman (cihad isteklerinde) Allah'a sadık kalsalardı, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Demek iş başına gelecek olursanız, yeryüzünde bozgunculuk yapmanız, akrabalık bağlarını kesmeniz sizden beklenir değil mi? Onlar öyle kimselerdir ki, Allah onları lanetleyip sağır yapmış, gözlerini kör etmiştir.» (Muhammed, 20-23)

Birinci âyet, cihadı emreden bir sûrenin inişi sırasındaki korkaklığı mükemmel bir şekilde ortaya koyarken, samimi müslümanların bu tür emirleri gönülden istediklerini ortaya koymaktadır.

Diğer âyetler ise, korkaklıkları nedeniyle münafıkların tavırlarını eleştirmektedir. Bu hareketin, ülkelerin yıkılışına, ilişkilerin kesilmesine neden olacağına dikkat çekmektedir. Çünkü bu tavır düşmanı cesaretlendirmekte ve teşvik etmektedir.

2. Savaş Eylemine Karşı Tavırları

1- «İki topluluğun karşılaştığı gün, sizin başınıza gelen, ancak Allah'ın izniyle olmuştur ki, (O), inananları bilsin (deneyip ortaya çıkarsın). "Allah yolunda savaşın, ya da savunun" dendiği halde, "Eğer savaş (olacağını) bilseydik, sizinle gelirdik." dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlar. Halbuki Allah, içlerinde sakladıkları şeyi çok iyi bilmektedir. (Savaştan geri kalıp) oturarak, kardeşleri için, "Bizim sözümüzü tutsalardı, öldürülmezlerdi." diyenlere söyle: "Eğer doğru iseniz, o halde ölümü kendinizden savın!.."» (Âl-i İmran, 166-168)

Bu âyetler, müslümanların birçok acılarla karşılaştığı ve birçok belalarla yüz yüze geldiği Uhut Savaşı'ndan sonra inmiştir. Birinci âyet, Uhut Savaşı'nda münafıkların tutumuna ışık tutuyor. Âyetten anlaşıldığı kadarıyla münafıklar Allah yolunda cihad etmek için or-

duya katılmaya çağrılmışlardı. Onlar ise savaşın yapılacağını sanmadıklarını, şâyet savaşın çıkacağını kesin bilseler kendileriyle savaşa çıkacaklarını ileri sürerek geri kalmışlardı. Halbuki yalan söylüyorlardı. Gerçekte ise müslümanları yalnız bırakmak, savaştan kaçınmak ve müslümanların başına kötülüklerin gelmesini gözetlemek amacıyla geri kalmışlardı. İkinci âyet ise, savaş sonrasında onların başka bir tutumuna açıklık getiriyor. Buna göre onlar, çirkin emeller peşine takılmış ve şehit ailelerinin üzüntüsünü artırmak amacıyla, "Onlar bize uysalardı ve bizim geri kaldığımız gibi geri kalsalardı, elbette öldürülmezlerdi." demişlerdi. "Şâyet bize uysalardı..." cümlesinde, savaş öncesi bir tutuma işaret ediliyor.

Anlaşıldığı kadarıyla onlar, savaştan geri kalmakla yetinmiyorlar, aksine kendilerine akrabalık ve taraftarlık bağlarıyla bağlı olan diğer samimi kişileri de savaştan geri bırakmaya çalışıyorlardı. Fakat samimi müslümanlar onlara kulak asmıyordu.

2- «Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın, hani bir zaman size ordular gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı görmektedir. Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler kaymış, yürekler (korkudan) hançereye dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı. Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, "Allah ve Rasul'ü, bize sadece boş vaadlerde bulundu" diyorlardı. Onlardan bir grup da demişti ki: "Ey Medine halkı! Artık size duracak yer yok, (haydi evlerinize) dönün." Onlardan bir topluluk da: "Evlerimiz açıktır." diyerek peygamberden izin istiyordu. Oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer (Medine'nin) her yanından onların üzerine gelinseydi de kendilerinden karışıklık çıkarmaları istenseydi, bu harekete katılırlardı; bunu yapmakta fazla gecikmezlerdi. Oysa arkalarına dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorumlu idiler. » (Ahzab, 9-15)
Ayrıca Bkz: (33/16-20)

Bu âyetler, Hendek Savaşı'ndan sonra, savaşta geçen olaylarla ilgili olarak inmiştir. Âyetler savaş ortamında münafıkların tutumlarına ve çevirdikleri entrikalara ışık tutan tabloları veriyor. Bu âyetlerin, olayla ilgili olarak inen âyetlerin çoğunu oluşturduğunu düşündü-

ğümüzde, âyetlerin onları eleştirmek ve özellikle ayıplarını deşifre etmekle alakalı olarak indiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

İlk üç âyet, Ahzab ordularının gelişine ve bu orduların çokluğu nedeniyle müslümanların duyduğu üzüntünün şiddetine; bu ortamda münafıkların komplolarına ve halkı alıkoyma hareketlerine ışık tutuyor. Doğaldır ki, söz konusu şiddetle birlikte acılar da aynı oranda büyük oluyordu. Buna şunu da eklemek gerekir ki, bu savaş tehlike açısından Medine'nin ve müslümanların hedef olduğu en büyük tehlikeydi. Şâyet Allah'ın desteği ve Rasulü'nün korkusuz sebatı olmamış olsaydı, İslam büyük yara alacaktı. Bu ordular Rasulullah'ın neredeyse öldürüleceği Uhud Savaşı'ndan sonra gelmiştir. Bu da münafıkların takındığı tavırların, yıldırma çabalarının daha tehlikeli boyutlara ulaşmasını, daha büyük üzüntülere, rahatsızlıklara neden olmasını sağlamıştır.

Dördüncü âyet, münafıkların, Allah ve Rasulü hakkında, sözlerini açıkca söyleme cesaretini gösterdiklerini anlatıyor. Bu ortamda münafıklar, kendilerine vaadedilen zaferin bir hayalden ya da insanları kandırmaktan başka bir şey olmadığını açıkça ifade ediyorlardı. Onlara bu sözü söyleme cesaretini ortamın kritik oluşundan alıyordu.

Beşinci âyet, münafıkların Medine halkını savaştan alıkoymalarını, onları korkutmalarını ve Medine'ye geri dönmeleri çağrısında bulunmalarını dile getiriyor. Ve yine onların evlerini korumak bahanesiyle dönmek için Rasulullah'tan izin istemelerine, yalan yere evlerinin düşmanlara karşı açık, korunmasız olduğunu iddia etmelerine ilişkin ikinci bir tabloya yer veriyor. Bu âyet ve ondan sonra gelen âyet onların pratik tavırlarını açıklıyor. Buna göre münafıklar, kaçmaktan başka bir şey istemiyorlardı.

Düşman, Medine'ye galip gelmiş bir şekilde girip onlardan küfürlerini açığa vurmalarını, ya da karışıklık çıkarmalarını istese, durmaksızın hemen düşmanların bu isteklerini yerine getirirlerdi. Münafıklar, Uhud Savaşı'ndan geri kalışlarından sonra Rasulullah'la sözleşmiş ve bundan sonra asla kaçmayacaklarına Allah'ı şahit tutmuşlardı. 7. âyet onların verdiği bu sözü iğneleyici ve azarlayıcı bir yöntemle hatırlatıyor.

Dokuzuncu âyette, bulunulan ortamda takındıkları tutuma başka bir işaret vardır. Âyetten anlaşıldığına göre, münafıklardan

bazıları insanları alıkoymak için Rasulullah'ın ordusuna katılma düşüncesini ileri sürüyorlar ve savaşa özel bir grup olarak katılmak istediklerini kanıtlamak için kavminin gençlerini ve yakınlarını kendilerine katılmaya çağırıyorlardı. Savaşa aktif bir şekilde katılmaya, düşmanla çarpışmaya niyetleri yoktu.

Onuncu âyette, onların halini tasvir eden başka bir açıklama vardır. Onlar cimri kimselerdi. Onlara bir tehlike geldiği zaman -âyetin çok çarpıcı bir şekilde tasvir ettiği gibi- müthiş bir korkuya kapılırlardı. Korkuları gittiğindeyse, amansız bir şekilde tenkide yönelirler ve alabildiğine küstahlaşırlardı. Aslında her hayırlı şeyden uzaktılar.

Âyetlerin sonuncusu olan on birinci âyette, münafıkların başka bir tavrına değiniliyor. Anlaşıldığına göre, onlara; "Ahzab orduları, istediklerini elde edemeden Medine'yi terk etmişlerdir." denildiği zaman, buna inanmamışlardı. Burada münafıkların korkaklıktan kaynaklanan farazi bir tutumuna işaret ediliyor. Buna göre, olaki Ahzab orduları ikinci kez Medine'ye gelseler, Medine'den uzak bir çölde olmayı arzulayacaklar, olayı görmek ve tehlikelere düşmek istemeyecekler, yalnızca uzaktan haber almakla yetineceklerdi. Âyet, onların müslümanlarla beraber olmaları halinde de savaşmayacaklarını ve burada kimseye yararlarının olmayacağını belirtmiş olmaktadır.

3- «İki yüzlülük edenleri görmedin mi, Kitap Ehli'nden inkâr eden kardeşlerine, "Eğer siz (yurdunuzdan) çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız, sizin aleyhinize hiç kimseye itaat etmeyiz. Şâyet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz." derler. Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder. Andolsun eğer onlar, çıkarılsalar, (bunlar) onlarla beraber çıkmazlar; eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler, yardım etseler bile arkalarına dönüp kaçarlar, sonra (bir daha) kendilerine de yardım edilmez.» (Haşr, 11-12)

Bu âyetler, Beni Nadir yahudilerinin Medine'den çıkarılmasından sonra inen Haşr Sûresi âyetlerindendir. Münafıkların lideri Abdullah b. Ubeyy ve kabilesi bu yahudilerin müttefikleriydi. Allah'ın cezasını hak edip Allah'ın Rasul'ü onları kuşattığında, münafıklar yahudilere haber göndererek dayanmaları için cesaretlendiriyor, savaşta ve çıkarılması esnasında kendilerine destek vereceklerine

söz veriyorlardı. Âyetlerde bir yandan münafıkların entrikalarına, diğer yandan onların da müslümanlar ile yahudiler arasında meydana gelen savaşta takındıkları tavırlarına ışık tutuluyor.

4- Daha önce naklettiğimiz Tevbe Sûresi'nin 42, 47, 48 ve 83. âyetlerinde münafıkların cihada karşı tavırlarını anlatan bölümler vardır ki, onlar bu konumuzla da ilişkilidir. Bu diziyi tamamlamak için onlara da işaret etmekte yarar vardır.

42. âyet, münafıkların, yolculuk yakın, savaş kolay ve güvenli olduğu zaman çağrıya uyduklarını ve cihad hareketlerine katıldıklarını bildirmektedir. 83. âyet ise, savaştan geri kalmaları, kaçmaları ve insanları vazgeçirmeleri nedeniyle münafıkların savaşa ve düşmanla çarpışmak için çıkmalarına Rasulullah'ın izin vermemesini bildiren bir emir içermektedir. 47 ve 48. âyetler de cihad hareketlerinde münafıkların gerçek hallerini nitelemektedir. Münafıklar savaşa çıktıklarında bile, fitnenin yayılması, üzüntü, keder, sıkıntı ve kötülüklerin körüklenmesi için ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı. Onların bu çalışmaları, aralarında birtakım bağlar bulunması nedeniyle onları dinleyen bazı müslümanları da etkiliyordu. İkinci âyette, münafıkların gerçek durumunu anlatan ve birinci âyetle uyum sağlayan yaşanmış bir tutuma işaret vardır. Onlar, müslümanlar arasında gedikler açmak ve sorunlar çıkarmak için durmadan çalışıyorlardı. Bu olumsuz tavırları hoş görülmemesine ve onlardan hoşnutsuz olunmasına rağmen; Allah'ın dini üstün gelinceye ve İslam'ın gücü ağır basıncaya kadar hep aynı şekilde sürdürülmüştü.

Tevbe Sûresi'nde münafıkların pratik cihad eylemlerine karşı tutumlarına ilişkin birtakım âyetler vardır:

5- «Sana bir iyilik ulaşsa (bu), onların hoşuna gitmez ve eğer sana bir kötülük ulaşsa, "Biz önceden başımızın çaresine baktık." derler. Sevinerek döner (gider)ler. De ki: "Allah, bizim için ne yazmış ise ancak bize o ulaşır, bizim sahipimiz O'dur. İnananlar Allah'a dayansınlar. De ki: "Bize yalnız iki iyilikten birini gözetlemiyor musunuz? Ama biz, Allah'ın size ya kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azap ulaştırmasını gözetliyoruz. Haydi gözetin, biz de sizinle beraber gözetenleriz." De ki: "İster gönüllü, ister gönülsüz sadaka verin; sizden kabul edilmeyecektir. Çünkü siz yoldan çıkan bir kavimsiniz."» (Tevbe, 50-53)

Bunlar da, bazı yönlerden cihad olayları ile bağıntılı tablolardır. İlk tablo münafıkların, müslümanların başına belaların gelmesini beklediklerini, onlara gelen bir fetihten dolayı fenalaştıklarını hikâye etmektedir. Âyetlerin bu anlatımları, görüldüğü gibi, cihad hareketleri sırasında münafıkların amansız tutumlarının müslümanlar üzerinde bıraktığı etkiyi göstermektedir.

53. âyetse, münafıkların Tebük Savaşı'nda mali destekle kendilerini savaştan kurtarmaya çalıştıklarını bildirmektedir. Bu durumda Allah'ın Rasul'ü, bu teklifi reddetmeyi düşünmüş ve âyet de bu reddedişin nedenini bildirmiştir. Bu gerçekten önemli bir husustur. Öyle anlaşılıyor ki, bu malın onlardan kabul edilmesi, iyi niyet sahipi olduklarına ve ileri sürdükleri asılsız mazeretlerinin doğru olduğuna bir delil gibi gösterilip kötü niyetlerine alet edilebilir.

Tevbe Sûresi âyetlerinden birisi de şudur:

> «Bedevi Araplardan kimi de var ki, verdiğini angarya sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini gözetler. (Gözettikleri) o kötü bela onların başına gelsin. Allah işitendir, bilendir.» (Tevbe, 98)

Âyet, bedevi Arapların münafıklarından söz etmektedir. Bu münafıklar kendilerinden alınan yardımları, sadakaları ve zorunlu yükümlülükleri bir angarya olarak kabul ediyorlardı. Onlar bunu inandıklarından ya da Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla değil, kurtulmak için yapıyorlardı. Bu zorunlu yükümlülüklerden kurtulmak için müslümanların başına belâların gelmesini gözetiyorlardı.

6- Daha önce Münafikun Sûresi'nin 8. âyetini nakletmiştik. Bu âyette, Rasulullah'ın bir savaşı esnasında münafıkların tutumlarıyla doğrudan ilişkili bir açıklama vardır. Bu âyetin açıklanmasıyla ilgili rivâyetlerde deniliyor ki; ensarın Hazrec kabilesinden bir kişiyle Kureyşli bir adam birbirlerine sataştılar. Her ikisi de cahiliyenin kabilecilik ve milliyetçilik geleneği üzere kendi kavimlerini yardıma çağırdılar. Neredeyse büyük bir çatışma baş gösterecekti. Bunun üzerine münafıkların lideri Abdullah b. Ubeyy öfkelenerek cahiliye tutkusuyla yemin etmiş ve "Medine'ye döndüğümüzde, onurlu kimseler alçakları oradan çıkaracaktır." demişti. Herhalde kendisinin şerefli olduğunu sanıyordu. Âyet bir yandan münafıkların zaman zaman Rasulullah'ın savaşlarına katıldıklarını, diğer

yandan da onların bu savaşlar esnasında müslümanların safları arasında karışıklık çıkarmaya çalıştıklarını açıklamaktadır.

Şüphe yok ki onlar -kendilerinin gerçek durumunu açıklayan Tevbe Sûresi âyetlerinin birinde (42. âyet) değinildiği gibi- ancak kolay bir kazanç ve normal bir yolculuk olduğunda savaşa katılıyorlardı.

Rasulullah'ın hayatında; Uhud, Beni Nadir, Hendek ve Tebük gibi önemli cihad hareketlerinde sürekli olarak müslümanları yalnız bırakmış ve onları yıldırmaya çalışmışlardır. Özellikle Uhud ve Hendek savaşlarındaki tutumları diğerlerine oranla daha tehlikeli, daha korkunç ve daha çok etkili olmuştur. Bu savaşların birincisinde müslümanlar büyük bir tehlike atlatmış, ikincisindeyse İslam'a ve müslümanlara büyük darbe indirebilecek bir kasırgayla yüzyüze gelmişlerdir.

Açıktır ki, bu tutumları, onlar hakkında inen Kur'ânî direktiflerin hikmetini aydınlatıcıdır. Münafıkların ilk üç olayda, bir ölçüde güçlü olduklarından, Rasulullah'ın ve müslümanların onlara karşı başka bir tavır takınmalarının hemen hemen imkanı yoktur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Medine Döneminde Yahudiler

A) GİRİŞ

Yahudilerin, Medine döneminde değişik açılardan önemli bir yeri vardır. Bu da bu bölüme özel bir önem kazandırmaktadır. Ayrıca yahudilerin, Rasulullah (s) ile -ilk çatışan kesim olmasa da- ilk olarak çatışanlar arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz. Yine yahudiler, Medenî âyetlerde büyük bir yer işgal etmişlerdir. İkinci aşamada gelen sûrelerden ayrı olarak Bakara, Âl-i İmran, Nisâ ve Mâide Sûreleri'nde yoğun biçimde ele alınmışlardır. Herhalde yahudilerin Rasulullah ile ilk çatışan kesim olduğunu gösteren delillerden biri de iniş sırasına göre Medine'de ilk indirilen sûre olan Bakara'nın baş tarafında yer alan âyetlerdir. Münafıklarla ilgili âyetlerin yer aldığı bu âyetler grubu sûrenin başta inen bölümleridir. Burada yahudilerden söz edilmiş olması bu düşmanlığın ne kadar erken bir dönemde başladığına dair bir fikir verebilir. Bakara'da münafıklardan söz eden âyetlerden biri şöyledir:

«İnanmış olanlara rastladıkları zaman; "inandık" derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman; "Biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler.» (Bakara, 14)

Tefsir bilginlerinin çoğunluğu "şeytanlar"ının yahudiler olduğunu söylemişlerdir. Bu ise, münafıkları iki yüzlülüğe teşvik eden ya da aldatma tutumlarında onlara cesaret veren kesimin yahudiler olduğunu ve onların bu eylemlerinin Rasulullah ve müslümanlar tarafından biliniyor olabileceğini göstermektedir.

Bakara Sûresi'nin sözkonusu ilk bölümlerinde, yahudiler ve yahudilerin ahlakıyla bağıntılı bulunan uzun bölümlerin baş tarafında onlara yönelik bir hitap daha vardır:

«Ey İsrâiloğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun! Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirmiş bulunduğum (Kur'ân)a inanın ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın, benim âyetlerimi

birkaç paraya satmayın ve benden sakının. Bile bile gerçeği bâtılla bulayıp hakkı gizlemeyin.» (Bakara, 40-42)

Âyetler, yahudileri, kitaplarını doğrulayıcı olarak inen Kur'ân'ı inkâr edenlerin ilki olmamaları, bildikleri halde gerçeği bâtılla karıştırmamaları, gizlememeleri ve ondan yüz çevirmemeleri için uyarmış ve sakındırmıştır. Bu hitap, açık bir şekilde, yahudilerin sözünü ettiğimiz ilk tutumlarına işaret etmektedir.

Yahudiler, çok uzun zamandan beri Medine'yi ve Şam yolu üzerine düşen bölgeleri kendilerine bir hicret yurdu ve yerleşim bölgesi olarak kabul etmişlerdi. Sayılarının çokluğu, geniş servetleri, ziraat, sanat ve ticaret alanlarındaki maharetleri ve ilahi bir kitaba sahip olmalarından, peygamberlerle, daha önce yaşamış uluslarla ilişkilerinden ve onlardan haberdar olmalarından kaynaklanan dini ve bilimsel konumları, kendilerine çevrede bir saygınlık kazandırmış ve ileri düzeyde bir etkinlik sağlamıştı.

Dini ve bilimsel konumlarına ilişkin olarak birinci ciltte açıkladığımız birçok Kur'ân âyetinin verilerine göre; bu, yahudileri öğretici, aydın, danışman ve dahası Medine halkının yargıcı konumuna getirmişti. Bundan dolayı yahudilerin saygınlığı, problemleri çözmede etkin bir rolü ve kuvveti, olayların tahlili, düşmanlıklara son verilmesi konularında etkinlikleri bulunuyordu. Yine onlar bu durumları değerlendirerek her şeyden faydalanıyor ve seçkin bir konum elde ediyorlardı. Böylece Arap hayatıyla kaynaşmışlar, Arap komşularıyla karşılıklı iyi ilişkiler ilkesi çerçevesinde temasa geçmişlerdi. Bu, onların durumlarının sağlamlaşmasını ve varlıklarının güçlü ve sağlam bir şekilde yerleşmesini artıran faktörlerden biri oldu. Öyleki onların zarar verici inkârcılık, şüphecilik ve düşmanlık tutumları apaçık ortada olmasına rağmen yahudilerin dost tutulmaması yasağının âyetlerde defalarca tekrarlanmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Daha önceki bir bölümde, birtakım âyetlerden yola çıkarak açıkladığımız gibi, yahudiler bir Arap elçinin geleceğini müjdelemelerine -sağlıklı rivâyetlerin belirttiğine ve âyetlerin de desteklediğine göre- Rasulullah'ın Medine'ye yerleşmesinin ilk zamanlarından beri onlarla bir antlaşma yapmasına, onların din özgürlüğünü, ayinlerini, havralarını, mallarını ve haklarını garantiye almasına, Evs ve Hazrec kabileleriyle daha önceden yaptıkları barış antlaşmalarını

yürürlükte bırakmasına, hainlik yapmamak, azmamak, düşman bir güce yardım etmemek ve kimseyi rahatsız etmemek şartıyla kendilerine destek olacağına, yardım edeceğine, koruyacağına söz vermiş olmasına rağmen[45] onlar Rasulullah'ın Medine'ye gelişinden rahatsız olmuş, orada güçlenmesinden ve davasının Medine'de yayılmasından endişe etmeye, korkmaya başlamışlardı. Üstelik Evs ve Hazrec kabilelerini kendi güçlerini, etkinliklerini, otoritelerini artırmak amacıyla sömürmeye çalıştıklarından kuşku olmamasına karşın sürekli kanlı savaşlardan sonra onların kendilerini toparlamasından, Rasulullah'ın bayrağı altında birleşmelerinden de korkmaya başladılar. Makam ve mevkilerinin sarsılmasından bol bol yararlandıkları, olgun meyvalarını derdikleri imtiyazlarının ellerinden kaçmasından endişeye kapıldılar.

Yahudiler, kendilerinin diğer insanların tümünden daha çok hidâyet üzerinde olduklarını kabul ettiklerinden dolayı, Rasulullah'ın, kendilerini, davetinin alanı dışında tutacağını, bunun Rasulullah'ın dinine girmeleri ve sancağının altında toplanmalarına bir engel teşkil edeceğini sanıyorlardı. Üstelik onlar -aşağıdaki âyetlerden de

---

45 İbn Hişam, İbn İshak'a nispet ederek şunları kaydeder: Rasulullah muhacir Müslümanlar ile Medineli Müslümanlar arasında bir antlaşma metni hazırladı. O metinde Yahudilerle de bir barış ve antlaşma yaptı. Onları dinleri ve malları konusunda serbest bıraktı. Lehlerine ve aleyhlerine birtakım şartlar belirlemişti. İbn Hişam'ın kaydettiği, Rasulullah'ın bu metninde Yahudilerin lehlerine ve aleyhlerine yazılan şartlar şunlardır: «Müslümanlar savaşta oldukları sürece Yahudiler onlara mali destek vermek zorundadır. Çoğunluğu teşkil eden Beni Avf Yahudileri, Hazrec kabilesinden olan ve Beni Avf ile antlaşmalı bulunan tüm Yahudileri temsil eder. Yahudilerin dini kendilerine, Müslümanların dini de kendilerinedir. Kendileri ve köleleriyle birlikte bir bütündürler. Ancak tek başına zulmeden ve günah işleyenleri hariç. Bu durumda onlar kendi başlarına ve aileleriyle sorumlu tutulur. Başkasına dokunulmaz. Beni Neccar Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibidir. -Yine Beni Haris Yahudileri, Beni Saide Yahudileri, Beni Cuşem Yahudileri, Beni Evs Yahudileri, Beni Sa'lebe Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibidir- Yahudilerin sırdaşları da Yahudiler gibidir. Muhammed'in izni olmadıkça onlardan hiç biri onlardan ayrılamaz; bir yaralamanın intikamını alamaz. Her kim adam öldürürse, sonunda kendini ve aile fertlerini sorumluluk altına sokmuş olur; zulme uğrayan müstesna. Muhakkak ki Allah bu işe şahittir. Bir savaş esnasında Yahudiler ve Müslümanlar; herkes kendi harcamalarını karşılayacaktır. Bu antlaşmayı yapan kimselerle savaş açanlara karşı kendi aralarında şüphesiz yardımlaşacaklardır. Onların arasında öğüt, güzel söz ve iyilik esas olacak; kötülük bulunmayacaktır. Hiç bir kimse kendi müttefikinin kötülüğünden sorumlu tutulmayacaktır. Şüphesiz haksızlığa uğrayana yardım edilecektir. Müslümanlar savaşta olduğu sürece Yahudiler onlara mali destek sağlayacaklardır.» Bkz.: c. II, s. 119-122.

anlaşılacağı gibi- Rasulullah'ın kendilerine katılmasını bekliyorlar ve bunun kendilerinin bir hakkı olduğunu sanıyorlardı:

1- "Yahudi yahut hristiyan olandan başkası cennete girmeyecek." dediler... (Bakara, 111)[46]

2- Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça ne yahudiler, ne de hristiyanlar senden razı olmazlar... (Bakara, 120)

3- "Yahudi veya hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız." dediler. (Bakara, 135)

Özellikle Rasulullah'ın, peygamberlerine iman ettiğini, Kur'ân'ın diliyle kitaplarına inandığını ve bunu, davetinin vazgeçilmez parçalarından biri haline getirdiğini ve aşağıda örneklerini verdiğimiz âyetleri okuduğunu gördüklerinde daha da umutlanmışlardı:

1- İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir, onların yoluna uy. (En'âm, 90)

2- And olsun biz Musa'ya da kitap vermiştik. Sakın onun kavuşması hakkında şüphe içine düşme, onu İsrâiloğullarına yol gösteren kılmıştık. Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik. (Secde, 23-24).

3- Andolsun biz, İsrâiloğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları alemlere üstün kıldık. (Casiye, 16)
Ayrıca Bkz: (42/13; 2/285)

Yahudilerin bu zanları boşa çıktı ve Rasul'ün kendilerini de diğer insanlar gibi, dinine çağırdığını gördüler. Hatta Rasulullah, Kur'ân'ın diliyle -daha önce naklettiğimiz Bakara, 40-42. âyetlerinde görüldüğü gibi- zaman zaman özellikle onları İslam'a davet etmiş, davetine karşı olan vurdumduymaz tavırlarını, geri duruşlarını ayrıca engelleyici ve çelişkili tutumlarını eleştirmiştir. Bu tutumlarına ışık tutan âyetlerin çoğunu ve bunlardan başkalarını daha önce incelemiştik, bir kısmını da ileride inceleyeceğiz. Burada onların çelişkilerine değinen âyeti özellikle anıyoruz:

---

46 Bu ve diğer iki âyet Yahudilerle ilgili bir dizi âyetin arasında yer alıyor. Hıristiyanlardan söz edilmesi ise ek bir açıklama türündendir.

«Siz kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?» (Bakara, 44)

Bu anlayış, yahudilerin daha Medine devrinin ilk dönemlerinde İslam davetini reddetmelerine ve davet sahipine kin tutmalarına neden olmuştur. Yahudiler, insanların kendilerinden yüz çevirmeye başladıklarını, Rasulullah'ı en üstün yerde, en büyük yol gösterici ve uyulması gereken liderleri olarak tanıdıklarını gördüler; kendi otoritelerinin, avantajlarının ve üstünlüklerinin tehlikeye girdiğini gördüler. Bu nedenle kendi konumlarını korumak, yahudiliklerini sürdürmek ve İslam çağrısıyla kaynaşmamak istediler. İşte bu tavır, sonuna kadar İslam'ı reddetmelerine, kin beslemelerine, engellemelerine, aleyhindeki entrikalara destek olmalarına büyük etkide bulunmuştur.

Mekki ve Medeni âyetlerin de ışık tuttuğu gibi Rasulullah, kendi çağrısı ile yahudilerin dini ilkelerinin bir temele dayandığı noktasından hareketle; onların kendisine destek olacağını, kendisiyle birlikte hareket edeceklerini, ilk iman eden, doğrulayan ve etrafında yer alan kesimden olacaklarını bekliyordu. Ayrıca Kur'ân, çeşitli vesilelerle ve defalarca kendisinden önceki kitapları doğrulayıcı olduğunu belirtiyor. Yahudilerin o zamana kadarki problemlerini ve üzerinde anlaşamadıkları ihtilaflı noktaları çözüme kavuşturuyordu. Genel olarak Ehl-i Kitab'ı, özellikle de yahudileri Hz. Muhammed (s)'in gerçek peygamber olduğuna şahit gösteriyordu ki, bu şahit gösteriş onlara güvenildiğini ve kendilerinin takdir edildiğini ifade ediyor, Ehl-i Kitap ile müslümanların cephelerinin bir olduğuna parmak basıyordu. Ayrıca Rasulullah, Ehl-i Kitab'ın İslam'a güzelce sarıldıklarını, iyi müslümanlar olduklarını, İsrâiloğulları'ndan birtakım insanların da kendi çağrısına katıldıklarını, davasıyla bütünleştiklerini, davaya gönül veren ve ona destek çıkan bir tutum içine girdiklerini görüyordu. Bu konularla ilgili âyetleri "Mekke Döneminde Ehl-i Kitap" bölümünde kaydetmiş ve bunlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştuk. Rasulullah tüm bu müspet gelişmelere dayanarak onlar hakkında iyi düşünmüştü. Fakat şimdi onların ilk aşamada geri çekildiklerini, ikinci aşamada davasına engel olmaya, hakkı gizlemeye ve hâk ile bâtılı karıştırmaya çalıştıklarını gözleriyle görünce onlar hakkındaki tüm umutlarının yitmesi nedeniyle derin bir şekilde etkilenmişti.

Rasulullah'ın onlar hakkındaki bu umutlarını dile getiren Kur'ân âyetlerini az sonra vermeye çalışacağız.

Kur'ân-ı Kerim'in Medine'de inen bölümleri, yahudilerin müslümanlara karşı olan tavırlarının ne kadar etkili olduğuna, bu düşmanlığın ne kadar ileri götürüldüğüne ve onların icra ettiği fonksiyonun önemine detaylı olarak değinmektedir. Âyetlere göre, yahudiler münafıklarla dayanışma içine girmiş ve onları, üstlenecekleri görevler konusunda cesaretlendirmişlerdir. Hatta münafıklar diye bir kesimin onlar tarafından oluşturulduğunu söylemek bile mümkündür. Yahudiler sürekli olarak onlar arasına kuşku tohumlarını ekmeye çalışmış, bu hareketi geliştirmeye teşvik etmişlerdir. Münafıklarda katılaşma, tuzak kurma ruhunu uyandıran ve onu besleyen kesim sürekli yahudiler olmuştur. Eğer yahudiler olmasaydı münafıkların hareketi gelişmez, güçlenmez ve izlediği tutumunu sürdüremezdi. Müslümanları aşırı şekilde rahatsız edemez ve onlara büyük tuzaklar kurmayı göze alamazlardı. Ayrıca, münafıkların Rasulullah'ın ve müslümanların azılı düşmanları olan Kureyşlilerle işbirliği yapmaları, onlarla dayanışmaya katılmaları, onlarla birlikte savaşa çıkmaları, küfürlerinde diretmelerini sağlamaları ya da Rasulullah ve müslümanlarla doğrudan yaralayıcı eylemlere girişmeleri, onların yollarına engeller koymaları, onların aleyhine bir dizi tuzak, tezgah ve oyun sergilemeleri, davetlerini inkâr etmeleri, onlarla tartışmaları ve kendileriyle alay etmeleri, yahudiler, olmasaydı asla mümkün olmayacaktı. Eğer onların bu destekleri olmasaydı Rasulullah'ın onları bu kadar sert bir şekilde cezalandırmasına gerek kalmayacaktı. Bilindiği gibi Rasulullah'ın cezalandırması onların sonu olmuştu. İleride bunlarla ilgili Kur'ân'ın çizdiği tabloyu vermeye çalışacağız. Burada yahudilerin İslam davetine ve onun gelişmesine, Rasulullah'ın ve müslümanların konumlarına karşı takındıkları olumsuz tavırların ve düşmanlığın önemini ortaya koymak, İslam'ın ve Rasulullah'ın düşmanlarının güçlenmesi için üstlendikleri müspet rolün ne kadar etkili olduğunu belirtmek için başta şu noktalara dikkat çekmek yerinde olur: Rasulullah'ın yahudileri cezalandırmasıyla ve yahudilerin Medine sahnesinden indirilmeleriyle münafıklar güçlerini ve etkinliklerini otomatikman kaybettiler. Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerin değindiği konuma düştüler:

«Sizden olduklarına dair Allah'a yemin ediyorlar. Oysa onlar sizden değiller, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer yahut (barınacak) mağaralar ya da sokulacak bir delik bulsalardı, hemen oraya doğru koşarlardı.» (Tevbe, 56-57)

Halbuki daha önce münafıklar kendilerini güçlü, üstün ve büyük bir kitle olarak görüyor, halkı Rasulullah'a ve ashabına karşı -Münafikun Sûresi'ndeki âyette belirtildiği gibi- olumsuz bir tavır almaya teşvik ediyor; "Allah'ın elçisinin yanında bulunanlara mali destek vermeyin ki, etrafından dağılsınlar" diyorlardı. Yine önceleri münafıklar kendilerinin daha üstün olduklarını düşündüklerinden üstün olanın zayıf olanı Medine dışına çıkaracağına yemin ediyorlardı. Nitekim aynı sûredeki başka bir âyet, onların şöyle dediklerini bildirmektedir: "Eğer Medine'ye dönersek güçlü olan, güçsüz olanı oradan çıkaracaktır..."

İkinci olarak; Kureyş liderlerinin öfkesi de hafiflemiş, bundan böyle müslümanlarla çarpışmayı ve onlarla savaşmayı düşünemeyecek bir konuma gelmişlerdi. Üçüncü olarak; bu olaydan sonra İslam'a yönelenlerin sayısı ciddi bir biçimde artmıştı.

Dördüncü olarak; müslümanların konumu değişti. Böylece Rasulullah müslümanlarla birlikte Mekke'yi ziyaret etmekte bir sakınca olamayacağı kanısına vardı. Rasulullah'ın bu hareketi karşısında Kureyş liderleri onunla barış yapmak ve sonraki sene Kâbe'yi ziyaretine müsaade etmek zorunda kaldılar. Daha ileriki senelerde Rasulullah on bin kişilik bir orduyla Mekke'ye karşı savaşacak, orayı fethedecek ve müslüman olan Arapların birliğini sağlayacak güce kavuşmuş olacaktır. Tüm bu gelişmeler, müslümanların arasında bulunan ve sürekli olarak onlara karşı tezgahlar, planlar geliştirmeye çalışan düşmanlarının İslam'ın yolundan çekilmesi, münafıkların bundan böyle kendilerini teşvik edecek ve cesaretleri sönmeye yüz tuttuğunda onu ateşlendirecek destekçi bir kesimden yoksun kalmasıyla gerçekleşmiştir. Bu esnada Araplar da kendilerini haktan kuşkuya düşürecek, hidâyetten alıkoyacak kimselerle karşılaşmamışlardır. Mekkeliler de, Medineliler de kendilerine destek olacak, ajanlık yapacak ve müslümanları haince arkadan vuracak bir destekçi bulamaz olmuşlardı.

İnsanların Medine'de inen Kur'ân âyetlerinde yahudilerin karakterleriyle ilgili birçok şeyi bugün okumaları gerçekten çok ilginç-

tir. Genel olarak yahudilerin ahlakı, alışkanlıkları, düzenbazlıkları, planları, bencillikleri, üstünlük taslamaları, kendilerini beğenmeleri, başkasının elinde bulunan bütün malları kendilerine helâl saymaları, başkasına yararlı olan hiçbir şeyi harcamaya kıyamamaları, başkasının sevme ve onlara destek olmadaki samimiyetsizlikleri, başkasını yararlandığı her türlü nimeti kıskanmaları; ne kadar alçakca olursa olsun, ne kadar küfür ve günahı içinde barındırırsa barındırsın her türlü vasıtayı kullanmaları, başkasını tuzağa düşürmek ve onları yıkmak, elinde bulundurduğu iyilik ve nimetleri söküp almak için dinin ve sözleşmenin tüm ilkelerini çiğnemeleri, her düzenbazı, münafığı, kıskancı, tezgah peşinde koşan ve sapık olanı vb. sürekli biçimde desteklemeleri, onlara yaltaklık etmeleri vs. gibi karakterlerini bugün de rahatlıkla Kur'ân'dan öğrenebiliyoruz. Bu bölümün değişik konularında, onların karakteristiklerini Kur'ân'dan tetkik edeceğiz. Kur'ân'ın belirttiğine göre bu karakteristikler, yahudilerin nesilden nesile birbirlerine aktardıkları değişmez niteliklerdir. Onun içindir ki, Allah'ın şu âyetteki yemini onlar için yerinde bir yemindir:

«Rabbin, 'elbette ta kıyamet gününe kadar onlara azabın en kötüsünü yapacak kimseler gönderecektir' diye ilan etmişti...» (A'râf, 167)

Allah onları yeryüzünün her tarafına dağıtmakla cezalandırmış olmaktadır:

«Onları yeryüzünde topluluklara ayırdık...» (A'râf, 168)

Kur'ân'ın onlar hakkındaki bu nitelemesi, Peygamber zamanında ve ondan önce yahudilerin bizzat yaşadığı durumdur:

«Nerede olsalar, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğerki, Allah'ın ahdine ve insanların ahdine sığınmış olsunlar, Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu.» (Âl-i İmran, 112)

Üstelik insan, bugün yine yahudilere baktığında ana hatlarıyla bu tablonun aynısıyla karşılaşmakta, onların özel karakteriyle yüz yüze gelmektedir. Yahudilerin özel karakteri, kendilerini tüm uluslardan ve ülke halklarından üstün görerek onlarla sağlıklı bir kaynaşmaya tenezzül etmeyişleridir. Onların çeşitli tezgah, plan ve hilelerle uğraşmaları, inkâra ve tartışmaya yönelmeleri, ortada haklı bir neden yokken başkasının sırtından geçinmeleri, başkasının elinde bulunan nimetlere karşı aşırı şekilde aç gözlülük etmeleri, herkese egemen olmaya, herkesi etkileri altına almaya, bir

anda tüm iplerin üzerinde ve her alanda oynamaya çalışmaları, varmak istedikleri hedefe ulaşmak için her çeşit vasıtayı mübah görmeleri, tüm insanlara düşmanlık etmeleri, onları aldatmaları ve onlarla alay etmeleri, her toplumu ve her yapılanmayı, her yer ve zamandaki düzeni yıkmaya çabalamaları, tüm güçleri kendi bencillikleri, planları, düşmanlıkları ve amaçları doğrultusunda kullanmaları, düşmanlarını teslim alıncaya kadar bitmez tükenmez katı tavırları hep aynı tarzda bugüne dek sürmüştür. Bunun yanı sıra A'râf ve Nisâ Sûreleri'nin âyetlerinde belirtilen "dağıldıkları yeryüzünün" her bölgesinde bu karakterlerini sürdürmeleri yüzünden yeryüzünün her tarafında tüm gözler bunlardan nefret etmiş, bütün gönüller onlardan tiksinmiş, bütün vicdanlar onlardan usanmıştır. Bütün insanlar, onların gölgesinde bunalmış, herhangi bir vesileyle onlardan kurtulmayı gönülden arzular hale gelmiş, insanlar onlarla tüm ilişkilerinde uyanık olmak durumunda olduklarını öğrenmişlerdir. Tüm bu olumsuz gelişmelerin nedeni, yahudilerin veraset yoluyla nesilden nesile taşıdığı ahlaktır. Evet bunların nedeni, insanların -bütün çirkinliği ve kötülüğüyle- onlarda gördüğü bu uygulamadır. Bu yalnız bugün için söz konusu olan bir gelişme değildir. Bu, karakteristik, Rasulullah'ın döneminden başlayıp uzun asırlardan beri tüm nesiller boyunca sürüp gelen bir karakteristiktir. Bu karakteristikleri Tevrat'ın ve tarihi olayların da belirttiği gibi, Rasulullah döneminden önce de vardı. Tarih boyunca değişmeyen bu uygulamayı onların olağan karakteristikleri olarak açıklamaktan başka çare yoktur.

B) YAHUDİLERİN İSLAM DAVETİNE KARŞI TUTUMLARI

1) Tercih edilen görüşe göre, Medine'de ilk inen Kur'ân sûrelerinden ve yahudiler hakkındaki ilk âyetlerden sayılan Bakara, 40-44. âyetleri yahudilerin İslam davetini iyi karşılamadıklarını açıkça göstermektedir. Âyetler, özellikle, Kur'ân'ı ilk inkâr edenler olmamaları, hakkı batılla karıştırmamaları ve bile bile gerçeği gizlememelerini salık vermektedir. İleride sözü; insanlara iyiliği önerip kendilerinin bu iyilik üzerinde yürümediklerine getirmektedir. Bu açıklamalar, bir yönüyle yahudilerin İslam'ın çağrısını güzel karşılamadıklarını, diğer yönüyle de onların bu çağrıyı baştan beri reddettikleri, ona engel olmaya çalıştıklarını düşündürmektedir.

2) Bu âyetleri, Allah'ın, onların ataları üzerindeki nimetlerini hatırlatan, sonra bu atalarının Allah'ın elçilerine, emirlerine ve direktiflerine karşı nasıl inatçı, mücadeleci ve küçük düşürücü tavırlar takındıklarını ve Allah'ın onları cezalandırmasının vs. anlatıldığı uzun bir dizi âyet izlemektedir. Bu âyetler, ayrıca bunların çocuklarının atalarından miras aldıkları karakteristik, ahlaki yapıyı değiştirmemelerine dikkat çekmekte ve Rasulullah'ın üzülmemesi için bir teselliyi de içermektedir. Zira muhatap aldığı yahudilerin ataları, Allah'ın sözünü dinliyor ve onu anladıktan sonra değiştiriyorlardı. Önce inandıkları halde çok geçmeden küfre ve buzağıya ibadete dönmüşlerdi. Âyetler geçmişteki yahudilerden bahsederken sözü çağdaş yahudilere getiriyor. Onların başlıca karakterleri olan nifak, saptırma, tuzak kurma, aldatma, tezgah peşinde koşma, kin besleme, inkâr etme, çelişkiye düşme vb. eylemlerini eleştiriyor. Bu konularla ilgili âyetlerden bazı alıntılar yapıyoruz:

1- Ey İsrâiloğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın. Ve öyle bir günden korkun ki, hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaat da kabul edilmez. Kim-

seden fidye alınmaz ve onlara hiçbir yardım yapılmaz. Sizi Firavun ailesinden de kurtarmıştık ki (onlar), size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlıyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı ve bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı. Sizin için denizi yarmıştık, sizi kurtarmış ve Firavun ailesini boğmuştuk; siz de bunu görüyordunuz. Musa ile kırk gece için sözleşmiştik, sonra siz onun ardından buzağıyı (tanrı) edinmiştiniz. (Kendinize böylece) zulmediyordunuz. Bundan sonra da yine belki şükredersiniz diye sizi affetmiştik. Yola gelesiniz diye Musa'ya Kitap ve Furkan vermiştik. (Bakara, 47-53)

2- Bir zaman da; "Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız." demiştiniz de derhal sizi yıldırım çarpmıştı, siz de bunu görüyordunuz. (Bakara, 55)

3- Hani siz demiştiniz ki: "Ey Musa, biz, yemeğe dayanamayacağız, bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiği sebzesinden, kabağından, sarmısağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın." (Musa): "İyi olanı, daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin, orada size istediğiniz var" demişti. Üzerlerine alçaklık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Öyle oldu, çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. İsyana daldıkları, sınırı aştıkları için bunu hak ettiler. (Bakara, 61)

4- Şimdi siz (ey müminler), bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın sözünü işitirlerdi de düşünüp akıl erdirdikten sonra, bile bile onu değiştirirlerdi. İnananlara rastladıkları zaman; "inandık" derler. Birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman; Rabbimiz katında sizin aleyhinizde delil olarak mı kullansınlar diye mi, Allah'ın size açıkladığını anlatıp duruyorsunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?" derler. Bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor? Onların içinde bir de ümmiler var ki, kitabı bilmezler, bütün bildikleri birtakım kuruntulardır; onlar sadece zan içinde bulunuyorlar. Vay haline o kimselerin ki, kitabı elleriyle yazıp az bir paraya satmak için; "Bu Allah katındandır." derler. Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından ötürü vay haline onların! Bir de dediler ki: "Sayılı bir kaç gün dışında bize asla ateş dokunmayacaktır." De ki: "Allah'tan bir söz mü aldınız -şâyet öyle

ise Allah verdiği sözden caymaz- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?" (Bakara, 75-80)

5- Biz İsrâiloğullarından şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekatı verin! Sonra siz, pek azınız hariç, döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz. Birbirinizin kanınızı dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız!" Siz de bunu kabul etmiştiniz. Ama siz yine birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grubu yurtlarından çıkarıyorsunuz; onlara karşı günah ve düşmanlık yapmakta birleşiyorsunuz, onları çıkarmak size yasaklanmışken (çıkarıyorsunuz sonra da) esir olarak geldiklerinde fidyelerini veriyor (kurtarıyor)sunuz. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka nedir? Kıyamet gününde de (onlar) azabın en şiddetlisine itilirler. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir. (Bakara, 83-85)

Ayrıca Bkz: (2/58-59; 63-66; 67-74; 87-93; 99-101)

Yahudilerin davetin karşısında olmaları durumuna ilişkin olarak Bakara Sûresi'nden aldığımız bu âyetlerle yetiniyoruz. Zira bu âyetlerde bir taraftan onların inkârcı tutumları net bir şekilde aydınlık kazanmakta, öbür taraftan bu tutumlarından kaynaklanan ve bu tutumlarının bir devamı olan diğer tutumlarına da değinilmektedir. Bakara Sûresi dışında, yahudilerin konumu ile ilgili açıklamalar yapan başka sûreler de vardır. Bu sûrelerde de yahudiler aynı tutumlarından ötürü eleştirilmekte ve tehdit edilmektedir.

Bu âyetlerde şu noktalar dikkati çekiyor:

1) Âyetlerin Üslubu: Medine'de inen bu âyetler tema olarak Mekke'de inen ve yahudilerin hikâyelerini anlatan âyetlerle aynı meselelere değinmektedir. Yalnız burada üslup değişmiş, yahudiler ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Halbuki aynı şeyler Mekke döneminde sade bir anlatımla ve salt hikâye etmekle yetinilmiştir. Bu üslubun Medine döneminde yaşayan yahudilerin tutumlarıyla ilgili olduğunu da kuşku yoktur.

2) Âyetlerde Göze Çarpan Yakın Akraba İlişkisi: Âyetler, aralarında nesil farklılığı bulunmasına rağmen torunların, atalarından nesilden nesile miras aldıkları bir karakter, ahlak ve yaşam tarzı-

nın varlığını ve bunların değişmediğini açıklamaktadır. Âyetleri dikkatli olarak incelediğimizde, zaman ve ortam olarak birbiriyle sağlam ve sıkı ilişkileri bulunan iki topluluktan değil de, bir tek topluluktan söz edildiğini görebiliriz. Âyetlerde değişik yönlere yönelinmesi, zamirlerin "onlar"dan, "sizler"e aktarılmasında da bu ilişkiler ve birlik rahatlıkla gözlenebiliyor. 67-74, 75-80 ve 83-85. âyetlerde bu iki taraflı yönelişler daha net olarak gözlenebilmektedir.

3) Burada özellikle 87-93. âyetlerin değindiği inkârcı tutumlarına işaret edilmektedir. Peygamberlikten önceki tutumlarıyla çelişen inkârcı bir tavır takınmalarının nedenleri açıkça belirtiliyor. Daha önceleri onlar, bir peygamberin gelip kendileriyle birleşerek, Arapları dize getireceğini övünerek anlatıyorlardı. Şimdi de gerçekten bildikleri ve müjdeledikleri bir olguyu inkâra kalkışıyorlardı. Bu nedenle ağır eleştirilere, lanetlere hedef oluyorlardı. Zira Rasulullah'a karşı çıkış nedenleri azgınlık, kıskançlık ve kin beslemeleriydi.

4) Özellikle 75-80. âyetler de, Medine dönemi başlarından beri yahudilerin, İslam davetine karşı olan inkârcı tutumlarına dair yeterli işaretler vardır. Öyleki, artık yahudilerin bu konumlarını bırakacaklarına ve ondan döneceklerine dair herhangi bir ümit yoktur. Zaten gerçekte de böyle olmuştur. Büyük çoğunluğu dinlerinden vazgeçmemiştir. Rasulullah ve müslümanlarla aralarında meydana gelen bütün olaylar ve takınılan tavırların hepsi salt bundan kaynaklanmıştır.

5) Âyetlerde Kullanılan Fiil Kipleri: İster genel olarak yahudilerden söz edilsin, ister onların sözlerinden, tavırlarından, kurnazlıklarından, atalarının tarihinden bahsedilsin, isterse bu konuda torunlarla ataların birbiriyle ilişkilerinin ortaya konulmasında olsun, kullanılan kipler, inkârcı tutumun onların hepsinin toptan tavırları olduğuna ışık tutmaktadır. Onların değişik tutumlarını anlatan, Medine'de inen Kur'ân bölümlerinin hepsi ya da çoğu dahi bu nitelikleri taşımaktadır. Burada başka konulara ilişkin bazı âyetlerin onların küçük bir kesimini dışarda bıraktığına dikkat çekiyor ve bununla ilgili âyetleri diğer bir konuda ele alacağımızı belirtiyoruz.

Burada özel bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Eleştirici bir

üslup olan naklettiğimiz âyetlerin üslubu, yahudilerin İslam'ın davetine ilişkin tavırlarını yansıtan âyetlerin tamamını kapsamaz. Mekke'de inen Kur'ân âyetlerinin yanında Medine'de inen Kur'ân âyetlerinin bir kısmında yahudileri eleştirmeden, yumuşak bir üslubun kullanılmış olması, onların baştan beri Rasulullah'ın hicretini, İslam'ın yayılışını ve Rasulullah'ın "bize katılın" şeklindeki çağrısını ciddiye almamaları ve bunu iyi karşılamamalarından kaynaklanmıştır.

Şimdi tabii olarak, yahudileri de kapsayan, Ehl-i Kitab'a yönelik tatlı ve yumuşak bir daveti içeren bazı âyetleri örnek olarak kaydedelim:

1- Seninle tartışmaya girişirlerse de ki: "Ben kendimi Allah'a teslim ettim, bana uyanlar da". Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere de ki: "Siz de İslam oldunuz mu?" Eğer İslam olurlarsa doğru yolu bulurlar. Yok eğer dönerlerse, sana düşen, yalnız duyurmaktır. Allah kullarını görmektedir. (Âl-i İmran, 20)

2- De ki: "Ey Kitap Ehli! Bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım; birimiz diğerini Allah'tan başka ilah edinmesin." Eğer yüz çevirirlerse: "Şahit olun, biz müslümanlarız!.. " deyin. (Âl-i İmran, 64)

3- Ey Kitap Ehli! Elçimiz size geldi, kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da vazgeçiyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi. Onunla Allah, rızasının peşinden gidenleri esenlik yollarına iletiyor ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletiyor. (Mâide, 15- 16)

4- Ey Kitap Ehli! Elçilerin arasının kesildiği bir boşluk meydana geldiği sırada size elçimiz geldi, gerçekleri açıklıyor ki "bize bir müjdeci ve uyarıcı gelmedi" demeyesiniz. İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah, her şeyi yapabilendir. (Mâide, 19)

Burada özellikle Mâide, 15-16. âyetlerine, daha doğrusu bunlardan birinci âyete dikkat çekmek isteriz. Burada Rasulullah'ın, yahudilerin yaptığı ya da yapma ihtimalinin bulunduğu pek çok hatayı bağışlamasına ve onların yanlışlıklarını düzeltmeye yönelik bir siyasete, onlara karşı engin bir gönülle muamele etmesine izin veriliyor. Bu siyaset; Ehl-i Kitab'ın hoşuna giden ve genel olarak Kur'ân'ın izlediği yola uygun düşen bir siyasettir. Özellikle de

Mekke'de inen Kur'ân âyetlerinin onlara karşı izlediği siyasete paralel düşmektedir. Ayrıca, Rasulullah'ın, Ehl-i Kitab'a ya da onlardan bir kesime karşı içinde taşıyabileceği herhangi bir kötü niyetin giderileceğini garanti etmektedir.

C) YAHUDİLERİN TARTIŞMACI TUTUMLARI

1. Seçkin Ümmet Oluş İddiaları

Yahudilerin, İbrahim (a) ve İbrahim'in dinine ilişkin tavırları; kendilerinin doğru oldukları ve kendi dinlerinin tüm dinlerin en iyisi olduğunu iddia ederek övünmeleriyle ilgili Bakara Sûresi'nde şu bölümler vardır:

1- "Yahudi ya da hristiyan olandan başkası cennete girmeyecek." dediler. Bu, onların kuruntularıdır. De ki: "Doğru iseniz delilinizi getirin." Hayır, kim işini güzel yaparak kendisini Allah'a teslim ederse, onun mükafatı Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Yahudiler: "Hristiyanlar bir temel üzerinde değiller." dediler. Hristiyanlar da: "Yahudiler bir temel üzerinde değiller." dediler. Oysa hepsi de Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Artık kıyamet günü Allah ayrılığa düştükleri şeyde, aralarında hüküm verecektir. (Bakara, 111-113)

2- Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça ne yahudiler ne de hristiyanlar senden razı olmazlar. "Asıl doğru yol, Allah'ın yoludur." de. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olmaz. Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereğince okuyanlar var ya, işte onlar, ona inanırlar. Onu inkâr edenlerse ziyana uğrarlar. Ey İsrâiloğulları, size verdiğim nimeti ve sizi alemlere üstün kılmış olduğumu hatırlayın. (Bakara, 120- 122)
Ayrıca Bkz:(2/130-140)

Âyetler, ifade biçimleri ve bir ölçüye kadar içerikleriyle yahudilerin tavır ve tartışmaları ile ilgilidir. Bu, 111 ve 135. âyetlerde

hristiyanlara konu arasında değinilmesinin genelleştirme ya da ek bir açıklama olduğu görüşünü tercih etmemize neden olmaktadır. Âyetler, yahudilerin sözlerini, tavırlarını ve tartışmalarını dile getirmektedir.

Âyetlerin temasından ve içeriğinden anlaşıldığına göre, yahudiler, doğru yolun ancak Yahudilikte olduğunu söyleyerek İslam'ın çağrısını reddetmişlerdi. Rasulullah'ın; "Ben İbrahim 'in dini üzereyim ve onun dinine çağırıyorum." şeklindeki sözlerini kabul etmemişler ve İbrahim'in kendilerinin ve Peygamberlerinin atası olduğunu, torunlarının onun dinine bağlı olduklarını, bu Peygamberin ve torunlarının dini olan Yahudiliğin İbrahim'in de dini olduğunu ileri sürmüşlerdir. Âyetler, onların bu iddialarını reddetmiş ve İbrahim'in dosdoğru bir müslüman olduğunu; müşriklerden olmadığını, Rasulullah'ın kendisine çağırdığı dinin de bizzat o dinin kendisi olduğunu açıklamıştır.

Âyetler, daha sonra yahudileri de içine almak sûretiyle herkesin uyması gereken İslam inancını açıklamıştır. Bu inanç, Allah'a inanmak, Muhammed'e, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, Musa'ya, İsa'ya ve diğer peygamberlere inanmak, onlar arasında bir ayrım yapmamaktır. Kendini yalnızca Allah'a teslim etmektir. Âyetler, onları İslam inancına çağırmakta ve yahudilerin İslam'a ilgisiz kalışlarından ötürü -ki beklenen de bu idi- Rasulullah'a bir teselli vermekte; yahudilerin bir anlaşmazlık ve ayrılık içinde olduklarını, onların kötülük ve tuzaklarına karşı da Allah'ın yeterli olduğunu açıklamaktadır.

Özellikle 113. âyet, hasmı susturmak ve onun ileri sürdüğü tezleri çürütmek kabilindendir. Anlaşmazlıklarının yalnız kendi aralarında kalmadığını, aksine bunun bütün Ehl-i Kitap arasında yaşanan bir realite olduğunu göstermektedir. Yahudiler, sadece kendilerinin hak yolda olup hristiyanların bir temelinin bulunmadığını söylüyorlardı. Hristiyanlar da bunun aynısını yahudiler için söylüyorlardı. Oysa her iki grup, da çoğunlukla Tevrat'ı okuyorlar ve ortak olarak kabul ettikleri Kitab'a inanıyorlardı. Bu birlikteliğe rağmen her bir grup, karşı grubun sapık olduğuna şahitlik ediyordu. Böylece her iki grubun şahitliği de âyetlerde anlatıldığı gibi gerçekleşiyordu. Kur'ân'ın delili ve çağrısı onların iddialarını çürütüyor, artık onun belirlediği inanca inanmaktan başka çare kalmıyordu. Onların hepsini doğru yola iletecek, hem yahu-

dileri hem de hristiyanları ayrılıklarından, çıkmazlarından kurtaracak olan Kur'ân'dı.

Bundan farklı olarak onların "yahudi veya hristiyan olun; doğru yolu bulursunuz" sözlerine karşılık "İbrahim, dosdoğru bir müslümandı ve müşriklerden değildi." denmekle; hristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul etmelerine, ona uluhiyet vermelerine, rububiyet ve ibadette onu Allah'a ortak koşmalarına, yahudilerin buzağıya tapmalarına, Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğu şeklindeki inançlarına işaret edilmiş olabilir. Yahudi ve hristiyanların şirke ilişkin bu inançlarına Tevbe Sûresi'nin 30. âyeti ışık tutmaktadır:

«Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler. Hristiyanlar da: "Mesih Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla geveledikleri sözleridir. (Sözlerini) önceden inkâr etmişlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da çevriliyorlar!» (Tevbe, 30)

Bu inanç, Medine'deki o dönem yahudilerinin veya en azından onlardan bir grubun kabul ettiği bir inanç olmalıdır. Belki de âyette, hristiyanların, bilginlerini ve papazlarını Allah'tan ayrı tanrılar edinmelerine işaret edilmektedir. Nitekim Tevbe Sûresi'nin bundan sonra gelen âyeti bunu dile getirmektedir:

«Bilginlerini ve rahiplerini Allah'tan ayrı Rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa kendilerine tek ilah olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka ilah yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir.» (Tevbe, 31)

Âl-i İmran Sûresi'ndeki bazı âyetlerin kapsam olarak işaret ettiği de bu olsa gerektir:

«Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona kitap, hüküm ve peygamberlik versin de, sonra (o kalksın) insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kullar olun." desin. Fakat, "Öğrettiğiniz ve okuduğunuz kitap gereğince Rabbe halis kullar olun" der. Ve size; "Melekleri ve peygamberleri ilahlar edinin." diye de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra, size inkârı emreder mi?» (Âl-i İmran, 79-80)

Bu, Ehl-i Kitab'ın veya bir kesiminin melekleri ve peygamberleri ilah edindiklerini veya onları şefaatcı kılarak onların gerçekten bir etkileri olacağına inandıklarını göstermektedir. Bu tür anlayışlar şirkin kapsamına girer.

Âl-i İmran Sûresi'nde İbrahim ve İbrahim'in dinine ilişkin şu bölüm yer almıştır:

«Ey Kitap Ehli, neden İbrahim hakkında tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Düşünmüyor musunuz? Haydi (diyelim) siz, biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız; ama hiç bilginiz olmayan şey hakkında neden tartışıyorsunuz? Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne yahudi, ne de hristiyandı; dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi. Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar bu Peygamber ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur.» (Âl-i İmran, 65-68)

Bu âyetlerde, Bakara Sûresi âyetlerinin içeriğine yakın bir tema vardır. Bu âyetlerden anladığımız kadarıyla daha önce de Rasulullah ile yahudiler arasında bir tartışma olmuştur. Bundan dolayı âyetler, yahudilerin yanlışlarını bildirmek, eleştirmek ve onların ortaya attıkları dellileri çürütmek bağlamında inmiştir. Ayrıca bu âyetler, Mesih'in mahiyetine dair Rasulullah ile bazı hristiyanlar arasındaki tartışmaya işaret eden bir âyetten sonra inmiştir. Yalnız bunların arkasından gelen âyetler, yahudilerin plan ve tuzaklarını hikâye eden bir içeriğe sahiptir. Bu, Ehl-i Kitab'a yöneltilen hitapla yahudilerin kastedildiğini söylemeye uygundur. Bu konudaki görüş ne olursa olsun yahudiler, bu kavramın kapsamına girmektedir.

Âyetlerde yeni bir delil daha vardır. O da Hz. İbrahim'in Tevrat'tan önce yaşadığı gerçeğidir. Yahudilik ise zaman olarak ancak Tevrat'tan sonra başlamıştır. Bu durumda, İbrahim'in dininin Yahudilik olması temelden geçersizdir. Hz. İbrahim'in yahudilerin atası olması, onların İbrahim'in dininden olmalarını zorunlu kılmaz ve İbrahim'e daha yakın olmalarını da gerektirmez. Buna göre insanların İbrahim'e en yakın olanları; gerçekten onun dinine uyanlar, bu dine uyan ve eksiksiz bir biçimde açıkca ona çağrıda bulunan Rasul ve onun çağrısına uymuş bulunan müminlerdir. Böylece Kur'ân, yahudilerin ikinci tartışmada ileri sürdüğü delilleri çürütmüş, salt İbrahim'in soyundan olmakla ona en yakın insanlar olamayacaklarını güzelce ortaya koymuş ve bu önceliği Rasulullah'a ve ona uyan müslümanlara vermiştir. Şüphesiz tartışma ikinci kez başlamış ve Rasulullah onlara şifahi olarak Kur'ân'ın delilleriyle karşılık vermiştir.

2. Rasulullah'ın Risaletine Karşı Tavırları

Yahudilerin benzeri tutumlarından biri de Rasulullah'ın Arap olması dolayısıyla onun peygamberliği hakkında tartışmalarıdır. Cuma Sûresi'nde bununla ilgili âyetler şunlardır:

«O'dur ki, ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları temzileyen, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapıklık içinde idiler. Henüz onlara katılmamış bulunan, diğer (bütün) insanlara da (gönderilmiştir). O azizdir, hakimdir. Bu, Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahipidir. Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür. Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. De ki: "Ey yahudiler, eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, o halde ölümü temenni edin, eğer doğrulardan iseniz?..» (Cuma, 2-6)

Âyetlerin özünden anlaşıldığına göre yahudiler; Allah'ın, peygamberliği, sadece İsrâiloğullarına özgü kıldığını, onlardan başka hiçbir millete peygamberlik vermediğini iddia etmişler ve Rasulullah, İsrâiloğulları'ndan değildir diye onun peygamberliğini kabul etmemişlerdir. Âyetler, öncelikle ümmi Arap Rasul'ün risaletinin gerçek olduğunu açıklamış; ikinci olarak Allah'ın kereminin hiç bir şarta bağlı olmadığını ve O'nun bağımsız bir iradeye sahip olduğunu, dilediği kimseyi seçmekte özgür olduğunu dile getirmiş; üçüncü olarak da, yahudileri eleştirmiştir. Çünkü onlar, kendi tavırlarında kibirlilik gösteriyor, gerçeği bildikleri halde onu gizliyorlardı. Âyete göre onların durumu; ilim dolu kitapları taşıdığı halde ondan yararlanamayan eşeğin durumu gibidir. Şüphesiz Rasulullah, tekrar gündeme gelen bir tartışma esnasında yahudileri karşısına almış ve bu âyetlerle onlara karşı koymuştur.

Daha önce Mekke'de indirilen âyetlerde bazı yahudilerin Tevrat'ta yazılı bulunan niteliklerin Rasulullah'ın niteliklerine uyduğunu itiraf ettiklerini ve kendisine inanıp ona uyduklarını belirten duruma

A'râf, 157 ve Ahkâf, 10. âyetlerinde değinilmiştir -ki bunu önceden açıklamıştık-. Böylece Kur'ân'ın delilleri onlara karşı her yönüyle yeterli bir ikna ediciliğe sahiptir.

Bu konuya ilişkin Âl-i İmran Sûresi âyetleri:

1- «Allah'ın kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o, kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızı haber alandır. Allah; "Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü işitti. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberlerini öldürmelerini yazacağız ve; "Yangın azabını tadın!" diyeceğiz. Bu, sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğünüzün karşılığıdır. Allah kullara asla zulmedici değildir. Onlar; "Allah bize and verdi ki, bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmayalım" dediler. De ki: "Size benden önce açık deliller ve bu dediğinizi de getiren peygamberler gelmişti. Eğer doğru iseniz niçin onları öldürdünüz?"» (Âl-i İmran, 180-183)

Bu âyetlerin, yahudiler hakkında indiğine dair açık bir delil yoktur. Fakat son âyetin son bölümünde onların yahudiler hakkında indiğini gösteren kesin bir işaret vardır.

Müfessirler ve râviler, âyetlerin birinci bölümüne ilişkin şunları kaydederler: "Allah'ın Rasulü Arapların antlaşma geleneği ve gereklerine bağlı olarak Ebu Bekir aracılığıyla bir mektup yazarak yahudilerden parasal açıdan yardım istemişti. Ebu Bekr yahudilerin yanına vardığı zaman, onu çirkin bir şekilde karşılamışlardı." Başka bir rivâyete göre; Ebu Bekir, yahudileri İslam'a çağırmak, namaz kılmaya, zekat vermeye ve Allah'a güzel bir borç vermeye davet etmek için onlara gitmişti. Yahudiler bu çağrıyı reddedip karşı çıktılar. Allah'a borç verme ifadesini ise alaya aldılar. "Allah bizden borç dilendiğine göre, O fakir, biz zenginiz." diye karşılık verdiler. Görebildiğimiz kadarıyla ikinci bölüme ilişkin özel bir rivâyet yoktur. Belki de ikinci bölümde onlarla ilgili olarak anlatılan şeyler, birinci bölümde, onlarla ilgili olarak anlatılanlarla aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Yani onlar, İslam'a çağrıldıkları sırada cevap olarak böyle demişlerdi. Son âyetin, bu tavrın onlarla Rasulullah arasında yaşanan bir realite olduğuna ışık tuttuğu açıktır.

Nasıl bakarsak bakalım âyetlerin, Allah hakkında alaycı tavır takınan, Rasul'e karşı tartışmacı, rahatsız edici ve meydan okuyucu bir tutum içine giren terbiyesiz bir yahudinin halini dile getirdiği açıktır.

Nisâ Sûresi'nin konuya ilişkin âyetleri:

2- «Baksana şu kendilerine kitaptan bir pay verilenlere; sapıklığı satın alıyorlar, istiyorlar ki, siz de yolu sapıtasınız. Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilir. Dost olarak Allah yeter, yardımcı olarak da Allah yeter. Yahudilerden öyleleri var ki, kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar; "İşittik ve isyan ettik.", "Dinle, dinlemez olası!" ve dillerini eğip bükerek; "raina!" diyorlar, dini taşlıyorlar. Eğer onlar; "İşittik ve itaat ettik", "Dinle ve bize bak!" deselerdi, elbette kendileri için daha iyi, daha doğru olurdu. Fakat Allah, inkârlarından dolayı onları lanetlemiştir, pek az inanırlar.» (Nisâ, 44-46)

Âyetler, yahudilerin Rasulullah ile alay ettiklerine dair bir tabloya ışık tutuyor. Onlar "Raina (bizi gözet)!" kelimesiyle ilgili olarak dillerini eğip büküyorlardı. Öyleki, o kelimeyi, sövme anlamındaki "ru'unet" kelimesine getiriyorlardı. Rasulullah'ın emrettiği ve çağırdığı şey hususunda karşı çıkışlarını açığa çıkarıyorlardı. "İşittik." dedikten sonra "isyan ettik." diyorlardı. Onlar Arapça'da kullanılan "işittik ve itaat ettik." cümlesi yerine bunu hafife alarak alaylı bir şekilde "işittik ve isyan ettik." diyorlardı. Rasulullah'ın aleyhine kötü şeylere çağırıyorlardı. "Dinliyorum, duymadım!" ya da "Duyuyorum, kabul etmiyorum!" diyorlardı. Bütün bunlarla Rasulullah'ın mesajını ve kişiliğini küçümsemek ve her ikisini karalamak amacını güdüyorlardı. Rivâyete göre, Sa'd b. Ebi Vakkas, yahudilerin "Raina!" kelimesiyle ilgili olarak yaptıkları kötü dil bükmelerini anladığı zaman onlara şöyle demiştir: "Ey Allah'ın düşmanları! Allah size lanet etsin! Allah'a yemin ederim ki, içinizden bir adamın bunu Rasulullah'a söylediğini duyarsam kesinlikle onun boynunu vururum."

Bundan anlaşılıyor ki, yahudiler önceleri en azından Rasulullah'ın karşısında terbiyeli bir şekilde onunla tartışıyor ve ona karşı inkârcı bir tutum içine girseler dahi ahlak ölçülerini aşan bayağı tavırlara, tutumlara baş vurmuyorlardı. Daha sonraları tavırları değişti. Bu edepli tartışma sınırını aşarak saldırıya geçtiler. Onunla alay etmeye ve ahlaksız eylemlere girişmeye başladılar ve güçlerinin yettiğini

gördükleri sürece bu yollara baş vurdular. Herhalde onların bu tutumları Uhut Savaşı gibi Rasulullah ve müslümanları saran kriz dönemlerinde baş göstermiştir. Yahudiler, kalplerini dolduran kin ve garazı açıklamak için bu zamanı fırsat olarak kabul ettiler.

3- «Kitap Ehli, senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişler: "Allah'ı bize açıkça göster!" demişlerdi. Haksızlıklarından dolayı derhal onları yıldırım yakalamıştı. Sonra kendilerine açık deliller gelmişken buzağıyı (tanrı) edinmişlerdi. Bundan da vazgeçtik ve Musa'ya açık bir yetki verdik. Söz vermeleri için Tûr'u üzerlerine kaldırdık ve onlara; "Secde ederek kapıdan girin!" dedik. Ve onlara; "Cumartesi (yasakları)nı çiğnemeyin!" dedik. Ve onlardan sağlam bir söz aldık. Sözlerini bozmalarından, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden, haksız yere peygamberleri öldürmelerinden ve; "Kalplerimiz örtülü" demelerinden ötürü (başlarına belalar getirdik). Hayır (Kalpleri örtülü değildir)! Fakat inkârlarından ötürü Allah o kalplerin üzerini mühürlemiştir. Artık pek azı hariç, onlar inanmazlar. Küfürlerinden ve Meryem'e büyük iftira atmalarından; "Biz Allah'ın elçisi, Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük!" demelerinden ötürü... Oysa onu öldürmediler ve asmadılar; fakat (İsa), onlara benzer gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu yakinen öldürmediler. Hayır, Allah onu (İsa'yı) kendisine yükseltti. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir. Andolsun, Kitap Ehlinden hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın. Kıyamet günü de o (İsa) onların aleyhine şahitlik edecektir. Yahudilerin yaptıkları zulümden, çok kimseleri Allah yolundan çevirmelerinden dolayı kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri yasakladık. Men edildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden dolayı (böyle yaptık). İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık... Fakat içlerinden ilimde ileri gitmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar... İşte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.» (Nisâ, 153-163)

Birinci âyet, Rasulullah'ın onları peygamberliğini tasdik etmeye çağırması karşısında bir yahudinin ona meydan okumasına ilişkin tavrını dile getiriyor. Açıktır ki, bu meydan okuyuş, bir çağrı

karşısında yapılmıştır. Rasulullah ile yapılan tartışmanın dile getirildiği pratik bir olaydır. Diğer âyetler ise, bu tavrın değerlendirilmesi bağlamındadır. Âyetler, Medine yahudilerinin bu tutumlarıyla atalarının tutumları arasında ilişki kurmuştur. Atalarının Musa'ya meydan okumaları, dinlerinin ilkelerinden, tevhid akidesinden sapmaları, Meryem ve İsa hakkında iftirada bulunmaları nedeniyle yahudilere yönelik sert bir eleştiriye yer veriyor. İçlerinden ilimde ileri gitmiş olanların imanını dile getiren âyet, kesin bir delille onları perişan etmeyi amaçlamıştır. Bu âyetten sonra gelen iki âyetle, yahudilerin kendi peygamberlerine inanmalarına rağmen, Rasulullah'a inanmamakla nasıl bir çıkmaza ve çelişkiye düştükleri ifade edilmiştir. Rasulullah'ın onlarla karşılaşıp bu değerlendirme bölümünü onlara duyurduğunda, Kur'ân'ın bu sarsıcı uyarısı ve asla reddetme olanağı bulunmayan delilleriyle onların iddialarını çürüttüğünde kuşku yoktur.

Mâide Sûresi'nin konuya ilişkin âyetleri:

4- «Ey Rasul, ağızlarıyla 'inandık' deyip kalpleriyle inanmamış olanlardan ve yahudilerden, küfürde yarış edenler seni üzmesin. Onlar yalana kulak verirler; sana gelmeyen diğer bir topluluğa kulak verirler; kelimeleri yerlerinden değiştirirler; "Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının!" derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun için Allah'a karşı hiç bir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azap vardır. Yalana kulak verirler, harâm yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir; eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiç bir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra da dönüyorlar? Onlar inanıcı değillerdir.» (Mâide, 41-43)

Müfessir ve râvilerin çoğunluğuna göre, âyetler bir zina olayından dolayı inmiştir. Yahudinin biri zina etmiş, yahudiler de kendi hukuklarında öldürülme cezası olan recmden başka bir ceza verir umuduyla onu Rasulullah'a getirmişlerdi. Bazılarına göre ise, bu âyetler bir öldürme olayı dolayısıyla inmiştir. Bu ikinci rivâyet, âyetten sonra gelen âyetlerin üslubu ile daha çok uyum içindedir.

Çünkü bu âyetlerde Tevrat'ın kan dökme olaylarıyla ilgili hükümleri açıklanmaktadır.

Âyetlerde, yahudilerin Rasulullah'ın yanında muhakeme olmayı istemeleri esnasında takındıkları tartışma, güçlük ve karışıklık çıkarma tavırlarına dair açık bir tablo bulunmaktadır. Âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu tavırlarda münafıklar da onlarla birlikte hareket ediyorlardı. Onların bu engellemeleri, saptırmaları, yalanlamaları ve tahrifleri Rasulullah'ı büyük ölçüde rahatsız ediyordu.

Ek bir açıklama olarak burada âyetlerin içeriklerine dikkat çekmekte yarar görüyoruz. Âyetlere göre, yahudiler yargı konusunda Rasulullah'a başvurup vurmamakta serbesttirler. Hüküm için başvurduklarında ise, Rasulullah'ın verdiği hükmü kabul etmeleri bir zorunluluk arzediyordu. Çünkü yahudilerin yargı konusundaki özgürlükleri olduğu gibi korunmuş ve Tevrat'ın hükümleri ile yargıda bulunmalarına müdahale edilmemiştir. Bu âyetleri izleyen âyetler, bu izni daha da pekiştirmek için Tevrat'ın içerdiği nura ve hidâyete işaret etmiş ve bu konu ayrıca vurgulanmıştır. Bu da İslam dininin yahudilerin yargısal özgürlüklerine ve Tevrat'ın yargı ile ilgili hükümlerine saygı duyduğunu, kendilerini bu hükümleri ile yargılanmak isteyen yahudilere karşı adaletle hükmetmeyi öğütlediği, onların inkârcı tutumlarının bu yargı olayında herhangi bir etkisinin olmaması gerektiği belirgindir.

5- «Yahudiler; "Allah'ın eli bağlıdır (Allah cimridir)." dediler. Kendi elleri bağlandı ve söylediklerinden ötürü lanetlendiler. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. And olsun Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü artıracaktır. Biz onların aralarına ta kıyamete kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür. (Onlar) yer yüzünde bozgunculuğa koşarlar. Allah da bozguncuları sevmez.» (Mâide, 64)

Âyetin inişiyle ilgili rivâyete göre, Rasulullah bazı diyetlerin ödenmesi için yahudilerin bir kısmından yardım etmelerini antlaşmaları gereği olarak istemişti. Rasulullah'a sıkıntılı durumlarını şikâyet ederek; "Allah'ın eli bizim için bağlıdır" demişlerdi. Âyetlerde yahudilerin Allah'a karşı takındıkları bu çirkin tavıra işaret eden bir tablo vardır. Daha önce açıkladığımız Âl-i İmran sûresi, 180-184. âyetlerinde bu tavra benzer bir diğer tavırlarını

açıklamıştık. Arada tek bir fark var. Onlar, orada zenginlikleri ile övünürken burada fakirliklerinden şikâyet ediyorlardı. Çünkü Allah onların durumlarını değiştirmiş, tüm işleri kolayken zorlaştırmış, zenginlik ve bolluk içinde yüzerken onları fakirlik ve sıkıntıya düşürmüştür.

Âyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre, yahudilerin bu tutumları Rasulullah'a ve müslümanların güçlenmesi ve davetin yayılmasına karşı gönüllerini dolduran kin ve öfkeden kaynaklanıyordu. Buna şunu da eklemeliyiz ki, artık müslümanlar, Kur'ân'ın direktiflerinin, sakındırmalarının ve yasaklarının gereğine bağlılıklarından hareketle, hâlâ sürdüre geldikleri düzenbazlıklar ve inkârcı tutumları nedeniyle onları yalnız bırakmış ve onlarla ilişkilerini kesmişlerdi. Bu durum yahudilerin ekonomik hayatları üzerinde çok kötü sonuçlara neden oldu. Öfkelerini ve kinlerini daha da artırdı. Bu âyetten sonra gelen iki âyet, yaptığımız değerlendirmeyi desteklemektedir:

«Eğer Kitap Ehli inanıp korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere sokardık. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinde(ki meyvalarda)n ve ayaklarının altın(daki ürünler)ten yerlerdi. İçlerinde mutedil bir ümmet var, ama çoğu, ne kötü işler yapıyorlardı?» (Mâide, 65-66)

Âyetlere bakıldığında yahudilerin darlık içinde oldukları görülecektir. Bunun nedeniyse, inkârcı bir tutuma girmeleridir. Açıktır ki bu, işaret ettiğimiz görünümün yanında yahudilerin yaşadığı durumu da aydınlatmaktadır.

Âyetlerin konu itibarıyla yahudilerle ilgili olduğuna ve onların pratik olarak yaşanan sözlerine, hareketlerine değindiğine dikkat çekmek isteriz. Son iki âyet daha geneldir ve hristiyanları da kapsamaktadır. Ancak bu genelleştirme ek bir açıklama kabilindendir.

«De ki: "Allah'ın izniyle Kur'ân'ı kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için, kim Cebrail'e düşman olursa, (evet) kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.» (Bakara, 97-98)

Yukarıdaki her iki âyette de yahudilerin adı geçmemektedir. Ne var ki, âyetler önceki ve sonrakileriyle bağlantılı olarak yahudiler

hakkındaki bir dizi âyetin bir bölümüdür. Müfessir ve nakilcilerin kayıtlarına göre, bu âyetler, Rasulullah ile bazı yahudiler arasında Cebrail'le ilgili olarak gerçekleşen bir diyalog dolayısıyla inmiştir. Yahudiler, Rasulullah'a kimin vahyi getirdiğini sorduklarında Allah'ın Rasulü "Cebrail" deyince; onlar "O bizim düşmanımızdır." karşılığını verirler. Başka bir rivâyette ise, her iki âyetin Ömer'le bazı yahudiler arasında cereyan eden bir konuşmadan ötürü indiği belirtilmektedir. Söz konusu diyalogda da yahudiler "Cebrail ve Mikail'in yahudilerin düşmanı olduğunu" söylemişlerdir.

Hangi yorum ve rivâyeti kabul edersek edelim, âyetlerde yahudilerin Allah'ın vahyi ve melekleri konusunda, Rasulullah'la ilişkilerinde takındıkları onur kırıcı ve inkârcı tutumlarına ışık tutulduğunu görebiliriz.

3. Kıble, Kâbe Ve Hac Konularındaki Tutumları

«İnsanlardan bazı beyinsizler; "Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir. Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun. Biz, peygambere uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, eskiden yöneldiğin yönü kıble yaptık. Bu, Allah'ın yol gösterdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir. Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzlerinizi o yöne çevirin. Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. Sen kitap verilenlere her türlü âyeti getirsen yine onlar senin kıblene uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Sana gelen ilimden sonra onların hevalarına uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zalimlerden olursun. Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler. Gerçek, Rabbinden gelendir, artık kuşkulanan-

lardan olma. Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun; nerede olsanız, Allah sizi bir araya getirir, şüphesiz Allah, her şeyi yapabilir. Nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçektir. Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir. Nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir, nerede olursanız, yüzünüzü o yana çevirin ki, insanların, aleyhinizde bir delilleri olmasın. Yalnız haksızlık edenler başka. Onlardan korkmayın, benden korkun ve size olan nimetimi tamamlayayım, böylece doğru yola gelebilesiniz. Nitekim kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size kitap ve hikmeti ve size bilmediklerinizi öğreten bir Rasul gönderdik. Öyle ise beni anın ki, ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin.» (Bakara, 142-152)

Müfessirlerin ve nakilcilerin çoğunluğuna göre, beyinsizlerden amaç; yahudilerdir. Âyetlerde Ehl-i Kitap'tan, onların bile bile gerçeği gizlemelerinden söz edilmesi de burada yahudilerin kastedildiğini gösteren bir işarettir. Zira Kur'ân defalarca bu sıfatları yahudilere vermiş bulunmaktadır. Ayrıca bu âyetlerden önce yahudileri uzunca anlatan bir dizi âyet vardır.

Âyetlerden anlaşıldığına göre kıblenin değişmesi yahudilere çok ağır gelmiştir. Rivâyetlere göre, Rasulullah Mekke'de, namazlarında Kâbe'ye yöneliyordu. Sonra Kâbe'de bulunan putlardan uzak olmak ve müşriklerle birlikte aynı yöne yönelmemek amacıyla Mescid-i Aksa'ya döndü. Ya da bunu Mekke'den hicret ettiğinde aynı iki sebepten; Mekke'yi terk etmesine neden olan Mekkelilerin inkâra ve rahatsız edici tavırlarından etkilendiğinden ve yahudilerin mesajını kabul etmelerini kolaylaştırmak için Mescid-i Aksa'ya yönelmişti. Biz bu konuda sağlam bir nedene rastlamadığımız için yalnızca bu nedenleri belirttik. Ayrıca Mescid-i Aksa'ya yöneliş zamanını belirten sağlıklı bir rivâyete rastlayamadık. Fakat bütün bunlara rağmen yahudilerin Rasulullah'a karşı olumsuz inkârcı ve aldatıcı bir tutum içine girdiklerinde Rasulullah'ın ve müslümanların doğru yol konusunda kendilerine öykündüklerini iddia ettiklerinde uyulmaya ve takip olunmayan kendilerinin daha uygun ve doğru olduğunu, bu durumda Rasulullah'a uymalarının doğru olamayacağını söylediklerinde şüphe yoktur. Onların bu tavırları Rasulullah'ı bir hayli etkilemiş ve gönlünde yöneldiği kıbleye (rivâyetlere göre Mescid-i Aksa'ya) yönelmekten

vazgeçme arzusı belirmeye başlamıştır. Yahudilerin İslam'a girmesinden ümidini kesmesi de bu arzuda özellikle etkili olmuştur.

144. âyetin "Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz." gibi özel bir başlangıçla açılması, Mescid-i Aksa'ya yönelme ve yahudilerin bu durum karşısındaki kibirli tavırları, Rasul'ün nefsinde patlak veren krizi göstermesi noktasında önemli bir delil teşkil eder. Bu aynı zamanda O'nun nefsindeki, Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye dönme isteğini de göstermektedir. Mezkur âyetteki "Elbette seni, razı olacağın bir kıbleye döndüreceğiz." cümlesi, Rasulullah'ın yahudilerden ümidini kesmesi ve nefsinde sözkonusu krizin patlak vermesi ve ardından kıble değişimi isteği, O'nun yahudilerin kıblesine yönelmesinin kendi davetinin gücünü zayıflatacağı endişesine kapıldığını göstermektedir. Rasulullah'ın ilk kıblesine dönmesi aynı zamanda Arapların kalplerini birleştirecekti. Bu da en uygun olanıydı, zira Kâbe, Allah'ın, Araplar tarafından bilinen ve saygı duyulan ilk mabediydi. Kâbe, hep beraber hacc etmeleri sebebiyle, onların manevi birliklerinde rol oynayan faktörlerden başlıcasıydı. Rasulullah, namazlarında ona dönmek, onu yeniden kıblegah edinmek arzusundaydı. Muhtemelen gerek müslim gerekse gayri müslim Araplarda, Mescid-i Aksa'yı kıble edinip Kâbe'yi ihmal etmesinden dolayı, düştükleri şaşkınlığı görüyor, tenkit ve sızlanmaları duyuyordu. O ki, asırlardan beri ayakta duran, Allah'ın mukaddes eviydi. İşte tüm bunlar Rasulullah'ın nefsindeki Kâbe'ye yönelik istek ve arzuları güçlendiriyordu.

"...İnsanların, aleyhinizde bir delilleri olmasın..." mealindeki cümle de bu anlamda bir delalet taşımaktadır. Yahudiler bu kıble değişiminde kendi dini konumlarına; gerek Rasul gerekse müslümanlara karşı en büyük gurur vesilelerine şiddetli bir darbenin vurulduğunu görüyorlardı. Bu yüzdendir ki, âyetlerden çıkarılacak anlamlara çeşitli kuşkular, çelişkiler sokuşturmaya ve müslümanları kuşkulandırmaya giriştiler: Eğer Mescid-i Aksa'ya dönüş yanlış olsaydı, Rasul oraya doğru namaz kılanlanların ibadetlerini boşa çıkarmış olacaktı. Yok eğer, doğruysa, kıbleyi değiştirmenin bir anlamı olmayacak ve Kâbe'ye doğru kılınan namazlar boşa çıkacaktı. Yahudiler, Rasulullah'ın fiillerinin gerçekten Rabbani bir vahye dayanıyor olması halinde O'nun dün yaptığını, bugün neshetmeyeceği, bugün söylediği sözü, özellikle de ibadet konularında, yarın bozmayacağını ifade eder mahiyette birçok sözler söylemişlerdir.

Âyetlerin içeriklerinden anlaşıldığına göre, bu düzenbazlıklar, tartışmalar ve propagandalar bazı müslümanları da etkilemiştir. Bu nedenle âyetler, değişik açılardan onların gönlünü yatıştırmaya ve yahudileri eleştirmeye, Rasulullah'ın kendisine gelen vahye bağlılıkta direnmesi gerekliliğine yer vermiştir. Bu bağlamda işin doğu ve batıyla ilgili olmadığını, önemli olanın samimi olarak Allah'a yönelmek olduğunu, kıble değişikliğinin müslümanların imanlarını ve Rasulullah'a bağlılık derecelerini ortaya çıkarmak için bir deneme olduğunu, Allah'ın, kendilerine aralarından bir peygamber gönderip onlara gerçekleri bildirmesi, onları arındırmasının Allah'ın bir nimeti olduğunu, buna karşı Allah'a şükredip, O'nu anmalarının, farzlarının üzerinde direnmelerinin, nimetlerini inkâr etmemelerinin, emrettiklerine uymakta tereddüt etmemelerinin gerektiğini, Allah'ın kendilerinin imanlarını ve namazlarını boşa çıkarmasının imkansız olduğunu, bu nedenle O'na tam olarak güvenmelerinin lazım olduğunu, gizleseler de davetin gerçekliğini bilen yahudilerin düzenbazlıklarına kulak asmamaları gerektiğini, yahudilerin Rasulullah'ın davetine ve kıblesine uymayacaklarını ve artık Rasulullah'ın da onların kıblesine ve arzularına uymayacağını açıklamıştır.

Bu âyetler dizisinin öncesinde bir dizi âyet daha vardır ki, biz bunların da konuya ilişkin olduğuna ve aynı meseleyle ilgili olarak indiğine inanıyoruz:

1- Kitap Ehlinden olan kâfirler de, puta tapanlar da, size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahipidir. Biz daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir âyeti yürürlükten kaldırmaz veya onu ertelemeyiz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi? Bilmedin mi ki, göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı yoktur. Yoksa siz de Peygamberinizi, daha önce Musa'ya sorulduğu gibi, sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imanı küfürle değiştirirse, şüphesiz (o) dümdüz yolu kaybetmiştir. Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affedin, hoş görün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir. (Bakara, 105-109)

2- Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Bunların, oralara korka korka girmeleri gerekir. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır. Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah(ın rahmeti) geniştir, O bilendir. (Bakara, 114-115)

3- Rabbi, bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca; "Ben seni insanlara önder yapacağım." demişti. "Soyumdan da.." dedi. (Rabbi): "Zalimlere ahdim ermez." buyurdu. Biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplantı ve güven yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e; "Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rüku ve secde edenler için Ev'imi temizleyin!.." diye emretmiştik. İbrahim demişti ki: "Rabbim, bu şehri güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle besle!" Rabbi buyurdu ki: "İnkâr edeni dahi az bir süre geçindirir, sonra onu cehennem azabına (girmeye) zorlarım, ne kötü varılacak yerdir orası! İbrahim, İsmail'le beraber Ev'in temellerini yükseltiyor: "Rabbimiz, bizden kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin. Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar yap, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar; bize ibadet yerlerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira tevbeleri kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin, sen!.. Rabbimiz, onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder. Her zaman üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin, sen!.." Nefsini aşağılık yapan (beyinsiz)den başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir? And olsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik, o, ahirette de iyilerdendir. Rabbi ona: "İslam ol!" demişti, "Alemlerin Rabbine teslim oldum" dedi. (Bakara, 124-131)

106. âyetle ilgili rivâyette belirtildiğine göre, yahudiler, Rasulullah'ı karalıyor ve "Önce bir şeyin yapılmasını istiyor, sonra onu yasaklıyor. Halbuki peygamberler böyle çelişkili şeyler yapmaz." demek sûretiyle müslümanlar arasında şüpheleri körüklüyorlardı. Böylece onlara peygamberliğinin doğruluğu konusunda kesin deliller istemelerini telkin ediyorlardı. Ehl-i Kitap -burada özellikle yahudilerin kastedildiğini gösteren işaretler vardır- da müşrikler gibi müslümanların hiçbir iyiliğini istemez. Ehl-i Kitab'ın çoğu, kin ve kıskançlıklarından ötürü müslümanların küfre dönmelerini ister-

ler. Müslümanların Rasulullah'a karşı, yahudilerin Musa'ya karşı takındıkları tavrı takınıp onunla tartışmaları, ona tuzak kurmaları ve ondan kesin delil istemeleri doğru değildir. Çünkü böyle bir tavır onların imanını küfre dönüştürür. Öyle anlaşılıyor ki, yahudilerin Rasulullah'ı karalama alanlarından biri de kıblenin değişmesi meselesidir. Şüphe ve planlarını kabul ettirmek için bu ortamı en uygun fırsat olarak görmüşlerdir. Bu nedenle âyetler, müslümanların kalplerini tatmine ve onları benzeri yanlışlıklardan sakındırmaya özen göstermiştir.

114. ve 115. âyetler de bu yaklaşımı desteklemektedir. Zira birinci âyette, Allah'ın mescidlerini işlevsizleştirmeye ve onları tahrip etmeye çalışanlar eleştirilmektedir. İkincisindeyse doğu ve batının Allah'a ait olduğu ve müslümanların hangi tarafa yönelirlerse, Allah'ın orada olduğu açıklanmaktadır. Birinci âyette yahudilerin eleştirildiği görülüyor. Zira kıble değişikliği konusunda provokasyona başvuranlar, kuşku ve planlarını kabul ettirmeye çalışanlar onlardı. Bu ise, Kâbe'nin tahribi ya da işlevsizliği için uğraşmaktır. İkinci âyette ise, İslam çağrısının geniş ufuklu olduğu, şablona değil öze önem verdiği anlatılıyor. Müslümanlara bu öz, telkin ediliyor ki, yahudilerin onların arasında yaymaya çalıştığı kuşkulara aldırmasınlar.

Üçüncü âyet dizisinde (124-131) şu noktalar vurgulanıyor:

1) Kâbe Allah'ın evi ve tertemiz mabedidir. Nesiller boyunca insanların sığınağıdır.

2) İbrahim ve İsmail peygamberlerin onunla sağlam bağları vardır. Orası güven yeridir. Hac ile ilgili ibadetlerin yapıldığı yerdir.

3) Araplar İbrahim ve İsmail torunlarıdır ve onlarla sıkı bağları vardır. Araplara kendilerinden bir peygamberin gönderilmesi her iki peygamberin de arzusuydu. Arapları kurtarmak, arındırmak ve onlara yol göstermek için bir Peygamber'in gönderilmesi onların dileğiydi.

4) İbrahim'in dini temelde kendini yalnız Allah'a teslim etmektir. Bu temelden ayrılanlar, sapıtmış ve kendini ziyana sokmuş olur.

Âyetlerin içeriğinden, kıble değişikliği nedeniyle takındıkları olumsuz tavırlarından ötürü yahudileri eleştiren âyetlerin (142-153) hemen bunların ardından gelişinden anlaşılıyor ki, bu âyetler, ko-

nuyu doğrudan ele alan sonraki âyetlere bir giriş özelliği taşımalarının yanında daha önce alıntıladığımız İbrahim'in dini konusundaki tutumları ve tartışmaları eleştiren 131-134. âyetler için bir ön açıklama niteliğindedir. İkinci olarak kıble değişikliği konusundaki eleştirileri reddeden 142-153. âyetlerin de bir başlangıcı görünümündedir. İçerik olarak, Rasulullah'ın elçiliğinin gerçekliğini, hedeflerinin doğruluğunu Ehl-i Kitab'a karşı desteklemektedir. Kâbe'nin İbrahim ve İsmail'le ilişik olarak anlatılması, temiz ve güvenli bir belde oluşunun halen devam ettiğinin vurgulanması, bu açıdan varlığının Mescid-i Aksa'dan daha eskilere dayanması, Mescid-i Haram'ın kıble konusunda öncelikliğine bir delil sayılabilir.

Burada başka bir noktaya da dikkat çekmek gerekir. 144. âyetin; "...Kitap verilenler, bunun Rableri katından bir gerçek olduğunu bilirler..." cümlesi yahudilerin -peygamberlikten önce veya sonra-Kâbe'nin üstünlüğünü, İbrahim'le ilişkisini ve Mescid-i Aksa'dan önceki varlığını itiraf ettiklerini göstermektedir. Zira Kur'ân'ın delili, onların bunu kabul ettiklerini, sonra bu gerçeği inkâr edip kuşkulandırmalar ve aldatmalarla onun aleyhine çalıştıklarını belirtmektedir. Dizi içinde yer alan birtakım âyetler de aleyhlerindeki bu sarsılmaz delili desteklemektedir. Bu âyetler, onların pratikteki tavırlarını ve bunların nedenlerini ortaya koymaktadır. Başlıca nedenler; kin, heva, heves amaçlı karşı koyuş ve karalamadır. Kur'ân'ın bu bölümleri apaçık olarak okunuyordu. Bu nedenle yahudilerin bunları duymuş oldukları veya herhangi bir karşılaşmada kendilerine bunların yöneltilmiş olduğu bir gerçektir. Aynı şekilde gönülleri bir olmasa da, Arapların da bunları işitmiş olmaları lazımdır. Kur'ân'ın bu açık ve net açıklamaları; Kâbe'nin üstünlüğünün eskilere dayandığını, İbrahim ve İsmail peygamberlerle ilişkisini, Arapların bu iki peygamberle olan bağlarını, yahudilerin de bunun gerçek olduğunu bildikleri halde gizlemelerinden dolayı onları eleştirmektedir. Bu açıklamaların tümü yaklaşımımızın doğruluğunda şüpheye yer bırakmıyor. Kısacası yahudiler, Kur'ân'ın değindiği bu meselelerin bütününü kabul etmişler ve bunların doğruluğunu Araplara itiraf etmişlerdi. Ancak her şeye rağmen Âl-i İmran Sûresi'nde konuya ilişkin âyetlerden yahudilerin yenilgiyi kabul etmedikleri anlaşılıyor:

«Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine harâm kıldığı şeyler dışında, İsrâiloğulları'na bütün yiyecekler helâldi. De ki: "Doğru iseniz,

Tevrat'ı getirip okuyun.» Artık bundan sonra da kim Allah'a yalan uydurup iftira ederse, işte onlar zalimlerdir. De ki: "Allah doğru söyledi, öyleyse dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim dinine uyun. O, puta tapanlardan değildi.» Doğrusu insanlara ilk kurulan ev, Mekke'de olandır. Alemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak kurulmuştur. Onda açık açık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Ona giren, güvene erer. Yoluna gücü yeten herkesin, o eve (gidip) hac etmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkâr ederse şüphesiz Allah, bütün alemlerden zengindir. De ki: "Ey Kitap Ehli, Allah yaptıklarınızı görüp dururken neden Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?" De ki: "Ey Kitap Ehli, gerçeği görüp bildiğiniz halde, niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir." Ey inananlar, Kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra, (onlar) sizi döndürüp kâfir yaparlar.» (Âl-i İmran, 93-100)

Râviler ve müfessirler âyetlerin birinci bölümüne ilişkin şu açıklamayı yaparlar: Bu bölüm Rasulullah'ın deve etini ve sütünü helâl kılması nedeniyle yahudiler ve Rasulullah arasında çıkan bir tartışma üzerine inmiştir. Yahudiler, bu uygulamanın Tevrat'a ve İbrahim'in dinine aykırı olduğunu söyleyerek onu eleştirmişlerdi. İkinci bölümle ilgili olarak da, bu bölümün başka bir tartışma nedeniyle indiğini, yahudilerin kendi tapınaklarının üstünlüğünü iddia ettiklerini ve ona yönelmenin Kâbe'ye yönelmekten daha iyi olacağını ileri sürdüklerini kaydetmişlerdir. Rivâyetler, ilgili bulundukları âyetlerin içeriği ile uyum göstermektedir. Şu kadarı var ki, biz bu âyetlerin tümünün bir defada indiğine, bir tartışma olayına ışık tuttuğuna ve her iki konunun da birbiriyle ilgili olduğuna inanıyoruz. Çünkü yahudiler, -Bakara sûresi âyetlerinin değindiği gibi- Kâbe'nin ve haccın İbrahim ile ilgisi olduğunu reddetmişler ve Tevrat'ın kendisinden önceki uygulamaların çoğunu kaydetmediğini belirtmiş ve Tevrat'ın kaydettiği harâm yiyeceklerden bir örnek vermiştir. Bu örneğe göre, daha önce yahudilere her yiyecek helâldi. Halbuki Tevrat bunu kaydetmez. Âyetler, Tevrat'ı getirip okumalarını ve bunun tersini ispatlamalarını istemekle meydan okumuştur.

Bu yaklaşımı nasıl değerlendirirsek değerlendirelim; âyetlerin ikinci bölümü, yahudilerin Kâbe ve üstünlüğü konusunda tartışmacı tutumlarına ilişkindir. Ayrıca, Bakara Sûresi âyetlerinin de-

ğindiği İbrahim'in Kâbe'yle ilişkisi ve ibadet için kurulan bütün tapınaklardan dolayısıyla Mescid-i Aksa'dan önceki varlığı, O'nun üstünlüğünün işaretlerinden biri olarak oraya giren herkese dokunulmazlığın verilmesi, Allah'ın, gücü yeten herkese orayı ziyaret etmeyi farz kılışı, orada açık işaretleriyle bilinen Makam-ı İbrahim'in yer alması gibi konular da pekiştirilmektedir. Bunun yanında yahudilere karşı güçlü bir saldırı yer almakta ve müslümanlar onlardan sakındırılmaktadır. Allah, kâfirlere muhtaç değildir. Yahudiler, Allah'ın âyetlerini reddetmekte ve onlara iman edenleri engellemektedir. Artık müslümanların onlardan uzak durmaları gerekmektedir. Zira müslümanlar, onlara kulak verdiklerinde kendilerini imandan sonra küfre döndüreceklerdir. 109. âyetin son bölümünde gerçekten yoğun içerikli önemli bir nokta yer almaktadır. Âyet, yahudilerin hilelerine, tuzaklarına, şüphelerine, eziyetlerine, kinlerine, müslümanları küfre döndürmeye çalışmalarına vs. karşı müslümanlara bağışlamayı ve geniş ufuklu olmayı emretmiştir. Allah'ın emri gelinceye kadar buna katlanmaları gerektiğini hatırlatmıştır. Bu da gösteriyor ki, öfkeleri bir grup müslümanı yahudilere karşı harekete geçirmiş ve bu müslümanlar yahudileri yok etmeyi teklif etmişlerdi. Doğru davranışın bir gereği olarak bu müslümanlara; yahudilerin aleyhinde işleyen delillerin daha bir sağlamlık arz edeceği ve onlara karşı takınılacak sert bir tutumun daha da haklılık kazanacağı zamana kadar onlarla barış içinde yaşamaları ve sakin olmaları telkin edildi.

Bütün bunların yanında, konuyla ilgili açıklamaların kıble değişikliği açısından birkaç noktasına daha dikkat çekmemizin uygun olacağı düşüncesindeyiz. Medine döneminin siret olaylarından biri olarak kıble değişikliğini ele alırken şunlar söylenebilir: İslam'ın mesajı artık bağımsız bir yapılanma niteliğini kazanmıştır. Bu olaya gelinceye kadar İslam'ın mesajı, Ehl-i Kitab'ın yapılanması ve kıblesiyle ilintili bir dalgalanmaya, bir kaynaşmaya sahne olmuştu. Bundan sonra Kâbe'nin eminliği, arınmışlığı ve merkez oluşu kesinleşti. Zira çok geçmeden, Arap yarımadasının tüm yörelerinde yaşayan Arapların yeni dini, hayatlarında yöneldikleri bir kıble olmuştu. Böylece daha önceki öneminden daha güçlü, daha sağlıklı ve daha bağlayıcı bir konuma geldi.

Kıblenin değiştirilmesi hadisesini doğuran şartlar konusunda üzerinde durulması gereken bir nokta vardır: 142. ve 143. âyetler,

kıble değişiminin açıkça vurgulandığı 142-153 âyetler serisinin başında yer almışlardır. Burada zihnimize şu soru gelmektedir: Söz konusu seri âyetler hepsi birlikte mi inmişlerdir, yoksa 144 ve onu takip eden âyetlerle 142. ve 143. âyetler farklı zamanlarda mı nazil olmuşlardır. Böyle olması halinde bu iki âyet grubundan hangisi diğerinden önce nazil olmuştur? Bu seri âyetlerin bir bütün olarak nazil olması, kıble değişimi olayının Kur'âni olmayan bir ilhamla vuku bulmasını gerektirmektedir. Oysa bu seri âyetler ve daha önceki âyetler yahudilerin tenkitlerine cevap vermek ve kıble değişiminden dolayı Rasulullah'ın konumunu güçlendirip O'nu haklı kılmak ve müslümanların kalplerini teskin etmek için nazil olmuşlardır. Yahudilerin, "Onları, üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" ifadeleri de bunu göstermektedir. Kur'ân'da, Rasulullah'ın bazı işleri kendiliğinden yapması, bilahare Kur'ân'ın, inen âyetlerle onu doğrulayıp haklı göstermesine dair birçok örnekler yer almıştır. Bedir Savaşı ve Kâbe'yi ziyaret gayesiyle çıkıp Hudeybiye Sulhü ile neticelenen hadiseler buna örnek teşkil eder. Bilindiği üzere gerek Enfâl ve gerekse Fetih sûrelerinde konuyla ilgili âyetler olayların vukuundan sonra nazil olmuşlardır. Her iki sûrede de Rasulullah'ın fiilleri desteklenmiştir. Bunun aksi olarak, esirlere yaptığı muamele sebebiyle Enfâl Sûresi'ndeki hitaba maruz kalmıştır. Zira bu davranışı, Allah'ın ilminde olan en doğru davranışa muhalifti. İkinci durumda, yani, kıble değişiminin Kur'ânî emirle vuku bulunmuş olması, kısaca, 145 ve sonrası âyetlerle meydana gelmesi durumunda ilk anda akla gelen şudur: Önce bu âyet nazil olmuş, sonra yahudiler bilinen tavırlarını sergilemiş bilahare 142-144. âyetleriyle serinin diğer âyetleri ve bu âyetten önceki âyetler nazil olmuştur. Bizler bu iki ihtimal karşısında birinci ihtimali tercih ediyoruz. Zira bizzatihi 145. âyet, Kitap Ehli'ne yapılan reddi ve onların tavırlarıyla bunun nedenlerinin açıklamasını ihtiva etmektedir.

Kıble değişimi hadisesinin tarihi, rivâyet edildiği şekliyle hicretten 16 ay sonra, 17. ayın başlarında, Recep ayının ikinci yarısının pazartesi günü öğle namazı esnasına denk gelir. Rasulullah, konuyla ilgili rivâyetlere göre, bu öğlen namazının ilk iki rekatında Mescid-i Aksa'ya, diğer iki rekatında ise Kâbe'ye yönelmiştir. Rivâyette görülen kesin tarih belirlemesini bir kenara bırakırsak, kıble âyetlerinin Medeni dönemin erken dönemlerine rast geldi-

ğini söyleyebiliriz. Nitekim, yahudilerin geç dönemlere oranla, tavırlarındaki yumuşaklık bunu göstermektedir. Sonuçta üstteki rivâyette zikredilen tarihin sağlıklı olduğu ya da, doğruluk payının büyük olduğu görülmektedir.

Yahudilerin ayrıcalık ve üstünlük iddialarının, Kur'ân'ın ışığında, burada ayrıca üzerinde durulması gerekiyor. İslam'ın çağrısıyla muhatap olduklarında ya da Rasul ve müslümanlarla bir diyalogları anında bu tavırları oldukça net bir biçimde ortaya çıkıyordu. Yahudilerin bu tavırları, onlarla ilgili diğer âyetlerden ayrı olarak Kur'ân'ın bir çok yerinde tasvir ediliyor. Şimdi sırasıyla bunları ele almaya çalışalım:

1- «Vay haline o kimselerin ki, kitabı elleriyle yazıp az bir paraya satmak için; "Bu, Allah katındandır." derler. Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların!.. Kazandıklarından ötürü vay haline onların! Bir de dediler ki: "Sayılı birkaç gün dışında bize asla ateş dokunmayacaktır." De ki: "Allah'tan (bu hususta) bir söz mü aldınız." Şâyet öyle ise Allah verdiği sözden dönmez, yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?» (Bakara, 79-80)

Bu âyetlerde iki noktaya ışık tutuluyor: 1) yahudiler Araplar nezdindeki güvenilirliklerini ve konumlarını korumak adına birtakım direktifler belirliyor ve bu uydurdukları ilkeleri, yazdıkları asılsız öğretileri Allah'a nisbet ederek O'na iftira ediyorlardı. 2) Kur'ân'ın uyarılarına karşı da bir üstünlük havasına giriyor ve; "... kendilerinden olan günahkarların sayılı birkaç gün dışında cezalandırılmayacaklarını, Allah'ın katında özel bir konumları olduğundan dolayı onların bağışlanacağını..." söylüyorlardı. Açıktır ki bu tavır, temelsiz bir üstünlük savı olmasının yanında, onların tartışmacı tutumlarına da özellikle ışık tutuyor.

2- «Onlara; "Allah'ın indirdiğine inanın." denilse, "Bize indirilene inanırız" derler, ötesini kabul etmezler. Halbuki o, kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: "Gerçekten inanıyor idiyseniz neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz?» (Bakara, 91)

Bu âyet de onların gururlarını ve İslam'ı alaya alışlarını işlemektedir. Zira onlar, kendi dinlerinin kendilerine yettiğini, ondan başkasına ihtiyaçları olmadığını ileri sürerek, kendilerine yöneltilen Kur'ân'a ve Muhammed'in risaletine iman çağrılarını reddediyor-

lardı. Âyetin ikinci bölümü, onların bu sözlerinin pratikte yaşanmış bir davet ve tartışma olayı sırasında söylendiğini gösteriyor.

3- «De ki: "Eğer gerçekten Allah katında ahiret yurdu kimsenin değil, yalnız sizin ise, sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin." Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü işlerden dolayı ölümü asla istemezler, Allah zalimleri bilir.» (Bakara, 94-95)

Birinci âyette yahudilere meydan okunması, tartışma ve üstünlük taslama tavrına bir cevap niteliğindedir. Onlar, yalnız kendilerinin doğru yolda olduklarını iddia ediyor ve bu nedenle Ahiret gününde yalnız kendilerinin Allah katında imtiyaz sahipi olacaklarını söylüyorlardı. Cuma Sûresi'nde de, onların insanlar içinde yalnız kendilerinin Allah'ın dostları olduklarıyla övünmelerini reddeden buna benzer bir değerlendirme yer almaktadır:

«De ki: "Ey yahudiler, eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, o halde ölümü temenni edin, eğer doğru iseniz." Ama onlar, ellerinin (yapıp) öne sürdüğü (işler) yüzünden ölümü asla temenni etmezler. Allah zalimleri bilir.» (Cuma, 6-7)

Bu da onların bu üstünlük iddialarının pratik tartışma sahnelerinde zaman zaman tekrarlandığını göstermektedir.

4- «Yahudi yahut hristiyan olandan başkası cennete girmeyecek." dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: "Doğru iseniz, delilinizi getirin."» (Bakara, 111)

Bu âyetin de -önceki maddede açıkladığımız- üstünlük taslama tutumuna ilişkin olduğu açıktır. Zira bu âyet de aynı meseleyle ilgili kendisinden önceki bir dizi âyetin içinde yer almaktadır. Daha önceki bir değerlendirmede burada hristiyanların genelleme açısından zikredildiğini belirtmiştik. Yani buradaki hüküm geleneklerine yapışan, onların tümünün doğru olduğunu sanan ve yeganeliklerini savunan herkesi kapsamaktadır. Buna rağmen bu iddiaların sahipleri özellikle yahudiler olmuştur.

5- «"Yahudi veya hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız" dediler.» (Bakara, 135)

Bu da aynı konuya ilişkindir ve bir dizinin içinde yer almaktadır. Onlar övüne övüne doğruluğun ancak yahudilikte olduğunu söylüyorlardı. Az önce hristiyanların neden anıldıklarıyla ilgili değerlendirmemiz tabiatıyla burada da geçerlidir.

6- «Kitap Ehlinden öylesi var ki, ona yüklerle emanet bıraksan, onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar versen, devamlı olarak başına dikilmeden onu sana ödemez. "Ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur." dedikleri için böyle yapıyorlar ve Allah'a karşı bile bile yalan söylüyorlar.» (Âl-i İmran, 75)

Müfessirlerin ve râvilerin çoğunluğu "Ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur." cümlesini söyleyenlerin yahudiler olduğunu belirtmektedirler. Bu, onların Allah'ın seçilmiş ulusu olma, başkasına karşı sorumlu olmama anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Yani onlar, ümmilerden -Ehl-i Kitap olmayanlardan- herhangi bir kişiye karşı sorumlu olmayı kabul etmemektedirler. Diğer bir ifadeyle; onlar kendilerinden başkasının varlığını tanımak istemezler.[47] Çünkü onlar ne hristiyanları, ne de İncil'i tanımaktadırlar. Onların bu sözleriyle; başkalarına üstünlük iddia ettikleri, büyüklendikleri, böbürlendikleri, başkasının ellerinde bulunan malları yağmalamayı kendilerine helâl kıldıkları açıktır.

Nisâ Sûresi'nde de onların övünme aracı yaptıkları bu iddialarına ışık tutan birkaç âyet yer almaktadır:

«Yoksa onların mülkten bir payı mı var? Öyle olsaydı insanlara bir çekirdek zerresi bile vermezlerdi. Yoksa Allah'ın, lütfundan insanlara verdiği için onları kıskanıyorlar mı? Oysa biz İbrahim ailesine de Kitap ve hikmet vermiş ve onlara büyük bir mülk bağışlamıştık.» (Nisâ, 53-54)

Bu âyetlere göre, onlar bir şeye sahip olduklarında veya bir şeye egemen olduklarında onun tüm menfaatlerini kendilerine ayırırlar, çok önemsiz de olsa kendilerine ait gibi gördükleri herhangi bir şeyden başkalarının yararlanmasına izin vermezlerdi. Onların belirgin karakterlerinden biri de, başkasının yararlandığı bir nimeti veya bir fazileti kıskanmalarıdır. Halbuki Allah, onlara kendi katından yararlanacakları pek büyük nimetler bağışlamıştır.

7- «O ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin (onacaklarını) sanma! Onların azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için acı bir azap vardır.» (Âl-i İmran, 188)

47 Kur'ân'da "ümmiler" kavramı "Araplar" için de kullanılmıştır. Zira Yahudiler "ümmiler" derken önlerinde -yaklaşık olarak- Hicaz Araplarından başka kimse yoktu. Nitekim Rasulullah da A'râf, 157-158. âyetlerde Arap anlamında "ümmi" diye nitelendirilmiştir. Ayrıca Araplar da Cuma Sûresi'nin ilk âyetlerinde ve başka yerlerde "ümmilik"le nitelendirilmiştir.

Müfessirlerin ve râvilerin çoğunluğu; âyetten kastedilenlerin yahudi bilginler olduğunu söylemişlerdir. Bu âyete ilişkin rivâyetlerden biri de şudur: "Rasulullah (s) bir konuda onlara soru sorar, onlar da buna doğru olmayan bir cevap verirler ve bilgileriyle üstünlük taslamaya kalkışırlar. Fakat çok geçmeden yalanları ortaya çıkar. Âyet iner ve onları eleştirir, tehditlerde bulunur. Onların üstünlük ve ayrıcalık varsayımları âyette açıkça görülebilmektedir.

8- «Şu kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Hayır, ancak Allah dilediğini temize çıkarır, onlara hiç zulmedilmez. Bak nasıl Allah'a yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu yeter.» (Nisâ, 49-50)

Rivâyete göre, bu iki âyet, yahudilerin büyüklük taslamaları konusunda ileri sürdükleri bir iddia dolayısıyla inmiştir. Bu iddiaya göre; Allah onların gece işledikleri günahları gündüzleyin örtmekte, gündüz işledikleri günahları da geceleyin örtmektedir. Âyette, onların üstünlük ve ayrıcalık iddiaları açıkca gözlenebilmektedir. Bu, onların Allah katında 'seçilmiş millet' oldukları iddiasından kaynaklanmaktadır.

9- «Yahudiler ve hristiyanlar; "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz." dediler. De ki: "O halde niçin günahlarınızdan ötürü (Allah) size azap ediyor?" Hayır, siz de O'nun yarattıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü Allah'ındır. Dönüş de O'nadır.» (Mâide, 18)

Âyet açık ve ilginç bir müstekbirlik örneğini hikâye edip onu kesin bir biçimde reddediyor. Âyetin ikinci bölümü, bu tavrın bir tartışma pozisyonunda ortaya çıktığını gösteriyor. Âyet, onların seçilmiş millet ve Allah katında özellikli olma iddialarını reddetmeyi hedef ediniyor. Nitekim başka âyetler de onların bu iddialarını reddetmeyi hedef almışlardı. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da Kur'ân'ın Mekki ve Medeni âyetlerinden, Allah'ın yahudileri alemlere üstün kıldığı yolunda bir imajın doğmasıdır. Bu da bizi Kur'ân'ın açıklamalarında bir çelişki olduğu yanlış değerlendirmesine götürebilir. Biz bu kanıda değiliz. Yani Kur'ân'ın beyanatı arasında çelişki yoktur. Zira bu âyetlerde süren yapılarıyla yahudiler değil, Musa'nın gönderildiği ve Allah'ın dininin sahih öğretilerine sahip kimseler kastedilmiştir. Ayrıca onların o dönemde

içinde bulundukları durumun sürekliliği de söz konusu edilmemiştir. Özellikle Mekkisi, Medenisiyle Kur'ân, âyetleri yahudilerin sapıklığından söz etmekte, öncekileri ve sonrakileriyle Allah'ın gazabına ve cezasına müstehak olduklarını, çoğunun kötülük peşinde koştuklarını ifade etmektedir. İbrahim'in duasına rağmen, Allah'ın İbrahim ile ilgili sözünün onun soyundan zalimleri kapsamayacağı belirtilmektedir.[48]

Bu meselede tüm delilleri söz konusu etmeye gerek görmüyoruz. Öyleki âyetlerde ifadesini bulan meselelerin çoğu; yahudi ve hristiyanların meclislerinde söylenip gelen ve onların hayat tarzlarını, yapılarını yansıtan şeyler olmuştur. Bunlardan çoğunun da yahudilere ait olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir.[49]

48 Örneğin; Casiye, 16 ve Bakara, 47.

49 A'râf, 128-156 ve 169; Bakara, 124; Hadid, 26 ve bu konuda verdiğimiz âyetlerin pek çoğu... Özellikle Bakara, Âl-i İmran ve Nisâ sûresi âyetleri...

D) YAHUDİLERİN DÜZENBAZLIKLARI

1- «Sizin yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirmiş bulunduğum (Kur'ân)a inanın ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın; benim âyetlerimi birkaç paraya satmayın ve benden sakının. Bile bile gerçeği bâtılla bulayıp hakkı gizlemeyin.» (Bakara, 41-42)

Âyetler, yahudilerin kasıtlı olarak gerçeği gizlemelerini ve doğru ile yanlışı karıştırmalarını eleştirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, onlar bunu başkalarını kuşkuya düşürme, oyuna getirme ve engelleme amacıyla yapıyorlardı. Onlar bunu özellikle müslümanlara karşı yapıyorlardı. Bu konuya ilişkin diğer âyetlerin açık vurgularını göz önünde bulundurduğumuzda onların bu eylemlerinin kime karşı olduğunu rahatça kestirebiliriz. Bu da, yahudilerin müslümanlar aleyhine düzenbazlıklara erken zamanlarda başladıkları anlamına gelir.

2- «Şimdi siz (ey müminler), bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki, Allah'ın sözünü işitirlerdi de düşünüp akıl erdirdikten sonra, bile bile onu değiştirirlerdi. İnananlara rastladıkları zaman; "inandık" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıklarında, "Allah'ın size açtığını onlara söylüyorsunuz ki, onu Rabbiniz katında sizin aleyhinizde delil olarak mı kullansınlar. Aklınızı kullanmıyor musunuz?" derler.» (Bakara, 75-76).

Âyetler bir taraftan müslümanlara hitap ederek onların yahudilerin bu eylemlerinden vazgeçeceği ve Rasulullah'a iman edecekleri şeklindeki umutlarının yersiz olduğunu belirtirken, bir taraftan da yahudilerin müslümanlar aleyhine çevirdiği dolapların ve iki yüzlülüğün bir tablosunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca onların, aralarında anlaşarak kendilerine karşı kullanılabilecek ve aleyhlerine delil olacak hiçbir gerçeği itiraf etmemeye karar verdikleri delil getirilmektedir...

3- «Ey inananlar, "Raina (bizi gözet)" demeyin, "Unzurna (bize bak)" deyin ve dinleyin. Kafirler için acı bir azap vardır.» (Bakara, 104)

Bu âyete kıble değişikliği bölümünde naklettiğimiz 105-109. âyetleri de katılabilir. 104. âyetle bu âyetlerin, konumuzla ilgili bir yanı bulunmaktadır. Zira bu âyetlerde yahudilerin kıskançlıklarına, hilelerine ve onların tarzlarının genel yönüne karşı müslümanlar değişik açılardan uyarılmıştır. Yahudiler, müslümanların Rasulullah'a 'Raina' demelerini, onu rahatsız etmek için bir vasıta olarak kullanıyorlardı. Kelimeyi ifade ederken dillerini eğip bükerek Rasulullah'ı 'Ruunet (ahmaklık)la' nitelemeye çalışarak onu alaya alıyorlardı. Böyle yapmaları âyetle yasaklandı. Ayrıca atalarının Musa'yı rahatsız ettiği gibi, Rasulullah'ı sorularla ve değişik şeyler istemekle rahatsız etmekten sakındırmalarında başarılı olduğunu göstermektedir. Bunların etkisiyle bazıları birtakım meseleleri tartışıyor, soru soruyor ve bazı şüphelerini dile getiriyordu. Biz bu eylemlerin kıble değişikliği zamanında gerçekleştiğini düşünüyoruz. Yahudiler, müslümanlara Allah tarafından bir iyilik yapılmasını istemiyorlar ve onların dinlerinden vazgeçip tekrar küfre girmelerini arzuluyorlardı. Çünkü müslümanları kıskanıyor, müslüman olmalarına ve Rasulullah (s)'ın etrafında kümelenmelerine öfkeleniyorlardı. Tüm bu eylemlerde yahudilerin müslümanlar arasında kurdukları ustaca düzenbazlıklar açıkça gözlenebilmektedir.

4- Daha önce kıble konusunda naklettiğimiz Bakara, 142-152. âyetleri aynı zamanda bu konuyla da ilgilidirler. Çünkü bunlar da ilgili konuda açıkladığımız gibi; yahudilerin hilelerine ve şüpheye düşürmelerine ışık tutmaktadır.

5- «Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yeyin. Allah'a şükredin; eğer O'na tapıyorsanız. Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni harâm kıldı. Ama kim mecbur kalırsa (başkasına) saldırmadan ve sınırı aşmadan (bunlardan) yemesinde bir günah yoktur. Muhakkak ki, Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir. Allah'ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip, onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah ne onlarla konuşacak ve ne de onları temizleyecektir. Onlar için acı bir azap vardır. Onlar hidâyet karşılığında sapıklık, mağfiret karşılığında azap satın almışlardır. On-

lar, ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!.. (Onlara) böyle (azap edilecek)tir. Çünkü Allah, Kitab'ı gerçekle indirmiştir. Kitap hususunda ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler.» (Bakara, 172-176)

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, 174-176. âyetlerde söz konusu edilen kimseler yahudilerin bilginleridir. Haramları belirleyen âyetin bu âyetlerle birlikte gelmesinden, söz konusu bilginlerin bu konuda birtakım kurnazlıklara ve şüphelendirmelere baş vurdukları, bunların Tevrat tarafından da harâm kılındığını gizledikleri ve bu nedenle uyarı ve tehdide uğramayı hak ettikleri anlaşılmaktadır. Âyetler bu konuda müslümanların dikkatini gerçeğe çekmiş; yahudi bilginlerinin, müslümanlar arasında şüpheyi yaymak ve onları doğru yoldan saptırmak amacıyla kitaplarında yer alan ve Kur'ân'ın belirttikleriyle de uyum içindeki gerçeği gizlediklerini bildirmiştir.

6- «Kitap Ehlinden bir grup istedi ki sizi saptırsınlar. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar; fakat farkında değiller. Ey Kitap Ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Kitap Ehli, niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz? Kitap Ehlinden bir grup dedi ki: "İnananlara indirilmiş olana, gündüzün başlangıcında inanın, sonunda inkâr edin; belki (bu hareketinizle onlar da) dönerler. Sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın!" De ki: "Hidâyet Allah'ın hidâyetidir. Birine, size verilenin misli veriliyor veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirirler diye mi (böyle düşündünüz ve yaptınız)?" De ki: "Lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilendir."» (Âl-i İmran, 69-73)

Alimlerin çoğuna göre, burada Ehl-i Kitap'tan amaç yahudilerdir. Âyetlerde bu yaklaşımı destekleyen bir dizi işaret vardır. Burada onlara nispet edilen sıfatlar ve eylemler bir başka yerde -Bakara sûresi âyetlerinde olduğu gibi- açıkça yahudilere nispet edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, ilk iki âyet, sonraki âyetlerin değindiği durumlara eleştirici bir giriş niteliğindedir. Sonradan gelen âyetler ise, gerçekten çirkin bir kuşkulandırma ve hile tablosuna ışık tutmaktadır. Âyetler, yahudilerin kendi aralarında anlaşarak Kur'ân'ı tasdik edip O'na iman eder görünerek müslümanları buna inandırıp onların bazı konulardaki şüphelerini ve kuşkularını dile ge-

tirmelerini sağlamayı böylece müslümanlar arasında bir tereddüt ve şüphe uyandırmayı, onların saflarında bir gedik açmayı planladıklarını belirtmektedir. Ayrıca onların aralarında anlaşarak tavırlarının, amaçlarının ve bilgilerinin gerçek mahiyetini birbirleri dışında kimseye açmamalarını öğütledikleri, kendi dinlerine bağlı olanlardan başkasına güvenmemelerini başkalarının bu bilgilerden yararlanmasını ve kendilerine karşı bir delil olarak kullanmasını veya herhangi bir gediği kapatmalarına fırsat vermemelerini istedikleri dile getirilmektedir.

7- «Fakat Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur; Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır. Onlardan bir grup var ki, Kitap'ta olmayan bir şeyi siz Kitap'tan sanasınız diye dillerini Kitab'a eğip bükerler ve, "O, Allah katındandır." derler. Oysa o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.» (Âl-i İmran, 77-78)

Bu âyetler de konu olarak aynıdır. Cumhur, ikinci âyette kastedilenlerin yahudi bilginleri olduğu görüşündedir. Bu âyetlerde de, onların bilgiçlik taslama, güven kazanma ve özel menfaatlerini garanti etme amacıyla müslümanlar aleyhine birtakım oyunlara başvurdukları dile getiriliyor. Birinci âyetin temasından anlaşıldığına göre onlar, söyledikleri yalanların ve Allah adına düzdükleri iftiraların doğru olduğuna yemin ediyor, and içiyorlardı. Amaç, hedef aldıkları dünya menfaatlerini elde etmekti.

Birinci âyetteki eleştirinin ve ikinci âyetin içerdiği açıklamanın 69-74. âyetlerin hikâye ettiği dayanışmayla ilgili olması ihtimali vardır. Yahudi bilginlerinden bir kesimin, bu eylemi pratik olarak sergiledikleri; hedeflerine varmak, müslümanları kuşkuya düşürmek, onları küfre çevirmek, Rasulullah'ın etrafından dağılmalarını sağlamak veya onların safları arasında bir gedik açmak amacıyla, kendi kitaplarındaki bilgilerle, Rasulullah'ın ve Kur'ân'ın verdiği bilgilerin çeliştiğine yeminler düzüp doğruluklarının bu yolla vurgulamaya çalıştıkları söylenebilir.

Bu âyetlerin ardından şu âyetler geliyor:

«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir. De ki: "Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e,

İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rabbleri tarafından verilene inandık; onlar arasında bir ayrım yapmayız, biz O'na teslim olanlarız." Kim İslam'dan başka din ararsa, bilsin ki, (o din) ondan kabul edilmeyecek ve o, ahirette kaybedenlerden olacaktır. İman ettikten, Rasul'ün hak olduğunu gördükten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol gösterir? Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez. İşte onların cezası: Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinedir. O lanetin içinde ebedi kalacaklardır. Onlardan azap hafifletilmeyecek ve onlara asla bakılmayacaktır. Ancak ondan sonra, tevbe edip uslananlar başka... Çünkü Allah, bağışlayan, merhamet edendir.» (Âl-i İmran, 83-89)

İlk âyetlerin, yahudilerin kendi sözleşmelerine bağlı olarak ileri sürdüğü çelişki iddiasını reddetmeyi, Rasulullah'ın ve müslümanların, kendilerine indirilen de dahil olmak üzere, önceki tüm peygamberlere gönderilen her şeye kesin iman etmelerini, onlar arasında hiçbir ayrım yapmamalarını ve hiçbir tereddüde kapılmamalarını pekiştirmeyi amaçladıkları söylenebilir. 86. âyet, önceki âyetlerden daha kesin olarak yahudilerden bir kesimin bu sözleşmeyi pratiğe aktardığını; Rasulullah'ın mesajına ve Kur'ân vahyine iman ettiklerini açıklayıp onların gerçek olduklarına şahitlik ettikten sonra, çok geçmeden müslümanları kuşkuya düşürmek amacıyla geri dönüş yaptıklarını göstermekte, buna bağlı olarakta onların bu çirkin komploya ve bunun meydana getirdiği korkunç tesirlerine denk düşecek bir saldırıya müstehak olduklarını açıklamaktadır.

Dikkatleri, sonuncu âyetin anlamına çekmek istiyoruz. Buradaki olgu Kur'ân'ın temel ilkeleriyle uyum içindedir. İnkârcı olsun, günahkar olsun her insanın önünde, kendisini düzeltmesi, günahından ve inkârından tevbe edip dönüş yapması imkanı açık bırakılmıştır. Bu ilkeye bağlı olarak, bu imkanın hem yahudilere hem de başkasına açık olduğu ortaya çıkmaktadır. Rasulullah'ın çağrısının ve pratik uygulamasının, din ve ulus olarak yahudilere karşı bir taassup içinde olduğu düşüncesinin kasıtlı kişilerce iddia edilmesine rağmen bu iddianın İslam'da bir temeli ve yeri olmadığı görülmektedir.

8- «De ki: "Ey Kitap Ehli, Allah yaptıklarınızı görüp dururken neden Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?" De ki: "Ey Kitap Ehli, ger-

çeği görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir." Ey inananlar, Kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra (onlar) sizi döndürüp kâfir yaparlar.» (Âl-i İmran, 98-100)

Burada söz konusu edilenler cumhurun belirttiğine göre yahudilerdir. İlk iki âyette yer alan çıkışlar, Bakara Sûresi'nde açıkça yahudilere yöneltilen çıkışlardır. Bu da söz konusu yaklaşımın sağlıklı olduğuna bir işarettir. Rivâyete göre bu âyetler, Evs ve Hazrec kabilelerinin birleşmelerine, Rasulullah etrafında kümelenmelerine, tezgahladıkları oyunlarla onları birbirine düşürmeyi başaramamalarına öfkelenen bazı yahudilerin bu iki kabile arasında fitneyi körüklemesi üzerine inmiştir. Bu âyetlerden sonra, müslümanlara Allah'ın ipine sarılmayı, ayrılmamayı tavsiye eden, aralarındaki düşmanlığın Allah'ın nimetiyle kardeşliğe, içinde bocaladıkları sapıklığın hidâyete dönüştüğünü hatırlatan bazı âyetler gelmektedir. Bu da adı geçen rivâyeti destekleyebilir. Şimdi bu âyetlerden sonra gelen âyetleri verelim:

«Size Allah'ın âyetleri okunmakta ve O'nun Elçisi de aranızda iken nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sarılırsa muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir. Ey inananlar, Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün. Ve topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, Hani siz birbirinize düşman idiniz, (Allah) kalplerinizi birleştirdi, O'nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz. (Allah) sizi oradan kurtardı. Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki, yola gelesiniz.» (Âl-i İmran, 101-103)

98-100. âyetler dini alandaki bir tuzağa ve saptırmaya ışık tutuyor olabilir. Çünkü âyetler, yahudileri, müminleri Allah'ın yolundan alıkoymak için onların yoluna engeller çıkarmaya çalıştıklarından dolayı eleştirmektedir. Zira onlar, peygamberliğin ve vahyin gerçek olduğunu kesin olarak bilmektedirler. Onların bu tutumları ayrıca bazı müslümanları da etkilemiş olabilir.

Âyetler, yahudilerin müslümanlara ve İslam davetine karşı takındıkları olumsuz tavırları, aldatmaları, saptırmaları, bozgunculuğu ve fitneyi açıklamakta, onların bu vesileyle müslümanların saflarında bir gedik açmayı hedef aldıklarını belirtmektedir. Âyetlerin

ifade biçiminden, müslümanları kesin biçimde sakındırmasından, yahudileri eleştirmesinden anlaşılıyor ki, onların bu tutumları, eğer Allah müslümanlara hidâyetini ve sebatını yetiştirmemiş olsaydı, kötü sonuçlara neden olurdu.

9- a) «İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kendilerine açık delilller geldikten sonra ayrılığa düşüp ihtilaf edenler gibi olmayın. İşte onlar, (evet) onlar için (kıyamet günü) büyük bir azap vardır.» (Âl-i İmran, 104-105)

b) «Siz, insanlar için çıkarılmış çok hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Eğer Kitap Ehli, inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Onlardan inananlar da var, ama çokları yoldan çıkmışlardır. Size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez. Nerede olsalar, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğer ki, Allah'ın ahdine ve insanların ahdine sığınmış olsunlar. Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Böyle oldu, çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar, haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Ve çünkü onlar, isyan etmişlerdi, haddi aşıyorlardı.» (Âl-i İmran, 110-112)

Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetler kendilerinden önceki âyetlerin bir devamıdır ve müslümanları sakındırma, onlara daha uygun olanı öğütleme türünden bir açıklamadır. Küfürleri, inatları, isyanları ve kötü niyetleri nedeniyle hak ettikleri zillet, yoksulluk ve Allah'ın gazabına uğrama gibi sürekli ve genel karakterlerine işaret ederek müslümanlar açısından hafifletiliyor. Âyetlerin değindiği meseleler yahudilerin müslümanlar arasında tezgahladıkları oyunlarla ilişkilidir. Müslümanların, kendi görevleri olan dayanışma, iyiliği yayma, kötülüğü engelleme eylemlerine dikkat çekmekte, kendilerinin bu eylemleriyle insanlık için gönderilen en iyi ümmet olma niteliklerine ışık tutmaktadır. Kendi tavırlarıyla atalarının tavırları, kendi durumlarıyla atalarının durumları arasında bir bağlantı kurmaktadır. Âyetler, o dönem yahudilerinin yaşadığı pratiğin, nesilden nesile atalarından alınıp süre gelen bir pratik olduğuna değinmektedir. 111. âyetten anlaşıldığına göre, bazı müslümanlar yahudilerin mal, sayı, kale ve silah olarak güçlerinden korkuyor-

lardı. Müslümanların bu korkuları da yahudilerin hilelerine ve oyunlarına bir kapı açıyordu. Onlar da müslümanların kendilerini hak ettikleri ölçüde cezalandırmaya cesaret edemeyeceklerini düşünerek bundan büyük ölçüde yararlanmaya çalışıyorlardı. Onun içindir ki, 111 ve ondan sonra gelen âyet yahudilerin güçlerini ve konumlarını basite indirgemeyi hedef almış, dikkatleri onların pratik olarak yaşadığı zillete, yoksulluğa ve korkaklığa çekmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, artık eziyet, tezgah, hile ve fitneyi körüklemenin her çeşidini sergilemede ellerinden geleni artlarına koymayan yahudilerin azgınlarına karşı bir tavır geliştirilmiş bulunmaktadır. Daha önceki bir maddede Bakara sûresi, 109. âyetinin son tarafında değinilen önemli bir noktaya dikkat çekmiştik. 111. âyetten anlaşıldığına göre, bir süredir yahudilere karşı öfkelenen müslümanların öfkeleri bu sırada sakinleşmiştir. Daha sonra yahudilerin isyanlarını, hilelerini, eziyetlerini ve fitneyi körüklemelerini artırmalarıyla tekrar eski halini almış, âyet de endişe sahiplerinin korkularını gidermek amacıyla yahudilerin tutumlarını basite indirgemiştir. Herhalde yahudilerin pratik olarak cezalandırılması bundan sonra uygulamaya konmuştur.

10- «Ey inananlar, kendinizden başkasını kendinize dost edinmeyin, onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağızlarından öfke taşmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size âyetleri açıkladık. İşte, siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler. Kitab'ın hepsine inanırsınız. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Kendi başlarına kaldıklarında size karşı öfkeden parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün." Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü bilir. Size bir iyilik dokunsa (bu), onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa, ondan ötürü sevinirler. Eğer sabreder, Allah'tan korkarsanız, onların hilesi size hiçbir zarar veremez. Şüphesiz Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.» (Âl-i İmran, 118-120)

Cumhur, burada kastedilenlerin yahudiler olduğunu belirtmiştir. Âyetlerin içerik olarak bu yaklaşımı desteklediği görülüyor. Ayrıca bu âyetlerdeki nitelemeler başka âyetlerde açıkça yahudiler için kullanılmıştır. Bu âyetler yahudilerin düşmanlığını, düzenbazlığını, müslümanlara karşı kötülük, tezgah ve kinle dolu niyetlerini, müslümanların kavuştuğu güç ve üstünlüğe karşı bes-

ledikleri öfkeyi en etkili ve güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Bu nedenle müslümanların onları dost edinmeleri ve onlarla içli dışlı olmaları, "bitane (sırdaş)" kavramının içerdiği ölçüde onlara her şeylerini bütün sırlarını açmaları sakıncalı görülmüştür. Bu pozisyonun gizli-açık, söz-eylem gibi, çeşitli pek çok olaya dayandığından kuşku yoktur. Yahudiler, Rasulullah'a, müslümanlara ve İslam davetine karşı her vesileyle düşmanlıklarını ortaya koymuşlardır. Âyetler, bazı Arapları yahudilere bağlayan bağların güçlü olduğunu ve yahudilerin onlar üzerinde etkili olduklarını ortaya koymaktadır. Bu da yahudilerin tüm niyetlerinin ortaya konmasında ve müslümanlara karşı gerçek tutumlarının ne olduğu konusunda yapılan geniş açıklamanın hikmetini göstermektedir. Böylece yahudiler arasında dostları bulunan müslümanları etkisi altına almayı ve onları yahudilerden uzaklaştırmayı hedef almıştır.

Nisâ Sûresi'nde de -bir ölçüye kadar eleştiri sayılabilecek- başka bir yasaklama yer almaktadır:

«Ey inananlar, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin...» (Nisâ, 144)

Bu âyet, münafıkları eleştiren bir dizi âyet içinde yer almaktadır ki, bu da, burada sözü edilen âyetlerin hedeflediği şeyin aynısını hedeflemiş bulunmaktadır. Ve aynı şekilde biraz önce belirttiğimiz anlamı da ifade etmektedir.

Bu âyetlerin -geçen maddede değindiğimiz- gelişmeye parmak bastığını ve yahudilerin kendileri aleyhinde çevirdikleri dolaplardan haberi olmayan bazı müslümanların gönlünde onlara karşı bir hareket başlatmayı amaçladığını söylemek herhalde doğru bir yaklaşım olur.

11- «Mallarınız ve canlarınız hususunda deneneceksiniz; sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden ve puta tapanlardan, çok incitici (sözler) duyacaksınız. Ama sabreder, korunursanız; işte bunlar, yapmaya değer işlerdendir.» (Âl-i İmran, 186)

Bu âyet, yahudiler hakkında oldukları net bir açıklık taşıyan birtakım âyetlerden sonra gelmektedir. Bu da "...sizden önce kendilerine Kitap verilenler..."den birinci derecede kastedilenlerin yahudiler olduğunu gösteriyor, diyebiliriz. Ayrıca âyette müslümanların, yahudilerin eziyetlerine ve hilelerine maruz kaldıklarına ve bu tutumlarının değişmediğine işaret vardır.

12- Yahudilerle ilgili olarak daha önce naklettiğimiz Nisâ Sûresi, 44-46. âyetler bu konumuzla ilgilidir. Çünkü bu âyetler de yahudilerin düşmanlık ve düzenbazlıklarını ortaya koymaktadır. Burada belirtildiğine göre, yahudiler böbürlenmekten, sapıklığa dalmaktan kitaplarının öğütlerine ve direktiflerine aykırı hareket etmekten, onu tahrif etmekten, müslümanları saptırmak, dinlerinde kuşkuya düşürmek ve saflarını ayırmak amacıyla İslam'ı yanlış biçimlerde yorumlamaktan geri kalmıyorlardı. Rahatlıkla gözlenebildiği gibi, buradaki tablo, daha önce geçen benzeri tablolardan daha güçlüdür. Eleştirinin bu şekilde tekrarlanması tabiatiyle onların, tavırlarını değiştirmeyip aynen sürdürdüklerini göstermektedir. Burada yahudilerin, müslümanların düşmanı olarak nitelenmelerini de hesaba katmak gerekir. Herhalde bu niteleme Kur'ân'da ilk defa yer alan bir nitelemedir. Bunun da onların gizli ve açık; sözlü ve fiili olarak rahatsızlık verici tutumlarını sürdürmelerinden kaynaklandığında kuşku yoktur.

13- «Ey inananlar, sizden önce Kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın; inanıyorsanız Allah'tan korkun. Namaza çağırdığınız zaman onu eğlence ve oyun yerine koydular. Düşünmez bir topluluk oldukları için böyle yaptılar. De ki: "Ey Kitap Ehli, sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığınız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır." De ki: "Allah katından yeri bundan daha kötü olanı size söyleyeyim mi? Allah kimlere lanet ve gazap etmiş, kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte onların yeri daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır." (Onlar) size geldiklerinde "inandık" dediler. Oysa küfürle (yanınıza) girmişler, yine onunla (yanınızdan) çıkmışlardı. Allah onların gizlediklerini daha iyi bilir. Onlardan çoğunun günah, düşmanlık ve harâm yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kötüdür! Rabbaniler ve hahamların, onları günah söz söylemekten, harâm yemekten alıkoymaları gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!» (Mâide, 57-63)

Âyetlerin, özellikle 60. âyetin içeriği burada Ehl-i Kitap'tan maksadın yahudiler olduğunu göstermektedir. Çünkü burada Ehl-i Kitap -pek çok yerde geçtiği şekilde- yahudilerin nitelikleriyle vasıflandırılmıştır. Ayrıca Rabbaniler ve Ahbar da özellikle yahudilerin bilginleri için kullanılır.

Âyetlerde müslümanların yahudilere dostluk beslemeleri sakıncalı gösterilmiştir. Neden olarak da; onların, müslümanların dinini ve namaza çağrılarını oyun ve eğlence yerine koymaları gösterilmiştir. Buradan yahudilerin, müslümanları, onların dinlerini ve namazlarını hafife aldıkları, düzenbaz tutumlara baş vurdukları anlaşılmaktadır. Onların bu tutumları, kinlerini ve ahlaki karakterlerini göstermesinin yanında, müslümanların kalplerine şüphe tohumlarını ekmeyi hedef aldıklarını da düşündürmektedir.

Âyetlerde onların oyunlarının başka bir şekline de işaret ediliyor: Müslümanlara gelip yalan yere iman etttiklerini açıklıyorlar, fakat bunu ancak kurnazlık, hile ve saptırma amacıyla yapıyorlardı. Sanırız onlar, bu hareketleriyle müslümanların güvenlerini ve gönüllerini almayı amaçlıyorlardı. Çünkü bu şekilde hileleri, kurnazlıkları ve saptırmaları daha etkili olurdu.

Yine bu âyetlerde onların karakterlerine ait ek bir açıklama veriliyor. Günah yüklü sözleri, harâm yemeleri, Rabbanileri ve Ahbarının çirkin işlerine ses çıkarmamaları onların değişmez karakteridir. Bu da, söz konusu açıklamanın düzenbazlık ve işkence eylemleriyle ilgili olduğunu, Rabbanileri ve Ahbarının da bu karakter ve ahlakla tam uyuştuğunu göstermektedir.

Tevbe Sûresi'nde de Ehl-i Kitap ve onlarla savaş hakkında bazı âyetler vardır:

«Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki, kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nurunu tamamlamak ister. O, Rasulünü hidâyetle ve hak dinle gönderdi ki, (Allah'a) ortak koşanlar hoşlanmasa da o (hak din)i bütün dinlerin üstüne çıkarsın. Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve (insanları) Allah'ın yolundan çevirirler...» (Tevbe, 32-34)

Âyetler yahudi bilginlerin engelleme ve etkisiz bırakma çabalarını ve onların bu olumsuz tavırlarının, yahudi kitlelerin Hz. Muhammed'in elçiliğini ve İslam çağrısını kabul etmemede ne ölçüde etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki, bu bilginler dünya malına aşırı bir biçimde düşkün kimselerdi. Başkanlık, makam ve üstünlüğün kendilerinin olması amacıyla Allah'ın yolunu kapatıyor, O'nun nurunu söndürmeye ve elçisinin çağrısını etkisiz bırakmaya çalışıyor, bu konuda ne kadar gerçeğe aykırı da olsa her vasıtayı kullanıyorlardı. Bu âyetlerden ve

başkalarından hareketle, yahudi bilginler ve Rabbanilerin yahudi liderlerle dayanışma içinde bu karşı koyuşun, cedelleşmenin, zorluk çıkarmanın, hile, tezgah, düzenbazlık ve komploların planlaşmasında ve yürürlüğe konmasında büyük rol oynadıklarını söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

E) YAHUDİ - MÜNAFIK DAYANIŞMASI

Yahudilerin münafıklarla ilişkilerini ilk ortaya koyan âyet şudur:

1- «İnanmış olanlara rastladıkları zaman "inandık" derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman; "Biz, sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz." derler.» (Bakara, 14)

Daha önce yaptığımız bir açıklamayla; "şeytanlarıyla" kavramıyla kastedilenlerin cumhura göre yahudiler olduğunu söylemiştik. Âyette münafıkların sözleri hikâye edilmektedir. Âyet, münafıkların karakterini ortaya koyan ve onları ciddi biçimde eleştiren bir dizi âyet içinde yer almaktadır. Yahudilerin, bir yandan münafıklara akıl veren ve onları saptıran "münafıkların şeytanları" olarak nitelendirilmesi, bir yandan da münafıkların onlarla dostluk kurup gizlice planlar yapmalarından söz edilmesi yahudilerin nifak hareketi ve münafıklar konusunuda ne kadar etkili ve büyük rol oynadıklarını göstermektedir. Ayrıca bu iki grubun İslam çağrısı karşısında nasıl köklü ve sağlam bir dayanışma içine girdiğini de ortaya koymaktadır.

Bu âyet, Medine'de inen ilk Kur'ân âyetlerindendir. Âyetin böyle erken zamanda inişi de yahudilerin nifak cephesini beslemede ve desteklemede ne kadar etkin rol oynadıklarını, bu çalışmalarında başarılı olduklarını, Medine Dönemi'nin ilk zamanlarından itibaren kendileriyle münafıklar arasında sağlam bağlar ve etkili bir dayanışma ağı gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Münafıkların -daha önce açıkladığımız- taşkınlık eylemlerini, İslam'a ve müslümanlara karşı zararlı çalışmalarını, münafıklarla Evs ve Hazrec'ten samimi müslümanların akrabalık bağlarını Arap toplumunda akrabalık tutkusunu ve bu asabiyetin gücünü, bazı akrabaların birbirini kollamalarının, yek diğerine sahip çıkmaları-

nın İslami yapılanmaya ve İslam çağrısı hareketine karşı gün yüzüne çıkardığı problemleri, rahatsızlıkları ve krizleri hep beraber düşünüp, bunlar arasında bir bağ kurduğumuzda tehlikenin önemini ve rahatsızlıkların boyutlarını daha net biçimde gözleyebiliriz. Bu durumda yahudilerin erken bir dönemden itibaren nifak cephesini beslemeye, onu desteklemeye başladıklarını, bu çalışmalarında başarıya ulaştıklarını, münafıklarla aralarında derin bağlar ve bir dayanışma ağı ördüklerini daha rahat görebiliriz.

2- «Münafıklara, acı bir azabın kendilerinin olacağını müjdele! Onlar müminleri bırakıp kâfirleri dost tutuyorlar. Onların yanında şeref mi arıyorlar? Bütün şeref, tamamen Allah'a aittir.» (Nisâ, 138-139)

Müfessirlerin çoğunluğu buradaki "kâfirler"in yahudiler olduğunu belirtmiştir. Âyette bu yaklaşımın doğru olduğuna bir işaret vardır. Bunu takip eden âyette de ikinci bir işaret vardır. Münafıkların yahudileri dost edinmelerinin, onlarla karşılıklı güven içinde hareket etmelerinin; İslam çağrısı ve İslami harekete karşı yahudiler ile münafıklar arasında gerçekleşen köklü dayanışmanın, komploların sonuçlarından sadece birisi olduğu açıktır.

3- «Kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarına dönenlere, şeytan (günah işlemeyi) kolaylaştırmış ve onları uzun arzulara düşürmüştür. Bu böyledir. Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara; "Bazı hususlarda size itaat edeceğiz." dediler. Oysa Allah, onların gizlediklerini biliyor.» (Muhammed, 25-26)

Cumhur, birinci âyette kastedilenlerin münafıklar, Allah'ın indirdiklerinden hoşlanmayanların da yahudiler olduğu görüşündedir. Böylece her iki grup arasında İslam ve müslümanlara karşı gerçekleştirilen dayanışmanın tablolarından biri daha ortaya çıkmaktadır. Burada ikinci âyetin hikâye ettiği gerçeğe dikkat çekmek isteriz. Buna göre, münafıklar yahudilere itaat edeceklerine belirleyecekleri stratejiye göre hareket edeceklerine söz vermişlerdi. Bu da bir ölçüde yahudilerin nifak hareketini yönlendirdiklerini, hareketi etkileri altına aldıklarını, münafıkları, hareketlerini ve eylemlerini kendi nüfuzları altına soktuklarını açıkca göstermektedir.

4- «Allah'ın kendilerine gazap ettiği topluluğu dost edinenlere bakmadın mı? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar...» (Mücadele, 14)

Yine cumhur, âyetin münafıkların yahudilerle dostluk kurma-

ları hakkında olduğunu söylemiştir. Böylece burada da bu dayanışmanın farklı bir şekline rastladığımız açıktır.

5- «İki yüzlülük edenleri görmedin mi, Kitap Ehli'nden inkâr eden kardeşlerine, "Eğer siz çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız, sizin aleyhinize hiç kimseye itaat etmeyiz. Şâyet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz." derler. Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder.» (Haşr, 11)

Ehl-i Kitap'tan inkâr edenler yahudilerdir. Çünkü âyetler yahudilerin cezalandırılması olayı ile ilgilidir. Âyet, yahudilerle münafıklar arasındaki köklü beraberliğin sonuçlarından biri olan anlaşma ve dayanışmanın güçlü bir tablosunu sergilemektedir.

6- «Ey inananlar, yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin! Onlar, birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa, o, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez. Kalplerinde hastalık bulunanların; "Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz!" diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar.» (Mâide, 51-52)

Birinci âyet, her ne kadar yahudi ve hristiyanları birlikte kapsamına almış olsa da; ikinci âyetin ve nüzul sebebinin de işaret ettiği gibi, yasağın konusu doğrudan yahudilerdir. Özellikle Medine'de, münafıkların, felaketlerin korkusundan dostluğuna koşacağı yahudilerden başka kimse yoktur. Zira Medine'de düşman bir hristiyan kitle yoktu.

Müfessirler ve râvilere göre, ikinci âyet, münafıkların lideri Abdullah b. Ubeyy ile müslüman liderlerden biri arasında çıkan bir tartışma dolayısıyla inmiştir. Müslüman lider, "Ben yahudilerden uzağım." derken; münafık, "Bana gelince, ben onlardan uzaklaşmam, gelecek felaketlerden korkarım." diye endişesini belirtmiştir. İkinci âyet, aralarındaki dayanışmanın göstergelerinden biri olarak münafıklar ve yahudiler arasındaki aşırı bağlılığı simgelemektedir.

Bu ve daha önceki maddelerde naklettiğimiz âyetlerin, münafıkları yahudilerle dostluklarından dolayı eleştirmeleri dolayısıyla bir soru gelebilir. Zira Evs ve Hazrec ile yahudiler arasında antlaşmalar, sözleşmeler vardı. Rasulullah da bunları olduğu gibi bıraktı ve onları yeniledi. Buna göre, Araplardan bir grubun bunlara bağlılığı ya da kendilerini onlara bağlı kabul edişi tartışma götürmeye-

cek derecede normaldi. Çünkü böyle hareket etmeleri sözde durmanın gereklerinden biriydi.

Bu durumu aydınlatmaya çalışalım: Burada eleştirilenler, yalnız münafıklar grubuydu. Bunlar, hicretinden beri Rasulullah'a ve çağrısına hile, tuzak ve komployla karşılık vermişlerdi. Aynı zamanda bu sözleşme ve antlaşmalar yahudiler ile Evs ve Hazrec'in diğer boyları arasında gerçekleşmişti. Bu, muvahhid müslümanların, yahudilerin hileleri, tuzakları, tezgahları ve komploları nedenine bağlı olarak Kur'ân'ın ve Rasulullah'ın sakındırmasına kulak verdiklerini gösterir. Eğer burada bazı müslümanlar kendileriyle yahudiler arasındaki dostluk sözleşmesinden dolayı ellerini geri çekmekte tereddüt etmiş ve gecikmişseler de, bu sözleşmeye bağlı kalacağını açıkca söyleyenler, sakındırma ve yasağa hayasızca, ısrarla ve inatla karşı koyup aldırmayanlar yalnızca münafıklar olmuştur. Bu da, onların bu tutumlarının sözleşmeye bağlılıktan kaynaklanmadığını, bu tavırlarının asıl nedeninin İslam'a ve Rasulullah'a karşı besledikleri kin ve çevirdikleri dolapların onları yahudilerle aynı çizgiye getirmesi, İslam'ı ve peygamberi etkisiz bırakmak için her iki grup arasındaki antlaşmaların, dayanışmanın ve komploların bir tezahürü olduğunu, bu tutumların antlaşmalara bağlılık türünden değerlendirilmesinin -münafıklar bunu bir mazeret olarak ileri sürseler de- mümkün olmadığını açık ve net olarak göstermektedir.

Kur'ân'ın açıkladığı bu tutumları, onlar tarafından antlaşma ve sözleşmelerin iptali anlamına gelebilir. Aşağıdaki âyetlerde bu olgu, Kur'ân'ın kendisi tarafından da dile getirilmektedir:

1- Ne zaman bir ahit yaptılarsa, onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu inanmaz. (Bakara, 100)

2- Allah katında hayvanların en kötüsü, kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. Sen kendileriyle antlaşma yaptığın halde onlar, hiç çekinmeden, yaptıkları antlaşmayı her defasında bozarlar. (Enfâl, 55-56)

Bu âyetler, erken zamanlarda inen âyetlerdendir. Bu, söz konusu tutumların erken bir dönemden beri sözleşmeyi iptal etme anlamına geldiğini gösterir. Kur'ân'ın onları dost, sırdaş edinmeme ve onlara itaat etmeme çağrısı, onları bu tür hareketlerden sakındırması olağan bir şeydir. Büyüklenen veya kasıtlı hareket edenden başkası böyle davranmaz.

F) YAHUDİ - MÜŞRİK DAYANIŞMASI

Yahudilerin kâfirler ve müşriklerle dayanışmalarından söz eden âyetler onların münafıklarla dayanışmalarından söz eden âyetlerden daha azdır. Anlaşıldığı kadarıyla bu normal bir olaydır. Çünkü yahudiler Medine'deydi. Onlarla Medineliler arasında ilişkiler daha sağlamdı. Bu kesim, Rasulullah ve onun çağrısına düşmanlık hareketinin liderliğini yapan Mekkeli liderlerden hayli uzak bulunuyordu. Bununla beraber bu dostluğu ve dayanışmayı anlatan az miktardaki âyet etkisi ve fonksiyonu açısından büyük önem taşıyan bu olguya güzel ışık tutmaktadır.

1- «Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmedin mi? (Baksana onlar) puta ve batıla inanıyorlar ve inkâr edenlere, "Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadır." diyorlar. İşte onlar, Allah'ın lanetlediği insanlardır. Allah kimi lanetlerse, artık onun için hiç bir yardımcı bulamazsın.» (Nisâ, 51-52)

İki âyetle ilgili olarak birtakım rivâyetler kaydedilmiştir ki, özeti şöyledir: yahudilerin liderlerinden bir grup Uhud Savaşı'ndan sonra Rasulullah'ın ve müslümanların durumlarını değerlendirmek, bu olayın sonucunda kendilerine indirilen darbeden sonra onları yok etmeyi hedefleyen bir antlaşma teklifinde bulunmak için Mekke'ye elçi olarak gitmişlerdi. Aralarındaki ittifak ve sözleşme tamamlandıktan sonra elçiler ve liderler Kâbe avlusuna varmışlar ve göğüslerini Kâbe'ye dayamışlar, Kâbe etrafında bulunan putların yanında bu sözleşmeye kesin bağlı kalacaklarına ve onu uygulamak için tüm imkanlarıyla çalışacaklarına yemin etmişlerdi. Yine rivâyetlere göre Mekke liderleri Muhammedin mi, yoksa kendilerinin mi din ve yol olarak daha doğru ve üstün olduğunu sormuşlar, onlar da müşriklerin daha doğru yolda ve üstün olduklarına şahitlik etmişlerdi. Rivâyetlerde âyetlerle bağdaşmayan bir yan görülmüyor. Yalnız âyetler, daha açık ve net olarak olayı göz-

ler önüne sermekte ve onların müşriklerin tanrılarına iman ettiklerini kaydetmektedir.

Tablonun en çirkin ve hayasız yanı, herhalde, yahudilerin Rasulullah'a ve çağrısına besledikleri kin, kıskançlık ve düşmanlıktan hareketle şirkin tevhitten, müşriklerin tanrılarının ve putlarının, Muhammed'in alemlerin Rabbi olan ilahından, müşriklerin töre ve geleneklerinin Muhammed'in çağrıda bulunduğu dinden üstün olduğuna şahitlik etmeleri, müşriklerin tanrılarına iman edip putlarına saygıda bulunmakta bir sakınca bulmamalarıdır. Böylece tevhide çağıran, şirk, günah ve fuhuştan arınma çabasında bulunan peygamberle savaşmak uğrunda tek bir Allah'a iman temeline dayanan dinlerini kökten reddetme konumuna düşmüşlerdir.

Yahudilerin elçilerinin buluşmaları ve Mekkeli liderlerle antlaşma yapmaları sonucunda Mekke halkı taraftarları ve antlaşmalı dostlarıyla seferber olmuş, Hendek diye bilinen olayda bir ordu ile Medine üzerine yürümüşlerdi. Bu yürüyüş müslümanların morallerini bozmuş ve kalplerine korku salmıştı. Bu saldırı -az sonra Cihad bölümünde değineceğimiz- Allah'ın nimetinin yetişmesi olmasaydı İslamı ve müslümanları gerçekten fiili olarak yok edecekti. Yahudiler bu sözleşmeye bağlı kalmış, müslümanlara karşı savaşan ordulara destek olmuşlardı. Bu da işin ciddiyetini ve tehlikesini daha da artırmıştı.

«Allah inkâr edenleri öfkeleriyle geri çevirdi, hiçbir hayra eremediler. Allah savaşta müminlere yetti. Allah, güçlüdür, üstündür. Kitap Ehli'nden onlara yardım eden (Kurayza yahudi)leri de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. (Onlardan) bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah, her şeye kadirdir.» (Ahzab, 25-27)

2- «İsrâiloğulllarından inkâr edenlere, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânet edilmiştir. Çünkü (onlar) isyan etmişlerdi ve saldırıyorlardı. Yaptıkları kötülükten vaz geçmiyorlardı. Ne kötü şey yapıyorlardı! Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettilerini görürsün. Gerçekten nefislerinin, kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür! Allah onlara gazap etmiştir ve azapta ebedi kalacaklardır. Eğer Allah'a, peygambere ve ona indirilene inansalardı, o (inkâr ede)nleri dost tutmazlardı. Ama onlardan çoğu yoldan çıkmış insanlardır. İnsan-

lar içerisinde, inananlara en acımasız düşman olarak yahudileri ve müşrikleri bulursun...» (Mâide, 78-82)

Âyetler, yahudilerin, kâfirleri dost edindiklerini, onlarla antlaştıklarını açık bir ifade ile dile getirmektedir. Bu dostluk ve antlaşmanın, her iki grubu da İslam ve müslümanlara karşı besledikleri kin dolayısı ile bir araya getiren anlayıştan kaynaklandığında kuşku yoktur. Amaçları, onların köklerini kurutmak, hareketlerini yerle bir etmekti. Kafirlerin, yahudilerle sürekli savaş halinde olduklarını göz önünde bulundurduğumuzda burada söz konusu edilen dostluğun bir çeşit savaş desteği olduğunu, büyük boyutlara varan etkisiyle önemli sonuçlar doğurduğunu daha rahat anlayabiliriz. Son âyetten anlaşıldığına göre, onların bu tutumları gizli değil açıktı. Etkileri gözlemlenebiliyordu. Çünkü yahudiler, insanların müslümanlara karşı en aşırı düşmanları olarak gösterilmişlerdir.

Bu aşırı düşmanlıkları onları, engelleme ve eziyetin her çeşidine baş vuran ve müslümanlarla sürekli savaş halinde bulunan müşriklerle yan yana getirmiştir.

81. âyetten anlaşıldığına göre, yahudilerin bir kesimi, görünüşte Rasulullah'a iman ederek onu doğruladıkları imajını vermeye çalışıyorlardı. Âyet, onların ayıplarını yüzlerine vurmuş, eğer gerçekten iman etmiş olsalardı böyle bir tutum içine girmelerinin imkansız olacağını belirterek bunu aleyhlerinde bir delil olarak kullanmıştır. Bu tür düzenbazlık ve tuzaklardan oluşan tablo, daha önce açıkladığımız başka âyetlerde de yer yer takrarlanmıştır. Yalnız burada onların bu tutumları, çelişkileri ve kâfirleri dost edinmeleri konusuyla yakından ilgilidir.

Âyetlerde, o dönem yahudileriyle geçmişteki yahudiler arasında ahlaksızlık, düzenbazlık, günah ve kötülükten sakınmama gibi karakterlerde bir bağ olduğu vurgulanıyor ve onların bundan dolayı Allah'ın lanetine uğradıkları belirtiliyor. Böylece Kur'ân'ın üslubu, o dönem yahudilerinin ahlaklarını ve sergiledikleri tutumlarını, atalarından miras aldıkları bir kişilik yapısı olarak göstermektedir.

G) YAHUDİLERİN CEZALANDIRILMASI, SEBEP ve SONUÇLARI

Yahudiler, Rasulullah'ın elçiliğini ve Kur'ân'ın vahyini yalnız inkâr etmekle, bunlara karşı sadece sözlü olarak büyüklük taslama, münakaşa ve hilelere başvurmakla kalmamışlar; çok geçmeden hainliğe, sözleşmeyi bozmaya, erken sayılabilecek bir dönemden beri açık fiili düşmanlığa girişmişlerdir. Daha önceki konuda Bakara, 100 ve Enfâl, 55-56. âyetleri gibi erken bir dönemde inen âyetlerden yola çıkarak onların pratikte görülen düşmanlıklarını ortaya koymuştuk. Onların bu tutumları, Medine döneminin ilk çeyreğinde cezalandırma eylemlerinin başlamasına, ikinci ve üçüncü çeyreğinde ise, Medine'den sürülmelerine, güçlerinin kırılmasına ve Medine çevresinde yaşayan bazı kesimlerinin sürgün edilmesine doğrudan etki eden bir faktör olmuştur.

Bu dönem birkaç evreye ayrılmıştır ve her evrenin kendisine özgü nedenleri vardır. Ayrıca her evrenin konusu yahudilerden yalnız bir gruptur. Bu da cezalandırma eyleminin ancak zaruret ölçüsünce gerçekleştiğini, kesin olan zararı ve tehlikeyi önlemek amacıyla yürürlüğe konduğunu gösterir. Bu nedenle, yalnız tehlikeye neden olan grubu cezalandırmakla yetinilmiştir. Öte yandan bu uygulama bütün yahudilerin sözlü eylemden fiili eyleme aynı anda geçmediklerini de göstermektedir. Onların birlikte hareket etmemiş olmalarının nedeni, herhalde, bu sırada siyasi ve askeri olarak bir yapılanma içinde olmamaları ve aralarında bir birliğin gerçekleştirilmemiş, aralarında sağlam bağların kurulmamış olmasındandır. Özellikle yahudilerin en güçlüleri, en zenginleri ve sayı yönünden çoğunluğu oluşturanlar, Rasulullah, müslümanlar ve münafıklarla sürekli temas halinde bulunanlar, Rasulullah ve müslümanlarla çatışma halinde bulunanlar ve Medine yahudilerini göz önünde bulundurduğumuzda bunların birbirinden

kopuk kitleler olduğunu görebiliriz. Bu kitleler veya kabilelerin her biri tek başınadır. Kendisine özgü bir mahallede ikamet etmektedirler. Aralarında bir takım düşmanlıklar da bulunmaktadır. Özellikle onların, tarih boyunca birbirine düşman olmuş iki kabile olan Evs ve Hazrec'le dostluk ve dayanışma antlaşmaları yaptıklarını, bölündüklerini göz önünde bulundurduğumuzda -daha önce nakledilen değişik yerlerde, özellikle Bakara, 84-85. âyetlerinin açıklamasında- onların bu dağılmışlığı ve düşmanlığı gözlemlenebilmektedir. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre yahudi olan kitleler birbirleriyle savaşıyorlardı. Her bir kitle birbirine düşman olan bir Arap grubu ile dayanışma içine giriyordu. Buna bağlı olarak yahudi yahudiyi yurdundan sürgün ediyor, esir alıyor ve öldürebiliyordu. Bu da birlikte olabilecek iki kitleyi birbirine düşman ediyordu.[50]

Oryantalistlerden, misyonerlerden ve yahudilerden bazı yazarların, yahudilerin cezalandırılmasını dillerine doladıklarını ve Rasulullah'ın onları cezalandırmayı ve onlara karşı ulusal-dini bir savaşı körüklemeyi planladığını, onların hepsini birden cezalandırmamasının onları toptan karşısına almaktan korktuğundan kaynaklandığını söylediklerini biliyoruz. Bu yazarlar aynı zamanda Rasulullah'ın onlarla yaptığı antlaşmayı bozduğu, kendilerine tanıdığı dini, ekonomik ve sosyal özgürlüğü kabul edemediği, kan dökmeye taraftar olduğu, onların mallarına göz diktiği ve mallarını müslümanlara dağıtmayı istediği vb. gibi iddialar da ileri sürmektedirler. Bu iddialarının; kin ve taassuptan Kur'ân âyetlerini görmezlikten gelmekten, onlara inkâr mantığıyla yaklaşmaktan kaynaklandığı açıktır. Çünkü Kur'ân âyetleri, onların bu anlayışlarının temelsizliğini ve ithamların tümüyle cahilce bir mantıktan kaynaklandığını kesin delillerle ortaya koymaktadır.

50 Bakara Sûresi'nin adı geçen âyetlerinin içerdiği kesin olgulara ilave olarak Rasulullah'ın Medine'ye vardığını muhacirler, Ensar ve Yahudiler arasında gerçekleştirdiği sözleşme metni ile Yahudi grubunun Evs ve Hazrec kabilelerinin hangi boylarıyla dostluk ve dayanışma içinde olduklarını kesin ve açık olarak ortaya koymaktadır. Bu antlaşma metniyle ilgili haberlere ve antlaşma metnine, bu bölümün başında değinmiştik. Pek çok rivâyetin belirttiğine göre, İslâm'dan önce de Evs ve Hazrec boyları arasında ileri boyutlarda düşmanlıklar vardı ve pek çok savaş yapılmıştı. Rasulullah'ın hicretiyle ilgili bölümde bu konuya değinmiştik. Ayrıca bkz: İbn Sa'd'ın Tabakatı, c. IV, s. 68, 69, 118; Cevad Ali, Tarihu'l-Arap Kable'l-İslâm, c. IV, s. 354-355

Kur'ân'da Bakara, 84-85. âyetlerinde, onların kitleleşemedikleri, aralarındaki din konusunda var olan ayrılıklardan ötürü birbirleriyle savaştıkları, esirler aldıkları, insanları yurtlarından çıkardıkları belirtilip bunlar eleştiri ve kötüleme nitelikleriyle tasvir edilmektedir. Böylece kesin olarak anlaşılıyor ki, değil hicretten, peygamberlikten önceki sosyal şartları onların kitleleşmesine engel oluyordu. Bu da yaklaşımımızın doğru olduğunu gösteriyor diyebiliriz. Yani yahudilerin eylemleri hep birlikte ve bir anda söz planından, hainlik ve fiili düşmanlık planına geçmemiştir. Onların cezalandırılmasıysa, kesinleşen zaruret ölçüsünde ve yalnız söz planından eylem planına geçen gruba uygulanması şeklinde gerçekleşmiştir.

Medine döneminin çeşitli evrelerinde inen Kur'ân âyetleri -ki daha önce onlardan yeterli ölçüde nakledilmişti- yahudilerin pek çok tutum ve davranışını hikâye etmektedir. Bu âyetlere göre, yahudiler, daveti ve davetçiyi sürekli bir biçimde çaresiz bırakma, meydan okuma, ona karşı büyüklenme, mücadele ve alay etme tutumu içinde bulunmuş, bununla da yetinmeyerek risaleti inkâr etmeye, daveti etkisiz hale getirmeye, risalet ve misyonu hakkında müslümanları kuşkuya düşürmeye çalışmışlardır. Ayrıca Kur'ân âyetleri, onların tutumlarıyla ilgili yumuşak yaklaşımlara da yer vermiştir. Bazen tartışma, bazen eleştirme, bazen delillerini çürütme, bazen öğüt verme, hatırlatma, korkutma ve müjdeleme, bazen azgınlıklarını azaltma, uyum içine girip tövbe etmeye çağırma ile onların tavırlarını sergilemiştir.

Rasulullah onlara karşı müsamahalı davranıyordu. Dinlerine bağlılıkları hususunda, ekonomik işlerini düzenlemelerinde, antlaşmalarına bağlı kalmalarında, bireysel, siyasal ve sosyal ilişkilerini yürütmelerinde onlara özgürlük tanımıştı. Bu özgürlüğü kullandılar. Rasulullah bu yumuşak tavrını hemen cezalandırma tavrına çevirmemişti. Ölçü taşırılmadan, bu grup antlaşmayı bozmadan, eziyet etmeden, hainlik ve komplolarla müslümanlara darbe girişiminde bulunmadan onların hiçbirine karşı hile, tuzak ve eziyetlerle cezalandırmaya geçmemişti. Daha önce geçen birçok âyet ve bölüm bunu gösteriyor. Ayrıca bu cezalandırma olaylarının teker teker ele alınışı sırasında da âyetlere yer verilecektir.

1. Beni Kaynuka'nın Sürgün Edilmesi

Kur'ân'da Beni Kaynuka ve onların sürgün edilişiyle ilgili açık bir delil yoktur. Onlarla ilgili bütün bilgiler, rivâyetlerden ibarettir. İçerik olarak aralarında pek bir ayrılık bulunmayan rivâyetlerin kaydettiğine göre, bu olay, yahudilerin ilk olarak cezalandırıldığı olaydı ve Bedir ile Uhud Savaşları arasında gerçekleşmişti.

İbn Hişam'ın belirttiğine göre Beni Kaynuka yahudileri, kendileriyle Rasulullah arasındaki antlaşmayı bozan ve Bedir ile Uhud arasında savaş durumuna geçen ilk yahudilerdir. İbn Hişam'a göre olay şöyle başlamıştır: "Araplardan bir kadın birtakım ticaret mallarını yahudilerin pazarına götürüp satmış ve onların bir kuyumcusunun yanında oturmuştu. Onlar kadının yüzünü açmasını istiyorlardı. Kadın da açmıyordu. Kadın ayağa kalktığında vücudu açıldı. Yahudiler kadının bu haline güldüler. Kadın da feryat edip yardım istedi. Hemen müslümanlardan biri atılarak kuyumcuyu öldürdü. Yahudiler de müslümana saldırıp onu öldürdüler. Müslümanın akrabaları diğer müslümanları yardıma çağırdılar. Müslümanlar öfkelendiler. Onlarla Beni Kaynuka'nın arası bozuldu. Netice olarak Rasulullah onların çevresini kuşattı. Çaresiz olarak onun hükmüne boyun eğip teslim oldular."

İbn Sa'd'ın Tabakat'ındaki açıklamaya göre ise, Rasulullah onları Medine'den Ezriat'a sürdü. Mallarını, değerli eşyalarını ve hafif silahlarını almalarına izin verdi. İbn Sa'd ve İbn Hişam'ın birlikte nakline göre, Rasulullah Beni Kaynuka'nın, müslümanların Bedir'de elde ettiği zafere öfkelendiklerini fark etmişti. Belki de bu öfkelerini açığa vuruyor ve müslümanları kötülüyorlardı. Rasulullah onları toplamış ve kendilerini uyarmıştı. Fakat onların cevabı sert olmuştu. Ona şöyle demişlerdi: "Elde ettiğine aldanma! Sen savaş bilmeyen bir milletle savaştın. Onların zaafından yararlandın. Allah'a yemin olsun ki, eğer biz seninle savaşırsak bizim ne biçim adamlar olduğumuzu bileceksin!.."

«İnkâr edenlere söyle: "Yenileceksiniz ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir döşektir." (Bedir'de) karşılaşılan şu iki toplulukta

sizin için bir ibret vardı: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, öteki de inkârcı(idi ki), bunlar o(müslüma)nları açıkca, gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda gözleri olanlar için bir ibret vardır.» (Âl-i İmran, 12-13)

Evet bu âyetler yalnız onlar hakkında inmişti. Âyetlerin nüzul şartları bu yaklaşıma elverişli görünmektedir. Çünkü bu âyetler Bedir olayından sonra inmiştir. Uyarı türünden ona bir işarette bulunmuştur. Bu işaretin müslümanlarla savaş halinde bulunan Mekke kâfirlerine yönelik olduğu kuruntusuna kapılmaya gerek yoktur. Sakındırma ve uyarı ancak Rasulullah ve müslümanlarla barış ilişkileri devam eden insanlar için söz konusu olabilir.

Burada İbn Sa'd ve İbn Hişam'ın her iki âyetin inişine ilişkin kaydettiklerini değerlendirdiğimizde âyetlerin onların ifade ettiklerinden daha kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki âyetin düşündürdüklerine göre, müslümanlar, çevredeki yahudilerin sözleşmeyi bozduklarına veya savaş ve dövüşe yüklenmeleri şeklinde yorumlanabilecek birtakım hareketlenmelere, kıpırdanışlara tanık olmuşlar, bu nedenle bu iki âyetle Rasulullah'ın yahudileri uyarması, müslümanlardan sayı olarak çok oldukları halde Bedir'de Mekke kâfirlerinin başına gelenlerden ibret almaya davet etmesi emredilmiştir. Buna göre, her iki müellifin kaydettiklerine ilave olarak bahsedilen kadın olayı veya buna benzer bir olay meydana gelmiş, olaydan sonra onlara uyarı yöneltilmiş fakat onlar vazgeçmedikleri için kuşatma ve sürgün olayı gerçekleşmiştir.

Bakara Sûresi âyetlerinden biri de yahudilerden bir grubun sözleşmeyi bozduklarına açık bir işarette bulunmuştur:

«Ne zaman bir ahit yaptılarsa, onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu inanmaz.» (Bakara, 100)

Bu âyet -birinci konuda naklettiğimiz- yahudilerle ilgili uzun bir dizi âyet içinde yer almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu âyet, erken inen âyetlerdendir. Böylece âyetin içerdiği işaretin bir yahudi grubun ilk olarak sözleşmeyi bozmasına ilişkin olduğunu söylemek mümkündür. Bu grup da, bu antlaşmayı bozması nedeniyle ilk olarak cezalandırılan Beni Kaynuka'dır.

Enfâl Sûresi'ndeki birkaç âyette de yahudilerin başka bir sözleşmeyi bozmasından söz edilmektedir:

«Allah katında hayvanların en kötüsü, kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. Sen kendileriyle antlaşma yaptığın halde onlar, hiç çekinmeden, yaptıkları antlaşmayı her defasında bozarlar. Savaşta onları yakalarsan, onlar(a vereceğin ceza) ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt ki, ibret alsınlar. Bir kavmin, hainlik yapmasından korkarsan, sen de aynı şekilde onlara at; çünkü Allah, hainleri sevmez[51].» (Enfâl, 55-58)

Enfâl Sûresi, Bedir Savaşı'ndan sonra inmiştir. Müfessirler, âyetlerin Beni Kurayza hakkında indiğini söylemişlerdir. Halbuki bunların cezalandırılması daha sonraları gerçekleşmiştir. Ve onlarla ilgili Ahzab Sûresi'nde özel birtakım âyetler vardır. Bu olayların ilki olduğunda ve Bedir'den sonra Uhud'dan önce meydana geldiğinde kuşku olmayan Beni Kaynuka olayı, ortam ve tarih olarak bu âyetlerin ona ilişkin indiğini gösterir. İbn Sa'd'ın Tabakatı'nda belirtildiğine göre; "Bedir olayı gerçekleştikten sonra Beni Kaynuka kinlerini, kıskançlıklarını açığa vurup sözleşmeyi bozdular. Bunlar yahudilerin en cesur kesimiydi. Allah, '...Bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan..." âyetini gönderince; Rasulullah, "Ben, Beni Kaynuka'dan korkuyorum." dedi. Bu âyetler onlara gitti." Âyet, kendisinden önceki ve sonraki birtakım âyetlerle beraber inmiştir. Rasulullah'ın onlara gitmesi arka arkaya sözleşmelerini bozmaları nedeniyledir. Rivâyet de Beni Kaynuka olayının şartlarına uygun düşmektedir ve âyetlerin onlarla ilgili olduğunu desteklemektedir. Ayrıca âyetin boyutları, onların arka arkaya sözleşmelerini bozduklarını bildirmesi nedeniyle rivâyetten daha geniş kapsamlıdır.

Naklettiğimiz âyetlerin muhtevasından, âyetlerle tamamen uyum içinde olduğu halde âyetler kadar kapsamlı ve güçlü olmayan kullandığımız rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Beni Kaynuka'ya uygulanan ceza, hatta Rasulullah'ın tüm savaşları ancak ve ancak bir düşmanlığı, bir hainliği, bir aldatmayı önlemek ve müslümanları savunmak amacına yönelikti. İnancı ne olursa olsun hiç kimsenin bu noktada asla kuşkuya kapılmaması gerekir. Rasulullah, bu âyetlerin ve başkalarının konuya ilişkin direktiflerini alabildiğine büyük bir dikkat ve titizlikle uygulamıştır.

Enfâl Sûresi'nde naklettiğimiz âyetlerden sonra da şu âyetler gelmektedir:

---

51 "Onlara, kendilerinin takındıkları tutumun aynısını takınacağını ve yürürlükteki sözleşmeyi iptal ettiğini açıkla" anlamında... Âyet, gerçekten parlak bir olguya işaret etmektedir: Ortada geçerli bir sözleşme olduğu sürece, bu sözleşmenin feshedildiği ilan edilmeden savaşa girilmeyecektir.

«Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız. Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir. Eğer sana hile yapmak isterlerse (korkma). Allah sana yeter. O ki, yardımıyla seni ve müminleri destekledi. Ve onların kalplerinin arasını uzlaştırdı. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin yine onların kalplerinin arasını uzlaştıramazdın. Fakat Allah, onların arasını uzlaştırdı. Çünkü O, daima üstündür, hikmet sahipidir.» (Enfâl, 60-63)

Âyetler, müslümanları, düşmanları korkutup onları yıldırmak için her çeşit vasıtayla hazırlanmaya teşvik ediyor. Yanı sıra, düşman barışa yanaştığı sürece barışa taraftar olmalarını öngören bir direktife de yer veriyor. Bunun, ifade etmeye çalıştığımız yaklaşımla ilgili ve onu destekleyici, kasıtlı görüş ve yaklaşımları çürütücü nitelikte olduğu açıktır.

Burada Âl-i İmran, 12-13. âyetlerin değindiği uyarıya da dikkat çekmek gerekir. Âyetlerin ifade biçiminden de anlaşıldığı gibi, bizzat kötülük yapan ve sözleşmeyi bozanların kendilerine dahi uyarıda bulunmayı ve onlara öğüt vermeyi öngörmektedir. Bunun bir anlamı da, şartların elverdiği ölçüde, savaş ve cezalandırmaktan kaçınmayı teşvik etmektir. Enfâl Sûresi, 57-58. âyetleri de konuyu aydınlatmaya elverişlidir. Birinci âyette, genel tavrın dışında kalan yahudilere uyarı yapılmakta ve öğüt verilmektedir. Amaç, cezaya çarptırılanların bu durumunu diğerleri için yıldırıcı konuma getirmektir. Bu da, şartların elverdiği ölçüde savaş ve cezalandırmadan kaçınmayı teşvik etmektedir. İkinci âyet ise, daha önemli bir olguya ışık tutmaktadır. Arada, bir sözleşme olduğu sürece aldatan ve hainlik yapanlara karşı harp ilan edilmeden doğrudan savaşa girilmemesi emredilmektedir. Onların herhangi bir hareketine aynısıyla karşılık verileceğinin bildirilmesi, yani yürürlükteki sözleşmenin askıya alındığının bildirilerek uyarılmalarının zorunlu olduğu belirtilmektedir. Bunun ifade etmeye çalıştığımız anlayışa ilişkin ve onu destekleyen bir olgu olduğunda kuşku olmadığı açıktır.[52]

52 Beni Kaynuka'nın sürülmesi olayının detayları için bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 67-68; İbn Hişam, c. II, s. 426-429 ve Taberi Tarihi, c. II, s. 172.

Burada 81. âyetin, düşman barışa taraftar olduğunda, barışa taraf olunmasını öngörmesi ve âyetin büyük bir ihtimalle yahudilerle ilgili olması nedeniyle önemli bir noktayı da ilave etmek istiyoruz. Âyet konu açısından Rasulullah zamanında Medine'de yaşayan yahudilerle ilgilidir. İlke olarak da baştan beri bir yurdu veya bağımsız bir devleti bulunan, barış ve dostluk taraftarı olan ve bunu açıkça ortaya koyan bütün tarafları -ulusları- kapsamına alır. Bugün Filistin'deki yahudiler ise, müslümanların ve Arapların yurduna karşı saldırıya geçen azgın düşmanlardır. İşgal ettikleri toprakları, yerli halka karşı giriştikleri acımasız bir savaşla, zulüm ve haksızlıklarla ellerine geçirmiş, halkı şehirlerinden ve kasabalarından dışarı atmışlardır. Evlerini, hazinelerini, fabrikalarını, çiftliklerini, bağlarını, bahçelerini, menkul ve gayr-i menkul servetlerini zorla ellerinden almışlardır. Namuslarını kirletmiş, üstün değerlerini ayaklar altına almışlardır. Kendi topraklarında İslam'ın ilkelerini çiğnemişlerdir. Bu durumda onlar, zorla elde ettikleri yurtları, malları ve orada kurmuş oldukları zalim devleti ellerinde tutmak için barışa taraftar olduklarını ilan etseler de bu barışa taraftar olunması gerektiği şeklindeki anlayışın burada yürürlüğe sokulması doğru olamaz. Müslümanların, yahudilerin gasbettikleri yurtların ve malların bir kısmından vazgeçip BM'in kendilerine vermeyi uygun gördüğü taksimatı kabul etmeleri de düşünülemez. Çünkü burası müslümanların yurdudur. Bu nedenle Birleşmiş Milletler'in küçük de olsa, bu yurdun bir kısmını yahudilere bağışlamaya hakkı yoktur. Müslümanların onlarla savaşmaları, karşı koymaları, her çeşit vasıta ile, tüm yollarla, her zaman onlara karşı amansız bir mücadele vermeleri, kendi yurtlarından dışarı atmaları, yurtlarının her yanını onların pisliklerinden temizlemeleri gereklidir. Bu yurt, önceleri olduğu gibi İslam'ın egemenliği altına girinceye kadar mücadeleyi sürdürmeleri boyunlarının borcudur.

2. Beni Nadir'in Sürgün Edilmesi

Bu olay da, Kur'ân'da açıkça geçmeyen bir hadisedir. Fakat bununla ilgili geniş bir açıklama vardır. Müfessirlerin ve râvilerin çoğu bu açıklamaların Beni Nadir ile ilgili olduğu görüşündedirler. İlgili açıklama ise, İbn Abbas'ın Beni Nadir sûresi adını verdiği Haşr Sûresi'nde yer almaktadır:

1- Kitap sahiplerinden inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından O çıkardı. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Allah, onlara ummadıkları yerden geldi, yüreklerine korku saldı; öyle ki, evlerini kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri, ibret alın. Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette onlara dünyada azap ederdi. Ahirette de onlar için ateş azabı vardır. Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'a ve Rasulüne karşı geldiler; kim Allah'a karşı gelirse (bilsin ki) Allah'ın azabı şiddetlidir. Hurma ağaçlarından herhangi bir şeyi kesmeniz yahut kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyle ve (O'nun) yoldan çıkanları cezalandırması içindir. Allah'ın, onlardan peygamberine verdiği ganimetlere gelince, siz onun üzerine ne at, ne de deve sürmediniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salar. Allah her şeye kadirdir. Allah'ın, o kent halkından, Rasulüne verdiği ganimetler, Allah'a, Rasul'e, akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, (yolda kalan) yolcuya aittir. Ta ki (o mallar), içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir. (Haşr, 2-7)

2- İki yüzlülük edenleri görmedin mi, Kitap Ehli'nden inkâr eden kardeşlerine, "Eğer siz (yurdunuzdan) çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız, sizin aleyhinize hiç kimseye itaat etmeyiz. Şâyet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz." derler. Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder. And olsun eğer onlar, çıkarılsalar, (bunlar) onlarla beraber çıkmazlar; eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler, yardım etseler bile arkalar(ın)a dönüp

kaçarlar, sonra (bir daha) kendilerine de yardım edilmez. Onların kalplerinde sizin korkunuz, Allah'ınkinden fazladır. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. Onlar toplu olarak sizinle savaşamazlar, ancak müstahkem şehirlerde yahut duvarların ardından (sizinle savaşmak isterler). Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalpleri dağınıktır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur. (Bu yahudilerin durumu) kendilerinden az önce, işlerinin günahını tatmış olan, ahirette de kendileri için acı bir azap bulunan kimselerin durumu gibidir. (Münafıkların durumu da), tıpkı şeytanın durumuna benzer ki, insana "İnkâr et." dedi. (İnsan) inkâr edince de; "Ben senden uzağım, ben alemlerin Rabbi Allah'tan korkarım!" dedi. Nihâyet ikisinin de sonu, ebedi olarak ateşte kalmaları oldu. Zalimlerin cezası budur. (Haşr, 11-17)

Âyetlerin birinci grubu, müslümanlara bu olayda kendilerinin fiili bir girişimi ve savaşa girmeleri söz konusu olmadan Allah'ın kendilerine verdiği nimeti ve Rasulü'ne bahşettiği zaferi hatırlatmaktadır. Burada elde edilen ganimetler Allah'ın, Rasulü için bir bağış niteliğindedir. Onları, belirtilen yerlere dağıtır; zenginlere pay ayırmaz. Bu malları savaş ganimetleri ilkesine göre dağıtmaz. Ganimetlerde zengin-fakir bütün müslümanlar ortak kabul edilir. Herkes eşit ölçüde ondan pay alır. Ganimetlerin 4/5'i savaşçılara dağıtılır. Bununla beraber âyetler olayın farklı birtakım yönlerine değinmektedir. Âyetlerden anlaşıldığına göre:

1) Beni Nadir'in sağlam, güçlü kaleleri vardı. Müslümanlar onlara üstün gelmeyi ummadıkları gibi, yahudiler de kalelerinin kendilerini koruyacağını sanıyorlardı.

2) Yahudilerin kalplerine aşırı bir korku düşmüştü. Öyle umutsuzluğa kapılmışlardı ki, bir taraftan teslim olurken diğer taraftan kendi evlerini elleriyle tahrip etmişlerdi.

3) Rasulullah onları yurtlarından sürgün etmiş, çiftliklerine ve mülklerine el koymuştu.

4) Onlarla müslümanlar arasında savaş sayılabilecek bir çatışma çıkmamıştı. Bu da gösteriyor ki, yalnız kuşatma, elde edilen zafer için yeterli olmuştu.

5) Yahudiler birtakım kurnazlıklara, entrikalara ve rahatsız edici tutumlara baş vurmuşlardı.

6) Rasulullah, onların bir kısım hurma ağaçlarının kesilmesini emretmişti. Âyetler bu eylemi desteklemiş ve bunun zalim düşmanı dize getirmek ve onu rezil etmek için yapıldığını belirtmişti. Bu, ağaçların kesilmesi üzerine bazı söylentilerin çıktığını göstermektedir.

İkinci grup âyetler, bu olayda münafıkların takındığı tutuma ışık tutmaktadır. Bu sırada yahudilere kendileriyle sağlam bir dayanışma içine gireceklerine, savaşa girdiklerinde kendileriyle savaşa gireceklerine, mağlup olup sürüldüklerinde kendileriyle beraber çıkacaklarına söz vermişlerdi. Fakat olaylar aksi yönde gelişince sözlerinden dönerek onları orada bırakmışlardı... Âyetler, yahudilerin veya münafıkların ya da her ikisinin müslümanlardan nasıl korktuklarını, savaş meydanında onlarla karşılaşmaya cesaret edemediklerini de canlı bir biçimde tasvir etmektedir. Onların tüm varlıklarının, kalelerin ve duvarların arkasından savaşmak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onların psikolojik hallerini de aydınlatmıştır. Kendi aralarında bir dayanışmanın olmadığını, şiddetli tartışma ve boğuşmalarla uğraştıklarını, birlikte oldukları sanılsa da onların darmadağınık olduklarını, parçalara ayrıldıklarını bildirmiştir. Münafıkları da, insanları küfürle azdırdıktan sonra çok geçmeden ondan uzaklaşan şeytana benzetmiştir.

15. âyet, Beni Kaynuka'nın cezalandırılmasına işaret etmektedir. Bunlar gibi, yaptıklarının cezasıyla yüz yüze gelinceye kadar onların sonlarından ibret almayan Beni Nadir'i de tenkit etmektedir.

Siret ve tefsir kitaplarındaki rivâyetler de bu tabloyu tamamlamaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre, bu olay, Uhud Savaşı'ndan sonra Hendek Savaşı'ndan önce meydana gelmiştir. Başlıca önemli sebebi de şudur: "Rasulullah birkaç arkadaşıyla birlikte Beni Nadir mahallesine gider, bazı ölüler için topladığı diyete kendilerinin de katkıda bulunmalarını ister. Onlar ise, O'nun öldürülmesi için aralarında görüşürler. Rasulullah komployu fark eder ve kendisini kurtarır. Ertesi gün onlara ültimatom göndererek; mallarını alıp gitmelerini, ekinlerinin ve bahçelerinin başına vekiller bırakmalarını bildirir. Bu arada münafıklar da onlara haber ulaştırıp bu teklifi reddetmeye teşvik ederler. Kendilerine destek olacaklarına söz verirler. Onlar da cesaretlenir ve isyan ederler. Rasulullah onları kuşatır ve kuşatmayı gittikçe daraltır. Onların içine korku salmak ve kendilerini horlamak amacıyla hurma ağaçlarının kesilmesini em-

reder. Münafıklar sözlerinde durmazlar. Onlar da korkuya kapılır, ümitsizliğe düşerler. Direttiklerinden dolayı bu sefer daha ağır şartlarda sürgüne razı olurlar. Silahlarını teslim ederler, kendi bahçelerinden ve çiftliğe elverişli kasabalarından feragat ederler. Yalnız menkul mallarını almakla yetinirler. Bazı liderleri "Hayber" kalesine giderken, bazıları Şam bölgesine sürgün olarak giderler."

Buradaki rivâyetler âyetlerin ihtiva ettikleriyle uyum içindedir. Burada ek olarak verilen bilgi 4. âyetin öz olarak değindiği olayın detayına inilmesidir. Denebilir ki, Beni Nadir'in Rasulullah'ı öldürmeye çalışması bu olayın başlıca nedeni olmuştu. Aslında bu olaydan önce, pek çok nahoş, rahatsız edici tavır ve tutumları olmuştu. Bu olay, bardağı taşıran son damla olmuş ve onların cezalandırılması için yeterli bir suç kabul edilmiştir.

Bu olaydan daha önce Rasulullah, onların şairlerinden, liderlerinden, tağutlarından biri olan Ka'b b. Eşref'in, aşırı karalamaları -siyer kitaplarında da belirtildiği gibi- Rasulullah'ı ve müslümanları tuzağa düşürmek için yaptığı aleyhte çalışmaları yüzünden öldürülmesini emretmiştir. Kaydedilen rivâyetler arasında Ka'b'ın ve Beni Nadir'den bir heyetin Kureyş kâfirleriyle ilişki kurarak Rasulullah ve müslümanlara karşı komplolar ve tuzaklar hazırlama konusunda antlaştıklarından da söz ediliyor. Halbuki daha önce müslümanlarla Beni Nadir arasında bir barış ve dostluk sözleşmesi yapılmıştı. Her iki rivâyet de âyetin muhtevasıyla paralellik arzetmektedir. Bu da ifade etmeğe çalıştığımız görüşü desteklemektedir. Yani onların Rasulullah'ı öldürme girişimleri bardağı taşıran son damla olmuştur.

Buradan da anlaşılıyor ki bu cezalandırma, yahudilerin sözlü muhalefet sınırlarını aşarak müslümanlara ve İslam toplumuna, hatta kendi semtlerinde Rasulullah'ın hayatına karşı bir komploya girişmeleri sonucunda ortaya çıkan hainliğin, aldatmacanın ve haddi aşmanın cezalandırılmasından ibaretti...[53]

53 Beni Nadir olayının detayları için bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 98-100; İbn Hişam, c. III, s. 199-213; Taberi Tarihi, c. II, s. 223-229.

3. Beni Kurayza'nın Sonu

Beni Kurayza'nın adı da Kur'ân'da açıkça geçmemektedir. Yalnız onların tutumlarına ve cezalandırılmalarına bir takım işaretlerde bulunulmuştur. Müfessirlerin ve râvilerin çoğunluğu bu işaretlerle kastedilenlerin Beni Kurayza olduğunda söz birliği etmişlerdir. İlgili âyetler Ahzab Sûresi'nde yer almaktadır:

«Kitap Ehli'nden onlara yardım eden (Kurayza yahudi)lerini de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. (Onlardan) bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah, her şeye kadirdir.» (Ahzab, 26-27).

Bu iki âyet Hendek ve Ahzab Savaşı olaylarına ışık tutan bir dizi âyetten bir bölümdür. Âyetler, yahudilerin, müslümanlara karşı savaşan kâfirlere açıkca destek olduğunu ortaya koymaktadır. Ve onların bu yüzden söz konusu ağır cezayı hak ettiklerini bildirmektedir.

Bu bölümün geçen bir konusunda, Medine üzerine yürüyen ve onu yerle bir etmeyi amaçlayan müttefik kâfir ordularının saldırısı karşısında müslümanların ne büyük tehlikelerle karşı karşıya geldiğini tasvir eden Ahzab, 10-12. âyetlerini de nakletmiştik. Münafıkların bu olaylar sırasında ne kadar cüretkarane tavır takındıklarına, Allah'ın ve Elçisi'nin sözünü bu vesileyle yalan göstermek için ne kadar açık hareket ettiklerine işaret etmiştik. Aşağıda gelen âyetlerde, münafıkların bu cüretkar ve yıldırıcı tavırlarının arka-planı sergilenmekte, kâfir gruplarının, yahudilerin ve münafıkların İslami hareketi yok etmek için giriştikleri komplolarına ışık tutmaktadır:

«Onlardan bir grup da demişti ki: "Ey Yesrib halkı, artık size duracak yer yok, (haydi durmayın) dönün (evlerinize). Onlardan bir topluluk da: "Evlerimiz (sağlam değil), açıktır." diyerek peygamberden izin istiyordu. Oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer (Medine'nin) her yanından onların üzerine giril(ip saldırıl)saydı da kendilerinden karışıklık çıkarmaları istenseydi, bu harekete katılırlardı,

bunu yapmakta fazla gecikmezlerdi. Oysa arkalarına dön(üp kaç)mayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorumlu idiler. De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az bir zaman yaşatılırsınız." De ki: "Size bir kötülük istese veya size rahmet dilese sizi Allah'tan kim korur?" Kendilerine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamazlar. Allah içinizden (savaştan) alıkoyanları ve kardeşlerine: "Bize gelin." diyenleri biliyor. (Bunlar) savaşa (pek) az gelirler. Size karşı cimriler olarak (gelirler). Ama korku gelir (tehlikeli bir durum hasıl olur)sa onların, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gid(ip de sıra ganimetleri paylaşmaya gel)ince, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dillerle incitirler. Onlar, inanmamışlar, bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır. (Onlar) orduların (Medine'den) gitmediklerini sanıyorlardı. Eğer o ordular (ikinci kez) gelseler, bunlar isterlerdi ki, kendileri çölde bedevi Araplar arasında olsunlar da sizin haberlerinizi (oradan) sorsunlar. İçinizde bulunsalar dahi pek az dövüşürlerdi.» (Ahzab, 13-20).

Âyetlerin ifadesine göre onların cezalandırılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü onların giriştiği eylemin, müslümanları yok etmeyi hedef aldığı belirtilmiştir. Yahudilerin Ahzab ordusuna destek olmalarının; geçen konuda ifade ettiğimiz Uhud Savaşı'ndan sonra müslümanların zayıf düşmesini fırsat bilerek yahudi elçilerin Mekke'de Rasulullah'ı ve müslümanları kesin bir şekilde yok etme isteklerini gerçekleştirme arzusunun bir sonucu olduğunu düşündüğümüzde, yahudilerin takındığı tavrın ciddiyetini, tehlikeli boyutlarını ve içlerinde gizledikleri niyetlerinin ne kadar korkunç olduğunu daha rahat görebiliriz. Olayın ceza ile sonuçlanmasının gerçekten gerektiğini böylece kavrayabiliriz. Rasulullah'ın bu konuda amansız ve sert bir tutum içine girmesini eleştirenlerin ne kadar düşüncesizce davrandıkları da aydınlanmış olur.

Siret ve tefsir kitaplarında kaydedilen rivâyetler de, tablonun geri kalan taraflarını tamamlamakta ve büyük ölçüde âyetlerin içeriği ile uyum arz etmektedir. Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre.[54]

1) Beni Nadir olayından sonra yahudi liderlerinden bir grup, Mekke'ye gidip liderleri Medine'ye karşı savaşmaya teşvik ettiler. Rasulullah ve müslümanlar daha toparlanamadan onların

54 Beni Kurayza olayının detayları için bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 108-121; İbn Hişam, c. III, s. 235-312 ve Taberi Tarihi, c. II, s. 245-254.

kökünü kazımaları gerektiğini ifade ettiler. Kendilerinin bu konuda onlarla dayanışma içinde olacaklarını ilan ettiler. Bu -daha önce naklettiğimiz- Nisâ sûresi 51. âyetinin işaret ettikleri ile uyum içindedir.

2) Yahudilerin bu elçileri Gatafan, Kays ve Gaylan kabilelerine de gidip onları da bu şekilde savaşa teşvik ettiler. Medine'nin güzelliklerini, bolluklarını onlara tasvir ettiler. Yahudilerin bu konuda kendileriyle beraber olacağını açıkladılar. Ayrıca Mekke liderleriyle aralarında gerçekleşen ittifakı da haber verdiler. Bunlar da onların dediklerine katılıp kendileriyle sözleşme yaptılar.

3) Beni Kurayza'nın niyetinin kötü olduğunu, kâfirlerin oluşturduğu ordu Medine'ye vardığında hainlik edeceklerini haber aldığında Rasulullah, Evs ve Hazrec'in iki liderini, Medine Araplarının evlerinin arkasında bulunan mahallelerine gönderip kendisine ulaşan haberi tetkik etmelerini, eğer duyulan haber doğru çıkarsa onu kimseye bildirmemelerini söyledi. Çünkü bu durumda böyle bir haber kitlelerin moralini bozabilirdi. Elçiler oraya vardıklarında Beni Kurayza'nın kendilerine ulaşan haberlerden de daha kötü durumda olduğunu, Rasulullah'a dil uzattıklarını, Allah'ın elçisini tanımadıklarını, Muhammed'le aralarında herhangi bir sözleşme ve antlaşmanın söz konusu olmadığını ifade ettiklerini gördüler. Onlarla aralarında dostluk antlaşması bulunan Evs'in reisi Sa'd b. Muaz onları bu tavırları yüzünden kınamış, onlar da kendisiyle münakaşa etmişlerdi. Hazrec'in reisi Sa'd b. Ubade ise ona, "Onlarla münakaşayı bırak, onlarla aramızdaki bağ münakaşadan daha önemlidir." demişti.

4) Rasulullah, düşman ordularının çekildiği gecenin sabahında insanlara bir temsilci aracılığıyla şunları ilan etti: "Dinleyen ve itaat eden kim varsa ikindi namazını ancak Beni Kurayza'da kılsın!.." Bundan hemen sonra Rasulullah orayı kuşatma altına aldı. Yirmi beş gün süren kuşatma düşmanın gücünü aşacak boyutlara vardı. Allah da onların kalplerine korku saldı. Sonuçta Rasulullah'ın hükmüne teslim oldular. Beni Kurayza ile daha önceki dostluk antlaşmalarından ötürü Evs'ten bir grup Rasulullah'ın yanında onlara aracı olmaya çalıştı. Daha önceki yahudilere yapıldığı gibi bunları da yalnız sürgün etmekle yetinmesini rica ettiler. Rasulullah da onlar hakkında hüküm vermeyi Evs'in lideri Sa'd b. Muaz'a bıraktı. Muaz da; eli silah tutan erkeklerin

öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, mallarının dağıtılmasına hükmetti. Kendi kabilesinden merhamet ve yumuşaklık dileyenlere, "Bu an, Sa'd'ın Allah adına hüküm verirken hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayacağı andır!" karşılığını vermişti. Rasulullah da Sa'd'ın hükmünün uygulanmasını emretmişti.

Burada -Ahzab, 26. âyetin- "... onlara yardım edenler..." ifadesine dikkat çekmek gerekir. Buradan anlaşıldığına göre, yahudiler, düşman ordularının Medine'yi kuşattığı sırada müslümanları rahatsız edici birtakım hareketlerde bulunmuşlardı. Daha doğrusu savaşa neden olan bir tutum içine girmişlerdi. Bu da, müslümanların gönüllerinde hainlik ve korkunun getirdiği öfkeyi alevlendirmiş, onlara zarar vermiş, telaşlarını artırmış ve onların gözünde tehlikeyi daha da büyütmüştür. -Bu tehlikenin boyutlarına az önce işaret etmiştik-. Bu ağır cezanın bu nedenlerle sıkı ilişkileri olduğunda kuşku yoktur. Özellikle, onlar daha önce sürgün edilen Beni Kaynuka ve Beni Nadir'den ibret almamışlardı. Ayrıca, müslümanları yakıp yok edecek bir savaş ortamında, savaşın ateşini körüklemek için ellerinden geleni artlarına koymamışlardı. Bu durumda onların, kendilerinden öncekilerden daha ağır bir biçimde cezalandırılmasında şaşılacak bir yan yoktur. Çünkü onların işlediği suç daha büyük ve daha geniş boyutludur. Ahzab, 27. âyetteki "ayak basılmamış toprak" terimi müfessirlerin belirttiğine göre, Hayber arazisidir. Bu kullanış biçimi oranın fethedileceğine bir işarettir. Yalnız âyetin içeriğinden anlaşıldığına göre burası, Beni Kurayza'nın evlerinden uzak olan arazileridir. Bir savaş ve kuşatma olmadan müslümanlara geçmiştir.

4. Hayber ve Diğer Yahudi Şehirlerinin Fethi

Bu olaylar da Kur'ân'da açık bir biçimde anılmamıştır. Hatta bunlarla ilgili yeterli bir açıklama da yoktur. Yalnız birtakım işaretlerde bulunulmuş, rivâyetler de onları açıklamıştır.[55] Bu işaretlerden biri Fetih Sûresi'ndeki şu âyette göze çarpmaktadır:

«O geri bırakılanlar, ganimetleri almak için gittiğiniz zaman: "Bizi bırakın, (biz de) sizinle beraber gelelim" diyecekler. (Onlar), Allah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar. De ki: "Siz, bizimle gelemezsiniz. Allah, önceden böyle buyurdu." Onlar "Bizi kıskanıyorsunuz." diyecekler. Hayır, onlar, pek az anlayan kimselerdir.» (Fetih, 15)

Müfessirlerin ve râvilerin çoğunluğu bu ganimetlerin, Hayber ganimetleri olduğunu kaydetmişlerdir. Rivâyetlerin belirttiğine göre, Rasulullah Hudeybiye Barışı ile sonuçlanan Kâbe ziyareti girişimine katılmayan hiç kimseyi Hayber'in fethine katmamıştır. Rasulullah'ın Hudeybiye'den dönüşünden sonra gerçekleşen bu olaydan az önce indirilen âyetlere dayanarak, bu ziyarete katılmayan hiç kimseyi bu savaşa götürmemiştir. Âyetten anlaşıldığına göre Rasulullah Hudeybiye Barışı kesinleştikten sonra bu sefere çıkmayı kararlaştırdı ve yanında bulunan müslümanlara bunu bildirdi. Bu işaretlerden diğer bazıları da yine Fetih Sûresi'nde yer alan başka âyetlerde gözlemlenebilmektedir:

«Allah şu müminlerden razı olmuştur ki, onlar, ağacın altında sana biat ediyorlardı. Allah, onların gönüllerindekini bildiği için onların üzerine huzur ve güven indirdi ve onlara yakın bir fetih verdi. Yine onlara (yakında) alacakları, birçok ganimetler bahşetti. Allah üstündür, hikmet sahipidir. Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaad etti. Bunu size çabucak verdi. İnsanların ellerini sizden çekti ki bu, inananlara bir işaret olsun ve (Allah) sizi dosdoğru yola iletsin. (Size) başka (ganimetler) de vermiştir ki, siz henüz onları ele geçiremediniz, fakat Allah onları kuşatmıştır. Allah her şeye kadirdir.» (Fetih, 18-21)

---

55 Hayber olayı ve onu izleyen olayların detayı için bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 151-163; İbn Hişam, c. III, s. 378-412.

Müfessirlerin çoğunluğu, "yakın bir fetih" ifadesini; Hayber'in fethi, "pek çok ganimetler"i de, Hayber'in ganimetleri olarak açıklamışlardır. Bu, onların önceki âyetle ilgili açıklamalarına da uygun düşmektedir. Âyetin ifade biçimi de yaklaşımımızı desteklemektedir. "...Bunu size çabucak verdi. İnsanların ellerini sizden çekti..." cümlesi de Hudeybiye'de gerçekleştirilen barış antlaşmasını ve müslümanlarla Mekkeliler arasında herhangi bir savaşın çıkmamış olmasını ifade etmektedir.

Bu, Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra Hayber'in fethinin daha da kolaylaştığına ışık tutmaktadır.

Müfessirlerden bazıları "(Size) başka (ganimetler) de vermiştir ki, siz henüz onları ele geçiremediniz, fakat Allah onları kuşatmıştır..." cümlesini Mekke'nin fethi ya da müslümanların daha sonra ele geçirdikleri diğer bölgelerin fethi olarak açıklamışlarsa da, âyetlerin ifade tarzı, kesin olarak sonuçlanan birtakım olaylara işaret edildiğini düşündürmektedir. Bununla kastedilenin, Hayber'in fethinden sonra rahatlıkla ve kolaylıkla fethedilen Vadi'l-Kura, Teyma ve Fedek gibi yahudilere ait kasabaların fethi olduğu anlaşılmaktadır.

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Rasulullah Hudeybiye'den iki ay sonra Hayber üzerine yürümüştür. Yine bu rivâyetlere göre, Hayber'in birçok muhkem kalesi vardı. Hepsinin fethedilişi bir buçuk ay sürmüştü. Yahudiler zorlu bir biçimde direnmişlerdi. Müslümanlar da bu seferler sırasında karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılara katlanmışlardı. Fetih gerçekleştikten sonra onların tüm çiftlikleri ve malları ganimet olarak müslümanlara geçmişti. Rasulullah, dileyen yahudileri, silahlarını bıraktıktan sonra gelirin yarısına karşılık olarak bağ ve bahçelerin hizmetinde kullanmıştı. Onların tehlikeli olanlarını da sürgün etmişti. Hayber'in fethinden sonra Vadi'l-Kura'ya geçmişti. Orada da diğerleri gibi bir çok sağlam kale vardı. Buradaki yahudiler de ilk başta direnmiş, fakat sonuçta onlar da Hayberlilerin akibetine uğramıştı. Bu sırada Fedek, Cerba ve Teyma yahudilerinin içine korku düşmüştü. Elçilerini Rasulullah'a göndermiş ve mülklerinin yarısı üzerine onunla anlaşmışlardı.[56]

56 Vadi'l-Kura, Fedek, Teyma ve Cerba olayları için bkz.: Balazuri: Futuhu'l-Buldan, s. 41-42; İbn Sa'd, c. III, s. 161 ve İbn Hişam, c. III, s. 408.

Kur'ân'da Hayber Savaşı'nın doğrudan ya da dolaylı herhangi bir sebebine işaret edilmemiştir. Rivâyetlerde de bu sebep açık olarak belirtilmemiştir. Bu nedenle bazı oryantalistler, bu savaşın nedeni olarak Rasulullah'ın, Hudeybiye'ye katılanları mükafatlandırma ve onların gönlünü alma arzusunu göstermiş ve bu görüşlerini de âyetlerin değindiği ganimet müjdesiyle desteklemeye çalışmışlardır.

Halbuki rivâyetler bu olayın dolaylı bir çok nedenini kaydetmiştir. Bunlardan biri, Beni Nadir'in Medine'den sürgün edilmesinden sonra Hayber'e yerleşen yahudilerin liderlerinden biri olan Ebu Rafi' b. Ebi'l-Hakik en-Nadri'nin Gatafan ve çevresindeki müşriklerle, müslümanlara karşı komplolar hazırlamasıydı. Sonuçta Rasulullah onu öldürtmek zorunda kalmıştı. Diğer bir sebep de, Hayber yahudilerine başkanlık yapan ve kendisini onların meliki olarak gösteren Huyay b. Ahtap en-Nadri'nin, Mekke'ye gidip Kureyş'i Medine'ye karşı savaşa teşvik eden, oradan da Gatafan'a ve başka kabilelere gidip onları bu eyleme sürükleyen heyetin başında bulunmasıydı. Bilindiği gibi bu heyetin çalışması sonuçlanmış ve Kureyş ile müttefikleri beşinci senede Medine üzerine yürümüş, bu olay da Hendek ve Ahzab Savaşı adıyla anılmıştı. Bir başka sebep de, Beni Kurayza'nın bu gelişmelere kapılarak Kureyş ve müttefiklerinin Medine üzerine yürüdüğü sırada Rasulullah ve müslümanlarla aralarındaki sözleşmeyi bozmasıdır. Buradan da anlaşılıyor ki, Rasulullah güçlü nedenlere bağlı olarak Hayber üzerine yürümüştü. Rasulullah'ın bu hareketi, bir karşılık verme ve savunmadır. Hainlik ve aldatma hallerinden başka herhangi bir nedenle savaşa izin vermeyen Kur'ân'ın direktifleriyle de uyum içindedir. Zaten insafa ve sağlıklı bir mantığa sahip hiçbir insan, Rasulullah'ın, Kur'ân'ın direktiflere aykırı hareket edebileceğini iddia edemez.

Bu gerekçeler Rasulullah'ın ziyaret amacıyla Mekke'ye hareketinden önce de vardı. Ve onun bu hareketi beklenmedik bir şekilde Rasulullah ile Kureyş arasında gerçekleşen Hudeybiye barışı ile sonuçlanmıştı. Bu nedenle; Hayber üzerine yürüyüşün nedeni, Rasulullah ile birlikte Hudeybiye'ye katılanları mükafatlandırma isteğidir, demek tutarlı olamaz. Burada sadece şu söylenebilir: Rasulullah böyle bir sefer düşünüyordu. Bazı arkadaşlarına da bu düşüncesini açmıştı. Fakat bunu daha elverişli şartların oluşacağı

bir zamana erteliyordu. Zira acil müdahaleyi gerektiren önemli bir tehlike yoktu. Kureyş ile aralarında antlaşma gerçekleşip, iki ateş arasına düşmeyeceğinden emin olduğunda beklenen şartların gerçekleştiği kanısına vardı. Ve hemen savaşa yöneldi. Amacı, Hicaz bölgesinde yahudilerin gücünü kırmak, onları mevcut konumları açısından saf dışı bırakmak ve onlardan gelebilecek tehlikelere karşı kendi tarafını güvenceye almaktı. Kısacası, bu hareketin amacı, yahudilerin gücünü kırmak ve onlara karşı güvence sağlamaktan ibaretti. Bu da -bölümün başında belirttiğimiz gibi- cezalandırmanın zaruret olduğunu ve zararı önleme çerçevesini aşmadığını açıkça göstermektedir.

Yahudilerin, Ezrah, Metma, Beni Cenbe, Beni Arid ve Beni Gaviya gibi Medine'den daha çok Şam bölgesine yakın olan başka kasabaları da vardı. Rasulullah, dokuzuncu senede Tebük üzerine yürüdüğünde, bu kasabaların liderleri, Rasulullah'a boyun eğdiklerini ve O'nun emrine girdiklerini açıkladılar. Barış, iyi ilişkiler ve cizye verme üzerine sözleştiler. Rasulullah da onların tekliflerini kabul etti ve onlarla antlaştı. -Bu olayları hristiyanlar bölümünde ele alacağız-.

Hayber ve diğer kasabalardaki çiftci yahudilerle, Medine'deki bir kısım yahudiler, Ömer b. Hattab'ın hilafetine kadar yerlerinde kaldılar. Sonra Ömer, onları Hicaz bölgesinden sürgün etti. Bu olayla ilgili kayıtlarda Ömer'in: "Biz Hayber halkıyla yaptığımız antlaşmaya göre, dilediğimizde onları çıkarabilecektik." dediği belirtilmektedir. Yahudilerin, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a suikast düzenleyip onu bir evin üstünden yere attıkları, ellerini kırdıkları, yanında bulunan ensardan bir müslümana saldırdıkları da bildirilmektedir. İşte onların bu hareketleri de sürgün edilmelerine doğrudan etki eden sebeplerden birini oluşturmuştur.

Müminlerin annesi Aişe, Rasulullah'ın vefatı sırasındaki en son vasiyetinin şu olduğunu bildirmiştir: "Arap yarımadasında iki din fazladır." İşte Ömer'in şartlar gerektirdiğinde uygulamaya koyduğu bu eylem, söz konusu değerli vasiyetin yürürlüğe konmasından ibaretti.[57]

57 Bu haberler için bkz.: Belazuri: Futuhu'l-Buldan, s. 29-41, 67 ve 73; İbn Sa'd, c. II, s. 52-56; Ebu Yusuf: Kitabu'l-Haraç, s. 29; İmam Ebu Ubeyd: Kitabu'l-Emval, s. 99 ve İbn Hişam, c. IV, s. 345.

H) YAHUDİLERDEN İNANANLAR ve ÖLÇÜLÜ DAVRANANLAR

Yahudilerin tutumlarını, tavırlarını, hilelerini, komplolarını, düşmanlıklarını ve cezalandırılmalarını ortaya koyan ve Hicaz'daki, özellikle de Medine'deki yahudilerin çoğunluğunu kapsadıkları ortada olan âyetlerin yanı sıra, istisnai olarak onlardan bir kısmının dürüstlüğünden, tutarlılığından, doğruluğundan söz eden bazı âyetlere veya âyetlerden bölümlere de rastlıyoruz. Bu tür âyetlerin bir kısmı onların iman ettiklerini ve imanlarında samimi olduklarını göstermektedir. Bu, bilginlerin de içinde yer aldığı yahudilerden bir kesimin, genel olarak tüm yahudilerin boyun eğip bağlı kaldığı ekonomik, sosyal, psikolojik pek çok etkiden ve bencillikten başka çıkar yol olmadığı kanısına vardıklarını, bunu doğrulayıp Rasulullah (s)'a ve Kur'ân'ın vahyine iman ettiklerini, doğruluk karşılığında sapıklığı satın almadıklarını, ucuz dünyevi çıkarlar için dinlerini ve bilgilerini satmadıklarını göstermektedir. Doğruluğu ve inancı seçen bu kesimin kendi ulusunun tavrına aldırmadığını, onlardan görecekleri sıkıntı ve zorlukları, yalanlamaları ve sıkıştırmaları hesaba almadıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca onlardan bir grubun, inanmasalar bile düşmanlık ve kurnazlığa da baş vurmadıkları bildirilmektedir. Öte yandan Nebevi davetin, Medine döneminde bazı yahudilerce özgün bir ortamda, rahatlıkla kabul edildiğini, hatta -daha önceki bir konuda açıkladığımız gibi- Mekke döneminde olduğu gibi, kendisine yönelenlerin rahatsız edilmelerine rağmen Rasulullah'ın iyi niyetle karşılandığını kestirebiliyoruz. Hile, aldatma, inkâr ve komploların ancak hak ve insaf sınırlarını zorlayan -hatta kendi arzu ve isteklerine göre hareket eden- bilginlerin, Rabbanilerin, liderlerin amaçlı yaklaşımları, dünyalık menfaatleri, ahlaki karakterleri, halk üzerindeki etkileri sonucunda ortaya çıktığını biliyoruz. Bu yetki ve nüfuz sahipleri, Mekke'nin lider-

leri ve kitleleri gibi kendileri önde yürür, halk da onları izlerdi. Bu her iki olgu da birkaç defa belirttiğimiz görüşü desteklemektedir. Yani başlangıçta İslam'ın çağrısında bir ulus olarak yahudilere, bir din olarak yahudiliğe karşı herhangi bir karşıt görüş yoktu. İnsanlar bir bütün olarak Allah'a ve güzel ahlaka çağırılıyorlardı. Hiçbir zorlama ve baskı yoktu. Bu konuda Mekke'de ve Medine'de inen Kur'ân âyetleri birbiriyle uyum içindeydi. Geçen konularda bunu yeteri kadar ortaya koyan Mekki ve Medeni bir dizi âyet nakletmiştik. Şimdi de bu istisnai açıklamalarla ilgili âyetleri verelim:

1- «Biz İsrâiloğulları'ndan şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekatı verin!" Sonra siz, pek azınız hariç, döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz.» (Bakara, 83)

Bu ifadeler, atalarla sonraki nesillerin birbiriyle ilişkileri bağlamında da olsa, istisna bölümünde yakın-muhatap zamirinin kullanıldığını görüyoruz. Âyet, istisna edilen grubun Rasulullah'a iman ettiğini doğrudan göstermese bile, herhalde Rasulullah döneminde onlardan bir grubun, Allah'tan korktuğunu, O'nun direktiflerine samimi biçimde bağlandığını ve kendi sınırlarında durduğunu ifade etmektedir. Bu kesimin doğruluktan sapmadığını ve kendi arzu ve isteklerinin peşinde sürüklenmediğini düşündürmektedir.

2- **a)** «De ki: Ey Kitap Ehli, sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmıştır.» (Mâide, 59)

b) «Onlardan çoğunun günah, düşmanlık ve harâm yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kötüdür!» (Mâide, 62)

c) «Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinden ve ayaklarının altından (mahsulleri) yerlerdi. İçlerinde mutedil bir ümmet var, ama çoğu, ne kötü işler yapıyorlar!» (Mâide, 66)

d) «Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Gerçekten nefislerinin, kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür. Allah onlara gazab etmiştir ve azapta ebedi kalacaklardır.» (Mâide, 80)

Bu âyetler, yahudiler hakkında indikleri bilinen bir dizi âyet içinde yer almaktadır.[58] "Çoğu", "onlardan çoğunun" gibi ifadeler, en azından ortada bir azınlığın olduğunu ve bu azınlığın, çoğunluğun üstlendiği hile ve kurnazlıklara, kötü eylemlere ve bozgunculuğa bulaşmadığını göstermektedir. Burada ifadesini bulan olguya, "Onlardan ölçülü davranan bir ümmet vardır." cümlesinde işaret vardır.

3- «Ama hepsi bir değildir. Kitaplılar içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik, inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, korunanları bilmektedir.» (Âl-i İmran, 113-115)

Bu âyetler, yahudilere atfedilen bir dizi âyet içinde yer almaktadır. Çünkü âyetler, onların niteliklerini bildirmektedir.[59] Bunun içindir ki, umumi hükümden ayrı tutulanların onlardan bir grup olduğunu düşünüyoruz. Âyetler, onların Hz. Muhammed'in elçiliğine inandıklarına ışık tutmaktadır. Müfessirlerin ve râvilerin görüşleri de bunu desteklemektedir. Âyetlerin değindiği güçlü övgü ve onları güzel sıfatlarla anan tasvirden kalkarak; onların, Allah'a karşı samimiyetlerinde O'na gönül huzuru ile kulluk etmelerinde, iyilik ve doğru yolda yürümelerinde ileri bir dereceye kavuştuklarını söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak, kendi uluslarının takındığı inkârcı ve rahatsız edici tutumlara katılmamış, hatta onlara karşı koymuş, var güçleriyle iyiliği yaymaya, kötülüğü ortadan kaldırmaya, iyilikle düzeltmeye çalışmışlardır.

4- «Kitap Ehli'nden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'tan korkarak- inanırlar; Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onların mükafatı da Rableri katındadır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.» (Âl-i İmran, 199)

Bu âyet, yahudilere ağır biçimde eleştiri getiren bir bölümden sonra gelmiştir.[60] Bu da âyetin konusunun, yahudilerden bir kesimle ilgili olduğu olasılığını güçlendirmektedir. Âyet, bu kimselerin Rasulullah'ın elçiliğine ve Kur'âni vahye iman ettiğini göster-

---

58 Mâide Sûresi'nin 60-66 ve 78. âyetlerine bakınız.

59 Sure'nin 110 ve 111. âyetlerine bakınız.

60 Bkz.: Âl-i İmran,181-188. âyetler.

mektedir. Âyetten ve ondan önce geçen bölümden anlaşıldığına göre, müslümanlara moral ve gönül huzuru verilmek istenmektedir. Yani eğer yahudilerin çoğu, inkârcı, rahatsız edici, can sıkıcı ve komplocu bir tutum sergileyip gerçeği gizliyorlarsa onların bu eylemleri heva-heveslerine ve kötü niyetlerine bağlı olarak gelişmektedir. Zira onlardan iyi niyet sahipleri gerçeğe iman etmekte ve ona sarılmakta, dinini ve ilmini az bir paha karşılığında satmamaktadırlar.

5- «Yalnız, içlerinden ilimde derinleşenler ve iman edenler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve ahiret gününe iman edenler... işte onlara, büyük bir mükafat vereceğiz.» (Nisâ, 162)

Bu âyet, açık ve ağır bir biçimde yahudileri eleştiren bir dizi âyetten sonra gelmektedir. Dolayısıyla burada ayrı tutulan kesim, onlardan bir gruptur. Âyetin onları "ilimde derinleşenler" diye nitelemesi, Hz. Muhammed'in elçiliğine ve Kur'âni vahye inandıklarını bildirmesi, özellikle dikkat çekmektedir. Pek çok âyet, yahudi bilginlerini ve Rabbanilerini gerçeği gizlediklerinden, Tevrat'a hile soktuklarından, yeminlerini bozduklarından, doğruyla yanlışı karıştırdıklarından, dünya menfaatlerine karşılık dinlerini, ilimlerini ve sözlerini bozduklarından dolayı eleştirirken bu âyetler, yahudi bilginlerinden bir grubun bilgilerinin ve inançlarının onları diğer dindaşlarının sergilediği tutum ve tavırlara bulaşmaktan alıkoyduğuna, risaletin işaretlerini inkâr etmelerine, Rasulullah'ın çağrısını ve Kur'âni vahyi doğrulamaya karşı üstünlük taslamalarına izin vermediğini göstermektedir. Bunlar, Rasulullah'a ve Kur'ân'a inanmış, kendi uluslarının ve müttefiklerinin tutumlarına kapılmamışlardır.

Bu değerlendirmenin yanı sıra konunun sonunda şu noktaya dikkat çekmek doğru olacaktır. Kur'ân'ın bu istisnai durumlara yer verişi, gerçekten ibret vericidir. İyiliği iyilik sahipine atfetme ve iyilik yapanı iyiliğinden ötürü taktir etme, güzel ahlakı, ancak güzel ahlak sahiplerine yakıştırma Kur'ân'ın ilkelerinin bir görünümüdür. Bu, Kur'âni üslubun çok değerli bir ilkesi ve bu meseleye kasıtlı olarak yaklaşanların delillerini çürüten bir olgudur.

ALTINCI BÖLÜM

Medine Döneminde Hristiyanlar

A) GİRİŞ

Medeni sûrelerde hristiyanlar hakkında pek çok âyet vardır. Onların inançlarını, aralarındaki ayrılık ve sürtüşmelerini, İsa (a)'nın, annesi ve Havariler hakkındaki görüşlerini ortaya koyan âyetler çoktur. Bu âyetlerin bir kısmı sevdirici, övgü dolu âyetlerdir. Bazıları sakındırmalar, uyarılar ve eleştirilerle doludur. Bazılarında tartışmalar ve münazaralar, bazılarında onların İslam'a karşı komploları ve hileleri anlatılmakta, bir kısmında ise az sertlik telkin edilmekte, onlarla savaşılması istenmektedir. Bu demektir ki Peygamber (s) Medine döneminde hristiyanlarla karşılaşmış, onları İslam'a davet etmiş ve onlarla sürtüşmüştür. Onların bazıları bu davet karşısında temiz duygularla Peygamber'in çağrısına katılmış, bazıları tereddütlü hareket etmiş, uzaklaşmış, tartışmış ve büyüklenmiştir. Onların bazısı da tartışma ve büyüklenmelerle de yetinmeyerek isyana ve düşmanlığa yeltenmiştir. Kur'ân'ın Medine'de gönderilen kısmında hristiyanların inançları ve tavırlarıy[1]a ilgili âyetler Mekke'de inen âyetlerden daha çok ve daha açıktır. Hatta Meryem ve Zuhruf gibi bazı sureleri istisna edersek Mekki surelerin tamamı çağdaş Ehl-i Kitab'ı genel olarak iyilikle yadetmiş ve onlar hakkında "Mekke Döneminde Ehl-i Kitab" bölümünde belirttiğimiz gibi mesela güzellikle ele alınmıştır. Sadece Meryem ve Zuhruf surelerinde hristiyanların İsa hakkındaki sapık inançlarına işaret edilmiş ve genel olarak sert olmayan birtakım eleştirilere yer verilmiştir.

Bu iki dönem arasındaki fark da gösteriyor ki; Peygamber ile hristiyanlar arasındaki ilişki Medine döneminde, Mekke döneminde olandan daha geniş bir biçimde gerçekleşmiştir. Ayrıca Peygamber ile karşılaşan hristiyanların etkilendiği hususlar birbirinden çok farklıdır. Onlardan Mekke döneminde Peygamber ile karşılaşanların, heva ve heveslerinden, maddi arzularından daha

çok uzaklaştıklarını ve İslam'a girip İslam'la kaynaşmaya daha fazla yetenekli olduklarını söylemek gerekir.

Kur'ân'da Rasulullah'ın hristiyanlarla nasıl ve ne şekilde ilişki kurup bu ilişkiyi sürdürdüğünü gösteren belgeler yoktur. Elimizde Hasan b. Sabit'in Rasulullah'a okuduğu mersiyeden bir beyit bulunmaktadır:

Yesrib'in hristiyanları da yahudileri de sevinmişti

Peygamber, kabri içindeki lahte konduğu zaman[61]

Eğer bu şiir doğru ise, hristiyanlardan bir grubun, Peygamber'in vefatından sonraya kadar Medine'de kaldığını görmekteyiz. Ayrıca başka bir rivâyet, hristiyanlardan bir azınlığın Suku'n-Nabat denilen yerde ikamet ettiğini bildirmektedir.[62]

Medine dışında hristiyanlara gelince, rivâyetlerin belirttiğine göre, Yemen'den ve Habeşistan'dan bazı hristiyan elçiler Medine'ye gelmiştir. Bunların bir kısmı Hz. Muhammed'le mücadele etmiş ve hristiyanlığında direnmiş, bir kısmı da Kur'ân'a ve Peygamber'e boyun eğmiş ve onları doğrulamıştır. Bu da Peygamber'in çağrısının ve onunla ilgili haberlerin Medine döneminde, Mekke döneminden daha fazla yankı yapmasına bağlanabilir. Bu haberlere göre Rasulullah bazı krallara ve hristiyan idarecilere mektuplar ve elçiler göndermiştir. Rivâyetler, Peygamber'le Şam civarındaki hristiyanlar arasında birtakım ilişkilerin kurulduğunu bildirmektedir. Peygamber'in ilişki kurduğu bu hristiyanların çoğu, medeni hristiyan Araplardan oluşuyordu. Diğer bir kısmı da bedevi idi. Onlara karşı düzenlenen cihad seriyeleri ile onlardan bazı liderlerin ve kabilelerin müslüman olduğunu bildiren haberler de çoktur. Tevbe Sûresi'nde, Kur'ân'da "Zorluk Günü" diye adlandırılan Tebük Savaşı'nın şartlarıyla ilgili uzun bir bölüm yeralmaktadır. Bu savaş, sözü edilen hristiyanların İslam'a karşı düşmanlıkları ve saldırıları sonucunda, onlara karşı yapılmıştır. Bütün bunlar da gösteriyor ki; onların İslam'a karşı tavırları farklı farklıydı.

61 Cevad Ali: Tarihu'l-Arap Kable'l-İslam, c. VI s. 208.

62 H.R. Şofled'in neşrettiği Hassan'ın Divanı'na atfen. İbn Hişam'ın Hassan'ın mersiyesini kafiyesi ve redifleriyle kaydettiğine ve bu beytin orada yer almadığına dikkat çekmek isteriz.

B) RASUL (s) DÖNEMİ HRİSTİYANLARININ GENEL DURUMU

Hristiyanların durumlarını bildiren âyetlerin yaklaşımı geneldir. Onların geçmişleri ile o anki durumları bir bütünlük içinde irtibatlandırılarak verilmektedir. Ayrıca onların ahlaki bazı karekterlerine, aralarındaki ihtilaflara ve sürtüşmelere değinilmekte, İsa'nın gerçekte Allah'a çağıran bir davetçi olduğu, kendilerinin bu çizgiden saptığı gerçeği hatırlatılmaktadır. Bu âyetlerde onların tarihi ve o anki durumları iç içe verilmektedir.

Burada önemli bir konuya da değinmek yerinde olur. Hristiyanların durumlarını bildiren âyetler ve onları bir ölçüde eleştiren metinler yahudiler hakkında gelen âyetlerde asla kıyas edilemez. Buna ilave olarak bazı âyetler hristiyanları güzel bir şekilde övmekte, onların ahlaklarını ve tutumlarını taktir etmektedir. Halbuki yahudilerle ilgili âyetler, yahudileri genellikle eleştirmekte onların ahlaksızlıklarını ve tavırlarını sergilemektedir. Bunun yanısıra Kur'ân-ı Kerim, onların iyilerini de takdirle belirtmektedir.

Hristiyanların Durumlarını Bildiren Âyetler:

1- "İşte Biz, o elçileri, kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan kimiyle konuştu, kimini de derecelerle yükseltti. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller vererek ve onu Ruhu'l Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Allah dileseydi onların arkasından gelen toplumlar, kendilerine açık belgeler gelmiş olduktan sonra birbirlerine öldürmezlerdi. Fakat anlaşmazlığa düştüler. Onlardan kimi inandı, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapar." (Bakara, 253)

Bu âyet de Ehl-i Kitab'ın durumuna özellikle Hz. İsa'nın peygamberliğinden bu yana içinde bulundukları ayrılık ve sürtüşmelere, onların yaşadığı realiteye ışık tutmaktadır. Bu vasıf yahudileri

de hristiyanları da kapsamaktadır. Bu vasıfların Peygamber dönemindeki her iki gurup için de geçerli olduğundan kuşku yoktur. Zaten onların bu vasıfları herkes tarafından gözlemleniyordu. Ehl-i Kitap olmayan Araplar da bunu gözleriyle görüyorlardı. Hz. Muhammed'in peygamberliği sırasında ve ondan bir süre önce hristiyanlar ve yahudiler Şam bölgesinde, aralarındaki düşmanlık ve ülkelerinin siyasal problemlerinden ötürü savaşıyor ve aralarında sık sık isyanlar çıkıyordu. Bu sırada Bizans ve Pers İmparatorlukları sırasıyla otoriteyi eline geçiriyor, hristiyanlar Bizanslılarla güçlenirken, yahudiler Pers İmparatorluğuyla kuvvet kazanıyordu. Ayrıca hristiyanlar da yahudiler de kendi aralarında birçok mezhep ve gurupçuklara ayrılmışlardı. Özellikle hristiyanlar arasında peygamberlikten az bir süre önce ve peygamberlik sırasında kanlı ayaklanmalar, ihtilaller oluyordu. Eski belgelere dayalı sağlıklı tarih kaynakları bu olaylara yer vermektedir[63]. Pek tabidir ki, Ehl-i Kitab'ın bu durumu, Peygamber'in konumu itibariyle de, peygamberlik davasının misyonu itibariyle de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca bu durum Ehl-i Kitap arasındaki ayrılıkları ve sürtüşmeleri sona erdirmeyi, mezhebi ve düşünsel problemleri halletmeyi ve onları diğerleriyle birlikte Kur'ân'ın bayrağı altında birleştirmeyi hedef alan Muhammedi risaletin birtakım hikmetlerini de açıklamaktadır. Birçok âyet aşağıdaki âyette olduğu gibi bu olguya işaret etmektedir:

"Ey Kitap Ehli, elçimiz size geldi, Kitap'dan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi. Onunla Allah rızasının peşinden gidenleri esenlik yollarına iletiyor ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletiyor." (Mâide, 15, 16).

"Biz hristiyanız' diyenlerin de sözünü almıştık, ama uyarıldıkları şeyden pay almayı unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarında düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah, onlara, ne yaptıklarını haber verecektir." (Mâide, 14)

Bu âyet, hristiyanların Allah'ın sözünden ve öğütlerinden dışarı çıktığını genel olarak belirtmektedir. Bu sapıklık onları ayrılığa ve sürtüşmeye götürmüştür. Âyetin özü ve nuzül sebebi, Kur'ân'ın indiği sırada hristiyanların içinde bulunduğu durumun bu olduğu

63 Bkz: Arnold Thomas: Tarihu Tebşiri'l-İslami; Dabis: Tarihu Suriye; Lamser Labetler: Tarihu Fethi'l-Arap.

hususunda herhangi bir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Şu anda kaydettiğimiz âyetten sonra gelen 15 ve 16. âyetlerde ise, Ehl-i Kitab'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğine, insanlığı Allah'tan aldığı vahiyle gerçeğe ve doğru yola iletmesine, karanlıklardan aydınlığa çıkarmasına sevindikleri bildirilmektedir. 14. âyetten sonra gelen 15. ve 16. âyetler, Kur'ân'ın indiği sıradaki hristiyanların durumunu açıkça göstermekte ve az önce değindiğimiz Muhammedi risaletin Rabbani hikmetlerine ilişkin yaklaşımımızı pekiştirmektedir. Nihâyet Muhammedi risaletin misyonu, yahudileri ve hristiyanları Peygamber'in getirdiği gerçeğe ve nura katılmaya çağırmakta, içinde bulundukları sapıklık ve ayrılıktan kurtulmalarını amaçlamaktadır.

Mâide Sûresi'nde yine şu âyetleri görmekteyiz:

"Onların ardından, yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nur bulunan İncil'i verdik. Önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı ve korunanlar için yol gösterici ve öğüt olmak üzere, İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar, yoldan çıkmışlardır." (Mâide, 46-47)

Bu âyetler, Peygamber'imizin huzurunda muhakeme olmak isteyen yahudilerin tutumlarıyla ilgili bir dizi açıklamanın ilavesidir. Bunlar genel bir hükmü belirtmekle birlikte, son âyet çağdaş hristiyanlara yönelik Rabbani bir uyarı ihtiva etmekte ve onların hukuki konularda İncil'e göre hareket etmelerini istemektedir. Buna göre; müslümanlar, hristiyanların İncil'in hükümlerine uymalarını, -tahrif edilmemiş olmak kaydıyla- onların yargıda bu hükümleri kullanmalarını kabul edeceklerdir. Bu hüküm genel olduğundan pek tabii olarak Peygamber döneminde yaşayan hristiyanları da kapsamaktadır.

Hadid Sûresi'nde:

"Sonra bunların peşinden art arda peyamberlerimizi gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsa'yı da gönderdik. Ona İncil'i verdik ve ona uyanların kalblerine şefkat ve rahmet (duygusunu) koyduk. İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için (onu kendileri icat ettiler) fakat ona gereği gibi de uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmışlardır." (Hadid, 27)

Bu âyet, Hz. İsa'nın izinden gidenlerin kalblerinde bulunan şefkat ve merhameti taktirle anmaktadır. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla uydurmuş oldukları ruhbanlığa eğilim duymaları da kalblerindeki bu merhamet dolayısiyle olmuştur. Ayrıca âyet, onların ruhbanlığın hükümlerine gerçek anlamda riâyet etmediklerini bildirmekte, çoğunun hak ve hidâyet yolundan saptıklarına da değinmektedir. Âyetin ifade biçimi genel olmakla birlikte öz olarak bu vasıfların tamamının ya da en azından bir kısmının Peygamber'in çağdaşı olan hristiyanlarda da olduğunu göstermektedir.

Saff Sûresi'nde:

"Ey inananlar, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere: 'Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havariler: 'Allah (yolunun) yardımcıları biziz' dediler. İsrâiloğulların'dan bir zümre inandı, bir zümre inkâr etti. Biz de inananları, düşmanlarına karşı destekledik, onlar üstün geldiler." (Saff, 14)

Bu âyeti kerime müslümanları, Hz. İsa'yı destekleme ve ona yardımcı olma hususunda Havarilere uymaya çağırmaktadır. Surenin baş tarafında, yapmadıkları şeyleri söyleyen bazı müslümanlar eleştirilmektedir. Böylece bu âyetin konusu ile surenin girişi arasındaki ilgi kurulmuş olmaktadır. Kur'ân'daki bu çağrı ve onunla ilgili olarak kaydedilen kıssa, Allah'ın Havarileri övgüyle andığını ve bu olayın müslümanlarca örnek alınması gerektiğini göstermektedir. Bu da Peygamber döneminde hristiyanlar ile müslümanlar arasındaki dostluğu ve iyi ilişkileri pekiştirmektedir. Az önce bu konuya değinmiştik.

Bu olgu Âl-i İmran Sûresi'nde Havarilerden söz eden şu âyetler tarafından da desteklenmektedir:

«İsa onlardan inkârı sezince: "Allah'a gitmek için kimler bana yardımcı olacak?" dedi. Havariler: "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahid ol, biz müslümanlarız." dediler. "Rabbimiz, senin indirdiğine inandık, Peygamber'e uyduk; bizi şahitlerle beraber yaz."» (Âl-i İmran, 52-53)

Mâide Sûresi'ndeki bir âyet de bu konuya ışık tutmaktadır:

«Havarilere: "Bana ve elçime inanın! diye ilham etmiştim. "İnandık, bizim müslümanlar olduğumuza şahit ol" demişlerdi.» (Mâide, 111)

İkinci olarak: hristiyanları eleştiren âyetler:

1- «"Allah Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre gitmişlerdir. De ki: "Öyle ise Allah, Meryem oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?" Göklerde, yerde ve ikisinin arasında bulunan her şey O'nundur. O, dilediğini yaratır. Allah, her şeyi yapabilendir.» (Mâide, 17).

Bu âyet genel olarak eleştirici bir muhteva içermektedir. Yani Hz. İsa'nın ilah olduğunu söyleyenlerin kâfir olduğunu bildirmektedir. Pek tabii olarak bu eleştiri İsa'nın ilahlığına inanan Peygamber'in çağdaşı hristiyanları da kapsamına almaktadır. Bu âyet az önce verdiğimiz 15-16. âyetlerden sonra gelmektedir. İki âyette de Ehl-i Kitab'a Peygamber'in getirmiş olduğu doğruya aydınlığa ve kitaba uymaları emredilmektedir. Böylece 17. âyet ile bu iki âyet arasındaki ilişkiler ortaya çıkmış olmaktadır. Yine bu âyet tabiatıyla ilk muhatapları bulunan ve Peygamber'in çağdaşı olan hristiyanlar da dahil olmak üzere tüm hristiyanlara İsa'nın ilah olduğunu söyleyenlerin Allah'ı inkâr ettiklerini, hemen Rasulullah'ın getirdiği hidâyete ve aydınlığa koşmaları gerektiğini bildirmektedir.

2- «Andolsun, "Allah, ancak Meryem oğlu İsa'dır." diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesih demişti ki: "Ey İsrâiloğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Zira kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak ki, Allah ona cenneti harâm etmiştir ve onun varacağı yer ateştir; zalimlerin yardımcıları yoktur!" "Allah, üçün üçüncüsüdür." diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız bir ilah vardır, başka ilah yoktur. Bu dediklerinden vazgeçmezlerse elbette onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır. Hala Allah'a tevbe edip O'ndan af dilemiyorlar mı? Allah bağışlayan, esirgeyendir. Meryem oğlu Mesih, bir elçiden başka bir şey değildir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Annesi de dosdoğrudur. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara nasıl âyetleri açıklıyoruz, sonra bak nasıl çevriliyorlar? De ki: "Allah'ı bırakıp size ne zarar ne de yarar vermeğe gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah işitendir, bilendir.» (Mâide, 72-76)

Bu âyetlerdeki eleştirilerle Rasulullah'ın çağdaşı olan hristiyanların da kapsandığı çok açıktır. Son âyet, bu açıklamanın Rasul ile hristiyanlardan bir grup arasında meydana gelen bir tartışmadan

sonra indiğini hissettirmektedir. Bu meseleyi, bu bölümün başka bir konusunda ele alacağız.

3- «Ve yine Allah demişti ki: "Ey Meryemoğlu İsa, sen mi insanlara 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin dedin?" "Haşa, dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam sen bunu bilirsin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin, sen!" "Ben onlara: Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen (yalnız) sen oldun. Sen her şeyi görensin."» (Mâide, 116-117)

Bu âyetler ahiretle ilgili bir sahneyi canlandırmaktadır. Hz. İsa'ya yöneltilen soruların ve onun verdiği cevapların bildirilmesiyle, özelde, Rasulullah'ın çağdaşı bulunan hristiyanlar, genelde de bütün hristiyanlar eleştirilmektedir. Böylelikle düşünceleri çürütülmekte, kendileri uyarılmakta ve bu tür yaklaşımları reddedilmektedir.

4- «Yahudiler: "Uzeyr, Allah'ın oğludur." dediler. Hristiyanlar da "Mesih, Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla geveledikleri sözleridir. (Sözlerini), önceden inkâr etmiş (olan müşrik)lerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da çevriliyorlar. Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı rabler edindiler. Meryem Oğlu Mesih'i de... Oysa kendilerine yalnız tek ilah olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti: O'ndan başka ilah yoktur. O, onların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.» (Tevbe, 30-31)

Açıktır ki, bu âyetlerle İsa'nın Tanrının oğlu olduğu şeklindeki hristiyanlık akidesi eleştirilmektedir. Âyetler, genel olarak hristiyanların tümünü ilgilendiren bir eleştiriye yer vermektedir. Çünkü onlar, ruhbanlarını körü körüne taklit etmekte ve onlara körü körüne bağlanmaktadır. Ayrıca onlar, bilginlerini ve ruhbanlarını Rabler edinmektedir. Âyetlerin ifade biçimi ve muhtevası bu eleştiri ve tablonun, Rasulullah'ın çağdaşı bulunan hristiyanları da kapsadığını göstermektedir.

C) HRİSTİYANLARIN İSLAM'A DAVET EDİLİŞİ ve ONLARIN TAVRI

Mâide Sûresi'nin 15. ve 16. âyetleri Ehl-i Kitab'a bir çağrı ihtiva etmekteydi. Ehl-i Kitap yahudileri de hristiyanları da kapsıyordu. Yine bunlardan sonra gelen 17. âyet, "Meryem oğlu Mesih, Allah'tır." diyenlerin kâfir olduğunu bildirmiş ve onlara olumsuz bir soru yöneltmişti. Bu âyetin diğer iki âyetten sonra gelişi, hristiyanların özel bir şekilde İslam'a davet edildiğini kesin olarak göstermektedir.

«Ey Kitab Ehli, elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada size Elçimiz geldi, gerçekleri açıklıyor ki, (yarın kıyamette): 'Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi' demeyesiniz. İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah her şeyi yapabilendir.» (Mâide, 19)

Bu âyet, 15. ve 16. âyetlerin değindiğine başka bir üslup ile değinmektedir. Yine bu âyette, Hz. Muhammed'in peygamber olarak insanlığa gönderilişinin hikmetlerinden birine dikkat çekilmektedir. Buna göre Hz. Muhammed'in peygamberliği, diğer insanlar için uyarıcı ve müjdeci niteliğini taşıdığı gibi uzun zamanlardan sonra kendi kitaplarının içerdiği ilkelerden sapan, ayrılığa ve ihtilafa düşen Ehl-i Kitab'ı da kapsamaktadır. Ayrıca Nisâ Sûresi'nde buna benzer bir çağrıyı içeren ve hristiyanlarla ilgili olduğu açık olan bazı âyetler vardır:

«Ey Kitap Ehli, dininizde taşkınlık etmeyiniz ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyiniz! Meryemoğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın, (Allah) 'üçtür' demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek tanrıdır. Haşa O, çocuk sahipi olmaktan uzaktır. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter. Ne Mesih Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de (Allah'a)

yaklaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki, O, onların hepsini kendi huzurunda toplayacaktır. İnanıp iyi işler yapanların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir. (Kulluktan) çekinip büyüklük taslayanlara da acı bir şekilde azap edecek ve onlar kendilerine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.» (Nisâ, 171-173)

Bu âyetler, çağdaş hristiyanların Allah'ın azameti ve mükemmel sıfatlarıyla asla bağdaşmayan boş şeylerden vazgeçerek onlara son vermelerini istemektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın ve meleklerin Allah'a ibadet etme konusunda bir büyüklük taslamadıklarını, Hz. İsa'ya izafe edilen şeylerin iftiradan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Birinci âyet açıkça onları Allah'a ve imana çağırmaktadır. Bununla beraber, ilerdeki bir konuda vereceğimiz birtakım âyetler onlarla bu konuda tartışmalara yer vermektedir. Bu âyetler onları Rasulullah'a ve Kur'ân vahyine inanmaya çağırmaktadır.

Onların İslam'a karşı tutumları ise birbirinden farklı olmuştur. Bir kısmı çekingen davranmış ve kendi dininde diretmiştir. Hatta tartışmaya girmiş, zorluk çıkarmış, Allah yolundan alıkoymaya çalışmıştır. Bu zaten normal olan bir farklılıktır. Çünkü Rasulullah'ın Medine döneminde karşılaştığı ya da kendisiyle ilişki kurduğu hristiyanlar birbirinden tamamen farklı kesimlerden oluşuyordu. İçlerinde bedeviler, medenî olanlar olduğu gibi, dünyadan el etek çeken, Allah'ı ve Allah'ın belirlediği gerçekleri arzulayan zahidler, kendini Allah'a adayan ruhbanlar vardı. Bunların yanında belli bir otoritesi, makamı ve ileriye dönük hesapları bulunan liderler, başkanlar vardı. Bunlar çoğunlukla dünyevi menfaatlere ve dünya malına boyun eğen kimselerdi. Öte yandan bu hristiyanlar arasında başkanlarına tabi olan ve onlara körü körüne bağlılık gösteren zayıf iradeli halk kitleleri bulunuyordu.

Mâide Sûresi'ndeki birtakım âyetler anahatlarıyla hristiyanları temize çıkaran ve onlardan bir grubun İslam'a, Rasulullah'a ve Kur'ân'a iman ettiklerini bildiren pratik hayattan bir sahneye yer vermektedir:

«İnsanlar içerisinde, inananlara en yaman düşman olarak yahudileri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da "Biz hristiyanlarız." diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar. Rasul'e indiri-

leni dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki, "Rabbimiz inandık, bizi şahitlerle beraber yaz! Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?" Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler verdi. Güzel hareket edenlerin mükafatı işte budur. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar da cehennem halkıdır.» (Mâide, 82-86)

Bu âyetlerin değindiği olayı belirleme konusunda birçok rivâyet vardır. Bunlardan bazısına göre bu âyetler Habeşistan Kralı Necaşi ve Onların din adamlarının tutumuna değinmektedir. Hicret sırasında Cafer b. Ebi Talib Meryem Sûresi'ni onların huzurunda okumuştu. Başka bir rivâyete göre bu âyetler, Necaşi'nin gönderdiği Habeşistanlı elçiler ya da memleketine geri dönen muhacirlerle beraber gelen elçilerle ilgilidir. Başka bir rivâyet ise, bu âyetlerin Şam'dan veya Yemen'den Necran bölgesinden elçi olarak gelen bazı hristiyanlarla ilgili olduğunu belirtmektedir.

Bu rivâyetlerden birini kesin olarak doğru görmek zordur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu vasıflar realiteye dayalı bir sahnenin vasıflarıdır. Öz olarak olayın Rasulullah'ın huzurunda gerçekleştiği imajını vermektedir. Birinci âyetin ilk bölümü bu âyetlerin indiği sırada müslümanlarla yahudiler arasında amansız bir düşmanlık bulunuyordu. Tabi olarak âyetler yahudilerin Medine'de bir ölçüye kadar güçlü oldukları bir dönemde inmiş olmaktadır. Bu ise ancak Medine devrinin ortalarında gerçekleşen ve yahudilerin Medine'den uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan olaylardan önce gerçekleşmiş olabilir. Yani muhacirlerin Habeşistan'dan dönüşünden önce... Bu dönüşün Hudeybiye Antlaşmasından sonra gerçekleştiğinde rivâyetler arasında ihtilaf yoktur. Rivâyetlerin ve Âl-i İmran'ın Rasulullah ile Necran hristiyanlarının elçileri arasında gerçekleşen tartışmalı oturumdan sonra inen âyetlerin özü, bu elçilerin iman etmediğini kesin söylemeye müsaittir. Buna göre, bu olayda söz konusu olan elçiler ya Necaşi'nin muhacirlerle buluşup bir ölçüde tanıdıktan sonra Rasulullah ile buluşmaları ve meseleyi iyice incelemeleri için gönderdiği Habeşistanlı elçilerdir ya da hristiyanlığın yoğun biçimde egemen olduğu Yarımada'nın kuzey kesimlerinde bulunan hristiyanların elçileridir. Her iki ihtimal de mümkün ve makuldür. Fakat biz ikinci ihtimali tercih ediyoruz. Ayrıca bu elçilerin Arapçayı anladıklarını da tahmin ediyoruz. Onların bu öl-

çüde etkilenişleri büyük ihtimalle Kur'ân'ın üslubundan, manevi havasından ve doğru sözlerinden kaynaklanıyordu. Bu konularda Arapça bilenler daha fazla etkilenir ve onun değerini daha rahat taktir edebilirdi.

Buna bağlı olarak denebilir ki, bu sırada Rasulullah ile ilgili haberler Yarımada'nın dışına kadar yayılmış, düşünceleri etkilemiş ve kulaklarda çınlamıştı. Hristiyanların bazı ruhbanları ve keşişleri başka bir ifade ile; delil getirebilen, tartışabilen, sözleri değerlendirebilecek yetenekte olan, işlerin mahiyetini ve gerçek yüzünü öğrenmeye çalışan, bizzat gözleriyle görmeyi arzu eden bilginleri, kafile kafile Medine'ye geliyorlardı. Daha önce belirttiğimiz gibi Mekke döneminde de tetkik amacıyla gelen birtakım hristiyanlar vardı. Bunlar Rasulullah'ı görmek, onun sözünü dinlemek, onunla konuşup tartışmak istiyorlardı. Onlardan bazıları gördüğü ve duyduğu gerçekler karşısında gerçeğin değerini ve manevi etkisini hissetmiş; bu gerçeklerin daha önceki peygamberlere gönderilen gerçeklerle öz olarak bağdaştığını görmüş, kendisini doğrulayıp iman etmişti. Bu ve benzeri olaylar -ki buna benzer bir olay Mekke döneminde de gerçekleşmişti. Birçok Mekkî âyet, özellikle İsrâ Sûresi'nin, 107-109. âyetleri bu tür olaylara değinmektedir.- İslam'ın yayılışı ve etkisi açısından gerçekten çok önemlidir. Bunlar güçlü ve sağlıklı bir şekilde Kur'ân'ın manevi atmosferine, Rasulullah'a ve İslam'a apaçık bir şekilde şahadet etmekte, ona aklı ve kalbi ile yönelenlerin üzerinde büyük etki meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Kur'ân onların gerçek kılavuzu olmuş, onları hristiyanlıktan doğru yola iletmiştir. Bunların başında da dinlerinin ileri gelenleri yer almıştır.

Mâide âyetlerinin sonuncusu, Allah'ın âyetlerini inkâr edip yalan sayan kâfirlere bir uyarı ihtiva etmektedir. Bu âyetin peygamberliğin alametlerini, Kur'ân'ın manevi atmosferini ve hristiyan din adamları üzerindeki etkisini gördüğü halde kabule yanaşmayan kesimleri eleştirme türünden bir açıklama olması mümkündür. Hristiyanların İslam'ı yalanlayıp küfre düşenlerini kastetmiş olması da mümkündür. Bu nedenle âyetlerin konusunu oluşturan hristiyanlar gözönünde bulundurularak ikinci ihtimalin daha sağlıklı olduğu söylenebilir.

Medine'de inen Kur'ân'da, Mâide Sûresi'nin âyetleri gibi hristiyanların imanlarını ve tasdiklerini açıkça ortaya koyan başka âyetler

yoktur. Ancak, bazı âyetlerde bu olguya işaret ettiğini sandığımız hususlar bulunmaktadır. Bunlardan biri, önceki konuda verdiğimiz Hadid Sûresi'ndeki âyetin son bölümüdür. Bu âyette bizim tercihimize göre, Hz. İsa'nın takipçilerinden Peygamber'e itaat edenlerle, günahkârlıklarında direterek, iman etmeyenlerine işaret edilmektedir. Çünkü birinci âyet, Hz. İsa'nın takipçilerine bir işarette bulunmuştur. "Onların çoğu fasıktır." ifadesi, Peygamber'le karşılaşanları mı kastediyor, yoksa genel bir hitap mıdır, bilemiyoruz. Fakat ikinci ihtimali tercih ediyoruz. Çünkü rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Peygamber'in Medine'de karşılaştığı hristiyanlar gerçekten çok azdı ve onların sayısı birkaç yüzü geçmiyordu. Hadid Sûresi, metninden anlaşıldığına göre, Mekke'nin fethinden sonra inmiştir. Bu zaman, müslümanların Tebük Savaşı'na seferber oldukları zamandır. Başka bir ifadeyle çoğunluğunu hristiyanların oluşturduğu bir bölge ile savaşmaya yöneldikleri zamandır. Çünkü, onların bir kısmı isyankârlık ve düşmanlığa baş vurmuştu. Dolayısıyla bu vasıfların özellikle bu kesimi kastetmesi uzak bir ihtimal değildir.

Bu işaretlerden biri de Bakara Sûresi'ndeki bir âyette bulunmaktadır. Söz konusu âyeti, aralarındaki sağlam ilişkiden ötürü, önceki âyetle birlikte vereceğiz:

«Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça ne yahudiler ne de hristiyanlar senden razı olmazlar. "Asıl doğru yol Allah'ın yoludur." de. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olsan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olmaz. Kendilerine verdiğimiz Kitabı, gereğince okuyanlar var ya, işte onlar, Ona inanırlar. Onu inkâr eden ler ise ziyana uğrarlar.» (Bakara, 120-121)

Bu iki âyet, yahudiler hakkında indirilen uzun bir bölümde yer almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, hristiyanların burada zikredilmesi muhtemelen ek bir açıklama niteliğidir. Çünkü, âyette sözkonusu edilen hristiyanlar, inkârcı ve cedelci bir tutum içinde görünmektedirler. "kendilerine kitap verdiklerimiz" cümlesi, sanırız yahudileri kastettiği gibi hristiyanları da kastetmektedir. Ayrıca bu âyet, önceki âyette belirtilen hükümlere ek bir hüküm getirerek her iki grubun büyüklenenlerinin tavırlarını da bildirmektedir. Yine her iki kesimden Peygamber'e iman edenlerin bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Allah'ın sağduyularını harekete geçirdiği ve Kitab'ı anlama yeteneği verdiği kimseler onu gerçek anlamda okur, gerçek anlamda anlar.

Kur'ân'ın getirdiğiyle önceki kitapların bildirdikleri arasındaki uygunluğu görerek Kur'ân'a ve Peygamber'e iman ederler. Onların kâfir olanları ise basiretleri körelen ve onun âyetlerini düşünemeyen ve gerçek anlamda anlayamayan kesimdir. Böylece âyet daha önce de belirttiğimiz gibi, Peygamber'e iman eden hristiyanlara işaret etmiş, inkâr edenlerin tutumlarının nedenlerini güçlü bir biçimde ortaya koymuştur. Tevbe Sûresi'ndeki birkaç âyet onların bu tutumlarını daha güçlü ve açık bir anlamda ifade edilmektedir:

«Hahamlarını ve râhiblerini Allah'tan ayrı Rabler edindiler, Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa kendilerine yalnız tek ilah olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka ilah yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nurunu tamamlamak ister. O, Rasulü'nü hidâyetle ve hak dinle gönderdi ki, (Allah'a) ortak koşanlar hoşlanmasa da O, hak dinini bütün dinlerin üzerine çıkarsın. Ey inananlar! Hahamlardan ve rahiplerden (din adamlarından) bir çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve (insanları) Allah yolundan çevirirler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele!» (Tevbe, 31-34)

Âl-i İmran Sûresi'ndeki birtakım âyetler Kitap Ehli'nden bir grubun iman ettiğini belirtmektedir:

1- Ama hepsi bir değildir. Kitaplılar içinde, gece saatlerinde ayakta dikilerek Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, sakınanları bilmektedir. (Âl-i İmran, 113-115)

2- Kitap Ehli'nden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah'tan korkarak- inanırlar. Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onların mükafatı da Rableri katındadır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir. (Âl-i İmran, 199)

Bütün bunlardan sonra şunu söylemeliyiz ki; Ehl-i Kitab'ın tutumu sürekli olumsuz değildir.

199. âyet ise geneldir. Yahudilerden bir grubu veya hristiyanlardan bir grubu yahut her iki gruptan iman edenleri kastetmiş

olabilir. Çünkü başka âyetler her iki gruptan müslüman olanların bulunduğunu haber vermektedir.

Hristiyanların Peygamber'e ve Kur'ân'a iman ettiğini bildiren Medenî âyetlerin azlığı Medine'de Peygamber'le karşılaşan hristiyanların azlığına bağlanabilir. Başka bir münasebetle belirttiğimiz gibi, Medeni Kur'ân'da özellikle Mâide, 82-85. ve Hadid, 27. âyetlerde yer alan güzel övgülerin, genel ve sınırsız bir üslupta olması, bu sevginin, onların hepsini kapsadığına işaret etmektedir. Bu da onların -Medine'de Peygamber'le karşılaşanların- kendisine iman ettiğini ve Kur'ân'ı doğruladıklarını göstermektedir. Aynı şekilde az önce naklettiğimiz Tevbe Sûresi'nin âyetleri ve ondan önce naklettiğimiz ve yine nakledeceğimiz âyetler, inkârında ve büyüklenmesinde ısrar eden, Peygamber'in ve müslümanların kendileriyle savaşmakla emredildiği hristiyanlar içindir.

Ayrıca İslam'ın gelişme dönemindeki tarihini yazan güvenilir klasik tarih kitapları değişik münasebetlerle yüzlerce hristiyanın İslam'a giriş olaylarını kaydetmektedir. Biz Kur'ân'ın bu genel tablosunu tamamlamak için, bu tarihi bilgileri de özetlemenin gerekli olduğuna inanıyoruz.

Bu rivâyetler[64] Peygamber'in Pers, Bizans, Habeşistan, Mısır ve Gassan Krallarına mektuplar ve elçiler gönderdiği konusunda ittifak halindedir. Mektubunun kendisine ulaştığı sırada, Şam bölgesinde bulunan Bizans İmparatoru'na Dihyetü'l-Kelbi'yi, Pers'in Kisra'sına Abdullah b. Huzafe es-Sehmi'yi, Habeşistan Kralı Necaşi'ye Amr b. Umeyye ed-Damri'yi, İskenderiye Kralı -bu sıfatı İbn Hişam vermektedir- Mukavkıs'a Hatıb b. Ebi Beltaa'yı, Ebu Şamir el-Gassani'ye ve Gebele b. Eyhem el-Gassani'ye Şuca' b. Vehb el-Esedi'yi, Basra Kralı'na Harıs b. Ömer'i elçi olarak göndermişti.

Rivâyetlerin belirttiğine göre; Pers İmparatorluğu Kisrası, Peygamber'in mektubunu yırtmıştır. Mukavkıs ise Yemen'deki eyalet valisi Bâzân'a bir elçi göndererek Rasulullah'a yazdığı mektubunda elçisine iyi davrandığını, Mısırlıların katında çok değerli bulunan iki cariyeyi kendisine hediye ettiğini bildirmiş, kendisinin gönderilecek bir Peygamberden haberi olduğunu ve bu gelecek Peygamber'in Şam'dan çıkacağını sandığını yazmış, buna başka

64 İbn Sa'd, c. II, s. 9-30; İbn Hişam, c. IV, s. 278-280; İmam Ebu Ubeyd: Kitabu'l-Emval, s. 20-24; Taberi Tarihi, c. II, s. 288-294.

bir şey ilave etmemişti. Rasulullah, Mukavkıs'ın gönderdiği iki cariyeden biri olan -İbrahim'in annesi- Mariye ile evlenmişti. Necaşi, Rasulullah'ın mektubunu aldığında onu gözlerinin üzerine koymuş, alçak gönüllülüğünden tahtından inip yere oturmuştu. Sonra İslam'ı kabul etmiş ve gerçek anlamda şehadet getirmiş, eğer gücüm yetseydi onun yanında giderdim diye ilave etmişti... Gasan Kralı Cebele b. Eyhem de müslüman olmuş, Peygamber'e yazdığı mektupta müslüman olduğunu bildirmiş ve ona bir hediye göndermişti. Ebu Şamir el-Gassani'nin danışmanlarından biri olan Rum asıllı Mari, Rasulullah'ın elçisinden Hz. Muhammed'in sıfatlarını teker teker öğrenmiş, sonra müslüman olduğunu ve Rasulullah'ı doğruladığını bildirmişti. Bizans İmparatorluğu'nun Ürdün civarındaki Belka bölgesinin valisi Ferve b. Ömer Cüzami müslüman olmuş, Rasulullah'a müslüman olduğunu mektupla bildirmiş ve ona bir hediye göndermişti. Rivâyetlerde müslüman oldukları belirtilen bu şahısların hepsi de hristiyan kimselerdi.

Şunu da eklemeliyiz ki, Caetani'nin de içinde bulunduğu bir grup oryantalist Rasulullah'ın büyük krallara gönderdiği elçileri ve mektupları inkâr etmiş ve bu inkârlarını, söz konusu rivâyetlerin metinleri, tarihleri ve isimleri konusundaki farklı bilgileri delil göstererek desteklemeye çalışmıştır. Ayrıca Kur'ân'da Muhammedî Risalet'in evrensel olduğunu bildiren bir hüküm bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Oysa Kur'ân'daki açık hükümlere göre Kur'ân Arapça indirilmiş, Ümmül-Kur'a (Mekke)'yı ve çevresini de uyarmayı öngörmüştür. Söz konusu müşteşriklere göre Kur'ân, Rasulullah'ın yaşadığı dönemde Arap Yarımadası'nın dışındaki ülkeleri düşünmesine fırsat vermediği gibi, onun, o zaman ki yeryüzü krallarının en büyüklerine elçiler ve mektuplar göndermeye cesaret etmesi de mümkün değildir (!).

Bu görüşler ve düşünceler çok yanlış ve korkunç yaklaşımlardır. Metinlerdeki ve isimlerdeki farklılık haberin inkârı için bir malzeme olarak kullanılamaz. Çünkü bu tür olaylar genellikle meydana geldikten bir süre sonra yazılırlar. Bu arada olayın detayında artırmalara, eksiltmelere, değiştirmelere ve farklılıklara düşülebilir. Konumuzla ilgili haberler ikinci üçüncü asırlarda yazılan en eski kaynaklardan bize ulaşmıştır. Kitapların yazarları, olayı birbirinden aktaran ve böylece Rasulullah'ın bir sahabisine kadar ulaştıran nakil zincirini de beraber vermişlerdir. Râvilerin farklılığına rağmen

metinler arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. Bu da haberin doğruluğunu desteklemektedir.

Mekke'de ve Medine'de indirilen Kur'ân-ı Kerim'de, Muhammedî Risalet'in evrensel olduğunu ve tüm insanlara gönderildiğini bildiren pek çok âyet vardır. Buna bağlı olarak özellikle hristiyan ve yahudilere yöneltilmiş çağrılar yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de Ümmü'l-Kur'a ve çevresini uyarmak için Arapça indirildiği belirtilen âyetler, Hicazlı Arapların bu davet ile muhatap olmaları nedenine bağlanmalıdır. Mekke ve Medine dönemlerinin ilk devrelerinde Hicaz bölgesinin ve Arapların odak alınmasının tabii karşılanmaması zaten doğru olmaz.

Elçilerin ve mektupların gönderiliş zamanı da bu olayın doğruluğunu desteklemektedir. Bu dönem müslümanlar ile baş düşmanları olan Kureyş ve müttefiklerinin arasında barış halinin gerçekleştiği, Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı zamana rastlıyordu. Bundan daha önce yahudiler Medine'den sürülmüş, bu barış antlaşmasından sonra Hayber ve Vadil Kura'daki yahudilerin gücü de kırılmıştı. Tüm sebepler çağrının yarımadanın diğer taraflarına ve dışına doğru çerçevesini genişletmesine zemin hazırlıyordu. Durum bu olduğuna göre artık ortada herhangi bir haberin tutarsızlığından ve uydurma olduğundan söz etmek doğru olmaz. Mâide Sûresi'nde özellikle bu konuda kapsamlı bir âyet yer almaktadır:

«Ey Peygamber, Rabb'inden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan; O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah, kâfirler toplumunu yola iletmez.» (Mâide, 67)[65]

Bu âyet, Ehl-i Kitab'ın Tevrat'ı, İncil'i ve Rasulullah'a Allah'tan gönderileni de uygulamakla ancak saadete ereceklerini ve her şeyin bereketini Allah'ın kendilerine açacağını bildiren birkaç âyetten sonra gelmektedir.

---

65 Şia'nın müfessirleri (Örneğin Tusi tefsirine bakınız), muhaddisleri ve yazarları, âyeti, Peygamber'e yönelik Rabbani bir emir olarak yorumlarlar. Yani bu âyet Peygamber'e, Ali b. Ebi Talib'i vasi olarak tayin etmesini ve kendisinden sonra halife göstermesini emretmektedir. Peygamber'in de bu emri Mekke'nin Fethinden veya Veda Haccından dönerken yolda Gadiri Hum denilen yerde açıkladığını iddia etmektedirler. Bu onların bu türdeki akıl almaz yorumları ve rivâyetlerinden biridir. Bu iddianın tutarsızlığı ortadadır. Bu yorum ile âyet ve âyetin ifade tarzı arasında yakından uzaktan hiç bir ilgi yoktur. İmam İbn Teymiye onların bu iddialarını kesin bir biçimde çözmüştür. (bkz: el-Munteka min Minhaci's-Sünne, s. 422 vd.).

«Eğer Kitap Ehli inanıp korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere sokardık. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak üstlerinden ve ayaklarının altlarından (meyveleri) yerlerdi. İçlerinde mutedil bir ümmet var, ama çoğu, ne kötü işler yapıyorlar!» (Mâide, 65-66)

Mâide Sûresi'nin ilk bölümü onun Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra indiğini açıkca göstermektedir. Belki de bu âyet bu süreçte başlangıç noktasıydı. Rasulullah kendi mektuplarını ve elçilerini Arap Yarımadası'ndaki köylü ve şehirli tüm Arapların başkanlarına, liderlerine ve kabilelerine göndermişti. Bundan sonra Rasulullah'ın kendi elçilerini ve kitaplarını, mesajlarını iletmek için, Yarımada'nın dışında bulunan başkanlara ve krallara göndermesinden daha mantıklı bir şey olamazdı.

Bu olaydan kaynaklanan başka olaylar da söz konusudur. Ayrı konularda ele alınan bu olayların da rivâyetler tarafından kaydedildiğini biliyoruz. Peygamber'in Bizans İmparatoruna elçi olarak gönderdiği Dihyetü'l-Kelbi'nin Beni Cüzzam tarafından katledilmesi Zeyd b. Harise komutasındaki bir ordunun savaşa çıkmasına neden olmuştur. Basra Kralına gönderilen Peygamber'in elçisi Haris b. Ömer'in Mute valisi Amr b. Şürahbil Gassani tarafından öldürülmesi Zeyd b. Harise komutasındaki bir ordunun intikam için Mute üzerine gönderilmesine neden olmuştur. Bu iki olay da hicretin altıncı senesinde Rasulullah'ın mektuplarını ve elçilerini etrafa göndermesi olayından sonra gerçekleşmiştir. Oryantalistler bu her iki olayı da tarihi bir vakıa olarak kabul etmiş; onları inkâr etmemişlerdir, sonra Mariye ve bacısının Mısır'dan Mukavkıs tarafından hediye olarak gönderilişi, Peygamber'in Mariye ile evlenişi ve Mariye'den İbrahim diye bir çocuğunun olması da tarihi bir realitedir. Bu olay da altıncı senede meydana gelmiştir.

Peygamber'in o zamanki yeryüzünün süper güçleri bulunan krallara mektuplar ve elçiler göndermeye cesaret edemeyeceğini ileri sürmeye gelince, bu gerçekten saçma bir iddiadır. Çünkü bu dava sahipi eğer davasına gerçekten inanıyor, kendisini var gücüyle ona adıyor, bu davanın yeryüzünün her tarafına yayılması gerektiğine, tüm insanlara ulaştırılmasının zorunlu olduğuna inanıyorsa, ayrıca Rabbinin Kur'ân'la kendisine bildirdiği emre kesin bağlılık gösteriyorsa bu tür yeryüzü güçlerinden korkması düşünülemez.

Tek başına kalsa bile imanı sarsılmayacak olan bu davetçi, şimdi ilimde derinleşen yahudi din bilginlerinin kendisine iman ettiğini, Hicaz'da bulunan hristiyanların kendisine inandığını, din bilginlerinin ve Ruhbanların da içinde bulunduğu hristiyan elçilerin kendisini doğruladıklarını -pek çok Kur'ân âyetinde belirtildiği gibi- elçilerin, gördükleri hakikat karşısında göz yaşlarını tutamadıklarını görmüş; Muhammedi risaletin hak ve doğru olduğunu müşahade etmişti. Öyleyse bu olayın ilginç bir tarafı olmadığı gibi inkârını ve ona karşı büyüklenmeyi gerektiren hiçbir sebep de yoktur. Peygamberin Arap Yarımadası'nda bulunan Arap krallara ve başkanlara elçiler ve mektuplar gönderdiği kesindir ve bu eylemin kesin sonuçları alınmıştır. Peygamber'in o zamanki süper güçlerin krallarına elçiler ve mektuplar gönderdiğini kabul etmeye yanaşmayan oryantalistler, bu konuyu kabul etmemekte tereddüt göstermezler. Halbuki bu, davasına inanan bir adamın gözünde farklı değildir ve garip bir tarafı da yoktur. Aksine, Peygamber'in elçilerini ve mektuplarını hem Arapların hem de diğer ulusların krallarına göndermesinden daha tabii bir şey olamaz. Öte yandan Hicretin birinci ve ikinci asırlarında bu haberin rivâyetlerini ve kayda geçişini gerektiren dini, siyasi, kabilevi ve hizbî herhangi bir zorunluluk da yoktur. Yani bu haberlerin uydurulması için herhangi bir neden söz konusu değildir.

1) İbn Sa'd[66] Peygamber'in Dumetü'l-Cendel Kralı Ukeydir'e gönderdiği mektubun metnini vermektedir. Buna göre daha önce hristiyan olan Ukeydir, İslam Dini'ne boyun eğmiştir.

2) Yine İbn Sa'd[67] Dumetü'l-Cendel bölgesindeki Beni Kalb kabilesinin lideri Esbağ b. Amr el-Kelbi'nin, onunla beraber kabilesinden pek çok kimsenin Abdurrahman b. Avf tarafından yapılan tebliğ sonucunda müslüman olduğunu bildirmektedir. Bunlar hristiyan insanlardı ve İslam'a girişleri Hicretin altıncı senesinde gerçekleşmişti.

3) İbn Hişam, Adiy b. Hatem et-Tai ve Raf'i b. Ebi Raf'i et-Tai'nin İslam'ı kabul ettiğini ve onların daha önce hristiyan bir kimseler olduğunu rivâyet etmiştir[68].

66 İbn Sa'd: Tabakat, c. II, s. 54.
67 İbn Sa'd: Tabakat, c. III, s. 133.
68 İbn Hişam, c. IV, s. 246-254 ve 299.

4) İbn Sa'd daha önce hristiyan olan Rufa el-Cüzzami'nin İslam'a girdiğini kaydetmektedir[69].

5) Yine İbn Sa'd Beni Kays kabilesinden Carud'un müslüman olduğunu bildirmektedir. Carud daha önceleri hristiyandı ve kabilesinin temsilcisi olarak Peygamber'e gelen elçiler arasındaydı[70].

6) Yine İbn Sa'd Şam bölgesinde bulunan Tağlib, Gassan, Behra, Beliy ve Uzre kabilelerinin Peygamber'e elçiler gönderdiğini bildirmektedir. Bunlar arasında hristiyan olanlar da vardı. Raşid halifeler döneminde gerçekleşen İslami fütuhat ile Şam, Irak, Mezopotamya, Mısır, Kuzey Afrika bölgelerinde yaşayan hristiyanlar Araplaşmışlarıyla ve eski Araplarıyla birlikte İslam'a yöneldiler. Birkaç nesil içinde hepsi diyebileceğimiz ölçüde İslam dinine girdiler. Böylece İslam onların büyük çoğunluğunun dini haline geldi.

---

69 İbn Sa'd: Tabakat, c. III, s. 131.

70 İbn Sa'd: Tabakat, c. II, s. 78-9.

D) HRİSTİYANLARIN TARTIŞMACI TUTUMLARI

Medine'de inen bazı Kur'ân bölümleri ve âyetleri Peygamber ile bazı hristiyanlar arasında tartışma ve münazara oturumlarının gerçekleştiğini göstermektedir. Bu oturumlarda özellikle İslam çağrısı, İslam'ın esasları hristiyanların Hz. İsa hakkındaki akideleri ve bu konuda hristiyanların aşırılıkları tartışılıyordu. Fakat bunlar yahudilerin tartışma olaylarını kapsayan Kur'ân'dan çok ve uzun bölümleriyle karşılaştırıldıklarında çok küçük bir yer tutmaktadır. Bu da Medine döneminde her iki grubun şartları ile uyum sağlamaktadır. Çünkü Peygamber'in karşılaştığı hristiyanlar ve Medine'de ikamet eden hristiyanlar genel olarak yumuşak huylu ve sertlikten, demogojiden uzak duran kimselerdi. Nitekim, bazılarını naklettiğimiz âyetler de, buna işaret etmektedir. Bunun yanında yahudiler Araplar içinde azınlık olarak fazlaydılar. Kendilerine ait yerleşim birimleri bulunuyor ve çeşitli çıkarları söz konusu oluyordu. Arapların sosyal hayatında köklü, derin ve kapsamlı bir güce sahiptiler. Sonra atalarından gelen bir karakterleri ve yapıları bulunuyordu. Kur'ân'ın âyetlerinden yola çıkarak onların düşüncelerini, hayatlarını, mesleklerini ve ahlaklarını daha önce ilgili bir bölümde incelemiştik.

Bu oturumların ve karşılaşmaların en önemlisi Peygamber ile Yemen'in Necran hristiyanlarını temsil eden elçiler arasında gerçekleşmişti. Bunların adı Kur'ân'da açıkça geçmemiştir. Fakat özünde herhangi bir ihtilaf bulunmayan rivâyetler Kur'ân'ın bazı âyetlerinden onların kastedildiğini ve Âl-i İmran Sûresi'nin baş tarafından büyük bir bölümünün onlarla ilgili olduğunu bildirmektedir.

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre söz konusu elçi heyeti altmış kişiden oluşuyordu. Bunların üçü lider olmak üzere on yedisi ileri gelen şahsiyetlerdi. Bu elçiler Peygamber'in camisinde onunla bir araya gelmiş ve başlarındaki din bilginleri ile birlikte Peygamber'le

tartışmışlardır. Tartışmanın önemli konuları Hz. İsa'nın doğuşu, Allah ile ilişkisi ve peygamberliği ile ilgiliydi. Bilginler bu tartışmada Kur'ân'ın bazı âyetlerini kendi lehlerine kullanarak Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi ve ruhu olduğunu kabul ettirmeye çalışmışlardı. Peygamber, Kur'ân tarafından belirlenen ve değişmez bir ilke olan mutlak tevhid ilkesi gereği onların yanlış yorumlarını eleştirmiş ve reddetmiş, onları İslam'a çağırmıştı. Fakat onlar vazgeçmemişler ve hak üzere olduklarını iddia etmeyi sürdürmüşlerdi. Buna bağlı olarak Kur'ân'da Yüce Allah, onları lanetlemeye çağırmıştı. Yani hem kendisi, hem de kendisiyle tartışanlar yalancılara Allah'ın lanetini isteyeceklerdi. Fakat onlar Peygamber'in lanetleşme isteğini kabul etmemiş kendisiyle vedalaşıp gitmişlerdir[71].

---

71 Bu heyetin gelişi ve tartışması ile ilgili detayları veren ve Âl-i İmran Sûresi'nin ilk yarısının bu olayla ilgili olarak indiğini belirten İbn Hişam (c. II, s. 204-216) bu heyetin geliş tarihini belirtmez. Âl-i İmran Sûresi'nin ikinci bölümü de Uhud Savaşı ile ilgilidir. Âl-i İmran Sûresi'nin ilk bölümü bu elçilerin gelişiyle, ikinci bölümü de Uhud Savaşı ile ilgili olduğuna göre, elçilerin gelişlerinin Uhud Savaşı'ndan önce gerçekleşmiş olması gerekir. Şu kadar var ki, Mekke ve Medine arasındaki aşırı düşmanlık halinin bu sıralarda bu elçiler heyetinin Medine'ye gelişine izin vermeyeceğini söyleyebiliriz. İbn Hişam'ın kitabında söz konusu elçiler olayı, Bedir olayından önce yer almaktadır -ki bu ilginç bir sıralamadır- ve yazar bu olaydan önce yahudilerin birtakım eylemlerine Kureyş'i, Gatafan'ı ortak ettiğini ve onları Medine'ye karşı savaşmaları için teşvik ettiğini, Beni Kurayza'nın müslümanlarla gerçekleştirdiği antlaşmayı bozduğuna yer vermektedir. Bu her iki olay da hicri beşinci senede gerçekleşmişti. Ne olursa olsun biz, bu elçi heyetinin geliş tarihini Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra olarak tahmin ediyoruz. Yani hicri altıncı senenin sonlarında Mekke ile Medine arasındaki savaş durumunun sona erdiği sıralardı. Allah daha iyisini bilir.

İbn Hişam'ın bu münazaraya ilişkin kayıtlarına göre Peygamber (s) onları lanetleşmeye çağırdığında onlar: "Ey Ebu Kasım, bırak da biraz düşünelim, daha sonra gelir bu konudaki kararımızı bildiririz/" dediler ve Peygamber'den ayrıldılar. Akib: "Allah'a yemin olsun ki, ey hristiyan topluluğu, siz Muhammed'in gerçekten Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu gördünüz. Adam sizin peygamberiniz İsa hakkında detaylarına varıncaya kadar bilgi verdi. Sonra yine biliyorsunuz ki peygamberiyle lanetleşen hiçbir topluluğun ne büyükleri, ne de küçükleri kurtulmuştur. Eğer siz ille de dininize bağlı kalmak istiyorsanız, adamla vedalaşın. Sonra çekin memleketinize gidin" dedi. Heyet de tekrar Peygamber'e döndü ve "Ya Ebu Kasım, biz seninle lanetleşmemeye ve seni kendi dininle baş başa bırakıp, dinimize dönmeye karar verdik. Fakat yine de sen kendi arkadaşlarından razı olduğun iki adamı bizimle gönder. Bizim aramızda malların dağılımı konusunda çıkabilecek ayrılıklarda bize hakem olsun. Çünkü siz bizim katımızda saygı değer kimselersiniz." dediler. Peygamber de onların bu isteklerini yerine getirip, Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı onlarla beraber gönderdi. (s. 215 vd.)

İmam Ebu Yusuf da Kitabu'l-Haraç'ta (s. 40); Belazuri, Futuhu'l-Buldan'da (s. 70-1) ve İbn Sa'd, Tabakat'ında (c. II, s. 53-54) Peygamber'in Necran hristiyanla-

Kur'ân'ın söz konusu uzun bölümünün bu tartışmadan önce mi, sonra mı indiğini kestirmek kolay değildir. Fakat âyetlerin özü, bu tartışmanın bir tek celsede bitmediğini ve Kur'ân'ın bu bölümündeki bazı âyetlerin ilk oturumdan sonra indiğini, bir kısmının da son oturumun hemen ardından elçiler memleketlerine dönmeden önce indiğini göstermektedir. Kesin bir olgu da, Peygamber'in onlara karşı ileri sürdüğü delilller ve görüşlerin Kur'ân'ın bu bölümünde yer almakta olduğudur. Bu nedenle Kur'ân'ın bu bölümü malum tartışma celselerinin sahnelerine ve orada cereyan eden olaylara ışık tutmaktadır. Özellikle Peygamber'in sözlerine ve delillerine geniş yer verilmektedir.

Aşağı yukarı kesin ifadelerle tartışma celselerinin toplu halde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu tartışmaya elçi olarak gelen heyetin üyeleri katıldığı gibi, müslümanlardan kalabalık bir grup ya da ileri gelenler katılmıştı. Yahudilerden bazı kimselerin olaya tanık olduğu da söylenebilir. Bazı âyetlerde yahudilerin burada birtakım müdahalelere ve oyunlara kalkıştıklarına işaret edilmekte-

---

rına yazdığı bir mektubun metnini vermektedirler. Buna göre onlar: Senede bin kat elbise verecek, Peygamber'in elçilerine bir ay veya daha az bir süreyle bakacak otuz zırh, otuz at ve otuz deveyi emanet olarak vereceklerdir. Savaş Yemen taraflarında gerçekleştiğinde bu onların boynunun borcuydu. Bu şartlara bağlı kaldıkları müddetçe canları, malları, arazileri, dinleri, evde olanları, seferde olanları, kervanları ve elçileri Peygamber'in himayesi ve zimmeti altında olacaktı. Hiçbir din adamı kendi manastırından, hiç bir rahip kendi ruhbanlığından, hiçbir adak sahipi kendi adağından alıkonamayacak, ellerindeki mallar kendilerinde kalacaktır. Cahiliyye döneminden kalan hiçbir kan ve ölümden sorumlu tutulmayacaklar, onlardan öşür alınmayacak, yerleri değiştirilmeyecek ve hiç bir ordu onların topraklarını çiğnemeyecekti. Kim bir hak isterse aralarında ikiye bölünecek, ne zulmetmelerine, ne de zulme uğramalarına müsade edilmeyecekti. Kim de faiz yerse Peygamber'in zimmetinden çıkmış olacak ve hiçkimse başkasının yaptığı zulümden dolayı hesaba çekilmeyecekti. Öğüt aldıkları, iyi davrandıkları ölçüde Allah'ın emri gelinceye kadar, Allah'ın ve Peygamber Muhammed'in himayesinde kalacaklardı, haksız yere hiçbir şeyle yükümlü tutulmayacaklardı. Ebu Süfyan b. Harb, Gaylan b. Amr, Malik b. Avf, Ekra' b. Habis el-Hanzali ve Muğire buna şahid olmuş ve antlaşma metni yazılmıştı. İbn Hişam'ın rivâyetiyle haberin bağdaştırılması için, Necran hristiyanlarının iki kere Peygamber'e geldikleri söylenebilir. Bir keresinde Mekke'nin Fethi'nden önce gelmiş kendisiyle tartışmış ve çekip gitmişlerdi. Mekke'nin Fethi'nden sonra da bir kere gelmişlerdi. Bu sırada Peygamber'in çağrısı ve otoritesi güçlenmiş ve bazı seriyyeleri Yemen'e kadar uzanmıştı (bkz: İbn Sa'd, c. III, s. 222-223). İkinci gelişlerinde ona daha [illegible] davranmışlar ve ondan bir barış ve güven antlaşması talep etmişler, Peygamber de onların bu isteklerini yerine getirmiştir. Antlaşmanın, metninde ve [illegible] isimlerinde bu olayın kesin olduğunu gösteren deliller vardır.

dir. Şimdi bu tartışmalarla ilgili olduğunu kabul ettiğimiz Kur'ân'ın bu bölümünden bazı pasajlar sunacağız:

1- Elif, lam, mim. Allah, O'ndan başka ilah bulunmayan, diri, her an yaptıklarını gözetip durandır. Kendisinden öncekini tasdik eden Hak Kitabı sana indirdi. Bundan önce de insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti. Ayırt edeni de (Furkan) indirdi. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için mutlaka çetin bir azap vardır. Allah daima üstündür ve öç alandır. Ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilah yoktur. O azizdir, hikmet sahipidir. Kitab'ı sana O indirdi. Onun bazı âyetleri muhkemdir (açık anlamlıdır), bunlar Kitab'ın anasıdır. Diğerleri de birbirine benzer. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onun benzer âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun tevilini Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler: "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır." derler. Akıl sahipi olanlardan başkası düşünüp anlamaz. (Onlar dediler ki): "Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi eğriltme, bize katından bir rahmet ver, şüphesiz sen çok bağış yapansın." (Âl-i İmran, 1-8)

2- İşte bu sana okuduğumuz (olaylar), âyetlerden ve hikmetli Kur'ân'dandır. Allah yanında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı, sonra ona "ol" dedi, artık olur. (Bu), Rabbinden gelen gerçektir. Öyle ise kuşkulananlardan olma. Kim sana gelen ilimden sonra seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra gönülden lanetle dua edelim de, yalancıların üstüne Allah'ın lanetini dileyelim." İşte gerçek öykü budur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah, elbette aziz ve hikmet sahipidir. Eğer dönerlerse, muhakkak ki Allah, bozguncuları bilir. De ki: "Ey Kitap Ehli, bizim ve sizin aramızdaki eşit bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birimiz, diğerini Allah'tan başka ilah edinmesin." Eğer yüz çevirirlerse: "Şahit olun, biz müslümanlarız!" deyin. (Âl-i İmran, 58-64)

3- Ey Kitap Ehli, neden İbrahim hakkında tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Düşünmüyor musunuz? Haydi (diyelim) siz biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız; ama hiç bilginiz olmayan şey hakkında neden tartışıyorsunuz? Oysa Al-

lah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne yahudi, ne de hristiyandı; dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi. Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, bu peygamber ve mü'minlerdir. Allah da mü'minlerin dostudur. (Âl-i İmran; 65-68)

Ayrıca Bkz: (3/14-24; 33-57)

Âl-i İmran suresinin 15. âyeti yakın muhataplara yönelik bir hitap içermekte, ardından İslam'ın gerçek mahiyetini ve anlamını açıklamaktadır. Devamen, 20. âyet Peygamber'e kendisiyle Allah ve İslam konusunda tartışanlar hususundan bazı direktifler vermektedir: "Eğer seninle çekişip-tartışırlarsa de ki: 'Ben, bana uyanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim ettim' ve kitap verilenlerle ümmilere de ki: 'Siz de teslim oldunuz mu?' Eğer teslim oldularsa, gerçekten hidâyete ermişlerdir. Fakat yüz çevirdilerse, artık sana düşen yalnızca duyurup bildirmedir".

23. âyet ise, Ehl-i Kitap'tan bir grubu eleştirmektedir. Çünkü, Peygamber onları Allah'ın Kitabı'nı uygulamaya çağırdığı halde onlar bu çağrıyı reddetmişlerdir. İkinci pasajdaki 60. ve 64. âyetler ile üçüncü pasajda yer alan âyetlerin tamamı Ehl-i Kitab'a yöneliktir. Onlarla yapılan mücadele ve meydan okuyuşa ışık tutmaktadır. Bu olayların hepsi rivâyetlerde belirtilen tartışmanın doğru olduğunu desteklemektedir.

Rivâyetlerin belirttiğine göre, elçiler demagojik bir yöntemle meselenin içinden çıkmaya çalışmış ve Peygamber'e: "Sen İsa'nın Allah'ın Ruhu ve Kelimesi olduğunu söylemiyor musun?" diye sormuşlar. Peygamber de "Evet" deyince; onlar: "Bu bize yeter." karşılığını vermişlerdi. 1. gruptaki âyetler rivâyetlerin sağlıklı olduğunu pekiştirmektedir. Çünkü 7. âyet, Allah'ın insanları rahimlerde dilediği şekilde yarattığını belirtmektedir. 8. âyet, onların sorularını bir demagoji olarak değerlendirmiş ve onların iddialarını kökten söküp atmıştır. Buna göre kitabın özünü oluşturan davanın temel ilkelerini ve esaslarını belirleyen ve hiçbir tevile yer bırakmayan âyetler olduğu gibi örnek vermek ve insanın aklına yerleştirmek için müteşabih âyetler de vardır. Öyleyse müteşabihlere yapışıp muhkem âyetleri bilmemezlikten gelmek doğru olmaz. Bu âyetleri birbiriyle çeliştirmek, yanlış şekilde yorumlamak ancak kalplerinde hastalık olanların işidir. Gerçeği kılavuz olarak kabul etmeyen, amacı büyüklenmek ve sürtüşmek olan kişilerin işidir. İlimde derinleşmiş olan mü'minlerin bu durumlara düşmeleri

mümkün değildir. Onlar müteşabih âyetlerle ilgili olarak: "Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır." derler. Peygamber'in bu olguyu âyetler ve örneklerle onlara açıklamış olması gerekir. Allah'ın birliğini apaçık ortaya koyan Kur'ân'ın muhkem âyetlerini anlatması, anlatmış olması gerekmektedir. Allah için babalık, oğulluk, parçalanma, bölünme, çoğalmanın asla mümkün olmadığını bildiren âyetleri gündeme getirmiş olmalıdır. Eğer Kur'ân'da İsa Allah'ın Kelimesi ve Ruhu olarak tanıtılıyorsa bundan amaç, meseleyi örneklerle açıklamak, zihinlere yaklaştırmak ve onun babasız olarak dünyaya gelişiyle gerçekleşen Rabbani mucizeyi taktir etmektir. Bu müteşabih âyetten kalkıp muhkem âyetleri hükümsüz kılmak yanlıştır. Burada özellikle dikkat çekilmesi gereken bir nokta da ikinci pasajda Hz. İsa'nın yaratılışının Hz. Adem'in yaratılışına benzetilmesidir. Mekki âyetlerde Yüce Allah'ın, Adem'e ve insana ruhundan üfleyerek onu diriltttiğine değinilmektedir[72]. Bu âyetlerin de tartışma esnasında söz konusu edilmiş olması ihtimali vardır. Yine, tartışmayı yapanların Kur'ân'ın gerçekliği hakkında mücadele ettikleri ve onun Allah'tan indiğini kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak birinci pasajın ilk âyetleri Allah'ın kitaplarını kutsamakta ve Kur'ân'ın da onlar gibi Allah tarafından indirildiğini belirtmektedir. Kur'ân bu konuda ilk Kitap değildir. Kur'ân'da hak ile batılı birbirinden ayıran ölçüler vardır. Bu nedenle Allah'ın daha önceki kitaplarına iman edenlerin ona da inanması zorunludur. Ona iman etmeyenlerin ise Allah'ın cezasına ve azabına çarptırılması söz konusudur.

Buna göre ilk gruptaki âyetlerin herhangi bir oturumdan veya birinci oturumdan sonra indiğini söylemek mümkündür. Bu âyetler, onların tezlerini reddetmekte ve başvurdukları demagojiyi çürütmektedir. Peygamber'in bu deliller çerçevesinde onlara bazı cevapları verdikten sonra bu âyetlerin bir tekrar ve bir destekleme mahiyetinde inmiş olması da mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de, daha önce değişik münasebetlerle dikkat çektiğimiz gibi, buna benzer olaylar çoktur.

Bizim bu açıklamamız ve yaklaşımımız doğru ise ilk gruptaki âyetlerin işaretlerinden tartışmacıların çelişkiye düştükleri gözlenecektir. Ya da bu onların tartışma ve mücadele yöntemlerinden biridir. Çünkü onlar Kur'ân'ı inkâr ettikleri halde Kur'ân'ın

72 Örneğin Hicr, 29. ve Secde, 7-8. âyetlerine bakınız.

İsa hakkındaki açıklamalarını, onun Allah'ın Kelimesi, Ruhu veya Ruhu'ndan bir parça olduğu şeklindeki açıklamalarını Peygamber'e karşı kullanmaya kalkmaktadır. Herhalde onlar bu konuda mantıkçıların ve tartışmacıların yöntemini kullanarak: "Tartışma gereği olarak Kur'ân'ın doğru olduğunu kabul edelim. Buna göre Kur'ân şöyle demektedir." demeye getirmişlerdi. Bu da, açıkça görüldüğü gibi, sahnenin ilginç ve önemli tablolarından biridir. İkinci pasajdaki âyetlerde orada bulunan muhataplara yönelik bir hitap yer almakta, bir de delili getirenlerle ilgili olarak Peygamber'e yöneltilen bir hitap yer almaktadır. Onun için biz onun da tartışmayla ilgili olduğu kanısına vardık. Çünkü âyet tartışma konusu olan noktayı destekleyen bir içeriğe sahiptir. Birinci pasajdaki âyetlerin işaret ettiği muhtevaya yakındır. Allah'ın birliği apaçık bir olgudur. Hiçbir tartışma götürmez. Allah, Melekler ve ilim sahipleri Allah'ın bir olduğuna tanıklık etmekte ve Allah'ın sürekli olarak otorite sahipi olduğuna şahitlik etmektedirler. Hak ve adaleti, itaat ve bağlanmayı ona vermektedirler. Allah'a teslim olmak insanların boynunda borç olan hak dinin kendisidir. Ehl-i Kitap'ın kesin olan konularda tartışmaya ve mücadeleye girişi dinden değildir. Bu onların yorumda ayrılığa düşüşlerinin, bu konuda aklın sınırlarını aşmalarının, isyankarlığa ve aşırılığa kaçmalarının tezahürlerinden biridir. Kim itaat etmez, emri uygulamaz ve isyandan vaz geçmezse onun hesabı Allah'a kalmıştır... Sonra Âl-i İmran 20. âyet sözü Peygamber'e çevirmekte ve onlara şu telkinlerde bulunmaktadır: Eğer tartışmacılar apaçık delilin ortaya çıkışından sonra da hâlâ diretirlerse kendisi ve kendisine uyanların adına Allah'a teslim olduklarını ilan etsin. Ehl-i Kitab'ı ve müşrikleri de kendileri gibi Allah'a teslim olmaya çağırmakla yetinsin. Sırt çevirenlerin ve kendisinden kaçanların işini Allah'a havale etsin. Burada değindiğimiz bazı âyetlerin tartışmayla ilgisinin olup olmadıkları soruşturulabilir. Çünkü burada kullanılan sıfatların başka âyetlerde yahudilerin vasfı olarak kullanıldığını görüyoruz. Âl-i İmran Sûresi'nin 21-24. âyetleri ana hatlarıyla yahudilerin karakterini çizmektedir, fakat bunlar hem içerik açısından hem de anlatım açısından diğer âyetlerle uyum sağlamakta, özellikle 23. âyetin ahengi daha rahat görülebilmektedir. Onun için biz bunların da tartışmayla ilgili olduklarına kanaat getirdik. Yahudiler hakkındaki sıfatların hristiyanlardan bir grup için de kullanılması, onların azgınlıkları do-

layısıyladır. Şöyle bir ihtimal de söz konusu olabilir: Peygamber tartışmacıları Allah'ın Kitabı'na ve âyetlerine çağırdığında yahudiler devreye girip birtakım oyunlarla onların bu teklifi reddetmelerine neden olmuş olabilirler.

Âl-i İmran, 14. âyetinde, rivâyetlerde kaydedilen olgu desteklenmektedir: "Kadınlara, evlatlara, öbek öbek yığılmış altın ve gümüşe, güzel cins atlara, davarlara ve ekinlere karşı aşırı sevgi insanlara çekici ve hoş gösterildi. Bunlar sadece dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer, Allah'ın yanındadır". Hatırlanacağı gibi rivâyetler, elçilerin üzerinde saf ipekten dokunmuş, nakışlı elbiselerin bulunduğunu ve bu durumun müslümanların hayranlığına, imrenmelerine neden olduğunu kaydetmişti. Âyetler insanın karakterine işaret etmiş ve onların dünya sevgisi ve zinetine gömüldüklerini bildirmiş, bunun yanında iman eden, istiğfar eden, sabreden, dosdoğru olan ve teslimiyet gösterenlere Allah katındaki nimetlerin daha büyük ve daha kalıcı olduğunu hatırlatmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetler tartışmayla ilgilidir ve herhangi bir celseden sonra tartışma sona ermeden inmiştir. Yine Rasulullah'ın, onları sonraki celsede okuduğunda ya da sözlerini onun çerçevesinde ifade ederek birtakım açıklamalar yaptığı, eleştiriler getirdiği, Allah'ın Kitab'ını uygulamaya çağırdığında, ve onları İslam'a davet ettiğinde kuşku yoktur.

Âl-i İmran 33-57. âyetler ise, tartışmanın ana konularıyla ve önemli meseleleriyle ilgilidir. Bu da Hz. İsa'nın yaratılışı ve peygamberliği meselesidir. Önce konuya giriş mahiyetinde Meryem'in annesinin adağına değinmekte ve onun çocuğunu Allah'a hizmete adadığı belirtilmekte, Allah'ın da onun bu dileğini en güzel şekilde kabul ettiği ve onu titizlikle koruduğu dile getirilmektedir. Onun tertemiz olduğunu, kendini Allah'a adadığını ve Rabbani mucizenin gerçekleşmesi için ehliyet kazandığına işaret edilmektedir. Yine bu âyetlerde Yahya Peygamber'in doğuşu ve bu doğuşun taşıdığı mucizelere değinilmiştir. Yahya'nın bu şekilde yaratılışının, onun ilahlığına veya ilahtan bir parça olmasına neden olmadığı belirtilmiştir.

Kitabımızın Mekke Dönemi bölümünde Ehl-i Kitab'a ayırdığımız kısımda Meryem Sûresi'yle ilgili geniş açıklama yaptık. Burada onları tekrar etmeye gerek yoktur. Bu pasajda Kur'ân vahyinin ge-

rektirdiği bir vurgu ve pekiştirme nedeniyle başa dönülmektedir. Tabii ki, Meryem Sûresi ile bu pasaj arasında birtakım farklılıklar vardır. Burada söz gelişi olarak ele alınan birtakım cüz'i meselelere, Hz. İsa'nın, annesinin, peygamberliğinin, Havarilerin ona karşı tutumlarının neler olduğuna değinilmiştir. Belki de bu konuda birtakım sorular sorulmuş, âyetler de onlara açıklık getirmiştir. Halbuki Meryem Sûresi'nde bu tür bir açıklama yoktur.

Âl-i İmran 33-57. âyetlerin tartışmadan önce mi, sonra mı veya bu esnada mı indiğini kesin olarak tesbit etmek mümkün değildir. Her üç durum da ihtimal dahilindedir. Bu ihtimallerin kuvvet açısından birbirinden farklı olduğu kesindir. Herhalde en kuvvetli ihtimal, bu konunun ilk olarak ele alındığı tartışma celsesinin ardından indiğidir. Tartışma esnasında Rabbanî bir açıklama olarak okunmuştur. Biz bu âyetlerin ilk pasajdaki âyetlerden sonra indiğini tercih ediyoruz. Çünkü anladığımız kadarıyla tartışmanın ilk bölümünde Hz. İsa'nın doğuşu ele alınmıştır. Peygamber burada konuya ilişkin Mekkî âyetleri okumuştur. Az önce belirttiğimiz gibi onlar bunu kabul etmeyip tartışmayı sürdürmüş, ilk pasajdaki âyetlerle onların görüşleri çürütülmüştür. Daha sonra Âl-i İmran 14-24. âyetleri gelmiş ve Peygamber onları okumuştur. Bunun ardından bu âyetler gelmiş ve Peygamber onları da bundan sonraki oturumda okumuştur. İkinci pasajın ise aynı zamanda indiğini ve tartışmanın bununla sona erdiğini sanıyoruz. Çünkü bu bölüm, açıklamayı, değerlendirmeyi, meydan okuyuşu ve son bir çağrıyı kapsamaktadır. Hz. İsa'nın yaratılışı, Hz. Adem'in yaratılışından daha büyük bir olay değildir. Ve tartışmacılar Hz. Adem'in yaratılışını kabul etmektedir. O zaman gerçeğe ulaşmak isteyenler için mesele bitmiştir. Eğer tartışmacılar buna rağmen iddialarında diretirlerse, artık onlara meydan okuyuştan başka çare kalmamıştır. Her iki taraf toplanmalı, çocuklarını ve kadınlarını getirmeli ve hepsi Allah'tan lanetini, gazabını ve öfkesini yalancılara vermesini dilemelidir. Artık Peygamber'in, Ehl-i Kitap olan tartışmacıları, ortak bir söze; Allah'tan başkasına ibadet etmemeye, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya, birbirlerini Rabler edinmemeye çağırmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Eğer onlar bu çağrıya da katılmazlarsa, kendisi kendi adına ve kendisine uyanların adına bunu ilan etmeli, kendisinden başka hiçbir ortağın, hiçbir Rabbın bulunmadığı yalnız Allah'a teslim olduklarını duyurmalı ve onları buna şahit tutmalıydı.

Karşılıklı lanetleşmeyi öngören âyetin (60. âyet) konusu ile ilgili bir rivâyet de vardır. Bu rivâyete göre, Peygamber sabah olduğunda Ali'yi, Fatıma'yı, Hasan'ı ve Hüseyin'i çağırıp onlarla elçilere karşı lanetleşmeye gitmiştir. Şiiler çoğu zaman bu rivâyete yapışır ve bunun "kadınlarımız" ifadesinin Peygamber'in hanımlarını değil, yalnız Hz. Fatıma'yı kastettiğini vurgulamak için kullanırlar! Çünkü bu rivâyete göre Peygamber hanımlarını çağırmamış yalnız Hz. Fatıma'yı çağırmıştır. "Kendinizi" ifadesiyle de Ali'yi kastettiğini söylerler! Çünkü insan kendisini çağıramaz. Mademki Peygamber Ali'yi çağırmıştır. Öyleyse bu ifadeden kastedilen Ali'dir[73] derler. Bu yorum gerçekten ilginçtir akla ve nakle hatta Kur'ân'ın âyetlerine aykırıdır. Peygamber ile Necran elçileri arasındaki tartışmanın detaylarını vermekte yalnız kalan İbn Hişam da buna yer vermemiştir. Hatta Peygamber'in lanetleşmeye hazırlandığına da değinmemiştir. Âyetin üslubu da bunu gerektirmemektedir. Bu meydan okuyuş ve delilleri çürütme üslubunun özelliğidir.

Üçüncü pasajın âyetlerini de tartışmanın konularına ilave etmemizin nedeni burada "İncil" ve "hristiyan" kavramlarına yer verilmesidir. Çünkü bu tartışmaların celselerinde İbrahim dininin söz konusu edilmiş olabileceğini düşündük. Hristiyanların kendi dinleri ile İbrahim'in dinini bir görebileceklerini hesapladık. Âyetler indiğinde onların bu iddialarını çürütmüş ve reddetmiştir. Fakat bu ihtimali ille de ileri sürmüyoruz. Çünkü hristiyanların İbrahim dini konusundaki iddiaları özellikle yahudilerle girişilen bir tartışmada ele alınmıştır. Onun için biz orada hristiyanların zikredilişini ek bir açıklama olarak görüyoruz.

Burada verdiğimiz Kur'ân âyetleri ve konuya ilişkin rivâyetler, Medine döneminin en önemli olaylarındandır. Peygamber ile gelen elçiler arasında gerçekleşen tartışma, elçilerin çokluğuna ışık tutmaktadır. Bu da Peygamber'in hareketinin ve namının Hicaz'ın sınırlarını aşarak diğer milletlerin dikkatlerini çekmeye başladığını göstermektedir. Artık diğer milletlerin de ona kulak verdiğini, insanların içlerinde onunla barışmaya, sözüne kulak vermeye ve ona güvenmeye yönelik bir isteğin doğmaya başladığını göstermektedir. Bu Peygamber'in Hicret yurdu olan Medine'ye insanların ilim, marifet, tartışma ve mücadele için akın etmeye başladığını göstermektedir.

---

73 Taberi Tefsiri'nde ilgili âyetin yorumuna bakınız.

Bakara, Nisâ ve Mâide Sûreleri'nde birtakım âyetler vardır ki, bunların Peygamber ile hristiyanlar arasında gerçekleşen bir tartışmayla ilgili olmaları muhtemeldir:

Bakara Sûresi'nde bu konuya ilişkin âyetler:

«"Yahudi yahut hristiyan olanlardan başkası cennete girmeyecek" dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: "Doğru iseniz, delilinizi getirin." Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükafatı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Yahudiler: "Hristiyanlar, bir temel üzerinde değiller." dediler. Hristiyanlar da: "Yahudiler bir temel üzerinde değiller." dediler. Oysa hepsi de Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı, onların dedikleri gibi demişlerdi. Artık kıyamet günü Allah ayrılığa düştükleri şeyde, aralarında hüküm verecektir.» (Bakara, 111-113)

Yahudiler hakkındaki uzun bir bölümden bir kesit oluşturan bu âyetlerde; hem hristiyanların hem de yahudilerin söz konusu edilmesi bir genelleştirme ve ek açıklama niteliğinde olabilir. Çünkü, yahudilerin, "hristiyan olunuz ki, doğru yolu bulasınız" demiş olmaları mümkün değildir. Bu sözün herhangi bir durumda hristiyanlar tarafından söylenmiş olması gerekmektedir. Âyetlerde apaçık görüldüğü gibi onların kibir ve üstünlük dolu bu sözleri reddedilmiştir. Üçüncü âyet, yorumlanması gereken bir âyettir. Burada her iki grubun birbirleriyle ilgili görüşleri verilmektedir. Bu sözlerin onlar tarafından söylendiği kuşku götürmeyen bir realitedir. Onların birbiri hakkındaki görüşleri dün böyleydi. Bugün de böyle, yarın da böyle olacaktır. Onlar bu sözleri dillerinden düşürmezler.

Tercih edilen görüşe göre, onlar bu sözleri birbirlerinin ardından söylemişlerdir. Yani yahudiler yalnız kaldıklarında yalnızca kendilerinin doğru yolda olduklarına ve kendi dinlerine bağlı olanların dışında hiçkimsenin cennete giremeyeceğini söylerken, hristiyanlar da aynı şeyi kendileri için söylemişlerdir! Âyet, birinci sözü onların, Peygamber'in huzurunda söyledikleri ihtimaline de açıktır. Şüphe yok ki, Ehl-i Kitab'ın birbirleri hakkındaki bu iddiaları ve çelişkileri, Hz. Muhammed'in Peygamberlik davasını Arapların ve Ehl-i Kitab'ın gözünde daha olumlu bir konuma çıkartıyordu. Hristiyan ve yahudi bazı Ehl-i Kitap bilginlerinin olumlu tavır takınmalarına ve onların çeşitli etkilerden kurtulmalarına yol açıyordu. Bu durum, bilginlerin, kendi milletlerinin ve dinlerinin durumunu gö-

rerek Peygamber'in çağrısına katılmalarını sağlıyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi, Ehl-i Kitap arasındaki bu ayrılıklar Arapların hafife aldığı, eğlendiği konular arasında yer alıyordu.

Yine Bakara Sûresi'nde şu âyetleri görüyoruz:

«Sen onların, kendi dinlerine uymadıkça ne yahudiler, ne de hristiyanlar senden razı olmazlar. "Asıl doğru yol, Allah'ın yoludur." de. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, and olsun ki, Allah'tan sana ne bir dost, ne de bir yardımcı olamaz. Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı, gereğince okuyanlar var ya, işte onlar, ona inanırlar. Onu inkâr edenler ise ziyana uğrarlar.» (Bakara, 120-121)

Bu âyetler hristiyanların ve yahudilerin Peygamber'e karşı tutumlarını dile getirmektedir ve aynı zamanda yahudiler hakkında inen uzun bir bölümün içinde yer almaktadır. Burada da hristiyanların genelleştirme ve ek açıklama türünden anıldığı kuvvetle muhtemeldir. Peygamber'in bu tür sürtüşmelerden ve yüzyüze tartışmalardan haberinin olması gerekmektedir. İkinci âyet ise, bu iddiamızı desteklemektedir. Çünkü âyet, Peygamber'in onlara: "Allah'ın gösterdiği yol en doğru yoldur." demesini istemektedir.

«Ey Kitap Ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın. "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek ilahtır. Haşa O, çocuk sahipi olmaktan uzaktır. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter. Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de (Allah'a) yaklaştırılmış melekler... Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki O, onların hepsini kendi huzurunda toplayacaktır. İnanıp iyi işler yapanların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da verecektir. (Kulluktan) çekinip büyüklük taslayanlara da acı bir şekilde azap edecek ve onlar kendilerine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.» (Nisâ, 171-173)

Bu âyetler açık olduğu gibi, hristiyanlarla ilgilidir. Etkileyici bir üslup ile tartışmalara, yasaklara, çağrılara, eleştirilere ve uyarılara yer vermektedir. Âyetlerin ifade tarzı Peygamber'in bu sözleri, duyabilecek ya da doğrudan haberdar olabilecek bir kesime hitap ettiğini göstermektedir. Peygamber'in pratik bir tartışma ortamında bu âyetleri onlara okuduğunda kuşku yoktur.

Mâide Sûresi'ndeki âyetler:

«De ki: "Ey Kitap Ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, birçoklarını da saptırmış, düz yoldan şaşmış bir milletin keyiflerine uymayın! İsrâiloğullarından inkâr edenlere, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanet edilmiştir. Çünkü (onlar) isyan etmişlerdi ve saldırıyorlardı. Yaptıkları kötülükten vazgeçmiyorlardı. Ne kötü şey yapıyorlardı. Onlardan çoğunun, müşriklerle dostluk ettiklerini görürsün. Gerçekten nefislerinin, kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür. Allah onlara gazap etmiştir ve azapta ebedi kalacaklardır.» (Mâide, 77-80)

Bu âyetler "Allah Meryem oğlu Mesih'tir ve O üçün üçüncüsüdür." diyenlerin kâfir olduğunu bildiren 72-76. âyetlerden sonra gelmektedir. Bu âyetler onları eleştirmekte ve onları tevbe etmeye, dua etmeye çağırmaktadır. Hz. İsa'nın gerçek davasını ortaya koymakta, onun bir peygamberden başka bir özelliği olmadığını ve kendisinden önce de pek çok peygamberin gelip geçtiğini açıklamaktadır. Onların Allah'ın dışında, ne bir zarar, ne de bir fayda verebilecek nesnelere ibadet edişlerini reddetmektedir. Bu bölümün daha önceki bir konusunda verdiğimiz bu âyetler, şu anda ele aldığımız âyetlerin bir bölümü sayılmalıdır. Onların içeriği tartışma ve eleştiriye değinmekte ve anlam itibariyle hitap edilenlerin hristiyanlar olduğunu kesin olarak bildirmektedir. Peygamber'in bu âyetleri de hristiyanların bir grubu ile yaptığı tartışmada onlara okuduğuna da kuşku yoktur.

Burada Peygamber'in bu gruba okuması emredilen 77. âyet özellikle dikkat çekmektedir. Çünkü o hevasına uyanlar, kendileri sapık oldukları gibi başkalarını da sapıtmak istemektedirler. Âyet, onlardan kastedilenlerin yahudiler olduğunu göstermektedir. Sonraki âyet de bu âyeti desteklemektedir. Çünkü yahudileri açık olarak zikretmiş, Davud'un ve İsa'nın onları işledikleri günahlardan ve bu günahlardan birbirlerini alıkoymadıklarından dolayı lanetlendiklerinden bahsedilmiştir. Son âyet, onların pratik hayatlarına değinmiş olabilir. Çünkü kendileri tevhide inandıkları, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberlerine saygı gösterdikleri halde müşrik kâfirlerle dost olmaktan çekinmemişlerdir. Onların Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamberlerini sapıklıkta diretmek için kullandıklarını bildirmektedir. İnsanları Allah'ın yolundan saptırmak, onlara engel olmak için Allah'ın mesajına karşı müşriklerle dayanışma içine girdiklerini anlatmaktadır. Buradan da anlaşılı-

yor ki, yahudilerden bir grup hristiyanlardan bir grubun İslam'a girmesini engellemeye ve üzerinde bulundukları açık küfürde ısrar etmelerine yardım etmeye çalışmışlardır. Buna bağlı olarak bu yasak ve tehdit söz konusu olmuştur. Onların müşriklerle dostluklarına işaret edilmesi hristiyan grubun ibret alması, onların sözlerine kulak asmaması amacına yöneliktir. 79. âyet hristiyan gruba yönelik öğüdü, ibreti ve tehdidi güçlendirme amacını gütmektedir. Çünkü Hz. İsa, işledikleri günahlardan dolayı, yahudileri lanetlemiştir. Ana tarafından dedesi olan Hz. Davut da daha önce onları lanetlemiştir. Bunların hepsi söz konusu hristiyan grubun ibret alması, onların vicdanlarının harekete geçirtilmesi, yahudilerin oyunlarına ve telkinlerine aldırmamaları içindir.

E) HRİSTİYANLARLA ÇATIŞMA

Medine'de yahudiler gibi pratik olarak Peygamber ve müslümanlarla çatışmaya girecek ve onları günlük hayatlarında rahatsız edebilecek, konum itibariyle güçlü hristiyan bir azınlık yoktu. Bunun yanında Medenî Kur'ân âyetleri, onlara yönelik sert eleştiriler getirmez. Hatta onlardan yumuşak bir üslupta bahseder. Bu da Rasulullah'ın Medine'de karşılaştığı hristiyanların yumuşak huylu, güzel ahlaklı kimseler olduğunu, zora ve oyunlara başvurmadıklarını göstermektedir. Bu nedenle biz daha önce Mâide Sûresi'nin, müslümanları yahudi ve hristiyanlarla dostluk kurmaktan uzak durmaya çağıran 51-52. ve 57-58. âyetlerin doğrudan yahudilerle ilgili olduğunu, 51. âyette geçen "hristiyanlar" kavramının bir ilave türünden olduğunu söylemiştik. 57-58. âyetlerin belirlediği Kur'ânî hükümlerin süreklilik ve kapsamlılık derecesini arttırmayı hedeflediğini belirtmiştik. Bizim bu tercihimizin kaynağı 52. âyetin ifade ettiği gerçeklerdir. Çünkü bu âyet, Münafıkların başlarına gelecek belâların korkusuyla kendi dostlarına dayanmalarını eleştirmektedir. Münafıklarla hicret öncesinden sürekli bir dostluğu bulunan kesim ise yahudilerdi. Onlar birbirleriyle kaynaşmışlardı.

Medine dışındaki bölgelerin durumu ise farklı idi. Şam bölgesindeki halkın çoğunluğu hristiyandı. Ve bunlar başkent İstanbul'da bulunan Bizans İmparatorluğu'nun nüfuzu altındaydı. Onların başlattığı saldırıların ya da onlardan bir grubun neden olduğu saldırıların neticede Peygamberin de onlara karşılık vermesine yolaçtığını bildiren bir dizi rivâyet vardır.

Bu olaylardan biri Rasulullah'ın komutasında Hicretin beşinci senesinin başlarında gerçekleşen savaştır. Rasulullah bu sırada Dummetu'l-Cendel bölgesinde toplanan bir grubun haberini almış,

onların yolculara, kervanlara saldırdığını öğrenmişti. Medine'den on beş günlük mesafeden Şam'dan beş günlük mesafede bulunan bu bölgenin halkı Medine'ye yaklaşmıştı. Peygamber seriyyelerini gönderip kendisi de oraya doğru hareket etti. Oraya vardığında düşman kaçmıştı. O da kimseyle çatışmadan geri döndü[74].

Bu olaylardan biri; altıncı senede Zeyd b. Harise komutasında Hasma'ya gönderilen öncü kuvvetlerdi. Çünkü Beni Cüzzam'dan bir topluluk Peygamberin, Bizans İmparatorluğu'na gönderdiği elçisi Dıhyetu'l-Kelbi'yi öldürmüş ve onu Şam yolunda dönerken kılıçla parçalamışlardı. Zeyd de onlara saldırmış, bir kısmını öldürmüş, bir kısmını esir etmiş ve mallarını ganimet almıştı[75].

Yine bu olaylardan biri; Abdurrahman b. Avf komutasında Dumnmetu'l-Cendel'e gönderilen seriyyedir. Rivâyetler bu olayın nedenini vermemişlerdir. Rasulullah "Allah'ın adıyla, Allah'ın yolunda, Allah'a karşı gelenlerle savaş. Kimseyi aldatma, hainlik yapma, çocukları öldürme." demişti. Abdurrahman yola çıkmış, Beni Kelb kabilesini İslam'a davet etmiş, kabilenin lideri Asbağk b. Amr ve beraberindeki pek çok insan müslüman olmuş ve Abdurrahman onun kızıyla evlenmişti. Onlardan müslüman olmayanlarla cizye vereceklerine dair bir antlaşma yapmıştı[76].

Bir başka olay da Rasulullah'ın, Kab b. Umeyr komutasında Şam bölgesindeki Atlah yöresine davet için gönderdiği seriyyedir. Orada bulduklarını İslam'a davet etmiş, onlar da kendilerini ok yağmuruna tutmuş ve çoğunu öldürmüşlerdi[77].

Yine, Belka bölgesinde bulunan Mute'ye Zeyd b. Harise komutasında seriyye gönderilmiştir. Zira buranın valisi, Şûrâhbil el-Gassani, Peygamber'in Basra kralına gönderdiği elçisi olan Haris b. Ömer'i öldürmüştü. Bu seriyye 3000 kişilik bir ordudan oluşuyordu. Bu ordu Şûrâhbil'in Behra', Vail, Bekr, Lahm ve Cüzzam kabilelerinden topladığı orduyla çatışmış, büyük bir savaş meydana gelmiş, ordu komutanı öldürülmüş, onun yerine geçen Cafer b. Ebi Talib öldürülmüş, onun yerine geçen Abdurrahman b. Revaha da öldürülmüştü. Daha sonra komutanlığı eline alan Ha-

74 İbn Sa'd, c. III, s. 103-104.
75 İbn Sa'd, c. III, s. 103.
76 İbn Sa'd, c. III, s. 132.
77 İbn Sa'd, c. III, s. 173-174.

lid b. Velid geri kalan müslümanları çekip kurtarmaya muvaffak olmuştu[78].

Yine Kuzaa'dan bir grubun Medine'ye yaklaşmak amacıyla Zatu's-Selasil'de toplanan düşmanın üzerine Amr b. As komutasında seriyye gönderilmişti. Bu seriyye onların topraklarına girmiş, altını üstüne getirmiş, halk orayı terk edip kaçmıştı[79].

Böylece anlaşılıyor ki, Medine döneminin ikinci yarısının başlarından itibaren bir tarafta Peygamberle müslümanlar, bir tarafta da çoğunluğu hristiyanlardan oluşan Şam bölgesi halkı arasında silahlı çatışma başlamış ve öylece devam etmiştir.

Kur'ân'da bu olaylara ilişkin açık bir işaret yoktur. Ancak Tevbe Sûresi'ndeki birtakım âyetler Allah'a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Rasulü'nün harâm kıldığını harâm saymayan ve hak dine boyun eğmeyen Ehl-i Kitapla savaşılmasını emretmektedir. Burada onların Allah'ın nurunu söndürmek istedikleri hatırlatılmakta, onların din bilginleri ve ruhbanlarının çoğunun Allah'ın yolundan alıkoymaya çalıştığı belirtilmektedir. Şöyle ki:

«Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Rasulü'nün harâm kıldığını harâm saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle, küçülüp (boyun eğerek) elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın. Yahudiler "Uzeyr, Allah'ın oğludur." dediler. Hristiyanlar da "Mesih Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla geveledikleri sözleridir. (Sözlerini) önceden inkâr etmiş olan müşriklerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da çevriliyorlar! Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı Rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa kendilerine yalnız tek ilah olan Allah'a ibadet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka ilah yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki, kâfirler hoşlanmasa da Allah, mutlaka nurunu tamamlamak ister, (bundan başka bir şeye razı olmaz). O, elçisini hidâyetle ve hak dinle gönderdi ki ortak koşanlar hoşlanmasa da onu, bütün dinlerin üstüne çıkarsın. Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden (din adamlarından) birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan çevirirler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarfetmeyenler var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele!» (Tevbe, 29-34)

---

78 İbn Sa'd, c. III, s. 174-177.

79 İbn Sa'd, c. III, s. 177-178.

İlk âyet hukukî bir nitelik arz etmektedir, diğeri bu hukukî yasanın hikmetini ve birinci âyetin hikmetini açıklamaktadır. Yahudiler de hristiyanlar da bu âyetlerin kapsamına girebilir. Ancak âyetler Mekke'nin Fethi'nden sonra indiklerinden bunlar müşriklerin Mescid-i Haram'a (Kâbe) girmelerinin sakıncalı olduğunu bildiren âyetten sonra gelmektedir. Bu sırada Hicaz bölgesinde savaşılması gereken güçlü bir yahudi kitlesi yoktu. Bundan sonra gelen âyetler müslümanların Allah yolunda savaşmalarını istemekte ve geri kalanları eleştirmektedir. Rivâyetler bu âyetlerin Şam bölgesinde bulunan Tebük Savaşı'na çağrı mahiyetinde olduğunu sözbirliğiyle vermektedir. Bu bölgelerin halkı çoğunlukla hristiyanlardan oluşuyordu. Aşağıdaki âyetlerde bu savaşın şartları gözükmektedir:

«Ey inananlar, size ne oldu ki: "Allah yolunda topluca savaşa çıkın." denildiği zaman, yere çakılıp kaldınız? Ahirettense dünya hayatına mı razı oldunuz? Ama dünya hayatının geçimi, ahiretin yanında pek azdır. Eğer topluca çıkmazsanız (Allah) size acı bir şekilde azap eder ve yerinize sizden başka bir topluluk getirir. O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeyi yapabilendir. Eğer siz o (elçimize) yardım etmezseniz, iyi bilin ki, Allah ona yardım etmişti: Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde, inkâr edenler kendisini (Mekke'den) çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına: "Üzülme, Allah bizimle beraberdir." diyordu. Allah ona güven ve huzur indirdi ve onu, sizin görmediğiniz askerlerle destekledi; inanmayanların sözünü alçalttı. Yüce olan, yalnız Allah'ın sözüdür. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir. Gerek ağır, gerek hafif olarak (her halükarda) topyekün bir şekilde topluca savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Yakın bir dünya menfaati ve orta bir yolculuk olsaydı (o münafıklar) elbette sana tabi olurlardı. Fakat güç aşılacak mesafe, kendilerine uzak geldi. Bir de "Gücümüz yetseydi, sizinle beraber çıkardık!" diye Allah'a yemin edecekler. Boşuna kendilerini mahvediyorlar. Allah, onların yalancı olduklarını biliyor.» (Tevbe, 38-42) [80]

Hem bu âyetler hem de önceki âyetler Peygamber ve inananlarla münafıklar arasındaki çatışmayı konu aldığı gibi hristiyanlarla girişilen çatışmayı da konu almaktadır.

80 Son âyet; bu seferin uzak olduğunu, zorlukların bulunduğunu ve kolay ulaşılacak bir yer olmadığını bildirmektedir.

Müfessirlerin çoğu, Tevbe 29. âyette söz konusu edilen üç vasfın da Ehl-i Kitab'a uyduğunu söyleyerek yasamanın onlar üzerinde uygulanması gerektiğini söylemişlerdir. Fakat bu görüşün hemen kabul edilmemesi gerekir. Çünkü buna göre, Peygamber'in risaletini inkâr eden Ehl-i Kitab'ın hepsini öldürmek müslümanlara farz olur. Fakat âyet-i kerime bir kısım anlamında "...dan" harfine yer vermiştir ki, bu söz konusu görüşün genel geçer olmadığını gösterir. Öyleyse bu sıfatları daha geniş kapsamlı hallere yorumlamak gerekir. Allah'ın ve Rasulü'nün harâm kıldığını harâm saymamak ve gerçek dine boyun eğmemek daha başka geniş anlamlara gelmektedir. Yoldaki kervanlara saldırmak, onları korkutmak, mallarını gasp etmek gibi durumları da kapsamaktadır. Çünkü bu tür hareketler her doğruya ve her dine aykırı düşmektedir. Ayrıca bunlar, âyetlerin nüzul şartlarına ve Tebük Savaşı için yapılan çağrıya paralel düşmektedir. Sonra, onların insanlarla ilişkileri ve çeşitli davranışlarında, hak ve adalet ilkelerine bağlı kalmamaları da bu sebeplerden sayılabilir. Çünkü Allah'ın dini ve peygamberler bu konuya önem verir, Allah ve ahiret korkusu bu tür davranışlardan sakınmayı gerektirir. İşte bunlar birinci âyetin kapsadığı yasamanın sürekli hikmetleri arasında görülebilir. Bundan sonraki âyetlerde sözü edilen; onların Allah'ın nurunu söndürmek isteyişleri ve çoğu ruhbanların insanları Allah'ın yolundan alıkoymaları gibi olgular birinci âyeti destekleyebilir. Çünkü buradaki âyetlerde onların davaya karşı durdukları, onun yayılmasını ve özgür bir ortamda yetişmesini, yaygınlık kazanmasını önlemeye çalıştıkları görülmüştür. Bu, genellikle onların pratik olarak durumlarının ifadesidir ve bunlar söz konusu yasanın değişmez hikmetlerinden, sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Bunlar aynı zamanda müşriklere karşı savaşılmasını öngören yasanın da nedenleridir.

Ayrıca müfessirlerin bu görüşleri özellikle Mümtehine, 8; Bakara, 29, 41 ve 190-194; Nisâ, 90-91 ve benzeri muhkem âyetlerde açıkça belirtilen Kur'ân'ın değişmez ilkeleriyle de çelişmektedir. Bunlara göre, İslami cihad saldırgan değildir. Düşmanın saldırılarını ve taşkınlığını önlemeyi amaçlar. Dine saldırmak, dini seçenlere eziyet etmek, serbestçe Allah'a çağrı yapılması için gereken özgürlüğü kısıtlamak ve dinin gereklerini yerine getirmeye müsaade etmeme durumunda savaş hakkı doğar. İslam'daki savaş taşkınca yapılan bir saldırı değildir. Peygamber'in direktifleri de bu doğrul-

tudadır. Çünkü Peygamber savaşa katılmayan ruhbanların, ihtiyarların, kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. Bu direktiflerden anlaşılıyor ki, bir insanın herhangi bir sebepten dolayı müslüman olmaması onun öldürülmesini gerektirmez. Tüm bunlara bağlı olarak kesinlikle bu âyetlerin daha önce taşkınlık ve düşmanlık yapan Ehl-i Kitap'la savaşılmasını emrettiğini söyleyebiliriz. Böylece onların gücü kırılacak saldırıları ve isyanları önlenecek, tam boyun eğmeleri sağlanacaktır. Bu, Kur'ân'ın genel ilkelerine ve ana hedeflerine uygun düşen bir uygulamadır. Durum böyle olduğuna göre, yine kesin bir ifade ile diyebiliriz ki, az önce verdiğimiz âyetlerin kendisine çağırdığı Tebük Savaşı, düşmanın daha önceki düşmanlıklarına ve saldırılarına bir misilleme niteliğindeydi. Bu yaklaşım aynı zamanda rivâyetlerin de ana hatlarıyla ifade ettiği olguya paralel düşmektedir. Yani müslümanlar ile Şam bölgesindeki halk arasındaki savaş bu bölgelerde yaşanan daha önceki saldırıların ve taşkınlıkların bir sonucu idi. Bu aynı zamanda bu konunun başında kaydettiğimiz rivâyetlerin de değindiği bir realitedir.

İslam cihadının hedefleri ve gelişmesiyle ilgili kasıtlı bazı yorumlara karşı burada şunları da söylemek yerinde olur: Kendisiyle savaşmakta olan Ehl-i Kitab'a karşı İslam'ın cizye üzerine barış ilkesini kabul etmesi[81] İslam'ın savunma esasına dayanan savaşının hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, İslam'ı yaymak için savaş başlıca hedef değildir.

Şüphe yok ki, İslam'ın ilk fütuhat komutanları ve Raşid Halifeler özellikle bu noktaya dikkat etmiş, titizlik ve samimiyetle ona riâyet etmişlerdir.

Tebük Savaşı, özünde ihtilaf bulunmayan rivâyetlerin belirttiğine göre, Hicretin dokuzuncu senesinde yani, Mekke'nin Fethi'nden bir sene sonra gerçekleşmiştir. Bu Peygamber'in en son savaşıydı. En önemli savaş olduğunu söyleyemesek de boyut, kapsam, anlam, sayı ve zorluk açısından Peygamber'in katıldığı en önemli savaşlardan biriydi. Bu savaşın nedenleriyle ilgili olarak deniliyor ki, Şam bölgesinde düşman kitlelerin toparlanarak Mute'nin

---

81 Peygamber'in ve Raşid Halifeler'in değişmez bir sünneti olarak cizye, Ehl-i Kitap olmayan Mecusiler'den ve yıldızlara tapanlardan da alınmıştır. Buna göre sünnet, söz konusu edilen âyeti açıklamış bulunmaktadır. Yani burada yalnız Ehl-i Kitab'ın anılması cizyenin yalnız Ehl-i Kitap'tan alınacağını ifade etmez. Onlar burada doğrudan söz konusu edildikleri için isim olarak zikredilmişlerdir.

öcünü almak için, Hicaz üzerine yürümeyi planladıkları haberi Peygamber'e ulaşmıştı. Sonra bu bölgelerde yaşayan Arap kabileleri de acıklı bir şekilde sonuçlanan Mute Savaşı'ndan sonra öncekilerden daha sık olarak kervanlara saldırma cesaretini gösterdiler. Peygamber müslümanlardan mümkün mertebe büyük bir ordu hazırlayarak düşmanı korkutmak amacıyla oralara kadar gitmeyi uygun gördü. İnsanları savaşa çağırdı ve onları mal ile destekledi. Onları savaşa teşvik etti. Geri kalacakları eleştirdi. Savaşı kendilerine sevdirdi. Böylece atlı ve süvari olarak otuz binden fazla bir ordu hazırladı. Savaş için büyük bir hazırlık gerçekleştirdi. Silah, at, deve, hayvanlar, yemek ve elbise olarak büyük bir hazırlık yaptı. Ortalık şiddetli sıcak olmasına, vakit müsait olmamasına rağmen bu hazırlığı tamamladı. Zorluklarından dolayı bu orduya Ceyşu'l-Usra (Zorluk Ordusu) adı verildi.

Peygamber büyük ordusuyla Recep ayında yola çıktı. Yirmi gün sonra Tebük'e vardı. Orada kışlasını kurup beklemeye başladı. Rasulullah diğer savaşlarında böyle yapmamıştı. Burada keşif ve yıldırma amacıyla öncü kuvvetlerini etrafa gönderdi. Bu öncü kuvvetlerden biri Halid b. Velid komutasında Dumetü'l-Cendel'e gönderilen seriyyedir. Halid, oranın kralı bulunan Ukeydir'i esir aldı. Sonra ondan bir fidye alarak, birlikte geri döndüler. O sırada Peygamber Medine'ye dönmüştü. Ukeydir, Halid'in yanında müslüman oldu. Halid ona bir antlaşma metni hazırlayıp verdi. Peygamber Tebük'te olduğu sıralarda Eyle Kralı Yuhanna b. Ru'be onun yanına gelmiş ve cizye vereceğine söz vermişti. Peygamber'den yazılı bir antlaşma metni almıştı. Peygamber'in Tebük'e geldiğini duyan Beni Cenbe, Beni Adiya, Beni Arid yahudileri, Ezrah, Cerba ve Mukna şehirlileri onunla görüşmeye geldiler. Fakat onun Medine'ye döndüğünü öğrenince, onlar da Medine'ye gittiler. Ona boyun eğdiklerini, cizye vereceklerini bildirdiler. Bunun üzerine hepsi antlaşma ve güven için bir sözleşme metni aldılar[82].

Böylece denebilir ki, bu hamlenin çok boyutlu sonuçları ortaya çıktı. Bununla İslam çağrısı Arap Yarımadası'nın tamamını kuşatıp, Şam'ın sınırlarına dayandı. Bu bölgelerin tamamı İslam'ın bayrağı, Peygamber'in hükmü ve idaresi altına geçti. Zaman zaman Bizanslılarla dayanışma içine giren ve birtakım olaylar çıkartan Şam

82 Tebük Savaşı'nın detayları için bkz: İbn Sa'd, c. III, s. 218-221; İbn Hişam, c. IV, s. 169-194.

çevresindeki halka da gözdağı verilmiş oldu. Böylece Peygamber'i takip edecek olan Raşid Halifelere yol gösterecek tarihi öneme sahip adımlar atılmış oldu.

Tevbe Sûresi'nde isim verilmeden bu savaşa ilişkin birkaç bölüm yer almaktadır. Bunların iki tanesini daha önce vermiştik. Şimdi onları, tekrar vermekte yarar görüyoruz. Çünkü bu âyetler şimdi izleyeceğimiz konuyla da yakından alakalıdır:

1- Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin? Allah'a ve ahiret gününe inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad etmeleri hususunda senden izin isteyip geri kalmazlar. Allah, takvâ sahiplerini bilir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri kuşkuya düşmüş ve şüpheleri içinde bocalayıp duranlar, (savaştan geri kalmak için) senden izin isterler. Eğer (cihada) çıkmak isteselerdi, onun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah, onların davranışlarından hoşlanmadı da onları durdurdu. "Oturan (kadın ve çocuk)larla beraber oturun." denildi. Sizin içinizde (savaşa) çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi fitneye düşürmek için hemen aranıza sokulurlardı, içinizden de onlara kulak verenler vardır. Allah zalimleri bilir. (Onlar) önceden de fitne çıkarmak istediler ve sana ince işleri ters çevirdiler. Nihâyet hak geldi, onlar istemedikleri halde Allah'ın emri galebe çaldı. İçlerinden öylesi var ki: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. İyi bilin ki, zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır. (Tevbe, 43-49) [83]

2- Özür bahane eden bedeviler, kendilerine (savaşa katılmama hususunda) izin verilsin diye geldiler; Allah'a ve Rasulü'ne yalan söyleyenler oturdular. Onlardan inkâr edenlere, acı bir azap erişecektir. Zayıflara, hastalara, harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Rasulü için öğüt verdikleri takdirde (savaşa katılmamalarından ötürü) bir günah yoktur. İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Allah, bağışlayan, esirgeyendir. Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman sen: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum." deyince harcayacak bir şey bulamadıklarından ötürü üzüntüden gözlerinden yaş akarak dönen kimselerin aleyhine de (yol yoktur). Ancak o kimselerin kınanmasına yol vardır ki, zengin oldukları halde

83 Bu âyetler daha önce verdiğimiz 38-42. âyetleriyle aynı temayı işledikleri için beraber okunmalıdır.

(geri kalmak için) senden izin isterler. Geri kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi; artık onlar bilmezler. (Savaştan) geri dönüp onların yanına geldiğiniz zaman size özür beyan ederler. De ki: "Hiç özür dilemeyin, size inanmayız! Allah bize sizin haberlerinizden birçok şeyleri bildirdi. (Tevbe, 90-94)

3- Andolsun Allah, peygamberi ve güçlük saatinde ona uyan muhacirleri ve ensarı affetti. O zaman içlerinde bir kısmının kalpleri kaymaya yüz tutmuş iken yine de onların tevbesini kabul buyurdu. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. Ve (savaştan) geri bırakılan o üç kişinin de tevbelerini kabul buyurdu. Bütün genişliğiyle beraber arz başlarına dar gelmiş ve canları kendilerini sıktıkça sıkmış ve Allah'tan, yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardır. Allah onların tevbesini kabul buyurdu ki tevbe etsinler. Çünkü Allah tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir. (Tevbe, 117-118)

4- Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Rasulü'nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri, onlara yakışmaz. Böyledir, çünkü Allah yolunda uğrayacakları bir susuzluk, bir yorgunluk, bir açlık; kâfirleri öfkelendirecek bir yeri çiğne(yip zaptet)meleri ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları yoktur ki mutlaka bunlarla kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Allah güzel davrananların ecrini zayi etmez. (Tevbe, 120)
Ayrıca Bkz: (9/52-54; 81-87)

Bu âyetlerin bir kısmı içerik olarak onların sefer esnasında Peygamber'e ve müslümanlara moral vermek amacıyla indiğini göstermektedir. Yine burada anlaşıldığına göre savaşa yapılan çağrı yaz mevsiminde ve sıcaklığın şiddetli olduğu bir sırada gerçekleşmiştir. Sonra savaş sıkıntı ve zorluğu fazla olduğu bir döneme rastlamıştır. Bu sefer, münafıklar şöyle dursun samimi müslümanların bir kesimine bile zor gelmiştir. Onların bir kısmı bu konuda yılgınlığa düşmüş, gevşek davranmıştır. Buna bağlı olarak, hikmet gereği savaşa teşvik ve savaştan geri kalmak konusundaki açıklamalarda ciddi davranılmıştır. Samimi olan müslümanlar içinde ilk zamanlarda kendisine savaş zor gelenler de, savaş çağrısına icabet etmişlerdi. Medine'de oturan müslümanlardan yalnız üç kişi bu savaşa

katılmamıştır. Münafıklar ise, özellikle zenginleri ve ileri gelenleri, bu olayda Peygamber'e yalan ve tutarsız mazeretler ileri sürerek geride kalmaları için izin istemişlerdir. Peygamber de onların savaştan geri durabilmek için sıcaklık bahanesini ileri sürdüklerinde, onlara izin verdi. Âyetlerde, verilen izin dolayısıyla Peygamber'in hafif şekilde eleştirildiğini, asıl amacınsa münafıkların yalanlarını yüzlerine vurmak olduğunu görüyoruz. Bu âyetlerden anlaşılacağına göre, verilen bu iznin başka gerekçeleri de vardır. Peygamber bununla münafıkların sefer esnasında tezgahlayacakları oyun ve hilelerinden kurtulmayı amaçlıyordu. Özellikle onlarla pek çok müslüman arasındaki akrabalık, menfaat ve dostluk ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Hatta onlardan bazıları mallarıyla, canlarını kurtarmayı teklif etmelerine rağmen Peygamber bu tekliflerini kabul etmemiştir.

Peygamber bedevi olan müslümanları da savaşa çağırmıştı. Bunun üzerine onlardan bir grup mazeret göstermeye, savaştan geri kalmak için izin istemeye koştular. Onların bir kısmı da mazeret belirtmeden ve izin almadan geri kalmıştı. Halbuki bu her iki grubun da savaşacak gücü vardı. Bununla beraber onlardan bazısı üstün bir tavır takındılar. Onlar fakir insanlardı. Peygamber'e geldiler ve savaşa katılmak istediklerini bildirdiler. Kendilerine binek temin edilmesini istediler. Peygamber onlara yardım edecek durumda olmadığını bildirince, savaşa katılmama üzüntüsüyle gözleri yaşlarla doldu. Geri bırakılan üç kişinin durumu da gerçekten takdire şayandır. 118. âyetten ve rivâyetlerden anlaşıldığına göre onlar samimi kimselerdi. Geri kalışlarının nedeni tembellikti. Peygamber ve mücahidler onları ihmal etmiş ve onlarla ilişkilerini kesmiş ve onlar uzun bir süre ilişkileri kesik olarak toplumun içinde dolaşmış, kimse onlarla konuşmamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş ve içleri daralmıştı. Onlar Allah'a yönelmiş, dua etmiş, tevbe ettiklerini ilan etmişlerdi. Allah da onların tevbelerini kabul etmişti.

Diğer âyetlerin ışığında 120. âyetin geleceğe yönelik bir uyarı ve teşvik olduğu anlaşılmaktadır. Burada herhalde gizli olan bir söz bulunmaktadır. Âyetin ilk cümlesi şöyle anlaşılmalıdır: "Medine halkından hiç kimseye..." Bununla Medine ehlinin ve çevredeki bedevilerin toptan geri kaldığı anlayışı bertaraf edilmiş olur. Çünkü âyetler açıkça Medinelilerin üç kişi dışında samimi olan ve gücü yeten herkesin savaşa katıldığını bildirmektedir. Ayrıca bedevile-

rin mazeret ileri sürdüğünü bildiren 90. âyette de ifade olarak herkesin değil, bir kısmının kastedildiği anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki, onlardan bazısı, savaşa katılmış, geri durmamıştır.

Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerin sözünü ettiği bedevilerin en münafıklarının geri kalışı ve bu geri kalışlarından dolayı kendilerine yöneltilen ağır eleştiriler Peygamber'in bizzat komuta ettiği Tebük ordusunun rivâyet edilen sayısında fazla abartma olduğunu hissettirebilir. İbn Hişam'ın siretinde deniyor ki: "Münafıkların lideri Abdullah b. Ubey kendi ordusunu Peygamber'in ordusunun alt kısmına yerleştirdi. Ve onun ordusu Peygamber'in ordusundan az değildi. Peygamber sefere çıktığında münafıklarla ve şüphe içinde olanlarla savaştan geri kaldı."[84] Oryantalist Caetani bu rivâyete sarılmış, münafıkların konumlarını ve sayılarını abartmaya çabalamıştır. Tebük Savaşı'na katılan ordunun sayısıyla ilgili rivâyetlerin doğruluğunda kuşkular türetmeye çalışmıştır. Ancak bu iki yaklaşım da yersizdir. Kur'ân âyetleri geri kalan bedevilerin ve münafıkların zenginlerden ve imkanları bol olanlardan olduğunu açıkça göstermektedir. Bu niteliklere sahip insanlar ise, sürekli sayı olarak azdır. İbn Hişam'ın ifadesi de kapsam olarak açıkça beraberinde kuşkular taşımaktadır[85]. Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerde münafıkların korkularına, mazeret ileri sürüşlerine, yaltaklanmalarına ve yemin etmelerine değinen âyetler vardır. Bu da onların güç ve sayı olarak zayıfladığını göstermektedir. Şimdi bu âyetleri verelim:

1- Sizden olduklarına Allah'a yemin ediyorlar. Oysa onlar sizden değiller, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer (sizden korunmak için) sığınacak bir yer, yahut (barınacak) mağaralar ya da sokulacak bir delik bulsalardı, hemen oraya doğru yönelip koşarlardı. (Tevbe, 56-57)

2- Gönlünüzü hoş etmek için size (gelip) Allah'a yemin ederler. Halbuki inanmış olsalardı, Allah'ı ve Rasulü'nü hoşnut etmeleri daha uygundu. Bilmediler mi ki, kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı koymağa kalkarsa onun için ebedi kalmak üzere cehennem ateşi vardı. İşte, büyük rezillik budur. Münafıklar, kendileri hakkında, kalplerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir surenin indirilmesinden çekiniyorlar. De ki: "Siz alay edin, Allah çekindiğiniz şeyi ortaya çı-

84 İbn Hişam, c. IV, s. 173.
85 İbn Hişam, c. IV, s. 189.

karacaktır." Eğer onlara sorsan: "Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk!" derler. De ki: "Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun Rasulü ile mi alay ediyorsunuz?" Hiç özür dilemeyin, siz inandıktan sonra inkâr ettiniz. Sizden bir kısmını affetsek bile suç işlediklerinden dolayı bir kısmına da azap edeceğiz. (Tevbe, 62-66)

Ayrıca Bkz: (9/74)

Burada savaştan geri kalan samimi üç kişinin anılması Medineli müslümanlardan gücü yeten samimi müslümanların geri kalmadığını gösterir. Medine'nin, Fetih'ten sonra Mekke'den ve başka yerlerden gelen insanlarla dolup taştığını düşündüğümüzde, bunlar arasında savaşa katılanların çokluğunu daha rahat kavrayabiliriz. Büyük çoğunluğun savaşa iştirak ettiğini kolayca görebiliriz.

Daha önce mazeret ileri süren ve geri kalan bedevilerin, bedevilerin tamamını kapsamadığına dikkat çekmiştik. Çünkü âyette kısım bildiren "...den, ...dan" anlamında "min" vardır. Buna ilave olarak onları eleştiren âyetler arasında onların samimi olanlarını istisna eden bir âyet vardır:

«Bedevi Araplardan kimi de var ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, verdiğini Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Rasulün duasını almaya vesile kılar. Gerçekten o (verdikleri), kendileri için yakın derecelere vesiledir. Allah onları rahmetinin içine sokacaktır. Muhakkak ki, Allah bağışlayan, esirgeyendir.» (Tevbe, 99)

Bu âyet, sayılarının çok olduğunu sandığımız bu samimi grubun savaşa katıldığını bildiren başka bir delildir. Çünkü onlardan büyük bir kesimin Mekke Fethi'ne katıldığını ve onların veya büyük çoğunluğunun riddet fitnesine kapılmadıklarını hatırladığımızda mesele daha kolay çözülecektir. Tevbe Sûresi'nin 92. âyeti de güzel bir olaya değinmektedir. Savaşa katılma imkanı olmayan bedevilerin üzüntülerini ve ağlayışlarını dile getirmektedir. Bu da samimi olan bedevi grubunun savaşa katılmayı ne kadar istediğini bunu ne kadar arzu ettiklerini göstermektedir.

Yine Tevbe Sûresi'nde savaş hazırlığına değinen bir âyet daha vardır ki, ona da işaret etmek yerinde olur:

«Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlarla alay edenler yok mu, Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı bir azap vardır.» (Tevbe, 79)

Bu âyet, samimi müslümanların sadakalarını alaya alan münafıkları eleştirmektedir. Münafıklar, gücü yeten müslümanların yardımlarına: "Bunlar övünmek ve büyüklük taslamak istiyor." derken, fazlasına güçleri yetmediğinden az miktardaki bir yardımla gelen fakirlerin yardımlarına da: "Allah bunların yardımlarına muhtaç değildir." diyerek çekiştirmekteydiler.

Rivâyetler, Peygamberin müslümanlardan yardım talep ettiğini bildirmektedir. Peygamber defalarca teşvikte bulunmuş ve şiddetli ihtiyaca bağlı olarak herkesin gücü nisbetinde araç-gereç, hayvan ve yardım elini uzatmasını istemiştir. Tebük Savaşı zor şartlarda gerçekleştirildiğinden Peygamber teşviklerini sürdürmüştü. Müslümanlar bu çağrıya kulak verdi ve herkes gücünün yettiği yardımı yaptı. Onlardan Osman b. Affan gibi bazı kimseler gerçekten büyük meblağlara varan yardımlar yaptılar. Buhari ve Müslim'de buna ilişkin iki rivâyet yer almaktadır. Bir rivâyete göre Osman; bin dinar (altın) getirmiş, Peygamber'in odasına dökmüştü. Bir rivâyete göre ise Peygamber Usra Ordusu için yardıma teşvik etti. Hz. Osman ayağa kalktı ve yüz deveyi eğeriyle, yularıyla adadığını açıkladı. Peygamber tekrar teşvik etmeye yöneldi. Yine Hz. Osman ayağa kalktı ve bu sefer, iki yüz deveyi eğeri ve yuları ile bağışladığını açıkladı. Böylece yardımın sayısı üçyüz deveye ulaştı[86].

Burada değinilmesi gereken noktalardan biri de, rivâyetlerin ihtilafsız, hatta kesinlik arz eden bir nitelikte verdikleri haberlerdir. Bunlara göre, Peygamber vefatına yakın bir zamanda Usame komutasında bir ordu hazırladı. Onu Şam bölgesindeki yaylalarda yaşayanların üzerine göndermeyi planlıyordu. Daha doğru bir ifade ile onu Belka'ya gönderecekti. Bu orduda, sahabenin, başta Ebu Bekir ve Ömer olmak üzere ileri gelenlerin çoğu yer alıyordu. Peygamber, bu orduyu yola koymadan vefat etti. Daha sonra İslam'ın birinci halifesi kendisini ve İslam'ı kuşatan onca problemlere ve tehlikelere rağmen bu orduyu yola koydu. Amacı Peygamber'in planını gerçekleştirmekti. Öyle anlaşılıyor ki, Peygamber, Şam yaylalarında yerleşen İslam'ın heybetinden yararlanmak istemişti. Çünkü bu bölgenin liderleri Tebük Savaşı ile İslam'a boyun eğmiş ve İslam çağrısı için yol açılmıştı. Bu orduyu hazırlamakla Şam'ın

---

86 Bu her iki hadisi de Tirmizi vermektedir. Burada Hz. Osman'ın bu bin altını, üç yüz devenin değeri olarak mı; yoksa hem üç yüz deveyi, hem de bu para yardımını beraber mi yaptığını söyleme konusunda kaynak olabilecek bir delil yoktur.

kapılarına -Belka'ya- ulaşmayı planlıyordu. Bu heybeti ve girişi daha da sağlamlaştırmak istiyordu. Hemen anlaşılacağı gibi sahabenin ileri gelenlerinin de bu savaşa katılması büyük önem taşıyordu. Bu ordu Ebu Bekir'siz ve Ömer'siz yola çıkmıştı. Çünkü Peygamber'in vefatı ile yük onların sırtına binmişti.

Ebu Bekir henüz Ridde Fitnesi'nin ateşini yeni söndürmüştü ki, tekrar bir ordu donattı ve başına deneyimli komutanlar tayin edip, önce Peygamber'in Mute civarında, yolladığı tarafa gönderdi. Sonra Usame ordusunun izinden gönderdi. Bu ordunun mücadelesi sonucunda pek çok başarılı fetih elde edildi. Şam bölgesinde İslam'ın bayrağı yayıldı ve hakimiyeti yerleşti.

Durum bu olduğuna göre Tebük Savaşı, her ne kadar hicrî altıncı senede başlayan savaş halinin bir devamı da olsa, bunun ötesini hedefliyordu. Çünkü bu savaş, büyük bir harekete neden olmuş, arkasından Usame ordusu ve fetih orduları gelmişti. Söz konusu savaş İslam'ın Arap yarımadasında Peygamber'in bayrağı altında ulaştığı gücün azametin ve boyutların sembolü niteliğindeydi. Artık Şam'ın yaylalarında ikamet eden halk, onu hesaba katıyor, kendini toparlıyordu. Peygamber ve büyük çağrısının gür sesi duyulur olmuştu. Hatta daha önce belirttiğimiz gibi bunun, Peygamber'in kendi halifeleri için çizdiği tarihi planın bir girişi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü bu girişten sonra parlak fetihler büyük bir devlet ve dünyanın her tarafında yayılan sancaklar gelmişti. Oryantalistler bu olayın önemini, amaçlarını ve sonuçlarını basite indirgemeye çalışmaktadırlar[87]. Onların iddialarından biri de Peygamber'in, davasını Arap yarımadası'nın dışına yaymayı aklına getirmediği şeklindedir. Ayrıca Peygamber'in krallara gönderdiği mektupları da inkâr etmektedirler. Bu konudaki rivâyetleri, haberleri ve sözleri Peygamber'in hayatı adına uydurulmuş düzmece şeyler olarak değerlendirmektedirler!

Kur'ân-ı Kerim'de, vahyin tüm insanlara ve Ehl-i Kitab'a ulaştırılmasını emreden âyetler pek çoktur. Özellikle başka bir münasebetle verdiğimiz Mâide, 67. âyeti Peygamber'i bu konuda kuvvetli bir şekilde teşvik etmektedir. Bu sırada yaklaşık Hicaz'ın tamamı, bedevisi ve medenisiyle İslam'a boyun eğmişti. Hatta yarımadanın en uzak köşelerinden elçiler Medine'ye akın etmiş, Tebük se-

87 Caetani, İslam Tarihi.

ferinin arefesinde ona bağlanmışlardı. Peygamber'in keşif orduları her tarafı sarmıştı. Onlardan biri daha önce Şam'ın kapılarına dayanmıştı. Bu nedenle olayların ve şartların mantığı, Kur'ân'ın direktiflerine uygun düşmekte; oryantalistlerin yaklaşımlarının yanlışlığını sergilemektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Cihad Çağrısı ve Cihad İle İlgili Meseleler

A) GİRİŞ

«Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar. Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükafatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra kendini savunursa böyle hareket edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar. Böylelerine acı bir azap vardır. Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu, çok önemli işlerden biridir.» (Şûrâ, 39-43)

Şûrâ Sûresi'nin bu âyetlerini istisna tutarsak Kur'ân'ın Mekkî âyetlerinde cihada çağrıyı, İslam'ı ve müslümanları güç ve kuvvet ile savunmanın gerekli olduğunu bildiren bir açıklama yoktur. Buradaki âyetler de aslında cihada çağrı değildir. Burada özellikle üzerinde durulan müslümanların ahlakını ortaya koymaktır. Yani müslümanlar herhangi bir taşkınlığa karşı koyabilir ve düşmana misliyle mukabele edebilirler. Buna göre, bu âyetlerin İslam cihadının ilk nüvelerini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yani, temel ilke savunma, taşkınlığı ve saldırıyı önlemedir. Âyetlerde, tasvir, teşvik, takdir vardır ve öğüt verici bir üslup kullanılmıştır. Bu aynı zamanda İslam'ın ilkelerini belirlemede, Mekki âyetlerin kullandığı üsluptur.

Buradan hareketle diyebiliriz ki, Kur'ân'da yer alan cihad âyetleri, yasama, çağrı vs. bütünü ile Medenî'dir. Bu zaten tabii bir gelişmedir. Çünkü müslümanlar hicretten önce sayı ve güç olarak savaşma imkanına sahip değillerdi. Zulmü ve işkenceyi bile engelleyemezlerdi. Mekke'de eziyet ve işkencelere sabrediyor mükafatlarını Allah'tan bekliyorlardı. Mekki âyetler onları sürekli olarak sabretmeye çağırıyor ve sonuçta zaferin kendilerine ait olacağını vaadediyordu. Çoğu müslüman canlarını kurtarmak, dinlerini muhafaza etmek için hicret etmek zorunda

kalıyordu. Bunu da önceki konularda detaylarıyla incelemiştik. Bazı âyetlerden edindiğimiz bilgilere göre, güçlü olan bazı müslümanların zaman zaman düşmanın saldırı ve kötülüklerine karşılık verdikleri görülüyorsa da, onlar şahsi ve bireysel çıkışlardan öteye gitmiyordu. İşkence ve imtihan konusunda bunları detayı ile incelemiştik.

Evs ve Hazrec kabileleri İslam'a girip Peygamber'i savunacaklarına söz vererek ona biat ettiklerinden ve Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra durum değişti. Artık Peygamber bağımsız bir başkentte oturuyordu. Kendi başına ayakta duran, başkasına muhtaç olmayan bir bölgeye egemen olmuştu. Burada İslam'ın sesi gür çıkmaya başlamış ve dar alanlara sığmayacak biçimde yaygınlık kazanmıştı. İşte bu sırada, zulüm ve taşkınlıklarıyla, insanları Allah'ın yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoyan, müstazaf müslümanlara zulmeden Mekke müşriklerine karşı bir güç oluşturmanın ilk adımı atıldı. Onların bu zulümlerini daha önce etraflıca ele almıştık.

Burada atılan adımın üç boyutu vardı. Birincisi, hac âyetleriyle birlikte ifade ediliyor, Allah'ın mü'minleri savunacağı bildiriliyordu. Ve yine müslümanların mazlum konumda bulunduğu ve Allah'ın onları muzaffer kılmaya gücünün yettiği açıklanıyordu:

«Allah inananları savunur. Allah hiçbir hain ve nankörü sevmez. Kendileriyle savaşılanlara savaşma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar, sırf "Rabbimiz Allah'tır." dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın, bazı insanları diğer bazılarıyla savması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı. Allah kendi dinine yardım edene elbette yardım eder. Şüphesiz Allah, kuvvetlidir, galiptir. Onlar (o kimselerdir) ki kendilerine yeryüzünde iktidar verdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar, (azmazlar). Bütün işlerin sonu Allah'a aittir.» (Hacc, 38-41).

İkinci boyut, Bakara ve Enfâl Sûreleri'nde yer alan ve ifadeleri birbirine yakın olan iki âyetle belirleniyordu. Burada saldırı ve zulmü başlatan müşriklerle bu düşmanlıklarından vazgeçinceye, davet özgürlüğe kavuşuncaya ve dinin tamamı Allah'ın oluncaya kadar savaşılması emrediliyordu.

«Onlarla savaşın ki, fitne[88] ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın olsun. Eğer vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.» (Bakara, 193)

Üçüncü boyutu, Nisâ, Tevbe ve Mümtehine Sûreleri'ndeki âyetler oluşturuyordu. Burada barış isteyenlerle, antlaşmalı olanlarla ve tarafsız kalanlarla savaşılmaması emrediliyordu. Sözleşmelerine bağlı kaldıkları müddetçe sözleşmelere uyulması isteniyordu. Sözünde durmayan, hainlik yapan, dine sataşan, Allah'ın ve Rasulü'nün harâm kıldığını harâm saymayan, Allah'ın gerçek dinine boyun eğmeyen, Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşılması isteniyordu. Barış taraftarı olanlara iyi davranılması emrediliyordu:

1- Ancak aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden yürekleri sıkılarak size gelenler hariç. Allah dileseydi onları sizin başınıza musallat ederdi, sizinle savaşırlardı. O halde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir. (Nisâ, 90)

2- Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiçkimseye arka çıkmayanların antlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın. Çünkü Allah korunanları sever. (Tevbe, 4)

3- Ortak koşanların, Allah'ın ve Rasulü'nün yanında nasıl antlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da antlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (günahlardan) korunanları sever. (Tevbe, 7)

4- Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır. (Mümtehine, 8-9)

Ayrıca Bkz:(9/8-13; 29)

---

88 Bazı müfessirler, buradaki fitne kavramının şirk anlamına geldiğini ve bu iki âyetin yeryüzünde hiç şirk kalmayıncaya kadar müşriklerle savaşmayı emrettiğini söylemişlerdir. Halbuki Kur'ân'da hem filolojik açıdan, hem de hukuki açıdan bu görüşe aykırı düşen kesin nasslar bulunmaktadır. Aynı zamanda Peygamber (s)'in uygulaması da buna aykırıdır.

Bu âyetlerde dikkat çeken nokta onların Medine döneminde çeşitli devrelerde inmiş olmalarıdır. Bu dönemin başlarında, ortalarında ve sonlarında inmeleridir. Buna rağmen hepsi de özde, hükümde ve kapsamda birbiriyle uyum içindedir. Bu da onların değişmez ilkeler, hükümler olduğunu gösterir.

Cihad konusuyla ilgili Kur'ân âyetleri, yoğunluk açısından Medenî Kur'ân'ın yarısını oluşturacak kadar çoktur. Bu da cihad konusunun, Medine döneminde, Peygamber'in hayatındaki önemini gösterir.

Peygamber, bu dönemde bir taraftan kaleleri, kasabaları, çiftlikleri ve önemli sayıları ile Arapların hayatında merkezi bir güce sahip bulunan yahudilerle; diğer taraftan da, güçlü liderlerin komutasında, Mekke halkının şiddetli düşmanlığıyla ve diğer Araplarla karşı karşıyaydı. Onlar her iki tarafa da bakıyor; Peygamber'in, Evs ve Hazrecli müslümanlarla, Mekke'den göç eden bir avuç muhacirle zayıf durumda olduğunu görüyorlardı. Bazıları bu hesaplaşmanın sonucunu bekliyor, bazıları her iki taraftan da uzaklaşıyor, bazıları da ona karşı hainliğe ve düşmanlığa teşebbüs edip bu günah ile Mekke müşriklerine veya Medine yahudilerine yaranmak istiyordu. Peygamber'in karşı karşıya kaldığı bu şartlar, sürekli bir savaşı, savunmayı, hazırlığı, öncü kuvvetleri, seriyyeleri ve mücadeleleri gerektiriyordu. Burada bir fikir vermesi açısından, İslam savaşçılarının, seriyye ve keşif kuvvetlerinin sayı olarak 65'e ulaştığını düşünmek yeterlidir. Peygamber (s) bunların 27 tanesini bizzat kendisi yönetmiştir ve bunların hepsi on senelik kısa bir zaman zarfında gerçekleşmiştir. Bu da, böyle bir dönemde cihadın ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermeye ve Kur'ân'da bu olaya o kadar geniş yer verilmesinin hikmetini açıklamaya yeterlidir.

Bu konudaki âyetler iki grupta toplanır: Birincisi; genel olarak canla malla cihada çağırır; cihada teşvik eder, cihadı onlara sevdirir, cihadda direnmelerini aşılar. Cihada katılanları takdir eder, savaştan geri duranları, evde oturanları eleştirir... Bu âyetler aynı zamanda cihadın genel ilkelerini, hedeflerini, onun için hazırlık yapmayı da açıklar. Onlar sağlıklı ilkelerle bozuk ilkelerin çatıştığı, hak ile bâtılın, zayıf ile güçlünün, özgürlük ile köleliğin boğuştuğu her zaman geçerli olacak yüce değerleri, kapsamlı, anlamlı telkinleri de vermektedir. Ayrıca müslümanların cihad çağrılarına karşı

tutumlarını tasvir etmekte, bu konuda düşmüş oldukları zaaflara ışık tutmaktadır.

İkinci grup âyetler, Peygamber'in belli başlı cihad eylemlerine, orada söz konusu olan gelişmelere değinmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da, ikinci grup âyetlerin, olaylardan sonra indiğidir. Bu olaylar Peygamber'in emri ile gerçekleşmiştir. Peygamber'in yaptığı bu davranışları destekleyici olarak gelmiştir. Bu âyetler, olayların bir hikâyesi, gelişmesi ve sonuçlarını dile getiren bir açıklama değildir. Gerçekleşmiş olayların bir değerlendirmesi niteliğindedir. Bunların amacı bir yasayı, bir uyarıyı, bir takdiri, bir eleştiriyi dile getirmek, gönül huzuru, sükûnet aşılamak, öğüt vs. gibi her olayın kendine has şartlarına uygun düşen açıklamalardır. Âyetlerde olayların gelişmelerinden daha çok, ibret alınacak taraflar dile getirilmektedir. Zaman zaman birinci grup âyetler gibi, cihadın genel ilkelerine de değinilmektedir. Onun için denebilir ki, Kur'ân'da bu olaylara ilişkin yapılan açıklamalar ibret vermekten öte, fazla bir amaç taşımıyordu. Herhalde bu perspektif rivâyetlerin kesin olarak kaydettiği Mute, Yemen ve Taif'in Fethi gibi önemli cihad eylemlerine yer verilmeyiş nedenini açıklamaktadır. Mekke'nin, Hayber'in ve diğer yahudi kasabalarının fethi gibi çok önemli cihad eylemlerine, Tebük Savaşı'yla elde edilen konuma, yalnız kapalı işaretlerde bulunulmasını da izah etmektedir.

Kur'ân'ın bu söz konusu âyetlerini tetkik edenler, Kur'ân'ın ebedi mucizesini hemen görebileceklerdir. Birincisi: Hak, adalet, merhamet ve hoşgörü ilkelerinin güçlü bir hareketle beraber ana ilkeler olarak muhafaza edildiğini göreceklerdir. İkincisi: Canlı, etkili bir üslup, fevkalade bir aydınlık ile gönülleri coşturarak, insanda, hakka, özgürlüğe, yüce ilkelere destek olma yolunda her türlü sıkıntıya, mahrumiyete, yorgunluğa katlanabilecek bir bilinç sağlaması, bu uğurda her türlü tehlikeye, zorluğa ve yok oluşa göğüs gerecek bir karaktere ulaştırması... İşte bu, Kur'ân'ın ölümsüz mucizesinin ta kendisidir!

İlk müslümanların; Kur'ân'ın Allah'ın kendilerinden, onların da Allah'tan razı olduğu ifade edilen Muhacirin ve Ensarın, Kur'ân'ın bu ilkelerine sımsıkı bağlı oldukları kuşkusuzdur. Onlar, sayı, güç, hile ve tezgahlarla, güçlü düşmanlarla kuşatılmış, bir avuç insanla yola koyulduklarını bildikleri halde bizzat kendi saflarında yer alan zayıf iradeli, hasta kalpli, hatta münafik birtakım insanları da bi-

lerek yola koyulmuş, önce Arap yarımadasında muzaffer olmuşlardır ardındanda dış dünyaya açılmışlardı. Tüm azıkları imandan başka bir şey değildi. Onlar imanın kendilerine aşıladığı gönül huzuru ile iki iyilikten birine koşuyorlardı: Ya zafer, ya şehadet... Onların imanları gönüllerine güçlü bir irade sağlıyordu. Kalplerinin her tarafını kuşatan yüce değerlerin uğrunda ölmeyi en ideal hedef olarak görüyorlardı. Bu atmosferde güçlü darbeler indiriyor, harikulade mucizeler yaratıyor ve yeryüzüne hakim oluyorlardı. Bu hareketin üzerinden onca zaman geçmesine rağmen etkileri hâlâ güçlü, sesi hâlâ gür, aydınlığı hâlâ göz kamaştırmaktadır.

Birinci çeşit âyetlerde, cihad müslümanlara bir farz olarak yüklenmektedir. Burada orucun farz kılındığı gibi bir ifade kullanılarak "Size savaş farz kılındı." denilmektedir. Böylece cihadın İslam'ın "şartlarından" biri olduğu açıkça belirtilmiş olmaktadır. Eğer müslümanlar şartlar gerektiği zaman savaş eylemlerini gerçekleştirmezlerse ağır bir vebal altına gireceklerdir. Şartlar gerektirdiğinde belirlenen ilkeler çerçevesinde ve Kur'ân'ın çizdiği sınırlar dahilinde savaş farzdır.

Kur'ân'da kendisine değinilen savaş/kıtal eylemleri müslümanların büyük çoğunluğu ile müşriklerin veya yahudilerin büyük çoğunluğu arasında gerçekleşen büyük olaylardı. Bunların bir kısmına, Bedir ve Huneyn gibi, isim olarak işaret edilmiş, bir kısmına da isim olarak işaret edilmemiştir. Uhud, Hendek, Beni Kaynuka, Beni Nadir, Beni Kureyza yahudileri, Hayber, Hudeybiye, Mekke'nin Fethi ve Tebük Savaşları'nın isimleri Kur'ân'da geçmediği halde, bazı Kur'ân âyetlerinin onlarla ilgili olduğunu bildiren, sağlıklı rivâyetler vardır. Bunlar Kur'ân vahyinin hikmeti ve hedefi gereği bazen geniş şekilde ele alınmış bazende kısa özetlerle geçiştirilmiştir.

Bu olaylar ve olaylar arasında meydana gelen irili ufaklı savaşlar, seriyyeler, öncü kuvvetler ele alınırken buralarda sahnelenen savaşın tehlikeli boyutları, savaşçıların, şehidlerin, yaralıların, esirlerin ve ganimetlerin sayılarıyla doğru orantılı değildir. Bu açıdan ele alındığında onların önemi şirk ile tevhid arasında, özgürlük ile esaret ve düşmanlık arasındaki pratik ve korkunç savaşın görünümlerinden biri olmalarındaydı. Bu mücadele, davanın özgürlüğü ve insanların Allah'ın dinine gruplar halinde katılması sonucunu getirdi.

Kur'ân'ın cihad çağrısı yalnız bedensel ve sıcak savaşla sınırlı değildir. Mali alanı da kapsamaktadır. Çünkü mal, savaşın can damarıdır. Birçok zorlukları karşılamak ancak mali destek ile gerçekleşebilir. Hatta kendini cihada adayan ve bu konuda kendini feda edecek insanları bulmak, mali desteği bulmaktan daha da zor değildir. Tevbe Sûresi'ndeki bir âyette bunun güzel bir örneği verilmektedir:

«Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman, sen, "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum." deyince harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözlerinden yaş akarak dönen kimselerin aleyhine de (yol yoktur).» (Tevbe, 92).

Durum bu olduğuna göre âyetlerin Allah yolunda infaka çağırması, teşvikte bulunması normaldir. Bizzat cihad âyetlerinin arasında çoğu zaman yeri ve zamanı geldikçe mali desteğe işaret edilmiştir ve cihad kavramı, mal ve canla yapılan cihad anlamında kullanılmıştır. Hatta, ikisinin beraber geçtiği heryerde "mal" önce zikredilerek önemi vurgulanmıştır. Savaş ve savaş hazırlığı ile ilgili olarak Allah yolunda infak da güçlü, etkili bir üslupla ifade edilmiştir. Bunlar, temiz kalpli, güzel kişilikli iyi insanların gönlünü imanla hoşnutlukla ve cihad aşkıyla doldurmaktadır. Kendi arzularıyla mallarını Allah yolunda harcamaya teşvik olunmaktadırlar. Bu âyetler, cimrilik yapanları, insanlara cimriliği öğütleyenleri, altın ve gümüşü biriktirip, Allah yolunda harcamayan zenginleri, dehşet verici bir üslupla uyarmaktadır. Daha önceki bir konuda da belirttiğimiz gibi cihad konusuyla ilgili nifak ve münafıklara ilişkin âyetlerin çoğu; savaşa işaret edilen bir ortamda gelmiştir. Yani, münafıkların korkaklığı, cimriliği, kaçışları, savaştan vazgeçirmeye çalışmaları, geri kalışları ve mazeret beyan etmeleri hep bu münasebetledir.

Burada iki noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Birincisi; canla ve malla yapılacak cihadın teşvik edilmesi, mal verme imkanı bulunmayan fakirlerin mazeretlerine değinilmesi, gücü yetenlerden savaştan kaçan veya cimrilik edenlerin eleştirilmesi. Bu durum Peygamber döneminde İslami idarenin orduları donatacak ve mücahidleri silah ve mal ile, diğer hazırlıklarla donatacak güçte olmadığını göstermektedir. Cihad bu sırada, Allah'a yaklaşmak için, Allah'a ve Rasulü'ne itaat isteğinden, imandan kaynaklanan bağlılığa ve yardımlara dayanıyordu. Mücahidler kendi ken-

dilerini silahla, azıkla ve parayla donatıyor, destekliyorlardı. İslam Devleti'nin bu konudaki desteği, fey'den, ganimetlerden ve sadakalardan ibaretti. Zira bu konuda ihtiyaç fazla olduğu halde gelir kaynakları yeterli değildi.

Bu da bize savaş ganimetlerinin beş bölüme ayrılmasının hikmetini açıklamaktadır. Bu bölümlerden biri devletin hazinesine tahsis ediliyor ve ihtiyaç sahiplerine, Allah yolunda harcanıyordu. Geriye kalan bölümler veya ganimetin beşte dördü mücahidlere dağıtılıyordu. Bu aynı zamanda savaşsız olarak Peygamber'in eline geçen düşman malı olan fey'in neden Peygamber'e mahsus kılındığını ve ihtiyaç sahiplerine, Allah yolunda dağıtıldığına açıklık getirmektedir.

İkinci önemli nokta, cihadın hedefi temel olarak insanları İslam'a zorlamak değildi. Kur'ân'ın direktifleri açısından davet iki ilkeye dayanıyordu:

1) Hikmetle, güzel öğütle Allah yoluna çağırmak, bu yolda güzel bir yöntemle mücadele etmekti.

2) Dinde hiç kimseyi zorlamamaktı.

Doğru yola gelen kendisi için gelirdi. Kim de sapıklığa düşerse ancak kendisini sapıtmış olurdu.

Bu iki ilkeyi ortaya koyan âyetler gerçekten çoktur. Daha önce bunların pek çoğunu vermiş ve açıklamıştık. Bunların bir kısmını da bu bölümün konularında vereceğiz. Burada birkaç âyete işaret etmekle yetiniyoruz:

1- Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tağutu inkâr edip Allah'a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir. (Bakara, 256)

2- De ki: "Ey insanlar, işte size Rabbinizden gerçek geldi. Artık yola gelen, kendisi için gelir, sapan da kendi zararına sapar. Ben sizin üzerinize vekil değilim. (Yunus, 108)

3- Hikmetle, güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Çünkü Rabbin yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir. (Nahl, 125)

Cihadın gelişmesine yönelik olayların hepsi Kur'ân'ın ilkeleri kapsamındaydı. Peygamber döneminde meydana gelen her se-

riyye, her savaş, her keşif kuvveti ancak düşmanın saldırısını önlemek, ondan intikam almak, zulümlerini önlemek, sözleşmesini bozan veya hainlik eden düşmanı cezalandırmak, kötü niyetli eşkiyayı uslandırmak, haksız yere akıtılmış bir müslümanın kanını yerde bırakmamak, dava için, davayı kabul edenler için bir güven ortamı hazırlamak, haksızlık ve zulümle İslam'ı ve müslümanları engelleyen ve tehdit eden güçleri saf dışı bırakmak içindi.

Pek tabii olarak Kur'ân'ın belirlediği ve Peygamber'in tebliğ ettiği bu ilkelerin bizzat Peygamber tarafından çiğnenmesi mümkün değildi. Zira bu ilkeler Peygamber hayatının her iki döneminde de, Kur'ân âyetlerinde de pekiştirilmişti. Bir keresinde bir seriyye komutanıyla müslüman olduklarını veya teslim olduklarını bildiren bazı Araplar arasında yanlış anlaşılma neticesinde bir çatışma çıkmıştı. Komutan düşmanın bu tavrının bir hile olduğunu sanmış, onların teslim oluşlarını kabul etmemiş, bazılarını öldürmüş ve hayvanlarını ganimet olarak almıştı.

«Ey inananlar, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın, dinleyin, size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatını gözeterek, "Sen mü'min değilsin!" demeyin. Çünkü Allah'ın yanında çok ganimetler vardır. Önceden size lütfetti. O halde iyice anlayın. Çünkü Allah yaptıklarınızı haber alandır.» (Nisâ, 94)

Bazı müşrik kesimler Rasulullah'ın kendileriyle barış, iyi ilişkiler ve karşılıklı anlayış üzere antlaşma yapmasını istiyorlardı. Peygamber onların bu isteklerini yerine getiriyor ve onlarla sözleşmeler ve antlaşmalar yapıyordu. Âyetler, düşmanların bu antlaşmalara bağlı ve antlaşma maddelerini ihlal etmedikleri sürece müslümanların, antlaşmalara bağlı kalmalarını öngörüyorlardı. Bazı müşrik gruplar, müslümanlarla kavimleri arasında alevlenen savaşta tarafsız kalmaya özen gösteriyorlardı. Kur'ân az önce verdiğimiz âyetlerin direktifleriyle bunlara dokunulmaması gerektiğine dikkat çekiyordu. Rasulullah'ın, savaş halindeki düşmanlardan gelen barış teklifini veya karşılıklı güven sözleşmesini reddettiğine dair sağlıklı bir haber bize ulaşmış değildir. Aynı şekilde Rasulullah'ın herhangi bir sebep olmadan teslim olmuş ve tarafsız kalmış birtakım insanları öldürdüğünü, onlarla savaştığını bildiren bir haber de yoktur. Hiç kuşkusuz Rasulullah, müslümanların bu ilkelere en samimi ve en ciddi şekilde bağlı olanı ve onu titizlikle uygulayanıdır.

B) CİHAD ÇAĞRISI KARŞISINDA MÜSLÜMANLARIN TUTUMLARI

Can ve mal ile cihada çağrı âyetleri genellikle birbirine bağlıdır. Bu nedenle biz bu âyetleri Medeni sûrelerin Kur'ân'da yer aldığı sırayı esas alarak açıklayacağız. Bunların değindiği ilkeleri, birbirinden ayırmadan vereceğiz. Burada Hac Sûresi'nin az önce verdiğimiz 38-41. âyetlerini, sıralamada istisna tutacağız. Çünkü, çoğu bilginlerin de katıldığı gibi, bu âyetlerin içerik ve üsluplarından anlaşılan, bunların ilk cihad âyetleri olduğudur. Ve cihadın ana ilkelerinden birini kapsamaktadırlar. Hac Sûresi'nin Mekki veya Medeni olduğu tartışma götürürse de bu âyetlerin Medeni olduğunda ittifak edilmiştir.

Bu âyetler, zulme uğrayan, kendisine haksızlık edilen müslümanları, savaşın meşruiyeti için baz almaktadır. Bu durumdaki müslümanların savunulmasını, onlara yardım edilmesini istemektedir. Bu, giriş kısmında belirttiğimiz gibi İslam'daki cihadın temel ilkelerinden biridir. Bundan sonraki tüm cihad âyetleri, bu ilkenin çerçevesinde kalmış, bizzat Rasulullah da tam bir titizlikle ona bağlı kalmıştır.

Bu âyetler de gerçekten önemli olan ve sürekli geçerli bulunan iki noktaya dikkat çekmektedir. Birincisi, savaşın başlangıç nedenidir. Başlangıç nedeni, haksızlığa uğramak ve kendini savunmaktır. Buna göre insanların kendi canlarını ve özgürlüklerini savunmaları kendilerine yöneltilen haksızlıklarla mücadele etmeleri, hürriyetlerini teminat altına almaları, insan ve toplum hayatında gerekli olan değişmez yasalardandır. İkincisi, zulme uğrayan müslümanlara destek olma, zalimlere ve azgınlara karşı onları destekleme, iyiliği emretme ve kötülüklerden alıkoyma ilkesi üzerine kurulan, ideal bir idare sistemine kavuşmayı kolaylaştırır. İyiliği yaygınlaştırma ve kötülüğü engelleme bu idarenin ihtiyaç duyacağı tüm sıfatları ve zaruretleri karşılayacaktır.

Şimdi daha önce de belirttiğimiz gibi, bu konunun diğer âyetlerini sûrelerinin sırasına göre vermeye çalışalım:

1- «Allah yolunda öldürülenlere, "ölüler" demeyin, hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olmazsınız. Andolsun sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele. Ki onlara bir belâ eriştiği zaman, "Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz." derler. İşte Rabblerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.» (Bakara, 154-157)

Bu âyetler, müslümanları karşılaşabilecekleri zararlara ve acılara karşı eğitmektedir. Onları sabretmeye, dayanmaya teşvik etmekte ve sonlarının iyi olacağıyla müjdelemektedir. Allah yolunda öldürülenlerin Allah katında ikrama mazhar olmuş diriler olduğunu dile getirmektedir.

Bu âyetler, müslüman bir grup ile kâfir bir grup arasında meydana gelen bir çatışmadan sonra inmiş gibidir. Burada bazı müslümanlar şehit düşmüştür. Bu olay, müslümanlara ve şehitlerin akrabalarına büyük etki yapmış, buna bağlı olarak ilahi hikmet gereği bu âyetler inmiştir. Amaç cihada çağrı ve ona hazırlıktır. Gönüllerin derinliklerine kadar etki eden güçlü bir üslup kullanılmıştır.

2- «Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın, fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün,[89] onların sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın! Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki, onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa, hemen onları öldürün; kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar (savaştan ve küfürden) vazgeçerlerse, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Onlarla savaşın ki, fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. Eğer vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Haram ayı, harâm aya karşılıktır. Hürmetler de karşılıklıdır[90]. Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın; Allah'tan korkun, bilin ki Allah korunanlarla beraberdir. (Mallarınızı) Allah yo-

---

89 Burada zamir "sizinle savaşanlar"a aittir.

90 Kısas; intikam ya da aynısıyla karşılık verme anlamına gelir. Âyet, Müslümanların düşmana misliyle karşılık verebileceğini, harâm ayda bile olsa, kendilerini savunabileceklerini göstermektedir.

lunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever.» (Bakara, 190-195)

Bu âyetler, müslümanların kendileriyle savaşanlara karşı savaşmalarını istemektedir. Müslümanlar önceden kendilerini ezenlere, yurtlarından çıkarmaya, dinlerinden çevirmeye çalışanlara karşı savaşabilirler. Buna rağmen Mescid-i Haram'ın yanında ya da kutsal aylarda savaşmaları yasaklanmaktadır. Fakat düşman bu durumlarda kendilerine saldıracak olursa savaşabilirler. Âyet aynı zamanda, onları Allah yolunda infaka teşvik etmiş, taşkınlık ve saldırıları karşılamak için gerekli hazırlığı ihmale, tehlikeye ve sıkıntıya neden olabilecek cimrilikten onları sakındırmıştır.

Bu âyetler, nüzul sebepleri ne olursa olsun İslam cihadının ana ilkelerini belirlemektedir. Yani bunlar asla değişmeyecek olan yüce ilkelerdir. Bilindiği gibi bu âyetler Mekke müşrikleriyle savaş konusunda inmiştir. Daha sonra inen âyetlerde bu çerçeve muhafaza edilmiş, Mescid-i Haram ve kutsal aylarda savaş ilkesi belirtilmiştir. Bunları az sonra açıklayacağız. Rasulullah'ın bu ilkelere titizlikle ve samimiyetle bağlı kaldığında kuşku yoktur.

Burada âyetlerin iki önemli noktasına dikkat çekmek isteriz. Birincisi, savaş emrinin yalnız müslümanlarla savaşanlara yöneltilmesi, aşırılığa yer verilmemesi. Bu da barışçı ve tarafsız olanlarla savaşılmayacağını göstermektedir. Yine müslümanlar herhangi birine karşı saldırı ve düşmanlığı başlatamazlar. İkincisi, infaka teşvik edilmesi ve cimrilik yoluyla kendilerinin tehlikeye atılmaması. Bu da müslümanların uyanık bulunduğu ve her tehlikeye karşı hazırlıklı oldukları durumlarda düşmanın saldırıdan ve savaştan caydırılacağı ihtimalini gündeme getirmektedir. Yine bu âyetler gösteriyor ki, önemli olan savaş değildir. Savaş ancak zaruriyet hallerinde başvurulabilecek son çaredir.

3- «Gerçi hoşunuza gitmez ama, size savaş farz kılındı. Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey, hakkınızda iyi olabilir. Ve hoşunuza giden bir şey hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Sana harâm aylardan, onda savaştan soruyorlar. De ki: "Onda savaş büyük bir günahtır. Fakat Allah yolundan çevirmek, Allah'a ve Mescid-i Haram'a karşı nankörlük etmek daha büyük bir günahtır." Onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak

ölürse, işte onların bütün yaptıkları dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar, ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır. Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.» (Bakara, 216-218)

Bu âyetler, İslam cihadında sürekli ilham kaynağı olan ana ilkeler ve telkinlere yer vermektedir. Buna göre, savaş insana hoş gelen bir şey değildir. Yalnız savunmak için kaçınılmaz bir zarurettir. Yani Allah bunun müslümanlara zor geleceğini bile bile İslam'ın şartlarından biri olarak onu farz kılmıştır. Din özgürlüğü her şeyin üstündedir. Dini zorlamak savaştan da kötüdür. Bu da müslümanların cihadı için, şer'i bir nedendir. Mukaddes olan her gelenek, bu özgürlüğü garanti etmek için bu konudaki zorlamayı önlemek için kullanılmalıdır. Kutsal hürmetleri hafife alanlar, başkasını zorlayabilir, onunla dini özgürlüğü arasına girebilir. Ve bu mukaddeslerin gölgesinde onu dininden döndürebilir. Bu durumda onların saldırılarına ve taşkınlıklarına bu kutsal şeyleri paravana olarak kullanmalarına müsaade edilmemelidir. Bu durum kutsal ay ve Mescid-i Haram hususunda Mekke müşriklerinde görülmüştü. Öyle ise, müslümanların buralarda onların taşkınlığına karşılık vermesinde bir sakınca yoktur.

Bu son bölüm, daha önceki maddede kendisine işaret ettiğimiz gelişmenin kendisidir. Çünkü önceki bölümün âyetleri kendilerine saldırmaları hariç, müşriklerle Mescid-i Haram ve kutsal ayda savaşmayı yasaklıyordu. Ayrıca âyetlerin içeriği müşriklerin Mekke döneminde müslümanlara yaptıkları zulüm ve haksızlıklarla kutsal ayın ve Beytü'l-Haram'ın kutsallığını ayaklar altına aldıklarını göstermektedir. Dolayısıyla savaşı başlatanlar onlardı.

Burada bu âyetler, önceki âyetler ve Hac Sûresi'ndeki âyetler hususunda bir noktaya daha dikkat çekmek gerekir. Bunların her biri teşvik, çağrı ve izin hususunda güçlü bir niteliğe sahiptir. Bunlar Kur'ân'ın emir, yasak ve yasama bildiren, hatta teşvik ve sakındırma bildiren tüm âyetleri gibi güçlü bir üsluba sahiptir.

Söz konusu âyetler müşriklerle, muhacir müslümanlar arasında meydana gelen birtakım tartışmalar üzerine inmiştir. Bu konuyu savaş eylemleri konusunda tekrar ele alacağız.

4- «Allah yolunda savaşın, ve Allah'ın işitici ve bilici olduğunu bilin. Kimdir o adam ki, Allah'a güzel bir borç versin de, Allah da ona kat

kat fazlasıyla (verdiğini) ödesin! Allah (rızkı) kısar da, açar da. Hep O'na döndürüleceksiniz.» (Bakara, 244-245)

Bu âyetler, savaşa ve Allah yolunda infaka teşvik etmektedir. Bunlardan sonra, yahudilerin Musa'dan sonraki kıssalarına değinen âyetler gelmektedir (246-251). Burada, yahudilerin uğradıkları zulümler dolayısıyla zalimlere karşı savaşmak için bir komutan istedikleri ve istekleri yerine getirilince de savaşmadıkları, korktukları anlatılmaktadır. Yalnız onlardan küçük bir grubun savaştığı ve Talut'un komutasında zalim Calut'u ve ordusunu yendikleri dile getirilmektedir.

Sonuç: Burada da gördüğümüz gibi Kur'ân'da savaştan amaç, yeryüzündeki azgınlığın ve bozgunculuğun önlenmesidir. Kur'ân'da anlatılan bu tür kıssaların hepsi de can ve malla cihad etmenin gereğini göstermekte, tüm müslümanları, özellikle samimi olanlarını etkilemek, tereddütlü davranan ve savaşa gönüllü olmayanları da bu davranışlarından vazgeçirmek içindir.

Aşağıdaki âyetler de infaka ilişkindir:

5- «Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir, (O) bilendir. Mallarını Allah yolunda verip de sonra verdiklerinin ardından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin, Rabbleri katında mükafatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Güzel bir söz (söylemek) ve affetmek, peşinden eziyet gelen sadakadan hayırlıdır. Allah zengindir, hakimdir. Ey inananlar! İnsanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve ahiret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Onun durumu, üzerinde biraz toprak bulunan şu kayaya benzer ki, şiddetli bir sağnak indi de onu sert bir taş halinde bıraktı. (Böyleleri) kazandıklarından bir şey elde edemezler. Allah, kâfir toplumu doğru yola iletmez. Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki imanı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu da tepe üzerinde bulunan bir bahçeye benzer ki, bol yağmur değince ürününü iki kat verdi. Yağmur değmeseydi bile çisinti olurdu. Allah yaptıklarınızı görmektedir. Biriniz ister mi ki, kendisinin altından ırmaklar akan, içinde her çeşit meyvası bulunan, hurmalardan ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi olsun; (fakat), kendi üstüne tam ihtiyarlık çökmüş (bakıma

muhtaç), aciz ve küçük çocukları da var iken, birden ateşli bir kasırga gelsin de bahçeyi yakıp kül etsin? Allah, düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor. Ey inananlar, kazandıklarınızın ve yerde sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden verin, kendiniz göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri sadaka vermeye kalkmayın. Bilin ki Allah zengindir, övülmüştür. Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder. Allah ise size kendi tarafından bağışlama ve lütuf vaadediyor. Şüphesiz Allah geniştir, bilendir. Dilediğine hikmeti verir. Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir. Bunu ancak aklı selim sahipleri düşünüp anlar. (Allah için) yaptığınız her harcamayı yahut adadığınız her adağı Allah bilir. Zalimlerin yardımcısı yoktur. Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz, bu, sizin için daha hayırlıdır. Ve sizin günahlarınızdan bir kısmını örter. Allah yaptıklarınızı duyar. Onları yola getirmek sana düşmez, Allah dilediğini yola getirir. Verdiğiniz her hayır, sizin içindir. Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla verirseniz, verdiğiniz her hayır, size tastamam verilir ve hiç hakkınız yenmez. (Sadakalarınızı) şu fakirlere (verin ki), Allah yolunda kapanıp kalmışlardır. Yeryüzünde gezip dolaşamazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin zanneder. Onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Yaptığınız hayırları muhakkak ki Allah bilir.. Mallarını gece gündüz, gizli açık verenlerin mükafatı Rabbleri yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.» (Bakara, 261-274)

Bu âyetlerde her zaman geçerli olan genel ilkeler yer almaktadır. Ayrıca müslümanlar Allah yolunda infak çağrısına karşı takındıkları tavırlar belirtilmekte -ki bunlar âyetlerin nüzul sebeplerini oluşturmaktadır- cihadın ancak içten gelen arzularla ve yardımlarla ayakta duracağı hatırlatılmaktadır. Yine âyetlerde, müslümanlardan bir grubun infak çağrısına uyarak, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla, gece gündüz, gizli açık infak ettiğini başka bir grubun, bu çağrıya karşı ağır davrandığını, Allah yolunda infak etseler de bunu başa kakarak terbiyesiz sözler ederek yaptıklarını görmekteyiz. Ayrıca onlardan bir grubun, mallarının değerli olanlarını esirgeyerek, değersiz olanlarını infak ettiklerini görüyoruz. Bunun yanında diğer bir grubun kendilerini sırf Allah yolunda cihada adadıklarını, ticaret yapmak ve rızık kazanmak için pek fazla zaman ayırmadıklarını ve bundan dolayı fakir ve muhtaç hale düş-

tüklerini, buna rağmen insanlardan bir şey istemediklerini öğreniyoruz. Buradaki genel ilkelere gelince; Allah yolunda infak ederken başa kakmamalı, rahatsız edici söz söylememeli ve gösteriş olsun diye yardım edilmemelidir. Allah yolunda yapılan yardım, malın kötüsünden değil en değerlisinden yapılmalıdır. Fakirlere yapılan yardımların açıktan yapılmasından ziyade, gizli yapılması esas alınmalıdır. Kendini Allah yoluna adamış fakirlere, onlar istemeseler de, ihtiyaç sahipi olduklarını hissettirmeseler de, onların rızık kazanmak için herhangi bir hırsları bulunmadığı gerçeği göz önünde bulundurularak ihtiyaçları giderilmelidir.

Özellikle 272. âyet burada sözü edilen ilkenin ve aşılanmaya çalışılan olgunun, pratik hayatta yaşanan bir realite olduğunu göstermektedir. Fakirlere yardım etmek kendi başına bir zorunluluktur. Bu konuda başka sebeplere bakılmaz. İhtiyaç sahipi kendi görüşünde, dininde ve yolunda olmasa da yardım edebilecek kişilerin bu konuda geri durması doğru olmaz. Onunla kendisi arasında bir düşmanlık veya kin bulunsa da bu durum, görevini yapmasına engel olmamalıdır. Bu ilke, sırf insani değerler açısından gerçekten mükemmel bir ilkedir. Öyle anlaşılıyor ki, bazı müslümanlar bu durumlarda yardım elini uzatmıyorlardı. Âyetler böylece üstün ahlakın ve güzel huyların yorumunu onlara göstermiştir[91]. Buna göre müslüman, iyiliğini kendi yararına Allah rızası için yapar. Allah da onun niyetini bilir ve ona göre mükafatlandırır.

6- «Ey inananlar! (Uyanık bulunup) korunma tedbirlerinizi alın, bölük bölük ya da hep birlikte savaşa gidin. İçinizde bir kısmı var ki, pek ağır davranır. Eğer size bir felaket erişirse, "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım" der. Eğer Allah'tan size bir nimet erişirse, sizinle kendisi arasında hiç sevgi yokmuş gibi: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı kazansaydım." der. Dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükafat vereceğiz. Size ne oldu ki, Allah yolunda ve, "Rabbimiz bizi şu halkı zalim olan şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu ver, bize katından bir yardımcı ver!" diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz? İnanan-

91 Müfessirler ve râvilere göre bu âyet, bazı Müslümanların müşrik ya da ehl-i Kitap olan fakir yakınların İslam'a zorlamak amacıyla mali destek vermekte tereddüt etmeleri üzerine inmiştir.

lar Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler de tağut yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarıyla savaşın, çünkü şeytanın hilesi pek zayıftır.» (Nisâ, 71-76)

Bu âyetlerde münafik olmadığını sandığımız müslüman bir grubun durumu tasvir edilmektedir. Bunlar savaştan yıldırmaya, gevşek davranmaya ve savaşın sonucunu beklemeye taraftar bir gruptur. Bir de daha önce değindiğimiz bir noktaya; Mekke'den hicret etme imkanı bulamayan ve güçlü olan akrabalarının zulüm altında hayatlarını sürdüren, fakat bu zulmün şiddetinin bilincinde olan ve kendilerini kurtarması için Allah'a dua eden mustazaf müslümanların durumlarına işaret edilmektedir. Âyetler, bu mustazafları kurtarma yolunda savaşmaya müslümanları teşvik etmektedir. Yine âyetlerde şeytan ve boş şeyler uğruna savaşan müşriklerin gücü hafife alınmaktadır. Müslümanlar ise Allah yolunda savaşa çağrılmaktadır. Çünkü Allah, güçlü ve üstün olan; şeytan ise zayıf ve alçak olandır. Âyetlerin muhtevası, bu savaş çağrısının harp halindeki düşmanlara karşı olduğunu Allah yolunda alıkoyan ve mustazaflara zulmeden kesimlere karşı bir savaş olduğunu göstermektedir. Tercih edilen görüşe göre bu mustazaflar kendi durumlarını Medine'de bulunan Rasulullah'a ve kardeşlerine bildiriyor ve onlardan yardım istiyorlardı. Bu da Rasulullah'ın ve samimi müslümanların, Mekke müşriklerini bu zulümlerinden ve haksızlıklarından vazgeçirmek için her türlü vasıtaya başvurmalarını zorunlu kılıyordu.

Âyetler, düşmana karşı yapılan cihad çağrısına hemen katılmayı ve gevşeklik göstermemeyi vurgulamakta, zulme uğrayan müslümanları kurtarmak, onlara destek olmak zulüm ve haksızlıkları ortadan kaldırmak için çalışmanın zorunlu olduğunu bildirmektedir. Bu âyetler de ayrıca cihada karşı çok etkili bir teşvik yer almaktadır. Buna göre, mü'min, Allah yolunda her türlü fedakarlığı, fedailiği gönül huzuruyla üstlenecek, Allah'ın desteği ve yardımına tam bir içtenlikle bağlanacaktır.

7- «Kendilerine, "Ellerinizi (savaştan) çekin, namazı kılın, zekatı verin." denilenleri görmedin mi? Kendilerine savaş yazılınca hemen içlerindeki bir grup, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla korkmaya başladılar. "Rabbimiz niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı?" dediler. De ki: "Dünya ge-

çimi azdır, korunan için ahiret daha iyidir, size kıl kadar haksızlık edilmez. Nerede olursanız, sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm sizi bulur. Onlara bir iyilik erişirse, "Bu, Allah tarafındandır." derler. Onlara bir kötülük erişirse, "Bu, senin yüzündendir." derler. De ki: "Hepsi Allah tarafındandır." Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar?» (Nisâ, 77-78)

Yukarıdaki âyetler, Mekke döneminde "İşkenceler" konusunda ele aldığımız bir olaya değinmektedir. Savaşla ilgili Rabbani emrin erken geldiğini düşünerek dünyevi hesaplarından dolayı korkan kesimler eleştirilmektedir. Bunlar münafık ya da kalpleri hasta kimselerdi.

8- «Size ne oldu ki, münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsın. Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla bir olasınız. O halde onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün ve onlardan ne dost, ne de yardımcı tutun! Ancak aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar, yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemediklerinden yürekleri sıkılarak size gelenler hariç. Allah dileseydi, onları başınıza musallat ederdi. Sizinle savaşırlardı. O halde onlar, sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size, onlara saldırmak için bir yol vermemiştir. Başka bir takım insanlar da bulacaksınız ki, hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isterler. Ama ne zaman fitneye götürülseler, baş aşağı edilip (fitnenin) içine atılırlar. Eğer onlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini (savaştan) çekmezlerse onları yakalayın ve nerede bulursanız öldürün! İşte öylelerine karşı Allah size açık bir yetki vermiştir.» (Nisâ, 88-91)

İlk iki âyet, samimi müslümanların münafıklara karşı takınılacak tavır hususunda, fikir ayrılığına düştüklerini göstermektedir. Son iki âyet ise, müslüman olmayanların Rasulullah'a ve müslümanlara karşı tutumlarını sergilemektedir. Buna göre, müslüman olmayanlar şu hallerden biri üzeredirler: a) Düşmanlık ve savaş hali. b) Sözleşme, barış ve antlaşma hali. c) Kendi içlerinden bazılarının

müslümanlara karşı savaşmalarına rağmen müslümanlarla dost ve tarafsız ilişkiler isteme hali. d) Ne müslümanlara karşı savaşan, ne de müslümanlara karşı tavır koyan her iki tarafı da idare ederek onların her ikisinden korunmaya çalışan aldatıcı grubun hali. Son iki âyet müslümanların bu gruplara karşı takınacağı tavırları belirlemektedir. Buna göre, savaş halindekilerle savaşılacak, antlaşmalı olanlarla barış yapılacak, aldatıcıların tavırlarına güvenilmeyecek. Eğer savaştan geri çekilip güven verebilecek şekilde barışa eğilim duyarlarsa onlarla iyi geçinilecek, böyle yapmadıkları takdirde onlar düşman kabul edilecek ve savaşılacaktır. Bu hükümlerdeki gerçeklik, üstünlük ve kapsamlılık güçlü bir şekilde gözükmektedir. Âyetler de Rasulullah döneminin cihad hareketini ve hedeflerini belirleyen genel ve sağlam ilkeler verilmektedir.

9- Giriş kısmında aktardığımız Nisâ, 94. âyet İslam cihadının yüce ilkelerinden birini ihtiva etmektedir. Burada İslam cihadının ganimet için yapıldığını savunanların görüşleri çürütülmekte insanların dış görünüşleri zorluk çıkarılmadan kabul edilsin istenmektedir. Teslim olan ve müslüman olan herkesin iddiası kabul edilecek ve ondan el çekilecektir. Bu değişmesi mümkün olmayan sürekli geçerli bir ilkedir.

10- «İnsanlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine de güzellik vaadetmiştir ama mücahidleri, oturanlardan çok daha büyük ecirle üstün kılmıştır.» (Nisâ, 95)

Bu âyet de cihada teşvik yoluyla savaşa gelmeyenlerin mücahitlerden ayrı olduğunu göstermektedir. Buna göre o sırada cihad bir fazilet veya müslümanların hepsini kapsamayan bir farzı kifaye idi. Bu konuda mazeret gösterenlerin mazeretini kabul etmede gevşek davranılıyordu. Sonra cihad, teşvik, sakındırma ve kişisel arzular üzerine kurulmuştu. Kur'ân-ı Kerim'deki savaştan geri kalanlara, evde oturanlara, savaştan vazgeçirmeye çalışanlara ilişkin sert tavırlar, cihada ve savaşa yönelik kesin emirler göz önünde bulundurulduğunda bu âyetin cihada ilişkin olarak indirilen âyetlerin ilki olduğu söylenebilir.

11- «O topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, onlar da sizin gibi acı çekmektedir. Üstelik siz Allah'tan, onların ummadıkları şeyleri ummaktasınız. Allah bilendir, hikmet sahipidir.» (Nisâ, 104)

Bu âyet, kesin bir üslupla düşmanla mücadeleyi sürdürmeye teşvik etmekte ve onu sürekli diri tutmayı istemektedir. Eğer müslümanlara savaş zor geliyorsa, hiç şüphesiz düşmanlarına da zor gelmektedir. Fakat iki grup arasında çok önemli farklar vardır. Müslümanlar hak, özgürlük ve Allah'ın kelamını yüceltme uğrunda savaşırken gönüller, sonucun güzelliğine kesin inanmış bulunmaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre mü'minlerden bir kesim, bu âyetin indiği sırada savaşın acılığı ve zorluklarını hissediyordu. Âyet, müslümanların bu psikolojik hastalıklarını tedavi ediyordu.

12- «Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah, O'nun elçisi ve namazlarını kılan, zekatlarını veren, rükua varan mü'minlerdir. Kim Allah'ı, O'nun elçisini ve mü'minleri dost tutarsa (bilsin ki) galip gelecek olanlar yalnız Allah'ın hizbidir.» (Mâide, 54-56)

Bu âyetler daha önce münafıklarla ilgili bölümde onların kendi hesaplarına göre başlarına gelecek felaketlerin korkusuyla yahudilere dostluklarını bildiren âyetlerden sonra gelmektedir ve münafıkların durumlarını değerlendirmektedir. Cihadın imanla ilgisini güzel bir biçimde tasvir etmekte, cihadı teşvik etmektedir. Yine âyetlerde iki hususa dikkat çekilmektedir: Birincisi; samimi kimselerin Allah'ın hizbi olarak nitelendirilmesi ve bunların savaşta Peygamber'le beraber hareket etmeleri, diğer müslümanların bu konuda onları örnek almalarının istenmesi ve başkalarının değil, yalnız onların dost edinilmesi. İkincisi; müslümanlardan bir kısmının cihad çağrısını güzel şekilde karşılamayıp, iman ve gerçek İslam'a bağdaşmayacak mazeretler ileri sürmeleridir.

13- «Kafirler, Allah yolundan (insanları) alıkoymak için mallarını harcarlar ve harcayacaklar da. Sonra bu, kendilerine yürek acısı olacak, nihâyet yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir.

(Sürüleceklerdir) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyana uğrayanlar onlardır. İnkâr edenlere söyle: "Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır; yok yine dönerlerse, öncekilerin kanunu geçmiştir (yani onların da başına gelecektir ve beklesinler)." Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse muhakkak ki Allah, ne yaptıklarını görmektedir. Eğer dönerlerse, bilin ki, Allah sizin sahipinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!» (Enfâl, 36-40)

Enfâl Sûresi müslümanların Bedir Savaşı'nda muzaffer oluşundan sonra inmiştir. Dolayısıyla bu âyetler zaferin bir değerlendirilmesi niteliğindedir. Ayrıca müslümanların bu savaştan sonra kendilerini üstün gördükleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber kâfirlere tevbe ve barışın arzedilmesi de istenmektedir. Zaferden sonra böyle bir teklifin getirilmesi ciddi bir anlam taşımaktadır. Güçlü olunduğu durumlarda bile yumuşak davranmaya teşvik etmek, kâfirlerin gücünü kırmak için her fırsatın değerlendirilmesi açısından önemlidir. 39. âyet İslam'daki cihadın temel çizgilerinden birini belirlemektedir. Bu da, savaş halindeki düşmanın zulmetmekten ve Allah yolundan alıkoymaktan vazgeçinceye, saldırgan ve düşmanca tutumunu sona erdirinceye kadar onunla savaşmak gereğidir.

14- «Allah katında yaratıkların en kötüsü, kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. Sen kendileriyle antlaşma yaptığın halde onlar, hiç çekinmeden, yaptıkları antlaşmayı her defasında bozarlar. Savaşta onları yakalarsan, onlar ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt ki ibret alsınlar. Bir kavmin hainlik yapmasından korkar isen, sen de aynı şekilde onlara at, çünkü Allah hainleri sevmez. İnkâr edenler kurtulduklarını sanmasınlar, onlar (bizi) aciz bırakamazlar. Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri de korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız. Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir.» (Enfâl, 55-61)

Yukarıda antlaşmasını bozan ya da bozmasından korkulan düşmana karşı yapılması gereken uygulama açıklanmaktadır. Antlaşmasını bozanlarla savaşılması gerekir. Hainliğinden ve aldatmasından korkulan düşmana karşı her zaman hazır bulunmalı ve ona aynısıyla karşılık verilmelidir. Bununla beraber, barışa yanaştıklarından onlarla barışılmalıdır. Düşmana karşı sürekli bir biçimde tüm boyutlarıyla hazırlıklı olmalı, herhangi bir gevşekliğe ve cimriliğe yer verilmemelidir. Böylece hem bilinen düşmana hem de bilinmeyen kurnaz düşmana karşı yıldırıcı bir tavır takınılmış ve icabında onunla çatışma önlenmiş olur.

Tüm bu ilkeler ve hedefler daha önce de belirttiğimiz gibi, İslam cihadının saldırgan olmadığı, aldatanları cezalandırmaya, antlaşmayı bozanlara ve hainlik edenlere karşı mücadele verme esasına yönelik olduğunu göstermektedir.

Âyetler nüzul şartları ile birlikte düşünüldüğünde Peygamber döneminin Medine'sinde meydana gelen olaylar daha net görülecektir. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre; defalarca antlaşmalarını bozmaktan sakınmayan, hainlik yapmalarından endişe edilen, düşmanlıklarını gizleyen ve müslümanların bir açığını kollayan birçok grup vardı. Böylece Peygamber'i, davayı ve müslümanları kuşatan tehlikelerin, oyunların bir tablosu çizilmiş olmaktadır. Bu şartlar, söz konusu tehlikeleri göğüslemek ve oyunları bozmak için gerekli her hazırlığı her vasıtayı kullanma ihtiyacını, Allah yolunda her an hazır ve tetikte bulunulması gereğini izah etmektedir. Yahudiler bölümünde bu durumun, Medine'deki yahudilerin tavırlarıyla da ilgisi bulunduğunu söylemiştik. Şimdi de, buna işaret etmekle yetiniyoruz.

15- «Ey inananlar, inkâr edenlerle toplu halde karşılaşırsanız, onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner (kaçarsa) o, Allah'tan bir gazaba uğrar, onun yeri cehennemdir, o ne kötü bir varılacak yerdir.» (Enfâl, 15-16)

«Ey inananlar, bir toplulukta karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki, başarıya erişesiniz. Allah'a ve Rasulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.» (Enfâl, 45-46)

Birinci âyette de görüldüğü gibi, müslümanların düşmanlarla karşılaştığı zaman, harp taktiği dışında düşmana sırt çevirmeleri ve savaş alanından firar etmeleri kesin bir biçimde yasaklanmıştır. İkinci âyette, müslümanların düşmana karşı galibiyetleri için Allah'ın zikriyle içlerini doldurmaları istenmektedir. Buna bağlı olarak ihtilafa düşmemeleri, hezimete ve dağılmaya götürecek bu tür eylemlere kalkışmamaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Âyetlerin muhtevası, birtakım müslümanların bazı yanlışlıklar yaptıklarını göstermektedir. Fakat Allah, onların bu hatalarını kapatmış ve savaşta, savaşın sonuçlarında bu tavrın fazla bir etkisi olmamıştır. Bununla beraber ilahi hikmet gereği müslümanların âyetlere muhatap olarak uyarılmaları, her zaman ve mekanda âyetlerin hatırlanması, uygulanması içindir.

16- «Ey Peygamber, Allah sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter. Ey Peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabreden yirmi kişi olsa, (onlar) iki yüz (kâfiri) yenerler. Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti, sizde zaaf bulunduğunu bildi. Bundan böyle sizden sabreden yüz kişi olsa, iki yüz kâfiri yenerler. Ve eğer sizden bin kişi olsa Allah'ın izniyle iki bin kâfiri yenerler. Allah, sabredenlerle beraberdir.» (Enfâl, 64-66)

Birinci ve ikinci âyetler, Peygamber'in müslümanları savaşa teşvik etmesini istemektedir. Kendisiyle beraber bulunan samimi müslümanların az da olsa kendisine yeterli olduğunu, kalbine huzur vermesi için bildirmektedir. İmanlarından, sonucun her halde kendi lehlerine olacağına güvenlerinden, güçlü sabırlı ve atılgan olacaklarından kendilerinden bir kişinin on kâfire bedel olduğu müjdelenmektedir. Üçüncü âyetin ise, ikinci âyetten bir süre sonra indiği anlaşılmaktadır. Rivâyete göre, müslümanların on kâfire karşı koymalarının güçlüğünden çekindikleri için bu âyet inmiştir.

Bu âyetler, sûrenin diğer çoğu âyetleri gibi, Bedir Savaşı'ndan sonra inmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu, Bedir Savaşı'nın ve parlak sonucunun bir tekrarından ibarettir. Çünkü bu sırada samimi müslümanlar, muhacir ve ensar, Peygamber'le beraber direnmiş, münafıklar ise geri çekilmişti. Bu durumda onlar Kureyş kâfirlerinin üçte biri iken zafere gitmişlerdi.

17- «Onlar ki inandılar, hicret ettiler. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) barındırdılar ve yar-

dım ettiler. İşte onlar, birbirlerinin velisidirler. İnanıp da hicret etmeyen (müşrikler arasında) yaşayanlara gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetlerinden (dostluğundan) size bir şey yoktur. Fakat onlar, dinde yardım isterlerse onlara yardım etmeniz gerekir. Yalnız antlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmek) olmaz. Allah, yaptıklarınızı görmektedir.» (Enfâl, 72)

Bu âyet yaşanan bir olaya işaret ediyor. Dostluk ve yardımlaşmanın hicret etmeyen müslümanlarla değil, ensar ve muhacirlerle gerçekleşmesi gerektiği hatırlatılıyor. Bu da "daru'l-küfür"de kalıp hicret etmekten ve Medine'deki "daru'l-İslam"a katılmaktan geri duran ve bunu kendi istekleriyle yapan müslümanların bulunduğunu göstermektedir. Âyetler, Rasulullah ile ensar ve muhacir müslümanlarının, bunlara karşı takınması gereken tavırlarını belirlemektedir. Buna göre, Rasulullah'ın da müslümanların hicret etmeyenleriyle herhangi bir dostluk ve dayanışma zorunluluğu olmamalıdır. Onlar kendi iradeleriyle geri kalmaya razı olduklarından müslümanların onlara karşı bir yükümlülüğü kalmaz. Çünkü bu görev ancak yurt ve cihadın bir araya getirdiği müslümanlar arasında yürürlüğe girer. Yine bu durum, dinlerine karşı samimiyetleri kendilerini daru'l-küfürü terk etmeye zorlayan, bu konuda mallarını, vatanlarını ve akrabalarını kaybetmek pahasına da olsa direnen müslümanlar için söz konusudur. Eğer hicretten geri kalanlar dinlerinden dolayı zulme uğrayıp müslümanlardan yardım talep ederse bu durumda eğer düşmanla İslam ülkesi arasında herhangi bir sözleşme ve antlaşma yoksa, müslümanları kurtarmak için hemen harekete geçmeleri gerekir. Bu direktif hicret etmeyen müslümanları hemen hicrete yöneltme amacını gütmüş olabilir. Çünkü antlaşma ve sözleşmelere bağlı kalmak onlara saygılı olmak özellikle vurgulanmıştır. Söz konusu antlaşmalar, müslümanların gönlünde derin saygı uyandırmaktadır. Rasulullah'ın ve müslümanların bu direktiflere kesin uyduğunda kuşku yoktur. Âyetin genel bir nitelik arz etmesi burada söz konusu edilen telkinlerin, direktiflerin önemini, boyutlarını ve sürekliliğini ortaya koymaktadır.

18- «Allah ve Rasulü'nden, antlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır... Dört ay daha yeryüzünde dolaşın, bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz! (Ey Muhammed) kâfirleri acı bir azap ile müjdele!. Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bı-

> rakmayan ve size karşı hiçkimseye arka çıkmayanların antlaşmalarını, kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın, çünkü Allah (azabından) korunanları sever... Haram ayları çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün; onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar, zekatı verirlerse yollarını serbest bırakın, çünkü Allah bağışlayan, esirgeyendir.» (Tevbe, 1-5)

Tevbe Sûresi'nin çoğu bölümleri Medine döneminin sonlarında inmiştir. Bu âyetler muhtemelen Mekke'nin fethinden bir süre sonra inmiştir. Antlaşmalı bulunan müşriklerden herhangi bir düzenbazlığa ve hileye başvurmayan, sözleşmelerine bağlı kalan müşriklerin istisna edilmesi de gösteriyor ki, kendilerinden uzaklaşılacak müşrikler sözleşmelerine bağlı kalmayan, antlaşmalarını herhangi bir şekilde çiğneyen kimselerdir. Aynı zamanda bu, son âyetle de sözü edilen kimselerin yalnız onlar olduğunu göstermektedir. Bu demek değildir ki, âyetler savaş halindeki müşrikleri kapsamamaktadır. Çünkü onlarla savaşmak belli bir şeydir ve tabiatıyla yeni bir emre ihtiyaç duymaz. Bu da gösteriyor ki Mekke fethinden sonra sözleşmelerine bağlı kalan müşrikler olduğu gibi antlaşmalarını bozan müşrikler de vardı. Âyetler, sözleşmelerine bağlı kalan müşriklerle bağlı kalmayanları ilgilendiren birtakım ilkeleri içermektedir. Hainlik yapanlar tevbe edinceye vazgeçinceye ve teslim oluncaya kadar sürekli savaşılacak kimselerdir. Kendi antlaşmalarına bağlı kalanlarla antlaşma süresi boyunca iyi geçinilecektir. Sonra ya antlaşma yenilenecek ya da antlaşmadan önceki duruma dönülecektir. Şüphe yok ki, düşmanın bu kesimi kendi konumlarını çok iyi bilmektedir. Kendileriyle müslümanlar arasındaki antlaşmanın geçici bir barış antlaşması olduğunu bilmektedirler. Bu ilkelerin o zamanlar müslümanlar ile antlaşmalı düşman arasında aynen uygulandığında kuşku yoktur ve bu ilkelerin sürekli geçerli bulunan yasalara dönüştüğü kesindir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Savaş halindeki veya sözleşmelerini bozan müşriklerle teslim oluncaya kadar savaş ilkesi, "dinde zorlama yoktur", "cihadın amacı müşriklerin saldırılarını ve düşmanlıklarını karşılamak, onları bu tavırlarından vazgeçirmek, İslam'ın ve müslümanların özgürlüğünü sağlamaktır" gibi daha önce belirlenen savaş ilkelerini nesheder mi? değiştirir mi?

Dördüncü âyetin metni bu anlamdaki bir şeyi hatırlatsa da, âyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre bu âyetler önceki sözleşmeleri ilga etmediği gibi, barış taraftarı, tarafsız ve savaşmayanlarla savaşılmaması ilkesini de ilga etmemektedir. Müşriklerle savaşın temeli, düşmanı savmak, onun saldırılarını, engellerini ve zulümlerini bertaraf etmek, kendileriyle yeni antlaşma yapılacak olanların ancak tekrar düşmanlık ve saldırıya geçenler olduğunu hesaba katarak meseleye baktığımızda müslümanların herhangi bir barış ve antlaşma teklifini reddetmesinde yeni bir antlaşmaya girmemesinde fırsat kollayan hainlerin, barışa yanaşmayan savaş taraftarlarının bu tavırlarına son vermeleri ve İslam'a girmeleri dışında bir garanti vermemelerinde eleştirilecek bir şey olamaz. Başka âyetler de bu âyetleri desteklemektedir. Onları daha sonra vereceğiz.

Bu âyetlerin, fetihten önce indiğini üçüncü âyetten hareketle söylemiştik. Bu âyette "Beraet" ve "İla"nın Büyük Hac Günü gerçekleştiğine işaret edilmektedir. Bu da ancak müslümanların Hac'da yetki sahipi olmalarıyla mümkündür. Rivâyetler de bunu desteklemektedir. Buna göre Beraet, Ebu Bekr'in Rasulullah'ın emri ile "Hac Emirliği" yaptığı dokuzuncu hicri senede ilan edilmiştir. Âyetlerle desteklenen bu olgu da o zamana ışık tutmaktadır. İslam'ın, fetihten sonra güç ve nüfuz sahipi olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda Kur'ân'ın ilkelerinin doğruluğunu da destekler. Çünkü Kur'ân, sözünde durmaya önem vermiş, tevbeye teşvik etmiş, önce gelip geçenlerin affedileceğini bildirmiştir. Halbuki müslümanlar artık güç ve yetki sahipi olmuş, üstün tarafı temsil eder konuma gelmişlerdir. Üçüncü bir nokta da sözünde duran ve durmayan müşriklerin fetihten sonra İslam'a giren Mekke halkı olmadığını göstermektedir. Rivâyetler Mekke bölgesinde yer alan Arap kabilelerinin adlarını vermektedir.

Ayrıca bu sırada hâlâ harp halinde bulunan müşrikler de vardı.

Bu âyetlerin daha önce belirlediğimiz gibi Medine döneminin sonlarında veya Rasulullah'ın vefatından önce fetih senesi civarında indiği gözönünde bulundurulursa denebilir ki; harâm ayların kutsallığı, bu aylarda savaşın yasaklanması Kur'ân'ın sürekliliğini koruyan ilkelerindendir. Buradaki gelişmenin tamamı bu konunun baş tarafında açıkladığımız Bakara, 194. ve 217. âyetlerinde sözü edilen ruhsat ve zaruret kapsamındadır.

19- «Ve eğer ortak koşanlardan biri aman dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın sözünü işitsin; sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Böyle (yap), çünkü onlar, bilmez bir topluluktur.» (Tevbe, 6)

Bu âyet, Peygamber'e, kendisine gelmek ve onu dinlemek isteyenlere aman vermesini ve onu sağ salim bir şekilde geri göndermesini emretmektedir. Rivâyete göre bazı müşrikler Peygamber'le görüşmek istiyor, fakat hacc-ı Ekber günü ilan edilen beraetten endişe ediyorlardı. Durumu Ali b. Ebi Talib'e bildirdiler. O da meseleyi Peygamber'e açtı. Bunun üzerine bu âyet geldi. Bu rivâyette âyetin öbürüyle çelişen hiçbir taraf yoktur. Böylece âyet müslümanların kuvvet, üstünlük ve heybet kazandıklarını, Mekke'nin Fethi ile Arapların gönüllerinde Peygamber'le buluşma ve ona kulak verme arzusunun gelişme gösterdiğini bildirmektedir.

20- «Ortak koşanların, Allah'ın yanında ve Rasulü'nün yanında nasıl antlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da antlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın, çünkü Allah korunanları sever. Evet (onların ahdi) nasıl olabilir? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and ne de antlaşma gözetmezlerdi. Ağızlarıyla sizi razı ederler, fakat kalpleri (sizi) istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır. Allah'ın âyetlerini az bir paraya sattılar da (halkı) O'nun yolundan alıkoydular. Onların yaptıkları gerçekten ne kötüdür! Bir mü'mine karşı ne and, ne de antlaşma gözetmezler. İşte saldırganlar onlardır. Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekatı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz, bilen bir kavme âyetleri böyle uzun uzun açıklarız. Eğer antlaşma yaptıktan sonra andlarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle hemen savaşın. Çünkü onların andları yoktur; belki (böylece küfürden) vazgeçerler. Andlarını bozan, Rasulü (Mekke'den) çıkarmaya yeltenen ve ilk önce kendileri sizinle savaşa başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Eğer gerçekten inananlar iseniz, kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır. Onlarla savaşın ki, Allah, sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve mü'minlerin göğüslerini ferahlandırsın. Yüreklerinin öfkesini gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahipidir. Yoksa siz, Allah içinizden cihad eden ve Allah'tan, Rasulü'nden ve mü'minlerden başkasını kendisine sırdaş

edinmeyenleri bilmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.» (Tevbe, 7-16)

Bu âyetler de az önce belirttiğimiz yaklaşımı desteklemektedir. Peygamber'in ve müslümanların antlaşması bulunan müşriklere karşı takınmaları gereken tavır belli şartlara bağlıdır. Buna göre antlaşmalarına sağlıklı bir şekilde bağlı kalacağına garanti vermeyen her türlü hile ve hainlikten uzak durmayan müşrikler aslında müslümanların düşmanlarıdır. Çünkü onlar aldatmak amacıyla kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler ve aslında onlar, Allah yolundan alıkoyan haddi aşan kimselerdir. Onların bu halleriyle güven ve gönül huzuru telkin etmeleri ancak şirklerinden, hainliklerinden vazgeçmeleriyle, İslam'a girmeleriyle mümkündür. Bu âyetler o günkü yaşama ışık tutmaktadır. Kendileriyle yapılan antlaşmalara, karşı taraf bağlı kaldığı sürece bağlı kalmak zorundadırlar. Fakat onlar antlaşmayı bozar ve isyankarlığa tekrar geçerlerse onların hiç fırsat verilmeden öldürülmesi gerekir. Özellikle onların antlaşmadan önce müslümanlarla savaş halindeki düşmanları oldukları, İslam'a ve müslümanlara karşı isyan ve saldırı halinde oldukları, Peygamber'i hicret etmeye zorladıkları gözönünde bulundurulursa mesele daha rahat anlaşılır.

"Onlar ilkin savaşı başlatanlar ve Peygamberi göç etmeye zorlayanlardır." cümlesi, bu âyetlerin Mekke'nin Fethi'nden önce indiklerini; "onlar" ifadesinden kastedilenlerin Mekke halkı ve Hudeybiye Antlaşması'yla barış konumuna giren müşriklerdi. Ve onlar, antlaşmalarını her an bozabilecek tıynetteydiler. Sûrenin ilk âyetleri ise Mekke'nin Fethi'nden sonra inmiştir. Böylece anlaşılıyor ki, biz birbirinden tamamen bağımsız, nüzul şartları farklı; fakat anlam ve muhteva olarak birbirine benzeyen, birbirine paralel tabloları tasvir eden iki âyet grubuyla karşı karşıyayız. Buna bağlı olarak denebilir ki, Mekke'nin Fethi'nden önce durumları şüpheli de olsa antlaşmalı olan müşriklerin yanısıra, antlaşmalarına tamamen bağlı bulunan müşrikler de vardı ve bu durum Mekke'nin Fethi'nden sonra da söz konusu idi. Kur'ân nizamı, bu her iki dönem için gerekli yasamayı getirmiştir. Bu da sözünde duranlara karşı antlaşmayı sürdürmek, antlaşmayı bozan, şüpheli birtakım girişimleri bulunanları cezalandırmaktır. Antlaşmayı bozanlara karşı savaşılması ısrarla teşvik edilmiştir. Bu, tehdit ve uyarıyı beraberinde getiren psikolojik bir tedavi yöntemidir. Burada müs-

lümanların savaş çağrısına karşı tutumları da tasvir edilmektedir. Çünkü 13-16. âyetlerde, bazı müslümanların cihad çağrısına karşı tereddütlü davrandıkları ve savaşın sonunda endişe duydukları belirtilmektedir. Herhalde bu da, sözkonusu âyetlerden Mekkeliler kastediliyor şeklindeki yaklaşımımızı desteklemekte, onlarla müslümanlar arasında gerçekleşen antlaşmayı bozacaklarının beklendiğini açıkça göstermektedir. Şimdi bu yaklaşımı destekleyen birkaç âyet vereceğiz:

21- «Ey inananlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli (dost) tanırsa işte zalimler onlardır. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticaretiniz, hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Rasulü'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.» (Tevbe, 23-24)

Öyle anlaşılıyor ki, âyetlerde yer alan kesin yasak muhacirlere yöneliktir ve âyetler Mekke'nin Fethi'nden önce inmiştir. Yine buradan anlaşılıyor ki, âyetlerin indiği sırada Hudeybiye antlaşmasını bozmanın işaretleri Mekkelilerden ve bu antlaşmada bulunan başka çevrelerden açık işaretler gözlemleniyordu. Peygamber de Mekke'nin Fethi'ne hazırlanıyor ve ona çağrıda bulunuyordu. Bu da önceki maddenin sonlarında belirttiğimiz yaklaşımı desteklemektedir.

Âyet bir başka açıdan gösteriyor ki, bazı muhacir müslümanlar kendi yakın akrabalarına karşı düşmanca bir tavır takınma zorunda kalışlarından psikolojik krizlere giriyor ve bu uygulama onlara ağır geliyordu. Bazıları samimiyetlerine rağmen ve bunun İslam'ın genel ilkelerine zararlı oluşuna rağmen yakın akraba ile ilişkilerini koparmaya güç yetiremiyorlardı. Bazıları da bu ilişkilerini Mekke'de bulunan maddi menfaatlerini ve malını korumak amacıyla yapıyordu. Herhalde bu, âyetlerin neden kesin bir üslupla ifade edildiklerini açıklamaktadır. Böylece bu konudaki tavrın kesinliği vurgulanıyor, tehlike önlenmeye çalışıyordu. Özellikle Peygamber'in Mekke Fethi'ne hazırlandığı bu sırada söz konusu ilişkiler tehlikeli gelişmelere neden olabilirdi. Âyetler fetihten önceki uygulamaya da ışık tutmaktadır. Çünkü bazı muhacirlerin

bu sırada Mekke ile yakın ilişkisi vardı. Baba, kardeş gibi yakın akrabaları ya da bunların mesabesindeki amcalar, dayılar, amcaoğulları, dayıoğulları Mekke'de bulunuyor, diğer Mekkeliler gibi Peygamber'e ve muhacirleri de kapsayan müslümanlara karşı düşmanca bir tavır içinde bulunuyorlardı. Muhacirlerin Mekke'deki müşriklerle akrabalıkları bulunduğu gibi Medineli müslümanlarla da akrabalıkları vardı. Peygamber bu olaya aşırı biçimde öfkelenmiş, çok geçmeden inen bir âyet-i kerime insanların dış görünüşlerini kabul etmediklerinden dolayı onları eleştirmişti:

22- «Allah, mü'minlerden mallarını ve canlarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır. Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. Bu, Allah'ın üzerine bir borçtur. Gerek Tevrat'ta, gerek İncil'de, gerek Kur'ân'da (Allah,) yolunda çarpışanlara cennet vereceğini vaad etmiştir. Allah'tan daha çok ahdini yerine getiren kim olabilir? O halde O'nunla yaptığınız bu alışverişinden ötürü sevinin. Gerçekten bu, büyük başarıdır.» (Tevbe, 111)

Bu âyet İslami cihadın iman açısından genel ve üstün bir ilkesini belirlemektedir. Buna göre müslüman iman ettiğinde kendi canını ve malını Allah'a satmış gibidir. Ve Allah bunları cennet karşılığında ondan satın almış demektir. Başka bir ifadeyle mü'min İslam'ın ve müslümanların şartlarının gerektirdiği durumlarda canını ve malını gönül huzuruyla cihad uğrunda feda etmediği müddetçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz. Bu âyet müslümanların tüm imkanlarıyla cihad çağrısına yönelmeleri için büyük bir güven aşılamaktadır.

Âyet Tebük Savaşı'nın şartlarında ve müslümanların Medine'ye dönüş yapmakta olduğu sıralarda inmiştir. Bu sıralarda hikmet gereği olarak savaşa katılan, tüm imkanlarını ortaya koyan ve ağır şartların hepsini güzellikle karşılayan müslümanların kalabalık ordusunu takdir ediyordu. Bu olgunun Peygamber'in cihad hayatı ve sahneleriyle de ilgili olduğu açıktır.

23- «Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun. Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Rasulü'nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri onlara yakışmaz. Böyledir, çünkü Allah yolunda uğrayacakları bir susuzluk, bir yorgunluk, bir açlık, kâfirleri öfkelendirecek bir yeri çiğnemeleri ve düşmana karşı bir

başarı kazanmaları yoktur ki, mutlaka bunlarla kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın Allah davrananların ecrini zayi etmez. Küçük büyük bir masraf yapmaları, bir vadiyi geçmeleri, mutlaka onların lehine yazılır ki, Allah onları, yaptıklarının en güzeliyle mükafatlandırsın.» (Tevbe, 119-121)

Bu âyetler de önceki âyetler gibi Tebük Savaşı'nın şartları ve Medine'ye dönüş yapıldığı sırada inmiştir. Medine'de ve çevresinde bulunan kasabalardaki samimi müslümanları geri kalışlarından veya geri kalmayı içlerinden geçirdiklerinden dolayı eleştirmektedir. Çünkü savaştan geri kalış müslümanlarla birlikte olmayı anlamlı kılmaktadır. Ayrıca tüm müslümanları takvâya, Peygamber'le bu savaşta birlikte bulunan ilk gerçek mü'minlerle beraber olmaya teşvik etmektedir. Bu her iki açı da Peygamber'in özlediği cihad siyasetine ışık tutmakta, onunla yakın ilgisi bulunmaktadır. Âyetlerin bildirdiğine göre müslümanları hiçbir zaman düşmana karşı yapılan cihad çağrısından geri durmamalı, cihad çağrısında bulunan davetçilere uymalı ve bu çağrı onların gönlüne huzur doldurmalıdır.

24- «Bütün inananların, toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Her topluluktan bir grubun toplanıp dini iyice öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine dönüp geldikleri zaman kaçınmaları için onları uyarmaları gerekmez mi?» (Tevbe, 122)

Âyet İslami cihadın genel ilkelerinden biri olan Peygamber dönemindeki bir uygulamayı açıklamaktadır. Bu, müslümanların bu eyleme katılmalarının zorunlu olmadığı ilkesidir. Zaruretin gerektirdiği ölçüde her gruptan her bölgeden, her kesimden, belli bir gücün katılması yeterlidir. Tasvir edilen tabloya gelince burada Peygamber dönemindeki cihadın zorunlu değil, isteğe bağlı olduğu pekiştirilmektedir. Her halde bu ilkeden hareket eden bilginler savaşın farz-ı kifaye olduğunu söylemişlerdir. Bunu üstlenebilecek bir grup yerine getirdiğinde diğerlerinden düşer ama hiçbirisi bu görevi üstlenmezse hepsi günahkar olur. Şuna da dikkat etmek gerekir ki, buradaki katılım oranı öylesine bir katılma değildir. Maslahat ve zaruretin gerektirdiği bir katılımdır. Eğer katılım cihad için yeterli değilse katılmayanların günahtan kurtulmaları söz konusu değildir.

Âyet, ifade tarzından da anlaşıldığı gibi, Tebük Savaşı dönüşünde inmiştir. Bununla ilgili bu rivâyete göre: Müslümanlar Kur'ân'ın

savaştan geri kalan, mazeret belirten ve evinde oturanlara ilişkin kesin tehdidini duyduktan sonra toptan cihada yöneldiler. Bu sefer de meşru mazeretleri olduğu ve savaşa gelmemelerini gerektiren sebeplere rağmen cihad çağrısına katılmaya koştular. Bu da beraberinde büyük zorluklar getirdi. Âyet bu sıkıntıları hafifletmek için indi. Âyetin içeriği rivâyetin sağlıklı olduğunu göstermektedir. Bu durumun Peygamber'in Belka Savaşı'na çağrıda bulunduğu ve Tebük Savaşı'ndan az sonra donatmaya çalıştığı Usame ordusuyla ilgili olması mümkündür. Böylece âyet Kur'ân'ın kesin bir emri karşısında müslümanların nasıl bir tutum aldıklarını tasvir etmiş olmaktadır.

25- «Ey inananlar, kâfirlerden size yakın bulunanlarla savaşın, sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah, takvâ sahipleriyle beraberdir.» (Tevbe, 123)

Rivâyetlere göre, bu âyet erken bir zamanda inmiş sonra Tevbe Sûresi'ndeki 36. âyette yer alan "Tüm müşriklerle savaşın" maddesiyle nesh edildiği söylenmiştir. Bu görüşün zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Burada doğru olan yaklaşım âyetin önceki âyetten sonra indiğidir. Bununla da İslami cihadın ilkelerinden biri belirlenmiştir. Bu da müslümanların tüm güçlerini dağıtmamaları, kâfirlerin en yakın olanlarından başlamaları ve bu konuda onlara fırsat vermemeleridir. Veya her İslami güç odağının kendi bölgesindeki kâfirlerle savaşmasıdır. Biz burada birinci ihtimali tercih ediyoruz. Kur'ân'ın ilkeleri ve Peygamber'in direktifleri "Size yakın olan kâfirler"den kastedilenlerin düşman olan kâfirler olduğunu söylemeye elverişlidir. Yoksa âyet, tarafsız, antlaşmaları, barışçı ve güçsüz olan tüm kâfirlerle savaşılacağı anlamına gelmez.

Her ne olursa olsun, Peygamber dönemindeki cihad olayları âyetin işaret ettiğini söylediğimiz, birinci metoda göre seyretmiştir. Yani haddini aşmış ve isyan etmiş İslam düşmanlarının en yakınlarından başlanıp gittikçe hedef genişletilmeye çalışılmıştır. Bazı insanlara geçici olarak dokunulmamış, böylece diğerleriyle uğraşırken onların devreye girmesi önlenmiştir. Hayber ve Tebük Savaşları'nda, Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza'ya karşı izlenen siyaset hep bu olmuştur. Daha önce bunların detaylarını vermiştik ve ileride de bazılarına değineceğimizi belirtmiştik. Bu stratejinin hikmetini açıklamaya bile gerek yoktur ve âyetten yaptığımız çıkarımı desteklemektedir.

26- «İnkâr edip (insanları) Allah'ın yolundan çevirenlerin amellerini boşa çıkarmıştır. İnanıp iyi amel işleyenlerin, Rableri tarafından Muhammed'e, indirilen gerçeğe inananların günahlarını da (Allah) örtmüş ve hallerini düzeltmiştir. Bu, böyledir: Çünkü inkâr edenler bâtıla uymuşlar; inananlar ise Rablerinden gelen hakka uymuşlardır. İşte Allah; onların durumlarını, insanlara böyle anlatır. (Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihâyet onları iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın. Ondan sonra artık ya lütfen bırakır veya karşılığında fidye alırsınız. Harp, ağırlıklarını bırakıncaya kadar (böyle yaparsınız). Allah dileseydi (kendisi) onlardan intikam alırdı, fakat sizi birbirinizle denemek için (savaşı emrediyor). Allah yolunda öldürülenler (yok mu, Allah) onların yaptıkları işleri zayi etmeyecektir. Onları hidâyete iletecek ve durumlarını düzeltecektir. Onları kendilerine tarif ettiği cennete sokacaktır. Ey inananlar, eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder, ayaklarınızı sağlam tutar.» (Muhammed, 1-7)

Âyetler güçlü bir ifade ile cihada teşvik etmekte ve kâfirlerle savaş meydanında karşılaşıldığında onlara karşı sert olunmasını istemektedir. "Allah yolundan alıkoydular", "onlarla karşılaştığınızda" ifadeleri bu teşvikin mutlak anlamda her kâfire karşı savaşmaya yönelik olmadığını göstermektedir. Burada savaşılması gerekenler Allah'ın yolundan alıkoyanlar, insanlara zulmedenler ve onları İslam'dan uzaklaştıranlardır. Bir de kendileriyle müslümanlar arasında sıcak harp bulunanlardır. Bu âyetler savaş esirlerine yönelik hukuki bir ilkeyi de belirlemektedir. Bunun sürekli uygulanması gereken bir yasa olduğu kesindir. Burada esirlere yapılacak muamele savaş sona erdikten sonra Peygamber'e havale edilmektedir. İsterse onları herhangi bir fidye almadan karşılıksız olarak serbest bırakır. İsterse onlardan fidye aldıktan sonra serbest bırakır. Burada dikkat çeken bir nokta da bu ilkede savaş esirlerini köle edinmeye yer verilmesidir.

"Eğer Allah dileseydi onlardan intikam alırdı, fakat Allah sizi birbirinizle denemek ister." bölümü gösteriyor ki bazı müslümanların içinden birtakım umutları vardı. Onlar Allah'ın isyancı kâfirleri yok etmesini temenni ediyorlardı. Yani bu konuda müslümanlar ile kâfirlerin bir savaşta çatışmalarına bir yığın zorluklara ve acılara katlanmadan bu işin Allah tarafından bitirilmesini arzu edi-

yorlardı. Âyet bu yaklaşımı reddetmiş ve çatışmanın bir deneme olduğunu bildirmiştir. Herhalde burada da cihad çağrısına ve cihad eylemine ışık tutulmaktadır.

27- «Andolsun biz sizi deneyeceğiz ki içinizden cihad edenleri, sabredenleri bilelim ve haberlerinizi sınayalım.» (Muhammed, 31)

«Sakın gevşeyip (zillet içinde) barış istemeyin. Siz galipsiniz, Allah sizinle beraberdir, O sizin amellerinizi zayi etmeyecektir.» (Muhammed, 35)

Birinci âyette, kâfirlerle yapılan savaşın müslümanlar için bir deneme olduğunu, bununla mücahitler ve sabredenlerin diğerlerinden ayrılmasının hedef alındığı açıklanıyor. Bu açıklama az önce işaret ettiğimiz bölümde değindiğimiz olguya paralel düşüyor.

İkinci âyet, müslümanları zaaftan ve cihadda gevşeklik göstermekten sakındırıyor, rahatı tercih etmek amacıyla barışa yanaşmalarını eleştiriyor. Buradan anlaşılıyor ki; müslümanlardan bir grup cihad çağrısına katılmada gevşeklik gösteriyor ve kâfirlerle barış yapılmasını arzu ediyor. Belki de bu grup birinci âyetin ve az önce işaret ettiğimiz bölümün değindiği gruptur. Âyetlerin ifade tarzı bu grubun münafıklardan olmadığını gösteriyor. Çünkü yumuşak bir sakındırma ve yasak söz konusudur. Yine onların imanlarını artırmaya yönelik destek ve teşvikte bulunulmaktadır. Söz konusu âyetler tüm şartlarda geçerli olan değişmez direktifler ihtiva etmektedir.

28- «Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer inanır, (günahlardan) korunursanız (Allah) size mükafatlarınızı verir ve sizden mallarınızı istemez. Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırsaydı,[92] cimrilik ederdiniz ve (bu), sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz; ama içinizden kimisi cimrilik ediyor. Kim cimrilik ederse o ancak kendisine cimrilik eder. Allah zengindir, sizler fakirsiniz. Eğer yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.» (Muhammed, 36-38)

Bu âyetler maddeyi değerden düşürüyor, cimriliği ve cimrileri eleştiriyor. Cimriliğin ancak cimrilik yapana zarar verdiğini bildiriyor. Allah yolunda infakı teşvik ediyor. Âyetler sürekli geçerli ol-

92 Bu size ağır gelirdi...

malarına rağmen Rasulullah dönemine de ışık tutuyor. Bazı müslümanların cimrilik yaptığını avucunu sıkı tuttuğunu, mal ile cihada yapılan çağrıya içtenlikle ve anında katılmakta tereddüt ettiklerini gösteriyor. Ayrıca bu durumun ciddi biçimde yer ettiğini ve geniş ölçüde yayıldığını da gösteriyor. Buna bağlı olarak yukardaki ilgili âyetler sert bir uyarıyı getiriyor.

29- «Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şâyet ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. Dönerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve adil olun. Allah adaletli olanları sever. Muhakkak mü'minler kardeştirler. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki, size rahmet edilsin.» (Hucurat, 9-10)

Âyetler düşmana karşı yapılan İslami cihadla ilgili değildir. Ancak müslümanlar arasında meydana gelebilecek herhangi bir savaşta nasıl hareket edileceğini bildirmektedir. Bu da âyetin indiği sıralarda müslümanlar arasında böyle bir olayın gerçekleştiğini gösterebilir. İşte âyetlerin buraya alınma nedeni de budur.

Âyetler, iki müslüman grup arasında meydana gelen bir sürtüşme ve çatışma esnasında uygulanması gereken mükemmel bir ilkeyi göstermektedir. Buna göre her iki tarafa katılmayan üçüncü grup olaya sessiz ve seyirci kalmayacak, onları engelleyecek, müslümanlar arasında hak sahipine hakkını verecektir.

Rivâyetlerde belirtildiğine göre, bu iki âyet birbirine akraba olan iki ailenin sürtüşmesi ve birbiriyle savaşa kalkışması dolayısıyla inmiştir. Bu rivâyet âyetlerle de uyum içindedir. Bu durum ve bu ilkeler sadece Rasulullah ile sınırlı değildir. Bütün zamanlar için söz konusudur.

30- «Neden siz Allah yolunda harcamayasınız ki? Göklerin ve yerin mirası zaten Allah'ındır. Elbette içinizden (Mekke'nin) fethinden önce harcayan ve savaşanlarla (diğerleri) bir olmaz. Onların derecesi sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu vaad etmiştir. Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır. Kimdir o, Allah'a güzel bir borç verecek olan ki, Allah da onun verdiğini kat kat artırsın ve onun için şerefli bir mükafat da versin.» (Hadid, 10-11)

Âyetlerin muhtevasından anlaşıldığına göre bu âyetler Mekke'nin Fethi'nde sonra inmiştir. Peygamber de en büyük engel olan Mekke'yi bertaraf ettikten sonra infak ve cihada yönelik çağrısını daha da genişleterek müslümanların düşmanlarını tamamen etkisiz hale getirmiş, Allah'ın kelamını daha geniş alanlara yaymaya çalışmıştır. Bununla beraber müslümanlardan bir grup bu çağrıya gereken önemi vermemiş ve onu içtenlikle, yeterli bir istekle kabul etmemiştir. Bazıları, Mekke'nin Fethi'nden önce verdikleri cüz'i yardımları ileri sürerek az miktardaki bir yardımla yetinmek istemiştir. Vahyin hikmeti gereği onların bu tutumları eleştirilmiş ve ayıplanmış, fetihten önceki ve sonraki konum arasında büyük fark olduğu bildirilmiştir. Fetihten önce mal ve canla yapılan cihada boyutları ne olursa olsun, katılımda bulunmuş olmanın çok önemli olduğu bildirilmiştir. Daha sonrakilerin dikkatlerini bu noktada yoğunlaştırıp bunu onlara güzel göstermiştir. Daha önce de açıkladığımız gibi bu âyetler, müslümanların zorluk, imkansızlık dönemlerinde inmiş ve onları infaka teşvik etmiştir.

31- «Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel borç verenler, işte onlara, kat kat ödenir ve onlar için şerefli bir mükafat da vardır. Allah'a ve Rasulüne inananlar (yok mu) işte Rableri yanında onlar, doğrular ve şehidlerdir. Onların mükafatları ve nurları vardır. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince) onlar da cehennem halkıdır.» (Hadid, 18-19)

«(O halde siz) Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği, gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve rasulüne inananlar için hazırlanmış bulunan bir cennete koşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahipidir. Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır. Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve size verdiğiyle sevinip şımarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip övünen kimseleri sevmez. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse (bilsin ki) Allah zengindir, övülmeye layıktır.» (Hadid, 21-24)

Âyetlerden anlaşılıyor ki, bazıları infaktan elini geri çekmiş ve başkasını da bu harekete çağırmıştır. Ayrıca bazı müslümanların başına gelen acıklı bir felaket ya da şehid düşüş olayına değinmektedir. Bir taraftan şehidlerin akrabalarının cimriliğe ve çe-

kingenliğe neden olmaması, can, mal ile yapılacak cihaddan geri kalınmaması istenmektedir. Bu âyetlerden birisi dünya hayatını yağmurla yeşeren bir bitkiye benzetmektedir. Çok geçmeden bu bitki kurumakta ve yok olup gitmektedir. Akıllı bir insanın dünya hayatına aldanması, kendini ona bağlaması doğru olmaz. Aksine Allah'ın rızasını elde etmeye, O'nun nimetlerine ve mağfiretine kavuşmaya çalışmalıdır. Bunların hepsi söz konusu olayın psikolojik tedavi şekilleridir. Olayın etkisini azaltmayı amaçlamaktadır. Pek tabii olarak âyetler; sadaka veren ve şehit olanları takdir etmekte, cimriliği teşvik edenleri, büyüklenenleri yalancı ve aldatıcı kimseleri eleştirmektedir.

Bu âyetler ile sûrenin önceki bölümleri arasında konu olarak bir benzerlik vardır. Bu da alıntı yaptığımız âyetlerin dar çerçeveli olmadığını gösterir.

32- «Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Rasulü ve sizi (yurdunuzdan) çıkardıkları halde siz onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinizde onlara sevgi mi besliyorsunuz? Oysa ben gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan çıkmış olur. Onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini, dillerini kötülükle uzatırlar ve isterler ki inkâr edesiniz. Kıyamet günü akrabalarınız ve çocuklarınız size fayda vermez. (Allah) aranızı ayırır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.» (Mümtehine, 1-3)

«Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar. Allah (buna) kadirdir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.» (Mümtehine, 7-9)

Buradaki ilk âyetler, düşmanları dost edinmeyi ve onlarla dostluk kurmayı kesin bir şekilde yasaklıyor. Yakın akraba bile olsa-

lar, onlarla dost olunmayacağı belirtiliyor. Bu düşmanların şu ana kadarki isyanları, düşmanlıkları, inkârları, engellemeleri ve çıkardıkları zorluklar hatırlatılıyor. Bir rivâyete göre bu âyetler, müslümanlardan birinin, Mekke liderlerinden birine mektup yazması, Rasulullah'ın Mekke'ye karşı savaş hazırlığı içinde bulunduğunu haber vermesi üzerine inmiştir. Bu rivâyetin doğru olma ihtimali ile birlikte âyetler, eleştirinin daha kapsamlı ve daha geniş olduğunu göstermektedir. Ve bazı muhacirlerin Mekke'de bulunan müşrik yakınlarına karşı takındıkları tavırların ferdi bir olaydan öte bir anlam ifade ettiğini bildirmektedir. Sonra onların kendi akrabalarıyla savaşmak zorunda kalışlarının onlar üzerinde psikolojik krizlere neden olacak ölçüde olumsuz etki yaptığını göstermektedir. Rivâyet müslüman şahsın bu mektubu akrabasına değil, müşrik bir lidere gönderdiğini, böylece onun katında kendisine bireysel bir yarar sağlamayı amaçladığını göstermektedir. Halbuki âyetler soydaşları ve çocukları söz konusu etmektedir. Bu da kaydettiğimiz görüşü destekler mahiyettedir. Bu yasak çeşitli üsluplarla tekrar edilmiştir. Biz bunu 21. maddede açıklamıştık. Olayın bireysel bir olay olmadığı, daha geniş kapsamlı olduğu şeklindeki yaklaşımımız burada da desteklenmektedir. Bu önemli problem, arka arkaya gelen tekrarlarla tedavi edilmiştir. Sanırım âyetlerin bütün zamanları kuşatıcı olduğunu söylemeye gerek yoktur. Müslümanların kendi düşmanlarını dost edinmelerinin ya da onlarla karşılıklı sevgiye dayalı bir ilişki içinde bulunmalarının caiz olmadığı açıktır. Özellikle kendileri düşmanlığı başlatanlar, sürekli olarak onlar için fırsat kollayanlar, onların kötülüğünü isteyenler, her fırsatta ve her tavırda onlara birtakım tuzaklar kurmaktan geri durmayan düşmanların dostluğu...

Sonraki âyetler ilk âyetlerdeki bu yasağı sınırlandırmakta ve onun alanını belirlemektedir. Buna göre müslümanlar din hususunda kendileriyle savaşan ve kendilerine saldırıda bulunan düşmanlara karşı dostluk besleyemez. Bunun dışında kalan barışçı komplolara ve saldırılara geçmeyen ve İslam düşmanlarıyla birlikte hareket etmeyen düşmanlarla bu tür dostlukların sürdürebileceği, hatta onlara iyilikte bulunabileceği öğretilmektedir. Özellikle 7. âyet bu hususu desteklemektedir. Âyet, bazı müslümanların içlerinde bulunan psikolojik rahatsızlıklara değinmekte ve onları tedavi etmeyi hedef almaktadır. Böyle düşmanların dostlara dö-

nüşebileceği hatırlatılmaktadır. 8. âyet belli ölçüde problemi çözmekte, müsamaha ve barışın alanını daha da genişletmektedir. Onlara iyilik yapmayı, adaletli davranmayı, iyi niyetlilere barışçı bir yaklaşımda bulunmayı öngörmekte, zarar veren ve zulmedenler ise gereken cezanın verilmesini öğütlemektedir. Böylece açıkça anlaşılıyor ki, bu âyetler Peygamber dönemiyle yakından ilgili olduğu gibi, bütün çağlar içindir de. Söz konusu âyet müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkelerden biridir. Asırların bu ölümsüz ilkeyi eskitmesi düşünülemez.

33- «Ey inananlar, niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah yanında en sevilmeyen bir şeydir. Allah kendi yolunda kurşunla kaynatılmış binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.» (Saff, 2-4)

«Ey inananlar, size, sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah'a ve Rasulü'ne inanırsanız, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda savaşırsınız. Eğer bilirseniz sizin için en iyisi budur. (Böyle yaparsanız Allah) sizin günahlarınızı bağışlar ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerinde hoş konutlara koyar. İşte büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih... Müminleri müjdele. Ey inananlar, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem Oğlu İsa da havarilere: "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir?" demişti. Havariler: "Allah yolunun yardımcıları biziz" dediler. İsrâiloğullarından bir zümre inandı, bir zümre inkâr etti. Biz de inananları, düşmanlarına karşı destekledik, onlar üstün geldiler.» (Saff, 10,14)

Birinci gruptaki âyetler, bazı müslümanların cihad konusundaki sözlerini eylemleriyle desteklemediklerini, cihada yapılan çağrıya yeterli ölçüde katılmadıklarını, bu konuda gerekli dayanışmaya girmediklerini belirtmekte ve bunu da Rasulullah'ın ve samimi müslümanların içlerinde büyük sarsıntılar meydana getirdiğini dile getirmektedir. Burada ifadenin genel olarak kullanılması bu tutumun bireysel bir olay olmadığını, yer yer tekrar edildiğini gösteriyor. Olaylar tekrar ettikçe onu eliştiren âyetler de tekrar gelmektedir. Bu bölümün bazı maddelerinde bu tekrara değindik.

İkinci gruptaki âyetler cihada teşvik konusunda yeni bir uslüp kullanarak başlangıca dönüş yapmaktadır. Güçlü, yumuşak ve müjdeleyici bir ifade ile Hz. İsa'nın havarileri örnek verilerek onlar gibi

olunması istenmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki, birinci gruptaki âyetlerde söz konusu edilen tablo hayli etkili olmuştur.

13. âyet, her ne kadar zafer ve fetih vaad ediyorsa da, bu vaad köklü bir yer tutmaktadır. Bunun ikinci derecede bir açıklama olduğuna dikkat çekmeliyiz. Bazı kasıtlı kimselerin ileri sürdüğü gibi ganimet, İslami/Nebevi cihadın hedeflerinden birini oluşturmuyordu. Çünkü zafer ve fetih her zaman ganimetler, ya da sadece ganimetler anlamına gelmez. Burada eleştirilecek ve hafife alınacak herhangi bir uygulama söz konusu değildir. Çünkü cihadın amacı zulmü engellemek ve kendini savunmaktadır. Dinin ve davanın özgürlüğünü garanti altına almaktır. Bu amaç gerçekleştirilirken elde edilen ganimetse elbette kullanılacaktır.

C) CİHAD OLAYLARI

Biz bu konuda müfessir râvilerin naklettiklerinden yararlanarak cihad olaylarıyla ilgili bölümleri ele alacağız. Birinci ve ikinci derecede önemli tüm cihad olaylarını nüzul sebeplerinden hareketle sırasıyla inceleyeceğiz. Kur'ân'da değinilen bu olayları daha da aydınlatabilmek için tarih ve tefsir kitaplarında aktarılan rivâyetleri de kullanacağız. Bunlara, duruma göre ya işaret edecek ya onları açıklayacak ya da detaylarına ineceğiz.

1- «Kendileriyle savaşılan (mü'min)lere, (savaşma) izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeğe kadirdir.» (Hac, 39)

Âyetin bildirdiğine göre, müslümanlara savaş açılıyordu. Bunun üzerine Allah, onlara kendilerini savunmak için izin vermiş ve yardım edeceğine dair söz vermiştir. Râvilerin çoğu, bu âyetlerin, bir önceki âyetle ve sonraki iki eyetle birlikte Medine döneminde cihadle ilgili olarak inen ilk âyetler olduğu görüşündedirler. Bu âyetlerde Medine döneminin ilk evresinde meydana gelen bir cihad eylemine işaret vardır. Çünkü, "kendileriyle savaşılanlar" ifadesi bunun dışında başka bir anlam ifade etmez.

2- «Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olmazsınız. Andolsun, sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme gibi şeylerle deneriz; sabredenleri müjdele. Ki onlara bir bela eriştiği zaman: "Biz Allah içiniz ve biz O'na döndürüleceğiz" derler.» (Bakara, 154-156)

Âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla, bazı müslümanlar Allah yolunda şehid olmuşlardır. Bu şehid olma olayının, bir düşmanlığın veya düşmanla çarpışmanın bir sonucu olarak meydana geldiği açıktır. Bakara Sûresi, Medine döneminde inen ilk Kur'ân sûrelerindendir. Böylece âyetler, Medine döneminin erken bir zamanında cereyan eden bir cihad olayına işaret etmiş olmaktadır.

3- «Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün, onları sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın! Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlarla savaşmayın ki, onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Fakat onlar sizinle savaşırlarsa hemen onları ödürün; kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar vazgeçerlerse, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Onlarla savaşın ki, fitne ortadan kalksın, din yalnız Allah'ın dini olsun. Eğer vazgeçerlese artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Haram ayı harâm aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, onun size saldırması kadar siz de ona saldırın; Allah'tan korkun, bilin ki Allah korunanlarla beraberdir. (Bakara, 190-194)

Âyetler, müslümanlara -sınırlı bir biçimde- kendilerine savaş açanlarla savaşmalarını emretmektedir. Bu âyetler, Medine döneminin erken zamanlarında müslümanlarla savaşan kimselerin bulunduğunu ifade ettiğinden konumuzla ilgilidir.

4- «Sana harâm ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: "Onda savaş büyük bir günahtır. Fakat Allah yolundan çevirmek, Allah'a ve Mescid-i Haram'a karşı nankörlük etmek, halkını ondan (Mekke'den) sürüp çıkarmak, Allah yanında daha büyük bir günahtır. Fitne çıkarmak, (adam) öldürmekten daha büyüktür. Onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onlar ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır. Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.» (Bakara, 217-218)

Âyetler, harâm aylarda müslümanlardan bir grup ile müşriklerden bir grup arasında meydana gelen bir çarpışmayı bildirmektedir. Bunun üzerine müşrikler bu konuyu dillerine dolamışlar ve kutsal harâm aylar geleneğinin ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla müşriklerin bu menfi propagandası, bazı müslümanları etkilemiş ve onları âyetlerin değindiği birtakım soruları sormaya itmiştir.

Âyetler, müşriklerin propagandasını kesin bir biçimde reddetmiş, eylemin yerinde olduğunu bildirmiş ve müslüman savaşçıları övmüş, takdir etmiştir.

Tarihçiler[93] seriyyeler şeklinde bir dizi cihad olayının haberini rivâyet etmişlerdir. Bu seriyyeler, hicretten on yedi ay sonra, Bedir Savaşı'ndan önce bizzat Rasul tarafından organize edilen seriyyelerdir. Bu seriyyelerin birincisi, Rasul'ün amcası Hamza'nın; ikincisi, Ubeyde b. Haris b. Abdülmuttalib'in; üçüncüsü, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın ve dördüncüsü, Abdullah b. Cahş'ın komutasında gerçekleştirilmiştir. Bu seriyyelere bizzat Rasul'ün komutasında gerçekleşen Birinci ve İkinci Ebva Seriyyeleri'ni de eklemeliyiz. Rivâyetlerin belirttiğine göre, bu gazve ve seriyyeler Kureyş kervanlarının yolunu kesmek için yapılıyordu. Bunlar arasında kervanlar kurtulmuş ve Abdullah b. Cahş seriyyesi hariç müslümanlarla müşrikler arasında bir savaş çıkmamıştı. Abdullah b. Cahş seriyyesi ile müşrikler arasında Batn-ı Nahle denilen yerde bir çatışma olmuştu. Bu olay hicretin on yedinci ayında meydana gelmişti. Müslümanlar müşriklerden birini öldürmüş, ikisini esir almış ve kervanı da ganimet olarak almışlardı. Bu gazve ve seriyyelerde görev alan bütün mücahidler muhacir müslümanlardandı. Bakara Sûresi'nin 217-218. âyetleri, şüpheli olmakla birlikte Recep ayında gerekleştiği düşünülen bir eylem üzerinedir. Bakara'nın 218. âyeti bu gazve ve seriyyelerde yalnızca muhacir müslümanların görev aldığını bildiren rivâyetleri desteklemektedir. Âyetin kendisinden açıkça anlaşılan da budur. Rivâyetler, ensarın Rasul'ü evlerinde savunup koruyacaklarına dair söz verdiğini belirtmiş ve çatışmanın sadece muhacirlerle müşrikler arasında gerçekleştiğini, bu çatışmanın Mekke'de müşriklerin yaptığı zülümlere karşılık olduğunu dile getirmişlerdir. Rasul'ün bu seriyyelerde yalnız muhacirleri görevlendirmesini bu nedene bağlamışlardır ki, doğrusu da budur.

Gelen rivâyetlerden bu gazve ve seriyyelerin, Kureyş'e karşı muhacirlerin yaptığı saldırı hareketleri olduğu apaçık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu hususta, Hacc Sûresi'nin 39. âyetindeki "Kendileriyle savaşılan (mü'min)lere, (savaşma) izn(i) verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir." cümlesini; Bakara Sûresi'nin 190. âyetindeki "Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın...", 217. âyetindeki "... Onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler..." ve 154. âyetindeki "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin, hayır onlar diridirler..." cümlelerini yeniden hatırlatıyoruz. Bunların tümü, müşriklerin müslümanlara

93 Bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 43-49; İbn Hişam, c. I, s. 223-243.

karşı savaş açtıklarını ve kimi müslümanların bu savaşlarda şehid olduğunu ifade etmektedir. Bu olguyu böyle tespit ediyoruz. Çünkü bu âyetlerin metinleri rahatça anlaşılmaktadır. Ne var ki, bu âyetleri açıklayan rivâyetlere rastlayabilmiş değiliz.

5- Nüzul sırasına göre Bakara Sûresi'nden sonra inen Enfâl Sûresi'nde, tefsircilerin ve tarihçilerin Bedir Savaşı ile ilgili olduğunda ittifak ettikleri bazı bölümler vardır.

Bu savaşın adı, bu eylemde mü'minlere Allah'ın yardımını hatırlatan, Uhud Savaşı'nda müslümanlara dokunan acılardan dolayı onları teselli eden Âl-i İmran Sûresi -Enfâl Sûresi'nden sonra inmiştir- âyetinde geçmektedir:

«Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti. Siz o zaman zayıf idiniz. O halde Allah'tan korkun ki, şükredesiniz.» (Âl-i İmran, 123)

Enfâl Sûresi'nin bu konuya ilişkin bölümleri ise şunlardır :

1- Sana savaş ganimetlerinden soruyorlar. De ki: "Ganimetler, Allah'ın ve Rasulü'nündür. Siz, (gerçekten) inanan insanlar iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine, Allah'ın âyetleri okunduğu zaman, imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan verirler. İşte gerçek mü'minler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez rızık var. (Enfâl, 1-4)

2- Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri güzel bir imtihanla sınamak için... Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. İşte böyle yaptı. Muhakkak ki, Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatır. Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Ve eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Yine (ona, düşmanlığa) dönerseniz, biz de yardıma döneriz. Topluluğunuz ne kadar çok da olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Allah mü'minlerle beraberdir. (Enfâl, 17-19)

3- Ey inananlar, bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki, başarıya erişesiniz. Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, gücünüz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. Yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan men eden (şu kâfir)ler gibi olmayın. Allah, onların bütün yaptıklarını çepeçevre

kuşatmıştır. O zaman şeytan onlara yaptıkları işi süsle(yip güzel göster)miş: "Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur, (korkmayın), ben sizin yanınızdayım." demişti. Fakat iki topluluk birbirini görünce ardına dönüp: "Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğiniz (gerçeğ)i görüyorum, ben Allah'tan korkarım, zira Allah'ın cezası çetindir." demişti. Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar (sizin için): "Bunları dinleri aldatmış." diyorlardı. Oysa, kim Allah'a dayanırsa şüphesiz, Allah, daima galip ve hikmet sahipidir. (Enfâl, 45-49)

4- Yeryüzünde ağır basıncaya kadar esirler almak hiçbir peygambere yakışmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz. Allah ise ahireti istiyor. Allah daima üstün ve hikmet sahipidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah bağışlayan, merhamet edendir. Ey peygamber, ellerinizde bulunan esirlere söyle: "Eğer Allah, sizin kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse, size, sizden alınan (fidye)den daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Eğer sana hainlik yapmak isterlerse, daha önce Allah'a da hainlik yapmışlardı. Bu yüzden (Allah) onlanın mahvedilmeleri için (sana) imkan verdi. Allah bilendir, yerli yerince yapandır. Onlar ki inandılar, hicret ettiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar ve onlar ki (yurtlarına göçenleri) barındırdılar ve yardım ettiler; işte onlar, birbirlerinin velisidirler. İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onarın velâyetinden size bir şey yoktur. Fakat onlar dinde yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda antlaşma bulunan bir topluma karşı (yardım etmeniz) olmaz. Allah, yaptıklarınız görmektedir. (Enfâl, 67-72)
Ayrıca Bkz:(8/5-14; 20-28; 36-44)

Bu bölümler Bedir Savaşı'ndan sonra inmiştir. Âyetlerin üslup ve içeriklerinden anlaşıldığı kadarıyla onlar; Allah'ın, müslümanları desteklediğine, O'nun desteği olmadıkça savaşı kazanmalarının mümkün olamayacağına, müslümanların ganimeti paylaştırmada ya da bu paylaştırmada beşte bir hissesini dikkate almadaki Allah'ın rızasına, Allah'a ve Rasulü'ne inanıp, çekişme ve isyan etmemeyle, münafıkların konumunu hatırlatmaya ve Rasul'ün esirler hakkındaki hükmünü daha doğru olanla bağdaşmasa ve des-

teklediğine müslümanların dikkatini çekme amacıyla inmişlerdir. Bununla birlikte biz olayın sebepleri ve sonuçlarına belli ölçüde ışık tutacak bir tablo çizme imkanına sahipiz:

1) Şüphesiz Allah'ın elçisi savaşa çıkmayı düşünmüş ve müslümanları bununla görevlendirmiştir. Allah müslümanların hiçbir güce sahip bulunmayan kervana karşı galip gelmesini dilemiştir. Tefsirci ve tarihçilerin ittifak ettiğine göre, bu düşman Şam yönünden gelen Kureyş'in ticaret kervanıydı.

2) Hz. Rasul'ün bu çağrısına muhacirler ve ensar hep birlikte koşmuşlardır.

3) Kervanla karşılaşma arzusu gerçekleşmemiştir. Müslümanlar bir anda kendilerini araç ve gereç yönünden donanmış ve kendilerine oranla çok fazla olan bir ordu ile karşı karşıya bulmuşlardır.

4) Rasulullah'ın görüşü, bir an evvel düşmana saldırmak ve tek saldırıda onları mağlup etmekti. Bu görüş, birtakım ayrılıklara neden oldu. Müslümanların bir kısmı, sayı ve kuvvet yönünden kendilerinden daha güçlü olan düşmanla karşılaşmaktan hoşlanmıyor, göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi Rasulullah ile bu konuda tartışıyorlardı. Ne var ki, tartışma yersizdi, artık. Çünkü savaş kaçınılmaz olmuştu. Her iki topluluk yüzyüze geldikten sonra kaçıp kurtulacak yer yoktu.

5) Her iki topluluk da sözleşmedikleri halde aynı bölgede buluştular. Müslümanlar o an vadinin bir kenarında, müşrikler ise vadinin öbür kenarında idiler. Öyle ki savaş artık kaçınılmaz bir hal almıştı.

6) Müşrikler, Müslümanlarla karşılaşmadan önce kendilerini güçlü sanıyor ve bundan dolayı cesaretleniyorlardı. Ordularını donatmak için büyük mallarını harcamışlar, yola çıkmadan önce putlarına varmış, Rasulullah ve dostlarına karşı galip gelmeleri için putlarından zafer ve yardım istemişlerdi.

7) Müslümanlar ve müşrikler aynı şekilde birbirlerini sayısal olarak az görmüşlerdi. Aynı şekilde Allah'ın Rasulü rüyasında müşrikleri olduklarından az görmüştü. İşte bu, her iki topluluğun savaşa atılmasına neden olan noktalardan biridir.

8) Savaş kızıştığı anda Rasulullah ve Müslümanlar Allah'tan yardım dilemeye başlamış, bunun üzerine Allah, müjdelemek ve kalplerini yatıştırmak amacıyla dualarını kabul etmiştir.

9) Çarpışma sırasında müslümanların lehine birtakım olaylar vardı. Onlar, Allah'ın kendileri ile birlikte oluduğuna inanıyorlardı. Müslümanlar yorulmuş sıkıntıdan sıkıntıya girmişlerdi; uykuya çok muhtaç olmalarına rağmen bir türlü uyuyamıyorlardı. Bunun üzerine Allah onların kalplerine bir güven vermiş ve onları hafif bir uykuya daldırmıştı. Böylece onlar dinlenebilmişlerdi. Ve yine müslümanların şiddetli bir şekilde yağmura ihtiyaçları vardı. Allah onlara yağmur indirmiş ve ihtiyaçlarını gidermişti.

10) Bedir Savaşı ganimetlerinin bölüşülmesi konusunda müslümanlar arasında bir tartışma ve ayrılık çıkmıştır. Bu tartışma bazı müslümanların Rasulullah'ın öneri ve sözlerini dinleme ve kabul etme noktasında tereddüt geçirmelerine kadar varmıştır. Bu, neredeyse onları fitneye düşürecekti.

11) Allah'ın Rasulü, imkanı olduğu halde, düşmanı tam bir yenilgiye uğratmadan esir alması noktasında uyarılmıştır. Çarpışmadan sonra Rasul'ün esirler konusundaki görüşü bir daha hainlik etmemek, savaşmamak ve komplolar kurmamak üzere fidye karşılığında onların serbest bırakılmasıydı. Esirler hakkındaki âyetler, esirlerin serbest bırakılmalarından önce inmiştir. Ve bu görüşü eleştirmiştir. Bununla beraber uygulamayı geçerli saymıştır. Rasulullah'ın esirlere öğüt vermesini, uyarmasını ve teşvik etmesini emretmiştir. Doğaldır ki Rasulullah, bu emri hemen uygulamaya koymuştur.

Rivâyetler, âyetlerden iktibas edilen tablolarla aşağı yukarı bir uyum içindedirler[94]. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: Rasulullah, Kureyş'e ait, yeterli hazırlığı bulunmayan bir kervanın Şam tarafından gelmekte olduğunu duymuştu. Belki Allah, bu kervanı onlara bağışlar diye müslümanları kervanın önünü kesmekle görevlendirdi. Muhacirler ve ensar birlikte savaşa çıktılar. Yolda kervanın kurtulduğunu ve Mekke'den büyük bir ordunun geldiğini öğrendiler. Bunun üzerine onların bir kısmı geri dönmeyi ve çarpışmamayı istediler. Zira, kendilerinin sadece kervan için çıktıklarını söylediler. Ne var ki, müslümanlardan bir diğer grup kendilerini savaşa hazırladıklarını bildirdiler. Müslümanlar arasındaki danışmadan sonra bu konu karara bağlandı. Rivâyetlerin belirttiğine göre, Rasulullah, savaşa girmeye niyet etmemişti. Fakat ensarın ileri gelenlerinin savaş niyetlerini ve hazırlıklarını bildirmele-

94 Bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 50-69; İbn Hişam, c. II, s. 243-421.

rinden sonra savaşa girmeyi uygun buldu. Rasulullah, bu noktada bazı işaretlerde bulunmuş, ensar ise bundan kendilerinin amaçlandığını anlamışlardı. Bunun üzerine ensarın önde gelenleri: "Allah'ın sana emrettiğini yap, ya Rasulullah! Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederiz ki, şâyet bize şu denizi hedef olarak gösterirsen, ona kendimizi atarız." dediler. Rasulullah'ı koruyup kollayacakları şeklinde bir söz vermişlerdi.

Bazı müşrikler kervanın kurtulmasına sevinmişler ve Mekke'ye geri dönmeyi önermişlerdi. Buna müşriklerin bazı ileri gelenleri karşı çıktı. Bedir kuyusu başında kaldılar. Bir yandan sevindiklerini, diğer taraftan güçlü olduklarını göstermek için içiyor ve çalıp oynuyorlardı... Müslümanlar, müşriklerle savaştığında müşriklerin sayısı müslümanların üç katı idi. Allah müslümanlara güven verdi, Allah'ın yardımı ve esenliği onları sarıverdi. Ve bu durumdan söz etmeye başladılar. Zafer kendilerinin oluncaya değin sabrettiler, dayandılar. Savaşta, müşriklerden Mekke'de müslümanlara karşı koyan, bu zorlu orduya komutanlık eden ileri gelenlerden azımsanmayacak sayıda bir kısmı -yetmiş kadarı- öldürüldü ve bir o kadarı da esir alındı. Esirler arasında Rasulullah'ın amcası Abbas ve bazı yakınları da bulunuyordu. Savaşın seyrini gözetlemek için Rasulullah'a bir karargah yapılmıştı. Rasulullah heyecanlı ve şiddetli bir şekilde müslümanlara zaferi vermesi için Allah'a yalvarıyordu. Rabbine şu sözlerle durumu arz ediyordu. "Ey Allah'ım! Şâyet bu topluluk yenilirse, yeryüzünde artık sana ibadet edecek kimse kalmayacaktır." Savaştan sonra müslümanlar ganimetin paylaşılması konusunda görüş ayrılığına düştüler. Bir kısmı, ganimetin savaşanlara verilmesini isterken; diğer bir kısmı savaşmış olsun ya da olmasın, savaşta hazır bulunan herkese verilmesinden yanaydı. Tıpkı öldürülenlerin durumu ile savaşa yaya ve atlı katılanlar arasında ganimetin oranı hakkında ayrılığa düşmeleri gibi. Allah'ın Rasulü esirler hakkında arkadaşlarıyla istişare ettiğinde onların, bir kısmı, Mekkelileri yıldırmak için esirlerin öldürülmesi şeklinde görüş belirttiler. Hz. Ömer, bunlardan biriydi. Ashabın diğer bir kısmı ise esirlere yumuşaklıkla davranılmasını ve fidye karşılığında serbest bırakılmasını istedi. Ebu Bekir de bunlardan biriydi. Rasulullah ikinci görüşü benimsedi. Daha sonra uyarı niteliğinde Allah'ın vahyi indi. Öyleki Rasulullah ve arkadaşları korktular. Allah'ın bilgisinin aksine hareket ettiklerinden dolayı ızdırap duydular.

Burada genel anlamda âyetlerle bir uyum içerisinde olarak sözünü ettiğimiz rivâyetler üzerinde bir yorumda bulunmak istiyoruz. Şüphesiz Kur'âni tablolar rivâyetlerden daha canlı ve anlam bakımından daha güçlüdür. Yine âyetlerden anlaşıldığına göre ganimetlerle ilgili görüş ayrılığı, bu ganimetlerin dağıtılması ve miktarından daha çok humus payıyla ilgiliydi. Âyetlerden birinde üzerinde durulan konu da budur. Allah'ın yardımı ve desteğiyle ilgili âyetlerin çoğu, humus yasasının müslümanlarca kabul edilmesini hedef almıştır.

Yahudilerin cezalandırılmasıyla ilgili bölümde ele aldığımız 55-63. âyetler ve cihad çağrısı konusunda aktardığımız 65-69. âyetlerden de anlaşıldığına göre bu zaferin, İslam'ın gelişmesinde müslümanların kendilerini üstün, güçlü görmelerinde büyük rolü vardır. Ayrıca bu, inkârcı ve düşmanca tavır takınan kâfirleri, yedikleri darbeden sonra bu tutumlarından vazgeçmeye ve İslam'a yönelmeye çağırmanın en uygun zamanı olarak görülmüştür. Sözünde durmayan ve hainlik yapanların cezalandırılmasına da zemin hazırlanmıştır. Onlar Beni Kaynuka yahudileridir. Yahudilerin cezalandırılması konusunda bu olaya değinmiştik.

Burada âyetlerin ve onlarla ilgili rivâyetlerin değindiği bir kaç noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Anladığımız kadarıyla bazı müslümanların Kureyşlilerle çatışmaya girmede tereddüt geçirmeleri, Rasulullah'ın da bu konuda özellikle ensarın görüşünü almak istemesi, Mekke'deki müşrikler ile Medine'deki müslümanlar arasındaki savaşın istikbaliyle ilgiliydi. Çünkü o ana kadar Medineliler ile Mekkeliler arasında açık bir düşmanlık baş göstermemişti. Bu çatışmanın tabii ki büyük yankıları olacaktı. Mekkeliler'in kinlerini artıracak, onlar kendi konumlarını korumak ve kanlarının intikamını almak için harekete geçeceklerdi. Nitekim bu savaştan sonra Mekkeliler Medine'ye karşı cephe almış, ona karşı başlattıkları saldırılar müslümanları rahatsız edecek, hatta müslümanların başına büyük işler açabilecek savaşlara neden olmuştur.

İkinci olarak, Rasulullah ve samimi arakadaşları, özellikle muhacirlerin ileri gelenleri, Mekkeliler'e karşı muzaffer olduklarında geniş boyutlu büyük başarılar elde edeceklerini hesaplıyorlardı. Bir taraftan onların toplumsal yapılarının bel kemiğini oluşturan ticaret yollarını tehdit altında tutulması, öbür taraftan onların savaş alanında yenilgiye uğratılması, Mekkelilerin, Araplar üzerin-

deki nüfuzunu kırabilir, korkusunu zayıflatabilirdi. İslam'ın gittikçe güçlenmesi, İslam çağrı hareketinin gittikçe geniş alanlara yayılması, bu konuda müsbet bir zemin hazırlayabilirdi. İşte tüm bu nedenlerden dolayı onlar ilerliyorlardı. Özellikle Allah'ın vaadi, Kur'ân'ın diliyle sürekli olarak kendilerine destek ve zafer işareti veriyordu. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği sözde duracağına kesin bir şekilde inanıyorlardı. Sanırız 7-8. ve 13-16. âyetler de bu yaklaşımı desteklemektedir.

Medine halkının bu savaşa katılması, bu iki büyük şehrin birbirine karşı tutumunda önemli bir gelişme meydana getirdi ve kesin bir tutum izlemelerini sağladı. Evs ve Hazrec'le Mekkeliler arasında apaçık ve güçlü bir düşmanlığın ortaya çıkmasına neden oldu. Ayrıca ensar ve muhacir arasında dini bağın yanında güçlü, kan bağına dayanan bir dayanışma da geliştirmiş ve onları tek vücut haline getirmiştir. İşte 72. âyetin belirtmek istediği de budur. Buradaki direktiflere göre, dostluk ve bağlılık, Medine'de bulunan müslümanlar arasında geçerli ve yürürlükteydi. Hicret etmeyen mü'minlerle Medine'nin bir bağı yoktu.

Humus ganimetlerinin tanzimi de önemli bir olaydı. Bu, Kur'ân'da zekatın dışında İslam'ın maliyesine katkıda bulunan ilk resmi yasama idi. Böylece Kur'ân'ın çağrıda bulunduğu fakir ve muhtaç sınıflara yardım, müslümanların genel ihtiyaçlarını giderme yolundaki infakın, isteğe bağlı bağışlarla değilde resmi bir yolla yürürlüğe konmasını kolaylaştırıyordu. Hiç şüphesiz Medine döneminde maliyenin kurulması, standart bir gelir-gider kaynağının belirlenmesi önemli bir olaydı.

Cihad olaylarının tarihi sıralamasını belli bir zemine oturtmak için, aktardığımız Enfâl Sûresi'nin bazı âyetlerini de hatırlatırız. Beni Kaynuka olayının ortamı ve sonuçları ile tekrar hatırlanmasında yarar vardır. Çünkü bu olay, Bedir'den kısa bir zaman sonra meydana gelmiştir. Bedir Savaşı'nın Beni Kaynuka olayının meydana gelişinde etkisi olduğu kesindir.

Nüzul sırasında Enfâl'den sonra gelen Âl-i İmran Sûresi'nde müslümanlar ile müşrikler arasında meydana gelen ve özellikle müslümanların aleyhine gelişmelere neden olan bir olayın detaylarına ışık tutulmaktadır. Bu olayın adı Kur'ân'da geçmemiştir. Yalnız rivâyetler bu olayın Uhud Savaşı olduğunu sözbirliği ile kaydetmişlerdir.

Uhud, Medine'ye bakan bir dağın adıdır. Müşrikler, Bedir Savaşı'nda kaybettikleri şereflerinin, kanlarının ve tattıkları mağlubiyetin intikamını almaya gelmişlerdi. Bu olaya değinen Âl-i İmran Sûresi'nin âyetlerini inceleyelim:

1- Hani sen, erkenden ailenden ayrılmıştın, (Uhud'da) mü'minleri savaş yerlerine yerleştiriyordun. Allah işitendi, bilendi. Sizden iki takım, korkup bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah, kendilerinin dostu idi. İnananlar, Allah'a dayansınlar. Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti. Siz o zaman zayıf idiniz. O halde Allah'tan korkun ki, şükredesiniz. O zaman sen mü'minlere: "Rabbinizin, size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi?" diyordun. Evet, sabreder, (Allah'tan) korkarsanız; onlar hemen şu dakikada üzerinize gelseler, Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım eder. Allah, bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz yatışsın diye yaptı. Yardım, yalnız, daima galip ve hikmet sahipi Allah katındadır. İnkâr edenlerden bir kısmını kessin veya perişan etsin de umutsuz olarak dönüp gitsinler diye (size yardım eder). Sana o işten hiçbir şey düşmez. Allah, ya tevbelerini kabul edip onları affeder ya da zalim olduklarından dolayı, onlara azap eder. (Âl-i İmran, 121-128)

2- Sizden önce de nice olaylar gelip geçti. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün. Bu (Kur'ân), insanlara bir açıklama, (Allah'tan) korkanlara yol gösterme ve öğüttür. Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer (gerçekten) inanıyorsanız, mutlaka siz üstün geleceksiniz. Eğer size (Uhud'da) bir yara dokundu ise, o topluluğa da (Bedir'de) benzeri bir yara dokunmuştu. O günler... (evet) bunları biz insanlar arasında çevirip duruyoruz. Allah inananları ortaya çıkarsın, sizden şehidler edinsin diye (zamanı bazen lehinize, bazen aleyhinize çevirmektedir). Allah, zalimleri sevmez. (Âl-i İmran, 135-140)

Ayrıca Bkz:(3/141-161; 164-179)

Enfâl Sûresi'ndeki âyetlerle ilgili görüşümüzü bu âyetler de desteklemektedir. Yani o âyetlerin savaştan sonra indiğini bu âyetler de tasdik etmektedir. Âyetler, ilk etapta müslümanlara bir esenliği ve savaşın bıraktığı etkiler dolayısıyla bir teselliyi, savaşın şartlarında yapmış oldukları nahoş hareketlerden ötürü bazılarına bir ikazı, bulundukları konumları itibariyle münafıklara tehdidi, güzel bir şekilde eyleme katılmalarından dolayı samimi müslümanları yük-

seltmeyi, Rasul'e müslümanların idaresine ilişkin birtakım yönlendirmeleri amaçlamıştır. Burada da aynen Bedir Savaşı'nda olduğu gibi savaşın aşamaları ve sonuçlarına ilişkin bir tabloyu bir ölçüye kadar tespit edebiliriz. Bu tespitleri şu şekilde sıralayacağız:

a- Savaş, Medine yakınlarında meydana gelmiştir. Rasulullah savaş alanında iyi bir yer tutmak için erkenden ailesinden ayrılmıştır. Rasulullah ikinci dağın yamacında idi. Nitekim müslümanlar yenilgiye uğradıkları zaman, Medine'ye inmek için dağın en uç noktasına kadar tırmanmışlardı.

b- Muhacir ve ensar beraber savaşa katılmışlardı.

c- Bazı münafıklar da müslümanlarla birlikte savaşa çıkmışlardı. Aynı şekilde başka bir münafık grup evlerinde oturup savaşa çıkmamış ve müslümanları savaştan alıkoymaya çaba göstermişlerdi.

d- İzlenmesi gereken yol konusunda ayrılık meydana gelmiş ve münakaşa söz konusu olmuştu. Münafıkların önde gelenleri, Rasulullah ve müslüman çoğunluğun, daha doğru bir ifade ile öncülerin uygulamaya koyduğu görüşün aleyhinde tavır koyanlarla beraber olmuşlardı.

e- Müslümanların bir grubu, düşmanın gelişini öğrendiklerinde bir an önce düşmanla karşılaşmayı içten istemiş, ölüme meydan okumaya başlamış ve bunun için tüm hazırlıklarını yapmışlardı.

f- Müslümanlarla birlikte savaşa çıkan münafıklar, savaşın meydana gelmeyeceğini ileri sürerek savaş öncesinde İslam ordusundan ayrılmışlardı.

g- Samimi müslümanlardan iki grubu gevşeklik sardı, neredeyse ordudan çekiliyorlardı. Fakat Allah, onların ayaklarını sağlam kıldı. Bu iki gruptan amaçlanan iki kabile veya iki kabileden oluşan iki küçük gruptur.

h- Savaş başladığında, ilk zafer müslümanlarındı. Düşmanlarını esir almaya başladıklarında, sevdikleri zaferi ve üstünlüğü gördüklerinde neredeyse savaşı kazanıyorlardı. Derken stratejik bir mevkii korumakla görevli bir grup müslüman, zaferi gördükleri zaman her şeyin müslümanlar lehinde sonuçlandığını sandılar. Onların bir kısmı, Rasul'ün yanındaki paylarını alamayacakları endişesiyle yerlerinden ayrılmayı ve ganimetleri toplamak için müslümanlara

katılmayı öne sürdüler. Allah'ın rızasını uman ve Rasul'ün emrettiğine itaat etmede direnen faziletli diğer kişiler buna karşı çıktılar. Öyleki birbirlerine düştüler ve bölündüler. Daha sonra yerlerini terk etmeyi teklif edenler, yerlerinden ayrıldılar. Bunun üzerine savaşın seyri bozuldu. Çok geçmeden durum değişti ve savaş müslümanların aleyhine döndü. Paniğe kapıldılar. Hiçbir şeyi gözleri görmeyecek biçimde dağıldılar ve dağa sığındılar.

i- Savaş sırasında, daha doğru bir ifade ile dağılma esnasında Rasul'ün öldürüldüğü şayiası yayıldı. Bu şayia müslümanların paniğe kapılmalarına ve daha da fazla kırılmalarına neden oldu.

k- Rasulullah, savaş meydanında çarpışmaya devam etmiş ve Müslümanları savaşa çağırmıştır. Samimi müslümanlardan bir grup bu çağrıya uymuş, açığı kapatmaya çalışmış ve mutlak bir yenilginin önüne geçme imkanı bulmuşlardır.

l- Müslümanların bir grubu şehid olmuş, bir grubu da yaralanmıştır.

m- Savaştan sonra münafıklar iğrenç bir tavır takınmışlardı. Onlar bu tavırlarıyla Rasul'e ve içtenlikle ona yardım eden samimi kişilere karşı diğer müslümanların kin ve nefret beslemelerini temin etmek amacını güdüyorlardı. Nitekim münafıkların amaçladıkları gerçekleşti; bazı müslümanlar kınama, başa kakma ve söz söylemek sûretiyle onlara katıldılar. Onlara göre bu olayda kendileri için herhangi bir şey yoktu. "Rasulullah şâyet bizim sözümüzü dinlemiş olsaydı, savaş alanında meydana gelenler başımıza gelmeyecekti." demeye başladılar. Münafıklardan bazı kimseler olayın başında kavimlerinin savaşçılarını alıkoymaya çalışmış, sonra da: "Eğer kardeşlerimiz bizlere uymuş olsalardı. vurulmazlardı." sözlerini söylemeye başlamışlardır.

n- Başlarına gelenlerden ve kendilerinden bazılarının şehid olmasından dolayı müslümanları üzüntü, umutsuzluk ve acı kuşatmıştı. Öyleki, bazıları münafıkların oyunlarına bile gelmişlerdi. Ve neredeyse bazı müslümanlar kâfirlerin çağrısına icabet ediyorlardı. Âyetlerdeki bölümlerin çoğu bu kötü görüntü çerçevesinde dönüp durmaktadır. Sanırız âyetlerin müslümanlara bir teselli vermek; iç huzuru ve güveni yaymak, onları müjdelemek ve öğüt vermek; meydana gelenlerin kendilerinden dolayı geldiğini, Allah'ın kendilerine yardım ettiğini ve sevdiklerini kendilerine gösterdiğini

söylemek doğru olur. Fakat müslümanlar çözülmüş, ayrılığa düşmüş ve isyan etmişlerdir. Bunun üzerine Allah, ibret ve öğüt alsınlar diye onları bu şekilde denemeye tabi tutmuştur. Eğer kendilerine bir yara dokunmuş ise, bu; düşmanlarının aldığı yaraların ancak yarısıdır. Direnen samimi inananları takdir etmek, münafıkları ve onların rezaletlerini ortaya çıkarmak, müslümanları cennet ile müjdelemek eninde sonunda kâfirlerin hüsrana uğrayacaklarını vurgulamak için inmiştir bu âyetler. 159. âyetten anlaşıldığı kadarıyla Rasulullah, bu krizleri bir eminlik içinde ve dehşete düşmeden cesur bir tavırla karşılamıştır. Rasul'ün bu biçimde karşı koyuşu, krizleri bir ölçüde hafifletmiştir.

o- Müşriklerin ikinci bir kez müslümanlara saldıracakları fikri Rasulullah'ın kulağına gelmiş, bunun üzerine Rasulullah insanları tekrar sefere çağırmıştır. Kendilerine dokunan acılar, yorgunluk ve yaralara rağmen samimi müslümanlar bu çağrıya koşmuştur. Bazı kişiler, mü'minleri düşmanları ile korkutmaya çalışmış, fakat onların bu çabası geri tepmiş, istedikleri olmamıştır. Müminlerin Allah'a olan imanları ve güvenleri bir kat daha artmış, Rasul'le birlikte düşmanı takibe koyulmuşlar ya da düşmanın ikinci saldırısını beklemeye başlamışlardır. Fakat savaş olmamış ve kendilerine herhangi bir kötülük dokunmadan geri dönmüşlerdir.

Rivâyetler, detaylara ilişkin birtakım farklılıklar dışında, âyetle uyum sağlamaktadır[95]. Bu rivâyetleri de aşağıdaki şekilde özetliyoruz:

Mekkelilerin Medine'ye saldırma niyetleri Rasulullah'a ulaştığında, Allah'ın Rasul'ü bu durum hakkında gerek müslümanlarla, gerekse münafıklarla istişare etti. Çoğunluğun görüşü, Medine'de kalmak ve düşman saldırırsa evlerinde düşmanla savaşmaya hazırlıklı olmak şeklinde idi. Düşman Medine'ye giremez ve böylece geri dönerdi. Böyle yaparak geri dönmeleri halinde zafer kendilerinin olurdu. İlk etapta Rasulullah bu görüşe eğilim göstermişti. Ancak müslümanlardan bir grup, cesaretle, ölüme hazırlıklı olduklarını, müslümanların bu savunma düşüncelerini yadırgadıklarını, bunun sırf korkudan ve gevşeklikten kaynaklandığını söylemeye başladılar ve düşmanla şehrin dışında karşı karşıya

95 Bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 78-90; İbn Hişam, c. III, s. 3-160

gelmeleri yolunda ısrar ettiler[96]. Rasulullah'ı da bu görüşe katılmaya razı ettiler. Bunun üzerine Rasulullah hemen evine girdi, savaş hazırlıklarını yaptı ve yüzünde bir hoşnutsuzluk ifadesiyle savaşa çıkmaya çağırdı. Görüşlerinde ısrar edenler pişman olmuş, bundan dönmesi için Rasul'e müracaat etmişlerdi. Bunun üzerine Rasulullah: "Bir rasule, zırhını giydikten sonra savaşmadan onu çıkarmak yakışmaz." demiştir. Ve savaşa çıkmak için çağrısını yinelemiştir. Böylece savaşa çıkıldı. Sayıları 1000 kadardı. Düşmanın asker sayısı ise 3000 civarındaydı. Abdullah b. Ubey ordudan ayrılacağını açıklamış ve onunla birlikte ordunun üçte biri kadar asker ayrılmıştı. Bu olay, Hazrec kabilesi kollarından iki kol arasında etkili olmuş, hatta bunlar ordudan ayrılmayı düşünmüş sonra bundan vazgeçerek sebat etmişlerdi. Rasulullah, okçu grubuna, alanın gerisinde yüksek bir yeri almalarını, düşmana ok atarak arkadan kardeşlerini kollamalarını emretmişti. Ayrıca durum ne olursa olsun yerlerini terk etmemelerini de sıkı sıkıya öğütlemişti. Savaş, müşriklerin aleyhine dönmüş, onların kalplerine korku düşmüştü. Bozgunun belirtileri kendilerini kuşatmıştı. Okçular bu durumu görmüş, şeytan, ganimeti toplamaları için aşağıya inmelerini ve onların ganimetten mahrum bırakılacakları endişesini fısıldamıştı. Onlar da hemen ganimet toplamak amacıyla yerlerini terk etmişlerdi. Okçuların yerlerini terk ettiğini gören müşriklerin süvari birlikleri komutanı bu durumu değerlendirmiş, atlılarıyla birden müslümanları arkadan vurmaya başlamış, onları sıkıştırmış, müslümanlar paniğe kapılmış, korkmuş sonra da geriye dönüp bakmadan kaçmışlardı. Rasul, bir yerinden yaralanmış ve bir çukura düşmüştü. İnsanlar onun öldüğünü sanmış ve bu olay, onların korku ve paniğe kapılmalarını bir kat daha arttırmıştı. Azımsanmayacak sayıda müslüman şehid olmuştu. Rasulullah, yanında samimi müslümanların bir kısmı olduğu halde savaş meydanında direnmiş, korkuları yatışsın ve geri dönsünler diye dağılan mü'minlere seslenmişti. Bunun üzerine sebat eden ve geri dönenler Rasulullah'ı savunmaya başlamışlardı. Allah, müslümanların kalplerine güven, düşmanların kalplerine de korku bıraktı. Düşman şöyle sesleniyordu: "Şüphesiz bugün Bedir gününe karşılıktır. Başka bir yerde yine hesaplaşı-

96 Rivâyetlerin bildirdiğine göre bu görüşün sahipleri Bedir Savaşı'na katılamayan gençlerdi. Savaşla ilgili haberler, onların da buna benzer bir zafer elde etme, Allah'ın övgüsüne ve rızasına erişme, övgü ve fazilet elde etme duygularını kabartmıştı.

rız." diyorlardı. Bu zafer kendilerine yetmişti. Daha ileri gitmeyi düşünmemişlerdi. Rivâyet edildiğine göre, Mekkeliler, müslümanları bu şekilde bırakmalarından pişman olmuş, onları topyekün imha etmeye niyetlenmişlerdi. Bundan dolayı ikinci bir saldırıya geçmeyi planlamışlardı. Rasulullah, müşriklerin bu niyetlerini anlamış ve insanları ikinci defa düşmana karşı koymaya çağırmıştı. Samimi müslümanlar, uğradıkları acılara, aldıkları yaralara ve düşmanı izleyen takipçilerin, düşmanın yeniden toparlandığı şeklinde raporlarına rağmen Rasulullah'ın bu çağrısına koşmuşlardı. Müslümanlar "Hamrau'l-Esed" denilen yere kadar varmışlar ve düşmanı bulamamışlardı. Çünkü Mekkeliler aldıkları kararı gerçekleştirememiş ve Mekke'ye doğru yol almışlardı. Gelen bazı rivâyetlere göre bazı münafıklar, başkanları Abdullah b. Ubey'den Ebu Sufyan'a yetişmesini ve Medine için ondan eman dilemesini istemişlerdi. 154. âyetin sözünü ettiği, kaçırılan fırsattan dolayı hayıflananlar sadece münafıklardı. Rasulullah yerlerini terk eden okçulara kızmış ve onlara şöyle demişti: "Hayır, siz ganimetleri kendimize ayıracağımızı ve ondan size bir pay bırakmayacağımızı sandınız!..."

Kur'âni tablolar, rivâyetlerden daha güçlü ve açıklık bakımından daha canlıdırlar. 154-161. âyetler, dövünenlerin durumunu hikâye etmektedir. 154. âyette geçenler münafıklar değildir veya en azından yalnızca münafıklar değildir. İkinci tabakadan olan bazı müslümanlar da kendilerine gelen bu şiddetli acıdan etkilenerek münafıkların bu dövünmelerine ortak olmuşlardı. Anlaşıldığı kadarıyla düşmana karşı koymak için Medine dışına çıkma fikri bir azınlığın fikri ve gençlerin teşviki ile olan bir olay değildir. Rasulullah, ensar, muhacir ve münafıkların liderleriyle istişare etmiştir. Düşmana karşı koyma hareketi ensar ve muhacirden samimi olanların çoğunluğunun görüşüne uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Gençlerden bir grubun buna engel olması düşünülemez. Oysaki, Mekkelilerin Medine'ye saldırı için ilerledikleri anlaşıldığı zaman gençlerin dışında olanlar da galeyana gelmiş ve ölüme meydan okumuşlardır. Özellikle Bedir'de galip gelen ve Allah'ın desteğine tanık olanlar, bir benzerine daha gözleriyle, kalp ve duygularıyla şahid olmak için böyle olmasını istemişlerdi. Bu; Rasulullah'ın Medine dışında savaşa karar vermesine etki eden nedenlerden biridir. İkinci tabakadan bazı liderlerin, münafıkların Medine içinde

kalma fikrine uymaları imkansız değildir. Rasulullah onların görüşlerine uymamıştır. İşte bu; onları ve özellikle münafıkları öfkelendiren başlıca nedendir. Bazıları bundan dolayı orduya katılmamış, bazıları da ordudan ayrılmıştır. Daha sonra savaşın sonuçlarından ötürü şiddetli acılara maruz kalan müslümanları vesveseler ile etkilemeye çalışmışlardır.

Güven veren, müjdeleyen, kınayan, teskin eden ve öğüt veren âyetlerin üslubu etkili ve güçlüdür. Olayın şartları, seyri ve sonuçlarıyla ilgili bütün durumlara çözüm getiren bir niteliktedir. Tıpkı çeşitli müslüman topluluklarının yaşadığı olayların sonuçlarına da işaret ettiği gibi... Rasulullah'ın öldürülmesi şayiası nedeniyle hezimet veya paniğin daha da çoğalmasına ilişkin değerlendirmede eleştiri öne çıkmıştır. Müslümanların nefislerine güç, kararlılık ve öne atılma gibi güzel duygular aşılanmıştır. Âyetlerin telkin etmek istediği şey, müslümanların, İslam'ı savunmalarının devamlı bir görev, onu yayma ve şanını yüceltmenin geniş bir sorumluluk olduğunu vurgulamaktadır. Herhangi bir olaydan dolayı, hatta Rasulullah'ın öldürülmesi -veya ölmesi- durumunda bile oturmanın ve cihaddan geri durmanın caiz olmadığı vurgulanmaktadır. Öldürülme veya ölme olayı doğal ve beklenilen iki olaydır. Çünkü Rasulullah ancak bir elçidir. Ondan önce de nice elçiler gelip geçmiştir.

Mekkeliler'in Medine'ye saldırma fikri, müslümanların hâlâ zayıf ve az bir durumda olduklarını göstermekte, genel anlamda kuvvet ve güç noktasında Mekke'nin Medine'ye karşı üstün olduğuna işaret etmektedir. Şâyet rivâyet doğru ise düşman ordusunun sayısı üç bindi. Bu, çok açık bir şekilde müslümanların zayıf olduğunu göstermektedir. Bazı önde gelenlerin, düşmanı karşılamak için çıkmaması, onlara karşı evlerde ve duvarların arkasında savunma yapmayı düşünmeleri de bunu desteklemektedir. Tüm bunlar açık bir şekilde müslümanların zayıf ve az olduklarını doğrulamaktadır.

Savaş döneminde münafıkların tutumu hep azgınlık, geri kalma, safları terk etme, etkileme, karışıklık çıkarma, nümayiş yapma vs. olmuştur. Bu, onların kuvvetli bir durumda olduklarını göstermektedir. Müslümanların, onları güçlü görmelerinin yanında onlar da kendilerini güçlü hissediyorlardı. 154-161. âyetlerden anlaşıldığına göre, pişmanlığa kapılanlar samimi kişilerden ve münafıklardan

oluşan bir topluluktur. Samimi olan bu müslümanlar, münafıkların izinden gitmişlerdir. Şüphesiz bu konuda vurgulananlar biraz önceki görüşümüzü desteklemektedir.

Nüzul sıralamasında Ahzab sûresi, Âl-i İmran Sûresi'nden sonra gelmektedir. Ahzab Sûresi'nde Hendek Savaşı'na ve sonuçlarına dair işaretler bulunmaktadır. Ancak ittifak edildiğine göre, Haşr Sûresi'nde kendisine işaret edilen Beni Nadir olayı, Hendek Savaşı'ndan önce; Beni Kurayza olayı ise Hendek Savaşı'ndan sonra meydana gelmiştir. Oysa bu sûre rivâyet edilen nüzul sıralamasında Ahzab'tan çok sonra gelmektedir. Buna göre, ya Ahzab Sûresi'nin girişi ve bazı bölümleri Âl-i İmran Sûresi'nden sonra inmiştir ve bundan dolayı diziliş sırası ondan sonra gelmiştir. Ya da diziliş sırası doğru değildir. Ahzab Sûresi'nde açık bir şekilde kendisine işaret edilen Beni Kurayza'nın cezalandırılmasından yahudilerin ilk topluluklarının akibetinden bir pay çıkarmadıkları anlaşılmaktadır. Bu cezalandırma sonradan meydana gelmiştir. Beni Nadir'in sürgün edilmesi Kurayza olayından önce gerçekleşmiştir. Bu olaydan sonra yahudiler, Rasulullah ve müslümanlar aleyhinde Mekke liderleriyle antlaşma yapmak üzere Mekke'ye gitmişlerdir. Ahzab orduları topyekun bir şekilde Medine üzerine yürüdüğü zaman yahudiler onlara yardım etmişlerdir. Beni Nadir olayına işaret eden Haşr Sûresi âyetlerinin Ahzab Sûresi'nden önce inmiş olması mümkün ve makuldür. Ya da en azından Hendek ve Beni Kurayza âyetlerinden önce inmiş olduğu söylenebilir.

Beni Nadir olayının nedenlerini, şartlarını ve sonuçlarını yahudiler bölümünde izah etmiştik. İkinci bir defa ona dönmüyoruz. Meydana gelişleri dolayısıyla cihad hareketleri zincirinin tamamlanması için ona işaret etmekle yetiniyoruz.

«Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, hani bir zaman size ordular gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı görmektedir. Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler kaymış, yürekler boğaza gelmişti. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardır. Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler: "Allah ve Rasulü, bize sadece boş vaadlerde bulundu." diyorlardı. Onlardan bir grup da demişti ki: "Ey Yesrib (Medine) halkı, artık size duracak yer yok, dönün". Onlardan bir topluluk da: "Evlerimiz açıktır." diyerek Peygamber'den izin

istiyordu. Oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer (Medine'nin) her yanından onların üzerine girilseydi de kendilerinden karışıklık çıkarmaları istenseydi, bu harekete katılırlardı; bunu yapmakta fazla gecikmezlerdi. Oysa arkalarına dön(üp kaç)mayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorumlu idiler. De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az bir zaman yaşatılırsınız". De ki: "Size bir kötülük istese veya size rahmet dilese sizi Allah'tan kim korur?" Kendilerine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamazlar. Allah içinizden (savaştan) alıkoyanları ve kardeşlerine: "Bize gelin!" diyenleri biliyor. (Bunlar), savaşa (pek) az gelirler. Size karşı cimriler olarak (gelirler). Ama korku gelirse, onların, üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dillerle incitirler. Onlar içtenlikle inanmamışlar, bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır. (Onlar) orduların (Medine'den) gitmediklerini sanıyorlardı. Eğer o ordular (ikinci kez) gelseler, bunlar isterlerdi ki, kendileri çölde bedevi Araplar arasında olsunlar da sizin haberlerinizi sorsunlar. İçinizde bulunsalar dahi pek az dövüşürlerdi. And olsun Allah'ın elçisinde sizin için Allah'ı ve ahireti arzu eden ve Allah'ı anan kimseler için en güzel bir örnek vardır. Müminler (düşman) orduları(nı) gördükleri zaman (korkmadılar): "Bu, Allah'ın ve Rasulü'nün, bize vaadettiği şeydir. Allah ve Rasulü doğru söylemiştir." dediler. Ve bu, onların sadece imanlarını ve teslimiyetlerini artırdı. Müminlerden öyle kimseler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi adağını yerine getirdi, kimi de beklemektedir; sözlerini asla değiştirmemişlerdir. Ki Allah doğruları, doğruluklarıyla mükafatlandırsın. İki yüzlülere de dilerse azap etsin yahut tevbelerini kabul buyursun. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Allah, inkâr edenleri öfkeleriyle geri çevirdi; hiçbir hayra eremediler. Allah savaşta mü'minlere yetti. Allah güçlüdür, üstündür. Kitap Ehli'nden onlara yardım eden (Kurayza yahudi)lerini de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. (Onlardan) bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah, her şeye kadirdir.» (Ahzab, 9-27)

Âyetlerde, Rasulullah ve müslümanların Medine çevresinde kazmış oldukları ve aynı zamanda olaya adını veren hendeğin ismi geçmektedir. Kur'ân'ın bu olay için "Ahzab" kavramını kullanması

da olayın "Ahzab olayı" diye bilinmesine neden olmuştur. Çünkü bu olayda, savaşçı kuvvetler, birbirleriyle antlaşmalı çeşitli fırka ve kabilelerden toplanmıştır. Âyetler, müslümanların genelini kuşatan umutsuzluk halini, münafıklardan kaynaklanan hile ve alıkoyma konumlarını, yahudilerin hiyanetini Rasulullah ve inanan samimi müslümanların tavırlarını takdir etmeyi, Allah'ın destek ve yardımını, düşman ordusunun öfkesinin geri teptiğini ve olayın sahnelerini serd etme noktasında hainlik eden yahudilerin müslümanlar tarafından tanınmasını vurgulamak için inmiştir. Bununla birlikte bunlardan birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündür:

1) Müşrikler birbirleriyle antlaşmalı, çeşitli kabilelerden meydana gelen büyük bir topluluk oluşturarak Medine üzerine yürümüş ve hatta Medine'yi üst ve alt tarafından kuşatmışlardır.

2) Medine'deki yahudiler, müslümanlara karşı düşman ordusuna yardım etmişlerdir.

3) Müslümanların çoğunu büyük bir sıkıntı kaplamış, öyleki gözleri kaymış, yürekleri ağızlarına gelmiş, umutsuzluk ve korkudan dolayı müthiş bir sarsıntı ile sarsılmışlar ve hatta bir kısmı Allah'ın destek ve yardımı hakkında şüphelenmeye başlamıştır.

4) Samimi mü'minler Allah'ın kendilerine emrettiği şeyde sebat etmiş ve bu onların imanlarını ve güvenlerini artırmış: "Bu Allah'ın ve Rasulü'nün bize vaad ettiği şeydir." demişlerdir. Böylece direnç göstermişler ve Allah'a verdikleri sözde durmuşlardır. Zafere ve ilahi desteğe kesin inançlarını değiştirmemiş, Rasulullah'la birlikte ve onun etrafında toplanma konumlarında hiçbir değişiklik yapmamışlardır.

5) Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, müthiş bir şekilde korkuya kapılıyor ve bunu, hile yapmak, müslümanları savaştan alıkoymak ve edepsizlik etmek için dil uzatmaya en uygun ortam olarak değerlendiriyorlardı. Ardından da: "Şüphesiz Allah ve Rasulü ancak boş bir şeyi vaadetmiştir..." diyorlardı. Onlardan bazıları yalancı oldukları halde, güya düşmana karşı evlerinin açık olduğu savıyla, geri dönsünler diye Medine halkına telkinlerde bulunuyorlardı. Onların amacı sadece kaçmaktı. Oysaki onlar bir zamanlar kaçmayacaklarına dair Allah'a ve Rasulü'ne söz vermişlerdi. Durum böyleyken olanları gözetlemeye ve müslümanların kötülüğe düşmelerini beklemeye başladılar. Hatta onlar, "or-

duların pişman bir şekilde Medine'yi terkettiklerini" duydukları zaman buna inanamamışlardı.

6) Münafıkların, evlerine dönmeleri ve girdikleri mevzilerde durmamaları şeklinde Medine halkına yönelik alıkoyma çağrısı; Rasulullah'ın evlerden oldukça uzak bir yerde müslümanları mevzilendirdiğini göstermektedir.

7) Rasulullah bu savaşta diğer savaşlarda gösterdiği cesaretin, hareketin ve dayanıklılığın ötesine geçmiştir. Onun bu tavrının, düşmanın hiçbir sonuç elde edemeden geri dönmesiyle sembolize edilen güzel sonuca varılmasında büyük fonksiyonu olmuştur. Samimi müslümanlar için güzel bir örnek olmuş ve tüm müslümanların güven içinde hareket etmelerine zemin hazırlamıştır.

8) Allah, şiddetli bir fırtına göndermiş, saldırgan orduyu müthiş bir şekilde umutsuzluğa itmiş, kalplerine korku salmıştır. Amaçladıklarından umutlarını kesmeleri ve pişman bir şekilde geri dönmelerini sağlamıştır. Böylece orduları ile müslümanlar arasında savaş meydana gelmemiştir.

Bu olayla ilgili rivâyetlerde detaylara ilişkin birtakım bilgiler verilmektedir[97]:

Ahzab ordularıyla yahudi heyetinin Mekke, Gatafan, Kays ve Gaylan kabile reislerini kışkırtmaları ve bu konuda onlarla sözleşmeleri sonucunda Medine üzerine yürümüşlerdi. Düşman ordusunun sayısı 10.000 kadardı. Medine üzerine yürümeleri hicretin beşinci yılında gerçekleşmişti. Rasulullah ahzabın savaş için hazırlık yaptığı haberini alır almaz müslümanlara danıştı. Medine çevresinden ayrılmama ve Uhud Savaşı'nda olduğu gibi uzaklaşmama konusunda görüş birliğine varıldı. Selman Farisi, Medine'nin açık bulunan tarafları çevresinde bir hendeğin kazılması fikrini öne sürdü. Düşman Medine'ye gelmeden önce hendeğin kazı işlemi tamamlandı ve ardından müslümanlar burada mevzilendi. İslam ordusunun sayısı 3000'di. Hendek, çarpışmaların meydana gelmesine engel oldu. Düşman ordusu Medine'yi yirmi gün kuşatma altında tuttu. Bazı bireysel öldürme ve saldırılardan öte büyük bir olay meydana gelmedi. Karşılıklı ok atışları ve her iki taraftan az sayıda yaralanmalar oldu. Daha sonra Gatafan kabilesinden adı Nuaym olan bir şahıs Rasul'e gelerek müslüman olduğunu, müs-

97 Bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 108-116; İbn Hişam, c. III, s. 229-254.

lümanlığını gizlediğini bildirdi ve bu savaşta yapabileceği bir görev varsa bunu üstlenebileceğini söyledi. Rasulullah, Nuaym'dan düşman arasında ayrılık çıkarmasını ve onları bu hareketlerinden alıkoymaya çalışmasını istedi. Nuaym yahudilerle Kureyş arasında mekik dokudu. Herkesin birbirinden şüphelenmesini ve soğukluk duymasını sağladı. Böylece düşmanların savaşı sürdürme ve direnci yok etme gayretleri boşa çıktı. Tam bu sırada şiddetli bir kasırga esti ve düşman ordusunu müthiş bir şekilde sarstı. Kendilerindeki bıkkınlık ve gevşeme şiddetlendi. Çok geçmeden Kureyş'in komutanı Ebu Süfyan Mekke'ye hareket etme emrini ilan etti. Ordular da ona uydular ve dönüp gittiler.

Rivâyetler, genel olarak âyetlerle bir uyum gösteriyor. Açık olduğu üzere, Uhud Savaşı'nda cereyan eden olay, Rasul ve müslümanların Medine'ye yakın bir yerde mevzilenmelerini etkilemiştir. Uhud Savaşı'ndan sonra münafıklar üzerine bir saldırının olduğu apaçıktır. Münafıklar, özür diliyor ve başka bir savaşta Rasulullah'a ve müslümanlara yardım edeceklerine dair söz veriyorlardı. Bu nedenle savaşa çıkıp onlarla birlikte orduya katıldılar. Fakat onlar fikirlerinden ve kötülüklerinden kurtulmayı bir türlü başaramadılar. Ahzab hareketinin meydana gelmesinde yahudi heyetinin kışkırtmasının etkili olması büyük bir ihtimaldir. Ve yine anladığımıza göre, Mekkeliler Uhud darbesinin müslümanlar üzerinde büyük bir etki bıraktığına inanmışlardı. Büyük bir ordu ile yürümeleri ve Medine'de bulunan yahudilerle diğer kabilelerin yardım etmeleri halinde Rasulullah'a ve hareketine köklü bir darbe vuracaklarını sanmışlardı. Bu düşüncelerini bir an önce sonuçlandırmaya çalıştılar. Onun için meseleyi bu dehşet verici biçimde halletme yoluna gittiler.

Müslümanların şiddetli sıkıntılarını vurgulayan âyetlerin bu nitelemesi; Mekkelilerin söz konusu amaçlarını gerçekleştirme inançlarının boş olmadığını göstermektedir. Özellikle müslümanların hâlâ az ve zayıf olduklarına, kendilerini kuşatan düşmanların gücününse kendilerini kat kat aştığına ışık tutmaktadır. Müslümanların arasında ayrıca kendini gizleyenler ve hainler bulunmaktaydı. Münafıkları ağır şekilde eleştiren ve onların bu zorlu günde hainlik yapmalarına bağlı olarak amansız biçimde cezalandırılmalarını öngören âyetlerin bu tavizsiz tutumu, herhalde müslümanların ve İslami hareketin karşılaştığı bu hayati

tehlikeye bağlı olarak açıklanabilir. Bu nedenle Ahzab ordularının Medine'den geri çekilmelerinin, Allah'ın büyük bir yardımı olarak değerlendirilmesini doğru buluyoruz. Hatta bu, Rasulullah ve daveti için zafer ve başarıyı tamamlayan en büyük olaylardandır. Bu olayın, İslam'ın yücelmesinde, bundan böyle güç ve davetinin yayılmasında büyük bir etkiye sahip olduğunda hiç bir şüphemiz bulunmamaktadır. Ahzab ordularının Medine'den çekilmesinin hem olumlu hem olumsuz etkileri vardı. Müslümanlar için bir fenalığın gelmesini bekleyen Araplar, Medine'de bulunan düşmanlar ve münafıklar, bu olayın souncunda Rabbani yardımı ve büyük gücü gözleriyle görüyorlardı. Bunun üzerine düşmanlar yerlerinde duruyor, münafıklar konumlarından ya da büyüklenmelerinden vazgeçiyor ve müslümanlara bir fenalığın gelmesini bekleyenler bu konumlarını çıkar elde etme yönüne çeviriyorlardı. Hendek Savaşı, Beni Kurayza'nın cezalandırılması ve Medine'deki yahudilerin gücünün kesin bir biçimde kırılmasından sonra İslam'ın davetinin ve İslami hareketin gittikçe güçlenmesi, İslam tarihinin önemli realitelerinden biridir. Bu olaydan sonra münafıkların gücü zayıflamaya başlamış, Mekkeliler düşmanlıklarını devam ettirmeyi ve ordular hazırlamayı düşünmemişlerdi. Rasulullah, bu olayın ertesi yılında Kâbe'yi ziyaret için karar verme hususunda ortamı uygun ve kendi nefsinde bir güç bulmuştur. Mekkeliler de Rasulullah'taki bu gücü görmüş ve bunun üzerine Rasulullah ile barış yapma eğilimi göstermiş ve daha sonra sözünü edeceğimiz Hudeybiye Antlaşması'nı yapmışlardır. Tüm bunlar, bu büyük zaferin müslümanlar üzerinde olumlu; düşmanları üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı şeklindeki yorumumuzu desteklemektedir.

Beni Kurayza olayı ve onların cezalandırılmaları konusundan, yahudilerle ilgili bölümde söz etmiştik. Bu, Ahzab Sûresi 25-27. âyetlerinin işaret ettiği ve Kur'ân'ın cihad olayları zincirinde Hendek'ten sonra meydana gelen bir olaydır. Burada sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Fetih Sûresi'nde Medine dönemine ait büyük bir olayın işaretlerini taşıyan âyetler bulunmaktadır. Bu olay, söz konusu diğer olayları tamamlayıcı tablolar sunduğundan tarih yazarları onu cihad olayları zincirinden kabul etmişlerdir. Bu olay; Hudeybiye Antlaşması'dır:

1- Biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin günahından, geçmiş ve gelecek olanı bağışlasın ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru bir yola iletsin. Ve Allah sana şanlı bir zafer versin. O, imanlarına iman katsınlar diye mü'minlerin kalplerine huzur indirdi. Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır. (Allah işini böyle hikmetle çevirir) ki inanan erkekleri ve inanan kadınları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere soksun, onların kötülüklerini örtsün. Gerçekten bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur. Allah hakkında kötü zanda bulunan münafik erkeklere ve münafık kadınlara; (Allah'a) ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara da azap etsin. Kötü olaylar, kendi başlarına gelsin. Allah, onlara gazap etmiş, onları lanetlemiş ve onlara cehennemi hazırlamıştır. Orası da ne kötü bir yerdir! (Fetih, 1-6)

2- Sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Ve kim Allah'a verdiği sözü tutarsa Allah ona büyük bir mükafat verecektir. Bedevi köylülerden geri bırakılanlar, sana diyecekler ki: "Mallarımız ve çocuklarımız bizi alıkoydu. Bizim için (Allah'tan) mağfiret dile!" Onlar, kalplerinde olmayan bir şeyi söylüyorlar. De ki: "Allah size bir zarar vermek dilemiş yahut size bir fayda vermek istemiş olsa Allah'ın, sizin için dilediğine kim engel olabilir?" Hayır, Allah yaptıklarınızı haber almaktadır. Herhalde siz sandınız ki Rasul ve mü'minler, bir daha ailelerine dönmeyecekler. Bu (düşünce) gönüllerinizde süslendirildi. Kötü zanda bulundunuz ve helâkı hak etmiş bir topluluk oldunuz. Kim Allah'a ve Rasulü'ne inanmazsa bilsin ki, biz, kâfirler için alevli bir ateş hazırlamışızdır. (Fetih, 10-13)

3- Allah şu mü'minlerden razı olmuştur ki onlar, ağacın altında sana biat ediyorlardı. Allah onların gönüllerindekini bildiği için onların üzerine huzur ve güven indirdi ve onlara yakın bir fetih verdi. Yine onlara (yakında) alacakları bir çok ganimetler bahşeyledi. Allah üstündür, hikmet sahipidir. Allah size elde edeceğiniz birçok ganimet vaadetti. Bunu size çabucak verdi. İnsanların ellerini sizden çekti ki bu, inananlara bir işaret olsun ve (Allah) sizi dosdoğru yola iletsin. (Fetih, 18-20)

Ayrıca Bkz: (48/24-28)

Fetih Sûresi âyetlerinin çoğu Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra inmiştir. Bu, cihadla ilgili Kur'ân âyetlerinin genel karakteridir. Sûre'nin bölümlerinin üslup ve içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla âyetler teskin, takdir, müslümanlara olan Allah'ın rahmet ve yardımını hatırlatma ve eksikleri ortaya çıkarma amacını gütmüştür. Bu âyetler, olayın sonuçları dolayısıyla müslümanlar arasında baş-gösteren gerilimin bir değerlendirilmesi niteliğindedir. Bu olaydan aşağıdaki sonuçları çıkarmak olasıdır:

1) Rasulullah rüyasında müslümanlarla birlikte güven içinde Mescid-i Haram'a girdiğini, ziyaretlerini yerine getirdiğini, Hac ve Kâbe'yi ziyaret etme adetleri üzere başını tıraş etmiş ya da saçlarını kısaltmış bir şekilde ihrama girdiğini görmüştür. Rasulullah bunun ardından müslümanlara, ziyaret etme amacıyla Kâbe'ye gitmeye karar verdiğini ilan etmiştir. Kâbe'yi ziyaret için Medine halkından olan müslümanları ve bedevi Arapları çağırmıştır.

2) Büyük çoğunluk bu çağrıya uymuş, bedevi Araplardan bir grup ise, daha önce Mekkelilerle hiç meydana gelmeyecek bir mukavemet olacak, Rasulullah ve beraberinde bulunanlar bir daha ailelerine kavuşmayacakları zannıyla geri kalmışlardı.

3) Rasulullah Mekke yakınına (Mekke vadisine) ulaşınca, Mekkeliler Rasulullah'a karşı koydular. Durması için uyardılar, ziyaretini engellediler. Müslümanların Allah'a yaklaşmak amacıyla gönderdikleri kurbanlıkların, hayvanların kurban edildiği yere ulaşmasına izin vermediler.

4) Rasulullah, Mekkelilerin bu tavrını gördüğünde o da daha ciddi bir tavır takındı. Müslümanları dayanışma ve sebat üzere biat etmeye çağırdı. Bunun üzerine müslümanlar gölgesinde oturduğu ağacın altında Rasulullah'a biat etmeye başladılar. Bulundukları durumda Rasulullah'a yardım etme, karar ve inançları yüzlerinden okunuyordu.

5) Bu, müslümanların kazandığı bir savaş manevrası olmuştur. Daha sonra Allah iki grubun, birbirlerinden ellerini çekmesini dilemiştir.

6) Mekkeliler, şeref ve taassubun gerekleri olarak gördükleri birtakım olaylara başvurmuşlardır. Allah'ın Rasulü, ince kavrayışıyla bunun ardındaki büyük fethi görmesi dolayısıyla durumu soğukkanlılık ve yumuşaklıkla karşılamıştır.

7) Âyetler, bazı müslümanların, Rasulullah'ın bu ziyareti yapmasını, buna rıza göstermesini ve kâfirlere karşı gevşek davranmasını yadırgadıklarını bize bildirmektedir. İşaret ettiğimiz gibi âyetler, bir güven ve sükunet aşılamaktadır. Bu nedenle "büyük fetih", "açık fetih" ve "yakın fetih" diye tam bir niteleme ile tekrar etmektedir. Bu fetih dolayısıyla Allah'ın, Rasulü'ne ve mü'minlere gönderdiği güveni tekrarlanmaktadır. Âyetler, Allah'ın, Rasulullah'ın gördüğü rüyayı doğruladığını, müslümanların güven içinde, başlarını tıraş etmiş ve kısaltmış bir halde Mescid-i Haram'a gireceklerini, Allah'ın, durumlarını bildiğini, bunun ancak Allah'ın emri, idaresi ve hikmeti ile, müslümanların iyiliği için olduğunu açıklamışlardır. Bununla, Allah hakkında kötü zanda bulunan münafık ve müşrikleri rezil etmişler, Allah'ı ve Rasulü'nü tasdik eden ve büyük kurtuluşun ulaşacağını bildirmişlerdir.

8) Cihaddan geri kalanların ileride gelerek özür dileyeceklerinin vurgulanmış olması; bu âyetlerin -tümü olmasa bile çoğu-Hudeybiye olayından sonra Medine'ye dönüş esnasında yolda indiğine işaret etmektedir. Açık olduğu üzere âyetler, müslümanları teskin etmek ve onlara güven vermek amacını taşımaktadır. Bu, aynı zamanda rivâyetlerin de değindiği bir olgudur.

Rivâyetler de detaylara ilişkin birtakım bilgileri içermektedir[98]:

Rasulullah'ın müslümanlarla birlikte bu ziyaret için çıkması hicretin altıncı yılı sonlarında ve hac aylarında idi. Kâbe'yi ziyaret etmek için yola çıkanların sayısı bin dört yüz kadardı. Rasulullah, "zü'l-huleyfe" adlı yere varınca ihrama girdi ve ihrama girmeleri için müslümanlara emir verdi. Kurbanına nişan taktı. Rasulullah'ın geliş haberi Mekke'ye ulaşınca, Mekke'nin ileri gelenleri heyecanlandılar, ne şekilde olursa olsun Rasulullah'a engel olacaklarına dair söz verdiler. Mekkelilerin bu haberi Rasulullah'a geldiği zaman ashabına danıştı. Onlar da, Allah'ın kendisine bildirdiği şekilde hareket edeceklerini belirttiler. Şâyet Kureyş onlara engel olacak olursa Kureyş'le savaşılacaktı. Böylece topluluk ilerledi. Hudeybiye'ye ulaşıldığı zaman Rasulullah'ın devesi yere çöktü. -Hudeybiye, Mekke'nin yakınında bir köy veya kuyudur-. Rasulullah, devesinin çökmesiyle durması gerektiğini düşünerek durdu

98 İbn Sa'd, c. III, s. 139-150; İbn Hişam, c. III, s. 355-377.

ve şöyle dedi: "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Kureyş bu gün Allah'ın üstün saydığı ve akrabayı gözetici nitelikte her neye beni çağırırsa, bu çağrılarını kabul eder ve isteklerini yerine getiririm." Bu sırada Beni Huzaa kabilesinin başkanı Rasulullah'a geldi. Başkan, kabilesi ile birlikte Rasulullah'a yardım eden, onlarla iyi geçinen bir insandı. Kureyş'in ve müttefiklerinin ne pahasına olursa olsun kendisini engelleyeceklerini haber verdi. Rasulullah, kendisinin savaş için değil, sadece Kâbe'yi ziyaret için geldiğini söyleyerek ziyaret için kendisine müsamaha ve kolaylığın gösterilmesini sağlamaya yardımca olmasını teklif etti. Kendisi ile Arapların arasına girmemesini, eğer kendisi kaybederse, ondan kurtulmuş olacaklarını, yok Allah kendisini muzaffer kılarsa o zaman da seçenekleri bulunduğunu hatırlattı ve eğer inatlarında direnecek ve mutlaka savaşacak olurlarsa, Allah'ın emrini uygulamak için tek başına da kalsa savaşacağını açıkladı. Beni Huzaa kabilesinin başkanı gitti ve mesajını Mekkelilere iletti. Sakif'in başkanı da orada idi. Rasulullah'ın yanında kurbanlıklar olduğu halde sadece bir ziyaretçi olarak geldiğini öğrendiler. Rasulullah'ın özellikle harâm aylarda ve Mescid-i Haram bölgesinde ziyaretten alıkonulmasının ve onunla savaşılmasının bir zulüm olacağını söylediler. Bu arada Allah'ın Rasulü insanlara savaş istemediğini, yalnızca Kâbe'yi ziyaret için geldiğini haber vermek için Osman b. Affan'ı Mekke'ye göndermişti. Osman'ın geri dönmesi gecikti. Kureyş'in onu tutukladığı veya öldürdüğü haberi yayıldı. Bunun üzerine Rasulullah Kureyş'in bu zorba tutumunda ısrar etmesi halinde müslümanları sebat etmeye ve bu yolda ölünceye kadar kendisine biat etmeye çağırdı. Biat olayı bir ağaç altında gerçekleşti ve buna "Rıdvan Biatı" adı verildi. Çok geçmeden Osman b. Affan geri döndü. Kureyş, Rasulullah ile antlaşma yapmak için görüşmelerde bulunmak ve ağır şartları ileri sürmek üzere Suheyl b. Amr'ı göndermeyi uygun gördü. Ziyaretin gelecek yıla ertelenmesi, ailesinin rızası olmadan Mekke'den kaçıp Rasulullah'a sığınanların geri verilmesi durumunda bunların iade edilmemesi bu şartlar arasındaydı. Görüşmelerden, münakaşa ve tartışmalardan sonra Rasulullah antlaşmanın şartlarını kabul etti. Antlaşma süresinin on yıl olması üzerinde birleştiler. Böylece antlaşma yazıldı. Rasulullah kendi mührü ile mühürledi. Süheyl de Kureyş adına imzaladı. Rasulullah, o anda kurbanların kesilmesi, saçların tıraş

edilmesi ya da kısaltılması ve ihramdan çıkılması için emir verdi. Daha sonra Medine'ye geri dönme çağrısını yaptı. Rivâyet edildiğine göre, antlaşma görüşmelerine başlamadan önce Kureyş'in bazı süvarileri müslümanları gafil avlamak için çabalamışlardı. Bunu sezen Allah'ın Rasulü, onların yoluna pusu kurmak için asker göndermişti. Müslümanlar onların bir kısmını esir almış, onlara iyilik etmiş ve serbest bırakmışlardı. Yine belirtildiğine göre Suheyl b. Amr'ın oğlu Ebu Cendel Rasulullah ve müslümanların Hudeybiye'de bulunduğunu öğrenince zincirlere bağlı bulunduğu halde kaçarak oraya geldi. -Ebu Cendel müslüman olmuştu. Babası onu Medine'ye hicret etmekten alıkoymak için işkence ediyor ve dininden dönmeye zorluyordu-. Görüşmeler söz konusu şartlar üzerine tamamlanmıştı. Rasulullah verdiği sözünde durdu. Babasının diretmesi üzerine Rasulullah Ebu Cendel'i geri verdi. Antlaşmanın şartları müslümanların bir grubuna çok ağır geldi. Ömer b. Hattab bunlardan biridir. Özellikle tavaf yapmadan geri dönmeleri onlara çok zor geldi. Neredeyse bir kısmı haktan sapıyordu. Ortada, Rasulullah'ın kararı vardı. Müslümanlar Rasulullah ile ileri geri konuştular. Onlardan bazısı Rasulullah'ın kurban kesme ve ihramdan çıkma emrini yerine getirmediler. Daha sonra Rasulullah kararı kesin bir biçimde uyguladı. Onlar da ona uydular. Çok geçmeden Rasulullah'ın yaptığını doğrulayan ve müslümanlara huzur veren Fetih Sûresi nazil oldu.

Buhari'nin rivâyet ettiğine göre, Ömer b. Hattab kabul etmeyici tavrından sonra Rasulullah'ın bir tarafında yürüyordu. Bu sırada Ömer b. Hattab Rasulullah ile konuştu. Rasulullah ona cevap vermedi. Ömer sonra yine sordu. Rasulullah bu defa da cevap vermedi. Bunun üzerine Ömer kendi kendisine: "Ey Ömer! Yazıklar olsun! Sen üç kez Rasulullah'a sorunda ısrar ettin, hiç birinde sana cevap vermedi!" dedi. Ömer bundan sonra hakkında uyarıcı olarak âyet inmesinden korkarak insanların önüne geçti. Fakat çok geçmeden bir çağırıcının kendisine seslendiğini duydu. Kendi kendine: "Korktuğum başıma geldi işte!" dedi. Rasulullah'ın yanına geldiği zaman, Rasulullah Ömer'e: "Ya Ömer! Bu gece bana bir sûre indirildi ki o, bana üstüne güneş doğan her şeyden daha çok sevimlidir!.." buyurdu; sonra Fetih Sûresi'ni okudu.

Yine rivâyet edildiğine göre bazı müslümanlar: "Bu bir fetih değildir." demişlerdi. Bu söz Rasulullah'a ulaştığında şöyle söylemişti:

“Bu ne kötü bir söz. Halbuki o, fetihlerin en büyüğüdür. Müşrikler esenliğe kavuşmanıza, sizi engellemeye çalışmaları ve eski azgınlıkları yerine sizlerle görüşmelerde bulunmaya razı olmuşlar, sizinle güvenlik içinde olmayı istemişler, önceden hoşlanmadıkları şeyleri normal görmeye başlamışlardır.”

Bu özet bilgiler âyetlerle çelişmemektedir. Şüphesiz Kur’ân’ın “büyük fetih” diye adlandırdığı bu antlaşma, bütün yönleriyle bu vasfı hak etmiştir. Hatta bu antlaşmanın, Rasulullah’ın hayatında İslam Tarihi’nde, İslam’ın güçlenmesinde ve kök salıp yerleşmesinde belirgin büyük bir olay sayılması gerçekten yerinde olur. Artık Kureyş, Rasulullah’ın ve İslam’ın gücünü, üstün yapısını itiraf etmiş, Rasulullah ve müslümanları kendileri için taraf bir güç olarak kabul etmişti. Bu nedenle onları iyilikle savmayı yeğlemişlerdir. Kureyş iki sene içerisinde Medine’ye iki kez savaş açmıştı. Son yapılan savaş, bu ziyaretten önce müslümanlara köklü bir darbe vurmak için Kureyş’in çeşitli kabilelerden topladığı Ahzab orduları ile giriştiği savaştır. Bu savaş müslümanlarda şiddetli ızdıraplar meydana getirmiş, saldırı karşısında azlık ve zayıflıklarından ötürü sabırsızlık göstermelerine neden olmuştur. Önderlik ve liderliği Kureyş’te gören bedevi Araplarda bu büyük bir olay halini almış, inkârcılığın izinden gidenlerdeyse daha büyük etkiler bırakmıştır. Bedevi Araplar, Rasulullah ve müslümanların bu yolculuktan bir daha sağ salim evlerine dönemeyeceklerini düşünüyorlardı. Münafıklar ise müslümanlar hakkında zanların en kötüsünü besliyorlardı. Bu da fetih olayının önemini ve etkisini başka açıdan ortaya koymaktadır.

Olaylar, Rasulullah’ın uygulamasında esas aldığı ilkelerin doğruluğunu ispat etmiş ve Kur’ân da onu desteklemiştir. Bu uygulama müslümanlar için maddi, manevi, siyasi, askeri ve dini büyük yararlar ortaya çıkarmıştır. Müslümanlar kabilelerin gözünde güçlenmişler, bedevi Araplardan geri kalanlar özür dilemekte çabuklaşmışlardır. Münafıkların Medine’de sesleri kısılmış, durumları zayıflamıştır. Uzak yerlerden Araplar Rasulullah’a heyetler gönderir olmuşlardır. Hayber’de ve Şam yolu üzerinde bulunan diğer şehirlerde yahudi gücü kırılmıştır. Rasulullah, onları bertaraf edince yarımadanın içinde ve dışında bulunan çeşitli, ülkelerin hükümdarlarına İslam’ı müjdeleyen ve İslam’a çağrı mektuplarını ileten elçilerini gönderdi. İki yıl sonra Mekke’ye çıkarma yaparak orayı

fethetme başarısını gösterdi. Bu kesin bir sonuçtu. Artık Allah'ın yardım ve zaferi gelmiş, insanlar Allah'ın dinine bölük bölük girmeye başlamışlardı. Mekkelilerin kuvvet, saldırı, üstünlük ve zalimlikleri ile Rasulullah'a, müslümanlara ve Medine'ye karşı aşırı düşmanlıkları belli bir ölçüde zayıflamış, onunla barışa yanaşmışlar ve onu bir güç olarak kabul etmişlerdir. Bu, onların konumlarında dikkate değer bir değişikliği ifade eder. Öyle anlaşılıyor ki, onlar, maddi-manevi, siyasi-askeri bir çıkmaza girmişlerdi. Ya da birtakım sebeplerden ötürü aralarına ayrılık girmiş, bu onların birliğini ve mücadele azmini kırmıştı. İşte onların bu konumu, İslam'ın lehine işlemiş, çeşitli önemli etkileri, yankıları, sonuçları olan büyük fetih olayının gerçekleşmesine zemin hazırlamıştı.

Rivâyete göre, Hudeybiye Antlaşması yapıldığında Mekke'nin himayesine giren iki gruptan Mekke Araplarına katılmayı tercih eden Beni Bekr kabilesinden bir kişi, müslümanların himayesine giren Beni Huzaa kabilesinden birine zulmetmiş ve onu öldürmüştü. Rasulullah, bunu antlaşmayı bozma olarak saymıştı. Kureyş yürürlükte bulunan antlaşmayı doğrulamak için Ebu Süfyan'ı Medine'ye elçi olarak göndermişti. Rasulullah ise bunu kabul etmemişti. Rivâyet doğru kabul edilirse, Mekke ve Mekkelilerin beklenen değişiminin nedenlerine dair açıklamalarımızı desteklemektedir. Biz bu rivâyetin doğru olduğunu sanıyoruz. Çünkü Hudeybiye Antlaşması'ndan iki yıl sonra Rasulullah tarafından gerçekleştirilen Mekke'nin Fethi, ancak bir tarafın antlaşma şartlarını ihlal etmesi sonucunda meydana gelmiştir.

Bununla beraber, Ahzab ordularının Mekkelilerin bu tavrındaki gelişmelerde etkisi olmadığını, onları olumlu yönde geliştirmediğini söylemiyoruz. Ahzab ordularının pişman halde geri dönüşünün, onların Rasulullah'ın gücünü gözleriyle görmelerinin, Medine yahudileri probleminin kökten çözülüşünün, münafıkların gittikçe zayıflamasının, bu olaydan sonra insanların İslam'a yönelişinin ve İslam'ın bundan sonra hızla gelişmesinin de onların bu tutumlarında büyük etkisi olmuştur.

Mümtehine ve Mâide sûrelerinde Hudeybiye Antlaşması ile ilgili bazı âyetler mevcuttur. Biz onları buraya almayı ve onlar üzerinde yorum yapmayı uygun gördük. Çünkü bu âyetlerde, bu büyük olaya ilişkin birtakım tarihi sahneler bulunmaktadır. İlk olarak Mümtehine Sûresi âyetlerini ele alalım:

«Ey inananlar, mü'min kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu (kadı)nlar onlara helâldir; ne de onlar bunlara helâl olurlar. Onların (kocalarının) sarfettikleri (mehirleri)ni onlara verin. ücretlerini kendilerine verdiğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sizin için bir günah yoktur. Kafir kadınların ismetlerini tutmayın (onlarla ilişkiyi kesin ve kâfirlere katılan kadınlara) harcadığınız (mehr)i isteyin. Onlar da harcadıklarını istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda (böyle) hükmediyor. Allah bilendir, hikmet sahipidir.» (Mümtehine, 10)

Âyetten ve âyetle ilke olarak uyum sağlayan rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Medine'ye hicret edemeyen bazı mü'min kadınlar, bir fırsatını bulup gizlice hicret etmişlerdir. Onların sahipleri de Medine'ye gelerek antlaşma şartları uyarınca bu kadınların geri verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine âyet inmiş, onların geri verilmesini engellemiş ve onların kocalarına mehirlerinin verilmesini emretmiştir. Antlaşmanın metni hususunda bir çok görüş ileri sürülmüştür. Onların bir kısmına göre, antlaşmanın metni mutlaktı ve müzekker (erkek) sıgasıyla yazılmıştı. Mekkeliler bu metnin hem erkekleri hem de kadınları kapsadığı görüşünde idiler. Bunun için kadınların iadesini istiyorlardı. Rasulullah'ın görüşü ise bunun kadınları içermediği şeklindeydi. Olaya açıklık getirmek üzere âyet indi. En mantıklı görüş de budur. Çünkü orada eğer açık bir ifade olsaydı, bunun ayrı bir hükmü veya başka bir konumu olurdu. Kadınların geri verilmesinde antlaşmayı ihlal varsa, bunun Rasulullah'tan kaynaklanmış olması mümkün değildir ve Kur'ân'ın ilkeleri ile bağdaşmamaktadır. Aksine bizzat Kur'ân -biraz sonra aktaracağımız- Mâide Sûresi'nin âyetlerinde, Hudeybiye Antlaşması şartlarına saygı gösterilmesini teşvik etmiştir. Bir kısmı Mekke'nin Fethi'nden önceki, bir kısmı da Mekke'nin Fethi'nden sonra inen Tevbe Sûresi, 1-16. âyetlerinde, müslümanların antlaşmaya bağlı kalmalarını ısrarla vurgulamıştır. Yine âyetlerden anlaşıldığına göre, antlaşmayı bozma sadece karşı taraftan kaynaklanmıştır. Bu ise Rasulullah'ın Mekke'yi fethetmeye karar vermesine neden olmuştur. Bu bir yönüyle böyledir. Diğer yönden, müşrikler antlaşmanın bozulduğunu ve bunu Rasulullah'ın yaptığını söylüyorlardı. Bilinen o dur ki, antlaşmanın bozulması karşı taraftan kaynaklanmıştır. Rasulullah antlaşmanın

müşrikler tarafından bozulduğuna inanıyordu. Muhacir müslüman kadınların kocalarına mehirlerinin ödenmesini isteyen âyetin hükmü, konuyla ilgili hakkını elde edeceğinden şüphe eden antlaşmalıyı razı etmeye yöneliktir. Ve yine hüküm, Rasulullah tarafından antlaşmaya saygı göstermedeki iyi niyetini ispatlamak içindir. Gelen rivâyetlerde muhacir müslüman kadınların kocaları ve sahiplerinin bu çözüm yolunu reddettikleri bildirilmiştir. Şimdiye kadar söylenenlere ek olarak şunları söyleyebiliriz: Dikkat çektiğimiz, Mekkelilerin tutumlarında gözlenen bu gelişme Mekkelilerin şiddet yanlısı tutumlarından vazgeçtikleri ve daha ılımlı tavır koymaya başladıkları şeklindeki yaklaşımımızı yansıtmakta ve bu anlayış İslami hükümlerle çelişmemektedir.

Âyet, müslümanlar ile müşrikler arasında karşılıklı değiştirme haklarını ele almıştır. Müslüman erkekler, geri kalan eşleri için kâfir de olsalar bir bedel isteyecekler ve aynı şekilde müslüman olan ve müslümanlara katılan müşriklerin eşleri için de kocalarına bedelleri verilecektir. Bu da; müşrikler ve müslümanlar olarak her iki tarafın da bu gelişmelerden sonra antlaşma esaslarına bağlı hareket ettiklerini, sürekli barışçı bir tutum izlediklerini ve birbirlerine saygılı davrandıklarını ortaya koymaktadır.

Mâide Sûresi'nin âyetleri ise şunlardır:

«Ey inananlar, akitleri yerine getirin. Size (harâm oldukları) okunacak olanların dışında kalan hayvanlar sizin için helâl kılındı. Yalnız ihramda iken avı helâl saymamak şartıyla. Allah istediği hükmü verir. Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne harâm aya, ne kurbana, ne gerdanlık(lı kurban)lara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arzu ederek Beyt-i Haram'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.» (Mâide, 1-2)

Müfessirler ikinci âyetle ilgili olarak şöyle rivâyet etmişlerdir:

Beni Bekr kabilesindan önde gelen bir adam tanışmak için geldi ve Rasulullah ile karşılaştı ve onu dinledi. Rasulullah'ın dediklerini kendilerine iletmek için kavmine gitti. Medine dışında koyun sürülerine rastladı ve onları gasbetti. Bir süre sonra yanında kabilesinden bazı kişiler olduğu halde hacca gidiyordu. Onların yolu

Medine'ye yakındı. Bazı müslümanlar onları öldürmek istediler. Bunun üzerine âyet indi ve bu hareketi yasakladı. Yine rivâyet edildiğine göre, bazı müslümanlar, Kâbe'yi ziyarete çıktıklarında Mekkelilerden intikam almak için onları engellemişlerdir. Müslümanlar, kendilerine yaptıkları eziyetten dolayı müşriklere bunu yapmayı bir fırsat olarak telakki etmişlerdir. Hacıları Kâbe'yi ziyaretten alıkoyma da bu hareketlerden biriydi.

Rivâyetlerin durumu ne olursa olsun, ikinci âyette bazı müslümanlar tarafından haccın saygınlığını ve adetlerini ihlal eden, kendileri ile aralarında kin ve düşmanlık bulunan insanlara zarar gelmesi amacıyla hacıları ziyaretten alıkoyan birtakım hareket ve gayretlerin meydana geldiği bildirilmektedir. Öyleki âyet bunu, günah ve düşmanlık üzerinde bir yardımlaşma olarak değerlendirmiş, bu konuda birbirleriyle yardımlaşanları da Allah'ın çetin azabı ile korkutmuştur. "Rablerinin lütuf ve rızasını arzu ederek..." cümlesinden anlaşıldığı kadarıyla, müslümanların alıkoyduğu hacılar da müslüman olanlardandır. Burada, müfessirlerin naklettikleri rivâyetlerde bir çelişki bulunmaktadır. Bu noktada şunu söylemek mümkündür. Ekonomik hayatlarının en büyük destek ve gelir kaynakları hacdan ve hacılardan olan Mekke halkına baskı yapmak amacıyla bazı müslümanlar diğer müslümanları hacdan alıkoymuşlardır.

Mâide Sûresi'nin nüzul sırasına göre tertibi Fetih Sûresi'nden sonradır. Tercih edilen görüşe göre, sûrenin bu şekilde sıralanmasının nedeni sûrenin giriş kısmı dolayısıyladır. Çünkü sûrede Fetih Sûresi'nden önce indiği kabul edilen bazı bölümler vardır. Birinci âyette geçen "akitler" kelimesinin Hudeybiye Antlaşması'nı kastediyor olması mümkündür. Müslümanların, hacıları hacdan alıkoymaları, harâm ayların dokunulmazlığını ve haccın diğer adetlerini ihlal etmeye girişmeleri, Hudeybiye Antlaşması'nı bozma olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu, antlaşması bulunan düşmanı rahatsız ederdi. Bunun da ötesinde Kur'ân'ın ilke olarak benimsediği ölçülere ve dokunulmazlıklara aykırı bir uygulamaydı. Âyet adeta; harâm aylarda avın kanını akıtmak yasak olduğuna göre, diğer kanları akıtmanın da harâm olduğunu, antlaşmanın maddelerini çiğnemenin normal karşılanamayacağını, söylemektedirler.

Bunu söylerken, müfessirlerin "ukûd/akitler" kavramını, müslümanların Allah ile yaptıkları antlaşmalar olarak açıkladıklarını,

İslam'a bağlananların Allah'ın harâm saydığı şeylere saygı göstermeleri, ana sembollerine hürmet etmeleri gerektiği şeklinde anladıklarını biliyoruz. Bu iki âyete dikkatle baktığımızda onların beraber indiğini ve aynı konuyu işlediklerini görürüz. Müfessirlerin bu yaklaşımında bir zorlama olduğu fark ediliyor. Onların bu yaklaşımını doğru saysak bile, en azından ikinci âyet, bazı müslümanların, kendilerine kin besleyen ve düşmanlık edenlerin çoğunluğunu oluşturan Mekkelilerin aleyhine, bu büyük yerlerin ve ibadetlerin dokunulmazlığını kaldırmak için yardımlaştıklarını açıkça göstermektedir... Halbuki hacılar, Allah'ın evini ziyarete geliyorlardı. Ve bunu engellemek doğru olmazdı. Bu da düşmanlığın köklü olduğunu gösteren Medeni antlaşmanın bir şeklini göstermektedir. Söz konusu düşmanlığın müslümanları böyle bir tavır takınmaya ittiğini ve ilahi hikmet gereği olarak bu tutumun yasaklandığını göstermektedir. Bu, Allah'ın, saygın yerleri ve ibadetleri kabul ettirmek için seçtiği kesin ve yıldırıcı bir yöntemdir. Etkenler ve itici güçler ne olursa olsun din özgürlüğünün esas olduğunu bildirmiştir. Bu da etkili ve geniş çaplı bir girişimdir. Bu direktifler Rasulullah döneminde uygulandığı gibi, ondan sonraki antlaşmalarda da fikir ve düşünce aşılayan birer direktif olduklarında kuşku yoktur.

Tarihi zinciri tamamlamak için, Kur'ân'da sözü edilen önemli cihad olaylarından birinin de Hayber ve diğer yahudi kasabalarının fethi olduğunu hatırlatmalıyız. Çünkü, Fetih Sûresi'ndeki bazı âyetler bu olaya işaret etmektedir. Bu olay Hudeybiye Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra meydana gelmiştir. "Yahudiler" bölümünde bu olayın şartları, sebepleri ve sonuçları üzerinde durduğumuzdan burada sadece ona işaret etmekle yetiniyoruz.

Tarih nakilcileri, Rasulullah'ın müslümanlarla yedinci senede Kâbe'yi ziyaret edişini cihad olayları zincirinde ele alırlar. Çünkü bu ziyaret Hudeybiye Antlaşması'nın bir sonucu ve onun bir başarısıydı. Tarihçilerin ifadelerine göre, Rasulullah o sene, önceki sene kendisiyle gelen ashabı ve daha sonra bunlara katılanlarla birlikte yola çıkmıştı. Beraberinde altmış kurbanlık deve götürmüştü. Kureyş, bunun için Mekke'yi boşaltmış, dağlara çekilmişti. Müslümanlar kılıçları ile donanmış halde Mekke'ye girmişlerdi. Bazı müşrikler onları görmek için Daru'n-Nedve'de toplanmışlardı. Rasulullah, abasını omuzlarına atmış ve sağ pa-

zusunu dışarı çıkararak: "Bugün onlara karşı kendisini güçlü gösterenleri Allah korusun." demişti. Sonra Hacerü'l-Esved'e ellerini sürmüş, koşar adımlarla Kâbe'yi tavaf etmiş, ashabı da onun arkasında koşar adımlarla tavaflarını yapmışlardı. Sonra Safa ile Merve arasında tavaf etmişler ve kurbanlarını kesmişlerdi. Rasulullah Kâbe'nin içine girmiş ve bir süre orada kalmıştı. Dışarı çıktığında öğle namazının duyurulmasını söylemişti. Orada arkadaşlarına namaz kıldırmştı. Rivâyete göre, Abdullah b. Revaha Rasulullah'ın devesinin yularını tutuyordu. Mekke'ye girilirken şu şiiri okumaya başladı:

"Ey kâfirlerin çocukları Allah'ın yolundan çekilin.

Çekilin, bütün iyilikler O'nun Peygamber'i ile beraberdir.

Biz O'nun yorumu ile size darbe indirdik.

O'nun tenzil'i ile sizinle savaştık.

Yiğitleri yerinden oynatan bir darbe indirdik.

Yakın dostu yakın dostundan ürküten bir tokat attık...

Ya Rabbi! Biz onun dediklerine iman ettik."

Ömer b. Hattab: "Nedir bunlar ey İbn Revaha?" diye seslendi. Rasulullah: "Ben dinliyorum, ey Ömer!" dedi. Sonra İbn Revaha'ya şöyle demesini buyurdu: "Allah'tan başka ilah yoktur. Tektir O. Kuluna destek oldu. Ordusunu zafere ulaştırdı. Ahzab'ı yenilgiye uğrattı." İbn Revaha bunları söylerken müslümanlar da onunla birlikte tekrar ettiler. Rasulullah ve müslümanlar Mekke'de üç gün kaldı. Sonra Süheyl b. Amr ve Huveytib b. Abdiluzza geldiler ve: "Artık süreniz doldu, çıkmanız gerekiyor." dediler. Rasulullah: "Hiçbir müslüman Mekke'de akşamlamasın." diye ilan etti. Sonra yola çıktı. Seref'te konakladı. Geceyi orada geçirdi. Sabahın erken saatlerinde kalkıp Medine'ye doğru yol almaya başladı[99].

Açıktır ki, bu ziyaret de Rasulullah'ın Kureyş'e ve diğer Araplara karşı kuvvet ve üstünlük kazandığını ortaya koymaktadır.

Burada Rasulullah'ın hayatına ilişkin bir meseleyi incelemek yerinde olur. Rasulullah ve hicretten önce ve sonra müslüman olan-

99 İbn Hişam, c. III, s. 424-427; İbn Sa'd, c. III, s. 167-169.

lar hac ibadetine katılıyorlardı. Kur'ân bu ibadetleri Rasulullah'ın yolculuğundan önce farz kılmıştı.

Rasulullah'ın bu yolculuğu da bu emri uygulama niteliği taşıyordu. Bununla ilgili âyetlerin bir kısmını alıntılayalım:

1- Safa ve Merve Allah'ın nişanlarındandır. Kim Kâbe'yi hacceder ya da umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki, Allah karşılığını verir, bilir. (Bakara, 158)

2- Allah için haccı ve umreyi tamamlayın. Eğer çevrilmiş olursanız kolayınıza gelen kurbanı (gönderin); kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan ya da başından bir rahatsızlığı bulunan kimse, oruçtan, sadakadan veya kurbandan fidye (verir). Güvene kavuştuğunuz zaman, hacc (zamanın) a kadar umre ile faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurbanı bulamayan kimse üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, ailesi Mescid-i Haram (civarın)da oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun veAllah'ın cezasının çetin olduğunu bilin. Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda (ihrama girerek) haccı (kendine) farz ederse bilsin ki, hacda kadına yaklaşmak, günah yapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne iyilik ederseniz Allah onu bilir. Azıklanınız; şüphesiz azığın en iyisi takvâdır. Ey akıl sahipleri benden korkun. (Bakara, 196-197)

3- De ki: "Allah doğru söyledi, öyle ise dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim dinine uyun. O, puta tapanlardan değildi. Doğrusu insanlara ilk kurulan ev, Mekke'de olandır. Alemlere uğur, bereket ve hidâyet kaynağı olarak kurulmuştur. Onda açık açık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Ona giren, güvene erer. Yoluna gücü yeten herkesin, o evi (girip) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkâr ederse şüphesiz Allah, bütün alemlerden zengindir. (Âl-i İmran, 95-97)

Mekke döneminde Kur'ân'ın bu konuda hiçbir açıklaması yoktur. Rivâyetlerde de bunu açık bir biçimde ispatlayan veya reddeden bir bilgi yoktur.

Bazı müfessirler Mekki olan Kevser Sûresi'ndeki "Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve kurban kes." âyetinin tefsiri bağlamında, kurban kesmeyi, Kâbe'nin çevresini tavaf ettikten sonra kurban kesme

şeklinde değerlendirmişlerdir. Şâyet bu doğru ise, o zaman bunda Rasulullah'ın ve ashabının Mekke'de bulundukları sürede Hac ibadetlerinin bir kısmını yerine getirdiklerine dair bir işaret var demektir. Aşağıda görüleceği gibi, Hac Sûresi'nin bazı âyetlerinde Hac ibadetleri hakkında birtakım mesajlar ve direktifler; haccın Hz. İbrahim'in dininin adetlerinden olduğuna dair açıklamalar bulunmaktadır:

«Bir zamanlar İbrahim'e Beyt'in yerini açıklamıştık: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rüku ve secde edenler için evimi temizle. İnsanlar içinde haccı ilan et; gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. (Gelsinler) ki kendileri için birtakım faydalara tanık olsunlar ve kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın adını ansınlar. Onlardan yeyin, sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Eski Ev (Kâbe)i tavaf etsinler." İşte budur. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse, o (hareketi), Rabbinin yanında kendisi için iyidir. Size okunanlar dışındaki hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Artık o pis putlardan ve yalan sözden kaçının. Allah'a ortak koşmadan, halis olarak Allah'ı birleyenler olun. Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgar onu, uzak bir yere sürüklüyor gibidir. İşte budur. Kim Allah'ın işaretlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır. O hayvanlarda belli bir süreye kadar sizin için menfaatler vardır. Sonra onların varacakları yer, Eski Ev'dir.» (Hacc, 26-33)

Hacc Sûresi'nin Mekki veya Medeni olması hakkında farklı görüşler vardır. Biz, çoğu âyetlerinin Mekki olduğunu düşünüyoruz. Yukarıdaki âyetler de bu Mekki âyetlerdendir. Bu nedenle, Rasulullah ve ashabı hicretten önce Allah'ın belirlediği sınırlar çerçevesinde hac ibadetlerini yerine getiriyorlardı, demek mümkündür. Düşüncemiz doğru değilse dahi biz, Rasulullah ve ashabının put ve şirk görüntülerinden sakınmakla birlikte birçok ibadetleri yerine getirdiklerini kabul ediyoruz. Mekke, özellikle hac mevsiminde güvenli bir yerdi ve gelip gidenlerle dolup taşıyordu. Rasulullah'ın kendisine özgü bir biçimde Allah'a ibadet etmeyerek bu ibadet zamanlarını boşa geçirdiğini söylemek doğru olmaz. Hatta Rasulullah'ın çağrısının doğru olduğunu bilen bazı liderler, bu çağrının hac geleneklerini bozacağını ve Mekkelilerin bu geleneklere bağlı imtiyazlarını ortadan kaldıracağını düşündüklerinden ona uymuyor

ve ondan yana olmaya cesaret edemiyorlardı. Kasas Sûresi'ndeki bir âyet onların bu endişelerini dile getirmektedir:

«Dediler ki: "Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız." Biz onlara kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yeri (Mekke'yi) mekan vermedik mi? Fakat onların çoğu bilmiyorlar.» (Kasas, 57)

Âyet onları susturmuştur. Rasulullah'ın oradaki Allah'a ibadet ortamını, Allah yoluna davet atmosferini değerlendirmesinin yanında bu susturuştan hareketle ashabı ile birlikte hac ibadetlerine katılmayı ihmal etmemiş olması gerekir.

Medine döneminin hicretten sonraki ve Rasulullah'ın bu yolculuğundan önceki evresine gelince, Bakara ve Âl-i İmran sûrelerindeki âyetler, Mekke'ye gitme imkanı olan müslümanların hac mevsiminde veya başka müsait zamanlarda hacca gidip hac ettiklerini veya umre yaptıklarını söylemeye elverişlidir. Bakara Sûresi'ndeki bazı âyetler, insanların hac ibadetlerini yerine getirdikten sonra iki çeşit dua yaptıklarını bildirmektedirler. Bu dualardan biri, Allah'a ve ahiret gününe inanan müslümanların duasıdır. İkincisi ise, -tercih edilen görüşe göre- mü'min olmayanların duasıdır. Bu da yaklaşımımızı başka bir açıdan desteklemektedir.

Bu âyetler de şöyledir:

«Hac ibadetlerinizi bitirince atalarınızı andığınız gibi hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan kimi "Rabbimiz, bize dünyada ver!" der; onun ahirette bir payı yoktur. Onlardan kimi de: "Rabbimiz, bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver, bizi ateş azabından koru!" der. İşte onların, kazandıklarından bir payları vardır. Allah, hesabı çabuk görendir.» (Bakara, 200-202)

Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra indiği kabul edilen Mâide Sûresi'nin ilk âyetlerinden birinde, müslümanların, Mekkelileri cezalandırmak amacıyla onları Allah'ın Ev'inden alıkoymaları yasaklanmaktadır. Âyetin ifade tarzı bu engellemeye kalkanların müslümanlar olduğunu kabul eden görüşü desteklemektedir. Bu da müslümanlardan bazılarının bir fırsatını bulduklarında hacca gittiklerini göstermektedir. Nitekim âyette deniyor ki:

«Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne harâm aya, ne kurbana, ne gerdanlıklı kurbanlara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arzu ede-

rek Beyt-i Haram'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevk etmesin, iyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın azabı çetindir.» (Mâide, 2)

Hudeybiye antlaşmasından iki yıl sonra Mekke'nin fethi tamamlanmıştır. Mekke'nin fethi Kur'ân'da seri işaretlerle, rivâyetler tarafından bir ölçüde açıklığa kavuşturulan kapalı değinilerle tasvir edilmiştir. İşte bu olaya ilişkin Tevbe Sûresi'ndeki âyetler şunlardır:

«Evet (Allah ve Rasulü yanında onların) nasıl (ahdi olabilir)? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and ne de antlaşma gözetlemezlerdi. Ağızlarıyla sizi razı ederler, fakat kalpleri (sizi) istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır. Allah'ın âyetlerini az bir paraya sattılar da (halkı) O'nun yolundan alıkoydular. Onların yaptıkları, gerçekten ne kötüdür. Bir mü'mine karşı ne and ne de antlaşma gözetmezler. İşte saldırganlar onlardır. Eğer tevbe ederler, namazı kılar ve zekatı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz, bilen bir kavme âyetleri böyle uzun uzun açıklarız. Eğer antlaşma yaptıktan sonra antlarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle hemen savaşın, çünkü onların andları yoktur, belki vazgeçerler. Andlarını bozan, Rasul'ü çıkarmaya yeltenen ve ilk önce kendileri siz(inle savaş)a başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten inanan insanlar iseniz, kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır. Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin. Onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve mü'minlerin göğüslerini ferahlandırsın. Yüreklerinin öfkesini gidersin, Allah dilediğinin tevbesini kabul eder, Allah bilendir, hikmet sahipidir. Yoksa siz, Allah içinizden cihad eden ve Allah'tan, Rasulü'nden ve mü'minlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden, bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızı haber almaktadır.» (Tevbe, 8-16)

Âyetlerin içeriğinden, onların Mekke fethinden önce teşvik ve mü'minleri savaşa çağırma ile ilgili olarak indiklerini anlıyoruz. Yine fetih hareketi, antlaşmalı düşmanlar olan Mekkelilerin sözleşmeyi bozmaları, antlaşma maddelerini çiğnemeleri üzerine gerçekleşmiştir.

«Ey inananlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse işte za-

limler onlardır.. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticaret(iniz), hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Rasulü'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.» (Tevbe, 23-24)

Yukardaki âyetlerin üslubundan bu âyetlerin de aynı şekilde Mekke fethinden önce nazil oldukları anlaşılmaktadır. Âyetler, Mekke halkı ile birçok bağı bulunan muhacir müslümanların yakınlık, akrabalık ve maddi çıkar yolunu izlememelerini sağlamak amacına yönelik olarak inmişlerdir.

Mümtehine Sûresi'ndeki âyetlere gelince:

«Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Rasul'ü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları halde siz onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinizde onlara sevgi (mi) gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim, sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur. Onlar sizi ele geçirseler, size düşman olurlar, size ellerini, dillerini kötülükle uzatırlar ve isterler ki inkâr edesiniz. Kıyamet günü akrabalarınız ve çocuklarınız size fayda vermez. (Allah) aranızı ayırır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.» (Mümtehine, 1-3)

Müfessirlerin ve tarihçilerin belirttiğine göre bu âyetler, Mekke fethinden önce ve müslümanlardan birinin, Mekke'de bulunan aile ve yakınlarını koruması amacıyla Rasulullah'ın Mekke'ye savaş açmaya karar verdiğini bildirmek için Kureyş'e mektup göndermesi nedeniyle inmiştir. Âyetler, Allah'a, Rasulü'ne ve mü'minlere düşman olanların dost edinilmemesini emretmekte onları uyarmakta ve bu tür bir dostluğu yasaklamaktadır. Akrabanın ve çocukların müslüman açısından hiç birşeyi değiştirmeyeceğini, onların cesaret ve hazırlığını engellemeyeceğini dile getirip uyarıda bulunmaktadır.

Rivâyetlerin Mekke'nin fethine ilişkin kayıtlarını ise şu şekilde özetleyebiliriz[100]: Bu fetih, hicri sekizinci sene Ramazan ayının son on gününde gerçekleşmiştir. Fethin başlıca sebebi Kureyş'in müttefiki olan Beni Bekr kabilesi'nin antlaşmayı bozması, bu ka-

100 İbn Sa'd, c. III, s. 181-198; İbn Hişam, c. IV, s. 3-64.

bileden bir adamın Rasul'un müttefiki bulunan Beni Huzaa kabilesinden bir adamı öldürmesi ve bazı Kureyşlilerin Beni Bekr'in bu hareketine destek olmasıydı. Olaydan sonra Huzaa kabilesinin önde gelenleri Rasul'e gitmiş ve durumu bildirdikten sonra uğradıkları zulüm nedeniyle O'ndan destek istemişlerdi. Ebu Süfyan da durumun tehlikeli olduğunu sezmiş ve hemen özür beyan etmek için Medine'ye koşmuş, müslümanlar ile Mekkeliler arasındaki antlaşmayı pekiştirmek istemişti. Ebu Süfyan bu görevinde başarısız olmuş ve Rasul, müslümanları hazırlığa çağırmıştı. Bu çağrı üzerine ensar, muhacir ve bedevilerden on bin kişi kadar bir ordu toplanmıştı. Bu ordu ile Mekke üzerine yürüyünce Mekkeliler de müttefiklerini savaşa hazır olmaya çağırmışlardı. Yalnız müttefiklerinin çoğu özellikle Havazin ve Sakif kabileleri bu görevlerinde gecikmiş ve gereken ilgiyi göstermemişlerdi. Bedevilerden yalnız Beni Bekr ve Mekke Ehabişi, Kureyş'in yanında yer almıştı. Ehabiş, Mekke'nin kenar mahallelerinde oturan çeşitli ırk ve kabilelerden oluşan yabancı kimselerdi. Kureyşliler bu halleriyle karşı koymaya güçlerinin yetmeyeceğini anladılar. Rasul ve onun hükmüne teslim oldular. Mekke'nin kenar bir semtindeki ufak bir çatışmadan başka bir direniş göstermediler. İslam ordusunun bir kolu ordunun stratejisi gereği Mekke'nin o semtinde bulunurken ufak bir çatışma çıktı. Ve bazı müşrikler öldürüldü. Rasul çatışma haberini duyduğunda hemen savaşın durdurulmasını istedi. Rasulullah Mekke'ye girdikten sonra bir konuşma yaptı ve Mekkelileri bağışladığını açıkladı. Kâbe'nin içini ve etrafını putlardan temizledi, insanlar onunla biatleşmeye yöneldiler. Böylece Mekke'de Allah'ın dini ve sözü egemen hale geldi. Sonra Mekke'nin başına, aristokrat olmayan bir kabileden birini vali tayin ederek geri döndü. Rasulullah, bu konuşmasında şunları söylemişti:

"Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir, ortağı yoktur. O, sözünü yerine getirdi. Kulunu muzaffer kıldı. Yalnız başına müttefik orduları mağlup etti. Dikkat edin! Ataların iyilikleri kanları ve malları ile övünmek ayaklarımın altındadır. Ey Kureyş topluluğu, Kâbe hizmetleri ve hacılara su dağıtma hariç, Allah, cahiliyyenin kahramanlık ve büyüklük taslayışını, atalarıyla övünmesini kaldırmıştır. İnsanlar Adem'in torunlarıdır. Adem de topraktandır... «Ey insanlar, biz sizi kadın ve erkekten yarattık. Ve sizi uluslara, kabilelere ayırdık ki, tanışasınız. Şüphesiz Allah

katında en üstün olanlarınız takvâ sahipi olanlarınızdır.» Ey Kureyş topluluğu, size nasıl davranacağımı sanıyorsunuz?" Dediler ki: "Biz, iyi davranacağını umuyoruz. Sen şerefli bir kardeşsin, şerefli bir kardeşin oğlusun!" "Gidin, siz serbestsiniz. Allah fil ordusunu Mekke'ye sokmadı. Mekke'ye elçisini ve mü'minleri egemen kıldı. Dikkat edin! Mekke'ye bundan önce hiçkimse giremedi. Ona hakim olmak gündüz ve içinde bulunduğunuz şu anda bana nasip oldu."

Rivâyete göre, Rasulullah ordusu ile birlikte Mekke üzerine yürüdüğü sırada Mekke'ye bir günlük mesafe kaldığında, Ebu Sufyan yakalanmış ve Rasulullah'a getirilmişti. O da Rasulullah'ın huzurunda müslüman olmuştu. Rasulullah da onu onurlandırmış ve: "Kim Ebu Sufyan'ın evine girerse güven içindedir. Kim Mescid-i Haram'a girerse güven içindedir, kim de evinde kalırsa güven içindedir." diye ilan etmişti.

Yine rivâyetlerin bildirdiğine göre, ensar birbirine şu soruyu soruyordu: "Allah, Rasulü'nü Kureyş'e karşı muzaffer kıldı ve ona Mekke'nin Fethi'ni kolaylaştırdı. Bundan sonra Rasulullah tekrar Medine'ye mi döner yoksa, Mekke'de mi kalır, acaba?" Rasulullah onların bu sözlerini haber aldığında liderlerini topladı ve onlara şöyle dedi: "Allah'a sığınırım! Hayatta kaldığım sürece sizinle beraber olacağım."

Nasr sûresi öyle açık bir biçimde fethin sonuçlarını ortaya koymaktadır ki, artık bunun üzerinde yoruma gerek yoktur. Bu fetihle Arapları İslam'dan alıkoyan engel yıkılmış oldu. Bu yıkılıştan sonra Arapların elçileri her taraftan Rasulullah'a gelmeye başladılar. Öyleki Rasulullah vefat ettiğinde Arap yarımadasının tamamı İslam'a boyun eğmiştir. İşte bununla, Fetih Sûresi'ndeki âyetten anlaşıldığı gibi, İslam'ın diğer tüm dinlere üstün geleceği şeklindeki Kur'âni müjde gerçekleşti: «O, Rasulünü hidâyet ve hak dinle gönderdi ki, o (hak di)ni, bütün dinlere üstün kılsın. Şahit olarak Allah yeter.» (Fetih, 28). Bu âyetin inişi üzerinden henüz iki sene geçmişti ki, bu fetih gerçekleşti. İşte bu büyük fethin etkilerinden biri de Peygamber'in otuz bin kişilik bir ordu ile Tebük Seferi'ne çıkışıdır. Bu seferde Rasulullah, İslam'ı daha ufak yörelere götürmeyi ve çağrının özgürlüğünü her tarafa egemen kılmayı amaçlıyordu. Hıristiyanlar bölümünde bu konuya değinmiştik.

Zaten Rasulullah'ın on bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüyüşü bile İslam'ın ve müslümanların ne denli güçlendiğini, yükseldiğini, yayıldığını göstermeye yeterlidir. Yanısıra, Mekkelilerin hiçbir direniş göstermeden Rasulullah'ın hükmüne boyun eğmeleri, onların müslümanlardan ne denli korktuklarını ve onların karşısında sarsıldıklarını izah etmeye gerek bırakmamaktadır. Bu da az önce anlatmaya çalıştığımız görüşün aynısıdır. Yani onların durumlarını, tavırlarını değiştiren, kuvvetlilikten, zayıflığa, dayanışmadan, dağılmışlığa, mücadeleden, barışa ve yumuşamaya doğru bir farklılık gösterdiğini ortaya koyan birtakım gelişmeler vardı. Ebu Süfyan'ın antlaşmayı pekiştirmek için Medine'ye gelişi bunu kanıtlamaktadır. Çünkü Kureyş, Rasulullah'ı bir güç olarak kabul etmiş ve bundan önce onunla antlaşma yapmış bulunmaktaydı. Kuşku yok ki, Rasulullah, onların bu konumunu fark etmiş ve en güzel biçimde değerlendirmiştir.

Tevbe Sûresi'ndeki bazı âyetler Huneyn gününe işaret etmektedir. Huneyn Rasulullah'ın savaşlarından birinin adıdır. İlgili Kur'ân âyetleri tarafından adı verilen tek olay budur. Mekke'nin Fethi'nden sonra bu olaya yer verirken onun Mekke Fethi'nden hemen sonra meydana gelişini göz önünde bulundurduk. Önce bununla ilgili âyetleri verelim:

«And olsun Allah size birçok yerde, Huneyn gününde de yardım etmişti. Hani (o gün) çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti, nihâyet bozularak arkanızı dönmüştünüz. Sonra Allah, Rasulünün ve mü'minlerin üzerine sekinetini indirdi. Sizin görmediğiniz askerler indirdi ve kâfirleri azaba çarptırdı. İşte kâfirlerin cezası budur. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bağışlayan, esirgeyendir.» (Tevbe, 25-27)

Âyetler müslümanlara Allah'ın kendilerini desteklediğini bildirmek Allah'a güvenmeleri noktasında teşvik etmek ve Rasulullah'ın kendilerini cihada çağırması anında katılmalarını hatırlatmak amacıyla gelmiştir. Âyetlerden şunları çıkarmak mümkündür:

1) Bu cihad gününde müslümanların sayısı çoktu. Öyleki onlar bu çokluklarıyla gururlanmışlardır.

2) Bununla beraber müslümanlar düşmanla çarpıştıklarında bozulmuşlar, çok olmaları onlara bir yarar sağlamamış ve kısa sürede yenilgiye uğramışlardır.

3) Allah, savaş meydanında Rasulullah ve samimi mü'minlerin ayağını sağlam kılmış, onları rahmet ve yardımıyla desteklemiştir. Kısa bir süre sonra durum müslümanların lehine dönmüş ve olay kâfirlerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.

4) Karşı savaşçılardan bir grup Allah'ın bağışını ve tevbesini dilemiş ya da buna nail olmuşlardır. Böylece onlar İslam'a ve müslümanlara katılmışlardır.

Huneyn Savaşı ile ilgili olarak gelen rivâyetleri[101] aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Rasulullah Mekke'de iken Havazin kabilelerinin Huneyn Vadisi'nde toplandıkları haberini aldı. Onların üzerine yürümeye karar verdi. Rivâyetlerin belirttiğine göre, aşağı yukarı 10.000-16.000 kişilik bir ordu ile Huneyn üzerine yürüdü. Müslümanların arasında daha yeni müslüman olan çok kişi vardı. Huneyn'de toplanan Havazinlilerin sayısı dört bin kişiydi. Her iki topluluk çarpışmağa başladığında müslümanlar, çok olmaları dolayısıyla düşmanı küçümsediler. Ne var ki Havazin kabilesinin usta okçuları müslümanların üzerine ok yağdırdılar. Müslümanlar kısa sürede sarsıldılar, düzenleri bozuldu. Rasulullah ve birkaç yüz samimi müslümanın dışında çoğu gerisin geriye kaçtılar. Bunun üzerine Rasulullah'ın yanındakiler diğer müslümanlardan Rasulullah'ın etrafında toplanmalarını istedi. Müslümanlar durmadan tekrar yerlerine döndüler. Bunun üzerine Havazin kabilesinin savaşçıları kadınlarını, çocuklarını ve hayvanlarını müslümanlara bırakarak bozguna uğradılar. Havazin kabilesi; daha sonra, teslim olduklarını, çoluk-çocuk ve hayvanlarını geri vermesini bildirmek üzere Rasulullah'a bir elçi gönderdi. Bunun üzerine Allah'ın Rasulü bir taraftan müslümanlarla istişare etti, diğer taraftan da Havazin kabilesinin elçilerini, çocuklarını veya hayvanlarını alma hususunda serbest bıraktı. Olay, çocukların geri verilmesi, ganimet alınan malların bölüştürülmesi ve Havazin kabilesinin İslam'a boyun eğmesi şeklinde son buldu. Rasulullah, daha dönmeden, ganimet alınan malın çoğunu kalplerini kazanmak için Mekke ve kabilelerin ileri gelen yeni müslümanlarına dağıttı. Rivâyetler, söz konusu ganimetin dağıtımı esnasında Rasulullah ile ensar arasında geçen şöyle bir olaya değinirler. Rasulullah'ın, ganimetleri özellikle yeni müslüman olan insanlara dağıttığını gö-

101 Bkz.: İbn Sa'd, c. III, s. 200-208; İbn Hişam, c. IV, s. 65-121.

ren ensardan bazı kimseler darıldılar. Çünkü Rasulullah, ensara bir pay vermemişti. Rasulullah olayı haber aldığında onları topladı ve şöyle bir konuşma yaptı: "Ey ensar topluluğu! Sizin söyledikleriniz kulağıma geldi. Sizin darıldığınızı duydum! Ben size geldiğimde siz sapıklıkta idiniz, Allah sizi hidâyete kavuşturmadı mı? Fakirdiniz, Allah sizi zenginleştirmedi mi? Siz birbirinize düşman idiniz, Allah sizin kalplerinizi ısındırmadı mı?" Onlar: "Evet, Allah ve Rasulü'nün sebep olduğu nimetler daha çok ve daha fazladır." dediler. Rasulullah sözlerini şöyle sürdürdü: "Allah'a yemin olsun ki, siz şöyle diyebilir ve böyle dediğinizde doğru söylemiş olursunuz: Sen bize geldiğinde herkes seni yalanlıyordu; biz seni tasdik ettik. Herkes seni yalnız bırakmıştı, biz seni destekledik. Herkes seni taşlıyordu, biz seni bağrımıza bastık. Sen fakir idin, sana mali destek olduk... Ey ensar topluluğu! Halbuki ben sizin gerçek müslümanlığınıza güvenerek böyle yapmıştım! İnsanlar koyunları ve develeri alıp götürürken sizler, Allah'ın elçisi ile birlikte konağınıza dönmek istemez misiniz? Nefsim kudret elinde bulunan Rabbime yemin ederim ki, eğer hicret olmasaydı ensardan bir adam olmayı isterdim! Eğer tüm insanlar bir yoldan ensar da başka bir yoldan yürüyecek olsa ben ensarla beraber yürürdüm! Allahım! Ensara yardım et. Ensarın çocuklarına yardım et. Ensarın torunlarına yardım et!..." Bu konuşma ile duygulanıp heyecanlanan ensar ağlamaya başladı. Hep bir ağızdan şöyle haykırdılar: "Kazanç olarak Allah'ın elçisi bize yeter!"

Rasulullah'ın Havazin üzerine yürüyüşü, Rasulullah Mekke üzerine yürürken onların müslümanlara karşı Kureyş'i desteklemek için ordu hazırlamalarına neden olmuştur. Başka bir ifade ile, Ahzab olayında Kureyş'le birlikte hareket etmelerinin ve daha önceden müslümanlara düşmanlık etmelerinin yanında, düşmanlık tutumu ilkin yine Havazin'den gelmiştir. Âyetlerin özünden ve rivâyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre bu kabilelerin sayı ve kuvvet açısından önemli bir yeri vardı. Müslümanların onlara galip gelmeleri ve bundan sonra onların İslam'a boyun eğmeleriyle Mekke bölgesinde İslam'ın daha da güçlenmesi, yayılması ve yükselmesi normaldi.

Tarihi nakillerde cihad hareketleriyle ilgili önemli bir olay vardır ki bu, Taif şehrinin fethi ve çoğunluğu Sakif kabilesinden olan halkının İslam'a girişidir. Bu olaya Kur'ân'da hiçbir işarette bulunulmamıştır.

Bu olayın rivâyetler tarafından verilen özeti şudur[102]: Rasulullah, Huneyn günü Havazin Savaşı'ndan sonra Taif'in üzerine yürüdü ve onu kuşattı. Çünkü bunlar Kureyş'in müttefikiydi ve Rasulullah Mekke üzerine yürüdüğünde onlara yadıma koşmuşlardı. Yalnız yetişememiş, geri dönmüşler ve şehirlerinin surları arkasına gizlenmişlerdi. Taiflilerden bir kısmı Huneyn günü Havazin ile beraber savaşmış ve bazıları orada öldürülmüşlerdi. Rasulullah, onları yaklaşık yirmi gün kuşatma altında tuttu. İki taraflı ok atışları yapılmış ve müslümanlardan bir grup öldürülmüştü. Sonra Rasulullah kuşatmayı kaldırmayı ve Medine'ye dönmeyi istemişti.

Tebük Seferi, bundan az bir süre sonra gerçekleştiğinden denebilir ki, Rasulullah buranın fethini başka uygun bir zamana bırakmış ve Tebük Seferi'nin daha acil olduğuna inandığı için ona yönelmişti. Çünkü Taif artık köşeye sıkıştırılmış bir bölge sayılırdı. Mekke'nin, Havazin ve Mekke'yi kuşatan diğer kabilelerin İslam'a girişiyle Taif yalnız kalmıştı. Öte yandan İslam'a girmeyen çevreler ve bölgeler ise, Rasulullah'la barış ve karşılıklı güven antlaşması yapmışlardı. Taif bunların arasında yalnız kalmıştı. Nitekim Tevbe Sûresi'nin ilk âyetleri de bunu göstermektedir:

«Ey inananlar, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (onların hacca gelmemeleri sonucu ekonomik hayatınız bozulup) yoksulluğa düşmekten korkarsanız; biliniz ki Allah dilerse yakında sizi kendi lutfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahipidir.» (Tevbe, 2-8)

Âyet, müşrikler için Mescid-i Haram'la ilişkilerini İslam'a göre düzenlemektedir. İçeriğinden de anlaşıldığına göre âyet, Mekke'nin Fethi'nden sonra inmiştir. Yanısıra âyet, İslam'ın egemenliğinin ve yaygınlığının Mekke'yi kuşattığını göstermektedir. Öte yandan Fetih'ten sonra hâlâ şirk üzerinde direnenlerle ilişkinin kesilmesini ve kapıların yüzlerine kapatılmasını da istemektedir. Herhalde bundan ilk etapta kastedilenler Taiflilerdir. Çünkü Hicaz'da şirk üzerinde kalanların en önemlileri onlardı. Rivâyetlerin bildirdiğine göre onlar, Rasulullah'ın kuşatmayı kaldırmasından birkaç ay sonra Rasulullah'la antlaşmanın yollarını aramışlar, bizzat bu iş-

102 İbn Sa'd, c. III, s. 200-202 ve c. II, s. 76-78; İbn Hişam, c. IV, s. 79-80, 122-135, 194-200.

leri düzenlemek için bazı temsilciler göndermişlerdir. Sonuçta onlar, Medine'ye gönderilen bir grup elçinin vasıtasıyla İslam'a boyun eğmişler ve İslam'a bağlı kalacaklarına dair Rasulullah'a biat etmişlerdir. İşte bu da âyette geçen ilişkilerin kesilmesinden birinci derecede kastedilenin Taifliler olduğu şeklindeki yaklaşımı desteklemektedir. Herhalde onlar, müşriklerin Mescid-i Haram'a ve Mekke bölgesine girmelerini yasaklayan büyük hac günündeki ilanla, müslümanların sözlerinde durmayan ve hainlik eden müşriklerden uzak olduğunu bildiren beyanattan hemen sonra Rasulullah'la ilişki kurmuşlardı. Veya böyle bir ilanın kesinleşmek üzere olduğu sıralarda Rasulullah'la buluşmuşlardı. Zira onlar, bununla bir darbe yediklerini farkediyorlardı. Bu nedenle krizden kurtulmanın tek yolu olarak Rasulullah'la antlaşmayı görmüşlerdi. Tabii ki bu âyetten birinci derecede kastedilenler Taiflilerdir demekle; şirk üzerinde direnen diğer Arapların bu âyetin kapsamı dışında kaldığını söylemiyoruz.

Açıktır ki, bu ilişkilerin kesilmesi ve tehlikenin baş göstermesi din özgürlüğü ile ilgili bir olay değildir. Çünkü artık Allah'ın Ev'i şirkin pisliklerinden, görünümlerinden arındırılmıştı. Hac ibadetleri de şirkten uzak bir düzlemde yerine getiriliyordu. Siyasi ve dini düşmanlarına kapılarını kapama hakkının yanında, müslümanların, Müşriklerin Allah'ın Ev'inde putperest geleneklerine göre ibadet etmelerine müsaade etmelerini beklemek elbette doğru olmazdı.

Dokuzuncu senenin yaz mevsiminde Rasulullah müslümanları Tebük Savaşı'na çağırmıştı. Hıristiyanlar bölümünde bu savaşın şartlarını, sebeplerini ve sonuçlarını detaylarına varıncaya kadar incelemiştik. Tevbe Sûresi'ndeki bir dizi âyet, bu olaya ilişkin açıklamalarla doludur. Kur'ân'da sözü edilen cihad olaylarının tarihi zincirini tamamlamak için bu olaya işaret etmekle yetineceğiz.

Bunun yanında, Şuara Sûresi'nde yer alan Medeni bir âyete de işaret etmekte yarar görüyoruz. Çünkü bu âyet önemli bir cihad olayına ışık tutmaktadır. Bu Şuara Sûresi'nin son âyetidir:

«Ancak inananlar, iyi işler yapanlar, Allah'ı çok ananlar ve kendilerine zulmedildikten sonra (düşmanlarına) üstün gelmeye çalışanlar böyle değildir. Zulmedenler, yakında nasıl bir inkılaba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir.» (Şuara, 227)

Bu âyet, şairleri eleştiren birkaç Mekki âyetten sonra gelmektedir. Bu âyetin öncesinde yer alan âyetler şunlardır:

«Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar, her günahkar yalancıya inerler. O yalancılar, (şeytanlara) kulak verirler, çokları da yalan söylerler. Şairler(e gelince) onlara da azgınlar uyar. Görmüyor musun onları, (nasıl) her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar? Ve onlar yapmadıkları şeyleri söylerler.» (Şuara, 221-226).

Âyetin Medeni karakteri şüphe götürmez. Müslümanlar ancak Medine döneminde kendilerini savunma imkanı buldular. Bunun Mekki bir sûreye konmasının nedeni açıktır. Âyetteki istisna açıkça anlaşılacağı gibi müslüman şairleri amaçlamaktadır. Âyetin öncesini okuduğumuzda bunu rahatlıkla anlayabiliriz.

Burada mücadele tablosu ise şudur: Samimi müslüman şairler, şiirleriyle, müslümanları zulüm ve haksızlıkla yerenlere karşı savunuyorlardı. Yani kâfirlerin şairleri Rasulullah'a ve müslümanlara karşı şiirle savaşıyorlardı. Müslüman şairler de onlara aynısıyla karşılık veriyorlardı. Rivâyetler tarafından desteklenen olgu da budur. Zaten işin normal seyri de budur. Çünkü şiir Arap toplumunun hayatından önemli bir yer tutuyordu ve bu dönemde onların etkili propaganda araçlarından biriydi.

Burada dikkat çeken önemli nokta; müslüman şairlerin bu aracı cihadın ana ilkesiyle bağdaşacak bir biçimde kullanmış olmalarıdır. Yani müslüman şairler bu aracı karşı koyma amacıyla kullanmışlardır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kur'ânî Yasama ve Rasulullah'ın Hayatı ile İlişkisi

A) GİRİŞ

Kur'âni yasamanın Rasulullah'ın hayatıyla sıkı bir ilişkisi vardır ve bu konuyu öyle geniş açıklamaya gerek yoktur. Çünkü yasama ile ilgili âyetlerin ve bölümlerin büyük çoğunluğu ilgili bir sorunun, bir uygulamanın karşılığı veya Rasulullah'ın hayatıyla ilgili olaylar, gelişmeler ya da müslümanların ve gayr-i müslimlerin bu esnada gösterdikleri tutumlar ile ilgilidir. Bunlar bir açıdan realiteye dayalı ve kapsam olarak sürekli olan bir yasama idi. Başka bir ifadeyle; Kur'ânî yasama Rasulullah'ın hayatına, yaşadığı döneme ve o dönem İslam toplumuna ışık tutan tabloları kapsamına almaktadır.

Kur'âni yasamada birtakım gelişmeler, aşamalar vardır. Yani, bazı hükümler, emirler ve yasaklar diğer bazı hükümlerden, emir ve yasaklardan daha önce belirlenmiştir. Buna bağlı olarak sonradan gelen hükümler, öncekilere bazı genişlikler ya da eklemeler getirmiştir. Şartların değişmesi veya ahengin sağlanması açısından hikmetin bir gereği olarak böyle bir düzenlenmeye gidilmiştir. Olumlu veya olumsuz, yumuşak veya katı, dar kapsamlı veya geniş kapsamlı şekilde hükümler belirlenmiştir. Bu hükümler de yine Rasulullah'ın hayatına, dönemine ve o dönem İslam toplumuna ışık tutan tablolara yer vermektedir.

Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasullerine ve ahiret gününe imanı, namaz ve zekattan oluşan iki şartı dışarda bıraktığımızda; Kur'âni yasamanın tamamı Medeni'dir, diyebiliriz. Özellikle şu önemli noktaya da dikkat çekmeliyiz ki; yasama derken ibadete ilişkin olan ve olmayan Kur'ân çağrısının kapsadığı ve içerdiği tüm ilkeleri kastetmiyoruz. Siyasal, sosyal hayatla, hatta ekonomik ve siyasal alanlarla ilgili ana ilkeler, aynı şekilde Mekki Kur'ân'da da söz konusu edilmiş ve onları çözümlemenin yolları gösterilmiştir. Bazı müslümanların bilinçsizce ve oryantalistlerin kasıtlı olarak ileri sü-

rüp Rasulullah'ın elçilikten sultanlığa geçiş yaptığını iddia ettikleri gibi Kur'âni yasama yalnız Medine dönemi ile ilgili değildir.

Buna bağlı olarak denebilir ki, Kur'âni yasamanın Medine dönemi büyük ölçüde Mekke döneminde belirlenen kuralların, prensiplerin, sınırlamaların gelişerek evrensel bir kalıba dökülmesinden başka bir şey değildir. Bu da ayrıca yasamanın Rasulullah'ın hayatıyla ilgisini ortaya koyan bir belge niteliğindedir.

Mekke ve Medine dönemlerinin karakteri, yasamanın neden Medeni, ana ilkelerin de neden Mekki olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Mekke dönemi çağrı dönemiydi. Azlığın, zayıflığın, müslümanların sıkıntılarının dönemiydi. Bu dönemde önemli olan, çağrının ana ilkelerinin kapsamlı bir şekilde ortaya konmasıydı. Bu ilkelerin güçlü bir biçimde kabul ettirilmesiydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu Mekki âyetlerin ana üslubuydu. Sonra müslümanların durumu bir yasama ve hüküm belirlemeyi gerektirecek bir konumda değildi. Çünkü bu, ancak istikrarlı bir durumda ve ileri bir yapılanmanın olduğu sıralarda söz konusu olabilirdi. İşte Medine dönemi huzurun, güvenin, istikrarın, değişik çevrelerden oluşan bir çoğunluğun meydana getirdiği bir dönemdi. Bu dönemde İslam, siyasi ve sosyal açıdan kendisine özgü bir yapı kazandı. Sonra, burada Mekke döneminde belirlenen ana ilkelerin tekrarını gerektiren bir neden de yok idi. Ancak vahyin hikmeti gereği, gerekenin dışında tekrara yer verilmiyordu. Çünkü Kur'ân, iman edilmesinin ve uygulanmasının gerekliliği açısından bölünme kabul etmeyen bir bütündür.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: Mekke döneminde değinilmeyen nokta Medine dönemine has kıtal/savaş gibi konular, Medine döneminde güçlü ve üstün bir üslupla dile getirilmiş ve ana ilkeleri de bu dönemde belirlenmiştir. Önceki bölümde ele aldığımız kıtal/savaş konusuyla ilgili âyetleri inceleyenler bunu rahatlıkla göreceklerdir. Böylece Kur'ân'ın üslubu da ahenk içine girmektedir.

Medine'de indirilen Kur'âni yasama bölümleri pek çok ve çeşitlidir. Bunların bir kısmı cihad ile, bir kısmı değişik durumlarda münafıklara ve gayr-i müslümlere nasıl bir tavır konacağını, onlara karşı nasıl bir tutum izleneceğini bildiren konularla, bir kısmı ibadete ilişkin görevlerle, bir kısmı da siyasal, sosyal, ekonomik, ailevi ve yargı konularıyla ilgilidir.

Daha önce cihad, münafıklar ve Ehl-i Kitap'la ilgili bölümlerde geniş açıklamalar yaptık, ilgili âyetleri aktardık ve bu âyetlerde yer alan ana ilkelere, yasamalara, hukuki ilkelere değindik. Onun için bu bölümde onlara tekrar dönmeyeceğiz. Yalnız bu konuyla sıkı ilişkisi bulunan, burada destekleyici ve açıklayıcı bir tarafı bulunan kısımlarını ihtiyaç nedeniyle tekrar edeceğiz.

Buna göre bölümün konuları şöyle olacaktır:

İBADETE İLİŞKİN YASAMA

SİYASİ YASAMA

TOPLUMSAL YASAMA

İKTİSADİ YASAMA

AİLE ve EV HUKUKU

Biz bu konuları ele alırken geniş ve detaylı bir açıklama yöntemi kullanmayacağız. Çünkü burada ana hedefimiz bu konuları işlemek değil, bu açıdan Rasulullah'ın hayatını aydınlatmak, bununla ilgili tablolar sunmaktır.

Bu bölümle ilgili bir uyarıda bulunmayı da elzem görüyoruz. Burada aktardığımız âyetlerin çoğu daha önceki bölümlerde de aktarılmış ve oralarda izahları yapılmış, içeriklerine dikkat çekilmiştir. Yalnız bu dağınık değerlendirmeler bizi bu bölümden müstağni kılmamıştır. Çünkü biz burada Kur'âni yasamayı bir bütün şeklinde ele alıp özellikle gelişmesini görmeye, onu tasvir etmeye çalışacağız. Onun hiçbir şaibeye yer vermediğini ortaya koymaya çalışacağız. Rasulullah'ın hayatını Kur'ân açısından inceleyip tamamlarken, hayatının bu yönünü de incelemek bizce gerçekten önemliydi.

B) İBADETE İLİŞKİN YASAMA

1. Salat ve Salatla İlgili Konular

Cuma namazı, savaşta namaz, temizlik (abdest) ve kıble konularını dışarda tuttuğumuzda Medeni âyetlerin salatla ilgili bir yasamada bulunmadığını söyleyebiliriz. Zaten doğal olan da budur. Çünkü salat, Kur'ân'ın ilk âyetlerini oluşturan Alâk Sûresi'nin beş âyetinden sonra gelen âyetlerden de anlaşıldığı gibi risaletin ilk zamanlarından beri vardır:

«Gördün mü şu men edeni, namaz kılarken bir kulu?» (Alâk, 9-10)

Âyetin açıkladığına göre, zalim bir kişi Rasulullah'ı risaletle görevlendirildiği günden beri kılmaya başladığı namazından alıkoymak istemiştir. O gün bu gündür salat sürekli bir realite olarak devam etmiştir. Salat, aynı kapsamda iniş sırasına göre erken zamanlarda inen Mekki bir dizi âyette de söz konusu edilmiştir:

1- «Doğrusu mutluluğa ermiştir, arınan; Rabbinin adını anıp namaz kılan.» (Âl-i İmran, 14-15)

2- «Ailene salatı emret, kendin de ona devam et...» (Taha, 132)

3- «Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar salatı ikame et ve sabahın Kur'ân'ını da (unutma). Çünkü sabah Kur'ân'ı şahitlidir.» (İsrâ, 78)

Medine'de inen ilk Kur'ân âyetlerinde ve ilk âyetlerden olan Bakara Sûresi'nin girişinde salatı ikame eden müslümanlar övülmektedir. Bu da salatın sürekli ve değişmez bir eylem olduğu şeklindeki yaklaşımımızı desteklemektedir:

«Onlar ki gaybe inanır, salatı ikame ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.» (Bakara, 3)

Bununla beraber Mekki ve Medeni âyetlerde salatın nasıl ikame edileceğini, rekatlarının ve vakitlerinin sayısını bildiren bir şey yoktur. Verilen bilgiler ayakta durma, rüku ve secde halleriyle ilgilidir. Bazı müfessirler salatın vakitlerini -az önce aktardığımız- İsrâ Sûresi âyeti gibi birtakım âyetlerden çıkarmaya çalışırlar. Yalnız onlar, hiçbir zaman Kur'ân'ın bunları açık ve kesin bir biçimde içerdiğini söylememişlerdir.

Salat farz kılınmış, vakitleri ve nasıl kılınacağı Rasulullah'ın uygulaması ve öğretmesi ile belirlenmiştir. Bazı rivâyetler, salatın İsrâ gecesinde, yani bu olayın kabul edilen zamanına göre, Mekke döneminin ortalarında beş vakit olarak farz kılındığını bildirirler. Ancak Rasul'ün ve müslümanların, risaletin ilk yıllarından itibaren namaz kıldıklarında kuşku yoktur. Burada söylenebilecek tek söz; Rasulullah'ın uygulaması içerisinde salatın vakitlerinin sayısının ve nasıl kılınacağının bu ilk dönemlerden beri yer aldığıdır. Salatın şeklinin ve vakitlerinin birden değil de aşama aşama gerçekleştiğini düşünüyoruz.

Salatın değişik vakitlerde ikamesi, mü'mini Allah'a bağlayan bir kulluk ve Allah'ın nimetlerine karşı bir şükran ifadesi olmasının yanında, müslümanın kalbine Allah'ın zikriyle hayat verme, beşeri arzularını giderme, kişiliğini arındırma, Allah'ın yasakladığı günahlardan ve kötülüklerden onu uzaklaştırma amacına yöneliktir. Kur'ân'da bu olguya dikkat çeken birkaç âyet de vardır:

«Kitap'tan sana vahyedileni oku ve salatı da ikame et. Çünkü salat, kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir. Allah'ı anmak, elbette en büyük (kulluk)tur. Allah, ne yaptığınızı bilir.» (Ankebut, 45)

İnsanın buna sürekli ihtiyacı olmasının yanında bu eylemin yeni yetişen müslüman toplumun arındırılmasında, eğitilmesinde büyük fonksiyonu olduğunda kuşku yoktur. Çünkü böyle bir toplumun bireyleri daha önce şirke boyun eğiyor, cahiliyyeye ait işlerde, alışkanlıklarda ve aşırılıklarda boğulup gidiyorlardı.

Salat için temizlenmeye gelince, bununla ilgili yasama Medeni âyetlerde iki yerde söz konusu edilmiştir:

1- «Ey inananlar, sarhoşken salata yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz. Yoldan geçip gitme dışında cünüpken de yıkanıncaya kadar... Eğer hasta yahut yolculukta iseniz, yahut biriniz tuvaletten gelmişse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (bu durumlarda) su bulamadı-

ğınız takdirde temiz toprağa teyemmüm[103] edin. (Toprağı) yüzlerinize ve ellerinize sürün, şüphesiz Allah, çok affeden, çok bağışlayandır.» (Nisâ, 43)

2- «Ey inananlar, salat için kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar... Eğer cünüp iseniz tam temizlenin. Hasta yahut yolcu iseniz, yahut biriniz tuvaletten gelmişse, ya da kadınlara dokunmuş ve su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek ve size olan nimetini tamamlamak istiyor ki, şükredesiniz.» (Mâide, 6)

Yasama açısından ikinci âyet daha açıktır. Müfessirlerin ve tarihçilerin bildirdiğine göre, teyemmüme bir savaş dönüşü izin verilmiştir. Bu esnada salatın vakti geldiği halde müslümanlar abdest almak için su bulamamışlardı. Bu da, Rasul'ün hayatının realiteye dayalı tablolarından biridir. Bu izinle, salat için temizlenerek hazırlık yapmanın ne kadar önemli olduğunun vurgulanmak istendiği açıktır. Bu, hazırlık ve temizlenme sembolik bir eylem olmasına karşın böyledir.

Rasulullah'ın ve müslümanların, Mekke döneminden beri salata başlamadan önce abdesti bozan hallerde abdest alarak, boy abdestini gerektiren cünüplük gibi hallerde ise yıkanarak su ile temizlendiklerini bildiren rivâyetlere rağmen, âyetlerden anlaşıldığına göre bu temizliğe ve temizlenmeye sürekli olarak tam anlamıyla riâyet edilmiyordu. Bu nedenle hikmet gereği olarak birkaç defa buna dikkat çekilmiş ve bununla ilgili hüküm gönderilmiştir. Temizlenme konusundaki ihmalkarlık ve bu ilkelere tam uymama yeni İslam'a giren müslümanların özellikle bedevilerin halleriydi diyebiliriz.

Buna rağmen Mâide Sûresi'ndeki temizlenme hükmü, farklı biçimlerde aktarılan uygulamaların ihtiva ettiği temizlenme şeklinin hepsini detaylı olarak kapsamına almaz. Hatta bu, araştırma konusu da yapılabilir. Çünkü Mâide Sûresi'ndeki âyet, son zamanlarda inen âyetlerdendir ve Nisâ Sûresi'den sonra indiği kesindir.

103 Asıl anlamı şudur: "Yeryüzünün temiz bir yerine yönelin veya böyle bir yer seçin; onun tozunu yüzünüze ve ellerinize sürün." Niyet ve yöneliş anlamındaki teyemmüm sonradan Müslümanların kullandığı bir kavram haline gelmiştir.

Salat için temizlenmekse daha önceden uygulanıp gelen bir realitedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın Mâide Sûresi'nde belirttikleriyle yetinmesi, uygulamalarla ilgili olmadığı üzerindeki fikhi ictihad farklılığı, baştan beri uygulamanın temelde bu dört şarta dayanması; bu konuda rivâyet edilen uygulamaların kesintisiz ve değişikliğe uğramadan aktarılmadığını, bu konudaki tüm ağırlığın bu dört şarta dayandığını gösterir. Nitekim Mâide Sûresi'ndeki âyetin son bölümünde buna bir işaret vardır.

Elbiselerin temizlenmesi de bilindiği gibi salata girişin şartlarından biridir. Fakat bununla ilgili Medeni bir hüküm yoktur. Müddesir Sûresi'nin girişinde ilk inen âyetlerden birinde deniyor ki: «Elbiseni temizle.» (Müddesir, 4). Buradan hareketle bu temizlenmenin, risaletin ilk yıllarında anlaşılmış olması mümkündür. Rasulullah bunu müslümanlara öğretmiş ve uygulama o şekilde devam etmiştir. Temizlenme şekli ve sınırlarıyla ilgili Rasulullah'ın uygulaması konusunda birbiriyle çelişik rivâyetler vardır. Bu, Rasulullah'ın her zaman ve durumda temizliği aynı biçimde uygulamadığı şeklinde yorumlanabilir. Burada özellikle dikkat çekilmesi gereken nokta, Mâide'deki âyetin son bölümünde dikkat çekilen hükmün hikmetinin üstünlüğüdür. Âyetin üslubu ve içeriğinden anlaşıldığına göre, bu hükümlerle müslümanların gönlünde temizlik ve temizlenme duygusu birinci derecede yerleştirilmek istenmiştir. Yeni oluşan İslam toplumunun temizlik ve temizlenmeye çok az önem veren bedevi Araplardan büyük kitleleri de kapsamına aldığını, suyun çok az bulunduğu bir bölgede yaşandığını, insanların ister istemez suyu az kullanarak yeteri kadar temizlik ve temizlenmeye önem vermeden sularını muhafaza etmeye çalıştıkları bir ortamda yaşandığını da hesaba katarsak bu daha iyi anlaşılır.

Nisâ Sûresi'ndeki âyet, salat için temizlenmeyi bir ilke olarak ihtiva etmesinin yanında, mescidden ancak temiz halde geçilmesini kapalı olarak belirtmektedir. Ancak burada bir zorunluluk yoktur. Müfessirlerin yaptığı gibi "yoldan geçip-gitme dışında" ifadesini bu şekilde yorumlamak doğru değildir. Daha önceki bir açıklama sırasında bu tür şeylerin pratik hayatta yaşanılan gerçekler olduğunu söylemiştik. Çünkü Rasulullah'ın hanımlarına ait odaları mescide bitişik bulunuyordu. Ne olursa olsun bunlar, realiteye dayalı yaşanan olaylardır. Sarhoşluk anında salata yakla-

şılmamasına ve bunun içerdiği pratik tabloya gelince; bunu biraz sonra ele alacağız.

Savaşta Salat ve Salatın Kısaltılması:

«Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman inkâr edenlerin size bir kötülük yapmasından korkarsanız, salatı kısaltmanızda size bir sakınca yoktur. Muhakkak ki, kâfirler, sizin açık düşmanınızdır. Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar. (Namazda olanlar), secdeye vardıklarında arkanıza geçsinler, bu kez namaz kılmayan öteki bölük gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar, korunma tedbirlerini ve silahlarını da alsınlar. İnkâr edenler istedi ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gaflet etseniz de aniden size bir baskın yapsınlar. Yağmurdan zahmet çekerseniz ya da hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Koruma tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde Allah'ı anın; güvene kavuştunuz mu namazı (tam) kılın. Namaz, mü'minlere vakitli olarak farz kılınmıştır.» (Nisâ, 101-103)

Burada rükuun, oturuşun ve namazın kısaltılış şeklinin nasıl olacağı belirtilmiştir. Bunlar Rasulullah'ın uygulamasıyla ilgili rivâyetlerden öğrenilenlerdir. Bu ruhsat, realiteye dayalı bir tabloyu yansıtmaktadır. Yani müslümanlar, savaş durumlarında ya da düşmandan korku hallerinde bir yandan düşmana karşı durup, diğer yandan salatı gereği gibi yerine getiremiyor, bunda zorluklarla karşılaşıyor ve icabında salat için fırsat bulamıyorlardı. Ayrıca namazın vaktinde kılınmasının ne kadar önemli olduğunun da bu vesile ile vurgulandığı görülmektedir. İşte bu zorluklar ve sıkıntılar nedeniyle problem, âyetin ifade edildiği şekilde çözülmüştür.

Burada bu hükmün özellikle korku haliyle ilgili olduğuna dikkat çekmek yerinde olur. Hadislerde namazın sefer halinde kısaltılmasını ifade eden ve bunu korkuyla sınırlamayan genel uygulamalar da yer almaktadır. Bu durumu Rasulullah'ın, kavrayışıyla belirlenen bir ruhsat olduğunu söyleyebiliriz. Açıktır ki, bu ruhsat âyetin ruhsatı ile çelişmez. Zira âyetin ruhsatı, ruhsatın yalnız bu kadar olduğunu ifade etmemektedir. Rasulullah'ın buna benzer hükümleri vardır. Namaz, namazın temizliği, namaz ve temizliğin nasıl yapılacağı konusundaki hükümler gibi.

Bunların bir kısmına ilerde de değineceğiz. Bu, Rasulullah'ın hayatını ve bu esnadaki uygulamalarını yansıtan tablolardan biridir.

Cuma namazı ile ilgili âyetler:

«Ey inananlar, toplantı günü salat için çağrıldığınız zaman, Allah'ı anmaya koşun, alış verişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan (nasibinizi) arayın. Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."» (Cuma, 9-11)

Âyetlerin özü ve üslubu, cuma namazının, âyetlerin indiği anda farz kılınmadığını göstermektedir. Cuma namazı bu âyetlerden daha öncedir. Bu âyetler; müslümanlardan bazısının, ticaret ve eğlenceye düşkünlükleri yüzünden namazı kısalttıklarını vurgulamakta, bundan dolayı müslümanların cuma namazına önem vermelerini emretmektedir. Âyetler, namaz için çağrıldığında müslümanların alış verişi terk etmelerine ve cuma namazına koşmalarının farz olduğuna dair bir emir içermektedir.

Rivâyetler, Rasul'ün Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Beni Avf mahallesinde cuma namazı kıldığını bildirmektedir. Doğal olarak bu olay, âyetlerin inişinden öncedir. Bu da söz konusu yaklaşımın daha doğru olduğunu düşündürmektedir. Rasul ve müslümanların Mekke'de belli bir zamandan beri cuma namazı için toplandıklarını desteklemektedir. Bu uygulama da Rasulullah'ın hükümleri kapsamında değerlendirilebilir. Yine rivâyetin belirttiğine göre, Medineli müslümanlar, hicretten önce toplanıyorlardı. Yani onlar cuma namazı kılıyorlardı. Bu da onların bu uygulamayı Rasul'den öğrendiklerini söylemeye müsaittir ve az önce ifade ettiğimizi desteklemektedir.

Buna göre âyetler, cuma namazının önemine dikkat çekerken çeşitli tablolarla örtüşmektedir. Bu tablolardan biri, bazı müslümanların alış verişe dalarak namazdan geri kalmalarıdır. Bir tablo da, bazı müslümanların namazın kılınacağı esnada ya da Rasul'ün hutbeye kalktığı sırada, bir ticaret kervanı veya eğlencenin havasına kapılarak camiden dağılmalarıdır. Bu tablolardan biri de, müslümanların cuma günü namaz için toplanmalarının önemini

vurgulamakta ve onun sosyal nitelikli yararlarına parmak basmaktadır. Burada eğitim-öğretim ve toplumun yararı esas olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni oluşmakta olan şimdiki İslam toplumu için böyle olduğu gibi sürekli ve genel olarak İslam toplumu için de böyledir.

Kur'ân'da ezanla ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Kur'ân'da salat için çağrıya ilişkin bilginin tamamı müslümanların salat için bir çağrı yaptıklarına işaret etmekten ibarettir. Cuma Sûresi âyetlerinin ve Mâide Sûresi'ndeki bir âyetin, ona işaret ettiğini görüyoruz.

«Namaza çağırdığınız zaman onu oyun ve eğlence yerine koydular.» (Mâide, 58)

Rivâyetlerin bildirdiğine göre, ezanın namaz için şimdiki şeklini alması Medine döneminde başlamıştır. Bu olayların seyri açısından doğal bir şeydir ve Mekke döneminin değil, Medine döneminin yapısı ile ilgilidir. Çünkü müslümanlar Mekke döneminde bir özgürlüğe ve çoğunluğa sahip değillerdi ki, açıkça namaza ve cemaate çağrı yapsınlar. Halbuki Medine döneminde bu mümkün ve zorunlu idi. Ezanın bir uygulama haline getirilişi Rasulullah tarafından ortaya konulmuştur ve bu açık bir olgudur.

2. Oruç İbadeti

Rasulullah'ın Ramazan orucunun farz olduğunu bildiren âyetlerin inişinden önce aşure orucunu tuttuğunu ve buna teşvik ettiğini ve bugünün orucunun Kâbe'nin örtüsünün değiştirildiği gün olması nedeniyle cahili bir geleneğe dayandığını bildiren birtakım rivâyetler vardır. "Asru'n-Nebi" isimli kitabımda bu konuya değinmiştim. Ramazan orucu ancak Medine döneminde şu âyet-i kerimelerle farz kılınmıştır:

«Ey inananlar, sizden öncekilere yazıldığı gibi korunmanız için sizin ürenize de oruç yazıldı; Sayılı günler olarak... Sizden kim hasta veya yolculukta olursa tutmadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar). Oruca güç dayananların fidye vermesi, bir yoksulu doyurması lazımdır. Bununla beraber gönül isteğiyle kim bir iyilik yapar (oruç tutar)sa o, kendisi için iyidir. Bilirseniz oruç tutmanız, sizin için daha hayırlıdır. Ramazan ayı -ki insanlara yol gösterici, hidâyeti, doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırt

edip açıklayıcı olarak Kur'ân o ayda indirilmiştir- kim (o zamana yetişir) ayı görürse oruç tutsun. Kim hasta olur yahut yolculukta bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez. Sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi ister. Şükredesiniz diye (size bu kolaylığı gösterir). Kullarım sana benden sorar(lar)sa (söyle): Ben (onlara) yakınım. Bana dua edince dua edenin duasına karşılık veririm. O halde onlar da bana karşılık versinler, bana inansınlar ki, doğru yolu bulalar. Oruç gecesi, kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin elbisenizdir, siz de onların elbisesisiniz. Allah, sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yaz(ıp takdir etmiş ol)duğunu talep edin; şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yeyin, için; sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın; mescidlerde ibadete çekilmiş iken kadınlara yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın (yasak) sınırlarıdır, bunlara yaklaşmayın. Allah, insanlara âyetlerini böyle açıklar ki korunup sakınsınlar.» (Bakara, 183-187)

Bakara Sûresi'nin Medine dönemi surelerinin ilki olması hasebiyle; Ramazan orucunun, Medine döneminin, ilk yıllarında farz kılınmış olduğunu söylemek mümkündür. Rivâyetler, orucun, kıblenin Kâbe'ye doğru değişmesinden sonra -yani hicri ikinci senenin son dört ayında- farz kılındığını bildirmektedir.

Bazı bilginler ve müfessirler, oruç âyetlerinde nasih ve mensuh âyetler bulunduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlar ikinci âyetten şu hükmü çıkarmışlardır: Oruç ilk etapta genel biçimde ve bir ay sınırı konmadan farz kılındı. Gücü yeten müslümanların oruç tutma ile, her bir gün karşılığında bir yoksulu doyurma arasında tercih yapabileceği belirtildi. Hasta ve yolcu olanların dışında herkesin oruç tutması zorunlu kılındı. Artık gücü yetenlerin oruç ve fidye arasında tercih yapması kaldırıldı... Eğer bu yaklaşım doğruysa birinci farz hikmet gereği olarak belirlenen birinci aşama niteliğinde olur. Böylece zorluk önlenmiş, müslümanlar bu işe alıştıktan sonra ikinci aşamaya geçilmiş olur. Bu da gelişmenin görünümlerinden biridir. Bu gelişmenin dinen müslümanlarda genel olarak yerleşmesi, onların oruçla Allah rızası için ibadet yapma isteklerinin güçlenmesi ile paralel olarak seyrettiğini gösterir. Öte yandan bu konuya ilişkin nesh iddiası da diğer alimler tarafından sağlıklı olarak kabul edilmemiştir. Bunlara göre "Ramazan ayı" ifa-

desi daha önceki âyette geçen sayılı günlerin başka bir ifade şeklidir. İlk üç âyet beraber, bir defada inmişlerdir. Gerçek odur ki, bu âyetlerin ifade şekli ve içerikleri her iki görüşün de kabul edilmesine müsaittir. Fakat ikinci görüşün daha sağlıklı ve daha kuvvetli olduğunu; "Sizden hasta veya yolcu olanlar tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsunlar." cümlesine dayanarak söylemek mümkündür. Çünkü bu cümle oruç günlerinın süre olarak ve gün olarak belirlenmiş olduğunu ifade etmektedir. Bu da ancak sürenin belli bir ay ya da belli bir ayın bir kısmı olmakla mümkün olabilir. Eğer biz orucun farz kılınışını diğer ibadetlerin yasamalarıyla karşılaştırırsak namaz, namazın farz kılınışı, içkinin yasaklanışı ile mukayese edersek birinci görüşü tercih etmemiz daha elverişli olur. Çünkü bunların hepsinde hikmet gereği olarak aşamalı bir tedricin söz konusu olduğunu görürüz. Ramazan orucunun farz kılınması da bu hikmetin gereği olarak aşamalı bir şekilde gerçekleşmiş olabilir.

Son âyet, müslümanların oruç gecelerinde hanımlarına yaklaşma konusunda bir ölçüde sıkıntıya ve günaha girdiklerini göstermektedir. Rivâyetlerin aktardığına göre, müslümanlar yatsıdan sonra uyuyup, tan yerinin ağarmasından önce uyandıklarında yemenin ve hanımlarına yaklaşmanın yasak olduğu vaktin girdiğini görüyorlardı. Yasak görmelerine rağmen bazı müslümanlar bu tür eylemlere girişmiş, sonra da yaptığına pişman olmuş Rasulullah'a baş vurmak zorunda kalmışladır. Mazeret beyan etmeye çalıştıkları sırada âyetler vahyedilmiştir. Bu âyetin ilk üç âyetten sonra inmiş olması doğaldır. Âyetin içeriği de bunu pekiştirmektedir. Konu uygunluğu ve ifadenin tamamlanması açısından tam yerine de konmuştur. Bu, Kur'ân'ın uygunluğunu gösteren bir tablodur. Bazı bilginler bu âyetin müslümanların zorunlu kılındığı bir hükmü yürürlükten kaldırdığını söylemişlerdir. Âyetin üslubu ve içeriği de bu görüşü pekiştirmektedir. Çünkü âyette müslümanların eylemi kendine hiyanet etmek diye nitelendirilmiş, sonra da Allah'ın onları bağladığı ve hafiflettiği hükme bağlanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu Rasulullah'ın emri ve Rabbani bir ilham ile gerçekleşmiş, sonra hikmet gereği hafifletilmiştir.

3. Hac İbadeti

Hac Sûresi, hac ibadetlerine ilişkin uzun bir bölüm içermektedir ki, bunu az sonra vereceğiz. Hac Sûresi Mekki veya Medeni oluşunda ayrılığa düşülen bir suredir. Biz onun âyetlerinin çoğunun, Mekki olduğunu, elde ettiğimiz birçok işarete dayanarak tercih etmiştik. Sûre'nin âyetlerini inceleyenlerin bu ipuçlarını elde edeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat burada aktarılan bölümün, hem Medeni hem Mekki olma ihtimali vardır. Yalnız Medeni olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü bu bölüm, kâfirlerin müslümanları Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoyuşlarını eleştiren bir âyetle başlamaktadır. Eğer bu yaklaşım doğru kabul edilirse, Hacc'ı farz kılan ve onun ibadetlerini belirleyen âyetler Medenidir, denilebilir. Hac ile ilgili hükümler de Medeni hükümler olur. Mekki âyetler ise yalnız Harem'e, oranın güvenliğine, Allah'ın emrine, O'nun bereketlerine, İbrahim ve İsmail peygamberlerle ilgili bazı işaretlerde bulunmakla yetinmiştir. Önce hac ve hükümleri ile ilgili âyetleri verelim:

1- Safa ile Merve Allah'ın nişanlarındandır. Kim Ev'i (Kâbe'yi) haccеder ya da umre yaparsa[104] onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki, Allah karşılığını verir, (yaptığını) bilir. (Bakara, 158)

2- Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hacc için vakit ölçüleridir." Evlere arkalarından girmek iyilik değildir. İyilik, Allah'tan korkanın iyiliğidir. Evlere kapılarından girin ve

---

104 İ'temera, ziyaret etti anlamındadır. Fıkhi bir kavram olarak i'timar, hac mevsimi dışında veya hac niyeti dışında Kâbe'yi ziyaret etmektir. Hacılar ihrama girdiklerinde ya yalnız umreye niyet ederler veya hac ve umreye beraber niyet ederler. Umreye niyet ettiğinde Mekke'ye vardığı zaman bir ziyaretçi olarak Kâbe'yi tavaf eder ve ihramını çıkarır. Arafat' a gitme zamanı geldiğinde hac niyetiyle ihrama girer. Hac ve umreye beraber niyet ettiğinde ise Arafat'tan ininceye kadar ihramda kalır. Mekke'ye girdiğinde Kâbe'yi ziyaret eder. Arafat'a çıkıncaya kadar ihramda kalır, oradan inip Mekke'ye gider, Kâbe'yi tavaf eder ve daha sonra ihramdan çıkar. Aynı şekilde hac mevsimi dışında Haram Bölge'ye bir ziyaretçi olarak girdiğinde Umre niyetiyle ihrama girer. Bu şekilde Mekke'ye girdiğinde Kâbe'yi ziyaret eder, tavafını yapar ve daha sonra ihramını çıkarır.

Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz, umduğunuzu bulasınız. (Bakara, 189)

3- Doğrusu insanlara (mabed olarak) ilk kurulan ev, Mekke'de olandır. Alemlere uğur, bereket ve hidâyet kaynağı olarak kurulmuştur. Onda açık açık deliller, İbrahim'in makamı vardır, ona giren, güvene erer. Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev'e (gidip) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkâr ederse şüphesiz Allah, bütün alemlerden zengindir. (Âl-i İmran, 96-97)

4- Ey inananlar, ne Allah'ın işaretlerine, ne harâm aya, ne kurbana, ne gerdanlıklı kurbanlara ve ne de Rabblerinin lütuf ve rızasını arzu ederek Beyt-i Haram'a doğru gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın azabı çetindir. (Mâide, 1-2)

5- Ey inananlar, Allah sizi, ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avla dener ki, gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilsin. Kim bundan sonra saldırıda bulunursa onun için acı bir azap vardır. Ey inananlar, ihramda iken av öldürmeyin. Sizden kim kasden onu öldürürse, öldürdüğünün dengi olan bir hayvan cezası vardır ki, içinizden iki adil kişinin karar vereceği, Kâbe'ye varacak bir kurban yahut yoksulları yedirme şeklinde keffaret ya da buna denk oruçtur. Ta ki böylece (o insan), yaptığı işin vebalini tatsın. Allah, geçmişi affetmiştir. Kim düşmanlık ederse Allah ondan öç alır. Allah daima galiptir, öc alandır. Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve onu yemek, size helâl kılındı. İhramda olduğunuz sürece size kara avı yasaklandı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun. Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi, insanlar için (hayat ve güven) durağı yaptı. O saygıdeğer ay'ı, kurbanı, boynu bağlı kurbanlıkları da (böyle yaptı) ki Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu anlayasınız. (Mâide, 94-97)

Ayrıca Bkz: (2/196-203)

Âyetlerin değindiği ve hükmünü belirlediği hac ibadetlerinin çoğu, risaletten önceki ibadetleri çirkin görünümlerden uzaklaştırdıktan, şirk ve putperestliğin şaibelerinden soyutladıktan sonra

kabul etmiş bulunmaktadır. Buna bağlı olarak denebilir ki, bunlar insanlar tarafından köklü biçimde kabul gören geleneklerdi. Ayrıca davetin hazırlamaya çalıştığı bağlayıcı yararları da bulunuyordu. Çeşitli milletlere mensup pek çok insan değişik amaçlarla belli bir zamanda ve belli ölçülerde bir araya topluyor, uzak ve yakın herkesi buluşturma zemini hazırlıyordu. Haccın bu hükümlerinin ufak tadilatlarla kabul edilmesinin hikmetlerinden biri de, bu geleneklerin kendi benliklerinde iyice yer ettiği insanlara İslam'ın çağrısını sevdirmekti. Çünkü bu sırada İslam, hicretten sonra geniş ufuklara açılıyor, farklılıklarına rağmen bütün Arapları kapsamına alacak ölçüde ilerleme kaydediyor ve başka milletlere de açılma hazırlığı içinde bulunuyordu.

Bu âyetlerde Rasulullah'ın hayatıyla ilgili gerçeklere dayalı tablolar ve gelişme gösteren aşamalar bulunmaktadır. Bu aşamaları birkaç maddede özetleyebiliriz:

1) Bakara Sûresi'nin 158. âyetinden anlaşıldığına göre müslümanlar cahili geleneklere bağlı olarak Safa ile Merve'yi tavaf etmekten kaçınmışlardır. Âyet, onların bu tavafı yapmalarını uygun görmüş ve onun Allah'ın belirlediği sembollerden biri olduğunu açıklamıştır.

2) Bakara Sûresi'nin 189. âyetinden anlaşıldığına göre, Araplar yapılmış tavanlarla gölgelenmeyi ve buna bağlı olarak gölgeli olan evlere hac aylarında girmeyi sakıncalı görüyorlardı. Onların bu gelenekleri âyetin inip bu hükmü kaldırmasına kadar devam etmiştir.

3) Bakara Sûresi'nin 198. âyetinden anlaşıldığına göre, müslümanlar hac ayları sırasında ticaretle uğraşmayı sakıncalı görüyorlardı. Onlar bu sırada tüm zamanlarını ibadete ayırmaları gerektiğini, buna dünya işlerinden hiçbirini karıştırmamalarının zorunlu olduğunu zannediyorlardı. Özellikle 197. âyet hac aylarında kadına yaklaşmanın, günaha sapmanın, kavga etmenin kesinlikle yasak olduğunu bildiriyordu ve onların bu yaklaşımını destekliyordu. Halbuki Araplar bu sırada ticaret için panayırlar kuruyorlardı. Âyet, onlara ticaretle uğraşmayı serbest bıraktı.

4) Bakara Sûresi'nin 199. âyetinden anlaşıldığına göre, Arapların bazı kesimleri ya da bazı liderler bazı hac ibadetleri esnasında tüm insanlarla beraber durmayı kendilerine yediremiyorlardı. Bu

gelenek risaletten bir süre sonra da aynen devam etmiştir. İşte bu âyetle onların bu tutumları da ortadan kaldırılmış, insanların hep beraber, üstünlük taslamadan ve büyüklük kompleksine kapılmadan, yalnız Allah'a yöneldikleri bir ibadet ortamında buluşmaları sağlanmıştır.

5) Bakara Sûresi'nin 196-202. âyetlerinden anlaşıldığına göre, bu âyetlerin değindiği konulardan biri de hacıların Mina'da düzenledikleri övünme oturumlarını Allah'ı anma, Allah'a ibadet ve Allah'ı yüceltme oturumlarına dönüştürmektir.

6) Mâide Sûresi'nin 1-2. âyetlerinden anlaşıldığına göre, birileri Mekkelileri rahatsız etmek amacıyla hacıları oraya gitmekten engellemeye çalışmıştır. Âyet, onların bu tutumunu sert bir dille eleştirmiş, haccın kutsallığına, harâm aylara, hac geleneklerine ve ibadetlerine saygı göstermenin zorunlu olduğunu pekiştirmiştir.

7) Mâide Sûresi'nin 94-97. âyetlerinden anlaşıldığına göre, Araplar hac aylarında hem kara, hem deniz avlarını harâm sayıyorlardı. Âyetler, insanların işlerini hafifletmek, özellikle kervanların yemek ihtiyaçlarını kolay temin edebilmeleri için deniz avını onlara helâl kılmıştır. Ayrıca bu yasak halinin de yalnız ihramın giyildiği zamanla sınırlı olduğunu belirlemiştir. İhramın şekli Rasulullah'ın uygulamasıyla belirlenmiştir. Daha önceleri hac aylarının tamamını kuşatan bu yasak, İslam'dan sonra, müslümanın harâm bölgeye girmesiyle; haccını veya umresini tamamlayıncaya kadar giyinmiş olduğu dikişsiz bir elbise olan ihram haliyle sınırlı kılınmıştır.

8) Hac Sûresi'nin âyetlerinden anlaşıldığına göre, Araplar kendi kurbanlarının etinden yemeyi sakıncalı görüyorlardı. Bazıları onları insanlara da yedirmiyor, Allah'a adanmış kutsal bir şey olarak değerlendiriyordu. Âyet, kurban sahiplerinin ondan yemesini ve başkalarına, özellikle de yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yedirmeyi helâl kılmıştır.

Bunun yanında özellikle dikkat çeken bir nokta da; haccın geleneklerinin çoğu yeniden düzenlendikten, şirk ve putperestliğin şaibelerinden uzaklaştırıldıktan sonra kabul edilmesi, o zaman ki İslam toplumunun durumu ile ilgili bir uygulamadır. Çünkü bu toplum, genellikle Araplardan oluşuyordu. Araplar da, çeşitli inançlarına, kültürlerine ve yapılarına rağmen bu gelenekleri kutsama

ve onları uygulama açısından bir birlik oluşturuyorlardı. Bu geleneklerin şartları onlara çok büyük yararlar sağlıyordu. Sonra bunlar, onların benliklerinde öyle yer etmişti ki, onları silip götürmek çok zor bir işti. Bu nedenle Arapların önderliğini yapan Mekkeliler, İslam çağrısının yayılmasından, endişe ediyorlardı. Zira onlar, İslam'ın yayılmasıyla bu geleneklerin iptal edileceğini ve seçkin konumlarını yitireceklerini, pek çok menfaatlerini kaçıracaklarını zannediyorlardı. Bu gelenekler kaynak itibariyle Kur'ân'ın kendisine davet ettiği İbrahim'in dininden geliyordu. Araplar, bu geleneklerin İbrahim'le ilgisini biliyor ve geleneklerini bu ilgi temeline dayandırıyorlardı. Kur'ân'ın hedeflerinden biri de, Arapların ufuklarını genişletmekti. İşte bunların tamamı hac ibadetlerinin neden tümüyle değiştirilmediğini açıklamakta ve değindiğimiz olgulara daha da netlik kazandırmaktadır.

C) SİYASİ YASAMA

Siyasal yasama ile; İslam Devletine, görevlerine ve yararlarına ilişkin hükümleri, ilkeleri, prensipleri kastediyoruz. Bu konudaki yasama Medeni'dir. Mekki âyetlerde bu konuya ilişkin hükümlerin tamamı ana bazı ilkelerden öteye geçmez. Şûrâ Sûresi 37-43. âyetlerinde, işlerini şura ile yürüten müslümanlar takdir edilmekte, zalimlere karşı koyanları övülmektedir. İsrâ Sûresi, 31-35. âyetlerinde olduğu gibi, adam öldürme yasaklanmakta, kan sahipinin bir hak sahipi olduğu belirtilmekte, yetim malının korunması ve antlaşmaya bağlı kalınması istenmektedir. Nahl Sûresi'ndeki 90-92. âyetlerde olduğu gibi, adalet ve iyilik övülmekte, sözleşmeyi bozmak yasaklanmaktadır. En'âm Sûresi, 52. âyette olduğu gibi, taraf tutmadan doğru söz söylemek emredilmekte, sözleşmeye bağlılık istenmektedir. Neml Sûresi'nde aktarılan Sebe' kraliçesinin hikâyesi ve bunlarla vurgulanmak istenenlerle; onları örnek alma duygusunu geliştirme esas alınmaktadır. Sa'd Sûresi'nin Hz. Davud'tan söz eden âyetlerinde olduğu gibi, Allah'ın, ona hitabı ve halifenin görevi açıklanmaktadır. Bu aynı zamanda bir eğitim ve öğretim olarak da değerlendirilebilir.

Burada önemli bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Siyasal yasamanın Medeni olduğunu söylememize rağmen; Medeni âyetlerde de detaylara ve sınırlamalara ilişkin çok az yasamada bulunulmuştur. Bu konuya ilişkin hükümlerin çoğu da temel ölçüler, ana ilkeler niteliğinde kapsamlı ve geneldir. Bununla ilgili detayların Rasulullah'a ve müslümanlar arasından seçilen halifelere bırakılmış olduğu söylenebilir. müslümanlar bu temel ölçüler, ana ilkeler çerçevesinde şartlara ve imkanlara bağlı olarak işlerini düzenleyeceklerdir. Bu da sonsuza dek yaşamaya aday olan İslam şeriatının üstünlüklerinden biridir.

Kur'ân'ın siyasal yasamasında, cihada ilişkin konuların, değişik durumlarda müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkilerinin dı-

şında kalan konuları inceledik. Çünkü bu konuları kendilerine ayırdığımız özel bölümlerde ele aldık. Burada onları tekrar etmenin yararı yoktur.

Burada ele alacağımız konuları şöyle sıralayabiliriz:

1. İdarecilerin Hakları ve Görevleri

2. Adaletin İkamesi

3. Hadler ve Cezalar

4. Maliyenin Kurulması ve Düzenlenmesi

1. İdarecilerin Hakları ve Görevleri

1- Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır, giderlerdi. Öyleyse onlar(ın kusurlarından) geç, onlar için mağfiret dile. (Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah'a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever. (Âl-i İmran, 159)

2- Ey inananlar, Allah'a itaat edin, Rasul'e ve sizden olan emir sahipine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz: Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve Rasulü'ne götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir. (Nisâ, 59)

3- Onlara güven ve korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar. Halbuki onu Rasul'e ve aralarında yetkili kişilere götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi! Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız. (Nisâ, 83)

4- Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdıkları zaman Allah'ın ve Rasulünün çağrısına koşun ve bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz, O'nun huzuruna toplanacaksınız. (Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir. (Enfâl, 24-25)

5- Ey inananlar, Allah'a ve Rasulü'ne hainlik etmeyin; bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz. (Enfâl, 27)

6- Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, gücünüz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. (Enfâl, 46)

7- Andolsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, mü'minlere şefkatli, merhametlidir. (Tevbe, 128)

8- Ey Peygamber, inanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana biat ederlerse onların biatlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile... (Mümtehine, 12)

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre:

1) İslami otorite her şeyden önce Rasulullah'ın şahsında belirginleşmiş, müslüman idarecilere itaat etmekle süreklilik kazanmıştır.

2) Kur'ân ve Rasulullah'ın sünneti bir anayasa konumuna getirilmiş, problemlerin çözümünde işlerin idaresinde ve özellikle ayrı ayrı görüşler ortaya çıktığında herkesçe hidâyet ve bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir.

3) Toplumun menfaatı ve genel olan toplumun hayatı müslümanların idareyi desteklemesi, onun çağrısını kabul etmesi ve ona itaat etmesi için genel bir ilke olarak kabul edilmiştir.

4) Halk kitlelerinin, işlerini idarecilere, yetki sahiplerine, onları güzelce araştırıp daha yararlı olanını seçme imkanları ve güçleri bulunan Ehl-i Hall ve'l-Akd'a havale etmesinin gerektiği belirtilmiştir.

5) İslam'da idarecilerin niteliklerine değinilmektedir. Buna göre idareciler, alçak gönüllü, yumuşak huylu, müslümanlara merhametli olmalıdır. Müslümanların menfaati ve yararı için tüm enerjisini sarf etmelidir. İyi olmayan şeyleri onlardan istememeli, günah olan şeylere onları çağırmamalıdır.

6) Ehl-i Hall ve'l-Akd, müslümanların işlerini üzerlerine almaları, bir gereklilik sayılmaktadır.

7) İdareciler, niteliklerini üzerlerinde taşıdıkça müslümanların

kendi idarecilerine karşı samimi, güvenilir ve itaatkar olmaları gerektiği belirtilmektedir.

8) Bu konuda da dayanışma ve birlik içinde hareket etmelerinin gerektiği bildirilmektedir.

Bu ana ilkelerden hareketle diyebiliriz ki, siyasal yasama İslam toplumunun siyasal açıdan sağlam bir yapı oluşturmasını istemektedir. Bu yapılanmada hem idareciler, hem de vatandaşlar beraber hareket etmeli, dayanışma içinde bulunmalı, birbirlerinin haklarına ve görevlerine saygılı olmalı ve karşılıklı anlayışı ifade eden şura ilkesine bağlı olarak işlerini idare etmelidirler. Hepsi birlikte toplumu daha iyiye götürme çabası içinde olmalıdırlar. Yetki sahiplerinin hakları ancak yüklendikleri görevler ve taşıdıkları niteliklerle ölçülmelidir. Vatandaşların da bütün hakları, yüklendikleri görevlere ve taşıdıkları sıfatlara bağlı olmaktır.

Daha önce bu âyetlerin çoğunu incelemiş ve geçen bölümlerde bunlara ilişkin bazı tespitlerde bulunmuştuk[105]. Bu âyetlerin metinlerini, açıklamalarını ve nüzul ortamını inceleyenler görürler ki: 1- Bu âyetler değişik evrelerde inmiştir. Bu, Kur'âni siyasal yasamanın Medine döneminin şartlarına uygun aşamalar halinde seyrettiğini gösterir. 2- Bu âyetler özel şartlar ve sebeplere ilişkin biçimde inmişlerdir. Bu da onların Medine döneminin tablolarından bazılarını ve değişik tavırları kapsadığını göstermektedir. Âyetler bunları çözümlemiş, sonra da onları sürekli bir eğitim ve uygulama alanı olan yasalara dönüştürmüştür.

105 Bu âyetlerin çoğu "Cihad" ve "Münafıklar" bölümlerinde verilmiş ve açıklanmıştır.

2. Adaletin İkamesi

1- Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitendir, görendir. Ey inananlar, Allah'a itaat edin, Rasul'e ve sizden olan emir sahipine itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; -Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasulü'ne götürün. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir. Şunları görmüyor musun, kendilerinin, sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını sanıyorlar da hakem olarak tağuta başvurmak istiyorlar! Oysa kendilerine onu inkâr etmeleri emredilmişti. Şeytan da onları iyice saptırmak istiyor. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Rasule gelin!" denince, o münafıkların, senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün. (Nisâ, 58-61)

2- Biz sana Kitab'ı gerçek ile indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin; hainlerin savunucusu olma! Allah'a istiğfar et. Şüphesiz Allah bağışlayıcı, esirgeyicidir. Kendilerine hainlik edenleri savunma; zira Allah, daima hainlik yapıp günah işleyen insanı sevmez! (Kötü fiillerini) insanlardan gizliyorlar da Allah'tan gizlemiyorlar. Oysa geceleyin O'nun istemediği şeyi kurarlarken O, onlarla beraberdir. Allah, onların yaptıkları her şeyi kuşatmıştır. (Nisâ, 105-108)

3- Yalana kulak verirler, harâm yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir; eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. (Mâide, 42)
Ayrıca Bkz:(4/112, 135; 5/8; 24/47-51)

Bakara ve Mâide Sûreleri'nde borç, antlaşmalar, şahitlikler ve vasiyete ilişkin âyetler vardır. Bu âyetlerin hedeflerinden biri de hak, adalet ve emanet duygusunu geliştirmektir. Bunları da diğer âyetlerin yanında ele almak mümkündür:

1- Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın. Aranızda adaletli bir yazıcı onu yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan çekinmesin yazsın; borçlu olan da yazdırsın, Rabbi (olan) Allah'tan korksun, borcundan hiçbir şeyi eksik etmesin. Eğer borçlu olan kimse aklı ermez yahut zayıf ya da kendisi yazdıramayacak durumda ise velisi onu adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa razı olduğunuz şahitlerden bir erkek, iki kadın (şahitlik etsin). Ta ki kadınlardan biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın. Şahitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin ticaret olursa onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alış veriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de asla zarar verilmesin. Eğer (bir zarar) yaparsanız, bu kendinize kötülük olur. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilir. Ve eğer seferde olur da yazacak birini bulamazsanız, alınan rehinler (yeter). Birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen kimse emaneti (borcunu) ödesin. Rabbi (olan) Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin, onu gizleyenin kalbi günahkardır. Allah, yaptıklarınızı bilir. (Bakara, 282-283)

2- Ey inananlar, birinize ölüm gelince vasiyyet sırasında içinizden iki adil kişi, aranızda şahitlik etsin. Ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi (şahitlik etsin). Kuşkulanırsanız, namazdan sonra onları tutar (yemin ettirir)siniz. "Akraba da olsa yeminimizi hiçbir paraya satmayacağız. Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günahkarlardan oluruz." diye Allah'a yemin ederler. Eğer onların bir günah işledikleri anlaşılırsa; haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden daha layık olan iki kişi, onların yerine geçer. Allah'a şöyle yemin ederler: "Mutlaka bizim şehadetimiz, onların şahitliğinden daha doğrudur, biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz." (derler). Şahitliği gereği gibi yapmalarına yahut yeminlerinden sonra (yalancılıklarının ortaya çıkıp) yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına en uygun olan budur. Allah'tan korkun ve iyi dinleyin: Allah yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez. (Mâide, 106-108)

Bu âyetler, insanlar arasında hak ve adalete dayalı düşünceyi ana hatları ile ve kapsamlı biçimde ortaya koymayı amaçlamakta, buna karşı bozgunculuk yapanlara gevşek davranmamayı, onlara taviz vermemeyi bu konuda akrabalık veya kin nedenleriyle zaafa düşmemeyi emretmektedir. Âyetlerin bu konudaki hedefi açıktır. Bu amacın gerçekletirilmesi için müslümanların birlikte hareket etmeleri gerektiği düşüncesini temellendirmeye çalışmaktadır. İslami yargının bu tür engelleri rahatlıkla ortadan kaldırabileceğini göstermektedir. Tek bir cümle ile ifade edersek, bu âyetler, hak, adalet ve emanet hükümlerini hakim ile vatandaşa birlikte yöneltmiştir. Bu mesele, bir taraftan birlik ve beraberliğin göstergesi, diğer taraftan her değerin üstünde öneme haiz bir konudur.

Bu âyetler, vahyin inişinin çeşitli evrelerinde, değişik ortamlar ve nedenlerle inmişlerdir. Medine döneminin değişik evrelerine ait çeşitli tabloları, tutumları, tavırları ve sahneleri yansıtmaktadır. Bunların çoğunu önceki bölümlerde ele aldık.

3. Hadler ve Cezalar

1- Ey inananlar, öldürmede kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama kim, kardeşi tarafından affedilirse, o zaman uygun olanı yapması, güzelce onu ödemesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve acımadır. Kim bundan sonra da saldırıya kalkarsa artık onun için acı bir azap vardır. Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır, böylece korunursunuz. (Bakara, 178-179)

2- Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin; eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm (alıp) götürünceye ya da Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun. İçinizden iki kişi, fuhuş yaparsa, onlara eziyet edin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara eziyetten vazgeçin. Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul edendir, çok esirgeyendir. (Nisâ, 15-16)

3- İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeğe gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan inanmış genç kızlarınız (cariye)den alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle

ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartıyla, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, ücretlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara yapılan işkencenin yarısı (uygulanır). Bu, içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha iyidir. Allah bağışlayandır, esirgeyendir. (Nisâ, 25)

4- Bir mü'min, bir mü'mini öldüremez, ancak yanlışlıkla olursa o başka.. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer (ölenin ailesi) bağışlar (diyetten vazgeçer)lerse başka. (Öldürülen) mü'min, düşmanınız olan bir topluluktan ise, mü'min bir köle azad etmek gerekir. Ve eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azad etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay ardı ardına oruç tutması gerekir. Allah bilendir, hikmet sahipidir. (Nisâ, 92)

5- Allah ve elçisiyle savaşanların cezası ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası; (ya) öldürülmeleri, ya asılmaları, ya ellerinin, ayaklarının çapraz kesilmesi veya bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise onlara büyük azap vardır. Ancak sizin onları (yenip) ele geçirmenizden önce tevbe edenler olursa (bilin ki) Allah, bağışlayandır, esirgeyendir. (Mâide, 33-34)

6- Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin! Allah daima üstündür, hikmet sahipidir. Kim yaptığı haksızlıktan sonra tevbe eder, halini düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayandır, merhamet edendir. (Mâide, 38-39).

7- Zina eden kadın ve erkeğin herbirine yüz değnek vurun; Allah'a ve ahiret gününe inananlar iseniz. Allah'ın dininin (uygulanmasında) sizi, onlara karşı acıma duygusu tut(up engelle)mesin. Mü'minlerden bir grup da onlara yapılan azaba şahid olsun. (Nur, 2).

8- Namuslu kadınlara (zina suçu) atıp da sonra dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edip uslananlar hariç. Çünkü Allah çok bağışlayandır, esirgeyendir. (Nur, 4-5)

9- Eşlerine (zina suçu) atan ve kendilerinden başka şahitleri bulunmayan(lara gelince): Onlardan her birinin şahitliği, dört defa Allah'a yemin edip, kendisinin mutlaka doğru söyleyenlerden olduğuna şahitlik etmektir. Beşinci defa da: Eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını diler. Kadının da dört defa Allah'a yemin edip kocasının, mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna şahitlik etmesi, cezayı kendisinden kaldırır. Beşinci defa da: Eğer kocası doğrulardan ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını diler. (Nur, 6-9)

10- İnananlar içinde edepsizliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da, ahirette de acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. (Nur, 19)

11- And olsun, münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar, şehirde kötü haberler yayanlar, eğer vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz; sonra orada, senin yanında ancak az bir zaman kalabilirler. Lanetlenirler; nerede rastlansalar yakalanır, öldürülürler. (Ahzab, 60-61)

Açıkça görüldüğü gibi âyetler yalnız öldürme, zina, hırsızlık, zina iftirası, yeryüzünde bozgunculuk yapma, güven ortamını ihlal etme, toplumda kötülüğü, rahatsızlığı ve korkuyu yayma yolu ile huzuru kaçırmaya çalışma gibi insanların kanları, namusları, malları, güvenleri ve özgürlükleri ile yakından ilgili bulunan ana suçların cezalarını belirlemektedirler. Bilindiği gibi bunlar toplumu ilgilendiren ana meselelerdir.

Âyetler tenzilin değişik devrelerine ışık tutmaktadır. Bu da gösteriyor ki, bu yasamalar ancak aşamalar halinde, durum ve şartlar gerektirdikçe yürürlüğe konmuştur. Onun içindir ki birçoğu veya hepsi belirli sebep ve olaylar üzerine inmiştir. Bu da onların Medine döneminin ve de tabiatıyla İslam toplumunun değişik durumlarını yansıttığını gösterir ki, bunların hepsi de Rasulullah'ın hayatı ve yaşantısı ile ilgilidir.

Bakara Sûresi, 178. âyeti öldürme halinde kısası esas almakta hür erkeğe karşılık hür erkek, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadının öldürüleceğini bildirmektedir. Bu âyetten hür erkeğe karşılık kölenin, erkeğe karşılık olarak da kadının öldürülemeyeceği anlaşılabilir. Ancak sünnette kısası mutlak olarak ele alan Bakara, 179'dan çıkarılan genel prensibe dayanılarak sabit bir düzenleme yapılmıştır. Rivâyetlerin bildirdiğine göre bu âyetler İslam'dan önce aralarında düşmanlık bulunan iki kabile ile ilgili olarak inmiştir. Bu

kabilelerin biri diğerinden daha güçlüydü. Güçlü olan kabile düşmanı olan kabileye daha şiddetli bir misillemede bulunacağına yemin etmişti. Müslüman olduklarında, durumu Rasulullah'tan öğrenmek istediler. Bunun üzerine inen âyetler olayı kesin bir biçimde çözüme kavuşturdu. Bu her iki herekette de yaşamanın ve gelişmenin realiteye dayalı bir düzenlemesini görebiliyoruz. Yanlışlıkla öldürme ile ilgili âyetler de Rasulullah'ın Medine dönemine ışık tutmaktadır. Çünkü bu sırada gayr-i müslim kabile ve gruplardan müslüman olanlar vardı ki, bunlardan bir kısmı kendileriyle savaş halindeki kabilelere yer verdiği gibi bir müslümanın, ailesi müslüman olan diğer bir müslümanı öldürmesi olayına da değinmiştir. İşte âyetler bu şekilde mevcut durumu çözüme kavuşturduğu gibi, uygulama sahası sürekli olan bir yasamaya dönüşmüştür.

Nisâ Sûresi'nin 13-16. âyetleri zinanın cezasını belirlemektedir. Burada belirlenen hüküm kadının evde hapsedilmesi, erkeğin eziyete maruz bırakılması yani belirlenmiş bir ölçüde dövülmesidir. Daha sonra Nûr Sûresi, 2-10. âyetleri inmiş ve zinanın cezası belirlenmiştir. Bu suçun yanında zina iftirasının cezası da belirtilip, zina iftirasında bulunanın cezası bildirilmiştir. Ayrıca kocanın hanımına hiçbir şahide dayanmadan zina ithamında bulunması sorununa da çözüm getirilmiştir. Bu da gelişme örneklerinden birini göstermektedir. İlk etapta fark edileceği gibi bu, Medine dönemindeki sosyal durumun ve gelişmenin bir gereğiydi. Âyetlerin birtakım özel nedenler, şartlar ve olaylara ilişkin olarak indiğine kuşku yoktur. Bunlar mevcut şartlara ve olaylara en uygun biçimde çözüm olurken, daha sonra uygulama sahası sürekli olan yasamalara dönüşmüştür.

Nisâ Sûresi'nin 25. âyeti evli cariyelerin zina cezasının, hür kadınların zina cezasının yarısı olduğunu açıkça göstermektedir ki bu da elli vuruştur. Herhalde bu da Peygamber asrının ve çevresinin şartlarından kaynaklanıyordu. Çünkü bu asır ve çevrede cariyelerin fuhuşa düşmeleri ve bu anlamda saldırıya uğramaları hür kadınlardan daha fazla oluyordu. Zaten âyetin kendisi de buna işaret etmektedir. Bu konuyu Asru'n-Nebi adlı kitabımızda açıklamıştık.

Ahzab, 60-61 ve Nur, 19. âyetleri münafıkların ve kalpleri hasta olanların İslam toplumunda neden olduğu rahatsız edici, sıkıcı ve yüz kızartıcı bazı tavırlara, örneklere ışık tutmaktadır. Bunlara karşı

caydırıcı önlemler alınmış ve aynı zamanda alınan bu önlemler sahası sürekli olan bir hüküm ve direktif niteliği kazanmıştır.

Mâide Sûresi'nin 33-34. âyetleri de buna benzer bir örnek içermektedir. Bazı insanların yeryüzünün güvenliğini sarsmak, Allah ve Rasulünün mesajı ile savaşma istekleri dile getirilmektedir. Bu tür durumlarda caydırıcı bazı cezalar uygun görülmüş, bundan vazgeçmeden ve tevbe etmeden yakalananlara bu cezalar uygulanmıştır. Bu aynı zamanda daha geniş saha ve alanlarda uygulanacak bir hüküm ve direktif niteliğindedir. Bu cezalar Peygamber devrinde müslüman olduklarını söyleyen, sonra da dinden dönüp hazinenin sürülerini yağmalayıp çobanlarını öldüren bedevilere uygulanmıştır.

Hırsızlığın cezasını belirleyen âyet, bu âyetlerden kısa bir zaman sonra gelmiştir. Âyet, onların normal hırsızlık cezasının ne olduğunu araştıran bir soru üzerine veya normal bir hırsızlık olayı üzerine indiğini çağrıştırmaktadır. Hırsızlık suçunu belirleyen bir hüküm gönderilmiş ve daha sonra meydana gelecek tüm olaylara uygulanacak sürekli bir hükme dönüşmüştür.

Mekki âyetler ise, zinayı yasaklamak ve onu kötülemekle yetinmiştir. Öldürme ve yeryüzünde bozgunculuk yapma da böyledir. Hırsızlığın cezası ise belirlenmemiştir. İşte bu âyetler öldürmede kısası, zina, hırsızlık ve İslami toplumla ilişkilerini, yanlışlıkla öldürmenin hükümlerini belirlemektedir. Bozguncuların mahiyetini içermektedir bu âyetler. Bunların hepsi aynı zamanda Mekke ve Medine dönemlerinin yapılarından kaynaklanan bir gelişmeyi de göstermektedir. Bunlarda Kur'âni yasamayı kendi yaşantısında gerçekleştiren Rasulullah'tan örnekler bulunmaktadır.

Şunu da ilave etmek gerekir ki; içki içene uygulanan ceza Kur'ân tarafından belirlenmiş bir ceza değildir. Bu Peygamber'in veya Raşid Halifelerin sünnetine dayanmaktadır. Bu cezanın nasıl uygulanacağı ve ne kadar olduğu konusunda farklı rivâyetler vardır. Rivâyete göre Peygamber bir defa içki içen birine kırk dayak, diğer bir sefer seksen dayak, bir diğerinde de tekme tokat dövülmesini istemiş ve bir defasında da ona lanet edilmesini yasaklamıştır. Kur'ân'ın bu konudaki bütün açıklaması Medine döneminin sonunda içkiyi kesin olarak yasaklamasıdır. Kur'ân hem, Mekkî hem Medenî dönemde aşamalı olarak çözmeye ça-

lışmıştır. Çünkü içki ve sarhoşluk her iki dönemde ve peygamberlikten önce, toplumda hayli yaygınlaşmış, köklü bir alışkanlık halini almıştı. Cennet içkileri, meclisleri, kokuları, renkleri, yapısı, tadı ve lezzeti Kur'ân'da sık sık tekrar edilmiştir. Bu da, Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Peygamber'in çevresinde içkinin yaygın ve köklü bir alışkanlık haline geldiğini ortaya koymaktadır. Kur'ân cennet içkilerinden söz ederken bu içkide, dünya içkilerindeki nahoş şeylerin bulunmadığını belirtmekte ve içenin başını ağrıtmadığını, aklını başından almadığını bildirmektedir[106] Kur'ân'ın bu yaklaşımlarını, içkinin yasaklanmasının ilk aşamaları olarak görmek mümkündür. Medine döneminin başlarında Peygamber içkinin ve kumarın hükmü sorulmuş. Cenab-ı Allah da şu âyeti göndermiştir:

«Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki: "O ikisinde büyük günah vardır. İnsanlara bazı faydaları varsa da günahları yararlarından büyüktür..."» (Bakara, 219)

Bu cevapta açıkça görüldüğü gibi herhangi bir yasaklama ve harâm kılma söz konusu edilmemiştir. Yalnız kesin bir şekilde günahı ortaya konmuştur ki bunu varılacak kesin sonucun önemli bir aşaması olarak değerlendirmek doğru olur. Daha sonra bazı müslümanlar sarhoş oldukları halde namaz kılmışlar. Namazın rekatlarını ve okudukları Kur'ân'ı karıştırmışlardı. Rivâyet edildiğine göre Ömer b. Hattab bunun üzerine Peygamber'e müracaat etmiş ve Allah'ın içki konusunda bir hüküm göndermesi için Allah'a dua etmiş. Bunun üzerine şu âyet inmiştir:

«Ey inananlar, sarhoşken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz...» (Nisâ, 43)

Bir süre sonra Mâide Sûresi'nin şu âyetleri indi:

«Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz, değil mi? Allah'a itaat edin, Rasule itaat edin, sakının. Eğer dönerseniz, bilin ki elçimize düşen, açıkça duyurmaktır.» (Mâide, 90-92)

106 Saffat, 47. ve Vakıa, 19. âyetlerine bakınız.

Bu âyet, içkiyi kesin ve net biçimde yasaklamış ve onu pislik diye nitelemiştir. Aynı zamanda onu şirk düzeyinde ele almıştır. İkinci âyet, gösteriyor ki bu âyetler içki ve kumar nedeniyle bazı müslümanlar arasında meydana gelen sürtüşmeler ve ayrılıklar nedeniyle inmiştir. Zaten sarhoşluk halinde, içki ve kumarın kullanıldığı durumlarda böyle şeylerin meydana gelişi normal karşılanmaktadır. Müslümanlar arasında meydana gelen bu olay önemli bir etkiye sahipti ve insanların üzüntülerini, öfkelerini harekete geçirecek büyük sonuçlara neden olmuştu. İşte bu şartlar, içkinin son aşamasına gelmeye, meydana gelen olayları önleyecek bir çözüm yoluna ulaşmaya müsaitti. Artık içki sakıncalı görülmeliydi, yasaklanmalıydı. Ve aynı şekilde sürekli biçimde onu ortadan kaldıracak bir yasaya ihtiyaç vardı. Birinci âyette anıt taşlarının ve fal oklarının söz konusu edilmesi, bu âyetlerin Mekke'nin Fethi'nden sonra indiklerini çağrıştırabilir. Çünkü bu sırada anıt taşları dikiliydi. Putperest cahili alışkanlıklar, işlerinde ve iyilik isteklerinde geçerli bulunuyordu.

Bu âyetlerden sonra onların normal bir sonucuna işaret eden bir âyet daha gelmektedir. O da, bazı müslümanların, bu kesin yasak karşısındaki tutumlarını tasvir etmektedir:

«İnanıp iyi işler yapanlara -bundan böyle korundukları ve inanıp iyi işler yaptıkları, sonra (yasaklardan) sakınıp inandıkları ve yine korunup iyilik ettikleri takdirde- daha önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah güzel davrananları sever.» (Mâide, 93)

Açıkça anlaşılıyor ki içki içen müslümanlar âyetlerin üslubundan ve içkiyi, anıt taşlarına ibadet etme ve onu pislik diye nitelemelerinden endişeye kapılmışlardı. Âyet onların bu endişelerini ortadan kaldırmak ve daha önce yaptıklarının kendilerine zarar vermeyeceğini bildirmek için inmiştir. Yeter ki onlar bu yasaktan sonra Allah'ın azabından ve gazabından sakınsınlar, gönderdiği hükümleri tasdik etsinler ve iyi işlerle uğraşsınlar.

4. Maliyenin Kurulması ve Düzenlenmesi

Zekat:

Bu konuya başta zekat müessesesi girmektedir. İslam'ın şartlarından biri olan zekatın aslında Medine döneminde ortaya konan bir yasa olmadığını biliyoruz. Çünkü zekat ve namaz konuları Mekke döneminin [Burada müellifin Mekke dönemi demek istediği, cümlenin akışından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Herhalde bu sehven Medine dönemi diye ifade edilmiştir. (Mütercim)] ta ilk zamanlarından beri İslam çağrısının temel konularındandır. Bunlar aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bazen açık, bazen de kapalı olarak ifade edilmişlerdir.

1- ... Çünkü onlar bundan önce güzel davranırlardı. Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi. Mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardı. (Zariyat, 16-19)

2- Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umarlar. (Fatır, 29)

3- Mü'minlere yol gösterici ve müjdedir. O mü'minlerki namazı kılarlar, zekatı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar. (Neml, 2-3)

4- (Seninle) akrabalığı olana, yoksula ve yolcuya hakkını ver, (malını gereksiz yere) saçıp savurma. (İsrâ, 26)

5- Felaha ulaştı o mü'minler, ki onlar, namazlarında saygılıdırlar. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekatı verirler. (Mü'minun, 1-4)

6- Mallarında, isteyeni iffetinden dolayı istemeyip mahrum kalan için belli bir hisse vardır. (Mearic, 24-25)

7- İnsanların malları içinde, artması için verdiğiniz faiz (malı), Allah

katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekata gelince; işte (onu verenler) kat kat artıranlardır. (Rum, 39)

Burada özellikle dikkati çeken, âyetlerdeki "Hakkını isteyene ve mahrum kalana bir hisse", "belirli bir hisse" ifadeleridir. Buradan Peygamber'in Mekke döneminde gücü yeten müslümanların mallarından belli hisseleri zekat olarak aldığı; bunu, çeşitli mallara koyduğu hükümlerle belirlediği söylenebilir. Yine rahatlıkla anlaşılıyor ki zekat, İslam çağrısının ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Öte yandan İslam'ın ilk dönemlerinde zekat çağrısının yapılması Kur'ân'ın mallarını kalanın bir hissesi bulunduğunu bilen mü'minleri takdirle yadetmesi gösteriyor ki, bu sırada davetin şartları zengin müslümanların malından belli bir payın fakir müslümanlara ayrılmasını gerekli kıldığını göstermektedir. Çünkü bu dönemde sayı olarak fakir müslümanlar çoktu. Sonra onlar başkalarından daha çok zulme uğruyor, dışlanıyorlardı. Ayrıca İslam çağrısının kendi planı da zorunlu olan mali bir desteğe ihtiyaç duyuyordu. Peygamber de zengin müslümanlardan verilmesi zorunlu mali bir destek olarak -zekat gibi- bir pay alıp bu ihtiyaçları gidermeye çalışıyordu. İşte bu nedenle zekat erken bir dönemde farz kılınmış, zekat vermeye teşvik edilmiş ve zekat verenler takdir edilmiştir.

Yine Mekki âyetlerde dikkat çeken önemli bir nokta da âyetlerin güçlü bir ifade ile bu konuya değinmesidir. Bu kesin ifadelerden anlaşılıyor ki, İslam'da zenginin malının zekatını vermesi Mekke döneminin başlarında bile isteğe bağlı bir sadaka niteliğinde dile getirilmemiş; tam tersine onun, ihtiyacı olanlara ve İslam'ın genel yararı için verilmesi gereken zorunlu bir hak olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında Allah yolunda mal dağıtmaya ve ihtiyaç sahiplerine yardıma teşvik edilmiştir. Bu tür teşviklerin zorunlu olan haktan ayrı olarak teberru ve isteğe bağlı yardımları amaçladığını söylemek mümkündür.

Burada denebilir ki zekatın Mekke döneminde hukuki bir yasama olarak ortaya çıkışı ibadete dayalı olmayan yasamalar içindeki tek örnektir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi ibadete ilişkin yasamaların dışındaki yasamalar özellikle Medine döneminde gündeme gelmiştir. Burada zekatın farklı bir şekilde uygulamaya konması onun namaz gibi müslümanların içtenlikle ve imanlarının etkisiyle yerine getirmeleri gereken bir görev olarak farz kılınma-

sındandır. Çünkü Mekke döneminde müslümanların azlığı ve zayıf oluşları baştan beri bu yasamaya engel olacak nitelikte değildi. Her şeye rağmen onlar bu görevi yerine getirebilirlerdi. Öte yandan bu dönemde bir desteğe aşırı biçimde ihtiyaç vardı.

Tüm bunlarla beraber şöyle bir yaklaşımda bulunmak herhalde doğru olur: Mekke döneminde zekat, Allah yolunda mali destekte bulunma, hak sahiplerinin zenginlerin mallarındaki hakkını vermeye ilişkin emirler, çağrı, teşvik, sevdirme ve sakındırma şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim az önce aktardığımız örnek âyetlerin üslubu da bunu göstermektedir. Öte yandan Medeni âyetler veya bu âyetlerin çoğunluğu emir ve zorunluluk üslubunu kullanmıştır. Aşağıdaki âyetlerde bu üslubu rahatlıkla görebiliyoruz:

1- Namazı kılın, zekatı verin; kendiniz için yapıp gönderdiğiniz her hayrı, Allah'ın yanında bulursunuz... (Bakara, 110)

2- Namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. (Ahzab, 33)

3- Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da sizi affetti. Artık namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. (Mücadele, 13)

4- ... Namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a güzel bir borç verin. (Müzzemmil, 20) [107]

5- Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a halis kılarak Allah'ı birleyenler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekatı vermeleri emredilmişti. İşte doğru din budur. (Beyyine, 5)

Ayrıca Medine döneminde zekat resmi bir şekle büründürülmüş ve Rasulullah'ın şahsıyla temsil edilen İslami idare tarafından toplanan ve maliyenin resmi bir hakkı, kaynaklarından biri olarak değerlendirilen bir konuma getirilmiştir. Artık burada maliye onu toplayacak ve Allah tarafından belirlenen yerlere harcayacaktır. Bu dönemde zekat ve zekatın verileceği yerler Allah tarafından belirlenen bir farz olarak ortaya konmuştur. Nitekim aşağıdaki âyet de bunu ifade etmektedir:

«Sadakalar (zekat) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan (zekat toplayan) memurlara, kalpleri

---

107 Bu, Medeni bir âyettir. Ancak, Mekki âyetlerle beraber değerlendirilmesi daha uygundur.

(İslam'a) ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur. Allah bilendir, hikmet sahipidir.» (Tevbe, 60)[108]

Âyette geçen "sadakalar" kavramı, zekattan kinayedir. Burada özellikle "onlar üzerinde çalışan memurlar" cümlesi dikkat çekmektedir. Çünkü bunlar Peygamber'in zekatı toplamaları için görevlendirdiği resmi memurlar demektir. Bu da zekatın resmi bir mali kaynak olduğunu kesin biçimde göstermektedir.

Tevbe Sûresi'nin bu âyeti Medine'nin son zamanlarında inmiş olabilir. Yalnız bir taraftan âyetin üslubu, diğer taraftan hak etmedikleri halde zekattan bir pay sahipi olmayı arzu eden münafıkları eleştiren içeriği[109], bu uygulamanın daha önce Peygamber'in bir yasamasıyla yürürlükte olduğunu, âyetin de bu uygulamayı destekleyici nitelikte indiğini göstermektedir.

Zekat konusundaki aşamalı gelişme, resmi olarak toplanması ve dağıtılması her iki dönemin şartlarına uygun biçimde gerçekleşmiştir. Zekatın iki dönemde iki farklı şekilde uygulanmış olması bu iki dönemin şartlarına ve yapısına bağlıdır. Zira Kur'ân zekat miktarlarını belirtmemiştir.

Burada zekatın maliye ile ilişkisi konusunda kaydedilmeğe değer bir nokta vardır. Çünkü uygulama olarak zekat yalnız ekinlerden, ağaçlardan ve hayvanlardan alınmıştır. Resmi olan maliye ekipleri yalnız bunları toplamışlardır. Öte yandan gelen rivâyetlerden anlaşılıyor ki Rasulullah, zekat memurlarını sırf bu üç maldan maliyenin payını alıp kendi tasarruflarını oranın fakirlerine dağıtmak ya da devlet hazinesine göndermek için görevlendiriyor. Biz bu konuya ilişkin olarak deriz ki: Âyet-i kerime herhangi bir sınıflandırma getirmiyor. Ayrıca zekatın bütün malları kapsadığı da kuşkusuzdur. Nitekim birtakım rivâyetler[110] Rasulullah'ın defalarca amcası Abbas'ın malından zekat aldığını bildirmektedir. Halbuki Abbas'ın mal olarak ne ekini, ne de hayvanları vardı. O ticaretle uğraşan bir

---

108 Âyette geçen "köleler" kölelerin azad edilmesinden kinayedir. "Borçlular" ise borçları yani, diyeti üstlenenler ve tek başına onu vermeye gücü yetmeyenlerdir. Normalde borçlu, sıkıntı çeken demektir.

109 Bkz.: Tevbe, 58-59. âyetleri.

110 İmam Kasım b. Sellam'ın "el-Emval" isimli kitabında bu konuya ilişkin bir dizi görüş, hadis ve rivâyet bulunmaktadır. Bu kitap, konusundaki en eski ve en önemli kitaptır.

adamdı. Aynı şekilde halife Ömer ve Osman müslümanların maaşlı memurlarını mallarının zekatını vermek için hesaba çekiyor ve senelik maaşlarını verirken zekat miktarını alıkoyup hazineye aktarıyordu. Bunun yanında sahabenin ileri gelenlerine izafe edilen pek çok sözde tüm malların zekatının hazineye verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Biz bunun yürürlükte olan bir uygulama olduğunu tercih ediyoruz. Yine rivâyetlerden anlaşıldığına göre İslam dünyasında politik sürtüşmeler baş gösterip Emevi Devleti kurulduğunda devlet hazinesi, paraların ve diğer eşyanın zekatını olduğu gibi alma imkanı olmadığından onları kendi haline bırakmıştır. Ya da bazı müslümanlar bunu ona vermemişlerdir. Daha sonra bu uygulama çoğunluk tarafından kabul görmüştür. Devlet de bir taraftan fitneden kurtulmak diğer taraftan altın ve gümüşün ve diğer eşyanın kontrolünü elinde bulunduramadığından bunlarla ilgili zekatta gevşek davranmak zorunda kalmıştır.

Ganimetler:

Maliyenin kapsamına giren ikinci konu savaş ganimetleridir. Ganimet iki çeşittir. Birisinin elde edilmesinde müslümanlar fiili bir savaşa girerler, diğerinin elde edilmesinde ise fiili bir savaş gerçekleşmez. İkinci tür ganimet bağış anlamında "fey" adını alır. Âyette bu "Allah'ın bağışladığı" cümlesiyle ifade edilmiştir:

«...Bedir gününde, Muhammed'e indirdiğimiz (âyetlere) inanmışsanız bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri, Allah'a, Rasulü'ne ve akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.» (Enfâl, 41)

Âyet-i kerime bu humusun kime verileceğini belirtmiştir. Rivâyetler Rasulullah'ın humusu aldığını ve onu gerekli yerlere dağıtmayı üstlendiğini bildirmektedir. Bu nedenle biz humusun maliyenin (hazinenin) payı olduğunu belirttik.

Haşr Sûresi'nin 7. âyeti ikinci tür ganimetin bütünü ile hazineye ait olduğunu belirtmiştir:

«Allah'ın o kent halkından, Rasulü'ne verdiği ganimetler, Allah'a, Rasul'e, (Rasul'e) akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Ta ki (o mallar) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakla-

dıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir.» (Haşr, 7)

Fey'in verileceği kimseler, humusun verileceği kimselerle aynıdır. Yine rivâyetlerin bildirdiğine göre Rasulullah fey'i alıyor, onu yerlerine dağıtmayı üstleniyordu. Bu nedenle biz onun devlet hazinesinin bir payı olduğunu söyledik.

Zekatın, fey'in ve ganimetlerin kendisine verileceği kimseler arasında biraz fark vardır. Çünkü zekatın kendisine verileceği kişiler arasında kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenler, onu toplamak ve dağıtmakla yükümlü olan memurlar, hürriyetlerine kavuşturulmak istenen köleler ve borçlular bulunmaktadır. Bu fark da Medine döneminin gerçek bir olayına ışık tutmaktadır. Çünkü bu dönemde kalpleri mal ile ısındırılmaya ihtiyaç duyulan bir grup müslüman bulunuyordu. Öte yandan toplumun özelliğinden dolayı borçlulara karşı bazı müslümanlara destek olunması kaçınılmaz bir ihtiyaçtı. Bir yanda da müslüman köleler vardı. Onları satın alıp azad etmek gerekiyordu. Bu nedenle onlara yardım edilmesi emredildi. Burada özellikle onlara yardım olarak verilecek malın savaş ganimetlerinden değil de, sürekli bir kaynak olan zekattan ayrılmış olması dikkat çekmektedir. Bu da söz konusu müslüman gruplara Medine döneminde yardım edilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cenab-ı Allah bu yardımın sürekli olarak önemini muhafaza edeceğini bildiğinden bir yasa ile onu meşrulaştırmıştır. Çünkü âyet-i kerime mevcut durumu çözüme kavuşturduğu gibi daima geçerli olan bir yasamayı da dile getiriyordu.

Fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine gelince, her iki ganimet çeşitinden de yardım edileceği hükmen ve doğal olarak anlaşılmaktadır. Çünkü bunlar her toplumda toplumun bir kesimini oluştururlar. Onlara yardım edilmesi gerekir. İslami idarenin bunlara yardımı bizzat kendisinin üstlenmesi gerekir. Ta ki onlar isteğe bağlı sadakaların ve sadaka verenlerin şefkati ve eziyeti altında kalmasınlar. Bu realite asla gözardı edilmemelidir.

Bakara Sûresi'nin cihad bölümünde aktardığımız 262-264. âyetleri de buna işaret etmektedir.

Ganimetler ve fey âyetlerinde sözü edilen akrabaya gelince; bu konuda çeşitli ve değişik rivâyetler vardır. Bazı rivâyetler onları

Rasulullah'ın yakın akrabaları şeklinde gösterirken diğer bazı rivâyetler, onların İslam'a ve müslümanlara hizmeti ve yararı olan kimseler olduğunu belirtmektedir[111]. Bu âyetler indiği sırada Rasulullah'ın akrabasının çoğu, henüz müşriklerin safında bulunuyordu. Bedir Savaşı'nda Rasulullah'a ve müslümanlara karşı savaşmak için müşriklerin safında yer almışlardı. Bunlar arasında Rasulullah'ın amcası Abbas, Ebu Talib'in oğlu Akil, Abdulmuttalib'in oğlu Haris'in oğlu Nevfel ve Abbas'ın bir kardeşinin -rivâyetler tarafından adı belirtilmeyen- iki oğlu bulunuyordu. Bedir günü Abbas, Akil ve Nevfel esir düşenler arasındaydı. Buna göre âyetlerin iniş tarzı da birinci yaklaşımın geçerli olmadığını, ikinci yaklaşımın daha sağlıklı olduğunu göstermektedir.

Tevbe Sûresi'ndeki bir âyet de bu yaklaşımı destekleyen bir işarete yer vermektedir. Tevbe Sûresi'ndeki bu âyette deniyor ki:

«Bedevi Araplardan kimi de var ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, verdiğini Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Rasul'ün duasını almaya vesile sayar. Gerçekten o (verdikleri) kendileri için yakın derecelere vesiledir.» (Tevbe, 99)

Rivâyetlerin bildirdiğine göre Rasulullah yalnız akrabasını ganimet ve fey'den ayırdığı özel bir payla mükafatlandırmıyordu. Bu yolla devletin hazinesine giren gelirleri ihtiyaç sahiplerine, müslümanların yararına ve Allah yolunda harcıyordu. Ali b. Ebi Talip de dahil olmak üzere Raşid halifelerin uygulaması da böyleydi. Onların döneminde Rasulullah'ın akrabaları da diğer müslümanlar gibi devlet hazinesinden bir pay alıyorlardı. Birinci yaklaşım sadece Abbasilerin bir döneminde uygun görülüp uygulanmıştır.

Bununla beraber biz cihad bölümünde humus ve fey'in kesinlikle Beytü'l-Mal'e ait olduğunu bildiren âyetlerin içeriğine dikkat çekmiştik. Çünkü bu sırada bazı müslümanlar bu konuya itiraz etmiş veya uygun olmayan şeyler söylemişlerdi. Açıkça görüldüğü gibi bu da devlet hazinesidir. Burada bazı müslümanlar kendi hakları olarak zannettikleri maldan veya bir kısmından, kendilerinin el çektirilmesine, Rasulullah'ın o malları alıp dağıtımını kendi üstüne almasına razı olmak istememişlerdi. Bu tür bir hareketin samimi olmayan müslümanlardan kaynaklanmış olduğunda kuşku

---

111 Bkz.: Taberi ve Beğavi tefsirlerinde ilgili âyetlerin tefsiri. İkinci görüş, Taberi'nin doğru görüp tercih ettiği görüştür.

yoktur. Ayrıca bu olay insanın karakterini de ortaya koymaktadır. Mücadele Sûresi'nde buna benzer bir durumu belirten iki âyet daha bulunmaktadır:

«Ey inananlar, siz Peygamber ile konuşacağınız zaman bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korktunuz mu? Çünkü yapmadınız. Allah da sizi affetti. Artık namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Rasulü'ne itaat edin. Allah yaptıklarınızı haber alandır.» (Mücadele, 12-13)

Her iki âyetten anlaşıldığına göre Rasulullah'la kişisel bazı problemlerini görüşmek, onunla yalnız konuşmak isteyen zengin müslümanların böyle bir eylemden önce bir miktar mali yardım yapmaları şer'i olarak zorunlu kılınmıştır. Zengin müslümanların bazıları bu hükmü ağır gördüler ve zaten zekat verdiklerini dile getirerek bu uygulamaya itiraz ettiler. Daha sonra bu uygulama kaldırıldı.

Buradan rahatlıkla anlaşılabilir ki, bu uygulamanın amacı devlet hazinesini güçlendirmek ve böylelikle ihtiyaçları karşılayacak bir düzeye çıkarmaktı. Böyle bir verginin kaldırılışı ise hayatın ve toplumun yapısı ile ilgili bir olgudur ki bu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki birinci âyet yalnız olarak inmiş, bir süre sonra ikinci âyet gönderilmiştir. Konu ve hüküm olarak birbirine uygun düştüklerinden arka arkaya konmuşlardır. Bu da Kur'ân'ın inişi, dizilişi konusuna ışık tutmaktadır. Ayrıca Kur'ân hükümlerinin nasıl indirildiklerine ve bunun nedenlerine açıklık getirmektedir.

Devlet hazinesi ile ilgili âyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre hazinenin düzenlenişi konusundaki gelişmeler de aşamalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın bu konudaki üslubu bir ölçüde aşırı bir kesinlik arzetmektedir. Çünkü Peygamber dönemindeki devletin, gittikçe genişlemekte, artmakta ve dal budak salmakta olan müslümanların genel ihtiyaçlarının karşılanmasındaki etkisi ve fonksiyonu alabildiğine geniş ve büyüktü.

D) TOPLUMSAL YASAMA

Biz toplumsal yasama (hukuk) ile; müslüman gruplar arasındaki genel ve ortak konularda iyilik ve hayır üzerinde yardımlaşma ve dayanışmayı, zararlı ve kötü şeyleri birlikte engellemeyi, iyiliği yaygınlaştırıp kötülüğü yasaklamayı sağlayacak her çeşit hükümle ilgili müslümanlara düşen görevi kastediyoruz. Müslümanların birbirine dostluk üzere ortaya koyduğu İslami bir toplumun kurulması, ırkları ve soyları değişse de bireyleri ve kümeleri arasında herhangi bir düşmanlığa, sürtüşmeye ve hor görmeye yer vermeyen, toplum fertlerinin birbirine üstünlük taslamadığı, birbirini çekiştirmediği, birbiriyle alay etmediği bir toplumun kurulması toplumun tüm fertlerini dar kapsamlı aile, kabile ve ırk taassubundan kurtararak geniş kapsamlı bir İslami kardeşlik ile birbirine bağlayan bir cemiyetin kurulması için gerekli olan yükümlülüklerin hepsini kastediyoruz.

Kur'ân'ın Mekki bölümlerinde sosyal içerikli pek çok ilkeyi ve yasayı içeren çok sayıda âyet vardır. Bunların çoğu hatırlatma ve örnekleme üslubu ile meseleyi ele almıştır. Fuhuş, zulüm, bozgunculuk, düzenbaz liderler ve onların takipçilerinin neden olduğu sosyal olumsuzluklar eleştirilmiştir. Allah'ın sosyal hayata ilişkin helâl ve harâm kıldığı şeylere parmak basılmıştır. Merhamete, sabra ve hakka çağırmada birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesi teşvik edilmiştir. Aşağıdaki âyetlerde bu konulara ilişkin birtakım açıklamalar yer almaktadır:

1- Böylece her kentte ileri gelenleri, oranın suçluları kıldık ki, orada hile yapsınlar. Onlar kendilerinden başkasına hile yapmıyorlar, ama (bunun) farkında değiller. (En'âm, 123)

2- İşte benim doğru yolum bu, ona uyun, (başka) yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmasın. (Azabından) korunmanız için (Allah) size böyle tavsiye etti. (En'âm, 153)

3- Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; (sen de) ve seninle beraber tevbe edenler de (hep doğru olun), aşırı gitmeyin! Zira O, yaptıklarınızı görmektedir. Sakın zulmedenlere en ufak bir meyil duymayın, sonra size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostunuz yoktur. Sonra size yardım edilmez. (Hud, 112-113)

4- Sizden önceki nesillerden akıllı kimselerin, (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan men etmeleri gerekmez miydi? Fakat onlar arasından, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düşüp şımardılar ve suç işleyen (insan)lar olup çıktılar. Halkı ıslah edici kimseler olsaydı, Rabbin, o şehirleri haksız yere helâk edecek değildi. (Hud, 116-117)

5- Bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez... (Ra'd, 11)

6- Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman onun varlıklılarına emrederiz; orada fisk yaparlar, böylece o ülkeye sözümüz hak olur, biz de orayı darmadağın ederiz. (İsrâ, 16)

7- İnsanların elleriyle kazandıkları (günahlar) yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Belki dönerler diye. (Allah, böylece) onlara, yaptıklarının bir kısmını tattırıyor. (Rum, 41)

8- Asra andolsun ki, insan ziyan içindedir. Ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hariç. (Asr, 1-3).

Ayrıca Bkz: (6/131; 7/33; 13/17; 16/90-92, 112; 90/17)

Bunun yanında Medeni âyetler genellikle İslam toplumunu yakından ilgilendiren meseleleri, İslam cemaatının görevlerini ve müslümanlar arasındaki kardeşliği sağlamlaştırmayı daha somut ve daha direkt yoldan ele almıştır. Burada konular daha açık biçimde ve daha yakından çözüme kavuşturulmuştur. Mekki âyetlerin ele aldığı sosyal içerikli yasamaların özelliğinden daha fonksiyoner bir yapıya sahiptir.

Şimdi de sosyal içerikli Medeni âyetleri konularına göre bir tasnife tabi tutarak vereceğiz.

a) İyiliği yaygınlaştırma, kötülüğü engelleme iyilik, hayır ve takvâ üzere yardımlaşmaya ilişkin âyetler:

1- İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk olsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (Âl-i İmran, 104)

2- Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz ve Allah'a inanırsınız... (Âl-i İmran, 110)

3- Onların aralarındaki gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emredenin (konuşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, yakında ona büyük bir mükafat vereceğiz. (Nisâ, 114)

4- ...İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir. (Mâide, 2)

5- İnanan erkekler ve kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten men ederler, namazı kılarlar, zekatı verirler. Allah'a ve Rasulüne itaat ederler. İşte onlara rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir. (Tevbe, 71)

6- (Bu alış verişi yapanlar): Tevbe eden, ibadet eden, hamd eden, oruca devam eden, rüku eden, secde eden, iyiliği emredip kötülükten men eden ve Allah'ın (yasak) sınırlarını koruyan insanlardır. O mü'minleri müjdele. (Tevbe, 112)

7- Onlar ki kendilerine yeryüzünde iktidar verdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar... (Hac, 41)

8- Ey inananlar, gizli konuştuğunuz zaman günah, düşmanlık ve Rasule karşı gelme üzerinde konuşmayın; iyilik ve takvâ üzerinde konuşun ve huzuruna, toplanacağınız Allah'tan korkun. (Mücadele, 9)

Âl-i İmran, 104. âyetinin üslubu, iyiliği yaygınlaştırma, kötülüğü engelleme ve hayıra çağırmanın İslam cemaatleri üzerinde bir zorunluluk olduğunu kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Onlardan bir grubun bu görevi sürekli olarak üstlenmesi gerektiğini dile getirmektedir. Yani bunu değişmez bir yasa olarak görmek gerekmektedir. Bazı bilginlerin; bu âyet müslümanlardan en azından bir kısmının yerine getirmediği takdirde hepsinin günahkar olacağı bir görevi tüm müslümanlara yüklemektedir, şeklindeki

yaklaşımları da bunu desteklemektedir. Mâide Sûresi, 2. âyeti için de aynı şeyi söylemek doğrudur. Emir ve diğer âyetlerde bu görevin müslümanlar üzerine zorunlu bir yükümlülük olduğunu ciddi direktiflerle ortaya koymaktadırlar. Çünkü onların yeryüzünde otoriteyi ellerine geçirmeleri, Allah'ın onları seçmesi ve insanlar içinde en hayırlı ümmet kılması onların bu görevi eksiksiz yerine getirmelerine bağlıdır.

Bu âyetler Medine döneminde farklı zamanlarda inen sûrelerde yer almaktadır. Bu da söz konusu büyük görevin öneminden ötürü sık sık tekrar edildiğini ifade etmektedir. Âyetlerin içeriğinden, akışından ve hitap üslubundan anlaşıldığı gibi bu âyetlerin her biri ya da âyetler grubu değişik şartlarda inmiştir. Bu da onların bir takım olaylardan sonra indiğini, bu görevi pekiştirmek için söz konusu şartların bir vasıta olarak kabul edildiğini göstermektedir. Daha önceki bölümlerde çoğunu aktardığımız bu âyetlerin yorumlarına da değinmiştik. Bu vesile ile âyetlerin nuzülleriyle birlikte mevcut sorunlar çözüme kavuştuktan sonra bunlar değişmez bir yasa, bir direktif ve bir zorunluluk halini almıştır. Bunların Rasulullah'ın hayatı ve yaşantısındaki olaylarla ilgisi açıktır. Bu bölümün giriş kısmında dikkat çektiğimiz üzere Kur'âni yasamanın gelişimine de ışık tutmaktadır.

b) İslam kardeşliğini teşvik eden ve idari mekanizmanın yalnız müslümanların elinde bulundurulacağına, başkalarına bırakılmayacağına ilişkin âyetler:

1- Ey inananlar, kendinizden başkasını dost edinmeyin; onlar sizi bozmaktan geri durmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri isterler. Onların ağzından öfke fışkırmaktadır. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size âyetleri açıkladık. (Âl-i İmran, 118)

2- Sizin dostunuz, ancak Allah, onun elçisi ve namazlarını kılan, zekatlarını veren, ruku'a varan mü'minlerdir. Kim, Allah'ı, O'nun elçisini ve mü'minleri dost tutarsa (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır. Ey inananlar, sizden önce Kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın; inanıyorsanız Allah'tan korkun. (Mâide, 55-57)

3- Mü'min kadınlarla mü'min erkekler birbirlerinin dostudurlar. (Tevbe, 71)

4- Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Rasulü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. Onlar o kimselerdir ki Allah kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile (kalb nuru veya Kur'ân ile) desteklemiştir. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalacaklardır. Allah onlardan, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'ın hizbi(partisi)dir. İyi bil ki kurtuluşa ulaşacak olanlar Allah'ın hizbi(partisi)dir. (Mücadele, 22)

5- Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever. Allah sizi ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır. (Mümtehine, 8-9)

Ayrıca Bkz: (4/144; 8/73; 9/23; 60/1)

Âyetler indikleri konuyla ilgili kesin hükümler ifade etmekte olup, müslümanlar arasındaki kardeşlik ve dostluğu sağlam temellere oturtmak, İslam toplumunu Arap toplumunun temelini oluşturan dar kapsamlı asabiyet ilkesine değil de, kardeşlik ilkesi üzerine kurmak istemektedir. Hiçbir şekilde İslam birliğini ve beraberliğini bozmamalarını, İslam'ın ve müslümanların düşmanlarına dost olmamalarını aşılamaya çalışmaktadır.

Farklı sûrelerde bulunan bu âyetler, değişik dönemlerde farklı olaylarla ilgili olarak indirilmiştir. Bu da söz konusu önemli görevin yeri geldikçe tekrar edildiğini ve böylelikle benimsetilip yerleştirilmek istendiğini göstermektedir. Yani bu âyetler daha önceki bölümlerde açıkladığımız ve dikkat çektiğimiz şekilde Rasulullah'ın Medine dönemindeki hayatına ve bu dönemde meydana gelen olaylara ışık tutmaktadır. Özellikle "Yahudiler", "Münafıklar" ve "Cihad" bölümlerinde bu âyetlerin hepsini değilse de çoğunu aktarmış ve ilgili açıklamalarda bulunmuştuk. Âyetlerin güçlü ifadesi, kesinliği ve tekrarın yanısıra konu ve hedef birliğini muhafaza etmesi şunları göstermektedir:

1. Arap toplumunda ırkçılık ve taassup duygusu köklü bir biçimde yer etmişti.

2. Toplum hayatında yahudilerin büyük bir etkinliği vardı. Zira âyetlerin çoğu onlarla ilgilidir.

3. Müslümanlar ile yakın akrabaları olan kâfirler arasındaki kopukluğun neden olduğu birtakım psikolojik krizlere ışık tutulmuş ve bunların tedavisine çalışılmıştır.

Burada açıkça görüldüğü gibi Rasulullah'ın dönemi, ana hatlarıyla tasvir edilmektedir. Âyetler, bu kesin üslup ile söz konusu tavır ve tutumları tedavi etmek, onların konumlarını net biçimde ortaya koymak, yeni yeni oluşmakta olan İslami yapılanmanın karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi önlemek ve yeni bir temele oturmakta olan kardeşliği yerleştirmek için geldikleri gibi aynı zamanda, gelecekte de geçerli olan direktiflere ve değişmez yasalara dönüşmekteydiler.

c) Müslümanlar arasında birlik ve barışa teşvik eden, sürtüşmeyi ve bölünmeyi yasaklayan âyetler:

1- Ey inananlar, Allah'tan, O'na yaraşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün! Ve topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın; Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz düşman idiniz, Allah kalplerinizi birleştirdi, O'nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz... (Âl-i İmran, 102-103)

2- Kendilerine açık delililer geldikten sonra ayrılığa düşüp ihtilaf edenler gibi olmayın. İşte onlar (evet) onlar için büyük bir azap vardır. (Âl-i İmran, 105)

3- Allah'a ve Rasulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. (Enfâl, 4)

4- Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa onların arasını düzeltin; şâyet biri ötekine saldırırsa Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. Dönerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve adil olun. Allah adaletle hareket edenleri sever. Muhakkak mü'minler kardeştirler. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size rahmet edilsin. (Hucurat, 9-10)

Bu âyetler bir ölçüde önceki konuya ilişkin âyetlerin amacına ışık tutuyorlarsa da aralarında az da olsa bir fark bulunmaktadır. Çünkü bu âyetler kardeşlik, birlik ve dayanışmayı müslümanların kendi aralarında öngörürken önceki bölümdeki âyetler dışarıya karşı İslami bir cepheyi oluşturma amacını gütmektedirler.

Bu âyetler de önceki âyetler gibi değişik dönemlerde ve özel durumlarda inmişlerdir. Rasulullah dönemine ilişkin birtakım olayları aydınlatmaktadırlar. Daha önceki bölümlerde bu âyetleri aktarmış ve onlara ilişkin açıklamalarda bulunmuştuk. Bu âyetler kendi güçlü üslupları ile söz konusu problemleri tedavi etmek, yeni kurulmakta olan İslami yapılanmayı sağlamlaştırmak, toplumun bireyleri arasında birlik ve kardeşliği sağlamlaştırmak ve ileride sürekli uygulanacak direktifler ve yasalar olmak için indirilmişlerdir.

d) İslam toplumunun; kin ve düşmanlık etkenlerinden ve anarşiye neden olacak sebeplerden arındırılmasına ilişkin âyetler:

1- Kim bir hata ya da günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur. (Nisâ, 112)

2- (Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çetindir. (Enfâl, 25)

3- Andolsun, münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar, şehirde (Medine'de) kötü haber yayanlar vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz. Sonra orada, senin yanında ancak az bir zaman kalabilirler. Lanetlenirler, nerede rastlansalar yakalanır öldürülürler. (Ahzab, 60-61)

4- Ey inananlar, size fasık bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz. Bilin ki, Allah'ın elçisi içinizdedir. Şâyet o, birçok işte size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu sizin kalplerinizde süsledi ve size küfrü, fıskı ve isyanı çirkin gösterdi. İşte doğru yolda olanlar bunlardır. (Bu, size) Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah bilendir, hakimdir. (Hucurat, 6-8)

5- Ey inananlar, bir topluluk (diğer) bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler) kendilerinden iyidirler. Kadınlar da (diğer) kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar, kendilerinden iyidirler. Birbirinizde kusur aramayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra kötü adla çağrılmak, ne kötü bir şeydir! Kim tevbe etmezse, işte onlar zalimlerdir. Ey inananlar, zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın.

> Sizden biri, diğerini arkasından çekiştirmesin. Sizden biri, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bundan iğrendiniz. O halde Allah'tan korkun, şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir. Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, en çok korunanınızdır. Allah bilendir, haber alandır. (Hucurat, 11-13)
>
> Ayrıca Bkz: (24/58; 33/58)

Bu âyetler değişik dönemlerde inmiştir. Âyetlerin içeriği ve üslubu onların belirli olaylara ilişkin olarak indiklerini göstermektedir. Rasulullah'ın hayatı ve o dönem İslam toplumunun durumu ile ilgili birtakım problemleri, gelişmeleri tedavi etmeyi amaçlamaktadırlar.

Nisâ Sûresi'ndeki âyet, bir hırsızlık olayı üzerine inmiştir. Bu hırsızlık olayında; hırsız, başkalarını hırsızlıkla suçlamış, hırsızın yakınları da kendi yakınlarını temize çıkarmak ve Rasulullah'ı yanıltmak amacıyla bir komplo kurmuşlardır. Enfâl Sûresi'ndeki âyet, ifk hadisesi üzerine inmiştir. Ahzab Sûresi'ndeki âyetler daha önce açıkladığımız gibi münafıkların çirkin tutumları dolayısıyla inmişlerdir. Hucurat Sûresi'nin 6-8. âyetleri öz itibariyle yalan haberlerin neden olduğu elektrikli atmosfer dolayısıyla inmiştir. Bazı müslümanların ufacık bir şeye dahi sinirlendiklerini ve Rasulullah'tan doğru olmayan şeyler yapmasını istediklerini bildirmektedir. Hucurat Sûresi'ndeki 11-13. âyetler ise başka yerlerde açıkladığımız gibi bazı müslümanların birbirine karşı takındıkları tavırlar, kişinin öfkelenmesine ve içerlemesine sebep olan uygulamalar dolayısıyla inmişlerdir. Böylece âyetlerin bazı problemleri çözmek, birtakım olayları yatıştırmak, müslümanlar arasında uyumlu, ahenkli bir ilişki zinciri oluşturmak, onlar arasında kin, düşmanlık ve fitneye sebep olabilecek etkenleri ortadan kaldırmak ve aynı zamanda sürekli uygulanabilecek bir direktif ve yasa ortaya koymak için geldiklerini söyleyebiliriz.

Kölelik de toplumun sosyal sınıflarından birisiydi. Bu nedenle Kur'âni yasamalarda bu konuya ilişkin bir araştırmayı vermek uygun olacaktır.

Şunu hemen belirtmeliyiz ki Mekke'de inen âyetlerde yasa niteliğini taşıyan hukuki bir hüküm yoktur. Mekke döneminde verilen bilgilerin tamamı şundan ibarettir:

a) Kölelik bu toplumda yürürlükte olan ve alışılagelen sosyal bir olguydu.

b) Kur'ân sürekli olarak köle azat etme çağrısında bulunmuş ve bunu Allah'a yaklaşmanın en güzel yolu olarak göstermiştir. Bu konuya ilişkin Mekki âyetler şunlardır:

1- Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile; kendisine güzel rızık verdiğimiz, o rızıktan gizli ve açık harcayan kimseyi misal olarak anlattı. Hiç bunlar bir olurlar mı?... (Nahl, 75)

2- Size kendinizden bir misal verdi: (Bakın) size verdiğimiz rızıklarda, sizin ellerinizin altında bulunanlardan, sizinle eşit derecede (yönetim hakkına sahip olan), birbirinizden çekindiğiniz gibi onlardan da çekindiğiniz ortaklar var mı? İşte biz, aklını kullanan bir toplum için âyetleri böyle açıklıyoruz. (Rum, 28)

3- Irzlarını korurlar. Yalnız eşlerine ya da ellerinin altında bulunana karşı (korumazlar). Onlar kınanmazlar. (Mearic, 29-30)

4- Fakat o, sarp yokuşu geçemedi: Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Bir boynu (kölelik zincirinden) çözmek yahut açlık gününde doyurmaktır. (Beled, 11-14)

Medeni âyetlere gelince; burada onlarla ilgili bir dizi yasama ve hüküm vardır. Onlarla ilişkileri düzenleyen, serbest bırakılmalarını ve azad edilmelerini teşvik eden hükümler yer almaktadır. Kur'ân esirlerin köle olarak kullanılabileceğini açık olarak bildirmez. Esirler, eski çağlarda Arapların ve diğer ulusların birinci derecede kölelik kaynağını oluşturmaktaydılar. Onlar hakkında Kur'ân'daki âyetlerin tümü Enfâl Sûresi'ndeki şu âyetlerdir:

«Yeryüzünde ağır basıp (küfrün belini iyice kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirler sahipi olmak yakışmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz. Allah ise ahireti istiyor. Allah daima üstün ve hikmet sahipidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.» (Enfâl, 67-69)

Âyetler Rasulullah'ın düşmana karşı izlemesi gereken tavra dikkat çekmekte ve ona öldürme yerine esir almaya özen göstermemesi gerektiğini bildirmektedir. Bu tavrını, güçlülüğünü hissetti-

rinceye kadar sürdürmesini istemektedir. Bu konuya ilişkin bir âyet de Muhammed Sûresi'nde yer almaktadır:

«(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihâyet onları iyice vurup sindirince esir alın. Ondan sonra artık ya lütfen bırakır veya karşılığında fidye alırsınız. Harp ağırlıklarını bırakıncaya kadar (böyle yapın). Allah dileseydi onlardan öç alırdı, fakat sizi birbirinizle denemek için (savaşı emrediyor). Allah yolunda öldürülenlerin yaptığı işleri (Allah) boşa çıkarmayacaktır.» (Muhammed, 4).

Bu âyette ayrıca müslümanların, düşmanları ile karşılaştıklarında ne yapacaklarını açıklamaktadır. Buna göre müslümanlar düşmanın gücünü ve direnişini kırmak için bütün güçleriyle savaşa yönelecekler ve onları öldürecekler, sağ kalanlarını da esir alacaklardır. Savaş sona erdikten sonra bu esirleri karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakma konusunda tercih yapabileceklerdir.

Enfâl Sûresi, Muhammed Sûresi'nden önce inmiştir. Bununla beraber iki surenin âyetleri arasında herhangi bir çelişki yoktur. Hatta aralarında bir ahenk ve uyum vardır. Çünkü birinci âyet, müslümanlar yeryüzünde kendilerini kabul ettirmedikleri, yani güçleri ve heybetleriyle düşmanı yıldırmadıkları sürece esir almamalarını istemektedir. İkinci âyet ise, kendilerini kabul ettirdikten sonra esir alabileceklerini bildirmektedir. Bununla beraber Muhammed Sûresi'ndeki âyet kendilerini kabul ettirdiklerinde esir alabileceklerini sürekli bir ilke olarak açıklamaktadır. Bu İslami cihadın hedeflerini belirleme açısından önemli bir ilkedir. Buna göre, zora başvurmamak, düşmanı korkutmayı ve yıldırmayı amaçlamak, İslam'ın heybetini, özgürlüğünü ve egemenliğini yerleştirmek cihadın amacıdır. Başka bir amacı yoktur. Eğer bunlar savaşa başvurulmadan gerçekleştirilebilirse o zaman savaşı durdurmak ve zora başvurmamak zorunlu olur.

Böylece anlaşılıyor ki, surenin nüzul sırası göz önünde bulundurulduğunda Medine döneminin ilk yarısının sonunda indirilen Muhammed Sûresi'nin nüzulu sırasında müslümanların durumu gelişme göstermişti. Müslümanlar güçlenmiş, heybet ve otorite açısından daha ileri ve güçlü bir konuma gelmişlerdi. Dolayısıyla bu daimi ilkenin yerleştirilmesine uygun bir zemin hazırlanmıştı.

Bu ilke esirlere iki şekilde muamele edilebileceğini anlatmaktadır:

1- Savaş bittikten sonra hiçbir karşılık almadan onları serbest bırakmak. Bu âyette "bağışlama" diye ifade edilmiştir.

2- Fidye karşılığında onları serbest bırakmak. Burada tercihin İslami idareye bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hangisi İslam'ın, müslümanların ve konumlarının yararına görülürse uygulanabilir.

Bu ilkede, esiri köle edinme diye bir prensip yoktur. Her ne kadar bu konu üstü kapalı geçilmiş olsa da, rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Rasulullah ve ondan sonraki Raşid Halifeler kâfirlerden aldıkları esirleri köle ediniyorlardı. Anlaşılan Rasulullah tarafından bu konuda farklı bir uygulama yapılmıştır. Bu, İslami idarenin karşılıksız veya fidye karşılığında serbest bırakmakta bir yarar görmediğinde üçüncü şekilde davranabileceğine işarettir.

Biz Kur'ân'ın hüküm koymadığı ve açıklamada bulunmadığı bazı konularda Rasulullah'ın uygulamalarına bağlı kalmanın gerekliliğini kabul etmekle birlikte Muhammed Sûresi'ndeki âyetin içerdiği ilkenin geçerliliğini koruduğunu kabul ediyoruz. Buna göre; bir esir fidye verecek olursa, onu kabul etmek zorunludur. Rahatlıkla anlaşılabileceği gibi burada savaş esirlerini köle edinmeyi ortadan kaldırmaya yönelik bir atılım mevcuttur.

Müfessirler "harp ağırlıklarını bırakıncaya kadar" cümlesinin, düşman İslam'a boyun eğinceye, savaş ve esir alma nedenleri ortadan kalkıncaya kadar anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu görüş üzerinde durmamız gerekir. Çünkü âyetin ifade tarzı ile bağdaşmadığı gibi, müslümanlarla kâfirler arasındaki savaşın barış ve antlaşma ile sona erebileceği ihtimaline de yer vermiyor. Düşman müslüman olduğunda onu köle almak yalnız bir durumda mümkündür. O da müslüman olmadan esir alınmış, fidyesiz serbest bırakılmamış, kendisi de fidye vermemiş, İslami idarenin onu köle edinip satma, bağışlama ve mücahidlere dağıtma gibi tasarruflarda bulunduktan sonra onun İslam'ı kabul etmiş olması. Nasıl olursa olsun açıkça görüldüğü gibi, esirlerin köle edilmesini gerektiren ne Kur'ân'ın bir emri, ne de Rasulullah'ın bir sünneti vardır.

Muhammed Sûresi'ndeki âyet, esirlerin yalnızca savaş halindeki düşmandan olabileceğini göstermektedir. Bununla beraber rivâyetler Rasulullah'ın ve Raşid halifelerin düşman kadınlarını ve çocuklarını esir alıp köle edindiklerini bildirmektedirler. Kadınların ve çocukların esir alınışına "seby" adı veriliyordu. Bu Kur'ân'ın

değinmediği bir durumdur. Rasulullah'ın bu konudaki uygulaması ondan sonraki müslümanlar tarafından aynı şekilde uygulanmıştır. Bütün bunlar Rasulullah'ın Medine'deki hayatına ışık tutmakta, İslami cihad ve siyasetin bazı yönlerini aydınlatmaktadır.

Burada önemli bir açıklama yapmak gerekiyor: Savaşılması ve esir alınması, kadınları ve çocukları ganimet alınması gereken gayri müslimler, müslümanlarla savaşan düşmandır. Gayri müslimlerin hepsi savaş halindeki düşman olmayacağından ve Kur'ân da müslümanlardan, gayri müslimlerden barış taraftarı, dost ve iyi ilişkilerden yana olanlarla barış yapmayı, onlara iyi davranmayı istediğinden, "cihad" bölümünde incelediğimiz gibi gayri müslimlerden bu niteliklere sahip olan çevrelerin varlığı gözardı edilemezken, son zamanlarda gayri müslim zencilere ve başkalarına uygulanan sistem İslam nizamının benimsediği yasal uygulama değildir. Bu gayri müslimleri baskınlarla, ani saldırılarla toplamak onların erkeklerini, kadınlarını ve çocuklarını satmak veya satın almak, onları köle olarak görmek, bu ilkeye bağlı olarak onların kadınları ile cinsel ilişkide bulunmak İslami yasalarla bağdaşmaz. Çünkü onlar İslam'la ve müslümanlarla savaşan düşmandan değildir, olmamışlardır. Zira İslam nizamında köle, İslam'dan önce köle olan kimsedir. Köleliklerinin devam ettiği sırada doğan çocuklarıdır. Az önce açıkladığımız şekilde, müslümanlara karşı savaş halindeki düşmanın şeri bir yola İslam'da köle statüsünde muamele gören esirleridir. Bu kölelik halleri devam ederken doğan çocuklarıdır. Bunların dışında kalan insanlara kölelik muamelesi yapmak İslami uygulamaya ve ilkelere aykırıdır.

Şimdi de kölelerin azad edilmesi, serbest bırakılması ve onlara uygulanması gereken muameleye ilişkin farklı yasal hükümleri içeren Medeni âyetlere değinelim:

1- Allah rızası için yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunanlara mal verdi... (Bakara, 177)

2- Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanında bulunan arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kibirli, böbürlenen insanları sevmez. (Nisâ, 36)

3- Bir mü'min bir mü'mini öldüremez, ancak yanlışlıkla olursa o başka... Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer bağışlarlarsa başka. (Öldürülen) mü'min, düşmanınız olan bir topluluktan ise mü'min bir köle azad etmek gerekir. Ve eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü'min bir köle azad etmesi gerekir... (Nisâ, 92)

4- Allah sizi, yeminlerinizdeki lağvden (kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden) ötürü sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden ötürü sizi sorumlu tutar. Bunun keffareti ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri yedirip doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir boyun köleyi hürriyete kavuşturmaktır. (Mâide, 89)

5- Sadakalar ancak fakirlere, düşkünlere, zekat memurlarına, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlaradır... (Tevbe, 60)

6- İçinizden bekarları ve köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lutfuyla onları zengin eder. Allah geniştir, bilendir. Evlenme imkanı bulamayanlar, Allah kendilerini lütfundan zengin edip (evlenme imkanına kavuşturuncaya) kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizin altında bulunanlardan mükatebe yapmak isteyenlerle (çalışmak suretiyle para ödemek karşılığında hürriyetlerini kazanmak isteyenler) -eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz- mükatebe yapın. Ve Allah'ın size verdiği malından onlara da verin. Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz Allah, zorlanmalarından sonra (o kadınlara karşı) bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. (Nur, 32-33)

7- Kadınlarına zıhar edip sonra söylediklerinden dönenler, karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuştursunlar... (Mücadele, 3)

Açıkça görüldüğü gibi, âyetler, değişik vesilelerle kölelere iyi muamele edilmesini, onların hor görülmemesini özgürlüklerine kavuşturulmasına özen gösterilip buna teşvik edilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle zekatın bir bölümü bu işe tahsis edilmiştir ki, bu önemli bir kaynaktır. Zira zekat toplamayı devlet bizzat üst-

lenip dağıtımını kendisi yapmaktadır. Bazı kölelerin kendi sahiplerine bir miktar mal vererek kendilerini onlardan satın alması bir gelenek haline gelmişti. Bu taksit taksit ödeme işlemine "mükatebe/karşılıklı anlaşma, yazışma" adı veriliyordu. Nûr Sûresi'ndeki âyet bu yolu teşvik etmiş ve böyle bir antlaşması olan kölelere müslümanların yardım etmesi gerektiğini hatırlatmış, bu taksitlerinin ödenip, özgürlüklerine kavuşturulmalarına destek olmalarını onlardan istemiştir.

Öyle anlaşılıyor ki bu âyetler uygun şartlar ve nedenlere bağlı olarak inmiş olup, Rasulullah dönemindeki uygulamaya ışık tutmaktadırlar. Buradan hareketle o dönemde birçok doğal ihtiyaçtan ve haklarından mahrum bırakıldıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Âyetler, inmelerini zorunlu kılan mevcut sorunlara gerekli çözümü getirmişler ve ayrıca bundan sonra uygulanacak daimi direktifler ve hukuki yasalar niteliğini kazanmışlardır.

E) İKTİSADİ YASAMA

Bu konu vasiyet, miras, alış veriş, faiz, borç, antlaşmalar, rehin, şahitlik ve şahitler meselelerini kapsamaktadır. Bu konuların devletin gelir kaynakları zekat; zekatın dağıtılacağı yerler, insanlar arasındaki hukuki, ekonomik uygulamayı destekleme ile ilgileri ise siyasal yasama konusunda ele alınmıştır. Tabiatıyla bunlara tekrar dönüş yapılmayacaktır.

Mekki âyetlerde bu konularla az çok ilgisi bulunan bir takım ilkeleri kapsayan âyetlerin bulunduğunda kuşku yoktur. Aşağıdaki âyetlerde görüleceği gibi kullanılan üslup yine öğüt, teşvik, takdir ve eleştiriye dayanan bir üsluptur.

1- (Seninle) akrabalığı olana, yoksula ve yolcuya hakkını ver, saçıp savurma. (İsrâ, 26)

2- Ellerini boynuna bağlanmış yapma, tamamen de açma. Sonra kınanır, hasret içinde kalırsın. (İsrâ, 29)

3- Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha iyidir, sonu da daha güzeldir. (İsrâ, 35)

4- Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir, onu uygun tarzda sarfedebilirsiniz); ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kişiye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da akrabanız da olsa adalet yapın ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Hatırlayıp öğüt alasınız diye (Allah) bunları size tavsiye etti. (En'âm, 152)

Öte yandan Medeni âyetler bir yandan bu konuya daha fazla, daha değişik ve daha geniş yer verirken diğer yandan üslup açısından yasamayı öne çıkaran açık bir yöntem kullanmıştır. Tabiatı ile bu üslup farklılığı her iki dönemin yapılarıyla ilgilidir.

Burada daha önceki konularda izlediğimiz metoda uygun olarak önce âyetleri verecek, sonra da içeriklerini açıklayacağız.

1. Vasiyet

1- «Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur. Kim işittikten sonra onu (vasiyeti) değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Kim de vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkar da (tarafların) aralarını düzeltirse, ona günah yoktur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.» (Bakara, 180-182)

Âyetlerin içeriğinden de anlaşıldığı gibi bunlar erken dönemde inen âyetlerdir. Çünkü anne-babaya vasiyeti emretmektedir. Halbuki miras âyetleri anne-babaya çocukların mirasında zaten bir pay ayırmış bulunmaktadır. Âyetlerden anlaşıldığına göre mirasta anne-babanın ve yakın akrabanın payları açık ve kesin biçimde belirlenmiş değildi. Miras âyetleri daha önce belirttiğimiz gibi bu payları kesin biçimde belirlediğinden bu âyetler miras konusundaki düzenlemenin ilk aşaması sayılabilir. Yine bu âyetlerden yola çıkarak vasiyetin bu sırada normal bir gelenek haline geldiğini yalnız bazı durumlarda tahrife ve değişikliğe uğradığını söyleyebiliriz. Bu gelenek bazı durumlarda, bir kısım insanlara zarar vermek ve zulmetmek amacına alet ediliyordu. Bu nedenle âyetler bu konuda tahrifata girişenleri uyarmış ve aralarını düzeltmeye teşvik etmiştir. Ta ki düşmanlık ve acımasızlık vasiyet konusunda zulmün ve zarar vermenin nedenlerinden birine dönüşmesin.

2- «Ey inananlar, birinize ölüm gelince vasiyet sırasında içinizden iki adil kişi, aranızda şahitlik etsin ya da yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki kişi (şahitlik etsin). Kuşkulanırsanız, namazdan sonra onları tutar (yemin) ettirirsiniz: "Akraba da olsa yeminimizi hiç bir paraya satmayacağız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyeceğiz, yoksa biz, elbette günahkarlardan oluruz" diye Allah'a yemin ederler. Eğer onların bir günah işledikleri anlaşılırsa; haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden daha layık olan iki kişi, onların yerine geçer. Allah'a şöyle yemin

> ederler: "Mutlaka bizim şehadetimiz, onların şahitliğinden daha doğrudur, biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz." Şahitliği gereği gibi yapmalarına yahut yeminlerinden sonra yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına en uygun olan budur. Allah'tan korkun ve iyi dinleyin: Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez.» (Mâide, 106-108)

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre bu âyetler bazı insanların yalnız bir halde vefat eden bir müslümanın mirası ile oynamaları dolayısıyla inmiştir. Burada özellikle vasiyetin gerekliliği ve vasiyet esnasında şahit tutmanın zorunluluğu vurgulanmaktadır. Âyetler ileride geniş kapsamlı olayları düzenleyici direktifler ve yasalar niteliğinde olduğundan genel bir üslup ile ifade edilmişlerdir.

"Namazdan sonra onları tutarsınız." cümlesine ilişkin bazı rivâyetlerde deniyor ki, Rasulullah ikindi namazından sonra genel oturumlar düzenliyordu. Çünkü bu vakit hem serin, hem de herkesin boş bulunduğu en uygun zamandı. İşte bu âyetler şahitleri ikindi namazından sonraya kadar bekletmesini ona emretmiştir ki onların şahitliğini herkesin huzurunda dinlesin. Bu aynı zamanda Rasulullah'ın muhakemelerine ve oturumlarına ilişkin bir örneği de yansıtmaktadır.

"Varise vasiyet yoktur." şeklindeki hadise gelince; buradan anlıyoruz ki bir kısım kimseler bazı varislerine Kur'ân'ın kendilerine öngördüğü paydan daha fazlasını vasiyet yoluyla vermek istemişlerdir. Böylelikle hadis Kur'ân'ın hak sahipleri için belirlediği miras payı ile oynamayı engellemiş ve ona sınır koymuştur. Bu uygulama aynı zamanda o dönem toplum yaşantısına da ışık tutmaktadır.

3- Miras âyetlerinde de vasiyet bir kaç defa tekrar edilmiştir. Şöyle ki:

1- Yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır... (Nisâ, 11)

2- Eşlerinizin yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra... (Nisâ, 12)

3- Yapacağınız vasiyet ve borçtan sonra... (Nisâ, 12)

4- Zarar verici olmayan vasiyet ve borçtan sonra... (Nisâ, 12)

Bu da vasiyetin alışılagelen bir uygulama olduğunu göstermektedir. Bu uygulama varislerin mirastaki paylarını belirleyen hükümlerden sonra da öyle kalmıştır. Burada vasiyeti yerine getirmenin

zorunluluğu tekrar tekrar vurgulandığından varislerin, bazen, vasiyeti gereği gibi yerine getirmeyi ihmal ettiklerini veya böyle bir eğilim duyduklarını göstermektedir. Bu tekrarlarla söz konusu probleme çözüm getirilmiş ve hakkın sahipine ulaştırılmasına çalışılmıştır. Ayrıca buradaki hükümler sürekli uygulanması gereken birer yasa niteliğindedir. Âyetler, vasiyeti belirli bir miktar ile sınırlamamaktadır. Vasiyet, borcun kapatılmasından sonra, miras dağıtılmadan önce yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Kesin olan şudur ki, İslam Hukuku çoğunlukla borcun ödenmesinden sonra vasiyeti mirasın üçte birini geçmemekle sınırlamış bulunmaktadır. Bu Rasulullah tarafından o dönemde uygulamaya konulan bir hükümdür.

2. Miras

1- Ana babanın ve akrabanın bıraktıklarından erkeklere pay vardır; ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır. Gerek azından, gerekse çoğundan bir hisse ayrılmıştır. (Miras düşmeyen) akrabalar, öksüzler, yoksullar da (miras) taksiminde hazır bulunursa bir şeyler vererek onları da ondan rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin. (Nisâ, 7-8).

2- Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının payının iki katını tavsiye eder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer (çocuk) yalnız bir kadınsa mirasın yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana babasından herbirinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir. (Bu hükümler, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunlar, Allah'ın koyduğu farzlardır. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahipidir. Eğer çocukları yoksa eşlerinizin yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir. Sizin de çocuğunuz yoksa yapacağınız vasiyet ve borçtan sonra bıraktığınızın dörtte biri onlarındır; çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer (ölen) erkek veya kadının mirasçısı, evladı ve anababası olmayıp bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, her birine al-

tıda bir düşer. Bundan fazla iseler, üçte bire ortaktırlar. (Bu taksim) zarar verici olmayan vasiyet ve borçtan sonra (uygulanır). Bunlar, Allah'tan size vasiyettir. Allah bilendir, halimdir. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır (kanunlarıdır). Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada ebedi kalırlar. İşte büyük kurtuluş budur. Kim de Allah'a ve O'nun elçisine karşı gelir, O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır. (Nisâ, 11-14)

3- Allah'ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin. Erkeklere de kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kazandıklarından bir pay var. Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir. Ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından her birine varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere hisselerini verin. Allah her şeyi görmektedir. (Nisâ, 32-33)

4- Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: "Allah, size onlar hakkında hükmünü açıklıyor: Kendilerine yazılmış olanı vermeyip kendileriyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar ve zavallı çocuklar hakkında ve öksüzlere karşı adaleti yerine getirmeniz hakkında Kitap'ta size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır. Yaptığınız her hayrı muhakkak ki Allah bilmektedir." (Nisâ, 127)

5- Senden fetva istiyorlar. De ki: "Allah size babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor: Ölen kişinin çocuğu yok, bir kızkardeşi varsa, bıraktığı malın yarısı o (kızkardeşinindir). Fakat kendisi, (ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, onun mirasını (tamamen) alır. Eğer (ölenin) iki kızkardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Ve eğer (varis)ler erkek kadın[112] birçok kardeşler olursa, erkeğe, iki kadının payı kadar (pay) verilir. Şaşırmamanız için Allah size (hükmünü) açıklıyor. Allah her şeyi bilendir. (Nisâ, 176)

11-12, 137 ve 176. âyetler ilgili konuda birbirini destekleyen yeterli bir yasamadır. Bunun yanında dedeler ve diğer yakın akrabaların payları konusunda Rasulullah'dan birtakım uygulamalar olduğu rivâyet edilmektedir.

7-8 ve 137. âyetler bu konudaki rivâyetlerle ele alındığında toplumun kadının mirastaki payının aslına ve miktarına önem vermediğini ortaya koymaktadır. Yani onlar kadını mirasta belli bir hakkı

112 Burada kastedilen ana-baba bir kardeşlerdir.

olan pay sahipi biri olarak görmüyorlardı. 137. âyet de yetimlerin miras hakkının bu toplumda tehlikede olduğunu ve haksız yere yendiğini göstermektedir. Âyetlerin bütünü ortaya koyuyor ki, toplumda miras payları varislerin kuvvetlilik, zayıflık, erkeklik, kadınlık, küçüklük, büyüklük ve yakınlık derecesine göre değişiyordu[113]. İşte bu nedenlerden ötürü indirilen hükümlerle her hak sahipi belirlenmiş ve buna göre hareket edilmesi istenmiştir. Önceki cahiliye geleneklerine bağlılıktan kaynaklanan mirastaki anarşi ve zulüm dönemine son verilmiştir. Ayrıca bu hükümler sürekli uygulanacak sağlıklı yasal ilkeleri oluşturmuşlardır. 12. ve 176. âyetlerdeki kelalenin (çocukları ve ana-babası olmayan kimsenin) mirasının bölüşümünde görüldüğü gibi, bu miras şekli de çözümlenmesi ve temellendirilmesi gereken problemlerdendi. 12. âyette ayrı ayrı annelerden olan kardeşler problemine çözüm getirilmiştir. 176. âyette ise ana-baba bir kardeşler meselesi halledilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki birinci problem daha karmaşık ve çözümlenmesi daha güç bir hale sokulmuştur. Belli bir süre sonra ikinci konuya ilişkin bir soru ve hüküm sorulmuş o da kendi şartlarında çözüme kavuşturulmuştur. Bunlar aynı zamanda o dönemin yasamasını/hukukunu, şartlarını ve uygulamasını aydınlatan örneklerdir.

33. âyette geçen "yeminlerinizin bağladığı kimseler" bölümüne ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre bunlar eşlerdir (hanımlardır). Başka bir görüşe göre bunlar miras hakkına sahip olan evlat edinilmiş çocuklar demektir. Çünkü evlat edinmek bir antlaşma niteliğindedir. Bunlar müttefikler/dostlar veya azat edilmiş kölelerdir, diyenler de olmuştur. Bazılarına göre bunlar Rasulullah'ın kardeş yaptığı ensar ve muhacirlerdir. Çünkü bu kardeş kılınmada onların birbirine varis olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bu âyet, önceki âyetle beraber gözönünde bulundurulursa her iki âyetin de miras âyetlerinden önce indiğine, mirasta her pay sahipinin diğer pay sahipine saygı göstermesi gerektiğine, birbirlerine zulüm etmemelerinin zorunlu olduğuna bir giriş niteliğindedir. Daha sonra miras âyetleri herkesi ve her şeyi sınırlamış, onların hepsine en güzel hükmü koymuştur. Fakat bu demek değildir ki, miras âyetlerinden önce belli bir uygulama ya da Rasulullah'ın

---

113 Rivâyete göre bir kadın, Rasulullah (s)'a gelerek kocasının vefat ettiğini söyleyip, üç yetim çocuğu bulunduğunu ve çocukların amcasının onlara miraslarını "Borçların hepsini ben tek başıma üstleniyorum, bu durumda mirasın da yalnız benim olması gerekir!" gerekçesi ile vermediğini şikâyet etmişti.

uygulanmasını istediği bir ya da birkaç durumla ilgili herhangi bir düzenleme yoktu. 33. âyette söz konusu edilen meselelerin bazıları Rasulullah'ın direktifleri ile çözüme kavuşturulmuş olabilir. Böylece anlaşılıyor ki miras âyetleri kendilerine aykırı düşen her uygulamayı kaldırmıştır. Ana-babaya vasiyeti de iptal etmiştir. 7-8. âyetlere bağımlı olarak söylediklerimizin bir kısmı doğru olabilir. Ki bu âyetler miras konusunda herkesin kendi hakkına razı olmasını sağlamada bir giriş mahiyetindedir.

Bu her iki uygulamada da açıkça görüleceği gibi Kur'âni yasamanın gelişme gösterdiğini ortaya koyan örnekler vardır.

Nisâ Sûresi'nin 13. ve 14. âyetleri özellikle şu açıdan dikkat çekmektedir. Birincisi, Allah'a ve Rasulüne itaat edenlere ve Allah'ın belirlediği hükümlere uyanlara sürekli olarak cennette kalmayı vaadetmektedir. İsyan edenler ve Allah'ın hükümlerine karşı haddi aşanlar ise cehennemde ebedi kalmakla tehdit edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu yöntem, Kur'ân'ın genel hedeflerine uygun, büyük bir hikmeti, uygun bir direktifi ihtiva etmekle beraber bazı insanların mirasta birtakım oyunlarla, dalaverelerle zayıf insanların, kadınların ve yetimlerin haklarına tecavüz etmeleri nedeniyle kullanılmıştır. Ayrıca meydana gelen birtakım olaylara ışık tutmakta ve bunları açıklamaktadır.

3. Yetimlerin Malları

Bu konu da Kur'ân'ın özellikle önem verdiği meselelerden biridir. Bu konuya ilişkin bir dizi Mekki âyet vardır ki, onların bir kısmını daha önce aktarmıştık. Burada kullanılan üslup öğüt ve sakındırma şeklindedir. Aynı şekilde bu konuya ait bir hayli Medeni âyet de bulunmaktadır. Fakat buradaki üsluba özellikle hukuki karakter hakim bulunmaktadır. Kur'ân'ın bu konuyu önemsemesi, zayıfı korumanın İslam çağrısının ana ilkelerinden biri olmasının yanında yetimlerin toplumda zorluklara ve zulümlere maruz kalması, mallarının yağmalanması ve çeşitli hilelerle ellerinden alınmış olması dolayısıyladır. Bu konudaki Medeni âyetlerin ilki herhalde Bakara Sûresi'ndeki şu âyettir:

«...Ve sana öksüzlerden soruyorlar. De ki: "Onların (durumlarını) düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışırsanız sizin kardeşlerinizdir. Allah,

bozanı düzeltenden ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah daima üstün ve her şeyi yerli yerince yapandır.» (Bakara, 220)

Buradan anlaşıldığına göre bazı müslümanlar Medine döneminde yetimlerin mallarını kendi mallarına karıştırmayı sakıncalı bulmuşlardır. Çünkü Mekki âyetler bu konuya aşırı biçimde önem vermiştir. Bu âyetin inişi ile müslümanların onların mallarını, Kur'âni emirlerin amacını oluşturan iyi niyet ve düzeltme ilkesine bağlı kalarak kendi mallarına karıştırmaları helâl kılınmıştır. Aynı zamanda bu âyet sürekli uygulanması gereken bir direktif niteliğindedir.

Daha sonra Nisâ Sûresi'ndeki yetimin hakkının ve malının korunmasına ilişkin bir dizi âyet indirilmiştir:

1- Öksüzlere mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını sizin mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır. Şâyet öksüzler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız; size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın... (Nisâ, 2-3)

2- Nikah çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin. Büyüsünler diye alıkoyup israf ile tez elden onların mallarını yemeye kalkmayın. Zengin olan, çekinsin, yoksul olan da uygun şekilde yesin. Onlara mallarını geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter. (Nisâ, 6)

3- Zulüm ile öksüzlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar ve çirkin bir ateşe gireceklerdir. (Nisâ, 10)

4- İkinci konunun 4. maddesinde aktardığımız Nisâ, 127. âyeti.

Âyetlerin güçlü şekilde ortaya koyduğu sakındırma ve tehdit hiç kuşkusuz yetimleri, haklarını ve mallarını korumayı hedef almaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu konuda onlar değişik şekillerde zulme uğruyor, oyuna getiriliyorlardı. Rivâyete göre zengin olan yetim kızların akrabaları onları yabancılarla evlenmekten alıkoyarlardı. Böylece onların mallarını yabancılara kaptırmıyorlardı. Onlar güzel olmasalar da mallarını elde etmek için onlarla evleniyorlardı. Kızların ise bu şekilde hem kendileri, hem de malları haksızlığa uğruyordu. Yetimlere bakmakla yükümlü olanlar, yetimler erginlik çağına gelmeden önce onların mallarını tüketmeye çalı-

şıyor ya da kendi adi mallarıyla değiştiriyorlardı. Bu tutumu ortaya koyan 2, 6 ve 127. âyetler bu soruna çözüm getirip onların haklarını ve haysiyetlerini korumuş ve sürekli uygulanması gereken bir direktif ortaya koymuştur. Anladığımız kadarıyla âyetler mevcut durum ve uygulama sebebiyle inmiş olup mevcut yapılanmayı bize aktarmaktadırlar.

6. âyetin erginlik yaşının belirlenmesinde kullandığı hukuki üslup özellikle dikkat çekmektedir. Çünkü âyet sadece yetimin evlilik yaşına erişmiş olmasıyla yetinmemiş onun akli olgunluğuna ve işleri çevirme düzeyine kavuşmasını da şart koşmuştur. Herhalde bu dönemde ergenlik kişinin evlilik ve cinsel ilişki gücüne sahip olduğu yaşa gelmesi olarak kabul ediliyordu. Herhalde bu konuda bir sorun çıkmış ve Rasulullah'a sorulduğunda da bu âyet inmiştir. Böylece mesele en güzel şekilde çözümlenip sonuca bağlanmıştır. Öte yandan buradaki hüküm her yerde uygulanması gereken bir yasa niteliğine kavuşmuştur.

4. Aklı Ermeyenlerin Malını Korumak

«Allah'ın, sizi başına diktiği mallarınızı aklı ermezlere vermeyin, o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.» (Nisâ, 5)

"Aklı ermeyenler" sözcüğü akli gücü zayıf olanlardır. Akli gücü zayıf olanların yaş açısından büyük veya küçük olması fark etmez. Yetimlerin olgunluk yaşını belirleyen âyet, bu âyetin ardından gelmektedir. Buradaki yasaktan çocuklar ergenlik yaşına gelir gelmez mallarını onlara teslim etmenin doğru olmadığı anlaşılabilir. Her ne olursa olsun âyet aklı ermeyenler hakkında bağımsız bir hükmü içermiş bulunmaktadır. Yani onlara herhangi bir malı veya kendi mallarını teslim etmeyi sakıncalı görmektedir. Zira onlar akıllarının ermemesi veya olgun olmamaları nedeniyle bu malları rahatlıkla boşa harcayabileceklerdir. Öte yandan onlara mali desteğin verilmesi gerektiği ve gönüllerinin hoş tutulmasına çalışılacağı hatırlatılmaktadır. Âyet mevcut sorunu gündeme getirip çözümlediği gibi, uygulanması gereken bir yasa haline de getirmiştir.

5. Faizin Yasaklanması

Mekke'de inen âyetlerden biri faizin kötülüğünü ortaya koyma açısından bir çekirdek oluşturmaktadır denebilir. Şöyle ki:

«İnsanların malı içinde, artması için verdiğiniz faiz (malı), Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekata gelince; işte (onu verenler, sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.» (Rum, 39)

Medeni âyetlere gelince burada faiz açık ve kesin bir biçimde yasaklanmış, faizle uğraşanlar ağır şekilde eleştirilmiştir. Şimdi bu âyetlere bir göz atalım:

1- Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: "Alış veriş de faiz gibidir" demelerinden ötürüdür. Oysa Allah, alış verişi helâl, faizi harâm kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de vazgeçerse geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse onlar ateş halkıdır. Orada ebedi kalacaklardır. Allah faizi mahveder, sadakaları artırır. Allah, hiçbir günahkar kâfiri sevmez. (Bakara, 275-276)

2- Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız faizden geri kalan kısmı bırakın (almayın). Eğer böyle yapmazsanız, o takdirde Allah ve Rasulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz, ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız. Eğer (borçlu) darlık içinde ise, bir kolaylığa çıkıncaya kadar beklemek (lazımdır). Eğer bilirseniz sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır. (Bakara, 278-280)

3- Ey inananlar, kat kat faiz yemeyin, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz. Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının! Allah'a ve peygambere itaat edin ki, size de merhamet edilsin. (Âl-i İmran, 130-132)

Âyetler açıkça gösteriyor ki bazı müslümanlar faiz almakta ve hatta onu kat kat yemekteydiler. Bu uygulama Araplarda alış veriş gibi helâl olan bir ticaret şekliydi. Buna alışmış olan müslümanlar da İslam'dan sonra bu alışkanlıklarını böylece devam ettirmişlerdi. Bakara Sûresi'ndeki 280. âyet özellikle gösteriyor ki faiz verenler

borçluların sıkışık durumlarında fırsattan yararlanarak faizlerini arttırıyorlardı. Borçlular ise bu katlamadan aşırı ölçüde zarar görüyorlardı. Borçlulardan bazılarının durumlarını Rasulullah'a şikâyet etmiş olmaları nedeniyle âyetlerin inmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir. Mevcut uygulamalar sebebiyle inen âyet-i kerimeler, uygulamanın büyük zararlarıyla uyum sağlayacak güçlü bir ifadeyle sorunu halletmiş ve ileride İslam toplumunun ondan göreceği zarar ve kötü sonuçların önlenmesi için uygulanması gereken daimi hükümler niteliği de kazanmışlardır.

Bakara Sûresi'nin 279. âyeti faiz sonucunda ortaya çıkan problemin bir çözümünü ve onun kesin şekilde yasaklanışını içermektedir. Âyet kapital sahipi faizcilerin kendi borçlularından faizi kaldırmalarını ve yalnız ana mallarını geri almalarını kesin bir üslupla ortaya koymuş, gücü yetmeyen borçlulara kolaylık sağlamalarını ve onların borçlarını bağışlamakla onlara yardımcı olmalarını teşvik etmiştir. Burada Rasulullah'ın hayatına ışık tutan olaylardan bir örnek ve uyulması gereken bir direktif vardır.

Rivâyete göre Bakara Sûresi'nin faizle ilgili âyetleri Kur'ân'ın son inen bölümlerindendir. Rasulullah, bu âyetlerden sonra Veda Haccı'nda amcası Abbas'ın faizini kaldırdığını ilan etmiştir. Bu da âyetlerin son dönemlerde indiğini desteklemektedir. Bizim tercihimize göre faiz hem Mekke döneminde hem de Medine döneminde geçerli olan bir uygulamaydı. Çünkü bu sırada Mekke'de ticari bir hareket vardı. Medine'de ise faizi kendilerine temel uğraş olarak kabul eden yahudilerin yanı başında kendilerine çalışmayı esas alan Evs ve Hazrec çiftçileri vardı. Çiftçiler sürekli olarak krediye muhtaç kimselerdir. Sanırız yahudiler onlara faizle kredi veriyorlardı. Yahudiler bölümünde açıkladığımız gibi Nisâ Sûresi'nin 160. âyeti özellikle bu nedenle onları eleştirmekteydi.

Bakara Sûresi'ndeki âyetlerin, Kur'ân'ın son inen bölümlerinden biri olduğunu belirten rivâyete dayanarak Âl-i İmran, 130-132. âyetlerinin faizin borçlulara yüklediği korkunç zararın ve onlara faizin kat kat yüklenmesinin yasaklanışı konusunda birinci aşamayı oluşturduğu söylenebilir. Bazı müslümanların bu âyetlerden öğüt almadan faizle uğraştıkları veya onu almaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. İslami otoritenin Rasulullah'ın hayatının sonlarında zirveye ulaştığı bir sırada Bakara Sûresi'ndeki âyetler inmiş, hem o dönemdeki büyük zararları ve hem de gelecekteki zararları engel-

lemek amacıyla bu konudaki kesin hükmü ortaya koymuşlardır.

Burada da hukuki gelişmenin ve toplum yaşantısının bir örneğini görmekteyiz.

6. Antlaşma ve Borçlarla İlgili Hükümler

Bu konuya ilişkin âyetlerin en önemlisi siyasal yasama konusunda aktardığımız Bakara Sûresi'nin 282 ve 283. âyetleridir. Bu iki âyet müslümanların birbirine karşı haklarını ortaya koymada antlaşmaların ve borçların düzenlenmesinde, yazılmasında, ticaretle ilgili bütün muamelelerin elverdiği ölçüde yazılmasında böylelikle yanlışlıkların ve sürtüşmelerin önlenmesinde büyük fonksiyonu olan üstün ve sağlıklı direktifleri, hükümleri ve ilkeleri içermektedir. Aynı âyetler şahitlerin şahitlik yapmalarının ve şahitliklerini gizlememeleri gerektiğinin zorunlu olduğunu, bu işleri yazan katibin ise emanet duygusuna gerçekten riâyet etmesinin kaçınılmaz bir görev olduğunu bildirmekte; katiplerin, bu eylemleri ile her iki tarafı da zarardan ve rahatsız olmaktan korumaları gerektiğini belirtmektedirler.

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre söz konusu görevler hakkıyla yerine getirilmiyor ve yeterli ölçüde onlara uyulmuyordu. Bu nedenle bazı ayrılıklara ve sürtüşmelere neden olunmuştu. Bu anlamda önemli bir olay âyetlerin inişine ortam hazırlamış, söz konusu sorun bu vesile ile sağlıklı bir biçimde çözümlenmiş ve böylece bu konuda da bir direktif ortaya konmuştur.

Bu münasebetle Nisâ Sûresi'ndeki miras âyetlerinin değindiği bir meseleye işaret etmek isteriz. Burada âyetler, tekrar tekrar, mirasçının malının, varislere dağıtılmadan önce borçlarının kapatılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu da âyetlerin nüzul şartlarına ışık tutmakta ve o dönemdeki bir olaya dikkat çekmiş olmaktadır. Âyetler müslümanların birbirlerinin haklarına saygı göstermeleri gerektiğini, ölünün borçlarının onun malından verileceğini, çünkü, bu malın hepsinin veya bir kısmının bu borçlardan oluştuğunu, borcun, borç verenin hakkı olduğunu, ölünün ve onun varislerinin hakkı olmadığını aşılamaya çalışmaktadır. Bu, aynı zamanda konuya ilişkin sürekli ve değerli bir direktiftir. Gerçekle bağdaş-

mayan yanlış uygulamalara da en ideal çözümdür.

Ayrıca siyasal yasama konusunda aktardığımız Bakara Sûresi'nin 188. âyetini de burada konumuzla ilgisi olduğundan hatırlatmak isteriz. Çünkü âyet müslümanların birbirilerinin mallarını haksız yollarla yemelerini ve bu arzularını gerçekleştirmek için idareciler nezdinde hilelere başvurmalarını yasaklamaktadır. Nisâ Sûresi'nin âyeti de bu türden bir açıklamadır:

«Ey inananlar, mallarınızı aranızda batılla yemeyin, kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa başka...» (Nisâ, 29)

Meşhur kavle göre bu âyetler bazı müslümanların haksız bazı uygulamalarda bulunmaları nedeniyle inmiştir. Müslümanların başkalarının mallarına ve hukukuna ilişkin birtakım uygulamalarında gerçeğe aykırı, doğru olmayan tasarruflarda bulunmaları nedeniyle gönderilmiştir. Âyet; bu tür olayları eleştirmeyi ve kendisine has bir yöntemle insanları ondan sakındırmayı hedef almış, dönemin problemini çözüme kavuşturmuş ve sürekli uygulanması gereken bir direktif ve yasa halini almıştır.

F) AİLE VE EV HUKUKU

Bu konu evlilik, boşanma, kadının -ailede, toplumda ve kişisel tasarruflarında- erkeğe karşı konumu, erkek ve kadının karşılıklı görevleri ve yükümlülükleri ile insanların birbirleriyle ilişkilerinde ve ayrıca ikili ilişkilerde uymaları gereken sosyal hayata ilişkin ilkeleri içermektedir.

Bu konuyla yakın ilgisi bulunan Mekki âyetler ise kadın ve erkeğin mükafatta ve güzel amellerde birbirine eşit olduğunu ifade eden âyetlerdir. Veya Allah'ın bir nimeti olarak kadın ve erkek arasındaki sevgi ve şefkatin dile getirildiği, çocuğun anne-babasına kaşı görevlerini bildiren âyetlerdir. Şimdi bu âyetleri gözden geçirelim:

1- Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı ve eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı ve sizi güzel (ve helâl) rızıklarla besledi. Böyle iken onlar, batıla mı inanıyorlar ve Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? (Nahl, 72)

2- Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız, onların ücretini yaptıklarının en güzeliyle veririz. (Nahl, 97)

3- Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana-babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi, yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "öf" deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle. Onlara karşı alçak gönüllü ol ve: "Ey Rabbim! Bunlar, beni küçükken nasıl yetiştirdilerse, sen de bunlara (öyle) acı!" de. (İsrâ, 23-24)

4- O'nun âyetlerinden biri de, kendileriyle kaynaşmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır. (Rum, 21)

Bunun yanında Medeni âyetlerde bu konuya ilişkin meseleler daha titiz ve daha geniş kapsamlı olarak ele alınmış, kullanılan üslup da hukuki yasama karakterini yansıtmıştır. Bu iki üslup arasındaki fark bu bölümün giriş kısmında belirttiğimiz gibi her iki dönemde müslümanların yaşadıkları şartlardan kaynaklanmaktadır.

Biz bu meseleyi incelerken, daha önce yaptığımız gibi, konularına göre ayırıp ele alacağız.

1. Evlenmek ve Evlenmeyi Kolaylaştırmak

1- «Allah'a ortak koşan kadınlarla, onlar inanıncaya kadar evlenmeyin. Hoşunuza gitse bile, inanan bir cariye ortak koşan (hür) bir kadından iyidir. Ortak koşan erkekler de inanıncaya kadar, onlarla evlenmeyin. Hoşunuza gitse dahi, inanan bir köle, ortak koşan bir adamdan iyidir. (Zira) onlar ateşe çağırıyorlar. Allah ise izniyle cennete (girmeye) ve mağfirete çağırıyor. İnsanlara âyetlerini (böyle) açıklıyor ki öğüt alsınlar.» (Bakara, 221)

Âyet müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla, müslüman kadınların da müşrik erkeklerle evlenmesini yasaklamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, bundan önce böyle bir uygulama yürürlükte idi. Âyetin inişi ile mesele çözüme kavuşturulmuş, bu uygulamanın sürdürülmesi engellenmiş ve burada belirtilen ilke sürekli geçerli bir yasa niteliğine kavuşmuştur. Mümtehine Sûresi'ndeki âyetin "kâfir kadınların bağlarını tutmayın" bölümünden anlaşılıyor ki, Bakara Sûresi'ndeki yasak, müslümanlar ile müşrikler arasında akrabalığın kurulmasını engellemeğe yönelikti. Çünkü bu âyet, müslümanların, kâfir eşlerini kendi yanlarında tutmalarını yasaklamaktadır. Buna göre Bakara Sûresi'ndeki âyet daha erken bir zamanda, en azından Mümtehine âyetinden önce inmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu âyet Hudeybiye barışından sonra inmişti. Çünkü kâfir kadınlarla evli olan müslümanlar bu eşlerini Mücadele Sûresi'ndeki âyet gelinceye kadar yanlarında tutuyorlardı. Bakara Sûresi'ndeki âyet ise daha önce aktardığımız ve savaşmayı farz kılan 216-218. âyetlerden az sonra inmiştir. Buna bağlı olarak denebilir ki muhacirler ile Mekke müşrikleri arasında meydana gelen ilk çatışma ile düşmanlık başka bir boyut kazanmış ve bu iki grup arasındaki ak-

rabalık bağlarının yasaklanmasını gerektirmiştir. Bu âyet bazı muhacir müslümanların bu ilişkileri sürdürmeleri nedeniyle gönderilmiş olabilir. Çünkü akrabalık bağları onları Mekke'deki müşriklere bağlamış bulunuyordu. Bu da konuya ilişkin yasamanın şartlarını ve o dönemdeki uygulamaları aydınlatan bir açıklamadır. Buna bağlı olarak Bakara Sûresi'ndeki âyeti Medine'de nikah konusunda inen âyetlerin ilki olarak görmek mümkündür.

2- «Şâyet öksüzler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Onlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir tane alın; yahut sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan budur. Kadınlara mehirlerini bir hak olarak verin, eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yeyin.» (Nisâ, 3-4)

Birinci âyetin ilk bölümü, daha önce rivâyetini kaydettiğimiz olaya ilişkindir. Bu rivâyetlerde belirtildiğine göre, ölünün yakınları zengin olan yetim kızların yabancılarla evlenmesini yasaklıyor ve kendileri onlarla evleniyorlardı. Yetim kızlar ise bu uygulamadan rahatsızdı. Çünkü haksızlıklara uğruyorlardı. Bu nedenle âyet, adaletin yerine getirilme ihtimalinin zayıf olduğu durumlarda bu tür evliliklerden vazgeçilmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekmektedir. Sonra ilave ederek onların nikahlanabileceğine işaret etmektedir. Her iki âyetin özünden anlaşıldığına göre böyle bir uygulama ancak adaletin imkan dahilinde olduğu zamanlarda söz konusudur. Zulmetme söz konusu olduğunda ise kişi zorunlu olarak bir tane ile veya sahip olduğu cariyelerle yetinecektir. Ayrıca âyet eşlere mehirlerinin tam olarak verilmesi gerektiğini, bu konuda hiçbir tasarruf hakkının bulunmadığını ancak kadının rızasıyla mehrinin kullanılabileceğini hatırlatmıştır. Âyette geçen bu uyarı ek bir açıklama niteliğindedir.

Âyette geçen "ikişer, üçer ve dörder" ifadesi erkeklerin yetim kızlarla evlenip onlara zulmetmektense diğer kadınlarla evlenmeleri gerektiğini hatırlatmakla beraber âyet bir erkeğin aynı anda dört kadından fazlasıyla evlilik hayatı yaşayamayacağını da hükme bağlamış bulunmaktadır.

Rivâyete göre o dönemde erkekler istedikleri kadar kadınla evlenebiliyor ve onların hepsini bir arada bulundurabiliyorlardı.

Rasulullah'ın da kendi nikahında aynı anda dokuz kadını bir arada bulundurduğu kesinlik kazanmıştır. Yukarıdaki iki âyet indiğinde dört kadından fazlasıyla evli bulunanlar fazla olan eşlerini boşadılar. Rasulullah'ın hanımlarına ilişkin Ahzab Sûresi'ndeki bazı âyetler ise bu konuda Rasulullah için özel bir hüküm getirmiştir. Rasulullah'ın evlilik hayatı konusunda açıkladığımız gibi bu da sınırlama ilkesiyle özü itibariyle bağdaşmaktadır. İşte böylece bu hüküm risalet öncesinden hicretten uzun bir süre sonraya kadar devam eden bir uygulamayı uygun bir yöntemle düzeltmiş ve değiştirmiştir. Hem o dönem toplumuna, hem de gelecek toplumlara hak, adalet ve aile huzurunu sağlayacak şartları oluşturmuştur. Bu âyetlerin iniş zamanı hicri yedinci yıl veya daha sonraki bir zaman dilimidir. Çünkü bu âyetlerin hüküm olarak ortaya koyduğu ilke Rasulullah'ın hanımlarına ilişkin hükümle aynı dönemde inmiştir. Bu uygulama hukuki yasamanın seyrine de ışık tutmaktadır. Bize göre bu âyetler yetim kızlar, çok evlilik veya kadınların mehirleri ya da bu konuların hepsiyle ilgili meydana gelen birtakım problemleri, uygulamaları göstermektedir. Rasulullah'a getirilmiş âyetler de bunların çözümü için gönderilmiştir.

Âyet cariyelerin sayısını sınırlamadığı gibi onlar için bir mehir de şart koşmamıştır. Çünkü onlar efendilerinin mülkiyetindedirler. Bu uygulama bazı Mekki ve Medeni âyetlerin de belirttiği gibi eskiden beri yürürlükte bulunuyordu. Bu âyetlerden biri Mü'minun Sûresi'ndeki âyettir:

«Ve onlar ırzlarını korurlar. Ancak eşleri yahut ellerinin sahip olduğu cariyeler) hariç. Onlar kınanmazlar. Ama bunun ötesine gitmek isteyen olursa, işte onlar haddi aşanlardır.» (Mü'minun, 5-7)

Medeni olan Ahzab Sûresi'nin âyeti ise şudur:

«Bundan sonra artık sana (başka) kadınlarla (evlenmek), bunları başka eşlerle değiştirmek helâl değildir. İsterse güzellikleri çok hoşuna gitsin (artık başka kadınlar alamazsın); yalnız elinin altında bulunanlar hariç. Allah, her şeyi gözetleyicidir.» (Ahzab, 52)

İslam bu uygulamayı değiştirmemiş, olduğu gibi bırakmıştır.

3- «Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin artık. Çünkü bu fuhuştur, (Allah'ın) hışmıdır ve iğrenç bir yoldur. Size (şunlarla evlenmeniz) harâm kılındı: Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız-

kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, karılarınızın anaları, birleştiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız -eğer kadınlarınızla birleşmemiş iseniz, üzerinize bir günah yoktur- kendi sülbünüzden gelen oğullarınızın karıları ve iki kızkardeşi bir arada almanız. Ancak geçmişte olanlar hariç. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (Savaşta esir olarak) ellerinize geçen (cariyeler) müstesna, evli kadınlarla evlenmeniz de yasaklandı. Bunlar, Allah'ın size yasakladığı (sınırlarıdır). Bunlardan ötesini, iffetli yaşamak, zina etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz (mehirlerini verip almanız) size helâl kılındı. O halde onlardan ne kadar yararlandınızsa, ona karşılık kesilen ücretlerini bir hak olarak verin. Mehrin kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda bir günah yoktur. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahipidir. İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeğe gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan inanmış genç kızlarınız (olan cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartıyla, sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, ücretlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınlara yapılan işkencenin yarısı (uygulanır). Bu (cariye ile evlenme) içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha iyidir. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.» (Nisâ, 22-25)

Âyeti kerimeler evlenilmesi yasak olan kadınların hepsini kapsayacak bir hükmü ortaya koymaktadır. Ayrıca evlilikle ilgili âyetlerin ortaya koyduğu hükümleri tamamlamaktadır. Âyetlerin içerdiği önemli noktalardan biri de evlilikle bir aile kurulmasının, fuhşun değil de iyi bir hayatın amaçlanmış olmasıdır.

Âyetler mali olarak hür kadınlarla evlenme imkanı olmayan, sabretmeye de gücü yetmeyenlerin cariyelerle evlenmelerini mübah kılmaktadır. Yalnız bu evlilik cariye sahiplerinin izniyle bir mehir karşılığında ve bir anlaşma gereğince olmalıdır. Bu evlilikten amaç, namuslu bir aile hayatı olmalı yoksa, fuhuş ve metres edinmeye dayalı bir amaç taşımamalıdır. Açıktır ki burada âyetlerin değindiği olay cariye sahiplerinin onlarla mehirsiz, anlaşmasız ve sayı sınırı konmadan ilişki kurmasının mübah kılınması değildir. Daha önce de değindiğimiz gibi bu uygulama önceleri yürürlükteki bir uygulamanın öylece bırakılmasıdır. 23. âyetteki "savaşta esir ola-

rak ellerinize geçen cariyeler hariç, evli kadınlarla evlenmeniz de yasaklandı" cümlesi de bunu göstermektedir. Herhalde bu yeni belirlenen bir hükümdü. Çünkü âyetten anlaşıldığına göre cariyelerle evlilik uygun bir şey değildi. Çünkü onlar fuhuş ve zinaya daha çok maruz kalırlardı. Herhalde zina haddinin cariyeler için, hür kadınların cezalarının yarısına indirilmesi de bundandı. 25. âyet açıkça gösteriyor ki bu yasamanın amacı hür kadınlarla evliliğe mali gücü yetmeyenlerin evliliklerini kolaylaştırmak ve onların bu konudaki yüklerini hafifletmekti. Buradan cariyelerle evliliğin fazla bir yük getirmediğini anlayabiliriz. Bu yasa o dönemdeki uygulamayı düzeltmek için gönderilmişti. Âyetlerin muhtevalarından anlaşıldığına göre toplumda evlilik konusunda bazı anormallikler vardı. Kişinin, babasının karısıyla evlenmesi, iki kızkardeşi bir nikah altında bulundurması, evlat edinilen oğulun dul veya boşanmış karısını kendine harâm sayması, hür ve cariye kadınlarla evlenirken bir aile yuvası kurmak ve namuslu bir hayat yaşamaktan çok zina, fuhuş ve gönül eğlendirmenin amaçlanması bu tür anormalliklerdendi. Bunun dışında başka anormalliklerin de bulunması uzak bir ihtimal değildir. Diğer harâm sayılan kadınlar konusunda sağlam bir yasağın bulunmadığını da söyleyebiliriz. İşte bu âyetler uygulamayı en güzel biçimde düzeltmek ve mevcut sorunu çözüme kavuşturmak ve gelecek nesillerin bu konudaki problemlerini çözmek için gönderilmişlerdi. Biz bu âyetlerin iniş şartları olarak, buna benzer bir veya birkaç problemin Rasulullah'a götürülmesi, ona hükümlerinin sorulmasını kabul etmekteyiz.

Bu âyetlerin indiği zamanı kesin bir biçimde belirlemek mümkün değildir. Fakat sadece kişinin kendi öz çocuklarının hanımlarıyla evliliklerinin yasaklanışının belirtilmesi evlat edinilen oğulların hanımları ile evliliğinin bundan önce kaldırıldığını gösterebilir. Madem ki, bu geleneğin kaldırılması -"Rasulullah'ın evlilik hayatı" konusunda açıkladığımız gibi- Rasulullah'ın, evlatlığının boşadığı kadınla evlenmesiyle sona ermiştir. Öyle ise az önce değindiğimiz anormal evliliklerin ve bu konudaki cahili yasakların Medine döneminin ortalarına kadar uygulamadan kaldırılmadığı söylenebilir. İşte ancak bu dönemde âyetlerin inmesiyle beraber bu uygulama yeniden düzenlenip sınırları konmuştur.

4- «Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine Kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. Ve

inananlardan, namuslu hür kadınlar ve sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın namuslu bir biçimde mehirlerini verdiğiniz takdirde-size helâldir. Kim inanmayıp kabul etmezse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette de kaybedenlerdendir.» (Mâide, 5)

Bu âyet müslümanların Ehl-i Kitap kadınları ile evliliğini mübah kılmıştır. Bazıları "muhsanat" kavramını hür kadınlar, bazıları da namuslu kadınlar diye açıklamışlardır. Herhalde âyetin ikinci bölümü, ikinci görüşü desteklemektedir. Çünkü Ehl-i Kitap kadınlar ile evlenirken fuhuş ve gönül eğlendirmenin değil de namuslu hayatın amaçlanması gerektiği şart koşulmuştur. Bu da Ehl-i Kitap kadınlarının bu dönemde çoğunlukla fuhşa bulaştıklarını gösterebilir. Pek tabii olarak bunlar yahudi kadınlarından oluyordu. Âyet onlarla evliliği helâl kılarken onları tercihin dürüstçe olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Kendisini kötülüklerden korumayan ve namuslu olmayan kadınlarla evlenilmemesini öğütlemiştir. Böylece âyet o zaman geçerli olan bir uygulamayı çözmüştür.

Bu âyet az önce aktardığımız Bakara 221. âyetini açıklamakta veya onu sınırlandırmaktadır. Çünkü Bakara, 221. âyetinde hüküm yalnız müşriklere veya Ehl-i Kitap olmayanlara mahsustu. Müslümanların bu âyetten sonra gayri müslimlerle hısımlık bağlarını tamamen koparmış oldukları ihtimali vardır. Daha sonra Mâide Sûresi'ndeki âyetle bu hüküm daha anlaşılır kılınmıştır. Bu âyetin Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra inen bir dizi âyetle beraber indiği kabul edilmektedir. Daha önce cihad olayları konusunda dikkat çektiğimiz gibi bu sûrenin girişi söz konusu antlaşmaya bir işarette bulunmaktadır. Herhalde bu âyet daha önce de belirttiğimiz gibi bu Antlaşma'dan kısa bir süre sonra gerçekleşen Hayber ve diğer yahudi kasabalarının düşüşünden sonra inmiştir. Eğer bu yaklaşım doğruysa onların kadınlarıyla evliliğin helâl kılınması yahudilerin gücünün kırılmasından sonra gerçekleşmiş olur. Bu olaydan sonra Ehl-i Kitap kadınlarıyla evliliğin sürdürülmesinde bir sakınca olmayacağı belirtilmiş olur. Çünkü Kur'ân her şeye rağmen yiyecekler ve evlilik ilişkileri konusunda müslümanlar ile Ehl-i Kitap arasında kaynak ve ilke birliğini muhafaza etmiş ve bunu sürdürmüştür. Bu da hukuki gelişmenin, zamanın şartlarına çözüm getirme amacıyla izlenen siyasal hukuka ışık tutmakta ve müslümanlara ilke ve şartlar açısından sürekli bir strateji belirlemektedir.

Açıktır ki âyet, yalnız Ehl-i Kitab'ın kadınlarıyla evliliği helâl kılmıştır, Ehl-i Kitap'tan gayri müslim erkekle evlilik sakıncalı görülmüştür. Bu ise anlaşılamayacak bir durum değildir. Çünkü erkek ailenin direğidir ve nesil ona nisbet edilir. Bu nedenle İslam düşüncesi açısından Ehl-i Kitap'tan bir kadınla evlilik sakıncalı değildir. Hatta İslam çağrısı açısından böyle bir evlilik yararlıdır.

Şunu da ilave edebiliriz ki müslümanlar, Ehl-i Kitab'ın kitaplarını ve peygamberlerini kabul eder ve onlara saygı gösterirler. Dolayısıyla Ehl-i Kitab'a ve peygamberlerine saygısızlığın, haksızlığın meydana gelmesi söz konusu bile olmaz. Fakat aynı şey Ehl-i Kitap'la evli müslüman bir kadın için geçerli değildir. Çünkü Ehl-i Kitap olan erkek Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'e inanmaz.

Rasulullah'ın Hayber'in fethinden sonra Hayber'li Safiye ile evlendiği bilinmektedir. Rivâyetler Safiye'nin müslüman olduğunu belirtse de onun evlilikten önce mi, sonra mı müslüman olduğunu kesin şekilde belirlemek kolay değildir. Dolayısıyla Rasulullah'ın onunla Mâide Sûresi'ndeki âyetin ibahati dolayısıyla mı yoksa başka nedenlerle mi evlendiği kestirebilmek oldukça güçtür. Bu konuda kesin bir görüş belirtmenin önündeki engellerden biri de, rivâyetlerin Rasulullah'ın Hayber dönüşünde yolda Safiye ile zifafa girdiğini bildirmeleridir. Halbuki görünüşe göre âyet, Hayber'in fethinden bir süre sonra önündeki bir dizi âyetle beraber inmiştir.

Rasulullah döneminde müslümanların bu ibahattan -haktan-faydalandıklarını bildiren herhangi bir habere rastlayamadık. Yani bu dönemde müslümanların kendi dinine bağlı kalan Ehl-i Kitap kadınlarla evliliklerini sürdürüp sürdürmediklerini bilmiyoruz. Bilinen odur ki bazı yahudi ve hristiyanlar Medine'de kalmıştı. Yine bazı yahudiler, Hayber'de ve diğer yahudi kasabalarında herhangi bir değişikliğe ve farklı uygulamaya maruz kalmadan bırakılmışlardı. Âyetin çoğul muhatap siğasını kullanması ve daha önceki âyetin "Sana kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar?" cümlesiyle başlamış olması bazı müslümanların bu konuya ilişkin birtakım sorular sorduğunu ifade etmektedir.

5- «Zina eden erkek, zina eden veya puta tapan kadından başkasıyla evlenmez; zina eden kadın da zina eden veya puta tapan erkekten başkasıyla evlenmez. Bu (tür evlenme), mü'minlere harâm kılınmıştır.» (Nur, 3)

Bu âyet ile ilgili değişik görüşler ileri sürülmüştür. Âyet eleştiri ve ayıplama için olup, buradaki yasak da zinaya yöneliktir, diyenler olduğu gibi; âyet zina eden kadınla evliliği yasaklamaktadır, diyenler de olmuştur. Bir rivâyete göre bazı müslümanlar sevdiği veya hoşuna giden zinakar bir kadınla evlenmek için izin istemişler. Âyet de buna cevap olarak inmiştir. Âyet her halükarda zinakâr kadın ve zinakâr erkekle evliliği hoş karşılamamaktadır. Özellikle de onların zina ettiklerinin tespit edilmesi ve kendilerine zina cezasının verilmesinden sonra. Çünkü âyet zina suçunun belirlenmesinden ve ona bu hükmün uygulanmasının zorunlu olduğunu bildiren direktiften sonra gelmiştir. Anlam olarak bu âyet ile önceki âyetin ilgisi açık ve kesindir. Bu konudaki rivâyet sağlıklı olsun olmasın -çünkü bu bağlılık âyetin, önceki âyetin devamı olduğunu desteklemektedir- zina eden kadınla veya zina eden erkekle evliliğin bu dönemde bazı insanlara göre fazla çirkin olmadığı ve bu işin onlar tarafından yapıldığı ihtimalini gündeme getirmektedir. İşte bu nedenle âyetler bu uygulamayı yasaklamış ya da en azından çirkin göstermiştir. Böylece zina edenlere bir zorlama ve ilişkilerine de bir sınır getirilmiştir. Böylece âyet o zamanki şartları en güzel biçimde değerlendirmiş ve daha sonraki olaylara ışık tutacak şekilde çözüme bağlamıştır.

6- «İçinizden bekarları ve köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lütfuyla onları zengin eder. Allah geniştir, bilendir. Evlenme (imkanı) bulamayanlar, Allah kendilerini lütfundan zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Elleriniz altında bulunanlardan mükatebe yapmak isteyenlerle -eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz- mükatebe yapın. Ve Allah'ın size verdiği malından onlara da verin. Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları (fuhşa) zorlarsa hiç şüphe yok, onların (fuhşa) zorlanmalarından sonra Allah (o kadınlara karşı) bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.» (Nur, 32-33)

Birinci âyet müslümanları bekar kadın ve erkekleri ve ayrıca kadın-erkek kölelerini evlendirmeye teşvik etmektedir. Bu teşvik medeniyet ilkeleri ile insanın tabiatı ile uyum sağlamaktadır. Ve bu bağlamda yüce bir amacı hedeflemektedir. Nisâ Sûresi'ndeki âyetlerde olduğu gibi burada da müslümanlar arasında aile hayatı yerleştirilmek istenmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki fakirlik çoğu zaman evliliği engelliyordu. Âyet evliliğin engellenmemesi için bu konuda kolaylık gösterilmesinin gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Âyet mevcut sorunu çözmenin yanında sosyal içerkli üstün bir ilkeyi gelecek nesillere aşılamayı da hedeflemektedir.

İkinci âyet ise, mali açıdan evlenmeye gücü yetmeyenleri namuslu olmaya teşvik etmektedir. Çünkü namuslu olmak İslam'daki güzel ahlakın ana ilkelerinden biridir. Ayrıca dünya malı elde etme uğruna genç kızların zinaya zorlanmaması gerektiğini belirtmektedir. Bir rivâyette münafıkların reisinin bazı cariyelerini fuhşa zorladığı ve bu yolla para kazanmaya çalıştığı söylenmektedir. Bu gelenek risaletten önce geçerli olan bir uygulamaydı. Fakat biz bu rivâyetin doğruluğuna kanaat getirmiş değiliz. Çünkü bu sosyal açıdan menfi propagandaya alet edilebilecek bir uygulamadır ki, bir liderin böyle bir işe kalkışması makul karşılanamaz. Çünkü bu âyet ve önceki âyet böyle bir sözün doğru olmadığına işaret etmektedir. Zira birinci âyet evli olmayan hür, köle, kadın, erkek herkesin evlendirilmesini teşvik etmektedir. Buna bağlı olarak ikici âyetteki son maddede ise şunlar dile getiriliyor: müslümanlar kendi cariyelerini infaktan kurtulmak veya fazla mehir istemek sûretiyle evlilikten alıkoymamalı, bilakis bu konuda onlara kolaylık göstermelidirler. Zira böyle bir engelleme onların fuhuşa bulaşmasına neden olabilir.

Rivâyete göre bir köle, müslüman olan efendisiyle belirli bir para karşılığında anlaşarak kendisini serbest bırakmasını istemiş, fakat sahipi bunu kabul etmemişti. Köle de onu Rasulullah'a şikâyet etmiş, âyet de bunun yapılmasını emretmiştir. Evlilikle ilgili hukuku belirleyen her iki âyette de mukatebeye yer verilmesi kölenin evlilik isteğini de ortaya koyabilir. Yani köle özgürlüğüne kavuşup istediği şekilde evlenmek için mukatebe antlaşmasını yapmak istemişti. Sahibi bu teklifi reddedince de durumunu Allah'a ve Rasulü'ne arz etmişti.

Bunların hepsinden anlaşılıyor ki her iki âyet de yaşanan olayları ihtiva etmekte ve onların yaşanan bazı problemler üzerine indiklerini, bu sorunları adil, gerçekçi, insanın tabiatı ve toplumsal yaşantısına uygun bir şekilde çözüme ulaştırdığını görmekteyiz.

2. Evlilik Hayatı

1- «Sana adet görmeden soruyorlar. De ki: "O eziyettir." Adet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever. Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için ileriye hazırlık yapın ve mutlaka Allah'a kavuşacağınızı bilin. İnananlara müjdele! Allah'ın adını; iyilik etmeye, (kötülüklerden) korunmaya, insanların arasını düzeltmeye ve yeminlerinize siper kılmayın. Allah işitendir, bilendir. Allah sizi, yaptığınız kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin kazandığı yeminlerden sorumlu tutar. Allah bağışlayandır, halimdir. Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için ancak dört ay bekleme (hakkı) vardır. Eğer (o süre) içinde dönerlerse Allah bağışlayandır, merhamet edendir. Eğer boşanmaya kesin karar verirlerse, şüphesiz Allah işitendir, bilendir.» (Bakara, 222-227)

Bu âyetler aybaşı halinde kadınlara yaklaşmamayı zorunlu kılmakta ve onlar hakkında Allah'tan korkmayı emretmektedir. "İla" problemini ya boşanma ya da beraber yaşama ile çözüme kavuşturmaktadır. Rivâyete göre Medineliler aybaşı halinde kadınlara yaklaşmamak ve onlarla cinsel ilişkide bulunmamakla yetinmiyor bu konuda yahudileri izliyorlardı. Çünkü yahudiler ay halindeki kadınları pis kabul edip onlarla düşüp kalkmıyor, onlara dokunmuyor ve onlarla beraber yemek yemiyorlardı. Bu uygulama kadınların temizlenmesine kadar sürüyordu. Bazı müslümanlar bu konu ile ilgili soru sorunca ilk iki âyet inmişti.

Cahiliye döneminde erkekler hanımlarına kızdıklarında ya da onlardan hoşlanmadıklarında onlara yaklaşmayacaklarına yemin ederlerdi. Bu durumda kadın ortalıkta kalırdı. Artık o ne evli, ne de boşanmış sayılırdı. Buna o zamanki ifadeyle "ila" adı veriliyordu. "İla" yemin demekti. Bazı kadınlar bu durumu Rasulullah'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine de son dört âyet indirildi. Rivâyetlerde âyetlerle bağdaşmayan bir durum yoktur. Şu kadar var ki âyetlerin

hepsi daha önceki şikâyetlerin ve soruların üzerine hep birlikte bir dizi halinde inmişlerdi. Âyetler o dönemdeki cahili uygulamaya ışık tutmakta, hicretten sonrasına kadar devam eden bu uygulamanın sorulan sorular ve gelen şikâyetlere bağlı olarak iptal edildiğini ortaya koymaktadır. Âyetler kadınlara yapılan eziyeti önlemek ve uygun olanı yerleştirmeyi amaçlayıp mevcut sorunu en güzel biçimde çözüme kavuşturmuştur.

Rivâyetlere göre Rasulullah da, kocası yemininin süresi bitinceye kadar dönüş yapmayan kadını ondan açık bir boşanma ile boşanmış kabul etmiştir. Böylece kadın artık hürriyetine kavuşturulmuş ve ortalıkta kalan eli-kolu bağlı biri olmaktan kurtarılmıştır.

Bir kısım âyetlerden anlaşıldığına göre bazı kocalar kendi yeminlerini ve yeminlerine bağlılıklarını öne sürmüşlerdir. Âyet, bu bir hayli önemli meseleye de değinmiş ve onu da cevaplandırmıştır. Buna göre acelecilik ve öfke dolayısıyla veya nefsine uyması sebebiyle ortaya çıkabilecek olan söz değil, kişinin içinde taşıdığı asıl amaç önemlidir. Eğer ayrılık amaçlanmışsa artık ayrılığın gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Yoksa yeminin zarara ve haksızlığa alet edilip iyilik, takvâ ve ıslaha engel olması doğru olmaz. Buradan da hukukun izlediği strateji ortaya çıkmaktadır: İkna etme ve delil getirme...

2- «Ey inananlar, kadınları miras yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını (onlardan) alıp götürmek için onları sıkıştırmayın. Şâyet açık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, bilin ki sizin hoşlanmadığınız bir şeye Allah, çok hayır koymuş olabilir. Bir eşin yerine başka bir eş almak istediğiniz takdirde, onlardan birine (evvelki eşinize) yüklerle mal vermiş olsanız dahi verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek verdiğinizi alacak mısınız? Nasıl alırsınız ki, birbirinize geçmiş (içli dışlı olmuş) idiniz ve onlar, sizden sağlam bir teminat almışlardı.» (Nisâ, 19-2)

Bu âyetler eşlere iyi davranılmasını onların mallarını haksız yere alarak onların rahatsız edilmemesini emretmektedir. Ayrıca evlilik bağını takdir etmekte ve bu bağa erkeğin riâyet etmesi belirtilmektedir. Âyetlerin içeriğinden ve üslubundan anlaşıldığına göre bazı kadınlar aile hayatlarında mallarının ellerinden alınmasıyla rahatsız ediliyor, zorluklarla karşılaşıyorlardı. İkinci âyetten

de anlaşıldığına göre, nikah altında en fazla dört kadının bulundurulabileceğini bildiren âyetten sonra bazı erkekler yeni bir kadınla evlenmek istediklerinde önceki dört kadından birini boşamak istiyorlardı. Onlar bu vesile ile önceki karılarına verdikleri mehri tekrar geri almak için uğraşmaktaydılar. Söz konusu iki âyet, uygulamanın Medine döneminin sonuna yakın ber zamana kadar aynen devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu âyetler hak, adalet ve aile huzurunu gerçekleştirmeyi, eşlere karşı sabırlı ve anlayışlı olmayı aşılamaktadır. Mevcut ve gelecekteki sorunlara ve anormal uygulamalara böylelikle güçlü ve adil bir çözüm getirilmiştir.

3- «Erkekler, kadınlar üzerine yöneticidirler. Çünkü Allah, kimini kiminden üstün kılmıştır ve çünkü erkekler (kadınlara) mallarından harcamaktadırlar. Onun için iyi kadınlar itaatkar olup, Allah'ın, kendilerini korumasına karşılık kendileri de gizliyi koruyan (kocalarına gizli gizli ihanet etmeyen)lerdir. Dik kafalılık, şirretlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin, yataklarından ayrılın ve (son çare olarak da) onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Çünkü Allah yücedir, büyüktür. Eğer (karı-kocanın) aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Eğer karı-koca, aralarını düzeltmek isterse, Allah onların arasını bulur. Çünkü Allah bilendir, haber alandır.» (Nisâ, 34-35)

Âyetlerin başlıca hedefi aile hayatının ahengini sağlamak kadın ve erkeğin buradaki konumunu belirlemektir. Âyetlerden anlaşıldığına göre ailede erkeğin daha etkin bir konuma sahip olması erkeğin ailede geçim derdini üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Kadının kocasına isyan etmemesi, evine iyi bakıp koruması kadının üzerine düşen sorumluluklardır.

Ayrıca aile arasındaki bağların kopma tehlikesi gösterdiği durumlarda arabulucuların devreye girmesi öngörülmektedir ki ailenin düzeni ve huzuru bozulmasın. Bize göre cezalandırma ve devreye aracıların girmesi, geçimsizliğin, ayrılığın ve boşanmanın önlenmesi de evlilik bağının sürdürülmesi amacına yöneliktir. Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetler evlilik konusunda Rasulullah'a iletilen bir problem dolayısıyla inmişlerdir. Âyetler problemi en güzel şekilde çözüme kavuşturdukları gibi, ileride meydana gelecek benzer olaylara ışık tutan bir direktif haline de gelmişlerdir. An-

laşılan erkeğin kadından daha fazla yetkiye ve onu cezalandırma hakkına sahip olması âyetlerin inişinden önce toplum tarafından yürürlükte olan bir gelenekti. İlk âyetlerin açıklama niteliğini taşıyan üslubundan anlaşılan da budur. Dolayısıyla âyetler o zaman yürürlükte bulunan geleneklere göre erkeğin bazı haklarını olduğu gibi bırakmış ve bu hakları da belirli ve sınırlı bir çerçeveye sokmuştur. Böylelikle âyetler dönemin şartlarına ve Medine'deki evlilik hayatına ışık tutmaktadır.

Kur'ân'da kadın ile erkeğin dini ve dünyevi pek çok yükümlülüklerde ve bunların dünyaya ve ahirete ilişkin sonuçların da eşit olduğunu bildiren hükümlerine dokunulmamıştır. Kadını, mehrini ve mirasını almada tam bir özgürlüğe kavuşturan, sahip olduğu mallarını ve haklarını -erkeğin gözetimi, denetimi ve izni olmaksızın- korumasında kendisini serbest bırakan direktifler olduğu gibi yürürlükte bırakılmıştır. Bunlar da gösteriyor ki erkeğe tanınan üstünlük yalnız evlilik hayatı çerçevesiyle sınırlı ve onunla ilgilidir. Sonra ikinci âyet de zaten bu yaklaşımı kesin biçimde destekleyen bir işarete yer vermektedir.

4- «Ve eğer bir kadın, kocasının huysuzluğundan yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, anlaşma ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de günah yoktur. Barış daima iyidir. Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir. Eğer güzel geçinir, (kötülükten) sakınırsanız, Allah yaptıklarınızı haber alır. Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında (tam) adalet yapamazsanız. Öyle ise (birine) tamamen yönelip ötekini muallakta (kocasızmış) gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Eğer (eşler) ayrılırlarsa, Allah bol nimetiyle onların her birini zengin eder. Allah(ın nimeti) geniştir, (O) hikmet sahipidir.» (Nisâ, 128-130)

Bu âyetler de evlilik hayatının yerleşmesini ve ona en geniş anlamda riâyet edilmesini amaçlamaktadır. Yani burada boşanma, ancak hiç bir çarenin etkili olmadığı durumlarda başvurulabilecek nihai çözüm olarak gösterilmektedir.

Âyetlerin içeriğinden hareketle onların, evlilik yaşamı ve çok evlilikle ilgili bir probleme ilişkin olarak indiklerini söyleyebiliriz. Bu âyetlerin Rasulullah'a sorulan bir hüküm üzerine indiğini düşünüyoruz. Nitekim buna benzer pek çok problem aile hayatında normal olarak meydana gelmektedir. Özellikle çok evlilik hayatında

bu problemler daha sık olarak gün yüzüne çıkarlar. Âyetler dönemin problemlerine kesin bir çözüm yolu gösterirken ileride meydana gelecek benzer olayları da ışık tutacak direktifler vermiştir. Nisâ Sûresi'nin 3. âyeti, adaletin yerine getirilemeyeceği durumlarda bir tane ile yetinmeye dikkat çekmiştir. Âyetlerin, söz konusu adaletin arzu edilse de çok zor yerine getirilebileceğini hatırlattığını ve çok evliliğin bu dönemlerde ve bu çevrede alışılagelen bir gelenek olduğunu fakat, işaret edilen âyetten çok evlilikten vazgeçilmesinin öngörüldüğünü çıkarabiliriz. Ayrıca belli sayının helâl kılınmasının da, o zaman alışılagelen sınırsız evlenebilme geleneğinin ıslah edilmesine yönelik olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. Bu da yasamanın seyrine ışık tutan bir tablodur.

5- «Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitti. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, görendir. Sizden kadınlarına zıhar edenler bilmelidirler ki o kadınlar, onların anaları değillerdir. Onlar, çirkin ve yalan olan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah, affedici, bağışlayıcıdır. Kadınlarına zıhar edip sonra söylediklerinden dönenler, karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuştursunlar. Size öğütlenen (hüküm) budur. Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır. Buna imkan bulamayan, temaslarından önce aralıksız olarak iki ay oruç tutsun. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakir doyursun. Bu (açıklama) Allah'a ve Rasulü'ne inanmanız içindir. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için acı bir azap vardır.» (Mücadele, 1-4)

Âyetlerin içeriğinden açıkça anlaşıldığı gibi, burada kendisine zıhar yapan kocasını Rasulullah'a şikâyet eden müslüman kadınlardan biri Rasulullah'la tartışmıştır. Bu da o zamanki aile hayatının yürürlükte olan şartlarını ve problemlerini dile getirmektedir. Durum bu konulara ilişkin problemlerin Rasulullah'a aktarıldığını ve onlarla ilgili âyetlerin inmesine zemin hazırlandığını göstermektedir. Zıhar, erkeğin karısına: "Sen bana annemin sırtı gibisin." demesi olayıdır. Geleneğe göre böyle diyen bir erkeğin artık karısına yaklaşması yasak oluyor ve kadın da ne evli, ne de boşanmış oluyordu. Ortada kalıyordu. Kocalar kendi eşlerine, mallarını almak için onlara zararı vermek istediklerinde veya herhangi bir şekilde onlara kızıp öfkelendiklerinde böyle diyorlardı. Âyetlerin içeriğinden anlaşıldığına göre, Rasulullah'a derdini anlatmaya gelen kadın ilk etapta şikâyetinin benimsendiğine işaret eden ve hakkını

savunabileceği bir zemin oluşturmak için bir destek bulamamıştı. Herhalde Rasulullah, ilk etapta ona öğüt vermekle ve kocasıyla iyi geçinmesini söylemekle yetinmişti. Kocasına da aynı öğütleri vermişti. Pek tabii ki bu, yeterli ve bağlayıcı değildi. Bu durumda kadın, Allah'a şikâyet etmişti. Âyetler, kadının bu şikâyetinde haklı olduğunu belirtmiş, zıhar olayını, zıhar yapanları eleştirmiş, bu olayı ve yapanları basitlikle, akılsızlıkla nitelemişti. Ayrıca problemi kati bir biçimde çözüme kavuşturmuştu.

Ahzab Sûresi'nde de, zıharı ve zıhar yapanları akılsızlıkla ve basitlikle niteleyen bir bölüm vardır. Yalnız burada meselenin çözümü anılmamıştır:

«...(Allah) zıhar yaptığınız eşlerinizi, sizin anneleriniz yapmadı, evlatlıklarınızı da sizin öz oğullarınız kılmadı. Bunlar sizin, ağızlarınıza gelen sözlerinizdir...» (Ahzab, 4)

Bu âyet kesin hükmü koymamıştı. Rasulullah'la tartışan kadın, tatmin olmayıp Allah'tan çözüm beklerken inen âyetler, kesin hükmü koymuştur. Bu konuda emredilen keffaret gösteriyor ki, zıhar olayı, topluma normal "ila" olayından daha büyük zarar veren bir harâm niteliğindeydi. Dolayısıyla geleneğin iptali için gönderilen hüküm de bu ölçüde bir kesinlik arz etmiştir. Bunların hepsi, Kur'âni yasamanın seyrine ışık tutan tablolardır.

Bunun yanında kendi hakkı uğrunda mücadele eden ve sonunda şikâyetini Allah'a yönelten kadını konumu ve tavrı gerçekten mükemmel ve övgüye değer bir davranıştır. Bu gösteriyor ki, İslam ve Rasulullah'ın hayatı kadının şahsiyetine, kendine güven duygusunu yerleştirmiş, ona kendi hakkını savunma cesareti vermiş ve onlara cahili gelenek ve alışkanlıklar nedeniyle uğradıkları zulüm ve haksızlıklara isyan etme karakteri kazandırmıştır. Bu da, yeni kurulmakta olan İslam toplumunun geliştiğini ortaya koyan işaretlerden biridir.

3. Boşanma Olayı

1- «Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için ancak dört ay bekleme (hakkı) vardır. Eğer (o süre) içinde dönerlerse Allah, bağışlayan, merhamet edendir. Eğer boşanmaya kesin karar verirlerse, şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Boşanmış kadınlar kur' (üç adet veya üç temizlik süresi bekleyip) kendilerini gözetlerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Kocaları da hak sahipidirler. Erkeklerin kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Erkeklerin, kadınlar üzerindeki (hakları), bir derece daha fazladır. Allah azizdir, hakimdir. Boşanma iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermektir. Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, size helâl değildir. Şâyet erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarlarsa başka. Eğer erkek ve kadının, Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarsanız, o zaman kadının verdiği fidyede (hakkından vazgeçmesinde) ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, sakın bunları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir. Erkek, (üçüncü kez) boşarsa, artık bundan sonra kadın, başka bir kocaya varmadan, kendisine helâl olmaz. O da bunu boşarsa, Allah'ın sınırları içinde duracaklarına inandıkları takdirde tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. (Allah) bunları, bilen bir toplum için açıklıyor. Kadınları boşadığınız zaman, bekleme sürelerini bitirdiler mi, ya onları iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın; haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları (yanınızda) tutmayın. Kim bunu yaparsa kendisine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlence yerine koymayın; Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği Kitap ve hikmeti düşünün, Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah her şeyi bilir. Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, kendi aralarında güzelce anlaştıkları takdirde (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye verilen öğüttür. Bu, sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz. An-

neler, çocuklarını emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için -tam iki yıl- emzirirler. Onların uygun biçimde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak- çocuğun babasına aittir. Herkes ancak gücü ölçüsünde bir şeyle mükellef tutulur. Ne anne çocuğu yüzünden, ne de çocuğun ait bulunduğu baba çocuğu yüzünden zarara sokulmasın. Mirasçının da aynı şeyi yapması gerekir. Eğer anlaşıp danışarak (çocuğu memeden) kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı emzirtmek isterseniz, vereceğinizi güzelce verdikten sonra yine üzerinize bir günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah yaptığınız her şeyi görmektedir.» (Bakara, 226-233)

Bu âyetlerden anaşıldığına göre, temel amaç kadını ve onun haklarını çeşitli durumlarda korumaktır. Kin, inat, katılık ve zulüm gibi nedenlerle yıkılmaktan korunmasını hedeflediği evlilik veya aile yuvasını sağlıklı ve ciddi bir temele oturtarak muhkemleştirmeyi hedefledikleri de açıktır.

Öyle anlaşılıyor ki, bu âyetlerin iniş nedeni Rasulullah'a çözülmesi ve hükme bağlanması için getirilen bir dizi problemdir. Âyetlerin içeriğinden ve apaçık hedeflerinden anlaşılıyor ki, bu âyetlerin iniş zamanına kadar kadın, zulme, haksızlığa, zorbalığa maruz bırakılmıştı. Boşanma zamanlarında ve evlilik hayatında bazen kocasından, bazen ailesinden pek çok haksızlığa uğruyordu. Bazen de cahili gelenekler nedeniyle haksızlıklara maruz kalıyordu. Rasulullah'a gelen problemlerin çoğu kadınlar tarafından getirilmişti. Tabii ki bu, bazen erkekler tarafından da bu problemlerin Rasulullah'a aktarılmış olmasını yadsımak anlamına gelmez. Böylece âyetler, kendilerinden önce yürürlükte olan bir uygulamaya ışık tutmaktadır. Âyetler bu uygulamayı en güzel biçimde hükme bağlamış, böylece aile yapısı korunmuş, haklar yerleştirilmiş ve kadına gereken önem verilmiştir. Ayrıca âyetler hayatın önemli meselelerinde sürekli bir yasa niteliğine de sahiptirler.

2- a) Henüz dokunmadan ya da mehir kesmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. Onları faydalandırın. Eli geniş olan, kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi kaderince güzel bir şekilde faydalandırmalıdır. Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur. Bir mehir kestiğiniz takdirde, henüz dokunmadan onları boşamışsanız, kestiğinizin yarısını (verin). Ancak kadınlar vazgeçer yahut nikah bağı elinde bulunan erkek vazgeçerse başka. Sizin affetmeniz (mü-

samaha gösterip mehrin tümünü vermeniz) takvâya daha yakındır. Aranızda birbirinize iyilik etmeyi unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görür. (Bakara, 236-237)

b) Boşanmış kadınların uygun olan geçimlerini sağlamak korunanlar üzerine bir borçtur. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. (Bakara, 241-242).

Bu âyetler, boşanma konusunda öncekilerini tamamlayıcı birtakım hükümler ihtiva etmektedir. Bunların da amacı, kadını korumak ve onun hakkına riâyet edilmesini sağlamaktır. Bu âyetler de daha önceki âyetlerin konusuyla ilgilidir. Bu iki âyet grubu arasında kadının dul kalma durumuyla ilgili birtakım âyetlere de yer verilmiştir -ki onları da ileride aktaracağız-. Âyetlerin özü ve içeriği gösteriyor ki, bu âyetlerin ele aldığı hükümler daha önceden alışılan ve yürürlükte olan hükümler değildi. Bunlar yeni hükümlerdi. Buna bağlı olarak denilebilir ki, kadının sözü edilen durumlarda toplum tarafından kabul edilen belli bir hakkı yoktur. Ya da durumu şartlara havale edilmişti. Buna rağmen bu tür olaylar evlilik hayatında sık sık tekrarlanıyordu. Hikmet gereği yasama bu hükümlerle tamamlandı. Bu âyetlerin, yine bu olaylarla ilgili Rasulullah'a getirilen birtakım problemler ve olaylar üzerine indiklerini söylemek uzak bir olasılık değildir. Dolayısıyla âyetler, Rasulullah'a getirilen problemlere çözüm getirmiş, bu konuda yapılan şikâyetlere gereken cevabı vermiştir. Tabiatıyla bu problemlere çözüm olan âyetler, sonraları meydana gelecek benzer olaylar içinde bir çözüm niteliğini taşıyor ve sürekli uygulanacak yasaları belirliyordu.

3- «Ey inananlar, inanan kadınları nikahlayıp da, henüz onlara dokunmadan boşarsanız, onların üzerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Hemen (mut'alarını) verin ve onları güzellikle serbest bırakın.» (Ahzab, 49)

Bu âyet, Bakara Sûresi'ndeki âyetler dizisinde açık kalan bir hükmü tamamlamaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, bazı müslümanlar, kadının iddet beklemesinin her zaman zorunlu olduğunu zannetmişler veya onlardan bazıları âyetlerin sözünü ettiği durumla ilgili Rasulullah'a bir soru sormuşlar veyahutta bu konuda bir problem ortaya çıkmıştı. Bu uygulama, âyetlerin inişinden önceki bir uygulama da olabilir. İşte bu sırada âyetler akıl ve mantıkla uyuşan bir çözüm yolunu ortaya koymuşlardır. Yani, iddetin nedeni kadının

rahminin temizlenmesi için öngörülmüştür. Kadının hakkını koruması amacını gütmektedir. Halbuki bu durumda kadının iddet beklemesi onun yararına değil, zararınadır.

4- «Ey peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Ancak apaçık bir edepsizlik yaparlarsa başka. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, kendine yazık etmiş olur. Bilmezsin, belki Allah, bundan sonra (yeni) bir iş ortaya çıkarır. Sürelerinin sonuna vardıklarında onları güzelce tutun, yahut güzellikle onlardan ayrılın. (Eşinize tekrar dönmek veya ondan ayrılmak için) içinizden adalet sahipi iki kişiyi şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın. İşte Allah'a ve ahirete inanan kimseye öğütlenen budur. Kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yolu yaratır. Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse, O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur. (Yaşlılıklarından ötürü) adetten kesilen kadınlarınızın (bekleme sürelerinden) şüphe ederseniz (bilin ki) onların bekleme süresi üç aydır. Henüz adet görmeyenler de böyledir. Gebe olanların bekleme süresi, yüklerini bırakmalarına kadardır. Kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona işinde bir kolaylık yaratır. Bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa (Allah) onun kötülüklerini örter ve onun mükafatını büyütür. (Boşadığınız) o kadınları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve onları sıkıştır(ıp evden çıkmağa zorla)mak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Şâyet gebe iseler, yüklerini bırakıncaya kadar onları besleyin. Sonra sizin için (doğan çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini verin ve aranızda güzellikle konuşup danışın, güçlük çekerseniz (o zaman) çocuğu, başka bir kadın emzirecektir. Eli geniş olan, genişliğine göre nafaka versin. Rızkı kısılmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiğinden versin. Allah, bir kişiye ne vermişse ancak onu yükler. Allah bir güçlükten sonra (er geç) bir kolaylık yaratacaktır.» (Talak, 1-7)

Âyetler, boşanma ve boşanmanın şartları ile ilgili tamamlayıcı birtakım hükümlere yer vermektedirler. Bu âyetler de diğerleri gibi kadını korumayı, onun haklarını garanti altına almayı bir biçimde hedeflemekte ve ortaya koymaktadır. Hatta buradaki bu amaç daha net ve daha açık biçimde gözükmektedir. Çünkü âyetler arasında yer yer Allah korkusu ve Allah korkusu ile uyarı yer al-

maktadır. Halbuki bu âyetlerde önceki hükümlerin bir kısmı tekrar edilmektedir. Bu da, bazı müslümanların çeşitli etkenlerin tesirinde kalarak önceki âyetlerin özüne veya hükümlerine aykırı bazı davranışlarda bulunduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla onların bu hareketleri bazı problemlere neden olmuş ve bunlar şikâyet şeklinde Rasulullah'a bildirilmişti. Âyetler de bazı durumlarla ilgili hükümlerin kapalı taraflarını açıklamak için gönderilmiştir. Bu önemli işlerde Allah'ın emirlerine bağlılık ve takvânın zorunlu olduğunu uyarı biçiminde ortaya koymuşlardır. Burada mesele genel bir yasa niteliğinde ele alınmıştır ki, ileride meydana gelebilecek benzer olayları da çözüme kavuşturan mükemmel bir yasa olsun. Açıkça görüldüğü gibi, bu âyetlerde Medine dönemi İslam toplumuna ilişkin sahnelerden birine ve Kur'âni yasamanın bir şekline ışık tutmaktadır.

4. Dullar Hakkındaki İlkeler

1- İçinizden ölenlerin, geriye bıraktıkları eşleri, dört ay on gün (bekleyip) kendilerini gözetlerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için uygun olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah yaptıklarınızı haber alır. Böyle (iddetini bekleyen) kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizden yahut içinizde tutmanızdan dolayı size bir günah yoktur. (Çünkü) Allah, sizin onları anacağınızı bilmektedir. Sakın iyi söz söylemeniz dışında, onlarla bir gizli (buluşma)ya sözleşmeyin ve farz olan bekleme süresi dolmadan nikah bağını bağlamaya kalkmayın ve yine bilin ki, Allah bağışlayandır, halimdir. (Bakara, 234-235)

2- İçinizden ölüp geriye eşler bırakanlar eşlerinin (evlerinden) çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Şâyet kendileri çıkarlarsa, kendi haklarında uygun olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur. Allah daima üstündür, hikmet sahipidir. (Bakara, 240)

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu âyetler, BakaraSûresi'nin bir dizi âyeti içinde yer almaktadır. Müfessirlerin ve tarihçilerin belirttiğine göre, bu âyetlerin inişinden önce dul kadının iddeti tam bir seneydi. Kadın bu süre zarfında evinden dışarıya çıkamaz, süslene-

mez, koku sürünemez, evlenmek istediğini söyleyemez, evlilik tekliflerini kabul edemezdi. Yine rivâyetlere göre, 240. âyet, 234-235. âyetlerden önce inmiş ve kadının bu geleneğe göre iddet beklemesine değinmemiştir. Ayrıca kocasının varislerine onun nafakasını vermelerini zorunlu kılmıştır. Daha sonra inen iki âyet kesin olan ilkeyi belirlemiştir. Müfessirler ve râviler, önceki iki âyetin 240. âyeti neshettiğine hükmetmişlerdir. Nasihin önce mensuhun da sonra gelemeyeceğini gözden kaçırmışlardır.

240. âyetin bizzat kendisi dul kadının iddetinin bir sene olduğunu bildirmektedir. Ve bu iddetin bir ölçüde öyle bırakıldığını kabul etmektedir. 234. âyet ise bu iddet süresini dört ay on güne indirmiştir. Ve bu daha önceki geleneğin yasal bir hüküm ile iptalinden başka bir şey değildir. Fakat 240. âyet bir ölçüde bağımsızdır. Onun için tümüyle neshedilmiştir denemez. Çünkü o sene boyunca dul kadının ev ve nafaka hakkını ortaya koymaktadır. Ancak bu kadının bu süreyi kendi evlilik yuvasında geçirmek istediği zaman böyledir. Bu müddetin bitişinden önce de, ona, bu evlilik yuvasından çıkma hakkını vermektedir. Âyetlerde, bu âyetlerin inişine kadar Rasulullah dönemindeki uygulamaya işaret edilmiş ve Kur'âni yasamanın seyrine ışık tutulmuştur. Her üç âyette de kadının hakkına riâyet ve onu korumanın kastedildiği -aktardığımız diğer âyetlerdeki gibi apaçıktır. Bu da dikkat çektiğimiz yaklaşımların doğruluğunu desteklemektedir. Kadının çok kötü bir halde olduğunu ve çirkin muamelelerle karşılaştığını göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki bazı problemler çıkmış, mesele şikâyet şeklinde Rasulullah'a bildirilmiştir. Hatta bu şikâyetlerin bazılarında cahili adetlerin baskısının hafifletilmesi arzu edilmiştir. Çünkü artık yüce Allah, müslümanları cahili geleneklerden kurtarmış ve onlara İslam'ı bahşetmiştir. Bunun üzerine problemin çözümü için âyetler gönderilmiş, böylece kadın hakları ve kadına gösterilmesi gereken şefkat duyguları geliştirilmiştir. Ayrıca bunlar, benzer durumlarda ugulanacak sürekli direktifleri içeren yasalar niteliğindedir.

Bakara ve Talak Sûreleri'nin boşanma konusunda aktardığımız âyetleri, hayızlı kadınların iddet sürelerinin üç hayız süresi olduğunu, hayız görmeyenlerin ise üç ay olduğunu bildirmişlerdir. Buna göre 234. âyette sözü edilen dul kadının iddeti rahim temizliği için beklenen iddet değildir. Bu yas niteliğindeki iddettir.

Buna rahim temizliği iddeti de girer. Durum bu olduğuna göre Kur'ân kadının vefat eden kocası üzerine yas tutması düşüncesini kabul etmiş ve bunu da bu hükmün inişinden önce kabul etmiştir. Onda birtakım hafifletmeler ve düzeltmeler de yapmıştır. Zaten Kur'ân'ın buna benzer pek çok geleneği hafiflettikten, belli bir düzene koyduktan ve bazı taraflarını giderdikten sonra kabul ettiği bilinmektedir.

Talak Sûresi'nin 4. âyeti hamile kadınların boşandıklarında doğum yapmalarını yeterli görmüş ve onun birkaç hayız veya birkaç ay beklemesini zorunlu görmemiştir. Zira, iddette esas olan daha önce de belirttiğimiz gibi rahim temizliğidir. Rasulullah'a atfedilen rivâyete göre, dul kalan kadının iddeti de böyledir. Yani hamile dul kadın, kocasının ölümünden sonra veya dört ay on günlük süre tamamlanmadan doğum yapacak olursa iddeti bununla tamamlanmış olur. Eğer sözü edilen rivâyetin sağlıklı bir yolla geldiği kabul edilirse burada da kadının işini kolaylaştıran bir düzeltme söz konusudur, denilebilir. Bu da Rasulullah'ın uygulamaları, Kur'âni yasayı açıklama niteliğindeki fonksiyonuna ışık tutmaktadır.

5. Aile Terbiyesi

1- «Ey inananlar, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selam vermeden girmeyin. Herhalde bunun, sizin için daha iyi olduğunu düşünüp anlarsınız. Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Ve eğer size: "Dönün" denirse dönün. Bu, sizin için daha temizdir. Allah yaptıklarınızı bilendir. Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere (izinsiz) girmenizden dolayı size bir günah yoktur. Allah, açığa vurduğunuzu da, gizlediğinizi de bilir. Mü'minlere söyle: "Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu (hareket) onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah, onların her yaptıklarını haber alandır. Mü'min kadınlara da söyle: "Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Süslerini göstermesinler. Ancak kendiliğinden görünenler hariç. Baş örtülerini yakalarının üzerine koysunlar. Süslerini kimseye göstermesinler. Yalnız kocalarına, yahut babalarına, yahut kocalarının babalarına, yahut oğullarına, yahut kocalarının oğullarına, yahut kardeşlerine,

yahut kardeşlerinin oğullarına, yahut kızkardeşlerinin oğullarına, yahut kadınlarına, yahut ellerinin altında bulunanlara, yahut kadına ihtiyacı bulunmayan erkeklerden hizmetçilerine yahut henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklara (gösterebilirler). Gizledikleri süslerinin bilinmesi için ayaklarını (yere) vurmasınlar. Ey mü'minler, topluca Allah'a tevbe edin ki, felaha eresiniz.» (Nur, 27-38)

Bu âyetler, müslümanların başkasının evine girerken izin almaları gerektiğini, izin almadan başkalarının evine girmemelerini, kadın ve erkeğin kendilerini kötülükten korumaları amacıyla gözlerini harâmdan sakındırmalarını, kadının olgunluk ve saygınlığı aşılayan bir elbise giymesini, kendisiyle nikahı düşmeyenlerin dışındaki kimselere süslerini göstermemelerini, fitneden kendilerini bu vesileyle korumalarını vurgulayan bir dizi ahlaki nitelikli yasayı içermektedir. Son iki âyetin özü âyetlerin birliği ve ahengi gösteriyor ki, iki âyetteki ahlaki kurallar, nikahı düşmeyenlerin dışında kalan insanların evlere girerken izin istemeleri ve izin almalarıyla ilgilidir. Bu, evlerin içindeki ve dışındaki halleri de kapsayabilir. Son âyetin son bölümündeki tevbe çağrısıysa bazı müslümanların, diğer bazı müslümanların evlerine anormal veya nahoş bir şekilde girdiklerini göstermektedir. Bu tür olayların Rasulullah'a şikâyet edildiği imajını vermektedir. Ayrıca âyetlerdeki ahlaki ve düzenleyici amacın telkininden bu emirlerin o sırada yeterli ölçüde yerine getirilmediğini çıkarabiliriz. Âyetlerin inmesiyle bu uygulamalar en güzel ve en sağlıklı şekilde düzenleniyor ve müslümanlar bu üstün edep ve ahlak ile yetiştiriliyordu. Bu, o ortamın problemlerine çözüm olduğu gibi, ileride meydana gelecek problemlere de ışık tutucu direktifler oluşturuyordu. Az önce aktardığımız 32-33. âyetler de, âyetlerin iniş sebebi olarak kaydettiğimiz olaya bir işaret niteliğini taşıyor. Çünkü orada yetimlerin ve iyi insanların hür, köle, kadın, erkek demeden evlendirilmesi gerektiğini emretmekte ve namuslu olmaya teşvik etmektedir.

2- «Ey inananlar, ellerinizin altında bulunanlar ve sizden henüz ergenliğe ermemiş çocuklar, üç vakitte (odalarınıza girebilmek için) izin istesinler: Sabah namazından önce, öğleden sonra elbisenizi çıkar(ıp yata)cağınız zaman ve yatsı namazından sonra. Bunlar sizin üstünüzün açılabileceği üç vakittir. Bunların dışında (izin almadan içeri girmelerinden dolayı) ne size, ne de onlara bir günah yoktur.

(Onlar sizin) yanınızda dolaşırlar, birbirinizin yanına girip çıkarsınız. Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah bilendir, hikmet sahipidir. Çocuklarınız ergenlik çağına erdikleri zaman, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi (kendileri de) izin istesinler. İşte Allah âyetlerini böyle açıklıyor. Allah bilendir, hikmet sahipidir. Evlenme arzusu kalmamış ihtiyar kadınların, kasten süs göstermeye çalışmadan dış örtülerini bırakmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama sakınmaları, kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir. Köre güçlük yoktur, topala ve hastaya da güçlük yoktur. Size de kendi evlerinizden, yahut babalarınızın evlerinden, annelerinizin, kardeşlerinizin, kız kardeşlerinizin amcalarınızın, halalarınızın, dayılarınızın, teyzelerinizin, evlerinden yahut anahtarları ellerinizde bulunan evlerden, yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir güçlük yoktur. Toplu olarak ve ayrı ayrı yemenizde de üzerinize bir günah yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından kutlu, güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (kendinizden olan ev halkına) selam verin. İşte Allah, âyetleri size böyle açıklıyor ki düşünüp anlayasınız.» (Nur, 58-61)

Bu âyetler de önceki âyetler gibi eğitici ve ahlaki direktif verici âyetlerdir. Ayrıca başka konulara da değinmektedir. Herhalde evlenme umutları olmayan kadınlar, önceki âyetlerin emrettiği şekilde örtünmekten şikâyetçi oldular. Bazı müslümanlar da bu nedenle o zamanki uygulamaya bağlı olarak hizmetçilerin, kölelerin, çocukların, karı-kocanın bulunduğu taraflara her zaman izin istemeden ve izin almadan girişlerini sormuşlar ve Allah'ın bu konuda bir direktif vermesini arzu etmişlerdir. Bazıları da, kör, topal ve hastalarla veya karışık bir şekilde yemeğe oturmayı hoş karşılamamış, bu konuda Allah'ın bir direktif göndermesini arzu etmişlerdir. Âyetlerdeki uslandırıcı ve düzenleyici yöntem diğer âyetlerdeki gibi, bu işlerin istenen şekilde yerine getirilmediğini göstermektedir. İşte Kur'ân, bu hedefi gerçekleştirmeyi amaçladığından, bu âyetler de önceki âyetleri tamamlayıcı ve ilerideki olaylara ışık tutucu niteliktedir. Bunda da Kur'âni yasamanın seyrine ışık tutulduğu açıktır.

3- «Ey peygamber, eşlerine, kızlarına ve inananların kadınlarına söyle: "(Bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) örtülerini üstlerine salsınlar; onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.» (Ahzab, 59)

Müfessirler ve tarihçiler hür kadınlar ile cariyelerin aynı elbiseleri giydiklerini, dolayısıyla hür kadınların da, cariyeler gibi, fasık insanlar tarafından rahatsız edildiğini belirtmektedirler. İşte bu âyet, hür müslüman kadınları cariyelerden ayıracak ve onları rahatsız olmaktan kurtaracak farklı bir elbise giymeye çağırmak için inmiştir. Âyet, müslüman kadınların rahatsız edilmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Bu âyet aynı zamanda Medine döneminde meydana gelen olaylara da ışık tutmaktadır. O zamanın problemini çözüme kavuşturan bu âyet, aynı zamanda ileride meydana gelmesi muhtemel olan aynı türden olayların çözümünde kullanılabilecek yöntemler ve kurallar vermektedir.